

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Виолета З. Гавриловић

ЛЕКСИКА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ  
ПРЕВОДА СИНТАГМЕ МАТИЈЕ ВЛАСТАРА.  
ТЕРМИНИ СРОДСТВА И ДРУШТВЕНОГ  
УСТРОЈСТВА

Докторска дисертација

Београд, 2025

UNIVERSITY OF BELGRADE  
FACULTY OF PHILOSOPHY

Violeta Z. Gavrilovic

**The Lexicon of the Serbo-Slavonic translation of Matthew Blastares'  
Syntagma. The terms of kinship and social structure.**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025

**Подаци о ментору, члановима комисије за одбрану докторске дисертације и датум одбране.**

**Ментор:**

др Александар Лома, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет

**Чланови комисије за одбрану докторске дисертације:**

др. Виктор Савић, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филолошки факултет

др. Драгана Димитријевић, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др. Орсат Лигорио, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др. Ил Аккад, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет

**Датум одбране:**

## Подаци о докторској дисертацији

**Наслов докторске дисертације:** Лексика српскословенског превода Синтагме Матије Властара. Термини сродства и друштвеног устројства.

### Сажетак:

Зборник византијског црквеног и грађанског права *Sýntagma tôn kanónōn* саставио је 1335 монах Матија Властар а убрзо потом, током следеће деценије, спис је преведен на српскословенски, за владе цара Душана и вероватно по његовом налогу. Превод је издао 1907. Стојан Новаковић на основи једног рукописа из 1453. До данас остају текстолошки проблеми како са грчким оригиналом тако и са српскословенским преводом, о којима је реч у првом, уводном делу дисертације.

Новаковићево издање послужило је као основни извор за ово истраживање, усредсређено на терминологију сродства и друштвеног устројства. Селективна ексцерпција дала је око шесто речи релевантих за тему – термина и њихових изведеница, који су приказани у виду речника са 575 азбучно поређаних одредница. Свака насловна реч бива глосирана својим еквивалентима у грчком оригиналу и синонимима у савременом српском језику; следи збир њених потврда у преводу Синтагме, које су све граматички одређене и илустроване својом употребом у ужем контексту, словенском и грчком. Леме су по правилу пропраћене (филолошким, етимолошким) коментаром.

На том синтетичком прегледу грађе који чини други, средишњи део студије, заснива се њен трећи, аналитички део. Издељен је у поглавља, која се баве семантичким категоријама сродства (крвног, путем женидбе, усвајањем), чиновна (у држави, војсци, цркви) и професија, пореклом и историјском раслојеношћу разматраних термина (старосрпске речи наслеђене из прасловенског; позајмљенице из црквенословенског, грчког, латинског, старотурског, преведенице) и морфолошким типовима (именска и придевска деklinација, творба речи).

**Кључне речи:** историјска лексикографија, терминологија, сродство, друштво, прасловенски, старосрпски, грчки, позајмљенице, преведенице, творба речи.

**Научна област:** друштвено-хуманистичке науке

**Ужа научна област:** класичне науке

## Information about the doctoral dissertation

**Title of the doctoral dissertation:** The Lexicon of the Serbo-Slavonic translation of Matthew Blastares' Syntagma. The terms of kinship and social structure.

### Abstract

The collection of Byzantine church and civil laws *Sýntagma tôn kanónōn* was compiled in 1335 by a monk named Matthew Blastares and soon thereafter, in the following decade, translated into the Serbian recension of Church Slavonic, under the rule of the Emperor Dušan and probably at his request. The translation was edited in 1907 by Stojan Novaković on the basis of a manuscript from 1453. To the present day there are textological problems with both Greek and Slavonic version, that are discussed in the first, introductory part of the dissertation.

Novaković's edition served as the primary source for the present research, which focuses on the terminology of kinship and social structure. A selective extraction resulted in around six hundred items relevant to the subject – terms and their derivatives, that are presented in the form of a dictionary with 575 alphabetically arranged lemmata. Each headword is glossed by its equivalent(s) in the Greek original and synonym(s) in modern Serbian, followed by the sum of its attestations in the Serbo-Slavonic Syntagma, all of them grammatically defined and illustrated by their usage in a narrow context, both Slavic and Greek. A lemma regularly ends with a (philological, etymological) commentary.

This synthetic overview of materials makes the second, central part of the study, on which its third, analytical part is based. It is segmented into several chapters, dealing with semantic categories (kinship (by blood, by marriage, adoption), ranks (in state, army, church), professions, with the origin and historical stratigraphy of the terms taken into consideration (Old Serbian words inherited from Common Slavic; loanwords from Church Slavonic, Greek, Latin, Turkic; calques) and with their morphological types (nominal and adjectival declension, word formation).

**Keywords:** historical lexicography, terminology, kinship, society, Common Slavic, Old Serbian, Church Slavonic, Greek, loanwords, calques, word formation.

**Scientific field:** Humanities

**Scientific subfield:** Classics

## САДРЖАЈ

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА .....	9
УВОД .....	11
<b>1. СИНТАГМА МАТИЈЕ ВЛАСТАРА И ЊЕН СРПСКОСЛОВЕНСКИ ПРЕВОД .....</b>	<b>13</b>
1.1. О ГРЧКОМ ИЗВОРНИКУ .....	13
1.2. СРПСКОСЛОВЕНСКИ ПРЕВОД СИНТАГМЕ .....	16
1.2.1. Пуна Синтагма на српскословенском .....	16
1.2.2. Скраћена Синтагма .....	19
1.3. РУКОПИСНА ТРАДИЦИЈА И ИЗДАЊА .....	20
<b>2. ЈЕЗИК ПРЕВОДА СИНТАГМЕ МАТИЈЕ ВЛАСТАРА .....</b>	<b>25</b>
2.1. СТАРОСРПСКО-СРПСКОСЛОВЕНСКА ДИГЛОСИЈА .....	25
2.2. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ЈЕЗИКА ПРЕВОДА СИНТАГМЕ .....	29
<b>3. ТЕРМИНИ СРОДСТВА У ПРЕВОДУ СИНТАГМЕ .....</b>	<b>49</b>
3.1. ТЕРМИНИ КРВНОГ СРОДСТВА .....	56
3.2. ТЕРМИНИ БЕСКРВНОГ СРОДСТВА .....	58
<b>4. ТЕРМИНИ ДРУШТВЕНОГ УСТРОЈСТВА У ПРЕВОДУ СИНТАГМЕ .....</b>	<b>61</b>
4.1. ТЕРМИНИ СВЕТОВНЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ .....	61
4.1.1. Чинови у држави .....	63
4.1.2. Војни чиновни .....	65
4.1.3. Виши и нижи сталеж .....	66
4.2. ТЕРМИНИ ЦРКВЕНЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ .....	66
4.3. НАЗИВИ ПО ЗАНИМАЊУ .....	70
<b>5. ТЕРМИНОЛОШКИ СЛОЈЕВИ У ПРЕВОДУ СИНТАГМЕ .....</b>	<b>75</b>
5.1. СЛОВЕНСКИ ТЕРМИНИ .....	75
5.1.1. Термини заједнички српскословенском и старосрпском .....	76
5.1.2. Старосрпски термини .....	77
5.1.3. Српскословенски термини .....	78
5.2. ТЕРМИНИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА .....	81
5.2.1. Грецизми .....	81
5.2.2. Посредне позајмљенице .....	82
<b>6. ЗАПАЖАЊА О ТВОРБЕНОЈ СТРУКТУРИ ТЕРМИНА .....</b>	<b>85</b>
6.1. ОСНОВНЕ РЕЧИ .....	85
6.2. СУФИКСАЛНЕ И ПРЕФИКСАЛНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ .....	86
6.2.1. Деривациона гнезда обрађених термина .....	86
6.2.2. Преглед суфикаса .....	86

6.2.3. Продуктивни именски суфикси .....	89
6.2.4. Придевски суфикси .....	90
6.2.5. Префиксалне изведенице .....	91
6.2.6. Префиксално-суфиксалне изведенице .....	91
6.3. СЛОЖЕНИЦЕ .....	93
6.3.1. Морфолошка анализа сложеница .....	93
6.3.2. Синтаксички односи делова сложеница .....	97
6.3.3. Однос словенских превода сложеница према грчким предлошцима .....	99
<b>7. ЗАПАЖАЊА О ПРЕВОДУ</b> .....	101
7.1. ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ПРЕВОЂЕЊА СИНТАГМЕ НА СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК .....	101
7.2. ИЗБОР РЕЧИ ИЗМЕЂУ НАРОДНОГ И КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, ТРАДИЦИЈЕ И ИНОВАЦИЈЕ .....	105
7.3. НЕПРЕЦИЗОСТИ И НЕДОСЛЕДНОСТИ У ПРЕДАЈИ ГРЧКИХ ТЕРМИНА .....	110
ЗАКЉУЧАК .....	113
<b>РЕЧНИК</b> .....	119
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА .....	229





## СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

### Језици

<b>гр.</b> грчки	<b>рус. -цсл.</b> руско-црквенословенски
<b>дијал.</b> дијалекат	<b>сргр.</b> средњогрчки
<b>енгл.</b> енглески	<b>српсл.</b> српскословенски
<b>лат.</b> латински	<b>стгерм.</b> старогермански
<b>нем.</b> немачки	<b>стперс.</b> староперсијски
<b>пие.</b> праиндоевропски	<b>струс.</b> староруски
<b>прагерм.</b> прагермански	<b>стсл.</b> старословенски
<b>псл.</b> прасловенски	<b>стсрп.</b> старосрпски
<b>рус.</b> руски	

### Граматичке скраћенице

<b>acc.</b> акузатив	<b>loc.</b> локатив
<b>act.</b> актив	<b>m.</b> мушки род
<b>adj.</b> придев	<b>n.</b> средњи род
<b>adv.</b> прилог	<b>nom.</b> номинатив
<b>coll.</b> збирна именица	<b>pl.</b> множина
<b>dat.</b> датив	<b>poss.</b> присвојни
<b>du.</b> дуал, двојина	<b>praes.</b> презент, садашње време
<b>f.</b> женски род	<b>praet.</b> претерит, прошло време
<b>gen.</b> генитив	<b>pt.</b> партицип
<b>instr.</b> инструментал	<b>sg.</b> једнина

### Остале скраћенице

<b>в.</b> види	<b>СС:</b> Скраћена Синтагма
<b>ЈЗ:</b> Јустинијанов законик	<b>sic!</b> управо тако (пише)
<b>ПС:</b> Пуна Синтагма	<b>s.v.</b> под одредницом
<b>ПСС:</b> Преглед свих састава	<b>уп.</b> упореди

Испред језичког податка (речи, форманта) подигнута звезда \* значи да он није као такав посведочен, већ само реконструисан; знак > упућује на оно у шта се развија, а < од чега постаје. Скраћенице извора и литературе дате су у списку на крају рада.



## УВОД

### Предмет, полазиште и циљ истраживања

Предмет нашег рада је лексика српскословенског превода, тачније њен сегмент који обухвата називе којима се означавају особе на основу сродства и друштвеног положаја. Та лексика није досад систематски ексцерпирана нити обрађена (није ушла у историјске речнике: *Рјечник из књижевних старина српских* Ђура Даничића, I–III Београд 1863–1864 = РКС) и *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII, Zagreb 1880–1976 = RJA). Нешто мање од 1000 термина Новаковић је у свом издању дао као узбучене „Грчко-словенске“ и „Словенско-грчке“ паралеле. Међу њима је стотинак термина друштвеног устројства, док термине сродства није ексцерпирао.

За полазиште рада користили смо следећа издања *Синтагме* Матије Властара: старогрчки изворник, српскословенски превод и превод на савремени српски језик. За старогрчки изворник користили смо два издања Г. А. Ράλλης, Μ. Πότλης, *Ματθαίου τοῦ Βλασταρέως Σύνταγμα κατὰ στοιχείον*, Ἐν Ἀθήναις 1859 (фототипско издање: Атина 1966) и J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 144; за српскословенски превод: *Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила*, издао Стојан Новаковић према Крушедолском рукопису из 1453. године. Друго српскословенско издање Синтагме смо индиректно користили преко Миклошичевих потврда из Ходошког зборника према Шафариковом испису (оригинал се иначе налази у Прагу те нам је нажалост био недоступан за ово истраживање); Синтагма на савременом српском језику била нам је доступна захваљујући преводу Татјане Суботин (Матија Властар, *Синтагма*, Српска академија наука и уметности, Београд 2013.).

Истраживање је рађено према Новаковићевом издању, засновано на једном, и не најстаријем, рукопису, а у друге рукописе остварили смо увид (далеко од потпуног!) посредством Шафарикових исписа из Ходошког зборника и у једном случају из (X)оповског преписа које је пренео Миклошич у LPS. Упоређивањем установили смо неколике *variae lectiones*. Темељно истраживање би се засновало на упоређивању свих до нас доспелих рукописа, који би нам дали разночтенија и могућност за израду критичког издања, што је било изван нашег задатка, с надом да ће се некад бити урађено.

Након прибављених потребних издања Синтагме следећи корак у нашем раду је био ексцерпирање термина сродства и друштвеног устројства истовремено у сва три језика (грчком изворнику, српскословенском и савременом српском). Ексцерпирану грађу смо потом речнички обрадили. Речничка одредница се састоји из два дела: у првом делу су лексеме дате кроз потврђене деклинационе облике са приказаном употребом у ужем контексту словенском и грчком. Други део се састоји од етимолошке дискусије која полази од непосредног порекла речи (да ли је српска народна, славенизам, преведеница, позајмљеница), по могућству указује се и на њено крајње (прасловенско или неко друго) порекло уз коришћење стандардних етимолошких приручника: *Этимологический словарь славянских языков* (ЭССЯ), Москва, од 1974. изашло 42 свеске (последња: \*реџа – \*perзь); *Slovník etymologický jazyka staroslovenského* (ESJS, св. 1–19, Praha 1989–2018) и др. За сваку реч даје се податак има ли је у историјским речницима, Даничићевом (РКС) и загревачком (RJA) и у Миклошичевом црквенословенском речнику (F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865 = LPS). Посебна пажња посвећена је потврдама које Миклошич има из Иловичке крмчије, најстаријег

рукописа (1260) „Законоправила“, тј. Номоканона који је 1219. превео Св. Сава, јер је у питању слична материја и добрим делом исти грчки предлошци. Узета су у обзир и нова критичка издања разних рукописних традиција Душановог законика. Концепција речника је објашњена у његовом уводном делу пре ређања одредница.

Своје истраживање започели смо давањем основних обавештења о *Синтагми Матије Властара* која је послужила као материјал за нашу грађу. Указали смо на концепцију Синтагме, њена грчка и словенска издања, позабавили се питањем настанка превода на српскословенски са грчког изворника.

Да напоменемо да својим истраживањем због недоступности одговарајућих делова грчког изворника нисмо обухватили *Латински речник* и *Допунске чланке*, који су такође саставни делови Синтагме.

На основу извршене речничке обраде изнети су закључци о општим одликама језика превода Синтагме, тј. дате су његове фонетске, морфолошке и синтаксичке карактеристике и табеларни приказ деклинационих типова са потврђеним падежима. Потом су на основу речничке грађе спроведене даље анализе у посебним поглављима. Извршена је класификација према значењу на термине сродства (крвног и бескрвног), термине друштвеног устројства (световне и црквене хијерархије и називе по занимању), затим према језичкој припадности на словенске термине (старосрпске и црквенословенске, преведенице и новокованице) и термине страног порекла (грецизме и латинизме). Потом су ексцерпирани лексеме разврстане према своме творбеном лику. На крају се износе запажања о преводу, избору речи између народног и књижевног језика, указује на непрецизности и недоследности у предаји грчких термина и даје закључак. Хапакси у преводу Синтагме бивају подвргнути посебном разматрању.

Превод Синтагме богат је и досад неискоришћен извор за српски језик XIV века у његовој црквенословенској варијанти. Поред народних речи у њему има славенизама, калкова са грчког и позајмљеница. Ексцерпцијом захваћен сегмент (термини сродства и друштвеног устројства) довољно је обиман и репрезентативан да изнесе на видело податке занимљиве за историју српског језика, како народног, тако и књижевног, а посредно и за културну историју. Евентуалне недоследности у предаји грчких предлога могу поткрепити хипотезу о више преводаца.

Очекује се да истраживање на првом месту да допринес српској историјској лексикографији уопште, а посебно пројектима на том пољу који су у току, изради *Етимолошког речника српског језика* при Институту за српски језик САНУ и *Речника српског језика XII–XVIII века* при Матици српској. Оно ће допринети да се сагледа место превода Синтагме у историјском развоју родбинске и друштвене терминологије код Срба. У даљој перспективи, спроведена анализа изабраног лексичког сегмента послужила би као предрадна најпре за критичко издање, а онда и за лексикографску обраду комплетног превода Синтагме. Она би такође могла унети ново светло у нека питања настанка тог превода у склопу историје српског средњовековног права.

## 1.

### СИНТАГМА МАТИЈЕ ВЛАСТАРА И ЊЕН СРПСКОСЛОВЕНСКИ ПРЕВОД

*Синтагма* је грчки зборник црквених и грађанских закона, који је у XIV веку саставио учени солунски монах Матија Властар. Објединивши тако црквено и световно право начинио је јединствену правну енциклопедију која је у потпуности одговарала потребама византијског судства XIV века. Идеја му је била да од мноштва законика који су тада били у оптицају начини један који ће бити једноставнији за употребу. *Синтагма* је конципирана у виду речника и састоји се од триста три главе подељене у двадесет четири одељка према броју слова грчког алфавета. Зборник је врло брзо по свом објављивању био преведен на српскословенски језик и отуда се раширио по свим источним православним земљама, где се служило на словенском. *Синтагма* је на српскословенски преведена четрдесетих година XIV века, у време када се радило на састављању Душановог законика. У преводним рукописима су заступљене две рецензије: целокупна и скраћена. Стојан Новаковић је 1907. издао текст српскословенског превода према Крушедолском рукопису из 1453. године. Татјана Суботин је 2013. превела Синтагму са српскословенског језика на савремени српски језик, користећи се и грчким предлошком.

#### 1.1. О ГРЧКОМ ИЗВОРНИКУ

У самом предговору Синтагми Матија Властар нас укратко обавештава о циљу и карактеру свог рада а затим наводи изворе канонских и грађанских закона који су му послужили као материјал за његово дело. Да би зборник био лакши за употребу Властар га је распоредио по главама које је пак разместио у 24 „састава“ (στοιχεῖον) према броју слова у грчком алфавету. Грађа је распоређена према називима предмета, односно по словима којима они почињу,<sup>1</sup> и тако је Властар саставио први „алфабетски номоканон.“ Таква расподела грађе као и садржајност давала је *Синтагми* преимућство над осталим номоканонима и учинила да она буде веома прихваћена и коришћена у грчкој цркви и преписивана у много примерака. Чак је била више коришћена и од знаменитог Фотијевог номоканона, што се закључује на основу већег броја рукописа (Иљинский 1892, 187). Као извор црквених закона користи одлуке васељенских и помесних сабора као и правила светих отаца; на расположењу су му били и канонски зборници и тумачења Јована Зонаре и нарочито Теодора Валсамона, чија су канонска тумачења у основи овог зборника, као и одлуке цариградских патријараха до почетка XIV века (Иљинский 1892, 83–135). За црквене законе Властар увек указује на извор, цитира канон сабора или светог оца. Што се тиче грађанских закона Властар тек спорадично директно указује на њихов извор, нпр. на новеле цара Јустинијана, Лава Мудрог, као и на појединачне законске одредбе других византијских императора потпут Ираклија, Константина Порфирогенита, Мануела Комнине, Исака Ангела, Андроника. Директног указивања на тадашње општепризнате византијске зборнике попут Прохирона, Епанаге, Василике и друге, нема. Међутим пажљиво проматрање грађанских закона изложених у *Синтагми* и њихово поређење са одговарајућим

---

<sup>1</sup> Номоканонима је била својствена организација грађе према предметима, али је у неким збиркама грађанског закона при распоређивању грађе коришћена алфабетна структура. Овакву поделу Властар је преузео из списка *Synopsis Basilicorum*, који се датира крајем 10. века, и *Synopsis minor*, дела које је настало у 13. веку за време Никејског царства (Aleksandrov 2012, 40).

грађанским законима који су разасути по различитим тадашњим правним зборницима дају нам могућност да уђемо у траг изворима и дођемо до закључка да је Властар користио *Еклогу*, *Епанагогу*, *Прохирон*, *Проширени Прохирон*, Јустинијанов *Corpus Iuris Civilis* (Иљинский 1892, 135–160).

Главе углавном почињу канонским одредбама а завршавају се ексцерпирањем грађанских закона под одељком који носи назив Νόμοι (закони). Има глава које садрже само канонска правила, а неке само грађанске законе. Властар је имао на уму да сједини црквене и грађанске законе, при чему у *Синтагми* доминира канонско право.

Биографски подаци о Матији Властару су веома оскудни, скоро да их нема. Ни савременици ни познији византијски писци нису оставили трага о животу и раду овог великог познаваоца закона. Недостатак података о њему неки повезују са монашком смерношћу и ненаметљивошћу. Оно мало што о њему знамо оставио нам је сам Властар у наслову *Синтагме* (τῶ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστῳ Ματθαίῳ τῷ Βλαστάριῳ<sup>2</sup> ~ вѣ свѣщеннонокыхъ послѣдныѣ матѣеомъ) где он себе ословљава као „последњи међу јеромонасима Матеј“ или пак (Ματθαῖος οἰκτρός) „Матеј грешни“ или просто „Матеј“. Био је јеромонах<sup>3</sup> и живео је средином XIV века, своју *Синтагму* је саставио 1335. године за време царевања Андроника Палеолога Млађег, Јована Кантакузина, патријараха Исаије и Јована Калеке. Само у словенском преводу *Синтагме* (мада у познијим рукописима попут Призренског, Ходошког) назван је „солунски“, те се отуда може закључити да је био родом из Солуна или да је живео и писао у том граду. Због тога неки сматрају да је вероватно био ученик знаменитог монаха Исака Солунског и да је умро у Солуну у Исаковом манастиру средином XIV века (Остроумовъ, 1893, 659–667). Постоје разна мишљења по питању порекла Матије Властара. По једнима је био Грк, живео и делао у Солуну, други му за отаџбину приписују Јерусалим, неки извори га вежу за Свету Гору, (Иљинский, 1892, 21) неки пак за сам Цариград.<sup>4</sup>

У највећем броју рукописа уз *Синтагму* се налази још шест чланака који заједно чине такозване *Допунске чланке*.<sup>5</sup> Они се такође приписују Матији Властару (Флоринский 1888, 293).<sup>6</sup> То су: Пописи достојанстава Велике цркве (Τὰ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ὀφίκια), Скраћени

<sup>2</sup> Заступљени су следећи облици грчког имена Властар: Βλάσταρης, -ρη, Βλάσταρις, -ρι, или -ρεως, Βλαστάρις, -ρη (Πασχου 1980, 111). У наслову грчког предлошка Ралиса и Потлиса је заступљен други облик (Ματθαίου τοῦ Βλασταρέως).

<sup>3</sup> Свештенослужитељ који литургише.

<sup>4</sup> Троицки наводи податак да се у акту цариградског синода из 1316. године спомиње судски иследник ὁ Βλαστάριος који је радио истрагу по питању свештеника Гариана окривљеног због везе са богомилима. Упркос незнатној разлици у презимену, Троицки закључује да би тај иследник Властариос могао бити Матија Властар састављач *Синтагме*, и да је он тада можда службовао у Цариградској патријаршији. У патријаршијској библиотеци и архиви је, како даље закључује Троицки, могао најбоље да се опскрби црквеним и световним зборницима које је користио као изворе за свој Зборник (1953, 194).

<sup>5</sup> Неки текстови из Допунских чланака се налазе у требницима. Хиландарски требник нпр. садржи Одговоре Јована Китарског епископу драчком Кавасили о антиминосима и другим стварима и Канонске одговоре Никите Ираклијског. Такође канонски зборник Епитимијски номоканон (највероватније настао у српској средини) поред одабраних делова из Синтагме садржи и Допунске чланке (Суботин-Голубовић 2013, X, Троицки 1953, 55).

<sup>6</sup> Фабриције и Гарлес приписују Матији Властару и друга дела која се у рукописима налазе обично одвојено од Синтагме: Tractatum de azymis contra Latinos, Quinque libri contra Iudaeos, De oppositione colybi, sive costi frumenti in officio pro mortuis, Rhetorica. На основу наведених дела види се да је учени монах Властар био свестраног образовања: богослов, канониста, правник и филолог (Флоринский 1888, 294). Александров на основу историјско-палеографских чињеница које износи у свом делу The Syntagma of Matthew Blastares приписује следеће полемичке трактате Властару: Against the Latins, Concerning Azymos, Concerning the Mystical Supper, A Mathematical Theory of the Number Two Thousand, Letter to the Sire Guy de Lusignan regarding the Filioque Issue, Concerning Boiled Wheat,

номоканон Јована Посника (Ἐκ τοῦ κανονικοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ νηστευτοῦ), Одговори Никите блаженог митрополита на питања епископа Константина (Νικήτα τοῦ μακαριωτάτου μητροπολίτου Ἁρακλείας ἀποκρίσεις πρὸς τινὰ Κωνσταντῖνον ἐπίσκοπον περὶ ᾧ ἠρωτήθη), Канон патријарха Никифора (Τοῦ ἐν ἁγίος Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ὁμολογητοῦ κανόνες ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ συντάξεων καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁγίων πατέρων ), Одговори Јована Китроског на питања Кавасиле (Ἐκ τῶν ἀποκρίσεων Ἰωάννου τοῦ ἱερώτατου ἐπίσκοπου Κίτρου πρὸς τὸν ἱερώτατον ἐπίσκοπον Δυρραχίου τὸν Καβάσιλαν) и Латински речник (Λέξεις Λατινικαί).<sup>7</sup>

Колико је *Синтаγμα* у своје време била на цени показује велики број грчких преписа. Мортреј је у XIX веку начинио попис у коме се налази 42 рукописа који датирају од XIV до XVII века (Mortreuil 1846, 457–459). В. Н. Бенешевич је познавао 90, док, према Мурешановој провизорној рачуници, има око 220 комплетних или фрагментираних преписа Синтагме насталих између XIV и XVII века, од тога око 80 на словенском, а остатак на грчком (Mureşan 2007, 453). О њеној популарности показује и податак да ју је 1490. године Николаос Куналис Критопулос (Νικόλαος Κουνάλης Κριτόπουλος) превео на народни грчки језик (Krumbacher 1897, 607).

Постоје три издања грчког текста Синтагме. Прво је дао Бевергије у II тому свог Синодикона 1672.<sup>8</sup> Начинио га је према Болдевском рукопису (бр. 158) из XV века и рукопису за који се не зна из ког времена потиче, већ само да га је преписао неки Исак Вос (Vossius). Уз грчки текст је приложен и латински превод који су начинили оксфордски научници. Ово издање има много грешака те с тога није поуздано.

Друго издање је изашло 1859. године у Атини у VI тому зборника Г.А. Ралиса и М. Потлиса.<sup>9</sup> За њега су коришћени рукописи из паришке библиотеке<sup>10</sup> у којој су најстарији тек из XV века. Иако је по грчким манастирима било старијих и исправнијих рукописа из XIV века они се ипак нису за њих одлучили. Ово издање не садржи латински превод. Флорински каже: "Као једну од важних одлика издања Ралиса и Потлиса ваља запазити подножно указивање на изворе и паралеле за законе који се налазе у Синтагми" (Флоринский 1888, 302). Издавачи у свом кратком предговору нису ништа написали о самој *Синтагми* и њеном састављачу. Ово издање је изашло по благослову Свете и Велике цркве Константинопољске и одобрио га је Свети Синод цркве Краљевине Грчке.

---

Against the Jews. Од ових побројаних дела само Letter to the Sire Guy de Lusignan је публикувано. Ово писмо је написано вероватно око 1340 (садржај је имао у виду Властареву студију Περὶ τοῦ Ἀζόρου), издато је 1891. у Москви са предговором и преводом на руски од грчког ђака архимандрита (касније епископа) Арсенија Ивашченка, на основу кодекса 207 (Владимир 270) московске синодалне библиотеке) нажалост са много погрешних читања, погрешки и пропуста (Πασχου 1980, 118). Властару се такође приписују и литургичке химне које је описао Пасхос (Alexandrov 2012, 38–39). Постоје и три паламистичка трактата које разни аутори приписују Властару: Concerning the Divine Grace or Divine Light, A Debate of Matthew the Hieromonk with Barlaam, Who are Those That Preach Dogmas Hostile to Christ's Church of God? Међутим, Вискузо (Viscuso) сматра да нема сигурних доказа да је Властар аутор ова три паламистичка трактата, док је Пасхос супротног мишљења (ставови Вискуза и Пасха су наведени у Alexandrov 2012, 39).

<sup>7</sup> Према Виктору Александрову нејасно је да ли је Властар аутор два мања дела која често прате Синтагму у грчким рукописима и припадају corpus clausulum Словенске Синтагме: Пописи достојанстава Велике Цркве и Латински речник који садржи шездесет појмова и израза (2012, 38).

<sup>8</sup> Συνοδικόν sive Pandectae canonum ... Totum opus in duos tomos divisum Guilelmus Bevergius ... recensuit, Oxonii, fol. Tom II 1.272.

<sup>9</sup> Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ... ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ.Α. Ράλλη καὶ Μ. Πότλη. Τομ. VI 1859.

<sup>10</sup> Рукопис бр.1340 који је начинио Jean Cotelier 1680. године, затим рукопис бр. 1375 од Навпактског епископа Кирила из 1541. Узет је у обзир и рукопис париске библиотеке бр. 406 од Гоара и четири рукописа из Бечке придворне библиотеке (Флоринский 1888, 300).

Треће издање се налази у оквиру Мињеве *Patrologia Graeca*.<sup>11</sup> Грчки текст је овде прештампан из издања Ралиса и Потлиса. Њему је придодат и латински превод. Главни недостатак ових издања је што нису начињена према најстаријим рукописима и што нису критички обрађена. Не дају овај законик у његовом потпуном саставу који садржи и *Допунске чланке* него се завршавају с азбучним речником. Протограф *Синтагме* је после тог речника и пре закључка имао још шест чланака, али се они налазе само у рукописима словенског превода *Пуне Синтагме*.

## 1.2. СРПСКОСЛОВЕНСКИ ПРЕВОД СИНТАГМЕ

### 1.2.1. Пуна Синтагма на српскословенском

Овај зборник закона појавио се на грчком 1335.<sup>12</sup> године. Врло брзо по свом објављивању *Синтагма* је преведена на српскословенски и тако постала позната и доступна српском законодавству. То је у исто време био и први словенски превод. Међутим, не постоје поуздани подаци о томе када је тачно настао превод *Синтагме* на српскословенски, с обзиром на то да су најранији преписи доступни из последње четвртине XIV века. Засигурно је то било у време успона српске државе и великих Душанових освајања, када је новопроглашени цар желео да му земља буде и културом и законским уредбама попут Византијског царства. Приступа озбиљном кодификаторском раду у циљу да и он постане један од византијских царева законодаваца и да правно уреди проширену српско-грчку државу. Соловјев претпоставља да је Душан могао да се упозна са Властаревом Синтагмом након што је заузео Сер 1345. године; наиме, дуго је после његовог заузећа боравио у крајевима Македоније где је могао да чује за њу, а посебно приликом боравка на Светој Гори<sup>13</sup> у зиму 1347–1348.<sup>14</sup> Тајана Суботин наводи да је превод могао настати око 1347. у време рада на *Душановом законуку* (Суботин-Голубовић 2007, 437–444). Виктор Александров сматра 1349. годину као *terminus ante quem* превода *Синтагме* на словенски (Alexandrov 2012, 59), Флорински превод датира између 1335. и 1347. (Флоринский 1888, 320), а Стојан Новаковић у 1347/8. годину (1907, XXXIII). Према Троицком (1953, 198), превод је настао убрзо после њеног објављивања на грчком 1335. од стране византофилских кругова којима је било у интересу да пропагирају идеологију *Пуне синтагме* (о којој је ниже реч) на српском; према њему, превод није иницирао цар Душан нити он има везе са Душановим законодавством. Иако је тачан датум настанка превода у српској средини непознат, заједнички став научника је да је он настао четрдесетих година XIV века.

Такође, није познато ни то где је превод настао, нити ко га је превео. Новаковић сматра да је тај преводилац био Србин који је знао грчки језик, али није се трудио да његов превод има смисла, него да реченице буквално преноси на свој језик. (Новаковић 1907, LIX–LVX). Троицки

<sup>11</sup> J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 144.

<sup>12</sup> Годину објављивања свог Зборника Властар је записао у уводу Синтагме као 6843, што одговара 1335. години, а то је у тексту назначио још три пута.

<sup>13</sup> На основу податка из рукописа Московске синодалне библиотеке бр. 276, где између осталог пише да је Матија Властар био ученик дивног калуђера кир-Исака (који је иначе био прот Свете Горе од 1347. године) и да је у његовом манастиру завршио свој живот, Соловјев закључује да је могуће да се Властар већ око 1345. године повукао у Свету Гору и да је тамо могло да дође до његовог сусрета са Душаном (Соловјев 1928, 80).

<sup>14</sup> Соловјев (1928, 77–78) сматра да се Душаново интересовање за *Синтагму* Матије Властара може довести у везу са верским и социјалним нередима из 1342. године који су потресали Солун; наиме, у сукобу између Демократске странке зилота и узурпатора Јована Кантакузина Душан је стао на страну зилота у нади да ће му они помоћи у опсади Солуна. Могуће је да је сматрао да ће добити наклоност Солуњана уколико преузме Законик Матије Властара да по њему суди у новооснованом и проширеном царству.



пак због видљиве и очигледне нарушености словенске синтаксе, заступа супротан став – да је преводилац било лице чији матерњи језик није био српски него грчки. На такав став га је још и навела чињеница да је преводиоцу била страна терминологија и лексика српских споменика – *Номоканона* и *Душановог законика*.<sup>15</sup> Виктор Александров критикује овакав став, истичући да га Троицки није поткрепио филолошким аргументима и да неприродна словенска синтакса, која је у ствари прецизно калкирање са грчког, није довољан разлог се превод припише лицу чији матерњи језик није српски него грчки (Alexandrov 2012, 70–71). Неопходна је и једна детаљна текстолошка анализа како би се утврдило да ли је на преводу радио један или више преводилаца. Татјана Суботин сматра да је због неуједначеног квалитета превода на њему радило више лица (Суботин-Голубовић 2013, VII). Флорински чак не доводи у питање то да је на преводу радила одређена група преводилаца, јер чињеница да њихова имена нису таксативно наведена указује на то да је превод требало да послужи у сврхе компилације, по узору на предложак – *Синтагму*.<sup>16</sup>

Једино издање српскословенског превода *Синтагме* имамо од Стојана Новаковића из 1907. године. За основни текст свог издања користио је Крушедолски рукопис из 1453. године, који се сада налази у Музеју Српске православне цркве у Београду под бројем 43. Иначе, овај рукопис је по налогу зетског митрополита Јосифа преписао ђакон Дамјан. Препис је настао у периоду када је реформа Константина Философа била тек у зачетку, тако да се на Дамјановом препису запажа мешавина старих правила чистог словенског правописа и нових чија је основна карактеристика њихово погрчавање.<sup>17</sup>

Троицки Новаковићу замера што за своје издање није користио Старији карловачки рукопис<sup>18</sup> који је један од најстаријих преписа (из XIV века) и текстолошки исправнији од Крушедолског.<sup>19</sup> Иако је Крушедолски рукопис садржао *Допунске чланке* и *Латински речник*, Новаковић их није унео у своје издање. Они се налазе у скоро свим старијим рукописима те стога узимамо да их је засигурно морао садржати и грчки протограф. Татјана Суботин-Голубовић је при превођењу *Синтагме* на савремени српски језик користила Новаковићево издање и грчки текст у издању Ралија-Потлија. Текст *Допунских чланака* је превела према издању С. Троицког и ставила га иза превода *Пуне Синтагме* док се *Латински речник* налази у оквиру предговора преводу (Татјана Суботин - Голубовић 2013, XIX-XXII).

---

<sup>15</sup> Троицки (1953, 197–198) сматра да такав превод није могао да настане у средини која је навикла на језик *Законоправила Светог Саве* и *Душановог законика*. Мишљења је да је превод сачињен независно од рада на *Душановом законнику* и да је рађен на иницијативу византијских или хеленофилских кругова који су тежили да идеологија ПС буде усвојена и од српског народа.

<sup>16</sup> Флорински претпоставља да је на преводу радио тим састављен по наређењу цара Душана. Наиме, реч је о раду који је служио као грађа за посебну компилацију закона, због чега су у рукописима имена преводилаца остала неспоменута (Флоринский 1888, 320).

<sup>17</sup> Недоследно обележавава спирите, као и акценте оксије и варије; у неким речима има по два акцента, а у неким ни један. Нешто доследности се може приметити при обележавању дужина са две варије. Поновно увођење слова њ и њ̣ преписивач ђакон Дамјан такође неконсеквентно примењује. Варијанте са њ̣ му задају проблем, тако да некада пише њ̣н а некада њ̣н; долази и до мешања њ̣ и њ̣̣. У рукопису је заступљена донекле и интерпункција (Новаковић 1907, LXXXVIII–LXXXI).

<sup>18</sup> Овај рукопис је Флорински назвао *Пчињски* према манастиру у коме се некада налазио.

<sup>19</sup> Новаковић је одустао од овог рукописа јер се повео за судом Шафарика који је рекао да је он непотпун и да су му листови испретурани. Међутим, Троицки је пажљивим испитивањем рукописа утврдио да ту само један лист није на свом месту (1956, 8).

За своје издање Новаковић је користио грчки текст који су издали Рали и Потли, констатујући да се осим неких места која је он истакао остало све у потпуности слаже са Крушедолским рукописом и да је превод начињен према том грчком предлошку (Новаковић 1907, LXXXII). Међутим, Троицки се и са његовим избором грчког издања не слаже истичући како постоје две редакције грчких рукописа – цариградска и охридска (са мало измењеном садржајем) и да је српскословенски превод рађен према охридској редакцији, а издање Ралис/Потлис према цариградској<sup>20</sup>. Богдановић (1981, 53–55) замера Новаковићу што је издао *Синтагму* а да није упоредио постојеће рукописе и утврдио њихову филијацију. Сматра такође да би требало детаљније да се испита превод Синтагме и његов однос према грчком оригиналу као и да се преиспитају и упореде грчки рукописи текста.

Колико је *Синтагма* била популарна и коришћена у Србији показује не мали број српских рукописа.<sup>21</sup> Иако је *Светосавски Номоканон* данас познатији широј јавности, *Синтагма* Матија Властара је у периоду између XIV и XVII века била популарнија, што се закључује на основу већег броја рукописа. Према подацима Виктора Александрова, има 24 јужнословенска рукописа *Синтагме* и 14 (могуће и 15) румунских од којих су најстарији из XIV века, док рукописа *Светосавског Номоканона* на Балкану има свега једанаест од којих десет потиче из Србије, а један је вероватно влашки (Alexandrov 2012, 78).

Из Србије је *Синтагма* нашла пут ка свим источним православним земљама где се служило на словенском:<sup>22</sup> у Бугарску, Румунију, Молдавију и нешто касније у Русију. У другој половини XV века Влашка и Молдавија су се већ служиле словенским преводом Властарове *Синтагме*. У XVII веку преведена је на руски језик. Колико је Синтагма била коришћена, призната и уважена у православним словенским црквама сведоче нам и речи румунског митрополита Андреја Шагуна који за њу каже да треба да буде „обавезан приручник за васељенску Цркву у сваком делу света“ (Иљинский 1892, 207). У Русији је по налогу Светог Синода Руске Цркве новорукоположени свештеник морао да се потписом обавезе да ће у својој приватној или црквеној библиотеци имати поред осталих црквених књига и *Синтагму Матије Властара* (Иљинский 1892, 212).

<sup>20</sup> Отуда у Новаковићевом издању тј. у српскословенског преводу има чланака којих нема у Ралијевом и Потлијевом издању попут: (о црковнихъ сновѣхъ, ветхое десетословіе отъ левитника, светаго максима). Нажалост, ови чланци су урађени без упућивања на грчки изворник.

<sup>21</sup> 1. *Синтагма Матије Властара*, 1387. година, Цетиње 57, 2. *Синтагма Матије Властара*, 1375/85. година Дечани 111, 3. *Синтагма Матије Властара*, друга половина XIV века, ГИМ, Воскр. 27 (хартија). Рукопис је са Свете Горе у Москву донео Арсеније Суханов, 4. *Синтагма Матије Властара*, последња четвртина XIV века, Хиландар 299, 5. *Синтагма Матије Властара*, око 1370. године, Патријаршијска библиотека 70. Овај препис је познат још као „Пчињски рукопис“ или „Старији карловачки рукопис“, 6. *Синтагма Матије Властара*, почетак XV века, Зограф II в.2, 7. *Синтагма Матије Властара*, 1453. година, Музеј СПЦ 45 (Крушедол Ж IV 46, 8. *Синтагма Матије Властара*, 1540. година, Народна библиотека Србије 43, 9. *Синтагма Матије Властара*, 1558. година, Цетиње 56, 10. *Синтагма Матије Властара*, 1577. година, Патријаршијска библиотека 46, 11. *Синтагма Матије Властара*, 1550/60. година, Дечани 112, 12. *Синтагма Матије Властара*, XVI век, Патријаршијска библиотека 50, 13. *Синтагма Матије Властара*, XVI век, Стара црква 8 (Сарајево) (Мошин 26), 14. *Синтагма Матије Властара*, прва половина XVI века, Владичански двор (Вршац) 8, 15. *Синтагма Матије Властара*, крај XVI века, Музеј СПЦ 89 (Беочин). Списак је непотпун, јер постоје неистражени рукописи у иностранству (Суботин-Голубовић 2013, XVI-XVII).

<sup>22</sup> В. Александров све словенске рукописе Властарове *Синтагме* које је описао дели у три велике географско-хронолошке групе: јужнословенску (српски, бугарски и македонски), румунску и источнословенску (Aleksandrov 2012, 78–178).

## 1.2.2. Скраћена Синтагма

У српским рукописима су заступљене две рецензије *Синтагме*: пуна (*ПС*) и скраћена (*СС*).<sup>23</sup> Будући да се *Скраћена Синтагма* не налази ни у једном грчком рукопису, с правом се може рећи да је она плод српске правне књижевности средњег века. Из самог текста *ПС* и *СС* види се да је прво преведена *ПС* прма грчком оригиналу, а потом да је неко из тог превода вршио скраћивање изостављањем огромне грађе која се пре свега тичала црквених закона. Изостављене су углавном главе и чланци који су уско црквеног и религијско-моралног карактера, док су одредбе из брачног права остављане. У српску компилацију су унети грађански закони, тј. закони византијских царева који су већ били познати у српским земљама преко светосавског Законоправила. Испуштени су само они који нису могли да имају практичну примену у српском начину живота. Текст грађанских закона је често и мењан у односу на оригинал, скраћиван, прошириван или пак преуређиван (Флоринский 1888, 438). Те измене су биле условљене одређеним разлозима које је имао састављач компилације. Према Флоринском *Скраћена Синтагма* у значајној мери представља самосталну прераду византијске *Синтагме* и имала је за циљ да изврши функцију „српског Законика“ (Флоринский 1888, 439). Наслов *СС* се разликује од наслова *ПС*. У том наслову Матија Властар се назива „Матија Солунски“. Осим тога у њему је додато и следеће: сѣн законникъ нъбраходѣ нъ великаго законника, како вскорѣ обрѣтати некогда о вѣсакон вѣщин, внахъ грѣховныхъ и ѿ соудѣ царском. Соловјев (1928, 55) из овог поднаслова закључује да је скраћивање *Синтагме* искључиво механичко и практично и да је настало „ради практичних сврха царских судова“ и „бржег проналажења предмета“. Стојан Новаковић сматра да је до скраћивања *Синтагме* дошло око 1413. године, за време деспота Стефана Лазаревића, када је наводно извршена прва ревизија *Душановог законика* и да она није улазила у састав *Душановог законодавства*.<sup>24</sup> Сматра да је тек тада од *СС*, *ЈЗ* и *ДЗ* састављен зборник и да он није био прописан од државе него заснован на вољи преписивача (Новаковић 1907, СН XXXIX). У свим старијим рукописима *Душанов законик* никада није сам него увек са *СС* и *ЈЗ*.<sup>25</sup> Та чињеница је навела многе истраживаче да се супроставе Новаковићевом ставу и да скраћивање *Синтагме* сместе у време цара Душана и одреде је као саставни део његовог рада на доношењу српског закона. Флорински сматра да то што се ова три чланка доследно налазе заједно у свим рукописима не може бити објашњено случајношћу или простом радозналешћу српских књижевника према делима византијске мудрости. Става је да су *СС* и *ЈЗ* заједно са *Закоником* чинили један кодекс и заједно са њим имали значај државних закона (Флоринский 1888, 286). Према његовом мишљењу, скраћивање *Синтагме* је извршено за време цара Душана, најкасније до сабора који је одржан 1349. године (ibid. 327). Соловјев такође потврђује мишљење Флоринског, износећи доказе да је још од времена цара Душана *СС* у тесној вези са *ЈЗ* и *ДЗ* и да се та три законика сматрају као „законик састављен и утврђен од благочестивог цара Стефана“ (Соловјев 1928, 49–58). Мишљења је да је *Синтагма* скраћена у исто време када и превод пуне редакције 1347/48. и од истих лица. Ово гледиште је потврдио подацима о воденим знаковима у Струшком и Атонском рукопису *СС* које је пронашао познати палеограф

<sup>23</sup> Према попису рукописа у Предговору Татјане Суботин заступљени су следећи рукописи *Скраћене Синтагме*: 1. *Скраћена Синтагма*, 1510/20. година, УБ 39, 2. *Скраћена Синтагма*, прва трећина XV века, Хиландар 300, 3. *Скраћена Синтагма*, (у оквиру такозваног „Студеничког зборника“), прва трећина XV века, ЈАЗУ IV d 114, 4. *Скраћена Синтагма*, друга четвртина XV века, Никољач 67, 5. *Скраћена Синтагма*, почетак XVI века, Народна библиотека Србије 688, 6. *Скраћена Синтагма*, 1570/80. година, Музеј Срема 198 (Бешеновски препис), 7. *Скраћена Синтагма*, XVI век, Патријаршијска библиотека 125 (Карловачки зборник), 8. *Скраћена Синтагма*, крај XVI - почетак XVII века, Вршац 1, 9. *Скраћена Синтагма*, 1620. година, Хиландар 301. (Суботин-Голубовић 2013, XVII).

<sup>24</sup> Ову тезу Новаковић (1907, XXXIX) заснива на ставу да се зборници који садрже *СС* *ЈЗ* и *ДЗ* налазе само у познијим рукописима XV века.

<sup>25</sup> Постоји додуше неколицина рукописа *СС* без *ДЗ* али су ти преписи познијег времена (XVI-XVII) и непотпуни су: Карловачки, Бешеновски, Новопазарски, Београдски, Хиландарски и Велески зборник. (Соловјев 1928, 50).

Григ. П. Георгијевски, чувар рукописа у Московској библиотеци (Троицки 1956, 3). Они доказују да ови рукописи потичу из XIV а не XV века и самим тим оспоравају Новаковићев став о датирању скраћивања *Синтагме*. Троицки сматра да је скраћивање *Синтагме* извршено по Душановој наредби у духу његове црквено-политичке идеологије<sup>26</sup> и да је она постала саставни део Душановог законодавства. Наиме цару Душану, који се прогласио за цара Срба и Грка, и уздигао цркву на степен патријаршије, није ишла у прилог идеологија цезаропапизма и источног папизма коју је заступао Властар у *Пуној Синтагми*. Троицки је пак става (1953, 196–199) да Властару није био циљ само да сачини зборник закона који ће бити згодан за употребу и подесан за судство него и такав који ће послужити као пропаганда те идеологије, те сматра да је Душан тежио да *СС* и његов *Законик* истисну из употребе *ПС* због њеног лошег утицаја на владајуће слојеве у Србији.

Постоје два издања *Скраћене Синтагме*: прво је приредио Флорински према Ходошком рукопису који датира из XV века. Троицки му замера што то није учинио према Атонском препису који потиче из ранијег перода, негде између 1370. и 1380. године и што га није издао са осталим деловима (*Скраћена Синтагма*, *Правила Јована Посника*, *Закон цара Јустинијана* и *Душанов Законик*) који се налазе у рукописима Душановог *Corporis juris utriusque* (Троицки 1956, 3–4). Друго издање се налази у оквиру Новаковићевог издања *Пуне Синтагме*. Троицки налази да ово издање има још више недостатака него издање Флоринског (Троицки 1956, 4). Код Новаковића *Скраћена Синтагма* није била самостално, посебно издање како је то код Флоринског. Наиме, он је штампао потпун текст *Синтагме* и у оквиру њега „дужим и маснијим“ словима истакао оно што је улазило у састав *Скраћене Синтагме*. Пошао је од претпоставке да је *Скраћена Синтагма* потпуно исте садржине као пуна и да је до њеног скраћења могло да се дође формално, простим ексцерпирањем одређених делова текста. Међутим, такво решење му је оспоравао Троицки, указавши на разлике које се налазе у распореду грађе и понегде у самом тексту између *ПС* и *СС*. Замера Новаковићу што није приметио те суштинске несагласности између *ПС* и *СС*. Димитрије Богдановић се такође супротставља Новаковићевом ставу, истичући да су *Пуна* и *Скраћена Синтагма* два засебна кодекса који у „рукописној традицији немају ничег заједничког већ следе сопствену судбину“. Будући да су различите садржине, структуре, па чак и идеологије, како наводи Богдановић, треба их онда одвојено посматрати и засебно издавати са сопственим варијантама (Богдановић 1981, 60).

### 1.3. РУКОПИСНА ТРАДИЦИЈА И ИЗДАЊА

Франц Миклошич је у свом речнику *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum* ексцерпирео и српскословенске потврде (под ознаком „misc.-šaf“)<sup>27</sup> из превода *Синтагме* који се

<sup>26</sup> Будући да Властар заступа идеологију цезаропапизма и источног папизма Троицки сматра да је цар Душан наредио да се изврши скраћивање *Синтагме* и избаце сви ти делови који се супротстављају његовој политици. Србија је добила цара и патријарха и тако се директно супротставила идеологији *Пуне Синтагме* која је признавала само једног цара у православном свету, византијског и једног патријарха - цариградског. Троицки сматра да због битних идеолошких разлика између *Пуне* и скраћене редакције *Синтагме* никако није могао у исто време да настане превод *пуне Синтагме* и њено скраћивање (Троицки 1953, 196–197).

<sup>27</sup> Миклошичево појашњење скраћенице misc.-šaf : Miscellanea, cod. chart. saec., uti videtur, XIV. exeuntis, foll. 187.

in 4. serb., 1742. e monasterio Hodoša in aliud translatus. Olim P. I. Šafařikii. Codex hic continet:

1—3. a. Indicem capitum syntagmatis Matthaei Vlastaris.

3. a.—81. a. Matthaei Vlastaris syntagma in compendium redactum.

81. a.—83. b. Regulae Ioannis ieiunatoris.

83. b.—86. b. Fragmentum Justinianei codicis.

86. b.—98. a. Stephani Dušani leges 1349 et 1354.

98. b.—133. b. Ad theologiam et ius ecclesiasticum spectantia.

налази у Ходошком зборнику<sup>28</sup> начињеном по Шафариковом испису. Овај зборник се данас чува у музеју у Прагу<sup>29</sup>. Према Шафарику (чије је мишљење прихватио и Миклошич) настао је 1390. године (ставови Шафарика и Миклошича наведени у Флоринский 1888, 202, Јагич 1878, 82), дакле приближно на временској средокраћи између оригинала и Крушедолског преписа.

Ако упоредимо Миклошичеве потврде из превода Синтагме у Ходошком зборнику са потврдама из Новаковићевог текста (начињеног према Крушедолском рукопису из 1453.) приметимо да се највећи број случајева подударног.

Треба истаћи један случај у којем је Миклошич, опет Шафариковим посредством, унео у свој речник једну реч из трећег, (X)оповског преписа Синтагме (уп. Новаковић 1907: XLI и в. мѢропшина).

Подударни термини су:

ништепитатељ, обавница<sup>30</sup>, оглагољникъ, отравлѣніе,<sup>31</sup> отравьникъ, отровьникъ, отъчьвь, очюхъ<sup>32</sup>, пастор'кїна, пашеногъ, печаловникъ, подьроу'тъникъ, поклансарь, посадничество, посыниеніе, посыниенникъ, продавьць, промыслъникъ, рабчїиштъ, родител'скъ, -ын, родьскъ, -ын, сват'ство, свьсть, снн'клнтнкъ, слоужьб'никъ, снѣха, страньн'нопрїемникъ, страньнопрїемница, стрнн, стрнць, стронтель, соупроу'гъ, соупроу'гъ, съжител'ство, с'мотрнтель, сыновнъ, сыноположеніе, танднчїиштъ,<sup>33</sup> танднчїишт'нн, тетъка, трнродїе, трнродьство, троебратїе, троеженць, тьст,ь оусталеннтель, царнна, царнн'скъ -ын, царованїе, юноша.

Наведени подударни случајеви дају основу за претпоставку да је тако било у првобитном преводу. У низу примера се читања Ходошког и Карловачког преписа разликују:

---

134. a.—287. b. Horoscopum. De temperamentis, conceptione, foetu, partu. Morbi cum medicaminibus et precibus. Praesagia rerum futurarum ex palpitatione singulorum corporis humani membrorum etc. Pars e cod. russ. fluxit: nota волось (<https://slavistik-portal.de/datenpool/lexiconpgl-abbr.html>). Ходошки зборник је садржински веома богат, (в. горе) састоји се од 188 листова. Недостаје крај рукописа, а и унутра је знатно оштећен, дванаест листова је сасвим истргнуто, а дванаест су мање више избледели и са тешкоћом се читају (Флоринский 1888, 203).

<sup>28</sup> У штампаном каталогу Шафарикове библиотеке помиње се под бројем 14 као *codex miscellaneus scriptus a. 1690. in monasterio Chodoš*. Међутим година није право назначена. Она се односи на уметак на 109. страни који је доста млађи (Јагич 1878, 82), в. напомену 3. Шафарик је управо овај рукопис користио за издање Душановог законика (1851) (Флоринский 1888, 201).

<sup>29</sup> Занимљива је историја са његовим називом. Шафарик га је 1831. а потом и 1851. назвао Ходошким зборником при чему није навео разлог таквог наслова. На 109. страници зборника познији уметак даје кључ за објашњење назива *Ходошки зборник*. Наиме, написано је: „Сиа книга попа Теофора бившаго Белиграда стоинаго ю вададе мне **хоудошу** мнїху Теофану Хоповцу расодеру варули ми ю ва граде Пещи...“ Тако се од вероватно погрешно написаног **хоудошу** (уместо правилног хоудому или хоудьшу) мнїху протумачило као ходошком монаху Флоринский 1888, 202). Наиме 1688. године Теофан Хоповац је овај рукопис добио у Пешти од Теодора из Београда.

<sup>30</sup> Миклошич у насловима својих одредница реконструира старословенске облике (двојеровске, с назалима) и тамо где има само редакцијске, у овом случају српскословенске потврде. Где наведе пример, то је у оригиналној графици. За обавница нисмо сигурни да ли тако пише у Ходошком зборнику, што је сасвим могуће и у складу са старосрпским правописом, а Новаковић има млађу форму без јера, или је Миклошич \*обавница из Ходошког зборника "нормализовао" у наслову.

<sup>31</sup> Код Миклошича само другачија графика *отравлѣннїк*. Писање *-їе* је својствено времену настанка Крушедолског преписа из 1453. према којем је Новаковић приредио своје издање. За стотинак година ранији оригинал из Душанова доба пре се може претпоставити *-їе*. Ходошки зборник, настао око 1400, имао је већ *-їе*, с обзиром на оно што је одатле објавио Јагич у Старицама (1878, 82–126). Миклошич би свакако *-їе* у наслову одреднице нормализовао у *-їе*. Овде је важно да између облика код Новаковића и у LPSS постоји фактичка подударност, и *-їе* и *-їе* у српскословенском предаје *-їе*.

<sup>32</sup> Графика *отъчьохъ* је у LPSS тачно пренета из ИК, насловно *отъчохъ* могло је бити и реконструисано на основу *очюхъ / очюхъ* како се пише у Крушедолском препису, али и преносити графику ХЗ, старију и правилнију.

<sup>33</sup> Што се тиче *тајмичиштъ*, графика са *й* су Миклошичев анахронизам, оне не сежу у старословенско доба, а код те речи нису ни етимолошки оправдане, треба читати *тајмичишт* а не *тајмичишт*.

А) случајеви где је изворнији облик и боље читање у преводу Синтагме из Ходошког зборника по Шафариковом испису него у Новаковићевом издању:

- У В28 у Новаковићевом тексту потврда *расна сестра: расноу сестроу*, у Ходошком зборнику *расноу сестроу*.
- У М15 код Новаковића потврда *†слоужител’ство* је највероватније искварено од *\*соужител’ство*, док нам Миклошич у LPS даје одредницу *сжнтел’ство* са потврдом из *misc.-šaf.*, и Крмчије из XVI в. у којима је могло бити само *\*соужител’ство*.
- У М1 превода Синтагме у Ходошком зборнику имао датив множине у изворнијем фонетском лику *сѣтннкоѣ* од *сѣтнкоѣ* у Новаковићеву издању.
- Код Новаковића имамо номинатив једине *оуѣць* док Миклошич у LPS 1044 из ХЗ<sup>34</sup> по Шафариковом испису предаје старосрпски гласовни лик номинатива једине *оуиць*, ближи изворнику од онога који се чита у Новаковићевом тексту.
- Према Новаковићевом *чѣдопитаниѣ* Миклошич у LPS има једину потврду из Ходошког зборника под одредницом *чѣдопитѣннѣ*, одакле произилази српсл. *\*чѣдопитѣннѣ* као *varia lectio*.
- Код Новаковића *чѣтворобратѣѣ*, а у преводу Синтагме из Ходошког зборника у LPS вероватно боље читање: *чѣтворобратнѣ*.
- У П7 Новаковићевог текста под одредницом *цѣроп’шина* за акузатив множине *цѣроп’шинѣ* имамо старосрпски наставак. *-e* уместо очекиваног српсл. *-и*, а уз то број не одговара грчком сингулару *εις παροκίαν*. Миклошич у LPS даје нам потврду из Оповског рукописа према Шафариковом испису *въ цѣропшинноу* што би било изворније читање него код Новаковића.

Б) Случајеви где је боље читање у Новаковићевом издању него у преводу Синтагме из Ходошког зборника:

- У В8 под одредницом *шоура* код Новаковића имамо датив *шоурн* (дѣѣю братоу шоури...) а у Ходошком зборнику погрешно прочитано *шоурнѣ* (дѣѣю братоу шоуриѣ ...). Наиме, завршетак *-нѣ* не припада ни једној промени и очито је у питању сливено писање датива *шури* с предикатом *је(ст)*.
- Миклошич у LPS има одредницу *тавоурѣ* коју је начинио на основу једне једине потврде и то искаварене из превода Синтагме из Ходошког зборника: *ашѣ ли н тавоурн воудоутѣ*, *рѣкше нноднци*. Са друге стране Новаковић у поприлично познијем рукопису даје изворније и боље читање *аштѣ н тавоуларн воудоутѣ* засновано на грчком *ει ταβουλάριοι εἶεν*, те би наспрам Миклошичеве насловне одреднице *тавоурѣ* наша била *тавоуларѣ*. Овог грецизма нема ни код Фасмера нити код наших лексикографа.

На основу ексцерпираног узорка можемо приметити да је више случајева где је изворније и боље читање у преводу Синтагме из Ходошког зборника него у Крушедолском рукопису из 1453. на основу којег је Новаковић приредио своје издање. Оно се према томе не треба узимати здраво за готово јер, као што се примећује из ексцерпираних случајева, има поприлично ликова који су секундарни и искварени. Наш скромни узорак само наговештава

<sup>34</sup> Миклошич у LPSS под скраћеницом (*misc.-šaf.*) која означава Ходошки зборник по Шафариковом испису често не наводи страницу тако да ми претпостављамо да је потврда из превода Синтагме. Наши разлози за ту претпоставку су углавном навођени у речнику.

сазнања до којих би се дошло ако једном буде приређено критичко издање како превода, тако и оригинала Синтагме на основу свих расположивих рукописа.





## 2.

### ЈЕЗИК ПРЕВОДА СИНТАГМЕ МАТИЈЕ ВЛАСТАРА

#### 2.1. СТАРОСРПСКО-СРПСКОСЛОВЕНСКА ДИГЛОСИЈА

Велика сеоба народа довела је Словене из закарпатских предала у данашњу Европу. У својој прапостојбини они су говорили прасловенским језиком, а општесловенско језичко јединство, уз дијалекатске разлике, трајало је и вековима после сеобе, све док је постојала целовита словенска језичка територија.<sup>35</sup> Прасловенски језик није писмено посведочен, тако да се до заједничког претка словенских језика, којим се говорило до пре неких хиљаду и по година, може доћи само компаративном реконструкцијом, уз помоћ података који се могу добити из историјски посведочених словенских и њима сродних језика.

Словени су своју прву писменост задобили средином IX века трудом свете браће Константна-Ћирила и Методија. Њихова писменост је пре свега била подстакнута примањем хришћанства, за чије потребе је за прву руку било неопходно превести богослужбене,<sup>36</sup> литургијске књиге са грчког језика. Покрштавање и описмењавање су тако синтетизовани у један процес.<sup>37</sup> Тај први књижевни језик Словена зовемо староцрквенословенски тј. старословенски и он је за основицу имао говор македонских Словена који су живели у околини Солуна и био је још веома близак прасловенском.<sup>38</sup> Полако се раширио по читавом словенском свету и преточио у националне редакције или варијанте, пре свега у српску, бугарско-македонску и руску.

Тако XI век можемо датирати као период јављања редакција старословенског језика. Заправо појам „редакција“ значи да се старословенски језик редигује и да се у њега уносе знаци одговарајућег живог језика (Грицкат 1975, 27–28). Наиме, основна карактеристика редакцијских језика састојала се у томе што се старословенски књижевни језик изговорно, пре свега у вокалском систему, прилагођавао говорним језицима<sup>39</sup> у ареалу *Slavia orthodoxa*

<sup>35</sup> Та језичка целовитост је разбијена доласком Угара у Панонију са истока и Немаца са запада крајем IX века и тако Словене раздвојила на јужне и северне.

<sup>36</sup> У хришћанском богослужењу књига је не само извор из кога се чита реч Божја, већ она заправо представља и саму ту реч Божју. Зато се *еванђелистар* носи у литијама (процесијама), целива се и показује као објекат богопоштовања.

<sup>37</sup> Код многих других народа је примање хришћанске вере иницирало развој писмености. Нпр. јерменски епископ Месроп Маштоц је творац првог јерменског писма (405–406), готски језик нам је познат захваљујући Вулфилином преводу Новог завета из средине 4. века, а на старопруском нам је сачуван само један катихизис из 16. века (Грковић-Мејдор 2007, 415).

<sup>38</sup> У многим речима се одражава прасловенски језички лик као нпр. чување назала у стсл. *цѣжъ* < \**mъžь*, *кѣназь* < \**kъnędzь*. Ликвидна метатеза (прасл. \**orbъ* > стсл. *рѣбъ*) и развој група \**tj*, \**dj* у *ит*, *жд* (\**matjeha* > *маштеха*, \**gospodja* > *госпожда*) су главне фонетске промене које су одвајале старословенски од пражезичког стања. Што се тиче морфологије, он није много иновирао у односу на прасловенски, док је у доменима синтаксе и лексике био под великим утицајем грчког језика.

<sup>39</sup> Редакцијски језици су били звучно одређени и када се не читају гласно. На гласовне промене у редакцијским текстовима имао је велику улогу средњовековни преписивач. Наиме, док је из књиге преписивао текст он је у себи изговарао речи и на тај начин остваривао „унутрашњи диктат“. Нпр. српски преписивач је стсл. реч *рѣка* преписивао у свој текст као *рѣка*, македонски *рѣка*, бугарски *рѣка* онако како се то изговарало у њиховим народним језицима. При унутрашњем диктату је преписивач тако у књижевни језик донекле могао да уноси фонетске па чак

(Грковић-Мејдор 2007, 424). Међутим, утицај народне стихија на књижевни језик био је ограничен, јер је старословенски пре свега био језик скован за литургијску употребу и као такав сматрао се неприкосновеним и непријемчивим за измене. Осим гласовних промена, старословенска структура језика тј. његова морфологија, синтакса и лексика, тежила је да остане непромењена у редакцијским језицима (Ђорђевић 1975, 221–222).

„Српском редакцијом се назива стање које се затиче у одрђеним књигама почев од краја XII века“ (Грицкат 1975, 27). Српскословенски је био књижевни језик Срба у средњем веку, настао је као редакција старословенског уз преузимање неких црта карактеристичних за старосрпски (\**o* > *y*, \**ь* > *ь*), али уз задржавање старословенских рефлекса *ит*, *жд* < псл. \**tj* иако је у народном језику ту било *ћ* и *ђ*.<sup>40</sup> Продор народног језика у српскословенски се најдоследније спровео на фонолошком плану. У суштини би српскословенски заправо био старословенски језик изговорен на српски начин (Ивић 1998, 30).

За почетак српскословенског језика се узима XII век из разлога што нема сачуваних споменика из ранијег периода са обележјима ове редакције (Грицкат 1975, 29).<sup>41</sup> Српскословенски је био богослужбени и књижевни језик све до XVIII века када га је заменио рускословенски тј. руска редакција старословенског. Језичка ситуација српске средњовековне Србије у специјалним лингвистичким терминима треба се одредити као ситуација српскословенско-српске диглосије. Према Фергусону,<sup>42</sup> диглосија је релативно стабилна језичка ситуација у којој, поред примарних дијалеката датог језика, постоји и један дивергентан, високо кодификован (често граматички доста комплекснији) супериорни варијетет<sup>43</sup>, преносник богате сакралне књижевности, писане или у ранијем периоду или у другој језичкој заједници; учи се углавном формалим образовањем и користи се највише за писану и формалну усмену

---

и морфолошке карактеристике свог народног говора (Трифунувић 1994, 100–101). С друге стране, консонантизам у редакцијским језицима није претрпео велике промене у односу на канонски старословенски.

<sup>40</sup> За домаће гласове *ћ* и *ђ* да се хтело можда би се могао наћи прикладнији графички израз, апроксимативан колико и при исписивању неких других појава палатализације или јотовања (Грицкат 1975, 28).

<sup>41</sup> Копча између првих српскословенских споменика, на челу са Мирослављевим јеванђељем, и старословенске писмености, данас се препознаје у неким споменицима из XI века, који се сврставају у старословенски корпус, али већ показују одређене старосрпске гласовне развоје, пре свих у Маријином јеванђељу (в. најскорије Грковић-Мејдор 2011, Савић 2016). Појава најстаријих српскословенских текстова: Мирослављевог и Вукановог јеванђеља с краја XII века са организованим књижевним језиком може се једино објаснити као плод већ много раније писмености код Срба. Тако Младеновић сматра да се крај X или почетак XI века може узети као време настанка српске редакције (Младеновић 1977, 1–3).

<sup>42</sup> Диглосија је термин за посебан феномен који је први описао и дефинисао Чарлс Фергусон у познатом чланку објављеном 1959 (Ferguson, 325–340). Наиме, описао је социолингвистичку ситуацију у најмање четири различите и несродне језичке заједнице и упутио на јасну функционалну диференцијацију у употреби језика. На основу дефиниције диглосије Фергусон (и сва познија литература везана за диглосију) користи термине ‘high’ (H) и ‘low’ (L) да укаже на различите варијетете употребљаване у диглосијској заједници (Toufexis 2008, 207). Нпр. у грчком ‘H’ - катаревуса, ‘L’ - димотика.

<sup>43</sup> У диглосији највећа разлика између престижног, књижног (‘H’) и говорног (‘L’) варијетета је у њиховој граматичкој структури. Нпр. флективни систем именица и глагола у диглосијским језичким заједницама које је Фергусон испитивао је доста редукван или изостаје у ‘L’ варијетету (Ferguson, 159, 165). Већем делу вокабулара књижног и говорног језика својствене су варијације у форми и разлике у употреби и зачењу; тако H у свој лексикон треба да укључи техничке термине и научне изразе који немају регуларне еквиваленте у L варијетету, док са друге стране L варијетет садржи популарне изразе и имена веома простих предмета или предмета са локализованом дистрибуцијом који немају регуларне еквиваленте у H варијетету. Присуство или одсуство одређене лексике у различитим варијететима пре свега је условљено врстом теме о којој се говори или пише. Упадљива одлика диглосије је постојање дублетних образовања, једно карактеристично за књижевни, а друго за говорни варијетет, при чему је обим значења двеју дублетних лексема грубо исти и употреба једне или друге одмах маркира изговорену или писану секвенцу као H или L. Нпр. у грчком H реч за ‘вино’ је οἶνος, а L реч је κρασί (Ferguson, 159, 165–166).

комуникацију<sup>44</sup> и ни у једном сегменту друштва се не користи за свакодневну комуникацију (Ferguson 1959, 244–245).

Диглосија заправо представља такав начин сапостојања два језичка система у оквиру једне језичке заједнице када се функције та два система налазе у комплементарној дистрибуцији које одговарају функцијама једног језика у обичној недиглосијској ситуацији (Успенски 1994, 5). Од самих почетака српске писмености може се приметити паралелно постојање српскословенског и народног језика, тј. штокавског говора у писаној форми.<sup>45</sup> Наиме, наши давни преци су књижи и писму приступали са снажном дозом религијског и магијског страхопоштовања те је сам чин читања и писања уживао велики ауторитет, што је условило појаву изражене дихотомije између писаног и говореног. Употреба ова два језика (српскословенског и народног) је била строго разграничена јер је заправо садржина текста одређивала који ће се језички тип користити. Оваква подвојеност манифестовала се не само на језик него и на тип писма тј. облик слова<sup>46</sup> те су црквени и духовни садржаји писани уставом, а профани брзописом.<sup>47</sup> Средњовековна диглосија, како у српској средини тако и у читавом словенском свету, наслеђена је од Византије<sup>48</sup> која је у одређеним историјским периодима којна и народни језик који ће се у поствизантијском периоду преточити у новогрчку *δημοτική* (Бек 1998, 186). Поред атицистичког и којна временом задобија статус књижевног језика и стоји у опозицији народном грчком језику. Сама појава диглосије вуче своје корене из религијске концепције света која, уопштено говорећи, подразумева подвајање реалности на сакрално и профано.<sup>49</sup> Једно такво удвојено виђење стварности се пренело и на сам језик те су у одређеном историјско-културолошком контексту људи сматрали да различити садржаји потребују различити језички приступ и да се не могу истим језиком предочити две стварности: небеска и земаљска, есхатолошка и историјска, сакрална и профана, метафизичка и конкретна. Тако је између осталог настала и теорија о неколико свештених језика. Ова теорија везана за схватања

---

<sup>44</sup> Као пример диглосије можемо споменути латински и романске језике који су вековима настајали у различитим деловима Европе. Народни језик (*vernacular*) је био коришћен у свакодневној комуникацији а латински за писање и посебне формалне говоре. Латински се користио у Цркви и црквеној књижевности, имао је велики ауторитет, постојала је изразита граматичка разлика између два варијетета у свакој сфери (Ferguson 1959, 246).

<sup>45</sup> Мирослављево јеванђеље писано српскословенским и Повеља Кулина бана писана народним језиком показују нам да је диглосија постојала код Срба већ с краја XII века (Грковић-Мејџор 2007, 446).

<sup>46</sup> Подвојеност се простирала чак и на графију. Нпр. за глас *ћ* су у „нижим“ списима налажени приближни графички изрази док је у „вишим“ задржавано несрпско *ц*. У одређеним текстовима су писана слова за ишчезле назале, а у другим не (Грицкат 1975, 144).

<sup>47</sup> Блажени Јероним је говорио о „марљивом“ и „хитном“ писму: *elucubrata scribendi diligentia* (марљивост писања при свећи) и *subita dictandi audacia* (брза одважност диктирања, односно писања по диктату). Из овога можемо претпоставити да је у српској средини чинилац диктата био један од разлога који је одвајао канцеларијски и практични начин писања од начина писања духовних садржаја који су могли да се украшавају у тишини и самоћи (Грицкат 1975, 146).

<sup>48</sup> Језичка ситуација у византијском периоду са коришћењем различитих варијетета грчког за различите сврхе дефинитивно је повезана са друштвеним феноменом који се односи на употребу језика унутар говорне заједнице и на језичке ставове или преференце говорника према њиховом сопственом матерњем језику или другим језицима, или старијим варијететима њиховог матерњег језика на који социолингвисти упућују као на «диглосију» (Toufexis 2008, 206).

<sup>49</sup> Овако религијско сагледавање стварности суштински је страно аутентичном хришћанству коме је несродан такав вредносни и мисаони дуализам. Међутим, он се у историјском ходу хришћанске вере ипак местимично појављивао са мањом или већом наглашеношћу. Одређена напетост између религијског дуализма и хришћанског холизма постоји и данас. Изворна хришћанска порука не фаворизује дух у односу на материју, нити душу у односу на тело, нити небо у односу на земљу, нити било који аспект стварности у односу на други. То нам најбоље предочава сам чин Христовог богооваплоћења, у коме се сви елементи постојећег сједињују и обојују у Христовој личности. Сам Бог је постао човек, твар, тело, историја, на тај начин освећујући све те „несвете“ елементе стварности.

која су извирала из религијско-културолошке дихотомије, није преживела до данас. Човек данашњице беседи, пише, поје и богослужи на истом језику и писму који користи у свакодневној комуникацији.

Српскословенски се доживљава као „виши“ језик, као језик који је оплемењен па је самим тим отменији и ученији, бивајући резервисан за саржаје црквеног, религијског, духовног карактера, док се старосрпски доживљавао као „нижи“ народски и једноставнији језик, па се тако користио за писање дела која су везана за профане садржаје (Ивић 1998, 29). Вишим стилем су се, дакле, писала дела везана за хришћански култ попут литургијских, хагиографских, химнографских текстова, а у наставку и житија, панегиричка и патристичка литератра. Старосрпским су писани текстови везани за сферу профаног, који су имали да буду разумљиви и доступни и човеку који није био писмено образован, као нпр. правна документа, надгробни натписи, писма, повеље које су српски владари издавали Дубровнику итд. Та паралелна употреба српскословенског као високог књижевног језика и старосрпског народног језика се може посебно уочити у даровним повељама где су унутар једне повеље, дакле унутар једног текста, заступљена оба језичка типа.<sup>50</sup> Тако нпр. аренга у Дечанској хрисовуљи писана је српскословенским, док су делови у којима се наводе правне одредбе, набрајају села, одређују границе, писане старосрпским (Грковић-Мејџор 2007, 448). Овакво преплитање двају језичких идиома је било могуће јер је у словенском свету била заступљена хомогена диглосија.<sup>51</sup> Она је условила и стварање „средњег стила“ у старосрпској писмености, што је био покушај да се српскословенски поједностави и приближи говорном језику. Тако би језичка слика у старосрпској писмености указивала на сапостојање два језичка идиома српскословенског и народног, а унутар српскословенског два стила, вишег и нижег (Грковић-Мејџор 2007, 453). Дакле, тим средњим стилем се писало о „нижим“ стварима, језиком који је био ближи говорном тако да се језичко стање у Србији не само удвојило, него и у неку руку утројило (Грицкат 1977, 143–144). Веома је тешко поставити јасне границе између лексике престижног и лексике говорног варијетета, посебно код хомогене диглосије јер постоји велики удео заједничких карактеристика.

Такође треба напоменути да је преводна књижевност писана српскословенским језиком јер се тај језик сматрао панданом грчког и та појава је посебно дошла до изражаја у правним документима. Нпр. законици попут Крмчије и наше Синтагме, пошто су преводи са грчког, писани су вишим стилем тј. српскословенским језиком, док су Душанов законик и Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића писани народним јер су настали у српској средини (Грковић-Мејџор 2007, 448). На основу богате преводилачке делатности и културне окренутости према Византији српскословенски језик можемо окарактерисати не само као равноправан грчком према својој функцији него и његовим еквивалентом по својој структури.

---

<sup>50</sup> Неке од сатиричних песама под називом *Птохопродромика* из XII века такође показују испреплетаност народног и пуристичког језика. Посвета и увод писани су на ученом грчком језику, о самој теми се излаже на народном језику, а крај је опет резервисан за учени језик (Бек 1998, 188).

<sup>51</sup> Јаз између књижевног и говорног језика није велики. Једино је код Румуна постојала дубља разлика између говорног и књижевног језика (романског и словенског). За разлику од хомогене диглосије, хетерогена диглосија је била заступљена у ареалу *Slavia Latina*.

## 2.2. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ЈЕЗИКА ПРЕВОДА СИНТАГМЕ

Језик превода Синтагме је српскословенски, тј. црквенословенски српске редакције, уз изван број старосрпских примеса. Његов детаљан опис остаје задатак за будућност. Овде ћемо само, не претендујући на исцрпност, истаћи и илустровати његове важније одлике.<sup>52</sup>

1. Српска, као и друге црквенословенске редакције, изводи се из старословенског покривањем гласовних развоја својствених појединим словенским језицима, у њеном случају старосрпском језику. За српскословенски дистинктивна су два старосрпска развоја:

1.1. Западнојужнословенско изједначење полугласа: псл. *ь, њ* > стерп. *ь* [ə<sup>a</sup>], стога и српсл. *ь* не само за стсл. *ь* него и за *ъ*: псл. *\*dьkt'i, dьkter-* > стсл. *дъшти*, асс. *дъштеръ* > српсл. *дъшти*, асс. *дъштеръ*, стсл. *сьтникъ* > српсл. *сьтникъ*.<sup>53</sup>

1.2. Старосрпска замена задњег назала, прасл. *\*ǫ* > стерп. *у*, стога и стсл. *ж* > српсл. *оу (ѡ)*: стсл. *сѡпрѡжъ* > српсл. *соупроуѡъ*.

2. Иначе, српскословенски задржава низ фонетских, морфолошких, синтактичких и лексичких црта старословенског језика, несвојствених старосрпском народном језику:

2.1. Главна фонетска црта у којој се српскословенски разликује од старосрпског су групе шт, жд према стерп. *ћ, ђ* < псл. *\*(k)t', \*d'*: *дъшти* (уп. 1.1.), стерп. *кън* (= *кћи*), *маштѡх* (в. ниже 3.1), *госпожда* (254 etc.), стерп. *госпога*, *вождъ* (5), српски *вођ*, *тоуждни* (118), стерп. *тоугин* (= *туђи*),

2.2. Од морфолошких црта издвајамо:

2.2.1. Генитив једине непалаталних *a*-основа на *-ы* (> *-и*) < стсл. *-ы*: *жена*, ген. *жены / жени*, *владика т.*, ген. *владикы / владики*, према стерп. *-ѣ*.<sup>54</sup>

2.2.2. Инструментал једине *a*-основа на *-ою*, палат. *-ѣю*: *жена*, *женою*, *сестра*, *сестрою*, *старнца*, *старнцою* према стерп. *-овъ* (*-овѡъ*) > *-омъ* (*-омѡъ*), уп. *сконовъ воловъ* (1189, *повелѡ бана Кулина Дубровчанима*), *своомъ воломъ* (1316, *Светостефанска хрисовуѡ*).

2.2.3. У промени придева одређеног вида и заменица генитив једине мушког рода завршава се на *-аго -ѣго, -ѡго*: *снаго* (192), *оглашен'наго* (121), *посыникшаго* (142), *голѡмаго стрнца* (136); *сега*, *своѡго* итд. Стерп. је *голѡмаго*, *своѡга* итд.

2.2.4. У трећем лицу једине и множине презента долази наставак *-тъ*: *боудѣтъ*, *боудоуѡтъ*, стерп. је *боудѣ*, *боудоуѡ*.

2.3. У српскословенској синтакси присутне су партиципске и инфинитивне конструкције несвојствене говорном старосрпском језику, преузете из старословенског у којем су делимично

<sup>52</sup> За илустрације масним слогом упућује се на облике који су наслови одредница у Речнику. За поједине, посебно синтактичке појаве потврде су црпене из других делова текста изван нашег термилошки усмереног захвата и на њих се реферише бројевима страница у Новаковићевом издању.

<sup>53</sup> Пишу се, по правилу, и јаки и слаби полугласи, премда су се ови други изговарали само у старословенском, а у српскословенском и старосрпском су грађијска конвенција, уп. на крају речи *сьтникъ* [sə<sup>a</sup>tnik]; у средини речи могу бити означени апострофом или сасвим занемарени: уместо *вѡвѡнца* пише се *в'довѡнца*, *вдовѡнца*.

<sup>54</sup> Наставак *-ѣ* палаталних основа (< псл. *\*-ѣ*, стсл. *-ѡ*; уп. *дѡвѡнца*, ген. *дѡвѡнце*, *оуѡвѡнца т.*, *оуѡвѡнце*) у старосрпском се пренео на непалаталне, уп. доле 3.2.

настале под грчким утицајем Уп. примере из ћирилометодијевског превода Јеванђеља по Луци:<sup>55</sup>

б) Конструкција с партиципом уместо гр. инфинитива: *μνηστώσα же и въ дружинѣ сѣшть νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι* L. II 44 (за разлику од претходног примера, акузативи н, сѣшть овде нису замењени облицима генитива у примени на живо лице);

в) Датив с инфинитивом уместо гр. акузатива с инфинитивом: *глаголижштен въскрѣшенью не быти ои [ἀντι]λέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι* L. XX 27;

г) Апсолутни датив<sup>56</sup> за гр. апсолутни генитив: *ошѣдшема же вѣстникома ноанновома начатъ глаголати къ народомъ ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους* L. VII 24.

2.3.1. Те синтаксичке црте присутне су и у тексту превода Синтагме; илустроваћемо их неколиким примерима из првог поглавља:

	грчки	српскословенски	савремени српски
1.	<p>στρ. 3</p> <p>Τούτων τοίνυν τῶν ἀριστέων, τῶν κοινῇ συνεληλυθότων</p>	<p>στρ. 3</p> <p>снѣм оубо доблиствнымъ обьштнѣ съшѣдшемъ</p>	<p>στр. 2</p> <p>Пошто су се ови племенити људи заједно окупили</p>
2.	<p>στρ. 15</p> <p>Κατὰ τοίνυν τούτων τοὺς πλησιοχώρους φασὶ συνδραμεῖν ἐπισκόπους</p>	<p>στρ. 15</p> <p>на снхъ оубо приближныхъ странъ рѣше сътешти се епископомъ</p>	<p>στр. 10</p> <p>Прича се да су се против њих окупили епископи суседних области</p>
3.	<p>στρ. 19</p> <p>ἀλλ' ἢ τῶν θεῶν Πατέρων Σύνοδος, σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ἠνωσθαι τὸν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγον λαμπρῶς ἐδογματίσει, ἕνα τε εἶναι Ἰῶν μετὰ τοῦ προσλήμματος, ἐν δυσὶ μὲν φύσει, μιᾷ δὲ γνωριζόμενον ὑποστάσει· ὡς τὸν αὐτὸν εἶναι θεὸν ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπον, ἐν ἀμφοτέροις τὸ τέλειον ἔχοντα, ἐκ περιουσίας</p>	<p>στρ. 19</p> <p>нѣ божьственынхъ отьць съборъ пльти по съставоу съединити се, нже оть бога отьца словоу свѣтло прѣдаше, єдино҃го же быти сына съ прѣтнємъ въ двѣю оубо соштьствоу єдино҃мъ же познаваєма съставѣ; какоже того҃же быти бога въкоупѣ и чловѣка въ обою съвршєн'ное нмоушта, никакоже приєм'ша сълїанїа</p>	<p>στр. 12–13</p> <p>Али, сабор светих отаца јасно је изрекао, да је Син један у плоти, Логос сједињен по саставу са Богом, да је Син један, али у две природе, а да се спознаје у једној ипостаси, јер је он уједно и Бог и Човек, али се две природе нису стопиле .</p>

<sup>55</sup> Узели смо их из Josip Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1974, odeljak „Iz sintakse“ str. 184–187.

<sup>56</sup> Постоји мишљење да апсолутни датив може бити прасловенског порекла, што могу посведочити примери у бугарском, старочешком, староруском до XIV века, у украјинској народној књижевности, белоруским правним документима. Уколико је постојао, он је свакако у време распада прасловенског језика већ престајао да буде у употреби, а грчки га је потом могао ревитализовати (Грковић-Мејџор 2007, 148).

	περιγεγόμενον τῆς συγχύσεως		
4.	стр. 20 βασιλευούοντος, ἐν μὲν τῇ πρεσβυτέρῃ Ῥώμῃ, Ὀνωρίου	стр. 19 царствоуиштоу въ старомоу ко рнмоу онорію	стр. 13 у старом Риму царевао је Хонорије
5.	стр. 25 Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν δέ φασι ταύτην [sc. Σύνοδον] ἠθροῖσθαι Φοτίου πατριάρχου Κωνσταντινου-πόλεως, ἠνίκα Βασίλειος ὁ Μακεδὼν τὰ σκῆπτρα τῆς Ῥωμαίων διεῖπεν ἀρχῆς, ἐβδομηκοστοῦ καὶ πέμπτου ἔτους μετὰ τὴν ἐβδομὴν ἐξήκοντος Σύνοδον.	стр. 24 въ дни же рѣше семоу събрати се фотіа патриарха константинова града, внигда василіе македонь скиптри правѣше грѣткого начелства, седмьдесетомоу и петомоу лѣтоу по седмомь мннотвшоу съборѣ	стр. 16 Речено је да се он [сабор] окупио у време цариградског патријарха Фотија, када је скиптар грчке власти држао Василије Македонац, пошто је прошло седамдесет пет година од Седмога сабора.
6.	стр. 56 ἐπιτιμίῳ κελεύει γίνεσθαι τοὺς τοιοῦτους	стр. 58 запрѣщени повелѣваѣтъ быти такоуи	стр. 39 заповеда да такав буде кажњен

2.4. Црквенословенски, укључујући и српскословенски, показује снажну тенденцију ка богаћењу лексику путем дословног превођења (калкирања) грчких предлога. Та тенденција постојала је и код преводилаца Синтагме, нпр. βλοῦδινοπασць = πορνοβωοσκός, σκѣροборѣць = θηριομάχος. Такви случајеви биће овде обрађени у посебном поглављу.

3. У преводу Синтагме сразмерно је мало старосрпских примеса које одступају од српскословенске књижевне норме.

3.1. Реч маштеха пише се у том, српскословенском лику осам пута, али једном са српским  $\tilde{h} < *t'$  макиѣха (уп. 2.1).

3.2.1. Од братоуѣда је поред српсл. генитива братоуѣди посведочен једном старосрпски братоуѣде (уп. 2.2.1).

3.2.2. Стсл. зѣтъ је мушка *i*-основа, чији генитив-акузатив<sup>57</sup> гласи зѣти. У српскословенском потврђен је асс. зѣти у Немањиној повељи Хиландару и у Животу Св. Симеуна од Првовенчаног (РКС), тако да облик зѣта у Синтагми (142) представља одступање од књижевне норме у корист говорног језика, у којем се реч већ мењала као *o*-основа.

<sup>57</sup> Будући да је у питању назив за живо биће, ту је генитив преузео функцију акузатива објекта, као код *o*-основа, нпр. братъ, ген./асс. брата.

3.3. Утицај говорног старосрпског језика на превод Синтагме најјаче се осећа у домену терминологије, јер су преводиоци били свесни потребе да правне термине пренесу на начин разумљив и простом човеку.<sup>58</sup> Том настојању можемо захвалити за ране, у неким случајевима прве потврде речи (зълва,<sup>59</sup> пашеногъ,<sup>60</sup> свьсть,<sup>61</sup> шоура, шоурь<sup>62</sup> и др.). Тај сегмент лексике у преводу Синтагме привлачи посебну пажњу и биће овде подробно размотрен.

### Непалаталне *o*- основе мушког рода

Парадигме братъ, сьродникъ, бракъ

sg.			
nom.	братъ	сьродникъ	бракъ
gen.	брата	—	брака
dat.	братоу	—	бракоу
acc.	брата	сьродника	бракъ
voc.	—	—	—
loc.	братѣ	—	брацѣ, бракоу
instr.	братоу	—	—
du.			
nom./acc./voc.	брата	—	—
gen./loc.	братоу	—	—
dat./instr.	братоу	—	бракоу
pl.			
nom.	—	сьродници	браци, бракове
gen.	—	сьродникъ	браковъ
dat.	—	сьродникомъ	браковымъ
acc.	—	—	браки, браки
voc.	—	—	—
loc.	—	сьродницѣхъ	брацѣхъ

<sup>58</sup> Често се њихове старосрпске „глосе“ уводе са рекъше, рекъше, уп. врьчнн, врьчннн, братоуѣда, зълва, царннскъ, цркъвннн, нгръцъ, каженикъ, коумъ, маштеха, повратнлство, (а)поклансаръ, посинненіе, расцѣплненіе, скодрахъ.

<sup>59</sup> LPS има из „glos.“, којег нема у скраћеницама извора.

<sup>60</sup> LPS има само посредством Шафарика из Синтагме у Ходошком зборнику.

<sup>61</sup> LPS има и из Законоправила, али из преписа XVI в. са озвученим полугласом: свастню.

<sup>62</sup> Реч је старосрпска, најранија потврда је шоура из Милутинове повеље Хиландару (1282?, ЗСПП 279), Миклошичеви извори у LPS су српскословенски или старосрпски, за шоурннъ, шурннъ има и староруске.



instr.	—	сърод'ники	—
--------	---	------------	---

Прве две именице су живог рода и акузатив једине замењују генитивом. Именица братъ уместо множине има колектив по *a*-промени братъа. Код бракъ присутно је мешање са *u*-основама (sg. loc. бракоу, pl. nom. браковѣ, gen. браковѣ, dat. браковомь). Поред српскословенског акузатива множине на -ы (> -и) од псл. -у < пие. \*-*ons* срећу се и ликови патрѣаѣ, скомаѣаѣ који су старосрпски, с наставком -е < -ѣ преузетим од палаталних основа.

### Палаталне *o*-основе мушког рода.

Парадигме моужь, отьць, младѣнць

sg.			
nom.	моужь	отьць	младѣнць
gen.	моужа	отца	младѣн'ца
dat.	моужоу	отцоу	младѣнцоу
acc.	моужа	отца	—
voc.	—	—	—
loc.	—	отци	—
instr.	моужемь	отцемь	младѣнцемь
du.			
nom./acc./voc.	—	—	—
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	—
pl.			
nom.	моужіѣ	отци	младѣнци
gen.	моужь, моужін моужн	отьць	—
dat.	моужемь	—	младѣнцемь
acc.	моужін	—	младѣнцѣ младѣнци
voc.	—	—	—
loc.	—	—	младѣнцѣхь

			МЛАДЕНЦЕХЪ
instr.	МОУЖИ	—	—

Генитив множине моужн у ПСС и Г4 стоји уместо очекиваног локатива. Можда локатив јединине?

### Првобитне *i*-основе мушког рода

(доцније прешле у *o*-основе)

Парадигме зетъ, тьсть, шоуръ

sg.			
nom.	зетъ	тьсть	шоуръ
gen.	зета	тьста	—
dat.	зетоу	—	—
acc.	зета	тьста	—
voc.	—	—	—
loc.	—	—	—
instr.	—	—	—
du.			
nom./acc./voc.	—	—	—
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	—
pl.			
nom.	—	—	—
gen.	—	—	—
dat.	зетовоѡѡ	—	шоурѡѡ
acc.	—	—	—
voc.	—	—	—
loc.	—	—	—
instr.	—	—	—

### ***и-* основе мушког рода.**

#### Парадигме сынъ, поль

nom.	СЫНЪ	ПОЛЬ
gen.	СЫНА	ПОЛОУ
dat.	СЫНОУ СЫНОВИ	ПОЛОУ
acc.	СЫНА	ПОЛЬ
voc.	—	—
loc.	СЫНѢ	—
instr.	СЫНОМЪ	—
nom./acc./voc.	СЫНА	—
gen./loc.	—	—
dat./instr.	—	—
nom.	СЫНОВЕ	—
gen.	СЫНОВЬ	—
dat.	—	—
acc.	СЫНЫ	—
voc.	—	—
loc.	—	—
instr.	—	—

Овде се мешају старији облици *и*-основа као dat. sg. *сынѡви*, nom. pl. *сынѡве*, gen. pl. *сынѡвь*, са млађима, као gen./acc. sg. *сына*. Именица *поль* је задржала у gen. sg. наставак *и*-основе (*полоу*).

## Консонантске основе мушког рода

-tel'ь, -ar'ь

<b>sg.</b>			
nom.	[родитель]	свѣдѣтель	царь
gen.	—	—	цара
dat.	—	—	царюу, царевн
acc.	—	—	цара
voc.	—	—	—
loc.	—	—	—
instr.	—	свѣдѣтелиемь	—
<b>du.</b>			
nom./acc./voc.	—	свѣдѣтелиа	—
gen./loc.	родителю	свѣдѣтелю	—
dat./instr.	—	—	—
<b>pl.</b>			
nom.	родителіе родителниє	свѣдѣтелниє	царіє
gen.	родитель	свѣдѣтель	—
dat.	родителіемь	свѣдѣтелиемь	—
acc.	родителіе	—	—
voc.	—	—	—
loc.	—	свѣдѣтелиехь	царѣхь
instr.	—	—	—

**-ињ, -јане**

sg. nom.	христїанннѣ	властєлннѣ
sg. gen.	христїаннна	—
sg. dat.	христїанннѹ	властєлннѹ
sg. acc.	христїаннна	—
sg. voc.	—	—
sg. loc.	—	—
sg. instr.	—	—
du. NAV	—	—
du. GL	—	—
du. DI	—	—
pl. nom.	христїанє	властєлє, властєлн
pl. gen.	—	властєлѣ
pl. dat.	христїанѹдѣ	властєлѹдѣ
pl. acc.	—	властєлє
pl. voc.	—	—
pl. loc.	—	—
pl. instr.		властєлн

Множина именица на -тєлѣ, -рѣ, -ннѣ међа се по консонантској деклинацији, док је њихова једнина и двојина по *o*-промени, палаталној код изведеница на -тєлѣ и -рѣ, непалаталној код оних на -ннѣ.

**a-основе мушког рода**

Парадигме владыка, оужника, соудѣта

<b>sg.</b>			
nom.	ВЛАДЫКА ВЛАДНКА	ОУЖНКА	СОУДѢТА
gen.	ВЛАДЫКЫ ВЛАДЫКН	—	—
dat.	ВЛАДЫЦѢ	ОУЖНКОУ	
acc.	ВЛАДЫКОУ	—	СОУДНЮ
voc.	—	—	—
loc.	—	—	—
instr.	—	—	—
<b>du.</b>			
nom./acc./voc.	—	—	—
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	—
<b>pl.</b>			
nom.	ВЛАДЫКЫ	ОУЖНКЫ	СОУДНІЕ
gen.	ВЛАДЫКЪ	—	СОУДІН
dat.	ВЛАДЫКАМЪ	ОУЖНКАМЪ	СОУДІАМЪ
acc.	ВЛАДЫКЫ	—	СОУДІЕ
voc.	—	—	—
loc.	—	—	СОУДІАХЪ
instr.	ВЛАДЫКАМН	—	СОУДІАМН

Стари номинатив стсл. сѣднн замењен је суфиксом \*-ија; српсл. соуднн nom. sg. m. има Теодосије.

**Непалаталне o- основе средњег рода.**

Парадигме ЖИТЕЛ'СТВО, [ЧЕДО], ВЛАДЫЧЬСТВО

<b>sg.</b>			
nom.	[ЖИТЕЛ'СТВО]	[ЧЕДО]	ВЛАДЫЧЬСТВО
gen.	ЖИТЕЛ'СТВА	—	ВЛАДЫЧЬСТВА
dat.	ЖИТЕЛ'СТВОУ	—	ВЛАДЫЧЬСТВОУ
acc.	ЖИТЕЛ'СТВО	—	ВЛАДЫЧЬСТВО
voc.	—	—	—
loc.	ЖИТЕЛ'СТВѢ	—	—
instr.	—	—	ВЛАДЫЧЬСТВОМЪ
<b>du.</b>			
nom./acc./voc.	—	—	—
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	—
<b>pl.</b>			
nom.	—	ЧЕДА	—
gen.	—	ЧЕДЬ	—
dat.	—	ЧЕДОМЪ	—
acc.	—	ЧЕДА	—
voc.	—	—	—
loc.	ЖИТЕЛ'СТВѢХЪ	ЧЕДѢХЪ	—
instr.	—	ЧЕДЫ, ЧЕДИ	—

**Палаталне o- основе средњег рода.**

Парадигме оброченіє, оученіє, строєннє

<b>sg.</b>			
nom.	оброученіє	оученіє	строєннє
gen.	оброученіа	оученіа	строєнїа
dat.	оброученїю	—	строєнїю
acc.	оброученіє	оученіє	строєннє
voc.	—	—	—
loc.	оброученїн	—	—
instr.	—	оученїємь	—
<b>du.</b>			
nom./acc./voc.	—	—	—
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	—
<b>pl.</b>			
nom.	оброученїа	—	—
gen.	—	—	—
dat.	—	—	—
acc.	—	—	—
voc.	—	—	—
loc.	—	—	строєннихъ
instr.	—	—	строєн'дн

Код именица плѣнєнїє и начелолюбнє нотиран је sg. gen. плѣнєнїа, начелолюбнїа и начелолюбїа.



Сугласничке \**et*- основе средњег рода.

Парадигме *отроче*, [дѣтє]

nom.	отроче	[дѣтєа]
gen.	отрочєтє	дѣтєта
dat.	отрочєтєоу	—
acc.	отроче	—
voc.	—	—
loc.	—	—
instr.	—	—
nom./acc./voc.	—	—
gen./loc.	—	—
dat./instr.	—	—
nom.	отрочєта	—
gen.	—	—
dat.	отрочєтємь	—
acc.	—	—
voc.	—	—
loc.	—	—
instr.	—	—

Именице *s*- и *n*- основа средњег рода нису посведочене међу терминима из превода Синтагме обухваћенима овим истраживањем.

## Непалаталне *a*-основе женског рода

Парадигме жена, сестра, дѣва

<b>sg.</b>			
nom.	ЖЕНА	СЕСТРА	БРАТОУЧЕДА
gen.	ЖЕНЫ, ЖЕНИ	СЕСТРИ	БРАТОУЧЕДЕ БРАТОУЧЕДИ
dat.	ЖЕНѢ	—	—
acc.	ЖЕНОУ	СЕСТРОУ	БРАТОУЧЕДОУ
voc.	ЖЕНО	—	—
loc.	—	СЕСТРѢ	—
instr.	ЖЕНОЮ	СЕСТРОЮ	—
<b>du.</b>			
nom./acc./voc.	ЖЕНѢ	—	БРАТОУЧЕДѢ
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	БРАТОУЧЕДАМА
<b>pl.</b>			
nom.	ЖЕНИ	—	—
gen.	ЖЕНЬ	—	—
dat.	ЖЕНАМЪ	—	—
acc.	ЖЕНЫ	—	—
voc.	—	—	—
loc.	ЖЕНАХЪ	—	—
instr.	ЖЕНАМИ	СЕСТРАМИ	—

Акузатив множине *цѣроп'шннѣ* у Карловачком препису био би старосрпски, са преносом наставка палаталне у непалаталну промену, али он је по свој прилици искварен од првобитног облика јединице *цѣроп(ь)шннуу* који је у Хоповском препису читао Шафарик (в. *цѣроп'шнна*).

### Палаталне *a*- основе женског рода

Парадигме [ннокнина], [оброч'ница], рабыни / рабына

<b>sg.</b>			
nom.	[ннокнина]	[оброч'ница]	рабыни / рабына
gen.	—	оброч'нице	рабыны
dat.	ннок'ни	—	—
acc.	ннокнину	оброч'ницею	рабыню
voc.	—	—	—
loc.	—	оброч'нице	—
instr.	ннок'ниею	оброч'ницею	—
<b>du.</b>			
nom./acc./voc.	—	—	—
gen./loc.	—	—	—
dat./instr.	—	—	—
<b>pl.</b>			
nom.	ннок'ние	—	—
gen.	ннок'ние	—	—
dat.	ннок'ниамь	оброч'ницамь	—
acc.	—	—	—
voc.	—	—	—
loc.	ннок'нихъ	—	—
instr.	ннок'ниамь	—	—

***i*-основе женског рода**

Парадигме [ратъ], [свьсть]

nom.	[ратъ]	[свьсть]
gen.	—	—
dat.	—	свьсти
acc.	—	свьсть
voc.	—	—
loc.	рати	—
instr.		—
nom./acc./voc.	—	—
gen./loc.	—	—
dat./instr.	—	—
nom.	—	—
gen.	—	—
dat.	—	—
acc.	—	—
voc.	—	—
loc.	ратехъ	—
instr.	—	—

**ī- основе женског рода**

Парадигма цръквы

nom.	цръквы
gen.	цръкве
dat.	цръквн цръквы
acc.	цръквь цръковь цръквоу
voc.	—
loc.	—
instr.	—
nom./acc./voc.	—
gen./loc.	—
dat./instr.	—
nom.	—
gen.	—
dat.	—
acc.	—
voc.	—
loc.	цръквахъ
instr.	—

Nom. sg. од стл. цръкы < \*cъrky с преносом -v- из косих падежа (gen. sg. \*cъrkъve итд.).

## Сугласничке основе женског рода

### Парадигма дѡштин, мати

nom.	дѡштин	мати
gen.	дѡштере	матере
dat.	дѡштерн	матерн
acc.	дѡштерь	матерь
voc.	—	—
loc.	—	матерн
instr.	дѡштерїю	матерїю
nom./acc./voc.	—	—
gen./loc.	—	—
dat./instr.	—	—
nom.	—	—
gen.	—	—
dat.	—	матерець
acc.	дѡштеры	—
voc.	—	—
loc.	—	—
instr.	—	—

Придевска промена: придеви на *\*-bškъ*

genus casus	masc.		fem.		neut.	
	indet.	det.	indet.	det.	indet.	det.
sg. nom.	МОУЖЬС КЪ	ЖЕН'СКИ(Н)	ПРЕЗВНТЕР 'СКА	ОТЬ'ЬСКАА	ОТЬ'ЬСКО	ЖЕН'СКОЕ
sg. gen.	МОУЖЬС КА	ЖЕН'СКАГО	—	ЦАРСКИЕ	Д'ЬТ'СКА	МОУЖЬСКАГО
sg. dat.	—	ЖЕН'СКОМОУ	—	КНЕЖЬСКОИ, ХРИСТ'ИАИ'Ц'ЬИ	АРХ'ІЕРЕНСК ОУ	ИНО'ЬСКОМОУ
sg. acc.	МОУЖЬС КЪ	МОУЖЬСКИ(Н)	АПОСТОЛСК ОУ	ЖЕН'СКОЮ	ИНО'ЬСКО	ЖЕН'СКОЕ
sg. voc.	—	—	—	—	—	—
sg. loc.	—	ЖЕН'СКОМЪ	—	Д'ІАКОН'СКОИ	—	СВЕШТЕН'НЫ'СКОМЪ
sg. instr.	—	ИНО'ЬСКИМЪ	—	АПОСТОЛСКОЮ	—	ИНО'ЬСКИИМЪ
du. NAV	—	—	—	—	—	ЖЕН'СЦ'ЬИ
du. GL	—	—	—	—	—	—
du. DI	—	МОУЖЬСКИИА	—	—	—	АПОСТОЛСКИИА
pl. nom.	—	МОУЖЬСКИИ, ЛЮДСЦ'ІИ	—	—	РОД'СКА	РОД'СКАА
pl. gen.	—	МОУЖЬСКИИХЪ	—	РАТ'НЫ'СКИИИХЪ	—	РОД'СКИИИХЪ
pl. dat.	—	СЕЛ'СКИИИМЪ	—	ГЛОУМЬ'СКИИИМЪ	—	ОТЬ'ЬСКИИИМЪ
pl. acc.	—	ЖЕН'СКИИЕ	—	ЛИТРОПОЛИТ'СКИИЕ	—	ЖЕН'СКААИ, РАВ'СКААА
pl. voc.	—	—	—	—	—	—
pl. loc.	—	ЖЕН'СКИИИИХЪ	—	—	—	АПОСТОЛ'СКИИИИХЪ
pl.	—	—	—	—	—	ЦАРСКИИИИ

instr.						
--------	--	--	--	--	--	--

Будући да су у захват овог рада ушла само два основна придева: ништни и сирни,<sup>63</sup> док су сви остали изведени од термина сродства и друштвеног устројства, изабрана је као најбројнија категорија посесива на -џскъ. Најпре су унесене све потврде за две најбоље посведочене парадигме: жен'скъ и моужьскъ, а онда селективно допуњаване падешким облицима других придева исте врсте. Уношене су различите граfiје, нпр. за ном./асс. m. det. -ын, -ы, за ном./асс. pl. n. det. -аа и -аа. Облици на -а -о сврставани су у промену неодређеног вида под претпоставком да иза њих стоји кратак вокал, а не -ā или -ō настало контракцијом из облика одређеног вида -аја и -оје као што је то случај у савременом језику, у којем је код ове категорије опстао само одређени вид (*царскā, отачкō*). За ном. pl. m. det. моужьскын поред людцин в. Даничић 1874, 58, за dat./loc. sg. f. det. кнежьскон поред христїан'цѣн ibid. 166.

<sup>63</sup> Први потврђен само у ном. sg. m., други у gen. sg. m. сирно, gen. sg. f. сирїе и асс. sg. f. сирюю.



### 3.

#### ТЕРМИНИ СРОДСТВА У ПРЕВОДУ СИНТАГМЕ

Термини сродства су најразвијенији и најстабилнији слој индоевропских термина јер их имају сви индоевропски језици и произилазе из недвосмислених подударности. Њихова номинација несумњиво припада најстаријем језичком слоју, потиче из дубоке старине те термини као *отац, мајка, баба, деда, син* итд. чине језгро основног речничког фонда. За изучавање сродства, како је и познато, највећи значај имају језички подаци и чињенице. Реконструкција општеиндоевропских термина сродства је показала особену карактеристику индоевропског система сродства у коме су заступљени само термини који означавају мужевљеве сроднике док оних који се тичу жене нема (Гамкрелидзе/Иванов 1984, 761). То заправо показује такав систем сродничких односа при коме жена удајом улази у нову породицу, задобија нове сроднике, док се рођаци жене не доживљавају као мужевљево сродство; стога муж нема потребу да помоћу посебне лексике успоставља рођачке односе са женине стране и онда их именује општим називом «рођак, својак» (Бенвенист 2002, 137). Такође нема ни индоевропских термина за означавање мужа сестре и ћерке (зета). Наиме, сестра и ћерка удајом напуштају свој родитељски дом<sup>64</sup> и тако прекидају рођачке односе са породицом и њихов муж се не доживљава као рођак њихове старе породице (Гамкрелидзе/Иванов 1984, 761–762). Овакви односи као и реконструисани речник термина сродства сведоче о патријархалном друштву<sup>65</sup> које је засновано на патрилинеарној филијацији, заправо на извођењу рода по мушкој линији од заједничког претка (деде или прадеде). При томе су, како наводи Светлана Толстој, сви подаци (и језички и етнографски) о посебном и доминирајућем положају жене одраженом у појединим индоевропским језицима укључујући и словенске језике и традиције тумачени као прединдоевропско субстратно наслеђе (Толстая 2009, 7), или су пак они, «малобројни<sup>66</sup>, неодређени и по облику често непостојани», по Делбрику кога наводи Бенвенист (2002, 135). Међутим, А. В. Исаченко је супротног мишљења и сматра да јединство индоевропских језика потиче из периода родовског уређења, и то од његовог најстаријег облика, матријархата,<sup>67</sup> истичући да само у матријархату могу да постоје они друштвени односи који објашњавају различита померања у најстаријим слојевима основног речничког фонда индоевропских језика, а посебно у терминологији сродства. Такође наводи да је матријархат

<sup>64</sup> Овакав систем брачних односа код старих Индоевропљана је сагласан са праксом отимања жена при чему су се прекидале све женине везе са родитељском породицом а она задобијала нове рођаке у мужевљевој породици (Гамкрелидзе/Иванов 1984, 762).

<sup>65</sup> На представе о најстаријој друштвеној структури Индоевропљана доста је утицала Делбрикова монографија (В. Delbrück, *Die indogermanischen Verwandtschaftsnamen*, Leipzig 1889). Трубачов Делбрику иначе замера што своје закључке по питању индоевропских термина сродства заснива углавном на „филолошкој“ концепцији, занемарујући при том историјску страну питања (1959, 6). Критикује и Ота Шрадера, који наводи сведочанства Страбона и Херодота о посебном положају жене код Келта, Фригијаца, Скита, Лиқијаца, Лидијаца, Каријаца, Мизијаца, Писидијаца и тумачи их сагласно својој концепцији: сматра да матријархат није постојао код Индоевропљана, већ међу прединдоевропским племенима, а да је код Индоевропљана делимично проникао у позној епохи, нарушивши тако патрилинеарни карактер индоевропске породице (1901, 564–566).

<sup>66</sup> Када Херодот (I 173) каже да се Лиқијци означавају метронимима, тј. да се називају по својим мајкама, а не по очевима, Бенвенист то схвата као аномалију (2002, 135), док је за Исаченка (1953, 52) то један од показатеља матријархата заснованог на матрилинеарној филијацији (извођењу рода по женској линији).

<sup>67</sup> Анализом индоевропских термина за „сина“ Исаченко показује да сви његови рефлекси, сведоче о првобитности матријархата код Индоевропљана јер у свом корену имају глагол који значи „рађати“ (пие. \**sūnus*, гот. *baúr*) или „дојити“ (лат. *filius*) и на тај начин не изражавају очев однос према детету него мајчин (Исаченко 1953, 55–56).

оставио дубоке трагове како у старој индоевропској тако и у словенској лексици сродства, сматрајући убеђења буржоаских лингвиста неоснованим и непотврђеним (Исаченко 1953, 52). На основу лингвистичке анализе основних термина крвног сродства у индоевропским језицима он даље тврди да је индоевропска терминологија сродства настала у дубокој старини у условима матријархата<sup>68</sup> и да је заснована на гиноцентризму. Гиноцентрични принцип терминологије сродства претпоставља постојање матрилинеарне филијације и преласка мужа у клан жене —матрилокалност брака. (Исаченко 1953, 61). Позицију Исаченка је принципијално подржао О. Н. Трубачов у свом темељном делу *История словянских терминов родства*,<sup>69</sup> имајући за циљ да окарактерише развој терминологије сродничких односа код Словена са лингвистичке тачке гледишта при чему се ослањао на сродне науке – историју друштва, историју материјалне културе, етнографију; инсистирао је на историзму и одустао је од чисто «филолошке»<sup>70</sup> концепције индоевропске старине<sup>71</sup> (Трубачев 1959, 5). Према Трубачову, основна потешкоћа у проучавању историје сродничке терминологије састоји се у сложеној смени типова означавања сродства. Наиме *описни систем*<sup>72</sup> је сменио *класификациони*<sup>73</sup> код Индоевропљана још у дубокој прошлости и када је реч о словенској терминологији сродства види се колико је удаљена од класификационог сродства и од матријархата. У материјалном погледу основни словенски називи представљају континуанте индоевропских који су настали у најранијој епохи (Трубачев 1959, 14). Отуда нпр. многозначност термина сродства која је сачувана (ие. *\*nep(o)t* има значење „унук“ и „нећак“) или етимолошки сакривена (отъць ‘отац’ изведеница од *\*ātta < \*āttikós*, ‘очев’, ‘који припада оцу’ – пие. термин *\*pāter* је испрва био класификациони термин<sup>74</sup> и означавао је колективног оца; у хетитском, готском и словенском је потиснут од *\*ātta*), што треба објаснити наслојавањем ова два система означавања сродства, који припадају разним епохама али нису у потпуности потиснули један други (Трубачев 1959, 15).

<sup>68</sup>Слијепчевић/Сивачки такође износе хипотезу о постојању матријархата као примарног облика индоевропског друштва, будући да код Балта, Словена и Албанаца није било основних патријархалних термина сродства, указујући притом на чување термина сродства по женској линији у словенским језицима (2012,33).

<sup>69</sup>Пре Трубачова изучавању словенских термина сродства био је посвећен само један рад руског лингвисте П. А. Лавровског (*Коренное значение в названиях родства у славян*). Иако Делбриково дело неупоредиво превазилази рад Лавровског о словенским терминима сродства како у научном тако и у методолошком приступу, карактеристично је да се Делбрик у својој обради словенског материјала углавном базира на Лавровском (Трубачев 1959, 13).

<sup>70</sup>Није признавао примарност стања на основу лингвистичких података, добијених реконструкцијом.

<sup>71</sup>Иако је код Трубачева акценат био на етимологији термина, велику пажњу је уделио и ванјезичким подацима, посебно митологији.

<sup>72</sup>За савремено друштво је карактеристичан *описни систем* према коме термини сродства означавају тачно узајамне односе лица који су повезани крвним сродством (мајка је жена која нас је родила, тетка је сестра наше мајке итд.)

<sup>73</sup>За старо родовско друштво је карактеристичан *класификациони систем* у коме се означавање степена сродства не поклапа са конкретним крвно-рођачким односима. Наиме у браку у коме је жена имала више мужева (у смешанном браку) брачни односи су успостављани само између мужева и жена различитих родова: у таквом браку се није знало ко је прави отац. Тако је детету могао да буде отац и потенцијални отац, очева браћа и очеви из другог поколења. Они су чинили род мушкараца и термини којима су се они именовали имали су природно, квалитетно посебан, шири карактер тј. квалификовали су их (Трубачев 1959, 14; Исаченко 1953, 49–50). У систему који дозвољава брак између сродника другог колена човек се може оженити кћерком сестре свога оца или кћерком брата своје мајке, јер они припадају различитим родовима, али никад кћерком брата свог оца нити сестре своје мајке; тако је због класификације, јер се очев брат назива «оцем», а мајчина сестра «мајком», они припадају истим родовима и брак између њихове деце није дозвољен (Бенвенист 2002, 136).

<sup>74</sup>У грчком постојање две речи за пие. *\*bhrātēr* > φράτηρ, што означава припадника фратрије и ἀδελφός (што буквално значи «рођен из исте материце») у означавању брата по крви заправо показује прелаз индоевропске терминологије сродства са класификационог на описни (Бенвенист 2002, 140–141).

Иако су словенски термини сродства настали закономерним развојем од индоевропских термина, они истовремено показују и суштинску квалитативну својеврсност. На словенске термине сродства је одређени траг оставило одвајање словенске гране од праиндоевропског језика, што је довело до образовања низа месних облика и термина који су се чак разликовали и од оних у сродним балтским језицима (уп. слов. *\*tbstь* према литванском *úošvis* ‘таст’, слов. *\*snъха* према литванском *matrì* ‘снаха’ ). Та тенденција ипак није узела већег маха зато што се терминологија сродства највећим делом оформила већ у општеиндоевропском језику (Трубачев 1959, 16).

Према Исаченку, словенски називи за маћеху, очуха, усиновљеника су се образовали касно у патријархалној породици при парном браку јер такви термини би били бесмислени у родовском друштву и групном браку (Трубачев 1959,16.)

Сваки човек од свог рођења се показује као многозначан субјекат сродства, будући да је укључен у сложену мрежу родбинских односа постајући син, унук, стриц, брат итд. других чланова клана сродника. Међутим та грана не остаје као таква запечаћена, неизменљива, већ се мења са сваким новим догађајем: рођењем, ступањем у брак, смрћу, чему је подложен сваки члан сродничког система, у складу са чим се мења мрежа веза и родбински статус сваке индивиде (Толстая 2009, 17). Чак и онда када се број сродника умањује, рецимо услед смрти или развода, лексика сродства се увећава, те се добијају нови појмови попут: удовица, сироче, маћеха. Тако можемо рећи да термини сродства не служе само за именовање него у исто време означавају и рођачке односе.

Терминологија сродства у сваком народу има веома значајну улогу јер одражава друштвене односе између људи који чине одређену заједницу која може да буде заснована на основу биолошке везе, брака или духовног сродства. Тако унутар хиперонима *сродство* постоји неколико врста хипонима које можемо класификовати у три групе: 1. *родбина* - заснована на крвном сродству, 2. *својта*- настала као последица брака и 3. *духовно сродство* засновано на жељи појединаца или пак на некој нужди (попут братимљења, усиновљења, кумовства и сродства по млеку) (Тиквица 2009,107). Друштвено-историјске прилике у животу старих Словена су условиле да се у штокавском дијалекту врло рано образују термини за родбину и својту док су његови говорници још живели у родовима, племенима и братствима (Hraste 1956, 1). Тако можемо рећи да се разведена класификација сродства понајбоље сачувала у штокавском дијалекту<sup>75</sup> (Тиквица 2009,108) и да је српски језик „један од оних међу индоевропским језицима који има најсложенији систем термина за обележавање родбинских односа“ (Марјановић, Савић 1982, 27). Веома је богат терминима сродства будући да се у традиционалном патријархалном друштву сваки члан именује посебним називом било да је крвног или сродства по браку (Hraste 1956,1). Међутим једна општа тенденција која је карактеристична за све традиције састоји се у постепеном упрошћавању термилошких система сродства, губљењу многих разлика (нарочито за даљње сродство) и то како се умањује социјални значај самих рођачких односа ван породице (Толстая 2009,13).

<sup>75</sup>Кајкавски дијалекат будући под утицајем немачког и чакавски под утицајем италијанског су осиромашили своју лексику сродства. У немачком књижевном језику за *стрица* и *течу* постоји један термин: *der Onkel*, у италијанском за наше називе *стриц*, *теча*, *ујак* заступљено је само *lo zio* (један назив покрива више значења). До осиромашења термина сродства дошло је не само у германским и романским књижевном језицима, него и у словенским (Храсте 1956, 1–2).

По свом садржају термини сродства се деле на индивидуалне, примењиве на само једно конкретно лице, и на групне, који служе да означе групу сродника. Употреба различитих термина за изражавање истих сродничких односа при непосредном међусобном обраћању и при њиховом спомињању у трећем лицу лежи у основи образовања два вида термина, термина за обраћање (*terms of address*) и референтних односно номинационих (*terms of reference*)<sup>76</sup>. С обзиром на то да Синтагма припада корпусу правне литературе, у њој су заступљени само номинациони термини сродства, те ћемо у нашем разматрању само њих узети у обзир<sup>77</sup>.

Исаченко је критиковао „буржоаску индоевропеистику“ што речи попут (лат.) *mater*, *pater* не своди на значајне индоевропске корене него их повезује са „природним звуковима“ заснованим на „дечјем тепању“ (*Kinderlaute, Lallwörter*), посебно А. Мејеа, који је сматрао да су сва наименовања сродства изоловане речи и да не потичу од неког познатог корена (1953, 54).

Термине сродства из ексцерпираних грађе разврстали смо у следеће семантичке групе:

1. Термини који означавају категорије крвних рођака по правој линији: прѣбаба, дѣдъ, баба, отъць, отъцьевъ, отъцьскъ, -ын, мати, матер'нь, сынъ, сынов'нь, сынов'скъ,-ын, дъшти, вьноу'къ, вьноу'ка, оуноу'ка, прѣвьноу'къ, прѣвьноу'ка. Овим лексемама можемо придодати и тандин'штъ, тандин'шт'ни отрокъ.
2. Термини који означавају категорије крвних рођака по бочној линији: братъ, брат'нини, брат'скын, самобратна, самобратъ, братен'ць, чедо братн'кее, братоу'чеда, втораибратоу'чеда, прьваиа братоу'чеда, третнииа братоу'чеда, братоу'чедь, вторын братоу'чедь, прьвын братоу'чедь, једноматернын братъ, сестра, расна сестра, сестрин'на, анап'сеа, анап'сен, анап'сен'къ стрн'ць, стрын, стрын, голѣмын, голѣмын стрн'ць, тетъка, голѣма тетъка, мала тетъка, оу'ець.
- а) У оквиру ове групе термина заступљене су и лексеме које означавају полусродство (када сродници имају само једног заједничког претка): пастор'к'їна, пастор'къ.
3. Термини који означавају категорије рођака по браку: женешт'ни, женн'хъ, женн'нь, зетъ, зь'ва, моу'жь, моу'жев'нын, моу'жьнь, моу'жата жена, брат'ница, невѣста, оброу'т'ница, оброу'т'ен'нь, оброу'т'ив'їн, пашеногъ, свьсть, снѣха, соу'проу'гъ, соу'проу'жн'икъ, соу'проу'жн'ца, тьсть, тьшта, шоу'ра шоу'рь.
4. Термини који означавају категорију људи који су изгубили рођаке: вѣдов'ница, в'дов'ствоковоу'шт'ни.
5. Неутралне речи које могу да се употребе као синоними са терминима сродства и својте: дѣтъ, дѣт'ни, дѣт'ин'нь, ин'фасъ, младѣн'ць, младѣн'ч'нь, новороднын отрокъ, отроков'ница, отрокъ, отро'че, прѣродител'ь, родител'ь, родител'н'ь, родител'скъ, чедо, жен'скъ (поль).
6. Термини који означавају вештачко или духовно сродство: доу'ховн'їн отъць, доу'хов'нь сынъ, посын'їен'н'къ, посын'їен'н'ь, посын'н'ивъ, -ьшн, сынополага'єдь, коу'ма, коу'мъ, брат'їа. Овим терминима можемо придодати маште'ха, (мак'є'ха), очю'хъ, јер и они заправо представљају вештачко сродство са децом. Лексеме попут братотвор'є/їен'їе, посын'їен'їе и сыноположен'їе, такође можемо овде сврстати.

<sup>76</sup> Ову поделу смо преузели од М. Бјелетић (1994, 200, где је наведена ранија литература).

<sup>77</sup> Наравно, треба подсетити на то да су термини сродства релативног карактера, јер лице које именујемо једним или другим термином сродства није то у апсолутном смислу, него само у односу према одређеном лицу. Нпр. једна особа може да буде једној особи отац, другој син, трећој стриц, деда итд.

7. Термини који имају уопштена значења: доуховноіє (сьрод'ство), дѣтотвореніє, сьродникїна, сьродникь, сьродничьскь, -ын, сьродство, без'соупроуж'нын, бракь, браченіє, братьнын, двоєбратїє, двоєжен'ць, соупроужьство, сьвькоупленіє, сьжител'ство, сьжител'ствоуштин.

Крвно сродство се сматра најважнијим видом сродства, у односу на њега се формулишу законске норме понашања и по угледу на њега се стварају нови видови сродства. Лица која су везана крвним сродством, пре свега по мушкој линији, по правилу имају заједничко презиме, исповедају исту веру (а Срби имају заједничког патрона фамилије тј. славе исту славу); између њих се забрањује склапање брака до одређеног колена<sup>78</sup> (Толстая 2009, 12). Сама чињеница да се за рођаке по очевој линији користе изрази *род по крви*, *по дебелој крви* а за рођаке по мајчиној линији *по танкој линији*, *по танкој крви*, или пак у Херцеговини *велика баба* за очеву мајку и *мала баба* за мајчину мајку сведоче о нижем статусу сродства по мајчиној линији (Толстая 2009, 12–13).

Када женик и невеста уђу у брак то онда повлачи за собом формирање нових односа у сродству, и то крвном (будућа деца мужа и жене са рођацима обеју страна), ритуалном (кумови са младенцима и њиховом децом) а такође и сродства по браку између породица новобрачника (Узенџева 2009, 130).

Према моделу крвног сродства и сродства по браку у традиционалном друштву заступљени су и разноврсни облици и видови вештачког, тзв. духовног<sup>79</sup> и ритуалног сродства. У принципу они имају исте социјалне функције и намећу иста ограничења на брак као и природно сродство и од њега се разликују само одсуством генетске основе и различитим степеном укореењености у различитим традицијама. Овакав другостепени вид сродства је заступљен код Јужних Словена, а пре свега код Срба и Црногораца. У духовно сродство спадају: сродство по млеку,<sup>80</sup> сродство по крштењу, кумство, побратимство и усиновљење (Толстая 2009, 13). Духовни сродник је веома значајан и изузетно поштован у словенском свету; он је важна фигура на рођењу, крштењу, свадби, крсној слави.

У *Синтагми* имамо термин братотворе/јєніє ~ ἀδελφοποιία, у значењу 'братимљење'. О обичају братимљења или побратимства сведочили су још давно Херодот и Тацит и сматра се да је оно старије од хришћанства (Антонић 1977, 46). Овај обичај је на неки начин према својој функцији замена за крвно сродство (то се симболички показује и у самом ритулу братимљења<sup>81</sup> где побратими прободу или сецну палчеве и исисају један другом по мало крви) (Антонић 1977, 50). Братимство би дакле било мистично успостављено крвно сродство (Чајкановић 1973, 337). „Схвата се као веза чији је посредник (или даривалац) Бог (уп. срп. формулу *по Богу брат/сестра*, *Богом брат/сестра*) и зато се она сматра јачом, сакралнијом од крвног сродства, које нема божанску већ људску природу (уп. срп. *по греху родитељ*, *по греху син* о рођеном оцу/сину” (С. М. Толстој у Словенска митологија 429). Односи породица између побратима су малтене исти као код крвног сродства и строго су забрањени брачни односи између побратима и посестрима, а често и између њихове деце. До склапања братимљења је могло долазити из

<sup>78</sup>Сродство је заправо једна од главних сметњи за законито склапање брака.

<sup>79</sup>Гр. πνευματικὴ συγγένεια, лат. cognatio spiritualis.

<sup>80</sup>Сродство по млеку је успостављано између дојиље и новорођенчета.

<sup>81</sup>О обредима склапања побратимства види (Антонић 1977, 50–53).

следећих разлога: да се учврсти пријатељство, да се у невољи обезбеди помоћ неког божанства или пак да се обезбеди оздрављење (Миљковић 2022, 8).

Метафора породице и сродничких односа у породици користи се и у номинацији црквених реалија (брат и сестра у Христу). Хришћанство је примило традиционалне односе успостављања братства и тај обичај подигло на изузетну висину: хришћани једни друге ословљавају «браћом<sup>82</sup>» као деца једног Оца небеског. Представа о духовном братству је сачувана до данас и оно људе везује ближе него крвно сродство. Тај појам је добро очуван у језику и сродан је братском обраћању хришћана. Када је у питању духовно сродство могу се навести и односи који сједињују световно и духовно лице, а такође и духовна лица међу собом. Пре свега то се односи на духовно руковођење и подучавање те је духовник или *духовни отац* је свештеник који руководи духовним животом особе која тада добија назив *духовно чедо* (Дубровина 2009, 92, 98).

У цркви је од времена римске империје постојао чин братимљења.<sup>83</sup> Братимљење је средњовековни обред црквеног благослова два хришћанина који нису у крвном сродству а желе блиско духовно општење и међусобно помагање у световним стварима (Дубровина 2009, 93, према Ткаченко 2003,192).

Главни и најпоштованији вид ритуалног сродства код Словена је крштено кумство<sup>84</sup> које кума обавезује да буде одговоран за судбину и морално руковођење кумчета које са своје стране читав живот прихвата своје кумове као најглавније и најауторитативније сроднике.<sup>85</sup> Како се побратимство као духовно сродство сматра сакралнијим од крвног, тако је кумство сакралнија веза од побратимске и један од разлога за то је што се кумство наслеђује после смрти кума, док се побратимство не продужава после смрти побратима (Миљковић 2022, 86). Овај вид сродства по Богу као и свако духовно сродство искључује брачне везе између свих чланова обеју породица.<sup>86</sup>

---

<sup>82</sup> Термин *брат* су први хришћани користили у међусобном обраћању, како је то дошло до нас преко самих апостола: „А ми смо, браћо, по Исаку дјеца обећања“ (Гал. 4.28).

<sup>83</sup> Догмат хришћанске вере јесте да је Бог Христов Отац (други члан симбола вере: „И у једног Госода Исуса Христа, Сина Божјега, Јединородног, од Оца рођеног пре свих векова; Светлост од Светлости, Бога истинитог од Бога истинитог, рођеног, нествореног, једносушног са Оцем кроз кога је све постало.“) Пошто се Христос очовечује тј. постао је човек по природи то хришћани верују да се у евхаристијском догађају стварности сједињују са Њим. Тако се очински однос Бога према Христу преноси и на оне који су са Христом сједињени. То је догађај усиновљења. Сви охристовљени постају чеда Божја и обраћају му се родбинским термином „оче“. Хришћани се међу собом ословљавају братом јер имају заједничког Оца. Пракса побратимства и посестримства међу хришћанима је девијација и то од неразумевања тог аутентичног односа према Богу Оцу. Свештено лице у догађају евхаристије стоји на „месту Божјем“ и обавља службу Божју. Зато се однос верника према Богу преноси и на оне који у име Бога говоре, те им се такође обраћају са „оче“. То је искуство иконизације у којем се однос према икони преноси на прволик (прототип) тј. на иконизованог.

<sup>84</sup> Код Срба постоје четири врсте кумства: «мокро» односно «крштено» и два «сува» «венчано» и «стрижено» и једно склопљено «у невољи» ради заштите. Крштено је најважније јер је настало из верских побуда, док се остала склапају из пријатељских разлога (Г. И. Кабакова у Словенска митологија 317).

<sup>85</sup> Словени су кума више поштовали него рођеног оца («Прво Бог па кум», «Кум се поштује на земљи, а Бог на небу»), (Г. И. Кабакова *ibid.* 318).

<sup>86</sup> Некада су се код православних јужних Словена забрањивали бракови између оних које је крстио исти кум; сматрано је да су они рођаци *по куму* (Толстая 2009,14). Цар Јустинијан је законом од 1. октобра 530. наредио да кум не сме ступити у брак са својим кумчетом, што је потврдио и Трулски (пето-шести) васељенски сабор својим 53. правилом (Милаш 1895, 536).

У Синтагми имамо следеће термине везане за духовно сродство усиновљења: *δοϋχοβνῆν* отаць ~ *πνευματικός*, *δοϋχοβνῆ* сьнь ~ *πνευματικός υἱός*, *δοϋχοβνῆ* (сродство) ~ *ἡ πνευματικῆ συγγενεία*, *ποсыненик* ~ *θετὸς υἱός*, *ποсынениῆ* ~ *υἱοθεσία*, *θεσίς*. Институција усиновљења је имала особит значај у традицији Јужних Словена и поред побратимства и кумства је као вид духовног сродства веома заступљена у народном животу.

Ако сродство (које је одређено као крвно, биолошко/природно, генетско) означава везу међу људима која је заснована искључиво на пореклу двеју или више особа од заједничког претка, усиновљење се показује као резултат дејства (чина) чије остваривање је могуће само на одређеном степену културе датог друштва. При усиновљењу се заправо показује тежња ка подражавању, имитацији копирању модела односа који су настали на основу крвног сродства (Николова 2009, 57). У зависности од фактора и услова (ритуалних обичаја, правних норми или културе у целисти) и средстава које прате чин усиновљења<sup>87</sup> оно се одређује као бескрвно, фиктивно, вештачко, симболичко, ритуално, правно, грађанско итд. сродство (Николова 2009, 57 са ранијом литературом). Какви год резултати да се достигну при таквом стремљењу ка подражавању крвног сродства, усиновљење остаје сурогат сродства по пореклу (тј. крвног сродства) и може само да се прилагођава законима природе – *adoptio naturam imitatur* (Николова 2009, 58). Обичај усиновљења је заступљен од индоевропских народа код Грка, Римљана, Инда и Германаца. Код Грка, Инда и Римљана институција усиновљења није вршена само да би се наставила лоза већ и ради продужења домаћег религиозног култа (Ђорђевић 1923,85). Данас је усиновљење акт који се врши пре свега у интересу детета које је остало без старатељства родитеља, а код Јужних Словена оно се у прошлости вршило у интересу усвојитеља – када у породици није било мушког наследника;<sup>88</sup> усвојено дете би постајало чланом нове породице, губило је везу са правим родитељима и сва права и обавезе које је имало према њима (Толстая 2009, 15). Тихомир Ђорђевић наводи да је посиновљење обичај заступљен код примитивних народа и да се врши када родитељи немају деце или кад немају мушко дете и посинак<sup>89</sup> се најчешће узима из мужевљеве фамилије „да им у свему буде уместо правога сина“ (1923, 85).

Односи сродства у словенским језицима могу да имају и индиректна, метонимијска и метафорична значења од којих се најчешће јављају соматизми (лексица делова тела и телесних супстанција) и фитоними (називи биљака). Заправо неки соматизми поред својих основних и изведених значења могу имати и „родбинско значење“, тј. да се деловима тела означе родбински односи. Ту се рецимо користе они соматизми који обезбеђују човеку животну снагу попут кост,<sup>90</sup> месо, пут, крв,<sup>91</sup> колена<sup>92</sup> или пак термини који су у вези са трудноћом и рађањем

<sup>87</sup> Чин усиновљења се врши по утврђеним обичајима који симболички означавају ново рођење усиновљенога при чему нова мајка подражава порођај (Ђорђевић 1923,86).

<sup>88</sup> Усвајање се такође вршило и уколико би родитељима умрло мушко дете: давали би посинку одећу и друге ствари које су припадале покојном детету да би се олакшала судбина умрлог и да му се обезбеди побратим; а ако су умрлом детету остали живи сестра и брат усиновљеник је постајао њихов побратим (Филиповић 1991, 393).

<sup>89</sup> Поред *посинак* усиновљено дете се још зове *посињеник* и *усињеник*, а родитељи који су усвојили дете зову се *поочим* и *помајка* (Ђорђевић 1923, 85).

<sup>90</sup> Туђа кост (лице које није повезано крвним сродством), рус. *кость од костей* (о крвном сродству)(Толстая 2009, 10).

<sup>91</sup> Значење сродства најчешће се означава речју *крв*. Тако у српском језику имамо термине попут *мушка крв*, *дебела крв* (сродство по оцу), *женска крв*, *танка крв* (сродство по мајци), *девета крв* (даље сродство), *туђа крв* итд. Исконски лексема *крв* се односила само на сродство по очевој линији, рус. *единокровные* (деца која имају заједничког оца), *единоутробные* (деца која имају заједничку мајку), срп. *род по крви и по млеку* (Толстая 2009, 10).

трбух, пупак<sup>93</sup> срце. Сви ови делови тела имају јаку симболику и везани су за народна веровања да им они на неки начин уз помоћ враџбина и разних магијских и ритуалних радњи могу обезбедити пород у браку. За означавање сродства могу се користити и називи биљака или делова биљака као што су лоза,<sup>94</sup> стабло, корен, грана, плод, семе.<sup>95</sup> Сви ови термини за исказивање сродства се користе као хипероними а не као хипоними те имају више уопштена значења као нпр. род, сродство, рођаци, пород, потомство, покољење, нараштај... (Бјелетић 1999, 48–53, 63). Веза појмова сродства са овим двама лексичким сферама није случајна, у првом случају она одражава антропоцентризам традиционалне слике света која изражава социјална схватања на језику човечјег тела; у другом – „биологизам“ усмеравање на биљни (вегетативни) код за означавање социјалних односа (Толстая 2009,10). Међутим, имамо и обрнуту ситуацију где се термини сродства користе за наименовање биљака те тако родбински термини постају мотивација да поједине биљке добију своје име.<sup>96</sup> (Бјелетић 1996, 89). Биљни код је широко распрострањен у јужнословенским терминима сродства за обраћање које користи удата жена када се обраћа рођацима свога мужа: *невен, јагодица, ружа, смиље* (Толстая 2009, 11).

Из српскословенског превода Синтагме извршили смо ексцерпирање термина сродства. Нађено је укупно 77 потврда (нису узимане у обзир секундарне изведенице), од којих су 42 термини крвног сродства а 35 бескрвног.

### 3.1. ТЕРМИНИ КРВНОГ СРОДСТВА

анеп'сеа, анеп'сен, анеп'сенкь, баба, братен'ць, брат'їа, братоу'чеда, прьваа братоу'чеда, втораа братоу'чеда, третнаа братоу'чеда, братоу'чедь, прьвын братоу'чедь, вторын братоу'чедь, брать, вьноу'ка, вьноу'кь, дьштин, д'ѣдь, д'ѣте, д'ѣть, мати, млад'ѣнць, новороднын отрокь, новорожденнын млад'ѣнць, отроче, отьць, пр'ѣбаба, пр'ѣвьноу'ка, пр'ѣвьноу'кь, расна сестра, роднтель, самобрат'їа, самобрать, сестра, сестрин'на, стрини, стринць, сынь, тет'ька, оу'ноу'ка, оу'їець, ч'єдо.

За разлику од термина црквене хијерархије који су у старословенски језик продрли с примањем хришћанства те су претежно грецизми, термини сродства су највећим делом словенског порекла.

Од термина крвног сродства што се тиче позајмљеница тек је нађено неколико примера грецизама: анеп'сеа, анеп'сен, анеп'сенкь. Лексеме анеп'сеа и анеп'сен су књижевни грецизми и правни термини који нису никада ушли у народне говоре док је анеп'сенкь грчко-српски хибрид будући изведен патронимијским суфиксом \*-ић само у преводу Синтагме.

Из семантичке категорије термина крвног сродства највећи удео имају домаће речи (27 потврда): баба, братен'ць, брат'їа, братоу'чеда, прьваа братоу'чеда, втораа братоу'чеда, третнаа братоу'чеда, братоу'чедь, прьвын братоу'чедь, вторын братоу'чедь, брать, гол'ьмын стринць, д'ѣдь, д'ѣте, д'ѣть, мати, отьць, расна сестра, роднтель, сестра, сестрин'на, стринць, сынь, тет'ька, оу'ноу'ка, оу'їець, ч'єдо.

<sup>92</sup> Мушко колено (сродство по мушкој линији), женско колено (сродство по женској линији). „Поколење, генерација“.

<sup>93</sup> Означава „порекло“.

<sup>94</sup> Мушка лоза, женска лоза, узлазна лоза, силазна лоза, бочна лоза (Толстая 2009, 11).

<sup>95</sup> Лексеме попут *семе, плод, колено* су заједничке и за анатомски и за вегетативни код (Толстая 2009, 11).

<sup>96</sup> *Братић, нана* (турцизам, пореклом различит од домаће речи *нана* 'бака', али се на њу наслонио), *невестица, мајчина трава, бабина душа, од два брата крв, стричек, вратимуж, дедек, маћухица, матер-х'ѣра* (Бјелетић 1996, 89–91).



Књижевни термини крвног сродства су нешто мање заступљени од домаћих (15 потврда): вьноука, вьноукъ, дьшти, младѣнць, новороднын отрокъ, новорождєнын младѣнць, отрокъ, отроцє, прѣбаба, прѣвьноука, прѣвьноукъ прѣвьноукъ, самобратїа, самобратъ, стрнн.

У речима вьноука, вьноукъ, почетно вь- даје лексемама српскословенски лик насупрот старосрпском у- (уп. стерп. оуноукъ) а у префиксалним изведеницама прѣвьноука, прѣвьноукъ и префикс прѣ- има књижевни карактер у односу на народно *пра-*. За лексему ‘кћи’ у нашој грађи није потврђен ни један случај стерп. (*к/х-*)*ћи*, *-ћере*, већ само српсл. дьшти. Од књижевних термина крвног сродства имамо и стрнн за који немамо потврда из народних говора осим можда ономастичких. Старосрпски је назив био стрнць. У Новаковићевом издању имамо српскословенски лик лексеме оуѣць, док Миклошич у LPS по Шафариковом испису из Ходошког зборника предаје старосрпски гласовни лик оунць, што је ближе изворнику.

За означавање термина ‘дете’ имамо два старосрпска дѣтє, дѣтъ, и два књижевна отрокъ, отроцє и сви они преводе гр. παις. Реч отрокъ је у Синтагми ‘дете’, у ДЗ искључиво назив за припаднике најнижег слоја становништва, ‘феудални поданик’ а то је карактеристично старосрпско значење. За означавање *новорођенчета* нађен је случај младѣнць и сложени придеви новороднын и новорождєнын са својим синтагматским спојевима новороднын отрокъ и новорождєнын младѣнць.

Сложенице су међу терминима сродства ретке, било да су прасловенске као братоуѣдь или калкови према грчком као самобратїа, самобратъ.

Термини којим се именује примарна породица мати, отьць, сестра, сынъ, дѣдь, баба, карактеристични су по томе што су подударни гласовним ликом и значењем у српскословенском и народном говору и сви они су просте, неизведене речи.

У нашој грађи заступљени су међу терминима крвног сродства синтагматски спојеви. Такав случај двочлане синтагме потврђен је са општесловенском сложеницом братоуѣдь - прьвын братоуѣдь, вторын братоуѣдь, и њеном моционом изведеницом братоуѣда - прьваа братоуѣда, втораа братоуѣда, третнаа братоуѣда. То су заправо српскословенски преводи а у народу се користе спојеви *први*, *други*, *трећи* итд. *братучед* а још чешће сложенице са редним бројем у првом делу *првобратучед* ‘брат од стрица у првом колону’, *другобратучед*, *трећибратучед*, тако и од моционе изведенице *братучеда*: *првобратучеда*. Затим у В8 уз придев женског рода голѣма < μεγάλη ‘велика’ којим се овде изражава припадност претходном нараштају имамо спој голѣма тетъка ‘дедова или бабина сестра’, српскословенски назив и калк према грчком. Иначе придев голѣма указује на источно порекло док би на западу био у употреби придев *велика*. Заступљена је двочлана синтагма и уз придев мала < μικρά ‘мала’ који означава припадност тетке очевој или мајчиној генерацији, мала тетъка што је калк према гр. μικρά θεία, и стоји у опозицији према ‘великој’ тетки. У В8 имамо такође потврђен синтагматски спој голѣмын стрнць, ‘велики стриц’ српскословенски превод начињен путем калкирања према гр. μέγας θεϊός и рас(т)на сестра ‘рођена сестра’ према гр. αὐταδέλφη. Двочланом синтагмом братнє чєдо преведене су грчке сложенице ἀδελφόπαις (К8) и τεκνάδελφος (К12). Двочлане синтагме су посебно карактеристичне за изражавање духовног сродства (в. ниже).

За неколико лексема можемо рећи да су својствене народном говору, попут сестрнчна, братнѣць, уп. у народној песми *братијенац*: „Јер не смије од три братијенца, | братијенца три Мрњавчевића“, стрнць.

Из ексцерпираних примера можемо приметити да је највећи број лексема крвног сродства предат старосрпским ликом.

Поред термина који конкретно именују поједине категорије сродника заступљен је и изванредан број општих лексема који индиректно упућују на крвно сродство: *вѣкоуп(н)оматерѣнь*, *вѣкоуп(н)оотѣтнь*, *вѣкоупородѣнь*, *двоєродіє*, (калкови према грчком), *прѣродителѣ* (префиксална изведеница) – у српскословенском лику, док је само *родителѣ*, једна од ретких изведеница на \*-*tel'ь* познатих народним говорима, као и страна ‘побочно (ἐκ πλαγίου) сродство’.

### 3.2. ТЕРМИНИ БЕСКРВНОГ СРОДСТВА

*братѣнѣца*, *вѣдовѣца*, *вѣсприѣнѣнѣкъ*, *жѣна*, *моужѣта жѣна*, *жѣнѣхъ*, *зѣтѣ*, *зѣлѣва*, *коумѣ*, *коумѣ*, *макѣѣха*, *маштѣха*, *моужѣ*, *нѣвѣста*, *оброуѣнѣца*, *оброуѣнѣнѣн*, *отюхъ*, *пасторѣкѣнѣа*, *пасторѣкъ*, *пашѣногѣ*, *посынѣнѣвъ*, *-ѣшнѣн*, *посынѣнѣваѣн*, *посынѣнѣнѣкъ*, *посынѣнѣнѣнѣ*, *сѣвѣстѣ*, *снѣха*, *соупроуѣгѣ*, *соупроуѣжнѣнѣкъ*, *соупроуѣжнѣнѣца*, *сѣжитѣлѣствоуѣнѣнѣ*, *сынополагѣѣмѣнѣн*, *тѣстѣ*, *тѣшта*, *шоуѣра*, *шоуѣрѣ*.

Међу ексцерпираним терминима бескрвног сродства пада у очи разноликост оних који се односе на усвајање деце. Партиципом претерита активног *посынѣнѣвъ*, *-ѣшнѣн* и партиципом презенте активног *посынѣнѣваѣн* исказано је значење ‘усвојителѣ и посинителѣ’ док са друге стране партицип претерита пасивног *посынѣнѣнѣнѣ* < *εἰσποητός*, значи ‘усвојен, усвојеник’. Сви побројани партиципи су по облику црквенословенски, а глагол *посынѣнѣти* од кога су образовани је старосрпски. Будући да усвојителѣ који усвоји дете њему постаје отац, тада усвојителѣ и усвојеник тим чином улазе у бескрвно сродство. За *усвојѣника* у нашој грађи имамо и сложени партицип презенте пасивни *сынополагѣѣмѣнѣнѣ* < *ὁ υἱοθετοῦμενος*, ‘усвојеник’. и у В8 две старосрпске потврде за *посынѣнѣнѣкъ* ‘посинак’.

Да истекнемо да и за *брачѣнѣ друг* у нашој грађи имамо више термина: тако је нпр. реч *соупроуѣгѣ*, иначе у изворном значењу парна запрега (нпр. волова), што је посведочено и у старословенском корпусу, касније у црквенословенском задобила значење термина бескрвног сродства ‘брачѣнѣ друг, супружѣнѣкъ’. Потом имамо цсл. *соупроуѣжнѣнѣкъ* са својом моционом изведеницом *соупроуѣжнѣнѣца* у значењу ‘супружѣнѣкъ и супружѣнѣца’. У истом значењу је и партицип презенте активни *сѣжитѣлѣствоуѣнѣнѣ* који предаје гр. *συνοικῶν*. Овој семантичкој групи можемо придружити и лексеме *моужѣ* и *жѣна* при чему је *жѣна* двозначни термин, може да означава пол и узраст (в. *жѣнѣскѣнѣ полѣ*), али и брачно стање (*моужѣта*, уп. *моужѣ*). У нашој грађи у М15 нађѣна је само једна потврда за *брачѣнѣца* ‘*υαμετή жѣна*’, иначе се у Синтагми *υαμετή* преводи са *жѣна*, *соупроуѣжнѣца*. Лексему *вѣдовѣца* такође можемо у неку руку сврстати у термине бескрвног сродства ове семантичке групе као *жѣне*, *супругѣ* која је изгубила мужа.

Од укупног броја потврђѣних термина бескрвног сродства примећујѣмо да највише има старосрпских речи (18) док је славенизама 12. При томе има и термина који су подударни гласовним ликом и значењем у српскословенском и старосрпском: *тѣстѣ*, и њѣгова моциона изведеница *тѣшта*.

Од народних термина у нашој грађи су потврђѣни следећи случајѣви: *жѣна*, *зѣтѣ*, *зѣлѣва*, *коумѣ*, *коумѣ*, *макѣѣха*, *моужѣ*, *нѣвѣста*, *оброуѣнѣца*, *отюхъ*, *пасторѣкѣнѣа*, *пасторѣкъ*, *пашѣногѣ*, *посынѣнѣнѣнѣкъ*, *сѣвѣстѣ*, *снѣха*, *шоуѣра*, *шоуѣрѣ*. *тѣстѣ* и *тѣшта*.

Од тога јѣдан број старосрпских лексема бескрвног сродства је преводиоцу послужио као глоса за појашѣење књижевних термина: тако *зѣлѣва* је народна реч која појашѣава књижевни израз *дѣлѣма братома снѣхоуѣ* појѣти и *сѣвѣстѣ* али је преводилац као глосу ипак додао тачан еквивалент грчке речи *ἀνδραδέλφην*. Лексема *коумѣ* је глоса за синоним *вѣсприѣнѣнѣкъ* које калкира гр. *ἀνάδοχος*.

Према стсрп. *моужѣ* имамо српскословенске еквиваленте *соупроуѣгѣ*, *соупроуѣжнѣнѣкъ* и *сѣжитѣлѣствоуѣнѣнѣ*.

Занимљив је случај где се један исти термин предаје и књижевним и народним ликом, српсл. *мактеха* према српсл. *маштеха*, уп. међу терминима крвног сродства *оуноука* поред *вѣноука*. Реч *очюхъ* је само јужнословенска при чему су старосрпске потврде најстарије.

Од потврђених термина бескрвног сродства највише има славенизама, незнатан број су позајмљенице. Речи *коумь* (лат. *compter*) и *коума* (лат. *commāter*) су прасловенски латинизми, док је *пашеногъ* вероватно предосмански турцизам из аварског, протобугарског или неког трећег од турских језика.

Од термина бескрвног сродства који се могу сматрати славенизмима заступљени су следећи: *братница*, *вѣдовница*, *вѣспричникъ*, *женѣхъ*, *маштеха*, *моужата жена*, *оброутивѣн*, *посынен(н)ь*, *соупроугъ*, *соупроужникъ*, *соупроужница*, *сынополагаемьн*.

За разлику од српсл. *маштеха* које у преводу Синтагме има и своју домаћу варијанту, за славенизам *вѣдовница* немамо старосрпски лик *удовица*. Имамо и један пример прилошке синтагме *моужата жена*. Једини случај сложенице од термина бескрвног сродства, поред партиципа *сынополагаемьн* била би лексема *женѣхъ*, ако је настала од пие. \**g<sup>u</sup>en-is-o-*‘онај који тражи жену’.

У терминологију бескрвног сродства у ширем смислу сврстали смо и термине: *без’соупроуж’нын*, *бракъ*, *братотворе(н)нїе*, *двојебратїе*, *двојежен’ць*, *многобратїе*, *многोजенство*, *многोजенць*, *оброученїе*, *оброучител’ство*, *оброучен’нь*, *оброутивѣн*, *посыненїе*, *сват’ство*, *соупроужьство*, *свькоупленїе*, *сѣжител’ство*, *сыноположенїе*, *тандиншть*. Примећујемо да су сви они одреда славенизми. С овом терминологијом додирују се називи за вршиоце друштвеноправних функција какве су старатељство (*печаловникъ*, *печаловница*) или патронат (*отъчаникъ*, *отакъ*).



## ТЕРМИНИ ДРУШТВЕНОГ УСТРОЈСТВА У ПРЕВОДУ СИНТАГМЕ

### 4.1. ТЕРМИНИ СВЕТОВНЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ

Србија је у средњем веку била под великим утицајем Византијског царства како у култури тако и у друштвеном устројству. Тај утицај је посебно дошао до изражаја у XIVв. када је Србија била на врхунцу своје моћи, за време цара Душана који је имао изражену амбицију да своју државу заодене византијским рухом, неуморно преносећи обичаје и установе из Византијског царства.

Међутим, док је примањем хришћанске православне вере потпуно преузето читаво устројство цркве од врха до дна са све чиновима, службама и терминологијом (без ичега свог, народног) и тако постало скоро идентично самом устројству цариградске цркве, дотле су друштвене и државне установе преузимање не одједном него по потреби те се нису до краја идентификовале са византијским устројством (као што је то био случај са црквеним), будући да су Срби у том домену већ имали своје домаће наслеђе. Заправо, можемо нагласити да што је државни ред био напреднији и јачи у њему је осим народних установа било све више грчко-римских позајмљеница (Новаковић 1908, 179–180).

Ако се осврнемо на Душанов законик, приметимо да колико год да је била јака тенденција да се црква и држава што више укалупе у византијске обрасце, у многим чланцима се показује да оно што је својина и карактеристика српског народа није дало да се стопи и загуби пред надирућим утицајем хиљадугодишњег царства.

Чинове и чиновске редове Византијско царство је примило од Ромејског царства (тј. Источног Римског царства) које је утврдио цар Константин Велики (324–327). Иако је грчки дух царства преовладао, трагови римско-латинског порекла чиновна заувек су остали присутни. Користећи њих као основу у Византијском царству се раширио велики број служби, чиновна достојанстава,<sup>97</sup> титула под утицајем грчког националног духа и источног менталитета (Новаковић, 1908, 207–208). Поред Константина Порфирогенита који у свом делу *О церемонијама* даје опис достојанственика у царском двору постоји и дело *De officialibus palatii Constantinopolitani et officis magnae ecclesiae* у коме се излажу црквени чиновници, достојанственици царског двора, чиновници, а потом и војнички чиновници при војсци. Према Крумбахеру, дело је настало у XIV в. од непознатог аутора за време владавине цара Ј. Кантакузина VI (1347–1354) у коме се налазе правилник и ред царства из половине XIV в., за које се сматра да су делом преузети за Душанов законик (Новаковић 1908, 212–213). У том делу између осталог се наводи и каква су задужења и службе имали одређени чиновници и титуле, али,

<sup>97</sup> Чувено дело *De ceremoniis aulae Byzantinae* ‘О церемонијама на византијском двору’ Константина VII Порфирогенита (905–959) даје нам и између осталог обавештења о цариградским достојанственицима. Његов саставни део је Филотејев *Клитерологион* који даје подробне извештаје о византијском чиновничком апарату из периода око 900 г. Наиме, то је нека врста приручника који је користио атриклион; у њему се налазио попис високих и нижих функционера, списак и титуле евнуха, а потом и списак свих достојанственика на основу кога је атриклион уводио појединце у дворану приликом разних пригода и свечаности. Спискови византијских функционера заступљени су и у Тактиконици Успенског (састављен између 845. и 856.) и Бенешевићевом (састављен између 921. и 934.). Тактиконици су заправо спискови достојанственика и чиновника према хијерархији: црквени, световни, војни чиновници итд. (Острогорски, 1969, 216, Ферлуга, 1966, 1–2).

што је занимљиво, наводи се како су се многе службе гасиле а сами називи титула и даље остајали у употреби.<sup>98</sup>

Да напоменемо да су се у Византијском царству чиновници уводили у своју службу уз одређене обреде праћене молитвом при чему су и добијали „униформу“ сходно својој новој служби. Заправо, као што се у цркви врши рукополагање за одређене црквене чиновне, на исти начин је у двору вршено световно “рукополагање“ за увођење у одређену државну службу. Како новохиротонисани клирици у цркви добијају своју одежду,<sup>99</sup> сходно црквеном чину, тако су исто и новопостављени световњаци добијали своје одежде или су били огртани прописаним огртачима.<sup>100</sup> То огртање новорукоположеног од стране цара или његовог повереника било је симбол предаје власти и задобијања нове дужности. У то нас могу уверити фреске владара у црквама одевених као црквени великодостојници (Новаковић, 1908, 215– 216).

Такво обредно постављење у световне службе се из Византијског царства пренело донекле и у Србију; наиме, према К. Невострујеву, у Московској Синодалној библиотеци чува се Требник на српском из XV века у коме се налазе обред и молитве за постављење цара и за друге високе функције (Новаковић, 1908, 268).

У даљем разматрању навешћемо термине световне хијерархије из наше грађе, а онда их разврстати према чиновима у држави и војсци. При покушају такве класификације треба имати у виду чињеницу да су се у средњем веку укрштале цивилна и војна власт, тако да су често државни управитељи у време ратних похода преузимали и највеће војне функције.

Термине световне хијерархије навешћемо са еквивалентима у грчком оригиналу и синонимима у савременом српском језику због вишезначности многих термина, а онда их разврстати према чиновима у држави и војсци:

благороднь ‘εὐπατρίδης, патрициј’, велможь ‘σατράλης, велможа’, влады ‘δεσπότης, владар; ‘ἄρχων, световна власт’; διοικητής, управитељ, владыка ‘δεσπότης, господар, власник; ὁ δεσπότης Θεός ‘Господ Бог’, властелинь ‘ἄρχων, моћник, властела, чиновник, световни управитељ, световне власти, световни моћници, управитељи’, кождь ‘ἀγωγός, вођа’, вон ‘στρατιώτης, војник’, у множини и στρατόπεδον ‘табор’, вонникъ ‘στρατιώτης, војник’, воннь ‘στρατιώτης, војник, вонньствоуе(н) ‘στρατευόμενος, војник, онај који врши војну службу’, воююе(н) ‘συνεκστρατεύων, који војује’, воєвода ‘στρατηγός, војвода’, господинь ‘δεσπότης, κύριος, господар, власник’, господь ‘κύριος, господар, власник’, госпожда ‘κυρία, δέσποινα, господарица’, доука ‘δούξ, δουκός, дука, заповедник’, ипархъ ὕπαρχος, ипарх, намесник’, ипатья ‘ὑπατος, конзул, ипат’, илоустріе ‘ἰλλούστριος, илустрије’, кенсорь ‘κήσωρ, цензор’, кнезь ‘ἄρχων, кнез, управитељ, световна власт’, кясарь ‘καῖσαρ, цар’, начелникъ ‘ἀρχηγός, ἑξάρχος, ἄρχων, родоначелник, егзарх, старшина, архонт, управитељ оснивач, предводник, заповедник, председавајући, кнез, зачетник’, оружникъ ‘ὀπλίτης, војник’, приставникъ ‘ἐπίτροπος, ἐπιτροπεύόμενος, ἐπιτροπεύσας, тотор, епитроп, служитељ’ промышлитель ‘κόμης, комес’, промышльникъ ‘προκουράτωρ, фронтистής’, прокуратор’, прѣвосѣдальникъ ‘πρόεδρος, првопрестолни’, прѣдникъ ‘πριμικήριος, примићур’ ‘πριμικήριος, примићур’, прѣторъ ‘πραίτωρ, претор’, ратникъ ‘πολέμιος, непријатељ, ратник,

<sup>98</sup> Нпр. за *пониперсеаста*, *протостеаста* и *протоспатара*, стоји да немају никакве службе него да су то само титуле.

<sup>99</sup> Приликом служења Свете Литургије епископи, свештеници и ђакони су одевени у различите одежде према којима распознајемо њихове чиновне.

<sup>100</sup> Епископи и свештеници преко стихара огрћу фелон који је заправо еквивалент огртачу који је у Византијском периоду задобијало световно лице приликомпостављења за одређену службу.

војник', ратогіен / ратогіюштні 'πολεμῶν, који ратује, војник'редьникъ 'εὐτελής, ниског рода', рнга 'ῥήξ, краљ', самодрьжць 'αὐτοκράτωρ, самодржац', сановникъ 'ἄξιωματικός, чиновник, великодостојник, достојанственик', себрь 'εὐτελής, себар', снн'клнтнкъ 'συγκλητικός, сенатор, велможа', стронтель 'οἰκονόμος, διοικητής, настојатељ, економ, управитель, старатель, надзорник, зидар, иконом', сьт(ь)нкъ 'ἐκατόνταρχος, сатник', царь 'βασιλεύς, цар' четвьртовластни сынъ 'тетрάρχης υἱός, тетрарх', инноначелникъ 'ταξίαρχος, предводник', впар'хъ 'ὑπαρχος, ипарх'.

Побројане термине ћемо даље поделити према чиновима у држави и у војсци.

#### 4.1.1. Чиновни у држави

У преводу Синтагме забележени су следећи термини државне управе: влады, владыка, вельможъ, вождь, ипар'хъ (впар'хъ), ипатья, їлоустрїе, кенсоръ, кнезь, кїсарь, начелникъ, прьвосѣдальникъ, прѣдникїрь, прѣторъ, рнга, самодрьжць, сановникъ, снн'клнтнкъ, царь, четвьртовластни сынъ, стронтель, инноначелникъ.

Од ексцерпираних термина државних чиновна не мали број су грецизми: доўка, ипар'хъ / впар'хъ, ипатья, їлоустрїе, кенсоръ, кїсарь, прѣдникїрь, преторъ, рнга, снн'клнтнкъ, царь. Од тога највећи део њих су латинског порекла: доўка, їлоустрїе, кенсоръ, кїсарь, прѣдникїрь, преторъ, рнга, царь. Лексема доўка је имала значење високог војног чина у Византијском царству, али у XIII и XIV веку војни значај дука опада и њихова главна функција је била у грађанској управи и судству. Термин їлоустрїе је била највећа титула у позном Римском царству. Старосрпски термин прѣдникїрь 'старешина села или катуна' преводилац Синтагме употребљава у „ученој“ форми док је у Душановом законуку заступљен народскији облик на -ћур: прѣдникюръ. У раним турским пописима су честе потврде облика *премићур* и он се може сматрати народним. Да истакнемо да се овим термином у староруском именује црквенослужитељ који носи свећу на литургији. У једној даровници Хиландару коју је деспотица Евдокија издала са својим сином Константином Драгашем 1397. видимо да је примићур поред своје основне функције као старешине села или катуна имао задужења да припреми пратњу игуману на коњима, дакле да су постојали и црквени примићури који су обављали одређене послове за цркву (М. Шуица у ЛССВ 584). Старосрпски грецизам латинског порекла кїсарь означава римског владара-императора, док је цѣсарь сваки цар укључујући и византијског βασιλεύς-а (ESJS 308). Даничићева потврда ћесарь одражава титулу коју је Цар Душан увео на српски двор по угледу на византијско καίσαρ. Ту титулу је цар додељивао рођацима и људима од поверења и није била везана за службе у управном и војном апарату (Б. Ферјанчић у ЛССВ 292). Код Фасмера под одредницом *kesarь*, (Vasmer 1944, 77) нема потврде са стсрп. ликом на ħ- као титуле које је српско царство преузело од ромејског. Иако се *ћесари* јављају у периоду када је Синтагма превођена, у њој они немају ту терминолошку вредност. Грецизми прѣдникїрь и кїсарь нису славенизми, већ старосрпски термини. Од латинске царске титуле *caesar* настала је и реч царь, путем хапологије и асимилације (\**cēsar'ь* > \**cьsar'ь* > \**car'ь*). У ужем стсл. корпусу (ССС) посведочен је само лик цѣсарь док се у млађим редакцијским споменицима јавља цьсарь и царь (SJS, LPS). Потврду речи царь имамо већ у Немањиној повељи из 1198/9, писаној старосрпским језиком (MS 9<sup>o</sup>). Реч преторъ < гр. πραιτωρ < лат. *praetor* 'заповедник, војвода' у Д9 нема грчки еквивалент, преводилац заправо појашњава функцију претора.

Међу терминима државне управе знатно је мање грецизама грчког порекла: ипар'хъ / впар'хъ означава звање префекта Источног Римског царства, првог после самодршца-аутократора, ипатья представља грчки еквивалент латинске титуле за конзула, а снн'клнтнкъ <

српг. *συγκλητικός* је ‘царски службеник, достојанственик’ (у LPS s.v. синџклитикъ дата је и потврда из превода Синтагме у Ходошком зборнику).

За превод неколико грчких назива за државне чинове послужили су народни старосрпски термини: *вельможь* ‘*βασιλιάς*’, *властелинъ*, *кнезь*, *начелникъ*, сва три у значењу ‘*ἄρχων*’. Стерп. термин *кнезь* (прасловенски германизам од стгерм. \**kuninga-*) означава разне видове световне власти, док је у пољском реч задобила и сакрално значење *ksiądz* ‘(католички) свештеник’. Народно *начелникъ* < стсл. *начальникъ* такође има широк семантички спектар световне власти у чијем корену је значење ‘почетак, власт’, њиме се преводе гр. изведенице *ἀρχηγός*, *ἔξαρχος*, *ἄρχων* настале од глагола *ἄρχειν* ‘почињати, владати’. У српском се прасловенско *ę* изједначило са старим *e*, те се лексема секундарно повезала са псл. предлошким спојем *na čelě* ‘на челу’.

Највећи број термина световне хијерархије из наше грађе су славенизми: *благородњъ*, *влады*, *владыка*, *вождь*, *госпожда*, *прнстав'никъ*, *промыслитель*, *промыслникъ*, *пръвосѣдальникъ*, *самодръжць*, *сановникъ*, *стронтељ*, *сѣт(ь)никъ*, *чнноначелникъ*. Међу њима има и знатан број сложеница, старих (*вельможь*, *воєвода*, *господь*) и књижевних *калкова* (*благородњъ*, *пръвосѣдальникъ*, *самодръжць*, *чнноначелникъ*).

Термин *владыка* у Синтагми има искључиво значење ‘господар’,<sup>101</sup> именица је мушког рода изведена од партиципа презента активног \**voldy* изведена суфиксом \**-ka*, док у стерп. f. има значење ‘властелинка’: *αко ли себрь оузме владыкоу по силѣ, да се обѣси* (ДЗ). У савременом српском овај термин има искључиво значење црквеног чина који је словенски еквивалент грцизму *επίσκοπος* или *архијереј*. Поименичени партицип презента активни *влады*, у Синтагми има значење ‘владар’. Заступљен је и пример *вождь* са црквенословенским фонетизмом (*жд* < псл.\* *dj*), док је његов старосрпски еквивалент *вођ* забележен код Вука само као назив за „слепчовођу“, онога који води слепца, у Војводини. Термин *стронтељ* образован је од глагола *стронти*, *строѣж* ‘чинити, стварати, управљати’. Његова морфемско-семантичка структура није аналогна структури његових грчких еквивалената *οἰκονόμος* и *διοικητής*. Можда су овај термин у старословенски лексикон увели преславски књижевници (Ефимова 2011, 136). Може се односити на управитеља каквог државног добра, али у преводу Синтагме најчешће се односи на управитеља црквене или манастирске имовине (уп. грцизам *нконоѣ*). Лексема *прнстав'никъ* предаје гр. *ἐπίτροπος* што значи ‘надзорник, управитељ, намесник, скрбник’ при чему се и у овом случају не поклапа морфемско-семантичка структура са грчким предлошком. Оставићемо дилему око деривације и око тога да ли је у питању калк према грчком *ἐπιστάτης* или можда термин словенског обичајног права изведен од псл. \**pristaviti* ‘поверити неком неку дужност’.

Имамо и један пример прилошке синтагме у значењу *четвртовластни сынъ* која калкира гр. *тетράρχης υἱός*. Наиме „четвртовластни“ је онај који управља четвртим делом или четвртином

<sup>101</sup> Према истраживању Ефимове, најфреквентнија три термина за исказивање значења ‘владавина једног лица’ у старословенском корпусу су „стара“ словенска лексема *владыка*, ‘владар, господар’ (која преводи гр. *ἡγεμόν*, *δεσπότης*, *ἡγούμενος*, *κρατῶν*), „стари“ германизам *къназь* (који преводи читав низ грчких еквивалената: *ἄρχων*, *βασιλεύς*, *ἡγεμόν*, *τύραννος*, *μεγιστάν*, *κόμης*). Иначе основно значење речи је било ‘владар, господар’, али некада је имало и ужа значења, ‘начелник, глава (синагоге); ‘велможа; ‘префект’. Трећи конкурентан термин је „стари“ латинизам *цѣсарь* са значењем ‘владар, господар’, који је најфреквентнији у овој групи: нађено је 500 потврда у стсл. корпусу. Термин се користио за номинацију цезара, римског императора (грчки еквиваленти са разним нијансама у значењу су: *καῖσαρ*, *βασιλεύς*, *αὐτοκράτωρ*, *δεσπότης*, *τύραννος*) и у општем значењу ‘владар, господар’ (преводи гр. *ἄρχων*, *βασιλεύς*, *κύριος*). У значењу ‘владар, господар’ мање фреквентне лексеме у стсл. корпусу су: *воєвода*, *властель*, *властелинъ*, а у неким случајевима и *вождь*, *дѣлнтель* (мада је њихово значење такво само у контексту (Ефимова 2011, 127–130).



неке области. Конкретно овде под четвртовластним сином мисли се на једног од тетрарха, Ирода Антипу, који је дао погубити Св. Јована Крститеља. У савременом језику обично не преводимо: *тетрархија, тетрарх*.

#### 4.1.2. Војни чиновни

У преводу Синтагме посведочени су следећи термини војне хијерархије: кон, конник, конь, коньствоує(н), коюює(н), коєвода, доука, оруужник преторь, ратник, ратоуєн / ратоуштин, сьт(ь)ник. Издвојићемо термине којима се именује војник: кон, конь, конник, поименичени партицип презента коньствоує(н), и партицип са упитном термиолошком вредношћу коюює(н). Сви побројане лексеме у основи имају псл. \**vojь* 'војник', у колективном значењу 'војска'. Иначе псл. \**vojь* по пореклу је поствербал од псл. \**viti* 'гонити' те би јој основно значење било 'гонитељ' (ПЕРСЈ 160 s.v. *војска*. Skok 3, 612). Од свих побројаних термина конник је једино народна реч док су сви остали славенизми. Овој скупини речи можемо придодати и народно коєвода 'војвода', коме је изворно значење 'војсковођа' (ПЕРСЈ 160). Лексема оруужник у свом основном значењу 'ратник' предаје гр. *ὀπλίτης*, међутим у нашој потврди у Т5 у споју с *πνευματικός* даје пренесено значење 'борац за веру'. У значењу 'непријатељ, ратник, војник', имамо и српсл. *ратник*, које предаје гр. *πολέμιος* и поименичени партицип презента у истом значењу *ратоуєн / ратоуштин*. Да напоменемо да лексема сьт(ь)ник која преводи гр. сложеницу *ἐκατόν-αρχος* 'заповедник над стотином', иако у свом основном значењу припада војној терминологији, у контексту Синтагме нема то основно значење већ је назив за једну врсту врачава или опсенара. Грецизми латинског порекла преторь и доука су од војних термина постали називи за административне функције.

### 4.1.3. Виши и нижи сталеж

Можемо издвојити и групе термилошких именована за лица која припадају високом и ниском сталежу. Називи за припаднике високог сталежа су благородњь, господь, господињь, госпожда, а за оне ниског ншть, рѣдникь, сѣбрь. Српсл. сложени придев благородњь преводи гр. εὐπατρίδης ‘од племенита оца, угледан, племенит’, што је непрецизно, дословни калк би био према гр. εὐγενής ‘племенита рода’. Оваква одступања су заступљена код синонима (благородњь εὐγενής - εὐπατρίδης) који су такође калкови, али образовани према другом предлошку. У стсл. споменицима јавља се и у изразима (благь, добрь) родь Супрасаљски зборник (Цейтлин 1977, 217, 232). Стсрп. лексеме господь, господињь, госпожда изводе се од псл.\**gospodь*, старе, још праиндоевропске сложенице. Реч господињь је у српском средњем веку коришћена при интитулацији: придавала се уз владарске титуле и титуле црквених великодостојника (Р. Михаљчић у ЛССВ 121), али у преводу Синтагме господь, господињь долази за κύριος у значењима ‘власник, господар’ и односи се само на друштвену хијерархију а не и на неку конкретну државну функцију. У делу савремених словенских језика употреба изворног термина господь сузила се на хришћанског Бога. За означавање повлашћеног високог сталежа имамо у старосрпском још вельможь и властелнињь, но грчки термини који се овде предају тим речима не означавају сталешку припадност већ функције у државној управи. У Д9 са градсиѣн властеле преведен је грчки сложени термин ‘πολιτικοὶ ἄρχοντες, грађанске власти’(у опозицији према црквеним, духовним). Насупрот терминима који именују повлашћене слојеве друштва нађени су и примери за означавање потчињених слојева. Занимљиво је да се гр. εὐτελής ‘јефтин, прост, обичан, ниска рода’ у првом делу Синтагме преноси славенизмима ншть ‘сиромах’ и рѣдникь ‘обичан човек’ а у завршним поглављима старосрпском речју сѣбрь у којој су обједињена значења простоте, ниског порекла и слободе. Може се претпоставити да је овакав превод озваничио реч као друштвено-правни термин, који је преузео Душанов законик (Лома 2018).

Од ексцерпираних термина државних чиновна следећи примери су домаћа, народна образовања: вельможь, властелнињь, господињь, господь, госпожда, кнезь, начелникь. Стсрп. лексема господињь ‘господар’ изведена од изворне словенске сложенице \**gospodь*, у значењу ‘господар’ је у средњем веку коришћена при интитулацији: придавала се уз владарске титуле и титуле црквених великодостојника (Р. Михаљчић у ЛССВ 121). За стсрп. господь нашли смо само једну потврду у значењу ‘власник’, њено изворно значење, иначе не сакрално заступљено је у изведеницама *господин*, *господар*. У делу савремених словенских језика оно се сузило на хришћанског Бога. Међу побројаним лексемама има још таквих које поред световне могу имати и религијску семантику: госпожда,<sup>102</sup> кнезь, прѣдникѣрь, стронтель, прнставѣникь.

## 4.2. ТЕРМИНИ ЦРКВЕНЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ

Примањем хришћанске вере Словени су се суочили са нечим потпуно новим што нису имали у свом искуству и били принуђени да целокупан корпус назива хришћанских установа преузимају од суседних раније христијанизованих народа. Код Срба је у домену хришћанске

<sup>102</sup> Реч је ушла и у сакрални језик као западна преведеница, *Domina Nostra* ‘Богородица’, уп. хеортониме *Велика*, *Мала Госпођа* / *Госпојина*.

вере и духовности присутан јак византијски, тј. грчки лексички утицај. Из превода Синтагме ексцерпирани смо називе за лица која су носиоци основних служби у цркви:

АВБА, апостоловъ, апостоль, апостольскъ,-ын, архієпископъ, архієрен, архіман'дритъ, въкоупъєпископъ, днкѣн (?), дїаконница, дїаконъ, ексар'хъ, епар'хъ, епископъ, нгоу'меница, нгоу'мень, нконоль, ннокниа, ннокъ, нподдїаконъ, їерархъ, клирикъ, клирь, льжеєпископъ, людинъ, митрополитъ, мнихъ, монахъ, папа, патрїар'хъ, поддїаконъ, посельнын епископъ, постникъ, постница, презвѣтерица, презвѣтеръ, прнчѣтникъ, проповѣдникъ, пророкъ, прѣвопрѣстолникъ, прѣвосѣдальникъ, пѣвьць, свештеннонокъ, свештеннодоученникъ, свештен'никъ, свештен'нодѣиствоуѣ, сельскъ, -ын епископъ, слоужитель'ница, слоужьб'никъ, стронтель, с'мотритель, съпрнчѣтникъ, свештеное сьсловїе, чѣтьць.

У еклисиолошком погледу структура црквених служби је хијерархизована у четири нивоа: лаици, ђакони, презвитери и епископи.

Лаик је припадник лаоса (народа Божјег). Припрема се за ту службу катихуменатом, који је некада умео да потраје и до три године. Катихумен (катихоумень) је онај који је оглашен (оглашень, назначен) за приступање црквеној заједници. Оглашени су присуствовали уводном делу богослужења (који је по њима и назван „Литургија оглашених“), те су пред почетак Канона евхаристије напуштали храм. Ђаконски поклич за то гласи: „Оглашени изиђите, нико од оглашених да не остане.“ Катихуменат се свршавао крштењем на Велику суботу, те су оглашени постајали чланови црквене заједнице (лаици) на празник Васкрсења.

Словенски превод појма *лаик* може да гласи: ‘верник, мирјанин, световњак’. Два последња синонимска превода, иако раширена, нису срећно погођена, јер имплицирају онога који припада овом свету, док се у чину крштења, којим оглашени постаје хришћанин он одриче овога света да би се присајединио Христу. Задржавање грецизма *лаик* такође није од свих прихватљиво јер је тај појам прошао семантичку еволуцију, те данас у савременом говору означава нестручњака. Улога лаика је конститутивна у организацији црквеног богослужења, тј. без њих се литургија *de facto* не може служити.

Други вид црквене службе је ђаконски. За разлику од презвитера и епископа, ову службу су некада вршиле и жене. Ђакони су одувек представљали везу између епископа и презвитера, епископа и лаика, и презвитера и лаика. У богословском смислу они изображавају посредничку Христову мисију у њеном историјском контексту. Ђакони су у старини заједници сабраној на богослужењу (синакису) доносили освећене дарове од стране градског епископа. Њима су причешћивали вернике. Такође су принос, који је народ у цркву доносио, узимали и пружали епископу на освећење.

Презвитери су настали као помоћници или саветници епископа. Њихова је улога била катихетска. Са ширењем хришћанства на сеоска подручја, појавила се потреба за служењем литургије. Ту су потребу у почетку задовољавали хорепископи (сеоски епископи), али је врло брзо пренета и на презвитере. Тако је презвитер преузео суштинску ингеренцију епископа да сабира народ и началствује боголужењем. Но, то чини искључиво по благослову епископа, а тај се благослов огледа у примању антимиинса (литургијског платна које садржи светитељске мошти и архијерејски потпис), обавезном вишекратном помињању епископа, специфичном

богослужбеном односу према тзв. Горњем месту (празном месту, седишту које оличава невидљиво присуство епископа) итд.

Четврта служба у цркви – епископска иконизује присуство Исуса Христа око кога је заједница сабрана. Епископ је гарант јединства и верског прејемства. То прејемство подразумева, с једне стране непрекинуто преношење вере од апостолских времена до данас, дакле историјски континуитет, а са друге стране оличава присуство долазећег Христа, дакле есхатолошки континуитет. Базиликална архитектура православних цркава јасно посведочава ово последње. Апсидални облик храма указује на најисточније место (Горње место), на којем седи судија (Христос – епископ); око њега су полукружно постављени поротници (апостоли – презвитери), окренути су присутним сведоцима (свети – лаици). То је слика есхатолошког суда, тј. догађаја Другог Христовог доласка, општег васкрсења, суда који се врши над овим светом и почетка Царства Божјег. Том будућем искуству су подређени, поред значења и смисла црквених служби, сви елементи црквености: црквена уметност, архитектура, еортолошки садржај, одежде и сасуди, богослужбени обичаји.

Ексерциране термине црквене хијерархије класификоваћемо према четири наведене јерархијске црквене службе.

1) Називи за лаике: бѣльць, люднѣ.

2) Називи за лица која врше ђаконску службу: дѣаконѣ, слоужьбѣнникѣ.

3) Називи за лица која врше презвитерску службу: ѿрархѣ, клнрникѣ, клнрь, презвнтерѣ, прнчѣтнникѣ, свештеннонокѣ, свештеннодоучѣнникѣ, свештен'никѣ, свештен'нодѣнствоуѣ, съпрнчѣтнникѣ.

4) Називи за лица која врше епископску службу: архѿепископѣ, архѿерен, въкоупѣепископѣ, єпархѣ, єпископѣ, ѡжеєпископѣ, мнтрополнѣ, папа, патрѣархѣ, прѣвопрѣстолникѣ, прѣвосѣдальникѣ, с'мотрнтель.

Поред назива за лица која конституишу биће цркве навешћемо и следеће групе лица која имају или су имала одређене службе и чинове у цркви.

Називи лица везаних за монашки начин живота: нгоуменица, нгоумень, нконодѣ, ннокниа, ннокѣ, мннхѣ, монахѣ, постникѣ, постница, свештеннонокѣ, стронтель.

Историјске службе које више не постоје: апостоль, дѣаконница, єксархѣ, посельнын / сельскын єпископѣ, проповѣднникѣ, пророкѣ, слоужитель'ница.

Ниже црквене службе: чѣтьць, нподѣаконѣ, поддѣаконѣ, пѣвьць.

Непостојеће (хипотетичне) службе: презвнтернца.

За именовање лица која у хришћанској цркви имају одређене хијерархијске степене или дужности како у рукописима старословенског канона тако и у српскословенској редакцији најзаступљенији су грецизми, док словенски називи лица за означавање хијерархијских црквених чинова или дужности у хришћанској цркви како у старословенском тако и у српскословенском лексикону не заузимају значајно место и нису конкурентни грецизмима. Нпр. једно од ретких словенских именовања лица црквеног чина је лексема прнчѣтнникѣ изведена суфиксом \*-ѡникѣ од прнчнстн, прнчѣтъж 'прибројати' насупрот грецизму клнрникѣ < κληρικός ; са друге стране заступљена је у истом значењу и префиксална сложеница съпрнчѣтнникѣ која калкира гр. συκληρικός. Славенизам је и лексема свештен'никѣ које је настала поименичењем суфикса

\*-ikъ од пасивног партиципа перфекта свѣщенъ од свѣтити који преводи гр. (ὁ) ἱερωμένος ‘посвећен (да врши службу Божју)’ (Vaillant 4: 306; (ESJS 910–911). Према RJA реч је из црквеног језика ушла у књижевност и народ. У општем значењу свештенослужитеља имамо сложени партицип презента активног свештеннодѣнствоује ‘који свештенодејствује’.

Старосрпски термин кѣльць представља опозицију световњака, мирјана према монасима, *чрнцима* (EPCJ 3: 79–80), док је људнѣ славенизам у истом значењу ‘мирјанин, лаик’. За гр. οἰκονόμος имамо и грецизам иконоѣ и словенски еквивалент стронтељ у значењу ‘иконом, управитељ.’

У неким случајевима славенизми се користе као глосе за појашњење грецизама те тако нпр. слоужителъница глосира дѣаконница, а смотритель појашњава грчки термин ἐπίσκοπος док је славенизам слоужьбъникъ глосиран грецизмом (рекше поддѣаконоу).

За именовање отшелника, подвижника, мученика за хришћанску веру и монаха углавном се користе словенски називи лица. У већини случајева такве лексеми су свакако (било продуктивним суфиксима или путем калкирања) за потребе превода образовали стари књижевници (Ефимова 2011, 149). У нашој грађи на словенској основи су мотивисане следеће именице: постникъ изведено суфиксом \*-ikъ од придева постънъ (изведеница постница), ннокъ (лексема заступљена и у другом члану сложенице свештенноннокъ) са својом моционом изведеницом ннокнина, које преводи грчко μόναχος, потом и лексема чътьць изведена од чисти, чътж ‘читати’, као и други члан сложенице моуѣнникъ у свештенномоуѣнникъ. Славенизмима из ове групе термина се може се прибројати и лексема пѣвьць. За сложени термин прѣвосѣдальникъ у значењу ‘првопрестолни’ контекст у Синтагми показује да се односи на црквене управитеље. У ПСС (19/19/12), мисли се на митрополита Мемнона Ефешког.

Известан број словенских назива лица ове семантичке категорије је образован под утицајем морфемске структуре њихових грчких еквивалената – путем калкирања или са елементима калкирања. Потпуни калкови су заступљени у следећим примерима: нподѣаконъ пророкъ, прѣвосѣдальникъ, свештенноннокъ, свештенномоуѣнникъ, свештеннодѣнствоује, насупротив њима заступљен је и известан број полукалкова у којима је дошло до контаминације словенског и грчког елемента: вькоупъепископъ, љжеепископъ, поддѣаконъ посельнын епископъ, прѣвопрѣстолникъ, сельскъ, -ын епископъ.

Од свих побројаних термина који се односе на лица која су интегрисана у живи организам Цркве можемо рећи да се у савременом језику само незнатан број славенизама задржао: свештенникъ, чътьць, пѣвьць, док се ннокъ може срести у духовној монашкој литератури.

### 4.3. НАЗИВИ ПО ЗАНИМАЊУ

У нашој грађи ексцерпиран је не мали број термина за означавање лица која се баве одређеним занимањима (укупно 105). Сваки термин је глосиран својим грчким еквивалентима и синонимима у савременом српском језику:

αποκλίσαρ ‘πρέσβυς поклицар, изасланик’, βαμάλνικ ‘μάντις, прорицатељ’, βαμάλνιца ‘γοηεύτρια прорицатељ, који баја’, βιρϋίν ‘ἀπαιτητής, ἐκλήπτωρ, порезник’, βλοϋδννιцар ‘πορνοβοωσκόс, сводник, чувар блудница’, βογослов ‘θεολόγος, богослов’, βольнничар ‘νοσοκόμος, болничар’, вљхва ‘μάγος, μάντις, γοήτης, врач, предсказивач; περίαλτον, амајлија’, вљхвоϋε ‘μαντεύόμενος, онај ко врача, гата, врачар, гатар’, вљхвь ‘μάγος, μάντις, γοήτης, врач, предсказивач’, вражалъць ‘μάντις, прорицатељ’, вражак(н) ‘μαντεύων онај који врача, врач врачоϋиштнн ‘θεραπεύων, лекар’, врач ‘ίατρός, лекар’, глумиць ‘σκηνικός, ὁ ἐκ τῆς θυμέλης, глумац’, гроборнтель ‘τυμβωρύχος, копач, плъчкаш грובהа’, двърннк ‘θυρωρός, вратар’, двърнница ‘θυρωρός, вратарка’, днкн ‘ἔκδικος, екдик’ дѣвнцогъшнтнк ‘παρθένων ἄρπαξ, отимач девојака’, дѣлатель ‘γεωργός, земљорадник, ратар’, законположитель, ‘νομοθέτης, законодавац’, законположьннк ‘νομοθέτης, законодавац’, звѣздословьннк ‘ἀστρολόγος, астролог’, звѣздословъць ‘ἀστρολόγος, астролог’, звѣрборъць ‘θηριомάχος, борац са животињама’, земледѣлатель ‘γεωργός, земљорадник’, зрнтель ‘θεατής, надзорник’, нгрѣнца ‘ἡ τῶν ἐπὶ σκηνῆς’, глумица’, нгръць ‘ὁ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, σκηνικός, παιγνιώτης, ὀρχηστής, σάτυρος, играч’, нконом ‘οἰκονόμος, економ, управитељ’, нстежатель ‘ἀπαιτητής, сакупљач пореза’, нстолькователь ‘ἐξηγητής, тумач, книгопрепродав’ць ‘βιβλιοκάπηλος, продавац књига’, ковьннк ‘γοητεία, гатање’, копець ‘πράτης, продавац’, легатарь ‘λεγατάριος, легатар, прималац завештања’, легать ‘λεγάτος, легат, изасланик’, лнков’ннк ‘βάχχος, плесач’, лнхвоберець ‘τοκογλύφος, лихвар’, лнхвогрвць ‘τοκογλύφος, зеленаш’, лицеподходннк ‘σκηνικός, имитатор’, лъжеогнтель ‘ψευδοδιδάσκαλος, лажни учитељ’, мѣтководъць ‘ἀρктосурτός, мечкар’, мнропродав’ць ‘μυρεψός, продавац мира’, мѣстоблюстель ‘τοποτηρητής, заступник’, мѣстоблюстнтель ‘τοποτηρητής, заступник’ навезатель ‘περίαλτος, који користи отрове и амајлије наставннк ‘εἰσηγητής, ἡγεμών, наставник, учитељ, игуман, предводник’, ннштепнтатель ‘πρωχοτρόφος, старатель сиромашних’, номнк ‘ταβουλλάριος, номик’, обавнница ‘фармаκός, врачара’, обавьннк ‘фармаκός, гоһс, врач, опсенар, тровач’, облакогоннтель ‘νεφοδιώκτης, облакогонац’, облакогонъць ‘νεφοδιώκτης, облакогонац’, оправдытель ‘ἔκδικος, екдик, јавни бранилац’, орогжннк ‘ὀπλίτης, војник’, отмьстнтель ‘ἔκδικος, старатель’, отравьннк ‘фармакеία, тровање, дрогирање’, отровьннк ‘фармаκός, травар’, отъчаннк ‘πάτρων, патрон’, отакь ‘πάτρων, патрон’, пастырь ‘ποιμήν, пастир печаловннк ‘κουράτωρ, κηδεμών, фронтистής, старатель’, печаловница ‘жена старатель’, пнровннк ‘θυμελικός, глумац’, подвнгоположннк ‘ἀγωναθέτης, судија на такмичењима’, подражатель ‘σκηνικός, μῖμος, глумац, подражавалац, имитатор’, поклицарь, ‘πρέσβυς, поклицар, изасланик’, положнтель ‘ἐφορκιστός, врач’, праскавнчарь ‘βυκινάτωρ, трубач’, продавьць ‘πράτης, продавац’, пророкь ‘προφήτης, пророк’, пророчница ‘προφήτις, пророчица’, рѣписннк ‘χαρτουλάριος, писар, хартуларије’, рѣписанн ‘χαρτουλάριος, чиновник, п’тичековленіе ‘οἰωνισμός, ‘гатање по птицама’ пѣвьць ‘ψάλτης, појац’, пѣснопѣвьць ‘ψαλμωδός, песмопевац’, разогьмьннк ‘γνώστης, гатар, врач’, расправнтель ‘γνώμων судија’, расннтель ‘δαιτητής, судија’, риторь ‘ρήτωρ, ретор’, самоборъць ‘μονομάχος, гладијатор, дуелист, мегданција’, свнрьць ‘χοραύλης, музикант’, сковрахь ‘σκηνικός, μῖμος сковрах’, слогнтель ‘ὕπνρητης, служитељ, службеник, слуга,’ сребропродавьць ‘ἀργυρόπρατος, продавац сребра’, стражь ‘φύλαξ стражар’, соґдѣа ‘δικαστής, критής судија’, соґде(н), соґдештнн ‘(συν)δικάζων, судија, онај који суди’ съписатель ‘συγγραφεύς, аутор’, съглагольннк, ‘συνήγορος, адвокат’, сът(ь)ннк

‘έκατόνταρχος, сатник тавоуларь ‘ταβουλάριος, тавулар’, тръговерьць ‘φορολόγος, порезник’, тръжьникъ ‘κολλυβιστής, мењач’, оустаментель ‘διαιτητής, γνώμων, судија, зналац, вештак’, оґченикъ ‘μαθητής, ученик’, оґнтель ‘διδάσκαλος, учитель’, оґнтел’никъ ‘μαθηματικός, који гата према бројевима’, фїлософъ ‘φιλόσοφος, филозоф’, хартофїлакъ ‘χαρτοφύλαξ, хартофилак’, хоґдожнникъ ‘τεχνησάμενος, вештак, стручњак, уметник’, царин’никъ ‘τελώνης, цариник, сакупљач пореза’, црѣквокраситель ‘νεοκόρος, слуга у храму, чувар храма’, чаровникъ ‘фармаκεία, тровање, чини, чаролија, чарање’, чародѣи ‘γόης, чаробњак, γοητεία ‘чарање’, чрѣповамальникъ ‘έγγαστρίμυθος, тубухозборац, онај који прориче из утробе, врач’.

Називи за државне службенике су апоклисарь, вврѣѣи, нстезатель, номикъ, поклнсарь, прѣписникъ, прѣписаєи, слоґжнтель, сьль, тавоуларь, тръговерьць, хартофїлакъ, царин’никъ. У нашој грађи нашло се више назива за порезнике и убираче пореза: вврѣѣи/вврѣѣи, нстезатель, тръговерьць и царин’никъ. Занимљиво је да је термин вврѣѣи у свим нашим потврдама пропраћен појашњењима или он сам служи као појашњење: у А4 је стрп. глоса за српсл. сьбор’нын нстезатель, а у истом одељку сьбор’нын вврѣѣи је појашњено са рек’ше царскы, а отъ сьборнаго са рек’ше отъ вврѣѣи царскааго. Чак је и у Е8 нь ни же нстезателя народныхъ доход ‘къ или вврѣѣиу термин употребљен као објашњење. У истом одељку потврђена су два облика: вврѣѣи са старијим номинативом на -ѣи и вврѣѣи са млађим на -ни. У значењу ‘сакупљач пореза’ долази и славенизам нстезатель глосиран старосрпским синонимом вврѣѣиѣи, док је тръговерьць преведеница грчког φορολόγος. Овој скупини термина можемо придодати и народно царин’никъ. Заступљени су и термини који означавају јавне писаре: номикъ, тавоуларь, прѣписникъ, прѣписає, хартофїлакъ. два грецизма: номикъ и тавоуларь, овај други глосиран оним првим. Гр. χαρτουλάριος предаје се позајмљеницом из грчког хартофїлакъ, славенизмом прѣписникъ и поимениченим партиципом презента активног прѣписає у значењу ‘чиновник’. У значењу ‘поклисар, изасланик’ заступљен је старосрпски грецизам поклнсарь са својом варијантом апоклисарь. Преводица Синтагме користи и њихов српскословенски еквивалент сьль, глосирајући га стрп. грецизмом апоклнсарь.

Називи за занимања из правне сфере: дикѣи, законоположнтель, законоположњникъ, нстолькователь, легатарь, оправдытель, отмьстнтель, подвнгоположнникъ, расправнтель, раснннтель, риторь, соґдѣи, соґде(и), соґдештнн, сьглагольнникъ, оустаментель. У значењу ‘екдик, јавни бранилац’ имамо заступљена три термина који преводе исти грчки предложак ѣкдикос. То су старосрпски грецизам дикѣи који се заправо не изводи од те грчке речи и два српскословенска еквивалента оправдытель и отмьстнтель. Стрп. *дикеј* према гр. δικαῖος је на Светој Гори означавао изборног старешину монашке заједнице у скиту. У значењу ‘адвокат’ превод Синтагме даје и српсл. термин сьглагольнникъ који калкира гр. συνήγορος, иначе је у Иловачкој крмчији глосиран са рекше помощникъ застоупленню. Књижевни грецизам риторь има значење ‘правни заступник’ које је сужено у односу на античко ‘говорник’. За означавање функције ‘судија’ у П8 заступљена су три синонима, од тога два славенизма раснннтель и оустаментель и расправнтель који би могао бити старосрпски. Сви су хапакси. Исто значење ‘судија’ дају именица соґдѣи (са народном и српсл. употребом) и поименичени партицип соґде(и), соґдештнн. Овој групи лексема можемо придружити и термин подвнгоположнникъ у значењу ‘судија на такмичењима’ који калкира гр. ἄγωνοθέτης. Два дублетна образовања законоположнтель и законоположњникъ преводе исти грчки предложак νομοθέτης, у значењу ‘законодавац’. Поред лексеме дикѣи једини грецизам из ове скупине је легатарь.

Занимања везана за цркву: двьрњникъ, двьрњница, легать, мѣстоблюстель, мѣстоблюстнтель, црѣквокраситель. У значењу ‘изасланик, легат’ заступљена су два славенизма

дѣстоблюстель, дѣстоблюститель и један грецизам латинског порекла легатъ, Обавеза местоблѹстителѣ/легата била је да заступају папу и епископе на разним црквеним саборима. Ту су и две изведенице од стсл. двѣри < псл. \**dvъri* ‘врата’ двѣрьникъ, ‘вратар’ и двѣрьница ‘вратарка’ при чему се прво односи на чувара који је у раној цркви стојао крај врата храма за време литургије, а друго вероватно на манастирску кључарицу. Други назив за чувара храма црквокраситель је српсл. полукалк према гр. νεοκόρος.

Занимања у вези са трговином: книгопрепродавѣць, коупецъ, миропродавѣць, продавѣць, сребропродавѣць, трѣжьникъ. Продавци конкретне робе, књига и мира, означени су сложеницама книгопрепродавѣць односно миропродавѣць, које су калкови грчких предложака. Тој скупини речи можемо придодати и потврду у Е15 когопродавѣць, где се мисли на трговце који су у Јерусалимском храму направили пијацу и продавали говеда, овце и голубове. У контексту ове јеванђељске приче преводаца Синтагме је употребио и реч трѣжьникъ у значењу ‘мењач новца’ (в. Јн. 2, 13–16), које треба претпоставити и за сребропродавѣць као калк према гр. ἀργυροπράτης ‘id.’. За реч ‘продавац’ имамо стсл. продавѣць и српсл. коупецъ. Ова друга реч некад је имала шире значење: ‘купопродавац, трговац’ али овде у А4 *купац* је само онај ко купује, стављен у опозицију према ономе ко продаје, што је у духу савременог језика.

Занимања везана са здравством: врачъ, врачюштин, больничаръ. Превод за гр. ιατρός ‘лекар’ је српсл. реч врачъ а партиципима њеног деноминала врачевати означени су ‘терапеут, онај који лечи’ (врачюштин) и ‘пацијент, лечени’ (врачюемын); од исте основе је врачьница ‘болница’, док је од њеног цсл. синонима больница изведеница (само српсл.) больничаръ. Термин лѣкаръ РКС има само из дубровачких аката.

Пољопривредна занимања: дѣлатель, пастыръ. Заступљене су само лексеме српсл. дѣлатель ‘земљорадник, ратар’ и пастыръ која се најчешће користи у пренесеном духовном смислу. Како би заправо примаоци поруке јасно разумели теолошке симболе и односе, ти су симболи и односи морали кореспондирати са њиховом свакодневицом. У друштву у коме преовладава пастирско-рурални начин живота, религијски појмови су поистовећивани нпр. са пастиром, рибаром, виноградаром, земљорадником итд. Ти су појмови били блиски и прихватљиви широким слојевима становништва, те би пастир у свом основном значењу чувара стоке у духовном пренесеном смислу означавао свештенослужитеља који се стара за душе својих верника. Можемо рећи да се ова реч у српскословенским текстовима углавном користи у пренесеном значењу, а у старосрпским у свом основном значењу чувара стоке.

Називи за интелектуалне делатности: наставникъ, оучитель, богословъ, съписатель, философъ, хоѹдожникъ. Лексема наставникъ предводи гр. εἰσηγητής, ἡγεμών, те поред свог основног значења ‘наставник, учитељ’ означава игумана и предводника. Овој лексеми семантички блиска је и реч оучитель којом се често именују свештенослужитељи, а у Д1 и сам Бог. Заступљена је и једна потврда лѣжоучитель, што се односи на лице која пропагира јеретичко учење. Преведеница богословъ се у свим нашим ексцерпираним потврдама односи на Григорија Богослова. У традицији провославља титуларизација назива *Богослов* је постала специфична. Црква је само тројици светитеља придодала тај назив: Апостолу и јеванђелисти Јовану, Григорију Назијанзину и Симеону, византијском монаху и мистику. Овој скупини речи придодали смо и два славенизма: съписатель у значењу ‘аутор, писац’ и хоѹдожникъ ‘вештак, стручњак, уметник’. Све побројане лексеме из овог домена су славенизми осим сложенице



фiлософъ која је позајмљеница из грчког, али је према изведеници од φιλόσοφος φιλοσοφiα начињен калк *любомоудрiе*, потврђен и у преводу Синтагме: ПСС (14/14/10).

Називи за сценске забављаче: *глоумьць*, *нгрiнца*, *нгрьць*, *народнiн нгрьць*, *ликов'никъ*, *лицеподходникъ*, *пировникъ*, *подражателъ*, *скомраxъ*. Лексема *глоумьць* је домаћа, народна реч. У А8 је глосирана прилошком синтагмом *народнiн нгрьць*. Иначе прва потврда овог термина је у ИК где се њиме глосира рани германизам: *шпильманъ рекше*, *глоумьць* (ПЕРСЈ). Друга глоса за *шпильманъ* у ИК је реч *нгрьць*. Њен моцион парњак је *нгрiнца*, деривационо различит од хомонимног деминутива 'игрица'. Посреди су две различите функције суфикса *\*-ica*, деминутивна и моциона према мушким *nomina agentis* на *\*-ьсь*. У значењу 'глумица, играчица' *игрица* је у српско-хрватском хапакс, те стога можда преводиочева креација. Српсл. *пировникъ* у Е35 има значење 'забављач на гозби, *пиру*'. За лексему *подражателъ* РЈА наводи да је никада није било у народном језику. Занимљиво је истаћи да се у потврдама понекад измеђују и удвајају славенизам *подражателъ* и домаћа реч *скомраxъ* као преводи за гр. *μιμος* 'имитатор, комедијант' и *σκηνικός* 'особа везана за позорницу, глумац'. У Θ1 *μιμος* је двапут преведено обема, у првом случају тако што је уз *подражателъ* додато као глоса *рекше скомраxы*. Као путујући забављачи, музиканти, *скомраси* су наследници грчко-римских мима, хистриона и јокулатора. Из побројаних лексема које су у вези са глумом примећујемо да је преводилац Синтагме поприлично користио домаће народне речи, и да је већина њих потврђена у ИК (*глоумьць*, *нгрьць*, *скомраxъ*). Фемининум *нгрiнца* у преводу Синтагме могао би такође бити домаћа народна реч, или можда преводилачка кованица. Примећујемо да у овој скупини термина нема несловенских лексема осим можда *скомраxъ* која би могла бити стара позајмљеница (пре ликвидне метатезе). У питању је професија коју Црква није одобравала, за коју су црквени канони тражили да се законом забрани и прописивали строге казне онима који присуствују глумачким представама – клирицима рашчињење, а мирјанима одлучење (в. Шести сабор педесет прво правило Θ1). У категорију сценских забављача можемо ставити и гладијаторе: *звѣроборьць* 'борац са зверима' калк према гр. *θηριομάχος*, вероватно превидиочева креација, будући да је потврђена само овде, и *самоборьць*. 'гладијатор дуелист, мегданција', према гр. *μονομάχος*, уп. позајмљеницу *мономахъ* (Zett 1970, 257, 130), као и *мечководьць* у значењу 'мечкар', према гр. *ἀρκτοστυρτός* (што је појашњено у тексту члана М1: *οἱ τὰς ἄρκτους ἐπιστυρόμενοι мечке водештиць*, 'они који водају мечке'), с тим што су византијски мечководци имали везе и са врачањем.

Називи за музичаре: *праскавчаръ*, *пѣвьць*, *свирьць*, *пѣснопѣвьць*. Сфери световне музике припадају термини *праскавчаръ* 'трубач' и *свирьць* 'музикант', а с њом се додирује и донекле преклапа сфера забављача терминима као *нгрьць*, *нгрiнца*, док термин *пѣвьць* има сакралну употребу јер се односи на појце који поју на богослужењима у цркви. Сложеница *пѣснопѣвьць* односи се на старозаветног цара Давида који је певао 150 псалама.

У Синтагми је заступљен велики број термина који су у вези са гатањем и врачањем. Будући да је Црква свагда осуђивала враџбине, у Синтагми у М1 се наводе оштре казне против врачара, прорицатеља, астролога, опсенара, оних који се баве чаролијама употребом отрова и амајлија. Коликим се заправо то сматрало преступом видимо нпр. из Василијевог шездесет петог и седамдесет другог правила (М1), где црквени закон истој казни подвргава оне који се баве враџбинама као и убице. Наиме, и једнима и другима се двадесет година ускраћује причешће. Називи за лица која се баве гатањем су: *бацальникъ*, *бацальница*, *вльхба*, *вльхвоује*, *вльхвь*, *вражальць*, *вражак(н)*, *звѣздословьникъ*, *звѣздословьць*, *кобьникъ*, *навезателъ*, *обавница*, *обавьникъ*, *облакогонителъ*, *облакогоньць*, *отравьникъ*, *отровьникъ*, *полоучителъ*, *пророчница*, *разоумьникъ*,

сьт(ь)никъ, оучител'никъ, чаровникъ, чародѣн, чрѣповѣдальникъ. Терминолошка лексика из домена врачања и гатања садржи највећим делом славенизме, осим речи вљхѣ која је као маскулиnum старосрпска, отровѣникъ која може бити српски народни (или посрбљен црквенословенски) назив за тровача, и можда облакогонѣць (в. ниже). Примећујемо да у том домену нема грецизама. У српском номоканону из XVI века моција је остварена појашњењем вљхѣ жена. Имамо неколико случајева моционих фемининума према њиховим еквивалентима у мушком роду: баѣдальникъ – баѣдальница, вљхѣ – вљхѣ, обавѣникъ – обавѣница. У два случаја се упоредо с термином користи поименичени партицип његовог деноминала: вљхѣ – вљхѣоује и вражальць – вражак(н). Нађена су два примера дублетних образовања сложених преведеница: звѣздословѣникъ – звѣздословѣць за ἀστρολόγος и облакогонѣтель – облакогонѣць за νεφροδόκτης. За *облакогонѣць* једину потврду имамо у наслову и могуће је да ју је преводилац сковао као „народскију“ реч, или можда чак преузео из народног говора, док је синоним облакогонѣтель преузет из раније књижевности. За разлику од тих калкова, сложеница чародѣн сматра се прасловенском. Нејасна је чрѣповѣдальникъ за гр. ἐγγαστρίμυθος), јер њен први члан стсл. чрѣпъ значи ‘уломак глинене посуде, ѿстраков, наше *чр(иј)еп*, рус. *череп* ‘лобања’, док је у грчком то γαστήρ ‘трбух’, тј. ‘трбухозборац’. Очекиван превод грчког предлошка био би \*чрѣповѣдальникъ. У ЕЗ имамо пример двочлане синтагме п'тичѣ ... кобљеніѣ ‘птичје гатање’, која је у преводу Синтагме заступљена и као сраслица п'тичѣкобљеніѣ. У преводима српсл. кобѣникъ за γοητεία), навѣзатель за περίηλτος, отравѣникъ за φαρμακεία и чародѣн за γοητεία), је грчке називе за радњу (*nomina actionis*) заменио називима за њене вршиоце (*nomina agentis*). Такође и грчко *nomen instrumenti* φαρμακεία предато је као *nomen agentis* чаровникъ. Преводилац Синтагме српсл. лексемом разоумѣникъ предаје грчко γνῶστης које је изворно ‘зналац; значење ‘онај који гата о будућности’ и јавља се први пут у Септуагинти (Краљеви 28.3), у цсл. преводу Старог завета разоумѣникъ (LPS). Термин сьт(ь)никъ у контексту Синтагме означава назив за једну врсту врачава или опсенаре, а нема основно значење ‘заповедник над стотином (војника)’. Српсл. оучител'никъ настало је поименичењем придева оучител'ньн. При превођењу Синтагме овај придев, изведен у крајњој линији од псл. \*uk- у \*uĉiti, очито се укристио са цсл. глаголом оу-чистн, оу-чѣтж, оу-чнтатн ‘бројати, читати, поштовати’ < псл. \*u-ĉit-, нпр. у *уч(и)тив*, рус. *число* ‘број’. Нејасан је термин полоучител', који је Т. Суботин превела као ‘врач’, а чини се да би пре могао значити ‘егзорцист, истеривач злих духова’.

Нечасна и забрањена занимања: блоудниѣпасѣць, гроборѣтель, дѣвѣнѣоухѣштѣникъ, лихвоберѣць, лихвогрѣвѣць. Примећујемо да су експерпирани термини који означавају називе за лица која се баве нечасним пословима највећим делом калкови према грчком. Значење блоудниѣпасѣць ‘сводник’ у М14 предато је са издавѣць, што ће бити старосрпски термин. Гр. токоуλόφος преводилац предаје полукалком лихвоберѣць и потпуним калком лихвогрѣвѣць, у значењу ‘лихвар и зеленаш’. Сложеница гроборѣтель ‘копач, пљачкаш гробова’ калк је према гр. τυμβωρύχος. Овамо би се могла ставити и (псеудо)сложеница дѣвѣнѣоухѣштѣникъ као превод грчке синтагме παρθένων ἄρταξ ‘отмичар девојака’, мада је то пре противзаконито насилно понашање него занимање.

## 5.

### ТЕРМИНОЛОШКИ СЛОЈЕВИ У ПРЕВОДУ СИНТАГМЕ

Разграничавање термиолошких слојева у обрађеном сегменту лексике превода Синтагме вршимо по следећим критеријумима. Термине разврставамо по пореклу на словенске, где спадају и ране позајмљенице из прасловенског доба, и на позније позајмљенице и преведенице – калкове.

#### 5.1. СЛОВЕНСКИ ТЕРМИНИ

Словенски термини у преводу Синтагме деле се по језичкој припадности на старосрпске и црквенословенске. Начелно, старосрпским сматрамо оне термине који су посведочени у текстовима писаним старосрпским језиком и у српским народним говорима, а црквенословенским оне који долазе само у текстовима на српскословенском језику (у које спада и сам превод Синтагме). Термин познат само у једном варијетету нормално бива њему приписан. На пример, термин сродства *злѡва*, за који нема других цсл. потврда (а у превод је убачен као глоса) сматрамо старосрпским, јер је у млађем лику *заова* својствен српском народном језику (у старијем фонетском лику *зѡва* чува га тимочки говор), а *брак* сврставамо у српскословенски слој (славенизме), јер је та реч посведочена као народна само на источнојужнословенском, тј. бугарско-македонском терену, са којег је потекао и старословенски језик. Код Даничића у РКС основну оријентацију пружа карактер извора, нпр. књижевни састави као житија су на српскословенском, правни споменици као Душанов законик и законодавни делови повеља на старосрпском.<sup>103</sup> То не значи да аутори попут Св, Саве или Теодосија неће забележити неки народни термин или, обратно, да се у текстовима писаним претежно на народном језику неће провући неки славенизам. Стога се при разврставању примењују додатни критеријуми фонетско-морфолошког лика термина и његовог значења.

У средњовековној српској писмености упоредо су постојала и на разне начине се међусобно преплитала два језичка варијетета: старосрпски говорни језик, проистекао из дијалекатске диференцијације познопрасловенског језика, и српскословенски, настао делимичним посрбљавањем староцрквенословенског књижевног језика. То посрбљавање (српска редакција) обележавају две фонетске црте, обе старосрпске иновације у односу на прасловенско стање које се чува у старословенском:

1) старосрпска замена назала: стсл. , ѡ, ж : стсрп., српсл. е, у. Нпр. стсл. зѡтъ : стсрп., српсл. зѡтъ,<sup>104</sup> стсл. мжѡъ : стсрп., српсл. мѡѡъ)

2) Старосрпско изједначење двају псл. полугласа, тврдог (стсл. ѡ) и меког (стсл. ѡ) у један, бележен са ѡ. Нпр. стсл. дѡшти, асс. sg. дѡштерѡ : стсрп. дѡшти, дѡштерѡ.

За опредељење лексеме као српскословенске или старосрпске две најважније фонетске одлике су:

<sup>103</sup> По правилу поуздан суд о народном или „црквеном“ карактеру речи даје RJA.

<sup>104</sup> Масним слогом упућује се на одреднице Речника.

1) рефлексии прасл. *\*t', \*dj'* > српсл. *шт, жд*, : стсрп. *ћ, ђ*. Нпр. српсл. *маштеха* : стсрп. *макѣха*, српсл. *госпожда* : стсрп. *госпогѣ*.

2) рефлексии прасл. *\*vь-* > српсл. *вь-* : стсрп. *оу-*. Нпр. српсл. *вѣноука* : стсрп. *оуноука*.

За разлику од оваквих случајева, када старосрпски и српскословенски деле исти термин у гласовним ликовима дистинктивним за припадност једном или другом варијетету, у другим случајевима су и гласовни ликови подударни, нпр. *матн, -ѣѣ, отьць*, и основу за опредељење термина као старосрпског или српскословенског треба тражити у семантици. У преводу Синтагме владѣка је маскулинум и значи ‘господар, власник’, а *отрокъ* – ‘дете’. У споменицима на старосрпском језику, нпр, ДЗ, прва реч је фемининум ‘власелинка’ а друга – назив за припадника најниже класе зависних људи.

У именовској и глаголској промени и у синтакси српскословенски чува одлике старословенског, тако и у језику превода Крмчије; ретки су изузеци као асс. рл. стсрп. *сѣмѣрахѣ* поред српсл. *сѣмѣрахы*, *патрѣархѣ* уместо српсл. *патрѣархы* где је, у духу старосрпског развоја, наставак *\*-ѣ* палаталних основа пренесен на непалаталне. Такви случајеви нису пресудни за решавање дилеме да ли је лексема старосрпска (што *сѣмѣрахѣ* вероватно јесте), или српскословенска (што још старословенски грецизам *патрѣархѣ* сигурно јесте), као ни у обратним случајевима, када реч фонетизмом доказује свој старосрпски карактер упркос српскословенском падежном облику, као *instr. sg. оуноукъ-оу* са српсл. наставком (стсрп. било би *-оуѣ, -оуѣѣ*). Од синонимно употребљаваних термина *стрын* и *стрыць* први се може сматрати српскословенским архаизмом, а други, изведен од њега суфиксом *-ьсѣ*, српском народном речју. Остаје ипак извештан број термина заједничких старосрпском и црквенословенском који се ни по формалним ни по семантичким критеријумима не могу приписати само једном од два варијетета. Њима започињемо свој преглед.<sup>105</sup>

### 5.1.1. Термини заједнички српскословенском и старосрпском

У нашој грађи има извештан број термина (44 без деривата) који су у истом гласовном лику заједнички старосрпском и црквенословенском. Претежно су то речи које старословенски, а преко њега српскословенски с једне и старосрпски с друге стране деле као заједничко прасловенско наслеђе; неке од њих, као термин сродства *матн* имају још дубљу, праиндоевропску старину. Варијететска припадност неких термина је упитна; могуће је да су они из српскословенског ушли у народне говоре. То је изгледа био случај са речју *сѣродникъ*, с обзиром на то да се она тумачи као калк према грчком *συγγενής*, те смо је сврстали међу славенизме, иако је бележи Вук у свом речнику.

БАБА, БРАТѢА, БРАТОУЧЕДА (→ прѣваѣ ~, вторѣѣ ~, третнѣѣ ~), БРАТОУЧЕДЪ (→ прѣвѣѣн ~, вторѣѣн ~), БРАТЬ (→ БРАТЬСКО), ВЕЛЬДОЖЪ, ВЛАСТЕЛНИНЪ, ВОИНИКЪ (→ ВОИНИЧЪСКО), ВОЈЕВОДА, ВЪХВА (→ ВЪХВЪСТВО), ГОСПОДЪ (→ ГОСПОДИНЪ, ГОСПОДСТВО), ДѣДЪ, ДѣТЕ (→ ДѣТИНЪ), ЖЕНА (→ ЖЕНЪСКО), ЗЕТЪ, ИГРА (→ ИГРАНИЕ), КНЕЗЪ (→ КНЕЖЪ, КНЕЖЪСКО), КОУПЕЦЪ, КОУПЦЕНІЕ, МАТН, МОУЖЪ (→ МОУЖЪСКО, МОУЖАТЬ), НАРОДНИН, НЕВѣСТА, ОТЬЦЪ, ПАСТЫРЪ (→ ПАСТЫРЪСКО), ПРОДАНИЕ, РАТЬ, РОДИТЕЛЪ (→ РОДИТЕЛЪСКО), РОДЪ, СВНРЬЦЪ, СЕСТРА, СТАРНИЦА, СОУДѢА, СОУДЪ, СЫНЪ (→ СЫНОВЪСКО), ТЕТЬКА (→ ГОЛѢМА ~, МАЛА ~),

<sup>105</sup> У заградама иза основних термина дати су њихови деривати. Масним цсл. слогом упућује се на насловне речи одредница у Речнику.

трьжнште, трьжньникъ, тьсть, тьшта, оученикъ, оучениѣ (→ оучитель, оучител'скъ), царь (→ цар(ь)скъ, царевъ, царство), чедо

Напомене: суфикси -на, -нѣ тако су се писали не само у српскословенским него углавном и у старосрпским текстовима, при чему је српскословенски изговор одговарао графици (*братија, третија, ученије*), а у старосрпском се -и- није изговарало: *братја*, одатле доцније *браћа, третја > трећа, ученје > учење*. Како поједину реч треба читати и којем је од двају језичких варијетета приписати зависи од карактера потврда (да ли је посведочена само у једном варијетету или у оба, и у којем значењу. Нпр. братна у основном значењу колектива 'браћа' својствено је и старосрпском, где се изговарало *братја*,<sup>106</sup> одатле *брѣћа*, и српскословенском, где се изговарало *братија*, а у секундарном значењу 'манастирска обитељ' само овом другом варијетету, у цсл. лику у којем је ушла и у савремени књижевни језик као *брѣтија*. Иза графици соудѣа може стајати старосрпски изговор и *судѣја* и *судја*, овај последњи облик, са каснијим прелазом *ѡј > ѣ*, посведочен је од XVI века у говору Паштровића: *суђа*. — Термини братоучедъ и братоучеда са својим синтагматским спојевима (пръвын братоучедъ, вторын братоучедъ; пръваа братоучеда, втораа братоучеда, третнаа братоучеда) српскословенски су преводи, али се и у народном језику користе *први (други, трећи* итд.) *братучед*, уз то и сложенице у истом значењу (*првобратучеда*). — Лексема вельможъ могла би бити старосрпска, с обзиром на карактер потврда у РКС 1: 109–110. — Сложеница воевода је још прасловенска (\**vojevoda*), можда познопрасловенска преведеница старовисоконемачког *herizogo* > нем. *Herrzog*, које би са своје стране могло бити калк према гр. στρατηλάτης. — Реч вѣхъва је у мушком роду старосрпска, посведочена у Дубровнику. — Придев дѣтинъ је старосрпски у својој палаталној варијанти. — Лексема коупецъ је добро посведочена од прве половине XIII в. у стсп. правним актима писаним на народном језику, укључујући Душанов законик (РКС), и то у значењу 'купопродавац, трговац' ширем од данашњег, па је треба просудити као старосрпску и у преводу Синтагме, где стоји у пару са продавць, упркос гласовном лику суфикса -ецъ, који може бити секундаран, као у оуецъ. За термин коупениѣ РКС даје по једну српсл. и стсп. потврду. — У српскословенским текстовима па и у преводу Синтагме реч пастыръ се употребљава углавном пренесено, о духовним пастирима, а у старосрпским у свом основном значењу чувара стоке. — Изведенице на -тељ карактеристичне су за старословенски, а родитељ и оучитель спадају у мали број оних познатих и српским народним говорима, укључујући језик усмене поезије. Радна именица од \**učiti* морала је постојати већ у прасловенском, са својим панданом \**učenikъ*; за оученикъ РКС има поред српскословенске и једну старосрпску потврду. — Реч царство може се сматрати и народном, и она је ушла у језик усмене поезије. — Изведеница трьжннкъ ређи је синоним у старосрпском за трьговьць, а њен старосрпски карактер произлази из трију потврда у повељама српских владара Дубровнику.

### 5.1.2. Старосрпски термини

вирьѣн, братен'ць, вѣльць, валавница, вонска, вѣтръница, глоумьць (→ глоумьцьскъ), жоупа (→ жоуп'скъ) зѣл'ва, нгрьць (→ нгрѣнца), коумѣ (→ коумь), макѣха, мѣроп'шина, отровьникъ, отъчевъ, о'такъ, о'ноухъ, пастор'къ (→ пастор'кѣина), пашеногъ, побратнѣство, подрастьнъ, посыниен(н)ъ (→ посыниенѣ, посыниенникъ), праскавничаръ, продавць, справителъ, растънъ, расцѣплиенѣ, робъ (→ робѣ), свьсть, себръ, селскын епископъ, сестринѣна, скомрахъ (→ скомраштво, скомраш'нъ, скомраш'скъ), снѣха, стрнць, оуноука, царнна (→ царнн'никъ, царнн'скъ), цркъвица, шоура, шоуръ. (54)

Напомене: вирьѣн, вирьѣна царскы служи преводиоцу као превод за гр. ἐκλήτωρ и појашњење за съборнынхъ нстезатель, дословно преведено δημόσιον ἀλαττητής, ὁ δημόσιος, што указује на стсп. термин који се још само среће у познијим „дако-словенским“ повељама. Изводи се од стсп. *бирь* f. 'данак, порез, са суфиксом за nomina agentis \*-čii позајмљеног из старотурских језика.— вѣльць 'мирјанин' је стсп. образовање према термину чрънць 'монах' (који се иначе у преводу Синтагме не користи). — Реч валавница је као превод за гр. кулістра 'место где се коњи ваљају после тренинга' од куλίνδειν 'ваљати (се)' очито узета из српског народног језика, где се бележи отприлике у доба настанка превода Синтагме као међник села у Мегохији, а данас у тимочком говору означава коњску болест чији је симптом да се коњ непрестано ваља. — вѣтръница је словенски фолклорни термин у значењу 'опседнута жена, екстатичарка' и ово му је најранији помен. — вонска од псл. дијал. \**vojьska* за στρατεία је у преводу

<sup>106</sup> Понекад се и писало братѣа.

Синтагме старосрпска алтернатива славенизму *вонньство*. — жоупа је стерп. административни термин заједнички преводу Синтагме и Душановом законуку. — зљава је прасловенски и праиндоевропски термин сродства за који је овде најранија потврда код Словена, као и свѣсть за псл. \**svьstь*.

### 5.1.3. Српскословенски термини

БАГАЛЬНИКЪ (→ БАГАЛЬНИЦА), БЕЗСОУПРОУЖЪНЪ, БЛАГОРОДЪНЪ, БЛОУДНИЦОПАСЪЦЪ, БОГОПРОДАВЪЦЪ, БОГОСЛОВЪ (→ БОГОСЛОВИЕ, БОГОСЛОВЬНИН), БОЛЬНИЧАРЪ, БРАКЪ (→ БРАЧЕНІЕ, БРАЧНИЦА, БРАЧЪНЪ), БРАНЪ, БРАТОТВОРЕНІЕ, БРАТЪНИН, ВЛАДЫ, ВЛАДЫКА (→ ВЛАДЫЧСТВО, ВЛАДЫЧЪНЪ, ВЛАДЫЧЪСКЪ), ВЛЪХВЪ (→ ВЛЪХОВЪНЪ, ВЛЪХВОУІЕ, ВЛЪХВОВАНІЕ), ВОЖДЪ (→ ВОН, ВОЮЮЕ(Н), ВОНЪНЪ, ВОНЪНСКЪ, ВОНЪНСТВО, ВОНЪНСТВОУІЕ(Н), ВРАЖА (→ ВРАЖЕ, ВРАЖАЕ(Н), ВРАЖАЛЪЦЪ), ВРАЧЪ (→ ВРАЧСТВО, ВРАЧЕВСТВО, ВРАЧОУЮШТИН, ВРАЧОУІЕМЫ(Н), ВРАЧЪБА, ВРАЧЪБНИЦА), ВЪДОВНИЦА, ВЪДОВСТВООУЮШТИ, ВЪКОУПЪЕПИСКОПЪ, ВЪКОУП(Н)МАТЕРЪНЪ, ВЪКОУП(Н)ОУТЪНЪ, ВЪКОУПОРОДЪНЪ, ВЪНОУКЪ (→ ВЪНОУКА), ВЪСЕЦРЬКОВЪНЪ, ВЪСПРИМНИКЪ, ГОСПОЖДА, ГРОБОРНТЕЛЪ (→ ГРОБОРНТЕЛСТВО), ДВОЕРОДІЕ, ДВОЕБРАЧІЕ, ДВОЕЖЕНЪЦЪ, ДВЪРЪНИКЪ (→ ДВЪРЪНИЦА), ДЪШТИ, ДЪВА (→ ДЪВНИЦА, ДЪВНЪЧЪСКЪ, ДЪВНИЦОУХУШТИНИКЪ, ДЪВСТВО, ДЪВСТВОУІЕ), ДЪДОВАГА, ДЪЛАТЕЛЪ, ДЪТЬ (→ ДЪТЪСКЪ, ДЪТОТВОРЕНІЕ), ЕРЕСЕНАЧЕЛНИКЪ, ЖЕНИХЪ, ЖИТЕЛСТВО, ЗАКОНОПОЛОЖИТЕЛЪ, ЗАКОНОПОЛОЖЪНИКЪ, ЗВЪЗДОБЛЮСТЕЛЪНЪ, ЗВЪЗДОЗАКОННИЕ, ЗВЪЗДОСЛОВЪНИКЪ, ЗВЪЗДОСЛОВЪЦЪ, ЗВЪРОБОРСТВО, ЗВЪРОБОРЪЦЪ, ЗЕМЛЕДЪЛАТЕЛЪ, ЗЕМЛЕМЪРІЕ, ЗЕМЛЕМЪРСТВО, ЗРИТЕЛЪ, ИГРЪЧЪВЫН, ИДОСЛОУЖИТЕЛЪ, ИНОКЪ, (→ ИНОЧЪСКИН, ИНОЧСТВО, ИНОЧСТВОУІЕ(Н), ИНОКНИА), ИСТЕЗАНІЕ (→ ИСТЕЗАТЕЛЪ), ИСТОЛЪКОВАТЕЛЪ, КАЖЕННИКЪ, КНИГОПРЕПОВАДЪЦЪ, КОБАЄНІЕ (→ КОБЪНИКЪ), КОНЕОУРСТАНИЕ, ЛНКОВНИКЪ, ЛНХОВОБЕРЕЦЪ, ЛНХОВГРЕБЪЦЪ, ЛИЦЕПОХОДЪНЪ (→ ЛИЦЕПОХОДНИКЪ, ЛИЦЕПОХОЖДЕНІЕ), ЛИЦЕПОХОДЪНЪ, ЛЪЖЕПИСКОПЪ, ЛЪЖЕМОУЧЕННИКЪ, ЛЪЖЕОУЧИТЕЛЪ, ЛЮДЪНЪ, ЛЮДЪСКЪ, МАТЕРЪНЪ, МАШТЕХА, МЕТЪКОВОДЪЦЪ, МИРОПОВАДЪЦЪ, МИРЪСКЪ, МЛАДЪНЪЦЪ (→ МЛАДЕНЦОУБЕНСТВЪНЪ, МЛАДЪНЪЧЪНЪ, МЛАДЕНЧЪНОУБЕНСТВЪНЪ), МНОГОБРАЧІЕ, МНОГОЖЕНЪЦЪ (→ МНОГОЖЕНСТВО), МОУЖЕВЪНЫН, МОУЖИН, МОУЖЪНЪ, МЪСТВОБЛЮДЕЛСТВО, МЪСТВОБЛЮСТЕЛЪ, МЪСТВОБЛЮСТИТЕЛЪ, НАБЛЮДАЕМЫН (→ НАБЛЮДИТЕЛЪ, НАБЛЮДНИКЪ), НАВЕЗАНІЕ (→ НАВЕЗАТЕЛЪ), НАРОДОДЪРЖАНІЕ, НАЧЕЛОЛЮБЕНЕ (→ НАЧЕЛОЛЮБЕНЪ), НАЧЕЛНИКЪ, НИШТЕПНТАТЕЛЪ, НИШТЕТЪНИКЪ, НИШТЬ, НОВОРОДЪНЫН (→ НОВОРОДЪНИН), ОБАВАНІЕ (→ ОБАВНИЦА, ОБАВНИКЪ), ОБЛАКОГОННИТЕЛЪ, ОБЛАКОГОНЪЦЪ, ОБРОУЧЕНЪНЪ (→ ОБРОУЧЕНІЕ, ОБРОУЧИЦА, ОБРОУЧИТЕЛСТВО, ОБРОУЧИВЪНЪ), ОГЛАГОЛЮІЕН (→ ОГЛАГОЛАНІЕ, ОГЛАГОЛЪНИКЪ), ОГЛАШЕНЪ, ОПРАВДЫТЕЛЪ, ОРОУЖНИКЪ, ОТМЪСТИТЕЛЪ, ОТРАВАЛЪНІЕ (→ ОТРАВЪНИКЪ), ОТРОКЪ (→ ОТРОКОВНИЦА, ОТРОЧЕ), ОУЦЕОУБЕНТЕЛЪ, ОУЧЪ (→ ОУЧЪНИКЪ, ОУЧЪСКЪ, ОУЧСТВО, ПЕЧАЛОВНИКЪ ПЕЧАЛОВНИЦА, ПЕЧАЛОВНИЧСТВО, ПИРОВНИКЪ, ПЛЪНИЕН(ЪН)Ъ (→ ПЛЪНИЕНІЕ, ПЛЪНЪНИКЪ, ПЛЪНЪНИЦА, ПЛЪНЪНИЧЕ), ПОДВЪНГОПОЛОЖНИКЪ, ПОДДІАКОНЪ, ПОДРАЖАЕ, (→ ПОДРАЖАТЕЛЪ), ПОДЪРОУЧЪНИКЪ, ПОЗОРЪ, ПОЛОУЧИТЕЛЪ, ПОЛЬ, ПОСАДНИЦА (→ ПОСАДНИЧСТВО), ПОСЕЛЪНЫН ЕПИСКОПЪ, ПОСЛОУШНИКЪ, ПОСТНИКЪ (→ ПОСТНИЦА, ПОСТНИЧСТВО, ПОСТЪНИЧЪСКЪ), ПОСЫНИКЪ, -ЪШНИ, ПОСЫНЕВАЕН, ПРАВОСЛАВІЕ (→ ПРАВОСЛАВЪНЪ), ПРИЕРАЧЕНІЕ, ПРИСТАВЛЕНІЕ, ПРИСТАВЪНИКЪ (→ ПРИСТАВНИЧСТВО, ПРИСТАВНИЧСТВОУІЕМЫН), ПРИЧЪТЬ (→ ПРИЧЪТНИКЪ), ПРОДАЖДА, ПРОДАЕ, ПРОМЫШЛЕНІЕ (→ ПРОМЫСЛТЕЛЪ, ПРОМЫСЛЪНИКЪ, ПРОМЫСЛЪНИЦА), ПРОПОВЪДЪНИКЪ, ПРОРОКЪ (→ ПРОРОЧЪСКЪ, ПРОРОЧИЦА), ПРЪВОСВЕТИТЕЛСТВО, ПРЪВОПРЪСТОЛЪНИКЪ, ПРЪВОСВЕШТЕНСТВО, ПРЪВОСЪДАЛЪНИКЪ, ПРЪБАБА, ПРЪВЪНОУКЪ (→ ПРЪВЪНОУКА), ПРЪПИСАЕН (→ ПРЪПИСАНІЕ, ПРЪПИСНИКЪ), ПРЪРОДИТЕЛЪ (→ ПРЪРОДИТЕЛЪНЪ), ПЪТИЧЕКОБАЄНІЕ, ПЪВЪЦЪ, ПЪСНОПЪВЪЦЪ, РАБЪ (→ РАБЪСКЪ, РАБА, РАБЫНИН, РАБЪНИШТЬ, РАБОТА), РАЗДРЪШЕНІЕ, РАЗОУМЪНИКЪ, РАСКОЛЕНІЕ (→ РАСКОЛЪ, РАСКОЛНИКЪ) РАСПОУСТЪНЪ, РАСТИНИТЕЛЪ, РАТЪНЪ (→ РАТЪНИКЪ, РАТЪНЪЧЪСКЪ, РАТОУІЕН), РЕДЪНИКЪ, РОДИТЕЛЪНЪ, РОДЪНЫН, РОДЪСКЪ, РОДСТВО, САМОБОРЪЦЪ, САМОБРАТЬ (→ САМОБРАТІА), САМОДЪРЪЖЪЦЪ, САМОДЪРЪЖАВЪНЪ, САМОВНИКЪ, САВАТСТВО, СВЕШТЕНЪНЪ (→ СВЕШТЕНІЕ, СВЕШТЕНСТВО, СВЕШТЕННИКЪ, СВЕШТЕНЪНЪЧЪСКЪ, СВЕШТЕННИЧСТВО, СВЕШТЕННОДЪНСТВО, СВЕШТЕННОДЪНСТВОУІЕ, СВЕШТЕННОНОКЪ, СВЕШТЕННОМОУЧЕННИКЪ), СВОНСТВО, СВЪДЪТЕЛЪ (→ СВЪДЪТЕЛСТВО), СНРЫН, СЛОУЖЕНІЕ (→ СЛОУЖИТЕЛЪ, СЛОУЖИТЕЛЪНИЦА, †СЛОУЖИТЕЛСТВО, СЛОУЖЪБЪНИКЪ), СРЕБРОПОВАДЪЦЪ, СТРАЖЪ, СТРАНА, СТРАНЪНОПРИЕМНИКЪ, СТРАНЪНОПРИЕМНИЦА, СТРИН, СТРОЕНІЕ (→ СТРОИТЕЛЪ, СТРОИТЕЛСТВО), СОУДИЦЪ, СОУДЕ(Н), СОУПРОУГЪ (→ СОУПРОУЖЪНЪ, СОУПРОУЖСТВО, СОУПРОУЖНИКЪ, СОУПРОУЖНИЦА), СЪПИСАТЕЛЪ, СЪДЪТЕЛЪ, СЪВЪКОУПЛЕНІЕ, СЪГЛАГОЛЪНИКЪ, СЪГЛАГОЛСТВО, СЪЕРЕСНИКЪ, СЪЖИТЕЛСТВО (→ СЪЖИТЕЛСТВОУІЕ), СЪМОТРИТЕЛЪ, СЪЛЬ, СЪНАСЛЪДНИКЪ, СЪПОДВЪЖНИКЪ, СЪПОСОБНИКЪ, СЪПРИЧЪТНИКЪ, СЪРОДСТВО (→

сьродникъ, сьродникѣна, сьрод'ничьскъ), сьсловѣе, сьсвѣдѣтел'ствоуѣн, сьсѣдалникъ, сьт(ь)никъ, синовьнъ, сыноположенѣе, сынополагаѣмын, танмнчнштъ, танмнчншт'ни, трнродѣе, трнродѣство, троевратѣе, троеженьць, трьговерць, трьжьство, оужняка, оустаменитель, оучнмь (→ оучительнъ, оучнтел'никъ), хоудожьство (→ хоудожникъ), царствѣе (→ царьствоуѣе), цркъвы (→ црковнъ, црквоуѣн, црквокраситель), чарованѣе (→ чаровникъ), чародѣанѣе (→ чародѣн, чародѣнство), чедолюбнца, чедопитанѣе, четворобратѣе, четворовластнѣе (→ четвртовластнн сынъ), чннь (→ чнноначелникъ), чрѣпобаяльнъ (→ чрѣпобаяльнникъ), чьтъць, юноша.

### Преведенице

Остављајући по страни реч конвода као могући старогермански калк према грчком а словенски према старогерманском предлошку, калкови у нашој грађи су одреда књишке преведенице грчких предложака настајале од стварања словенске писмености у моравској мисији Ђирила и Методија до средине XIV века и превођења Властарове Синтагме, чији су преводиоци доста таквих калкова и сами придодали црквенословенском лексичком фонду.

### Пуни калкови

блoудннцо-пас'ць : πορνο-βωοσκός, бoго-прoдавць : θεο-κάπηλος, бoго-слoвнѣ : θεο-λογία, бoго-слoвннн : θεο-λόγος, бoго-слoвь : θεο-λόγος, брaтo-твoрe(ѣ)нѣ : ἀδελφο-ποιΐα, вькoгп(н)o-мaтeр'нъ : ὁμο-μήτριος, вькoгп(н)o-oт'ч'нъ : ὁμο-πάτριος, вькoгпo-рoд'нъ : ὁμο-γενής, грoбo-рнтeль : τυμβ-ωρύχος, грoбo-рнтeль'ствo : τυμβ-ωρυχία, двoѣ-рoдѣ : δι-γενεΐα, двoѣ-брaтѣ : δι-γαμία, дѣвнц-oухыштннкъ : παρθένων ἄρπαξ,<sup>107</sup> дѣтo-твoрeнѣ : παιδο-ποιΐα, зaкoнo-пoлoжнтeль : νομο-θέτης, зaкoнo-пoлoж'ннкъ : νομο-θέτης, звѣздo-блoустeльнъ : ἀστρο-θεάμων, звѣздo-зaкoннѣ : ἀστρο-νομία, звѣздo-слoвннкъ : ἀστρο-λόγος, звѣздo-слoвьць : ἀστρο-λόγος, звѣрo-бoрь'ствo : θηριο-μαχία, звѣрo-бoрьць : ἄστρο-μάχος, зeмлѣ-дѣлaтeль : γεωργός,<sup>108</sup> зeмлѣ-мѣрѣ : γεω-μετρία, зeмлѣ-мѣр'ствo : γεω-μετρία, кннго-прeпрoдaв'ць : βιβλιο-κάπηλος, кoнѣ-oурн'стaнѣ : ἵπποδρομία, лнхвo-грeбць : τοκο-γλύφος, лъжe-мoгч'eннкъ : ψευδο-μάρτυρ, лъжe-oучнтeль : ψευδο-διδάσκαλος, мeткo-вoдць : ἀρкто-συρτός, млaдeнцьo-oубн'ств'нъ / млaдeнць'нo-oубн'ств'нъ : ἐμβρυο-κτόνος, мнoгo-брaтѣ : πολυγαμία, мѣстo-блoудeль'ствo : τοπο-τηρησία,<sup>109</sup> мѣстo-блoустeль / мѣстo-блoустнтeль : τοπο-τηρητής, нaрoдo-дръжaнѣ : δημο-κρατία, ннштe-пнтaтeль : πτωχο-τρόφος, нoвo-рoд'ннн : νεο-γνός, oблaкo-гoннтeль / oблaкo-гoнць : νεφο-διώκτης, o-глaшeнь : κατ-ηχούμενος, oрoж'ннкъ : ὀπλίτης oт'цe-oубнтeль : πατρο-κτόνος, пoдвнго-пoлoжннкъ : ἀγωνο-θέτης, пoд'ь-рoгч'нннкъ : ὑπο-χείριος, прaвo-слaвѣ : ὀρθο-δοξία, прaвo-слaвьнъ : ὀρθό-δοξος,<sup>110</sup> прн-брaчeнѣ : ἐπι-γαμία, прo-пoкѣд'ннкъ : прае-dicator,<sup>111</sup> прo-рoкъ : προ-φήτης, прькo-скeштeн'ствo : ἀρχ-ιερωσύνη, прькo-сѣдaльннкъ : πρό-εδρος, пѣснo-пѣвьць : ψαλμ-ωδός, сaмo-кoрьць : μονο-μάχος, сaмo-брaтѣ : αὐτ-ἀδελφοι, сaмo-брaть : αὐτ-ἀδελφος, сaмo-дръжць : αὐτο-κράτωρ, сaмo-дръжaвьнъ : αὐτο-κρατορικός, скeштeннѣ : ἱεράτευμα, скeштeннo-ннoкъ : ἱερο-μόναχος, скeштeннo-мoгч'eнннкъ : ἱερο-μάρτυρ, скeштeн'ннч'скъ,-ын : ἱερατικός, скeштeн'ннч'ствo : ἱερωσύνη, скeштeн'нo-дѣн'ствo : ἱερουργία,<sup>112</sup> скeштeн'нo-дѣн'ствoуѣ : ἱερουργῶν, скeштeн'ствo : ἱερωσύνη, срeбрo-прoдaвць : ἀργυρό-πρατος,<sup>113</sup> стрaн'нo-прнѣмннкъ : ξενο-δόχος, стрaн'нo-прнѣмннцa : ἄξενo-δοχεῖον, сь-пнсaтeль : συγ-γραφεύς, сь-ѣресннкъ : συν-αιρεσιώτης, сь-жнтeл'ствo : συν-οικέσιον,

<sup>107</sup> Ако треба анализирати као \*дѣвнцo-оухыштннкъ а не као двочлану синтагму с генитивом множине као првим чланом: \*дѣвнць oухыштннкъ која би тачно одговарала грчком предлошку.

<sup>108</sup> < \*γη-(ф)οργός.

<sup>109</sup> Можда искварено од \*мѣстoблoустeль'ствo.

<sup>110</sup> Са δόξα у другом делу погрешно схваћеним као 'слава', тачнији превод је *правoвeр'je, правoвeрaн*.

<sup>111</sup> Предђирилометодијевски моравизам?

<sup>112</sup> < ἱερο-(φ)εργία.

<sup>113</sup> Први члан ἀργυρος 'сребро' у секундарном значењу 'новац'.

сь-жител'ствоуіє(н) : συνοικῶν, сь-наслѣдникъ : συγκληρονόμος сь-подвижникъ : συν-αγωνιστής, сь-притчтникъ : συγκληρικός, сь-свѣдѣтел'ствоуієн : ἐπι-μαρτυρῶν, сь-словіє : (ієρὸς) σύλλογος, сь-сѣдалникъ : συγ-κάθεδρος, сыно-положеніє : υἱο-θεσία, сыно-полаганємын : ὁ υἱο-θετούμενος, трн-родіє : три-γένεια, трн-родьство : три-γένεια, трое-братіє : три-γαμία, трьго-верьць : φορο-λόγος, чєдо-питаніє : τεκνο-τροφία, четворо-братіє : τετρα-γαμία, четворо-властнє : τετρ-αρχία, чинно-начелникъ : ταξι-αρχος.

При калкирању које је настајало према грчким моделима у словенском се појавио велики број паралелних образовања. Решења су различита зависно од аутора и времена. Варијације се могу срести код истих писаца и унутар истих споменика (Zett 1970, 121). У ексцерпираној грађи заступљене су следеће врсте дублетних калкова:

– Дословне преведенице са варијацијама у суфиксу, код *nomina agentis*: -тель / -никъ: законоположителъ / законоположникъ за νομο-θέτης, -тель / -ць: облакогонителъ / облакогонць за νεφο-διώκτης, -никъ / -ць: звѣздо-словникъ / звѣздо-словць за ἀστρολόγος, код *nomina abstracta* -іє / -ство: земліє-мѣрїє / земліє-мѣр'ство за γεωμετρία, трн-родіє / трн-родьство за триγένεια.

– Дублети условљени варијационим облицима првог или другог члана: младеньцо-оубнствьнь / младеньчьно-оубнствьнь за ἐμβρυο-κτόνος, мѣсто-блюстелъ : мѣсто-блюстителъ за τοποτηρητής,

– Истовремено и дословне (*Lehnübersetzung*) и делимичне (*Lehnübertragung*) преведенице: / прьвопрѣстолникъ / прьвосѣдальникъ за прѠ-εδρος (уп. стсл. сѣдало 'καθέδρα').

– Несинонимски дублети: двоє-братіє : δι-γαμία : двоє-женць : δίγαμος, трое-братіє : три-γαμία, трое-женць : τρί-γαμος.

### Полукалкови

За разлику од дословних преведеница, тј. потпуних калкова (*Lehnübersetzung*) који тачно подражавају речи предлошка заступљени су и случајеви у којима се може утврдити независан положај у односу на грчки предлошак и то су тзв. полупреведенице или непотпуни калкови (*Lehnübertragung*). Будући да је процес калкирања сложен унутар различитих сложених лексема могу се калкирати различити елементи (Ефимова 2006,14). Постоје три могућности за слободан превод:

1. Један од чланова није словенска реч већ грецизам (контаминација), било први: ересе-начелникъ : αἰρεσιάρχης, идоло-слоужителъ : εἰδωλολάτρης, миро-продав'ць : μυρ-εψός, било други: лъже-єпископъ : ψευδ-ἐπίσκοπος, под-дїаконъ < ὑπο-διάκονος.

2. Превод једног члана није дослован већ само приближан, каткад и нетачан. Први члан: ново-рождєнын : ἀρτί-τοκος, цркви-красителъ : νεω-κόρος,<sup>114</sup> трѣпо-башальникъ : ἐγγαστρί-μυθος,<sup>115</sup> єдино-матерьнь : ὀμο-μήτριος. Други члан: вєз'-соупрог'ж'нын : ἄ-ζυγος, благо-родьнь : εὐ-πατρίδης, двоє-женць : δί-γαμος, лнхво-верецъ : токо-γλύφος, миро-продав'ць : μυρ-εψός,<sup>116</sup> много-женьство : πολυ-γαμία, много-женць : πολύγαμος, прьво-прѣстолникъ : прѠ-εδρος,<sup>117</sup> трое-женць : τρί-γαμος.<sup>118</sup>

<sup>114</sup> Грчко ναός преведено као црква а не као храмъ.

<sup>115</sup> трѣпо- место трѣво-?

<sup>116</sup> Грчка сложеница значи 'кувар', тј. произвођач мира, а не продавац.

<sup>117</sup> прѣстолъ је обично превод за θρόνος.

<sup>118</sup> Одступања у другом делу сложенице од грчког предлошка су више заступљена него одступања у првом делу како у ексцерпираним примерима тако уопште у српскословенском корпусу (Zett 1970, 116).



Деадјективна изведеница сѣт(ь)никъ за ἑκατόντ-αρχος биће домаћа реч а не (непотпун) калк према грчкој.

3. Инверзија грчког редоследа композиционих чланова: начело-љубне : φίλ-αρχία, начело-љубнѣ : φίλαρχος, чедо-љубнца : φίλό-τεκνος. Сва три примера су сложенице објекатског типа, у којима је први члан именица у служби објекта а други члан глагол,и то исти: љубити према грчком φιλεῖν. У словенском је изокренут редослед композиционих чланова тако што је глаголска основа, детерминатум, на другом месту, док је у грчком на првом. Тај вид полупреведеница најчешћи је у српскословенском (Zett 1970, 118). У црквенословенском се овакав тип објекатских сложеница може и дословно калкирати, што је ређе јер није у складу са словенским принципима грађења сложеница (Никитовић 2014, 173). Уп. дословну преведеницу љубо-началне за грчко φίλαρχία према полупреведеници начело-љубне и начело-љубнѣ : φίλ-αρχος, љубо-чеднѣ за грчко φίλότεκνος поред чедо-љубнѣ, чедо-љубнѣ (Zett 1970, 125). Примери показују дублетна образовања настала истовремено калкирањем и полукалкирањем. У ПСС (14/14/10) в. љубо-моудрїе за φιλοσοφία са глаголом у првом члану сложенице. Код полупреведенице прѣво-свѣтителство за ἱερ-αρχία постоји инверзија и у грчком: ἀρχ-ιεροσύνη што словенски директно калкира као прѣво-свѣштество, прѣво-свѣтителство (Zett 1970, 125).

#### Двочлане синтагме

голѣма тетѣка : μεγάλη θεία, голѣмын стрнѣ : μέγας θεῖος, градскын епископъ : ὁ τῆς πόλεως ἐπίσκοπος, градсѣин властеле : πολιτικοὶ ἄρχοντες, догховнїн орогжннкъ : πνευματικός ὀπλίτης догховнїн отѣць : πνευματικός πατήρ, догховнѣ сынъ : πνευματικός υἱός, догховноје сѣродство : ἡ πνευματικὴ συγγενεία, моужата жена : ὕπανδρος γυνή, посельнын епископъ : χωρεπίσκοπος, сельскѣ,ын епископъ : χωρεπισκόπος, четврьтовластнн сынъ : τετράρχης υἱός.

#### Новокованице

То су пре свега оне речи за које претпостављамо да су их сковали преводиоци Синтагме, будући да за њих нема ранијих потврда; најчешће су, али не нужно, калкови:

блгодннцо-пасѣць: πορνο-βωσκός, звѣрѣборѣць : θηριομάχος, звѣрѣборѣство : θηριομαχία, землѣмѣрство : γεωμετρία, нгрїнца : ἡ τῶν ἐπὶ σκηνῆς, нгоумѣнца : ἡγουμένη, лицеподходнѣ : ὁ ἐπὶ σκηνῆς, сценски', отѣчаннкъ : πάτρων, прнбрачїе : ἐπιγαμία, сѣресннкъ : συναίρεσιώτης.

## 5.2. ТЕРМИНИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА

### 5.2.1. Грецизми

Старословенски је скраћени назив за староцрквенословенски IX–XI века, и ту ћемо сврстати све грецизме посведочене у старословенском корпусу (ССС), укључујући и неке за које се на основу млађих споменика претпоставља да су постојале у старословенском (SJS). То би заправо био старији слој књижевних грецизама, а посебну категорију чинили би старосрпски грецизми настали у контакту са грчким језиком изван сфере црквене књижевности.

анеп'сеа < ἀνεψία, анеп'сен < ἀνεψιός, анеп'сенкѣ < ἔξανεψίος, апоклансарѣ < (ἀ)ποκρισιάριος, апостољовѣ < τοῦ ἀποστόλου, апостољ < ἀπόστολος, апостољскѣ, -ын < ἀποστολικός, архїенскопъ < ἀρχιεπίσκοπος, архїерен < ἀρχιερεὺς, архїеренскѣ, -ын < ἀρχιερατικός, архїеренство < ἱεραρχία, архїеренствоужен < ἀρχιερατεύων, архїеревѣ < ἀρχιερέως, архїман'дрнтѣ < ἀρχιμανδρίτης, дїаконнѣ < ἡ διάκονος, дїаконѣ < ὁ διάκονος, дїаконскѣ, -ын < διάκονος, диаконикѣ, дїакон'ннѣскѣ, -ын < τῆς διακονίας, догѣ < δούξ, доукѣ < δουρός, евногѣ < εὐνοῦχος, ексархїа < ἔξαρχία, ексархѣ < ἔξαρχος, епархїа < ἐπαρχία, епархѣ < ἐπαρχος, епископїа < ἐπισκοπή, епископовѣ < τοῦ ἐπισκόπου, епископъ < ἐπίσκοπος, епископѣскѣ, -ын < τοῦ ἐπισκόπου, епископ'ство < ἐπισκοπή, ересѣ < αἵρεσις, еретнѣ < αἰρετικός, еретнѣнѣ < αἰρετικὴ γυνή,

ερετηγьскъ, ιερετηγьскын < αίρετικός, ηγογμενница < ήγουμένη, ηγογμεновъ < τοῦ ήγουμένου, ηγογμεнь < ήγούμενος, ηγογμεньство < ήγουμενία, ηкономъ < οίκονόμος, ηн'фасъ < ίνφανς, ηпархъ < ύπαρχος, ηпатїа < ύπατεία, ηпатья < ύπατος, ηпатьяскъ < τῶν ύπάτων, ηпатьяство < ύπατεία, ηподїаконь < ό ύποδιάκονος, ιєрархъ < ιєράρχης, ιлогстрїе < ιλλούστριος, катηгогμεнь < катηγούμενος, кенсорь < κήνσωρ, κληркговъ < τοῦ κληρικοῦ, κληркъ < κληρικός, κληркгьскъ, -ын < τοῦ κληρικοῦ, τῶν κληρικῶν, κληрь < κληρικός, кодїкїель < κωδίκελλος, кїсарь < καїсар, легатарь < λεγατάριος, легато < λεγάτον, легать < λεγάτος, мнтрополїнскъ < τῆς μητροπόλεως, мнтрополнговъ < τοῦ μητροπολίτου, мнтрополитов', мнтрополнть < μιτροπολίτης, мнтрополнтьскъ < τοῦ μητροπολίτου, мнтрополїа < μητρόπολις, мнтрополь < μητρόπολις, мнтропол'скъ < τῆς μητροπόλεως, монастырь / монастнрь < μοναστήριον, монастнрьскъ, -ын < τοῦ μοναστηρίου, тῆς μονῆς, монахъ < μοναχός, номнкъ < νομικός, папа < πάπας, папннь < τοῦ Πάπα, патрїархъ < πατριάρχης, патрїаршьскъ < τοῦ πατριάρχου, τῶν πατριαρχῶν, патрїархїкός, презвнтернца < γυνή πρεσβῦτις, презвнтерь < πρεσβύτερος, презвнтер'скъ, -ын < τοῦ πρεσβυτέρου, презвнтер'ство < πρεσβυτέριον, протоспафарнїе < πρωτοспаθάρїος, прѣторь < праїτωρ, рнга < ρήξ, рїторьскъ < ρητορικός, рнторь < ρήτωρ, свештеннїе < ιєράτευμα снн'клнткъ < συγκλητικός, снн'клнтъ / снн'гантъ / сьг'клнтъ < σύγκλητος, тавогларь < ταβουλάρїος, фїлософъ < φιλόσοφος, хрнстїанннь < χριστιανός, хрнстїанька < χριστιανή, хрнстїан'скъ, -ын < Χριστιανικός, τοῦ Χριστιανοῦ, хрнстїаньство < χριστιανισμός, τὰ τῶν Χριστιανῶν, впархъ < ύπαρχος.<sup>119</sup>

#### Старосрпски грецизми

Настали су у контакту са грчким језиком изван сфере црквене књижевности.

апоклнсарь < сргр. ἀποκρισιάρїος днкїе < δικαїος, поклнсарь < покрисиάρїος, прѣмнкїрь < приμικήριος, хартофїлакъ < хартоφύλαξ, -акоз.

#### 5.2.2. Посредне позајмљенице

##### Преко грчког из латинског

догка < δοῦξ, доукός < лат. *dux*, ηн'фасъ < ίνφανς < лат. *infans*, ιлогстрїе < ιλλούστριος < лат. *illustris*, кенсорь < κήнσωρ < лат. *censor, cēnsōris*, кодїкїель < κωδίκελλος < лат. *codicillus*, кїсарь < καїсар < лат. *Caesar*;, легатарь < λεγατάριος < срлат. *legatarius*, легато < λεγάτον, лггáтос, лггáтос < лат. *legatum*, легать < λεγάτος < лат. *legatus*, прѣмнкїрь < приμικήριος, прѣторь < праїτωρ < лат. *praetor*, рнга < ρήξ < лат. *rex, regis*. Грецизам семитског порекла: авва < ἄββᾱς, ἄββᾱ.

##### Познопрасловенске (општесловенске) позајмљенице

##### Германизми

Најраније словенске германизме можемо сврстати у посебну категорију познопрасловенских позајмљеница с обзиром на њихову општесловенску распрострањеност и старину гласовних промена у њима, а унутар те групе раздвојити их према непосредном извору који је за неке прагермански а за друге грчки или латински: кнезь < прагерм. *\*kuninga-*, царь < гот. *kaisar* < *caesar*, црѣквы < (зап.) герм. *\*kirik(k)'ā-* < гр. κυριακή, мннхъ < ствнем. *munich* < влат.

<sup>119</sup> Овамо нису сврстани „полугрецизми“, тј. случајеви када је један члан сложенице или синтагме словенски превод а други грецизам: ересеначелннкъ, ндолослогжнтель, лъжеепнскопъ, мнропродав'ць, поддїаконь, посельннн / селъскын епнскопъ, за које в. горе *Полукалкови*.

*municus* < μοναχός, рачунајући да су Словенима дошле у доба док су сви још увек говорили једним, прасловенским језиком у његовој последњој фази када је већ био дијалекатски рашчлањен али пре настанка из тих дијалеката посебних словенских језика.

#### Латинизми

коџа поред стсл. кџмотра < лат. *commāter*, коџмь < лат. *compater*.



## 6.

### ЗАПАЖАЊА О ТВОРБЕНОЈ СТРУКТУРИ ТЕРМИНА

#### 6.1. ОСНОВНЕ РЕЧИ

У овој творбеној анализи прво место припада речима чија структура није прозирна на двама језичким равнима одраженим у преводу Синтагме: српскословенској и старосрпској, а које су већином на једној и/или другој равни полазиште за богату деривацију и самим тим средиште лексичких гнезда одражених у нашој грађи као репрезенти њених најстаријих лексичких слојева: баштињених праиндоевропских речи, пре свега термина најближег сродства; прасловенских образовања каква су у млађем језику постала непродуктивна; раних позајмљеница (новије нису узимане у обзир); уз то изванредан број етимолошки тамних речи. Таквих одредница нашло се 43, то су, азбучним редом: баба, браќ, брань, брать (само-), вљхвь, вон, вьноуќь, господь, дьшти, дѣва, дѣдь, дѣть, жена, жоупа, зеть, зьл'ва, игра, кнезь, коумь, мати, моужь, ништь, пашеногь, пољ, рабь, рать, робь, родь, свьсть, себрь, сестра, сьрин, скодрахь, сньха, страна, стрни, соудь, сьль, сынь, тьсть, царь, црьквы, чедо, чинь, шоура / шоурь. Код њих на словенској равни можемо само издвојити корен и флективне форманте. Најбројније су непалаталне и палаталне *o*-основе, њих 25, од којих једна средњег рода (чедо) а све остале мушке, затим *a*-основе, 9 женског (баба, дѣва, жена, жоупа, зьл'ва, игра, сестра, сньха, страна) и једна мушког рода (шоура), 4 женске *i*-основе (брань, дѣть, рать, свьсть), по две мушке *u*-основе (пољ, сынь) и женске атематске именице које су прајезички реликти (дьшти, мати),<sup>120</sup> по једна женска *ī*-основа (црьквы) и мушка *i*-основа (господь).<sup>121</sup> Именица \**gospodь* је стара сложеница, чија је структура већ у прасловенском била затамњена, што важи и за соудь; вон је поствербално образовање од псл. \**viti* 'гонити, *viјati*', тако се могу изводити и сьль ← \**sъlati*, родь ← \**roditi*, али је ту могућа и обратна деривација глагола од именице, као што се чинити сматра деноминалом од чинь; моужь је наизглед изведеница суфиксом *-jь* типа вождь ← водити, стражь < \**storg-jь* од \**stergti* (в. ниже), али нема поуздано утврђене деривационе основе. Претпоставка суфикса \**-кь* у вљхвь, браќ само је једна од могућности интерпретације тих речи без општеприхваћене етимологије. Ранопрасловенска образовања суфиксима који у познопрасловенском више нису били продуктивни су брань < \**bor-нь*, од корена који је у *борити се*, страна < \**stor-na* од \**sterti*, *stьrь* 'простирати (се)'.<sup>121</sup>

<sup>120</sup> На исти творбени тип своди се и прасл. \**brat(r)ь*, секундарно преведено у *o*-основе.

<sup>121</sup> Друге две старе именице тог типа у овом списку, зеть и тьсть, у преводу Синтагме показују само облике *o*-основа, али су у другим српсл. и старосрп. споменицима посведочене и у падежима *i*-промене. Именица \**gospodь* је стара сложеница, чија је структура већ у прасловенском била затамњена, што важи и за соудь; вон је поствербално образовање од псл. \**viti* 'гонити, *viјati*', тако се могу изводити и сьль ← \**sъlati*, родь ← \**roditi*, али је ту могућа и обратна деривација глагола од именице, као што се чинити сматра деноминалом од чинь; моужь је наизглед изведеница суфиксом *-jь* типа вождь ← водити, стражь < \**storg-jь* од \**stergti* (в. ниже), али нема поуздано утврђене деривационе основе. Претпоставка суфикса \**-кь* у браќ, вљхвь (Vaillant 1974, 535–536) само је једна од могућности интерпретације тих речи без општеприхваћене етимологије. Рани германизми су кнезь, чедо, можда и вљхвь, грецизам црьквы, латинизми царь, коумь турцизам пашеногь; неизвесног су порекла, али вероватно позајмљенице скодрахь и себрь. Као просте речи третирали смо и позније позајмљенице, претежно грецизме (нпр. апостоль), јер се ни оне не дају анализирати средствима српскословенског или старосрпског језика.

## 6.2. СУФИКСАЛНЕ И ПРЕФИКСАЛНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ

### 6.2.1. Деривациона гнезда обрађених термина

Ако основна лексема као полазиште деривације није посведочена у нашој грађи а јесте у старосрпском или српскословенском, укључујући и сам превод Синтагме, стављена је у обле заграде, ако за њу има цсл. потврда изван српске редакције, у угласте, а ако ни њих нема, дата је прасловенска реконструкција. Изведенице од основне лексеме дате су азбучним редом; поддеривација унутар лексичких гнезда објашњава се у коментарима уз одреднице речника. За придеве су дати само ликови неодређеног вида.

анеп'сен → анеп'сенкь, апостоль → апостоловь, апостольскь, архієрен → архієренскь, архієренство, архієренствоуєн, архієреовь, бракъ → браченіє, брачница, брачнь, брать → братен'ць, братіа, братьни, брат'скь, владыка → владычество, владычнь, владычскь, вльхвь → вльхва, вльхов'нь, вльхов'ство, вльхованіє, вон → вонникь, вонничскь, воннь, воннскь, воннство, вонска, врачь → врачьба, врачьство, врачьвь, врачьвьство, врачьба, врачьбница, вьноуць → вьноука, глауць → глауцьскь, господь → господинь господство, госпожда, діаконь → діаконница, діаконскь, діакон'ничскь, (двьрн) → двьрнникь, двьрнница, дѣвица → дѣвичьскь, \*děvь<sup>122</sup> → дѣва, дѣвьство, дѣдь → дѣдовын, дѣть → дѣтє, дѣтинь, дѣт'скь, єпископъ → єпископовь, єпископскь, єпископ'ство, єретникъ → єретница, єретичьскь, жена → женихь, жен'скь, женинь, жоупа → жоуп'скь, игра → играніє, игрьць, игрінца, игрьчывин, нгоумень → нгоуменьница, нгоуменьовь, нгоуменьство, ннокъ → ннокнина, нночьскын, нночьство, нпачь → нпачьскь, нпат'ство, нстезати → нстезаніє, нстезатель, клнрикъ → клнриковь, клнричскь, кнезь → кнежь, кнежьскь, (кобь) → кобаєніє, → кобьникь, коумь → коумь, \*людьє → людннь, людьскь, мати → матер'нь, маштєха, мнтрополнтъ → мнтрополнтовь, мнтрополнт'скь, мнтрополїа → мнтрополїнскь, мнтрополь → мнтропол'скь, младѣнць → младѣнцьнь, монастырь → монастыр'скь, моужь → моужать, моужев'нын, моужин, моужнь, -нин, моужьскь, [наблюстн]<sup>123</sup> → наблюдтель, наблюдникь, (навазати) → навезаніє, навезатель, (обаваѣн) → обаваніє, обавница, обавьникь, (оброуѣнѣн) → оброуѣнє, оброуѣница, оброуѣнтель, оброуѣнтел'ство, оглаголати → оглаголаніє, оглагольникь, отроє → отроковница, отць → отцьанникь, отцьвь, отць, отцьскь, отцьство, очакь, очюхь, папа → папинь, пастырь → пастыр'скь, патріархъ → патріаршьскь, пєчаловникъ → пєчаловница, пєчаловничьство, плѣнникъ → плѣнница, плѣнничє, плѣнѣнѣн → плѣнєніє, посадница → посадничьство, постникъ → постница, постничьство, постьничьскь, презвнтеръ → презвнтерница, презвнтер'скь, презвнтер'ство, прнставнѣнѣн → прнставанєніє, прнстав'никъ → прнставничьство, прнстав'никь, прнчнстн → прнчътникь, прнчътъ, промысльнь → промысльникь, промысльница, пророкъ → пророчница, пророчьскь, прѣписати → прѣписаніє, прѣписникь, рабь → раба, работа, рабынн / рабыня, раб'скь, роба, робь, рать → рат'никь, ратнь, рат'ничьскь, риторъ → рїторьскь, родь → родитель, родител'нь, родител'скь, родьство, родьскь, ын, родьнын, родьство, (свєтнѣн) → свєштеніє, свєштен'никь, свєштен'ничьскь, свєштен'ничьство, свєштеньство, свѣдѣтель → свѣдѣтел'ство, сестра → сестрична, скомрачь → скомраштво, скомрашнь, скомраш'скь, (слоужнѣн) → слоужєніє, слоужитель, слоужитель'ница, †слоужител'ство, стронѣн → стронтель, строєніє, стронтель'ство, соупроуць → соупроужникь, соупроужница, соупроужнь, соупроужьство, сьглаголати → сьглагольникь, сьглагольство, сьродникъ → сьродникїня, сьрод'ничьскь, сьродьство, сынъ → сыновнь, сынов'скь, танмнчнштъ → танмнчншт'нн, оуѣнтель → оуѣнтельнь, оуѣнтел'скь, оуѣнтельнь, оуѣнтел'никь, (хоудогъ) → хоудожникь, хоудожьство, царь → царєвь, царина, царин'никь, царин'скь, цар(ь)скь. пастор'къ → пастор'кїня, прѣродитель → прѣродительнь, црьквы → црьквница, црьковнь.

### 6.2.2. Преглед суфикаса

Суфикси су излистани абecedним следом у свом прасловенском лику, уз упућивање на странице Vaillant 1974. Вајанове графичке пребачене су у општеприхваћену транскрипцију

<sup>122</sup> У стсл. и српсл. посведочен је само лик женског рода одређеног вида дѣва.

<sup>123</sup> рус.-цсл. (LPS).

прасловенског (нпр. *-īcī = -ьсѣ*, *-īkū = -ькѣ*). Ако се реч у нашој грађи јавља и самостално и као други члан сложенице, први члан назначен је иза ње у загради, нпр. ннокъ (свештенно-), ако је посведочена само у сложеници, испред ње долази цртица, нпр. *-чѣда* (братоу-) = братоучѣда.

### Именички суфикси

\***-a** 20–22:<sup>124</sup> вльхѣ ← вльхѣ (?), вьноука / оуноука ← вьноукъ, раба / роба ← рабѣ / робѣ, *-чѣда* (братоу-) ← братоучѣдѣ

\***-акъ** 326–329: оѣакъ<sup>125</sup>

\***-ан-икъ**: отъчаникъ<sup>126</sup>

\***-ар'ъ** 316–320: больничарѣ, праскавничарѣ

\***-аѣъ** 321–324: врачѣ

\***-ѣи** 329–331: бнръчѣи

\***-ѣт-**: дѣте, отроче, плѣнънчѣ

\***-іса** 344–352: багальница, брачница, балавница, врачьбница, вьдовница, вѣтръница, двьръница, діаконница, дѣвница, єретичница, игриница, нгоуменница, -любница (чѣдо-), обавница, оброутиница, отрокъница, пѣталовница, плѣнъница, посадница, постница, презвитерница, -пріємница (странъно-), промысльница, пророчница, слоужительница, старница, соупроужница, цръквница

\***-ісъна** 596–598: сестрична

\***-іхъ** 671: женнхъ<sup>127</sup>

\***-іка** 542–543: оужника

\***-іна** 355–366: мероп'шнна, царнна

\***-іпъ** 336–337: властѣлинъ, коннъ, господинъ, людннъ

\***-іѣе**:<sup>128</sup> тръжнштѣ

\***-іт'ъ** 332–336: анеп'сенкъ,<sup>129</sup> рабчнштѣ, танцнчнштѣ

\***-ја** 513–524: вража, госпожда, продажда, тѣшта

\***-јакъ**: оѣакъ

\***-(j)ѣа** 668: маштѣа

\***-(j)ѣn-ікъ**: каженникъ, (моученникъ) (лъже-, свештенно-), посынѣникъ, оучѣникъ

\***-јѣ** 508–512: вождѣ, -можѣ (вель-), моужѣ (?), стражѣ

\***-окъ** 462–464: ннокъ (свештенно-)

\***-ота** 367–370: равота

<sup>124</sup> Издвојено је само моционо *-a*.

<sup>125</sup> Ако је изведено од придева *\*отъсѣ*, ако је непосредно од *\*отъсѣ*, суфикс је *\*-јакъ*.

<sup>126</sup> Могло би бити од деноминала *\*отъчати* или од придева *\*отъчѣнѣ*, али ниједан није посведочен нити као образовање одвећ вероватан.

<sup>127</sup> Усамљено, можда члан сложенице (PIERCE 1, 353).

<sup>128</sup> Slawski, SP 1, 95–97. Vaillant 1974, 422–428 преферира прасл. *\*-ist'e*.

<sup>129</sup> Преводилац је начинио патронимик од гречизма српским суфиксом *-ић*.

\*-oša 670: юноша

\*-tel'ь 310–316: -блюстель (мѣсто-), -блюститель (мѣсто-), -гонитель (облако-), дѣлатель (земле-), зритель, истезатель, истолькователь, -краситель (цркви-), наблюдатель, навезатель, оправдатель, отмьститель, -питатель (ниште-), подражатель, -положитель (законо-), полоужитель, промыслитель, прѣродитель, расправитель, расинитель, -ритель (гробо-), родитель, свѣдѣтель, слоужитель, стронитель, съписатель, съдѣтель с'мортритель, оубентель (отъце-), оустаменитель, оужитель (льже-)

\*-tyrь 654–655: пастырь

\*-uxь 672–674: оюхь<sup>130</sup>

\*-ьka 352–355: тетька

\*-ькь 301–306: пастор'къ

\*-yka 537: владыка

\*-yn'i > -yn'a 385–388: рабыни / рабыниа, ннокниа, пастор'кїниа, сьродникїниа

\*-ьba 377–381: врачьба

\*-ьсь 295–301: -верьць (лнхво-, трьго-), -борьць (звѣро-, само-), братен'ць, бѣльць, -водьць (мѣтко-), вражалльць, глаумьць, -гоньць (облако-), -гревьць (лнхво-), -дрьжць (само-), -женьць (двоје-, троје-), нгрьць, нздавьць, коупець, младѣнць, отьць,<sup>131</sup> -пасць (блордннцо-), продавьць (бого-, мнро-, сребро-), -препродавьць (книго-), пѣвьць (пѣсно-), свирьць, -словьць (звѣздо-), стрнць, оуець, ьтьць

\*-ьсїи: внрьчїи

\*-ьja 525–526: братїа (само-), < \*-ьji: соудїа

\*-ьje 392–404: -братїе (двоје-, троје- четворо-), -властїе (четворо-), -законїе (звѣздо-), -любне (начело-), -мѣрїе (земле-), -родїе (двое-, трн-), -славїе (право-), -словїе (бого-, сь-)

\*-ьn-ikь 306–310 багальникъ (чрѣпо-), конникъ, въспрїмникъ, двьрьникъ, кобьникъ, лнков'никъ, (моуженникъ) (льже-, свештенно-), наблюдникъ, наставникъ, начелникъ (ересе-, чнно-), ништетъникъ, обавьникъ, оглагольникъ, ороужникъ, отравьникъ, отровьникъ, печаловникъ, пнровникъ, плѣньникъ, подроужьникъ, -подходникъ (лице-), -положьникъ (законо-, подвиго-), послоужникъ, постникъ, прнстав'никъ, прнчътникъ, -прнємникъ (странь'но-), промыслникъ, проповѣдникъ, прѣписникъ, -прѣстолникъ (прьво-), разоумьникъ, расколникъ, рат'никъ, редьникъ, сановникъ, свештен'никъ, -словьникъ (звѣздо-), слоужьб'никъ, соупроужникъ, сьглагольникъ, сьересникъ, сьнаслѣдникъ, сьподвнжникъ, сьпособникъ, сьпрнчътникъ, сьродникъ, \*сьдалникъ (прьво-, сь-), сьт(ь)никъ, трьжьникъ, -оухыштникъ (дѣвнц-), оужител'никъ, хоудожникъ, царнн'никъ, чаровникъ

\*-ьstvo 404–411: архїеренство, -блюдельство (мѣсто-), -борьство (звѣро-), владычьство, вльхов'ство, вонньство, врачевьство, врачьство, господство, дѣвьство, -дѣнство (свештен'но-, чаро-), епископ'ство, жнтел'ство, нгоуменьство, нночьство, нпат'ство, -мѣр'ство (земле-), оброужител'ство, оть'ство, печаловннчьство, побратнн'ство, посадннчьство, постннчьство, презвнтер'ство, прнставннчьство, -рительство (гробо-), родьство (трн-), сват'ство, -светнтельство (прьво-), свештен'ннчьство, свештеньство (прьво-), свонство, свѣдѣтел'ство, сколрашство, †слоужител'ство, стронтель'ство, соупроужьство, сьглагольство, сьжнтел'ство, сьродьство, трьжьство, хоудожьство, царство

\*-ьstv-ьje 406–409: царствїе

<sup>130</sup> Ако је изведено од придева \*отьсь, ако је непосредно од \*отьсь, суфикс је \*-juхь.

<sup>131</sup> Од \*\*оть, уп. пом. *ota*, псл. придев \*от-ьн'ь(jь) 'очев'.



## Глаголске именице

\*-*an-bje*: вљхвованіє, дрѣжаніє (народо-), играніє, истезаніє, навезаннє, обаваніє, -питаніє (чєдо-), плесаннє, проданіє, прѣписаніє, оглаголаніє, оурнсканіє, -оурнстаніє (коніє-), чарованіє, -дѣбаніє (чаро-),

\*-*en-bje*: браченіє, ковлєніє (п'тнчє-), коупленіє, оброченіє, отравлєніє, плѣненіє, -подхожденнє (лицє-), -положеніє (сыно-), посынєніє, промышлєннє, прнбратєніє, прнставлєніє, раздрѣшеннє, расколєніє, расцѣплєніє, свєштєннє, сложєніє, строєннє, сьвькоуплєніє, -творє/є)ніє (брато-, дѣто-), оучєніє

### 6.2.3. Продуктивни именски суфиги

#### Nomina abstracta

Од ексцерпираних суфигсалних изведеница најфреквентније су изведенице суфигсом \*-*bstvo* за образовање апстрактних именица (45). Њему је конкурентан суфигс \*-*bj(e)*, сам (12) или у склопу глаголских именица на \*-*anbje* (16) и \*-*enbje* (23). Већина именица на \*-*bstv(o)* су са творбене тачке гледишта самостална словенска образовања и нису морфолошки калкови према грчким предлошцима (Ефимова 2006, 165), који имају најразличитије структуре (Цейтлин 1977: 156). Примери конкурентних суфигаса \*-*bstv(o)* и \*-*ij(e)* којима се образују лексичке варијанте: вљхов'ство – вљхвованіє, оброчнтел'ство – оброчєніє, прнставннч'ство – прнставлєніє, свєштєн'ство – свєштєннє, †сложнтел'ство – сложєніє, стронтел'ство – строєннє. Заступљєност дублета и различитих варијанти показује да лексичка норма није била унификована већ се налазила у процесу формирања (Цейтлин 1977, 183). Најчешћи грчки еквивалент овим суфигсима је -ια, нпр. сьрод'ство : συγγένεια, народодрѣжаніє : †δημοκρατία, ређе -ις, -της, -μα, -ος и други. Сложени суфигс стсл. -ствнє од \*-*bstvo* + \*-*bje* заступљєн је у нашој грађи само у царствіє поред царство.

#### Nomina agentis

Прасловенски је поседовао суфигс \*-*ikъ* али се у нашој грађи он јавља комбинован са крајњим *n*-основе придева које поименичује: пасивних партиципа на \*-*(j)enъ* (три случаја) и, најчешће, придева на \*-*ьnъ*, чак шездесет једно. Прецизна деривација није увек јасна. Формално, те изведенице могу се свести на придеве на \*-*ьnъ*, али такви нису у свим случајевима посведочени, те се с Вајаном може говорити и о сложеном суфигсу \*-*nikъ*, продуктивном пре свега у грађењу назива за вршиоца радње.<sup>132</sup>

Тип радних именица на \*-*tel'ь*<sup>133</sup> је веома добро заступљєн у нашој грађи (33 потврде), што је у складу с његовом продуктивношћу у црквенословенском језику, за разлику од живе народне речи, којој те изведенице с ретким изузецима (*родитєль*, *учитєль*, *пријатєль*) нису биле својствене. Оне се изводе од инфинитивне основе глагола: дѣла-тєль ← дѣла-ти, строн-тєль ← строн-ти, (мѣсто-)блюс-тєль ← блюсти < \**bl'ud-ti*, секундарно (мѣсто-, на-)блюди-тєль.

Супротан је случај са суфигсом -*arъ* у истој функцији, преузетим германским посредством од лат. -*arius*, који је веома продуктиван у словенским језицима али не и у црквенословенском (уп. Цейтлин 1977, 120, Ефимова 2011, 74); он је у нашој грађи репрезентован само двома изведеницама: больничаръ и праскавничаръ, које се могу приписати старосрпском лексичком фонду.

<sup>132</sup> Посебан проблем је отѣчанкь.

<sup>133</sup> Може се претпоставити да су именице за називе лица са суфигсом \*-*tel'ь* ушле у старословенски лексички материјал превођењем грчких са суфигсом -της, а затим се суфигс \*-*tel'ь* почео користити и за превод других грчких назива лица (Ефимова 2011, 57). Нашим *nomina agentis* на \*-*tel'ь* у највећем броју случајева одговарају грчке именице са суфигсима -της и -ος.

Поливалентни суфикс *\*-ьсѣ* није маркиран у погледу језичких варијетета, својствен је и српскословенском и старосрпском, а најчешћа функција у нашој грађи му је творба *nomina agentis* (19 од укупно 32 термина: (лнхво-, тръго-)берьць ← бѣрати, берж, звѣро-, само-борьць ← борити сѧ, (мѣтко-водьць ← водити, вражальць ← вражати, глоумьць ← глоумити, облако-гоньць ← гонити, лнхво-гребць, ← гребати, само-дрьжць ← дрьжати, нгрьць ← нграти, нздавьць ← нздавати, коупець ← коупити, блоудницѡ-пасць ← пастн, бого-, миро-, серебро-продавьць, книго-препродакць ← продавати, (пѣсно-)пѣвьць ← пѣвати, свирьць ← свирати, љтъць ← љстити, љтъж).

Од суфикаса за грађење женског рода најпродуктивнији је *\*-ica*, којим је изведено 28 обрађених термина; у свом простом виду јавља се 11 пута а чак 15 пута у комбинацији са придевским суфиксом *\*-ьнѣ*, те се може говорити о сложеном суфиксу *\*-ьница*. У по једном случају деривационе основе су придев на *\*-овъ*: отроковница односно на *\*-јавъ*: валивница. Овај суфикс такође је поливалентан: служи и за поименичење простих придева (дѣвница, старница), за моцију (нпр. пророчница ← пророкъ, двѣрьница ← двѣрьникъ), за извођење *nomina agentis* (чѣдолюбница).

#### 6.2.4. Придевски суфикси

##### Прости придеви

У нашој грађи наша су се два стара придева која сматрамо „простим“ јер се не анализирају на словенској, већ на праиндоевропској равни: ништѣ < псл. *\*nist'ь* ~ стинд. *\*nistya-* ‘стран, туђ’ < пие. *\*nīš-tjo-* и сирѣн < псл. *\*sirъ(jь)* ~ лит. дијал. *šeirūš* ‘удовац’, *šeirė* ‘удовица’, авест. *\*saē-* adj. ‘сирот, сироче’ < пие. *\*kei-ro-*.

##### Придевске изведенице

У грађи су заступљени следећи продуктивни суфикси за извођење придева:

*\*-atъ(jь)* 464–466: моужать

*\*-ev-* в. *\*-ov-*

*\*-ivъ(jь)* 475–479: нгрѣтнвѣн (← нгрѣць)

*\*-in'ь* 443: дѣтнѣнѣ

*\*-inъ* 441–443; женнѣнѣ, папнѣнѣ

*\*-ivъ(jь)* 475–483: -любѣнѣ (начело-), обрѣтнѣнѣнѣ

*\*-jъ* 429–430: кнежь, отъчь

*\*-ovъ(jь)* / *\*-evъ(jь)* 437–441: апостоловь, архѣреовѣ, дѣдовѣнѣ; епископовѣ, нгоумѣновѣ, клнрнковѣ, мнтропопнтѡтовѣ, отъчѣвѣ, царѣвѣ

*\*-ov-ьн'ь(jь)* 444: сынов'нѣнѣ

*\*-ov-ьнѣ(jь)* / *\*-ev-ьнѣ(jь)* 452: црѣковѣнѣ, -ѣнѣ (вѣсе-), вѣховѣнѣ; моужѣв'нѣнѣ

*\*-ьjъ* 434–435: моужнѣнѣ

*\*-ьн'ь(jь)* 444–445: братѣннѣнѣ, владѣчѣнѣ, матер'нѣ (вѣкоупѡ-) моужѣнѣ, -ннѣ, народнѣнѣ, -отъчѣнѣ (вѣкоупѡ-), скодраш'нѣнѣ

*\*-ьнѣ(jь)* 451–456: -бѣтѣлѣнѣ (чрѣпо-), -бѣтѣлѣнѣнѣ (звѣзѡдо-), братѣнѣ (не-), -дрѣжавѣнѣ (само-), младѣнѣчѣнѣ, народнѣ, -по(д)ходѣнѣ (лицѣ-), распоуст'нѣ, растѣнѣ, -нѣнѣ (под-), рѣтнѣ, роднѣтѣлѣнѣ (чрѣ-), родѣнѣ

(благо-, въкоупо-, ново-), -славьнь (право-), -словьнын (бого-), соупроужьнь, -нын (без-), тандинчшт'ни, -оуѣнств'нь (младенцо-, младѣньтьно-), оуѣнтельнь

\*-*bskъ* 448–450: апостольскъ, архієренскъ, брат'скъ, владытьскъ, конниъскъ, конньскъ, глоумльтьскъ, дїаконскъ, дїакон'ничъскъ, дѣвнъскъ, дѣт'скъ, епископъскъ, еретичъскъ, жен'скъ, жоуп'скъ, нночьскын, нпатыскъ, клнрнчъскъ, кнежьскъ, людъскъ, мнр'скъ, мнтрополнт'скъ, мнтрополїнскъ, мнтропол'скъ, монастнр'скъ, моужъскъ, отчъскъ, пастнр'скъ, патрїаршьскъ, постъннчъскъ, презвнтер'скъ, пророчъскъ, раб'скъ, рат'ныч'скъ, рїторъскъ, родител'скъ, родъскъ, свештен'нычъскъ, скомраш'скъ, сьрод'ничъскъ, сынов'скъ, оуѣнтел'скъ, царнн'скъ -ын, цар(ь)скъ, поименичеѣе конска (в. горе)

У нашој грађи најзаступљенији је суфикс \*-*bskъ* са 43 придева или, ако се приброји поименичеѣе конска (в. горе) – 44. Најближи по фреквентности му је \*-*ьнъ* са 29 придева, којима се могу прибројати још четири са сложеним суфиксом \*-*o/ev-ьнъ*, што укупно даје 33.<sup>134</sup>

### Поименичени и попридевлѣени партиципи

Pt. praes. act. -*y(jь)*, *ot'a(go)*: влады; -*ѣ(jь)*, -*ot'a(go)*: архієренствоуѣн, влъхвоуѣ, конньствоуѣ(н), воюю(н), вража(н), вражоуштин, въдовъствовоуштин (f.), дѣвствоуѣ / дѣвствоуштин, -дѣнствоуѣ (свештен'но-), нночьствоуѣ(н), оглаголоуѣн, подража(н), посыниѣва(н), прода(н) / продаюштин, прѣписан(н), ратоуѣн / ратоуштин, соуде(н) / соудештин, сьсвѣдѣтел'ствоуѣн, сьжител'ствоуѣ(н), царъствоуѣ

Pt. praes. pass. \*-*емъ(jь)*: вражоуѣмы(н), наблюдаѣмын, прнставннчъствоуѣмын, -полагаѣмын (сыно-), \*-*имъ(jь)*: соудимъ, оуѣнимъ.

Pt. praet. act. \*-*въ*, det. \*-*вуъь*, -*въѣa(go)*: посыннвын

Pt. perf. pass. \*-*jen(ьн)ъ*, det. \*-*нуъь*: новорождєнын, оброуѣн'нь, оглашень / оглашен'ны, плѣниєнь, плѣниєннь, посыниєнь / посыниєннь, свештен'нь

### 6.2.5. Префиксалне изведенице

\***ne-**: неѣста *νύμφη*,<sup>135</sup> \***ot-**: отрокъ 'παῖς' ← \**ot-rekt'i*, \***po-**: позоръ 'θέα' ← \**po-zbrēti*, \***pri-**: прнчть 'κλῆρος' ← \**pri-čisti*, *pri-čьto*, \***pro-**: пророкъ ← \**pro-rekti*, 'προφήτης', \***prē-**: прѣбаба 'προμάμη', прѣвьноуѣ 'προέγγονος', \***orz-**: расколъ 'σχίσμα' ← \**orz-kolti (se)*, \***so-**: соупроуѣ 'ὁμόζυγος' ← \**so-pregt'i*.<sup>136</sup> Могу се третирати и као сложенице. У питању су већином још прасловенски поствербали од глагола с превербима, чисто префиксална образовања била би прѣ+баба, прѣ+вьноуѣ са прѣ- за гр. про-

### 6.2.6. Префиксално-суфиксалне изведенице

Формално то су тро- и вишекомпонентне именице састављене поред корена од једног или више префикаса и суфикаса: без'-соу-проуѣ-нь 'ἄζυγος', нс-толькова-тель 'ἐξηγητής', не-брат-ьнь 'ἀλόχευτος', па-стор-к'їна 'προγόνη', пас-тор-къ 'πρόγονος', прн-брат-єнїє 'ἐπιγαμία', прѣ-вьноуѣ-а 'προεγγόνη', прѣ-родн-тель 'πρόγονος', прѣ-родн-тел-ьнь 'προγονικός', сь-єрес-н-нкъ 'συναρεισιώτης', сь-жн-тел'-ство 'συνοικέσιον, συνοίκισις', сь-на-слѣд-н-нкъ '(суг)κληρονόμος', сь-по-двнж-н-нкъ 'συναγωνιστής', сь-по-соб-н-нкъ 'σύμμαχος', сь-прн-чт-н-нкъ 'συγκληρικός', сь-лов-їє 'κατάλογος, σύλλογος', сь-сѣд-ал-н-нкъ 'συγκάθεδρος' (укупно 17). Но с изузетком древне префиксалне

<sup>134</sup> С облицима трпног придева на \*-*ьнъ(jь)* било би 39.

<sup>135</sup> Ако је \*'незнанка' а не \*'новодоведена', в. речник s.v.

<sup>136</sup> Псл. \**so-* је фонетска варијанта превербалног \**so(n)-*.

сложенице-изведенице \**pa-stor-ъкъ*, у питању су калкови према грчком, код којих се непосредна творба сводила на префиксацију већ постојећих цсл. предложака: сь+подвижник итд.

### 6.3. СЛОЖЕНИЦЕ<sup>137</sup>

Сложенице су у старим индоевропским језицима чиниле значајан део лексичког блага. Коришћене су пре свега у тзв. културолошком речнику – у песничком језику, као технички термини – како у привредној тако и у социјалној, филозофској, и религиозној сфери људске делатности (Цейтлин 1977, 186). Из старословенског језика српскословенски је наследио сва лексичка средства па и сложенице, тако да можемо истаћи да се у периоду српскословенске писане речи наставља традиција образовања разноразних калкова<sup>138</sup> при чему су комбинована творба и слагање и даље остали продуктиван творбени модел (Никитовић 2019, 416). У нашој грађи ексцерпирана је 101 сложеница од којих су 94 калкови са грчког, а преосталих седам су старе, претписмене словенске сложенице.

#### Именичке сложенице

блoдннцoпac'цъ 'порноβωοσκός', бoгoпpоdавъць 'θεοκάπηλος', бoгoслoвнiе 'θεολογία', бoгoслoвь 'θεολόγος', бpатoтвoрe(и)нiе 'ἀδελφοποιΐα', βькoгъпъeпнcкoпъ 'συνελίσκοπος', гpоβopнтeль 'τυμβωρύχος', гpоβopнтeльcтвo 'τυμβωρυχία', двoepoдiе 'διγενεία, ἐκ δύο γενῶν', двoиeбpат'iе 'διγαμία', двoиeжeн'цъ 'δίγαμος', д'ѣвнцoгъхъштннкъ 'παρθένων ἄρπαξ',<sup>139</sup> д'ѣтoтвoрeнiе 'παιδοποιΐα', eрeсeнaчeлннкъ 'αἰρεσιάρχης', зaкoнoпoлoжнтeль 'νομοθέτης', зaкoнoпoлoжъннкъ 'νομοθέτης', зβ'ѣздoзaкoннiе 'ἀστρονομία', зβ'ѣздoслoвъннкъ 'ἀστρολόγος', зβ'ѣздoслoвьць 'ἀστρολόγος', зβ'ѣpоβopьcтвo 'θηριομαχία', зβ'ѣpоβopьць 'θηριομάχος', зeмлiед'ѣлaтeль 'γεωργός', зeмлiеμ'ѣpиe 'γεωμετρία', зeмлiеμ'ѣp'cтвo 'γεωμετρία', ндoлoслoгъжнтeль 'εἰδωλόλατρης', кнiгoпpеpоdавъць 'βιβλιοκάπηλος', кoнiеoгpиcтaнiе 'ἵπποδρομία', лнхвoбepьць 'τοκογλύφος', лнхвoгpець 'τοκογλύφος', лнцeпoдxoдннкъ 'σκηνικός', лнцeпoдxoждeннiе 'σκηνή', лъжeпнcкoпъ 'ψευδεπίσκοπος', лъжeмoгъчeннкъ 'ψευδομάρτυρ', лъжeoгъчнтeль 'ψευδοδιδάσκαλος', мeт'кoвoдъць 'ἀρктоσυρτός', мнpопpоdавъць 'μυρεψός', мнoгoбpат'iе 'πολυγαμία', мнoгoжeн'cтвo 'πολυγαμία', мнoгoжeнъць 'πολύγαμος', м'ѣcтoблoдeльcтвo 'τοποτηρησία', м'ѣcтoблoжнтeль 'τοποτηρητής', м'ѣcтoблoжнтeль 'τοποτηρητής', нaрoдoдpъжaнiе 'δημοκρατία', нaчeлoлoвнe 'φιλαρχία', ннштeпнтaтeль 'πρωχοτρόφος', oблaкoгoннтeль 'νεφοδιώκτης', oблaкoгoнъць 'νεφοδιώκτης', oтъцeoгъчнтeль 'πατροκτόνος', пoдвнгoпoлoжннкъ 'ἀγωνοθέτης', пpавocлaвiе 'ὀρθοδοξία', пpьвoсвeтнтeльcтвo 'ἱεραρχία', пpьвoпp'ѣcтoлннкъ 'πρόεδρος', пpьвoсвeштeн'cтвo 'ἀρχιερωσύνη', пpьвoс'ѣдaлннкъ 'πρόεδρος', п'тнчeкoблeнiе 'οἰωνισμός', п'ѣcнoп'ѣвьць 'ψαλμωδός', cаμoбopьць 'μονομάχος', cаμoбpат'iа 'αὐτάδελφοί', cаμoбpатъ 'αὐτάδελφος', cаμoдpъжць 'αὐτοκράτωρ', cвeштeннoнoкъ 'ἱερομόναχος', cвeштeннoмoгъчeннкъ 'ἱερομάρτυς', cвeштeн'нoд'ѣнcтвo 'ἱερουργία', cpeбpопpоdавъць 'ἀργυρόπρατος', cтpанъ'нoпpнeмннкъ 'ξενόδοχος', cтpанъ'нoпpнeмннцa 'ξενοδοχεῖον', cынoпoлoжeнiе 'υἰοθεσία', тpнpодiе 'τριγένεια', тpнpодьcтвo 'τριγένεια', тpoeбpат'iе 'τριγαμία', тpoeжeнъць 'τρίγαμος', тpьгoбepьць 'φορολόγος', цpьквoкpacнтeль 'νεωκόρος', чeдoлoвнцa 'φιλότεκνος', чeдoптaнiе 'τεκνοτροφία', чeтвoрoбpат'iе 'τετραγαμία', чeтвoрoвлaстнiе 'тетραρχία', чннoнaчeлннкъ 'ταξίαρχος', чp'ѣпoвaлaмълннкъ 'ἐγγαστρίμυθος'. (75)

Изворне словенске сложенице: бpатoгъчeдa 'ἐξαδέλφη, бpатoгъчeдъ 'ἐξάδελφος', вeльмoжъ 'σατράλης', вoиeвoдa 'στρατηγός', чaрoд'ѣн 'γότης', чaрoд'ѣнcтвo 'γοητεία', чaрoд'ѣнiе 'γοητεία'. (7)

<sup>137</sup> Префиксалне изведенице нећемо подводити под сложенице из разлога што префикси као основни творбени елементи имају деривационо, а не лексичко значење. Наиме, први члан сложене речи мора бити лексички обојен како би се образовала сложеница.

<sup>138</sup> У старословенском језику највећи број сложеница је настао калкирањем речи германског а посебно грчког порекла. Германски калкови су по правилу старији од калкова са грчког јер потичу из претписмене епохе (Цейтлин 1977: 186).

<sup>139</sup> Ако је од д'ѣвнцo-оухъштннкъ, а не сраслица од \*д'ѣвнъць oухъштннкъ.

Осим термина воєвода, који би могао бити рани калк из претписменог периода према ствнем. *herizogo*, побројане сложенице су без директног страног предлошка (тј. нису настале калкирањем) и сматрају се изворно словенским образовањима.

Термини господь 'κύριος' према лат. *hospes, hospitis* а можда и женихъ 'νυμφίος' тумаче се као још праиндоевропске сложенице, међутим већ у старословенском, синхроно гледајући, функционишу као просте речи.

Из српскословенског превода Синтагме од термина сродства и друштвеног устројства ексцерпирана је 101 сложеница од којих су 75 именице, 17 придеви и 2 партиципи. Можемо приметити да изворних словенских сложеница има знатно мање од сложеница које су настале калкирањем према грчком предлошку.

#### Придевске сложенице

благородьнь 'εὐπατρίδης', богословьнын 'θεολόγος', вькоуп(н)оматерьнь 'ὁμομήτριος', вькоуп(н)оотцьнь 'ὁμοπάτριος', вькоупородьнь 'ὁμογενής', вьсецьковьнь 'ἅπασαν τὴν τῆς Ἐκκλησίας δηλῶν περιοχὴν', звѣздоблюстельнь 'ἀστροθεάμων', лицеподходьнь 'ὁ ἐπὶ σκηνῆς', лицепоходьнь 'ὁ ἐπὶ σκηνῆς', младеньцоуьньствьнь 'ἐμβρυοκτόνος', младеньцьноуьньствьнь 'ἐμβρυοκτόνος', начелолюбьнь 'φίλαρχος', новорождьнын 'ἀρτίτοκος', новороднын 'νεογνός', православьнь 'ὀρθόδοξος', самодрьжавьнь 'αὐτοκρατορικός', чрѣповьдальнь 'ἐγγαστρίμιθος'. Укупно 17 + два глаголска придева (партиципа): свештен'нодѣньствоуь 'ἱερουργῶν', сынопологаеьмын 'ὁ υἰοθετούμενος'. (19)

#### 6.3.1. Морфолошка анализа сложеница

Морфолошка анализа подразумева формалну анализу прве и друге основе, спојни вокал и композиционе суфиксе.

Подела сложеница према граматичким категоријама њихових композиционих чланова преузета је од Цета који је композиционе типове поделио у две групе *nomen + verbum / verbum + nomen* и *nomen + nomen* (без суфикса, или са суфиксом (Zett 1970, 58–91). У нашој грађи заступљени су следећи типови сложеница:

##### Тип I

*nomen + verbum / verbum + nomen*

Именичка + глаголска основа: блудьницопасць, богословьнѣ, богословь, богословьнын, братотворе(ѣ)нѣ, воєвода, гроборнтель, гроборнтельство, дѣвнцоуьхыштникь, дѣтотворенѣ, законоположнтель, законоположьникь, звѣздоблюстельнь, звѣздословьникь, звѣздословьць, звѣрвоьство, звѣрвоьць, земледѣлатель, землемѣрѣе, землемѣр'ство, ндолослоужнтель, кннгопрепродав'ць, конькоуьрстанѣ, лнхвоберець, лнхвогревць, лицеподходникь, лицеподходьнь, лицеподождьнѣ, лицепоходьнь, мѣтководьць, мнропродав'ць, младеньцоуьньствьнь, мѣстоблюдельство, мѣстоблюстель, мѣстоблюстнтель, народодрьжанѣ, начелолюбьнѣ, начелолюбьнь, облакогоннтель, облакогоньць, отьцеуьнтель, подвнгоположникь, православѣе, православьнь, п'тнчекоблѣнѣ (сраслица), пѣснопѣвьць, сребропродавць, сыноположенѣ, трьгоберьць, црьквокраснтель, чародѣн, чародѣньство, чародѣянѣ, чедолюбьнца, чедопнтанѣ, чрѣповьдальникь, чрѣповьдальнь. (57)

Придевска + глаголска основа: благородьнь, вельможь, вькоупородьнь, младеньцьноуьньствьнь, ннштепнтатель, новорождьнын, новороднын, свештен'нодѣньство, страньн'нопрнѣдникь, страньнопрнѣдница. (10)

Заменичка + глаголска основа: самоборьць, самодрьжць, самодрьжавьнь. (3)

Бројна + глаголска основа: двоєбратїє, двоєженць, двоєродїє, трнродїє, трнродьство, троєбратїє, троєженць, четворобратїє, четворовластїє. (9)

Глаголска + придевска основа: люкомодрїє. (1)

## Тип II

nomem + nomem

Именичка + именичка основа: братоучеда, братоучедь, ересеначелникъ, звѣздозаконїє, чинначелникъ. (5)

Именичка + придевска основа: вькоуп(н)оматерьнь, вькоуп(н)оотъчнь (3)

Придевска + именичка основа: вькоупьепнскопъ, лъжеепнскопъ, лъжемоученикъ, лъжеоучитель, многобратїє, многоженство, многоженць, свештеннонокъ, свештенномоученикъ. (9)

Придевска + придевска: нема потврђених примера.

Заменичка + именичка: вьсецрковьнь, самобратїа, самобратъ. (3)

Заменичка + придевска : нема потврђених примера.

Бројна + именичка основа: прьвосветительство, прьвопрѣстолникъ, прьвосвештен'ство, прьвосѣдальникъ. 4

Најпродуктивнији композициони тип је именица + глагол (57) док је само један случај забележен са глаголом у првом члану (люкомодрїє). Прилично продуктивни су и типови придев + глагол (10), број + глагол (9), придев + именица (9). У сложеницама са бројем у првом члану (nomem + verbum) најзаступљенији су збирни бројеви двоє, троє, четворо, а само два примера са основним бројем трн;<sup>140</sup> у типу nomem + nomem нађено је 4 сложенице са редним бројем прьвь као првим чланом. Заменица самъ у првом делу сложеница је такође зступљена више пута (5 потврда).

## Сложенице са спојним вокалом

Спојни вокал -о-: благородьнь, блоудницопасць, богопродавць, богословїє, богословъ, богословьнын, вькоуп(н)оматерьнь, вькоуп(н)оотъчнь, вькоупородьнь, гроборнтель, гроборнтельство, дѣтотворенїє, законоположителъ, законоположьникъ, звѣздоблюстельнь, звѣздозаконїє, звѣздословьникъ, звѣздословьць, звѣрборьство, звѣрборьць, ндолослоужителъ, кннгопрепродавць, лнхвоберецъ, лнхвогребецъ, мѣтководьць, мнропродавць, младеньцоубствьнь, младеньчъноубствьнь, многобратїє, многоженство, многоженць, мѣстоблюдељство, мѣстоблюстелъ, мѣстоблюстителъ, народодрѣжанїє, начелолюбнє, начелолюбнвь, новорождєнын, новороднын, облакогонителъ, облакогоньць, подвнгоположникъ, православіє, православьнь, прьвосветительство, прьвопрѣстолникъ, прьвосвештен'ство, прьвосѣдальникъ, пѣснопѣвьць, самоборьць, самобратїа, самобратъ, самодрѣжавьнь, самодрѣжць, свештеннонокъ, свештенномоученикъ, свештен'нодѣнство, сребропродавць, страньн'нопрїєдникъ, страньнопрїєдница, сыноположенїє, трьгоберьць, цркъвокрасителъ, чародѣн, чародѣнство, чародѣянїє, чедолубница, чедопитанїє, чинначелникъ, чрѣпобатальникъ, чрѣпобатальнь. (71)

Спојни вокал -е-: коєвода, ересеначелникъ, земледѣлателъ, землемѣрїє, землемѣр'ство, конїеурнстанїє, лицеподходникъ, лицеподходьнь, лицепоходьнь, лицепоходженїє, лъжеепнскопъ, лъжемоученикъ, лъжеоучитель, ништепнтателъ, отьцеоубителъ, п'тнчековлєнїє.<sup>141</sup> (16)

<sup>140</sup> Сложенице са првим чланом трн- настале су под утицајем патн-, сложенице на трь- су архаичније али нису заступљене у нашој грађи (Цейтлин 1977, 267).

<sup>141</sup> Заправо сраслица: п'тнче ковлєнїє.

Без композиционог вокала: братоучѣда, братоучѣдъ, вельможь, вькоупьепнскопъ, вьсецрковьнь, двоєродїе, двоєбратїе, двоєжен'ць, дѣвцоухыштникъ, трнродїе, трнродьство, троєбратїе, троєжен'ць, четворобратїе, четворовластнє. (15)

Велики број сложеница обухваћених анализом се образује помоћу спојног вокала -о- (-е-).<sup>142</sup> Захваљујући интерфиксу синтаксички односи чланова сложене речи се налазе у латентном стању. Заправо, спојни вокал у великом броју случајева даје могућност различитих интерпретација његовог значења и обезбеђује способност сложеници да покрива шири круг значења (Низаметдинова 2013, 224). Најпродуктивнији спојни вокал је -о- (потврђен у 71 случају), док је његова преглашена варијанта -е- заступљена 16 пута. Не мали број сложеница је без композиционог вокала (15 случајева). Више од половина сложеница без интерфикса у првом члану имају број (трн-, троє-, четворо- / четверо-) у којима је дошло до простог срastaња. Можемо рећи да образовања без спојног вокала припадају прасловенским творбеним моделима (Грковић –Мејџор 2007, 402).

У лексемама братоучѣда, братоучѣдъ имамо пример флексијске сложенице где први члан може да се схвати као генитив двојине 'дете два брата' или као посесивни датив једнине 'брату (бити) дете'. Први члан сложенице дѣвцоухыштникъ Zett претпоставља да може бити акузатив за транзитивну основу у другом члану (1970, 47), док смо ми мишљења да је то привидна сложеница настала од синтагме с објекатским генитивом множине у првом члану \*дѣвниц оухыштникъ 'отимач девојака' или да је писање дѣвцоухыштникъ преписивачка грешка уместо \*дѣвнцооухыштникъ. У случају вькоупьепнскопъ први члан је индеклинабилан.

У зависности од начина творбе издвајамо следеће категорије сложеница у нашој грађи: чисте сложенице, сложено-суфиксалне и сраслице.

Чисте сложенице<sup>143</sup> настају путем слагања две самосталне речи помоћу спојног вокала или што је ређи случај без спојног вокала; при томе прва компонента је чиста основа, а друга самостална реч. Заправо, групу *nomina composita* која се заснива на чистој композиционој основи, при чему се преко задњег члана нина какав начин не трпи промена (нити кроз суфиксацију нити кроз мутацију), можемо окарактерисати као чисте сложенице (Zett 1970: 46). На пример: љжемоученникъ, самобратъ, свештенномоученникъ.

Сложено-суфиксалне сложенице су речи настале као резултат истовременог деловања слагања и суфиксације. На пример: благородьнь, вогословнїе, гроборнтельство.

Сраслице (лажне сложенице) су лексикализоване синтагме: п'тичєкоблєнїе, можда и дѣвнцоухыштникъ.

<sup>142</sup> Спојни вокал -о- се налази иза тврдих сугласника, а -е- иза меких. Можемо рећи да је спојни вокал данас постао механичко средство за грађење сложеница а да је у старини био завршетак основе када још није било падежа (Белић 1931, 22, Низаметдинова 2013, 8). Наиме, из структура самих сложеница могу се приметити две епохе у развоју индоевропских језика: безфлексијска и флексијска. О безфлексијској епоси сведоче сложенице чији је први члан чиста основа која има способност да изрази различите падеже. У флексијској епоси стару чисту основу у сложеницама замењују различити падежи ( Вучковић 2011, 148). Вучковић даље закључује: „пошто је у старијем (безфлексијском) типу индоевропских сложеница била садржана веома плодотворна могућност да се само непроменљивим обликом основе изразе различити падежни односи то су управо ове сложенице постале аналошки узорак основном типу сложеница у прасловенском језику – оном са спојним вокалом -о-.“ Будући да је у морфолошком систему најпродуктивнији тип именица са основиским наставком -о- тај тематски вокал се процесом перинтеграције издвојио и задобио нову творбену функцију спајања компоненти сложенице. Заправо композициони вокал од граматичке морфеме постаје творбена морфема (Вучковић 2011, 148).

<sup>143</sup> Објашњење и примере чистих сложеница види ( Ефимова 2011, 97).

## Сложено-несуфиксални начин творбе

Несуфиксирани сложенице: богопродавѣць, вѣкоупѣепнскопѣ, ересеначелникѣ, звѣроборѣць, нѣдолосѣлужнѣтель, кннгопрепродавѣць, лѣжеепнскопѣ, лѣжемоуѣенникѣ, лѣжеоуѣнтѣль, мнропродавѣць, прѣвосѣдальникѣ, пѣснопѣвѣць, самоборѣць самобратѣа, самобратѣ, свештенномоуѣенникѣ, свештеннонокѣ, сребропродавѣць чнноначелникѣ, чрѣповѣальникѣ.

## Сложено-суфиксални начин творбе

Суфиксирани сложенице:<sup>144</sup> Највећи део сложеница у српскословенском су у исто време суфиксалне изведенице, наиме други члан се састоји од основе на коју се додаје суфикс<sup>145</sup>. Сложенице немају своје сопствене суфиксе; сви суфикси који су заступљени код *nomina composita* заступљени су и код простих изведеница.

## Именички суфикси

**-а:** братоуѣѣда, воѣвода.

**\*-икѣ** в. **\*-ьн-икѣ**

**\*-иса:** странѣноприѣмникѣ, чѣдолюбникѣ.

**-јѣ:** вельможѣ.

**\*-ѣл'ѣ:** гроборнѣтель, законположнѣтель, землѣдѣлатѣль, мѣстоблюстѣль, мѣстоблюстнѣтель, ништепнтѣтель, облакогоннѣтель, отѣцеоубнѣтель, црѣквокрѣснѣтель. (9)

**-ѣсь:** блоудникѣпасѣць, двоѣженѣць, звѣздословѣць, кннгопрепродавѣць,<sup>146</sup> лнхвоберѣць, лнхвогрѣбѣць, мѣтководѣць, многоженѣць, облакогонѣць, самодрѣжѣць, троѣженѣць, трѣгоберѣць. (12)

**\*-ѣје:** богословнѣ, братотворѣ(нѣ)нѣ, двоеродѣ, двоѣбратѣ, дѣтотворѣнѣ, звѣздозаконнѣ, землѣдѣрѣ, конѣоурнѣстаннѣ, лнцеподходѣннѣ, многобратѣ, народдрѣжаннѣ, начелолубнѣ, православнѣ, пѣтнѣкоблѣннѣ, сыноположеннѣ, трнродѣ, троѣбратѣ, чародѣяннѣ, чѣдопитаннѣ, чѣтворобратѣ, чѣтворовластнѣ. (21)

**\*-ьн-икѣ:** дѣвнцоухыштннѣ, законположннѣ, звѣздословннѣ, лнцеподходннѣ, подвнгоположннѣ, прѣвопрѣстолннѣ, странѣноприѣмннѣ. (7)

**\*-ѣство:** гроборнѣтельство, звѣроборѣство, землѣдѣрѣство, многоженѣство, мѣстоблюдѣльство, прѣвосветнѣтельство, прѣвосвештенѣство, свештеннѣдѣнѣство, трнродѣство, чародѣнѣство. (10)

**-ѣ:** богословѣ, чародѣн.

<sup>144</sup> Термин *суфиксирани сложенице* преузет је од Снежане Вучковић, која сматра да он боље одговара термину *сложено-суфиксалне творенице* који је иначе широко заступљен у литератури. Мишљења је да термин *суфиксирани сложенице* (настале процесом комбиноване творбе) боље коренсподира са термином *несуфиксирани сложенице* (настале чистим слагањем) и да мање доводи у забуну када је реч о извођењу сложеним суфиксима (2010, 145).

<sup>145</sup> У *комбинованој творби* друга компонента сложенице задобија суфикс, док је у процесу *слагања* други члан засебна самостална лексичка јединица (Вучковић 2010, 145).

<sup>146</sup> Префикс *пре-* ту је интегрални део другог члана.



## Придевски суфикси

\*-*ivъ*: начелолюбивъ

\*-*bnъ*: благороднъ, богословьнин, въкоуп(н)оматерьнъ, въкоуп(н)оотъчнъ, въкоупороднъ, въсецрковьнъ, звѣздоблюстельнъ, лицеподходьнъ, младеньцоубиствьнъ, младеньтъноубиствьнъ, новорожденьин, новороднын, православьнъ, самодръжавьнъ, трѣпобамальнъ. (15)

Најпродуктивнији именички суфикси у ексцерпираним сложеницама су\*-*bjе* (посведочен 21 пут) за *nomina abstracta* и \*-*ьсь* (12 пута) за *nomina agentis*. Суфикс за *nomina agentis* \*-*telъ* је такође продуктиван у нашој грађи, потврђен је 9 пута. Од придевских суфикаса најфреквентији је суфикс \*-*ьнъ* (15 потврда).

### 6.3.2. Синтаксички односи делова сложеница

На основу синтаксичко-семантичких<sup>147</sup> односа композиционих чланова сложенице можемо поделити на копулативне, детерминативне и допунске.

#### Копулативне

Тип стил. братъсѣстра du. ‘брат и сестра’ (Vaillant 1974, 773), у нашој грађи могао би бити заступљен сложеницом свештеннонокъ као преводом за *ἱερομόναχος*, ако се ту први чланови *ἱερός* = свештеннънъ не схвате као придеви, што формално јесу, већ као њихове изведенице *ἱερεὺς* = свештеньникъ, будући да је јеромонах истовремено свештеник и монах.

#### Детерминативне

Код детерминативних (одредбених) сложеница први члан је одредба у односу на други. У зависности од тога да ли је друга компонента именска или глаголска, синтаксички однос између делова сложенице може бити атрибуцки и адвербијални.

А т р и б у т с к е – први члан је атрибуцка одредба у односу на други члан сложенице. У потврђеним примерима први члан је именичка, придевска, заменичка и бројна основа: братоучѣдъ, братоучѣдъ, благороднъ, въкоупъепнскопъ, въкоуп(н)оматерьнъ, въкоуп(н)оотъчнъ, въсецрковьнъ, ересеначелникъ, звѣздозаконнѣ, љжеепнскопъ, љжемоучѣникъ, љжеоучѣнтель, многобратѣе, многоженьство, многоженьць, прѣвосветительство, прѣвопрѣстолникъ, прѣвосвештенство, прѣвосѣдальникъ. самобратѣа, самобратъ, чинначелникъ. (22)

А д в е р б и ј а л н е – први део је прилошка одредба у односу на други: благороднъ, вельможь, въкоупороднъ, двоѣбратѣе, двоѣженць, двоеродѣе, новорожденьин, новороднын, самоборць, самодръжьць, самодръжавьнъ, трнродѣе, трнродьство, троѣбратѣе, троѣженьць, четворобратѣе, четворовластнѣ. благороднъ, вельможь, въкоупороднъ, двоѣбратѣе, двоѣженць, двоеродѣе, новорожденьин, новороднын, самоборць, самодръжьць, самодръжавьнъ, трнродѣе, трнродьство, троѣбратѣе, троѣженьць, четворобратѣе, четворовластнѣ. Придевске адвербијалне сложенице поред глаголских основа за други члан могу имати и попридевљен партицип. (34)

<sup>147</sup> Према Бенвенисту сложенице не треба посматрати као морфолошке типове већ као ситаксичке структуре. Даље наводи да је сложеница – микросинтакса и да сваки тип сложенице треба посматрати као трансформацију неког типа синтаксичког слободног исказа. При анализи сложенице ставља акценат на логички односу и формалну структуру, сматрајући да само логички однос даје критеријум за функционалну класификацију типова сложеница (1974, 241–242).

## Допунске

Ако је један композициони члан глаголска основа, онда је други члан допуна (допунска одредба) глаголској основи. Допуна може да буде субјекат, објекат, адверб. Објекатске допуне могу бити директног и индиректног типа.

Објекатска допуна (директни објекат): блоудниџпас'ць, богопродав'ць, братотвореніє, воєвода, гроборнтель, гроборнтельство, д'ѣвнцоухыштннкъ, д'ѣтотвореніє, законоположителъ, законоположннкъ, зв'ѣздоблюстельнъ, книгопрепродав'ць, лнхвоберецъ, лнхвогребецъ, любомоудрїє, мѣтководьць, мнропродав'ць, млладеньцоубнствнъ, млладеньч'ноубнствнъ,<sup>148</sup> м'ѣстоблюдедьство, м'ѣстоблюстель, м'ѣстоблюстнтель, народодр'жанїє, начелолюбнє, начелолюбнвъ, ннштєптателъ, облакогоннтель, облакогоньць, отьцеоубнтель, подвнгоположннкъ, п'ѣсноп'ѣвць, свештен'нод'ѣнство, сребропродав'ць, странн'нопрнїємннкъ, странн'нопрнїємннца (помен Іосї), сыноположенїє, трговерьць, цр'квокраснтель, чарод'ѣн, чарод'ѣнство, чарод'ѣанїє, ч'єдолюбнца, ч'єдоптанїє.

Од ексцерпираних сложеница најзаступљенији је тип са објекатском допуном у првом члану (43). Одступање се јавља само у примеру любомоудрїє где је објекатска допуна у другом члану.

Индиректни (неправи објекат): богословнїє, богословъ, богословьнын, зв'ѣрворьство, зв'ѣрворьць, ндолослоужнтель, лнцеподходьнъ, лнцепоходьнъ, п'тнч'коблєнїє (сраслица), тр'ѣпобагальннкъ, тр'ѣпобагальнъ.

Из побројаних примера видимо да су заступљени и случајеви са објекатском допуном индиректног типа. Нпр. датив у ндолослоужнтель 'служнтель идолима' локатив у богословъ 'онај који говори о Богу', инструментал у зв'ѣрворьць 'онај који се бори са зверима'.

### Ендоцентричне и егзоцентричне сложенице

У зависности од тога какав је однос сложенице као целине према њеним саставним деловима извршена је подела на ендоцентричне и егзоцентричне сложенице (Грковић- Мејџор 2007, 404 – 405 према Белић 1931, 15 и Bloomfield 1961, 235). Код ендоцентричних значење извире из самих компоненти (нпр. п'ѣсноп'ѣвць сложено од п'ѣснъ и п'ѣвць значи 'онај који пева песму, песмопевац' – семантика не излази из оквира самог израза). Насупрот њима, код егзоцентричних сложеница центар значења је ван компоненти сложенице (нпр. вельможъ је сложеница од придева \**velъ* и глагола \**mog-ti* а значи 'моћан човек, велможа' – семантика надилази сам израз). Будући да се истраживање заснива на језику који није у живој употреби, долазимо у опасност да не осетимо финесу у значењу појединих лексема, јер је у црквенословенској писаној традицији долазило до семантичког померања. Има примера који показују да сложеница може функционисати на оба нивоа: правослабнъ изворно значи 'правоверан' (ендоцентрична), а касније је задобила значење 'православан, тј, онај који припада православној вери' (егзоцентрична) (Грковић- Мејџор 2007, 405). Највећи број сложеница обухваћених анализом су ендоцентричног карактера:

Ендоцентричне: благородьнъ, блоудниџпас'ць, богопродав'ць, богословнїє, богословьнын, богословъ, братотворє(є)нїє, братоуч'єда, братоуч'єдь, воєвода, вькоуп'єпнскопъ, вькоуп(н)оматерьнъ, вькоуп(н)оотч'нъ, , вькоупородьнъ, вьсєцр'ковьнъ, гроборнтель, гроборнтельство, двоєродїє, двоєбратїє, двоєжен'ць,

<sup>148</sup> Можда је полазиште била синтагма 'млладеньч'но оубнство, где би придев играо улогу генитива објекта: 'убиство млладенаца'.

дѣвнцоу҃хыштннкъ, дѣтотворенїе, ересеначелннкъ, законоположнтель, законоположьннкъ, звѣздозаконнїе, звѣздословьннкъ, звѣздословьць, землїедѣлатель, землїемѣрїе, землїемѣрство, ндолослоужнтель, кннгопрепродавць, конїеоурнстанїе, лнхвоберець, лнхвогребць, лнцеподходннкъ, лнцеподожденнїе, льжеепнскопъ, льжемоу҃ченннкъ, льжеоу҃нтель, мѣтководьць, мнропродавць, младеньцоу҃бнствьнъ ~ младеньтьноу҃бнствьнъ, мнгобратїе, мнгоженьство, мнгоженьць, мѣстоблюстель, мѣстоблюстнтель, народодръжанїе, начелолюбнє, начелолюбнвь, ннштепнтатель, новорождєнын, новороднын, облакогоннтель, облакогонць, отьцеоу҃бнтель, подвнгоположннкъ, прѣвосветнтельство, прѣвосвештенство, птнчєкоблїенїе (сраслица), пѣснопѣвьць, самоборьць, самобратїа, самобрать, самодрьжавьнъ, самодрьжць, свештенноннокъ, свештенномоу҃ченннкъ, свештеннодѣнство, сребропродавць, страньнопрїемннкъ, страньнопрїемннца, сыноположенїе, трнродїе, трнродьство, трєбратїе, трєженьць, трьгоберьць, црьквокраснтель, чародѣн, чародѣнство, чародѣанїе, чєдолюбнца, чєдопнтанїе, четворобратїе, четворовластнє, чнноначелннкъ, чрѣпобатальннкъ, чрѣпобатальнъ.

Етзоцентричнє: вельможь, лнцеподходннкъ, лнцепоходьнъ, православїе, православьнъ, прѣвопрѣстолннкъ, прѣвосѣдальннкъ.

### 6.3.3. Однос словенских превода сложеница према грчким предлошцима

Из ексцерпираних сложеница можемо приметити да српскословенске сложенице нису увек у истом односу према свом грчком корелату. У највећем броју случајева грчке сложенице су се преводиле српскословенским сложеницама путем калкирања: γεωμετρία – землїемѣрїе, παιδοποια – дѣтотворенїе ( в. још примера горе). Међутим, има случајева где се грчка сложена реч не калкира већ се преводи словенском простом речју или синтагмом, као и да се грчка несложена реч и синтагма преводе српскословенском сложеницом.

Грчкој сложеници одговара проста реч у српскословенском: νοσοκόμος : больничарь, αὐτάδελφος : братенць, στρατοπέδον : конска, αἰχμάλωτος : плѣнннкъ, плѣннница, ἀνδράποδον : плѣнннчє, αἰχμαλωσία : плѣнїенїе, ἀνδράποδον : равь, αἰχμάλωτος, ἀνδράποδον : робь, γυναικαδέλφη, ἀνδραδέλφη : свьсть, οἰκονόμος – стронтель, οἰκονομία – строєннїе, δημιουργός – сьдѣтель, ἐκατόνταρχος – сьт(ь)ннкъ. Из наведених примера види се да грчким сложеницама одговарају и несложене старосрпске народне речи.

Грчка сложеница се предаје у српскословенском синтагмом: χωρεπίσκοπος – посельнын епнскопъ, сельскъ епнскопъ.

Грчкој несложеној речи еквивалент у српскословенском је сложеница: σατράπης<sup>149</sup> : вельможь, ἐξάδελφος : братоу҃чєда, ἐξάδελφος : братоу҃чєдь, γόης : чародѣн, γοητεία : чародѣнство, чародѣанїе.

Побројани случајеви српскословенских сложеница којима је грчки еквивалент несложена реч припадају правим општесловенским сложеницама или најстаријим калковима попут воєвода, према старогерманском предлошкy (Цейтлин 1977, 188).<sup>150</sup> По Полу, речи без директног страног порекла које нису грађене калкирањем спадају у „прозирне словенске сложенице“ (durchsichtige gemeinslavische Komposita, Pohl 1977, 45).

Грчкој синтагми одговара сложеница у српскословенском: ἄλασα τῆς Ἐκκλησίας (περιοχή) : вьсецрьковьнъ, παρθένων ἄρπαξ : дѣвнц(о?)оу҃хыштннкъ, ὁ ἐπὶ σκηνῆς : лнцепо(д)ходьнъ.

<sup>149</sup> Грчка реч је иранизам, у староперсијском је то сложеница али је Грци нису осећали као такву.

<sup>150</sup> Са своје стране, германска реч, ствнем. *herizogo*, сматра се калком према грчкој στρατηλάτης (στρατός + ἐλαύνω), која је у војној терминологији Источног Римског царства потисла старији синоним στρατηγός (στρατός + ἄγω).

Грчкој синтагми одговара проста реч у српскословенском: ὁ ἐκ τῆς θυμέλης : глоумиць, ἡ τῶν ἐπὶ σκηνῆς : нгрѣнца, ὁ ἐπὶ τῆς σκηνῆς : нгрѣць, σκοιρασῆν, ἐκ πλαγίου : страна. Грчки посесивни генитив преводи се по правилу присвојним придевима: τὰ τοῦ πάλλου : дѣдоваи, τῆς γυναικός : женинь, τοῦ κληρικοῦ : клнрнковь, τῶν κληρικῶν : клнрнчьскь, τοῦ ἄρχοντος : кнежь, кнежьскь, τοῦ λαοῦ : людьскь, τοῦ κόσμου : мнр'скь, τῶν ἀνδρῶν : моужнн, τοῦ ἀνδρός : моужьнь, -ннн, τοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀνθρώπου : моужьскь, τοῦ πατρός : отьчєвь, отьчь, отьскь, τῶν ποιμένων : пастир'скь, τῶν πολεμίων : рат'ничьскь, τῶν γονέων : роднел'скь, τοῦ γένους, τῆς συγγενείας : родьскь, τοῦ βασιλέως : царєвь.

#### Лексичка анализа сложеница

Сложенице у свом корпусу можемо поделити на групне или појединачне. Код групних се први члан среће у више случајева, код појединачних само једном.

Групне сложенице: бого- (богопродавьць, богословнє, богословь, богословьнын), братоу- (братоу'чеда, братоу'чедь), вькоуп- (вькоупьепнскопъ, вькоуп(н)оматерьнь, вькоуп(н)оотьчнь, вькоупородьнь), гроб- (гроборнтель, гроборнтельство), двоє- (двоєродїє, двоєбратїє, двоєжен'ць), законо- (законоположителъ, законоположьннкъ), звѣро- (звѣроборьство, звѣроборьць), землє- (землєдѣлатель, землємѣрїє, землємѣр'ство), лнхво- (лнхвоберецъ, лнхвогребць), лицє- (лицєподходннкъ, лицєподходьнь, лицєподходьннє, лицєпоходьнь, льже- (льжеепнскопъ, льжемоу'ченнкъ, льжеоу'нтель), много- (многобратїє, многоженьство, многоженьць), мѣсто- (мѣстоблюдєльство, мѣстоблюстєль, мѣстоблюстнтель), начело- (начелолюбнє, начелолюбнвь), ново- (новорождєнын, новороднын), облако- (облакогоннтель, облакогоньць), право- (православїє, православьнь), прьво- (прьвосветнтельство, прьвопрѣстолянкь, прьвоскештен'ство, прьвосѣдальннкъ), само- (самоборьць, самобратїа, самобратъ, самодрьжавьнь, самодрьжць), свештенно- (свештенноннокъ, свештенномоу'ченннкъ, свештен'нодѣнство), странь'но- (странь'нопрнємннкъ, странь'нопрнємннца), три- (триродїє, триродьство), трое- (троєбратїє, троєженьць), чаро- (чародѣн, чародѣнство, чародѣанїє), чєдо- (чєдолюбнца, чєдопнтанїє), четворо- (четворобратїє, четворовластнє), чрѣпо (чрѣпоблгальннкъ, чрѣпоблгальнь).

Из побројаних примера видимо да има највише сложеница са заменичком основом само- (пет пута, с три различите основе у другом делу); са именичком бого-, лицє- и бројном основом прьво- четири пута. Остале основе као први чланови ексцерпираних сложеница заступљене су по два или три пута.

Појединачне потврде првих чланова: благо-родьнь, блоудннцо-пас'ць, брато-творє(є)нїє, вель-можь, воє-вода, вьсе-црковьнь, дѣвнц(о)-оухыштннкъ, дѣто-творєнїє, ерєє-начелннкъ, звѣздо-блюстєльнь, ндоло-слоужнтель, кннго-препродав'ць, конїє-оурнстанїє, мєтко-водьць, мнро-продав'ць, млладєньцо-оуєнствьнь, млладєньчьно-оуєнствьнь, народо-дрьжанїє, ннште-пнтатель, отьцє-оуєнтель, подвнго-положннкъ, п'тнчє-ковлєнїє, пѣсно-пѣвьць, сребро-продавць, сыно-положєнїє, трьго-верьць, црькво-краснтель, чннно-начелннкъ.

## ЗАПАЖАЊА О ПРЕВОДУ

### 7.1. ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ПРЕВОЂЕЊА *СИНТАГМЕ* НА СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Преводац *Синтагме* се нашао пред једним озбиљним и тешким задатком. Требало је превести са грчког обиман зборник закона, који је садржавао и правне и канонске одредбе, а то је изискивало одлично познавање и грчког и словенског језика, укључујући велики број правних и богословских термина, и добро опште образовање. У овом случају преводац је имао посла са веома сложеним и разубљеним светом византијског законодавства, чији су темељи римски. Док је у четрнаестом веку српска средина од законика иза себе имала само *Законоправило* Светог Саве и тек настали *Душанов законик*, дотле је Византија до тада, за време свог хиљадугодишњег правног рада, изнедрила многобројне законике попут: *Еклога*, *Епанагога*, *Василика*, *Прохирона*, Јустинијановог *Corpus Iuris Civilis* и других. Не треба наглашавати чињеницу да је грчки језик до XIV века развио богословску терминологију до танчина док је Српска држава тек једно столеће раније добила свој први *Номоканон*. Наиме, преводац *Синтагме* је користио изворник на језику који је имао веома дугу историју и који је развио средства и начине да и најсуптилније и најапстрактније нијансе језика може с лакоћом да искаже, имао је већ спремне појмове, изразе и термине. Сетимо се, примера ради, само аријанског спора када је од једног гласа или једне речи зависила вера милиона Византинаца. Да ли је Христос ὁμοούσιος једносуштан, ὁμοίσιος сличносуштан, ὁμοιος сличан или ἀνόμοιος несличан Богу Оцу.<sup>151</sup> Много тога што је грчки поседовао, српскословенски није имао.

Са друге стране, треба имати у виду да су буквални преводи били уобичајени у периоду средњег века. Дословност је најчешће била примењивана на доктринарно важне списе из страха од кварења садржаја текста. Свето писмо и канонски закони су најчешће превођени реч за реч. Овоме у прилог говори и Ј. Грковић-Мејџор када каже: „Сакралност текста захтева његову саображеност са изворником“. (Грковић-Мејџор 2007, 134). Понекад је оваква техника дословног превода била професионални захтев чак и за преводиоце литерарних текстова.

Превођење религијских текстова уноси један нови аспект, а то је светост. Свето писмо се доживљава као „слово Божије“, где се по сваку цену мора очувати облик речи, смисао и садржај, јер чак променити и ред речи у реченици ubi et verborum ordo misterium est може одвести на погрешан пут, завести читаоца и одвести га у јерес. Таква бојазан од скрнављења текста ће се касније пренети и на светоотачка дела. Нагињање дословном преводу је било заступљено и у правним текстовима како би се сачувало слово закона. Страх од грешке, погрешног превода, искривљења текста и као најстрашнија последица тога, упадање у јерес, за последицу је имао то да су се многи средњовековни преводиоци грчевито држали дословног превођења и толико томе робовали да чак нису смели ни да одступе од реда речи (Francis 1988, 675–691).

<sup>151</sup>У четвртном веку је настао аријански спор око питања Христове природе. Омоусијанци су једини били правоверни, учили су да је Христос једнак по суштини Богу Оцу. Сви остали који су одступали од таквог учења (омиусијанци, омијци и аномејци) сматрани су иноверцима.

Дословност не треба осуђивати као неумеће преводиоца, јер она „није била резултат некомпетентности, него промишљен избор“ чији су разлози „углед језика изворника“ и „страх од кривоверја“ (Франсис 1986, 289). Наиме, после Константина, мали је број словенских преводилаца који су се одмакли од начела дословности (као на пример Јован Егзарх Бугарски из Преславске школе). Већина њих, попут непознатог преводиоца Дамаскинове *Дијалектике*, и Исаије Серског који је превео Псеудо-Дионисија Ареопагита следе начело верности оригиналу идући до крајњих изражајних могућности словенског језика – преводе једну грчку именицу увек истом словенском, један грчки префикс доследно једним словенским префиксом, грчки члан словенским „чланом“. Истовременим и систематским преносом и израза (речогласа, Wortlaut) и смисла настаје дословни, коренски, етимолошки превод (Кнежевић 1991, 72).

Теоријска основа за дословност се може пронаћи код Августина, који је разликовао ‘предмет, ствар’ (*res*), ‘реч’ којом се она именује (*sonus* ‘звук’, *signum* ‘знак’) и ‘појам’, тј. ментално поимање ствари засновано на непосредном или посредном искуству појединца (*significatio*), без којег би *signum* био лишен смисла. Пошто *signum* одражава суштину онога што је *res*, епистемолошка веза између облика и смисла мора бити задржана у преводу (Francis 1988, 675–691). Таква веза може се остварити на два начина – калкирањем или путем хендијадиса, где су смисао и облик изражени одвојеним речима у форми синтагме.<sup>152</sup> За критеријум средњег века савршени превод заснован је на идентичности смисла и облика у два језика. Овакво схватање базирано је на ставу да су језици у основи идентични и да смисао може бити пренет када се изрази једног језика буквално преливају у други.

Чврст хеленофилски став словенских писаца XIV и XV века је видљив и у историографији. Поштовање према грчком језику изражено је у исказима писаца и преводилаца као што су Исаија Серски и Константин Философ. То високо поштовање и посебна осетљивост према грчком оригиналу је изазвала нови процват буквалистичке теорије превођења у том раздобљу. Другим речима, један од могућих подстицаја преласку на дословност у превођењу дало је изузетно развијено хеленофилство (Alexandrov 2012, 70–71).

Стога, узимајући у обзир толику језичку дихотомију између изворног и циљног језика *Синтагме* и дословну средњовековну технику превођења можда не треба доносити исувише строг суд о раду наших средњовековних преводилаца као што је то својевремено учинио Стојан Новаковић. Наиме, он је у свом предговору српкословенском издању *Синтагме* написао: „Преводник који је израђивао превод знао је доста добро грчки и словенски, али осим тога, могло би се казати није знао ништа друго. Он није имао ни општег образовања, ни знања ни стила, нити му је на висини старање да јасно на свој језик преведе оно што је у грчком оригиналу“ (Новаковић 1907, LXIV). Новаковић је преводу замерао на његовој претераној дословности, истичући да је изворник ропски праћен, да се преводилац грчевито држао оригинала тако да није сагледавао целину, реченицу, па јој онда проналазио смисао и преводио је користећи изражајна средства свог језика, него је преводио реч по реч слепо следећи грчки изворник.

Такав преводилачки приступ очитује се већ у самој композицији превода *Синтагме*. У оригиналу законске одредбе су распоређене алфаветским редом како би се олакшало њихово

<sup>152</sup>Хендијадис је стилска фигура која смисао и облик изражава одвојеним речима: ἐπιστολή – посланныџ књингы, χάρις – даръ и сила.

проналажење. На пример одредбе *περὶ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, περὶ βασιλείας* би требало у преводу да се нађу под другим словима; о крштењу – под К, о цару – под Ц, или пак члан који је у оригиналу под Γ *περὶ γάμων* о браку би у словенском требало да буде под словом Б, *περὶ νηστείας* о посту под Π (Новаковић 1907, LXV). Међутим, преводилац је механички преводио и није размишљао да је могао и он да чланове распореди према азбучном реду како би олакшао њихово претраживање и словенском читаоцу.<sup>153</sup> Властарева *Синтаγμα*, преодевена у словенско језичко рухо, тиме је изгубила своју изворну намену приручног номоканонског речника.

Очигледно дослован превод могу илустровати и следећи примери:

*ὥστε πᾶσαν εἶναι ἀνάγκην* : иакоже в'сака быти но҃жда K25 (тако да буду принуђени).

*τοῖς δακτύλοις τῶν χειρῶν λάμβανε* : прѣсти ро҃чниции по҃кли Π7 (узми прстима својих руку...).

*ὡς ὁ θεολογίας ἐπώνυμος ἔφη* : иакоже богословѣа тѣзонмен'нѣи рече В1 (као што рече Богослов).

У преводу на савремени српски језик употребљено је општеприхваћено име Григорије Богослов.

Преводилац се потпуно држи оригинала када му је непозната материја коју преводи. Када се у предговору *Синтагме* спомињу атински законодавци Солон и Драконт, преводиоцу није познато ко је био Драконт, те је име *δράκων*, -οντος превео у његовом апелативном значењу 'змија, змај'. Тако је у српскословенском преводу уместо Драконовог закона постао Змајев закон. Да то није случајност види се по томе што је преводилац два пута направио исту грешку:<sup>154</sup>

*καὶ Ἀθήνηθεν οὐκ ὀλίγους τῶν Ἑλληνικῶν νόμων, ὅσοι τε εἰς Σόλωνα τὴν ἀναφορὰν ἀρχοῦσι καὶ Δράκοντα* ~ ...сложнѣше же н отъ аѳинѣскихъ не малыѣ отъ ел'линѣскихъ законѣ елицѣ въ солонѣ вѣзношенѣи нмѣти хвалеть се н з'мѣи. Преглед свих састава

*Σόλων δὲ τοῖς Ἀθηναίοις νόμους ἐτίθει τῇ ἔκτῃ καὶ τεσσαρακοστῇ Ὀλυμπιάδι, τοὺς τοῦ Δράκοντος περιελῶν, πλὴν τῶν φονικῶν* ~ солонѣ же аѳиннеомѣ законнѣ положнѣ чтиридесятѣи н шестѣи олимпѣаднѣ, змѣевѣ, отѣмѣ разке о҃бѣнствѣннѣихѣ Преглед свих састава (Суботин-Голубовић 2007, 439–440, Новаковић 1907, LXVI).

Дословни превод је заправо на неки начин преводиоцу давао сигурност да не одступи много од оригинала, али са друге стране је чинио превод нејасним, те тако, у великом броју случајева, без увида у изворник не би могао да се разуме. У примеру који следи може се видети какав бива превод, ако се не обраћа пажња на специфично значење речи, на контекст, него се механички прати први слој реченице изворника.

*Τὴ τῆ Μωσέως ὑπουργίας τὸ κράτιστον?* ~ что мωссеова сло҃женѣи дрѣжавноѣ; Ф7 На савремени српски реченицу бисмо превели – Шта је моћније од Мојсијевог служења Богу?

<sup>153</sup> Такав један недостатак који је отежао коришћење зборника на словенским језицима, услед дословног превода, у Русији је подстакао реформу у преводним словенским кодексима *Синтагме*. Та реформа, спроведена од стране цара Ивана Васиљевича Грозног, имала је за циљ да одеље распореди према словенској азбуци. Тај посао је додељен веома ученом и даровитом архипастиру Макарију из Молдавије који га је завршио око 1650. године. Рукопис се налази у Свето-Онуфијевском манастиру у Лавову (Иљинский 1892, 210).

<sup>154</sup> За разлику од модерних издања, у старим рукописима имена не бивају издвојена великим почетним словом.

Преводиоцу је промакло да је *κράτιστος* суперлатив од *κράτς*, те је то превео поприлично нејасним изразом *државној*. Не осетивши суперлатив у реченици преводилац је промашио смисао и на савремени српски језик то би се тешко превело без увида у грчки оригинал (Суботин-Голубовић 2007, 440, Новаковић 1907, LXVII).

Како не би одступио од оригинала, преводилац чак покушава да надомести и грчки члан који не постоји у словенском језику; у страху да не погреша он га надомешћује односном заменицом „који, која, које“ (јже, јанже, јже). Превод на српскословенски би био потпуно тачан и разумљив и без односне заменице која је ту употребљена. Пример оваког механичког калка (Birnbau 1958, 239–257) је покушај старословенског да надомести грчку супстантивизацију копирањем члана са инфинитивом (Бирнбаум 1968, 1–35).

Ἀρετὴ νόμου τὸ κελεύειν τὸ κωλύειν, τὸ ἐπιτρέπειν, τὸ τιμωρεῖσθαι ~ добродѣтель законоу јже повелѣвати, јже вѣзбранати, јже оубеждати, јже томити Н7 (Суботин-Голубовић 2009, 19, Новаковић 1907, LXVIII).

Дословност се може видети и у следећим калковима:

ἐκπολλοῦ ~ еже отъ многа~ већ одавно Преглед свих састава – овде у функцији прилога за време, на српскословенски је преведено дословно.

κατὰ τὸ λόγιον ~ по словеси ~ вешто Преглед свих састава – Преводилац је овај грчки израз који иначе значи *вешт, учен, искусан* превео као да је у питању именица *λόγον* која има бројна значења, на пример: *реч, говор, тврдња*, итд.

παραλόγος ~ чрѣзсловнѣ ~ без разлога, безразложно Г16

ἐξ αἰτίας εὐπροσώπου ~ отъ внины благозвѣстныхъ ~ на поштен начин Д4 – Можда је управо за ову прилику направљен калк *благозвѣстнѣ*, пошто у речницима није пронађена потврда овог придева.

σταυροπήγια ~ крѣстовѣдроженїа ~ ставропигија А9 У преводу на савремени српски језик задржан је грчки термин па је он и данас у употреби у СПЦ.

φορολόγος ~ трѣговѣрѣць ~ порезник А9

πάτρων ~ отъчанинѣ, Д10 отакъ Д11 ~ патрон Д10 Τὸν πενόμενον πάτρωνα ἀναγκάζεται τρέφει ὁ ἀπελεύθερος ~ обништавѣша отака поноуждають се питати освободни ~ осиромашеног патрона треба да храни ослобођеник Д11. Ово је један од примера хапакса,<sup>155</sup> када је преводилац морао да скује нову реч за појам и институцију која у средњем веку није постојала код Срба (Суботин-Голубовић 2009, 13).

ὕδροπαραστάτος ~ водопрѣдстатель ~ хидропарастас К8

<sup>155</sup> Хапакс је реч само једном посведочена, али не мора значити да ју је онај ко ју је забележио и смишљено сковао.



У преводу *Синтагме* на српскословенски језик коришћена је преводилачка метода која је била у складу са начелом потпуне верности оригиналу. Начело дословног превода и верности грчком предлошку је било типично за преводилачку технику XIV века (Weiher 1972, 138–159). *Синтагма* је преведена скоро ропски верно грчком предлошку, који следи у стопу, подражавајући притом не само ред и облик речи оригинала него и његову синтаксу. Међутим, потпуна дословност може некада одвести и у неразумљивост. Мора се признати да и Татјана Суботин, преведећи на савремени српски језик *Синтагму*, често није могла да се снађе без помоћи оригинала, а са тешкоћама су се суочавали и њени средњовековни читаоци.

У словенском тексту *Синтагме* може се приметити одређени напор да се превод формално изједначи (бар на нивоу синтаксе) са оригиналом. Преводац скоро прецизно калкира структуре грчких реченица, све грчке чланове преводи словенским заменицама *јѣжѣ, ѿнѣжѣ, ѣжѣ*, уместо да тражи еквивалент изразу, покушава кад год је могуће да замени грчки корен словенским, који има исто значење. За многе термине може се претпоставити да их је креирао преводилац или да им је он приписао другачија од уобичајених значења. Са једне стране, његова уметност стварања текста формално веома блиског оригиналу је запањујућа. Ова техника буквализма XIV века рефлектује тежњу писаца према формалној идентификацији са оригиналом. Напослетку, оваква средства у великој мери отежавају разумевање превода чинећи текст ученим и вештачким.

## 7.2. ИЗБОР РЕЧИ ИЗМЕЂУ НАРОДНОГ И КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА, ТРАДИЦИЈЕ И ИНОВАЦИЈЕ

### Потврде први пут посведочене у преводу *Синтагме*

За један мали број лексема из нашег ексцерпираног захвата можемо рећи да су први пут посведочене у преводу *Синтагме*, тј. да за њих немамо раније потврде.

*внрѣѣн* (на словенском југу потврда из превода *Синтагме* је најранија), *больничарь* (посведочена у LPS само у Номоканону српске редакције XVI века), *отакъ* (најранија потврда). Што се тиче лексеме *самовратъ* не можемо са сигурношћу тврдити да је њена најранија потврда из превода *Синтагме* докле се не реши питање датирања Милутинове повеље о Улјарима. Према Љ. Станојевићу она потиче из 1318. међутим данас се сматра да је у питању фалсификат из XV века (ЗСПП 531–532). *оуѣць* потврда у преводу *Синтагме* је досад најранија. Лексема *зълѣва* је најранија потврда код Словена. У преводу *Синтагме* први пут је посведочена и префиксална варијанта *\*прѣпродавѣць, в. книгопрѣпродавѣц*.

### Хапакси и креације преводилаца<sup>156</sup>

Нађено је шест хапакса: *мѣстоблюдељство, сѣродникѣна, оустаменитель, расиннителъ и расправителъ, трговерѣць*. Наиме, побројани примери су потврђени само у нашем преводу *Синтагме*. За хапак *сѣродникѣна* можемо рећи да има раније и боље посведочен синоним *сродница* који се јавља у Иловачкој крмчији и код Теодосија. У савременом српском језику имамо *сродница* поред *рођака*. У П8 два грчка термина *διατητής* и *γνώμων* преводилац предаје трима словенским који су истовремено хапакси *оустаменитель, расиннителъ и расправителъ* при чему се овај последњи везује за предикат *καθίσταται*, (уп. *καταστάτης* ‘установитељ, обновитељ’), а не за два споменута грчка предлошка. Нису прави термини нити се другде јављају и вероватно су преводиочеве креације.

<sup>156</sup> У славистичкој литератури долази до укрштања термина: *кованица, хапакс, неологизам, окационализам, индивидуализам, потенцијална реч* (Драгићевић 2011, 47).

Напоменимо и лексему тетъка која је у старословенском хапакс тетъка, посведочена у Супрасаљском зборнику (Цейтлин 1977: 40)

### Преводилачке креације

Српскословенски преводилац је у недостатку сопствених домаћих словенских термина при превођењу обилне грађе са старогрчког морао понекад да се сам довија и ствара нове речи које нису успеле да задобију термилошки статус већ су остале својствене само преводу Синтагме. У нашем ексцерпираним захвату су нађени следећи случајеви преводиочевих креација: архѣренство, \*архијерејствовати, архѣренствоуѣн, звѣроборьць, звѣроборьство, землѣмѣрѣе, нгрѣнца, нгоуменница, лицеподходьнь, лицеподходьнь, отъчаникъ, пѣталовница, прнбратенїе, сьересникъ, \*црѣкковатн, црѣквоуѣн.

Имамо неколико случајева сложеница које су највероватније преводилачке креације. Тако сложенице звѣроборьць и звѣроборьство које калкирају грчке предлошке својствене су само преводу Синтагме те можемо претпоставити да су сковане само за ту једну потребу. Потом имамо још један пар дублетних образовања са различитим деривационим суфиксима землѣмѣрѣство и землѣмѣрѣе од којих је последње старије и јавља се само у преводу Синтагме. РЈА има *zemļomjerije* и *zemļomjerstvo* као неологизме. Грецизам нгоуменница је посведочен само у преводу Синтагме иначе је нормалан фемининум стсл. нгоуменни. Преводилац Синтагме је вероватно сковао овакву моциону варијанту на *-ица* како би избегао хомонимију али ова није заживела, победило је *-ија*, у лику са старосрпским фонетизмом *игуманија*.

Преводилац Синтагме је за грчку синтагму ἐπὶ σκηνῆς сам сковао српскословенску сложеницу лицеподходьнь са варијантом лицеподходьнь која је највероватније само графичка. Будући да немамо других потврда за српсл. изведеницу отъчаникъ претпоставићемо да је и она креација самог преводиоца који је лексему сковао прма грчком предлошку πάτρων, на име на основу речи 'отац' и према грчком-ων- додао је *-(j)an-* и поименичујући суфикс *-икъ*. Такође две префиксалне сложенице прнбратенїе и сьересникъ би могле бити образовања која су преводиоци Синтагме сковали јер су за сада без друге потврде.

За грецизам архѣренство немамо потврда ван превода Синтагме те претпостављамо да је сковао сам преводилац према грчком предлошку ἀρχιερωσύνη. Сматрамо такође да је деноминал \*архијерејствовати начињен од самог преводиоца Синтагме као превод за гр. термин ἀρχιερωσύνη који му је потом послужио за грађење партиципа презенте активног архѣренствоуѣн потврђеног у Е32. РЈА и РСА бележе реч само у деминутивном значењу, те би фемининум нгрѣнца могао бити и творевина преводиоца. У С12 нађен је партицип презенте активни црѣквоуѣн 'који сазива скупове' образован од глагола \*црѣкковати који је вероватно сковао сам преводилац за гр. ἐκκλησιάζειν 'сазивати сабор'. У Е33 у грчком тексту употребљен је са субјектом γυνή глагол κουρατορεύω 'вршити старатељство'. Преводилац је сковао српсл. *femininum* пѣталовница од пѣталовникъ како би превео грчки глаголски облик.

Будући да побројане лексеме нису пронађене у нама познатим речницима нити у другим изворима словенских језика ми смо их окарактерисали као креације и кованице самих преводилаца Синтагме. За овакве лексеме можемо рећи да су се градиле *ad hoc*, „без стилистическог заданија“, већ највероватније због одсуства готове потребне речи у језику преводиоца (Цейтлин 1977, 41). Насупрот њима неологизми су се градили за потребе књижевног језика и нове лексеме су образоване уз помоћ продуктивних словенских творбених морфема (Грковић-Мејдор 2007, 383).

## Речи без других потврда

Лексема *анеп'енкь* је грчко-српски хибрид и посведочена је само у нашој Синтагми. Такође и лексема *полоу'нтель* нигде другде није посведочена, а за сглагољство ван Синтагме једина потврда је нађена у LPS као деноминал сглагољствовати из српсл. Златоуста (хомилијара) XVI в. Придев *сынов'скь,-ын* је такође без других потврда. За *трнродіе* и *трнродьство* као и за *посын'еніе* Миклошич даје једино потврде из Ходошког зборника преузете из Синтагме. *вольничарь* (посведочена у LPS само у Номоканону српске редакције XVI века). *тавоуларь*.

Новаковићев текст је по рукопису из 1453, али постоје старији преписи из последње три деценије XIV века, и ако би се њиховим сравњивањем установило да је реч *сьсловіе* стајала већ у протографу из пете деценије истог столећа., што се у начелу чини вероватним, била би то потврда ранија од трију које Миклошич даје у LPS, а које су све српскословенске из XVI–XVII в.

Да укажемо и на термин *вьдовнца* који је био неологизам изведен од *вьдова* који је био архаизам. То је иначе једини случај неологизма у нашој грађи.

## Дублетна образовања

Нађен је изестан број дублетних образовања са другачијим суфиксима што можемо видети на основу побројаних примера.

*облакогоннтель* - *облакогоньць*: преводилац је термин *облакогоннтель* преузео из раније књижевности а *облакогоньць* у наслову вероватно сковао као „народскију“ реч, или можда чак преузео из народног говора. *законоположнтель* : *законоположнникь*, *звѣздословьникь* : *звѣздословьць*, *землемѣрїе* : *землемѣр'ство*, *трнродіе* : *трнродьство*, *чародѣнство*: *чародѣнїе*, *вльхов'ство* : *вльхованїе*, *оброу'нтельство* : *оброу'енїе*, *прнставннч'ство* : *прнставленїе*, *свештен'ство* : *свештенїе*, *ѣслоужнтел'ство* - *слоуженїе*, *стронтель'ство* : *строенїе*. *промыслнтель* : *промыслнникь*. *снн'клнтнкь*: *снн'клнтъ* / *снн'глнтъ* / *снн'клнтъ*.

На основу заступљених дублетних образовања можемо претпоставити да је на преводу Синтагме радило више преводилаца те су се једни одлучивали за једне творбене моделе а други за друге.

## Глосе

Преводилац *Синтагме* је терминима за које је мислио да читаоцу неће бити разумљиви додавао уметке, тј. појашњења која нам дају највише потврда старосрпских речи у српскословенском преводу. То је најчешће чинио изразом *рекше* и на једном месту имамо случај са *снрѣчь* и оба значе *то јест*, такође је нађен и један случај где је глоса убачена са глагољет *што значи*. Тим изразима преводилац је заправо чинио увод у тумачење термина. У нашој грађи нађено је 26 случајева глоса, тј. уметака који имају за циљ да читаоцу олакшају разумевање како речи тако и синтагми и реченица и нису заступљени у грчком изворнику. Преводилац заправо или глосира грецизме славенизмима или пак појашњава славенизме народним речима.

*братотворе(је)нїе* *рек'ше* *повратнн'ство*, *вьспрннннкь* *рекше* *коумь*, *глоумьць* *рекше* *народнїи* *нгрьць* = *σκηνακός*, *ἦτοι ὁ δῆμιόσιος πατριώτης*, *двѣма* *братома* *сньхоу* *појети* *и* *сьвсть*, *рек'ше* *зълвоу*, *дїаконннн* *рекше* *слоужнтел'нннн*, *евноухъ* *рекше* *каженннкь*, *епнскопъ* *рек'ше* *с'мотрнтель*, *жнтел'ство* *рекше* *мероп'шнна*, *нзбранїю* *же* *рече* *быв'шоу*, *снрѣчь* *нареченїю*, *нздавьць* *рекше* *блоудннцопас'ць*, *можетъ* *оуставннн* *рек'ше* *отетн* *архїтеренство*, *молнтвннннн* *рек'ше* *цьрквннн*, *народнаа* *рек'ше* *царнн'скага*, *за* *народноую* *рек'ше* *царнн'скоую*,

простътъскою рекше особною, подражателе рекше скодрахы, скодрахы же глаголетъ подражателе, въ промыслницю рекше ндеже ксть промыслитель срѣчь царь, расколенїа рекше расцѣпленїа, слоужьб'никоу рекше поддїаконоу, сьль рекше апоклсарь, ) събор'нынхъ нстезатель, рекше врьтїн, аште събор'нын врьтїна рекше царскы, отъ съборнаго рекше отъ врьтїне царскааго, снхл кє, рекше жена сына кє, тавоуларїе же оу насъ и номнцн.

Из побројаних примера видимо да су најзаступљенији случајеви где се словенизми глосирају старосрпским народним терминима. Нпр. рекше ~ поснїенїе народну реч за исти појам *побратимство* преводилац је у В8 убацио као глосу за српсл. еквивалент братотворе(кє)нїе.

Ређи су случајеви где се грчким термином објашњава његов словенски еквивалент: сьль 'изасланик' је појашњено старосрпском глосом рекше апоклсарь која је пореклом грецизам, потом српсл. слоужьб'никоу, глосирано је грецизмом рекше поддїаконоу. Имамо и један пример где је грецизам тавоуларїе појашњен старосрпским термином номнцн који је такође грецизам. Заправо, наведени грецизми су се били одомаћили у народу да су били разумљивији него њихови словенски еквиваленти те су их због тога наши преводиоци стављали као уметке. Нађена су три случаја где су грецизми појашњени славенизмима: евоухъ рекше каженикъ и епископъ рекше с'мотритель при чему је у Д7 у питању преводиочево појашњење грчког термина ἐπίσκοπος његовим дословним словенским еквивалентом с'мотритель. Преводилац је у Г11 грецизам глосирао славенизмом, позајмљеници дїаконици је придодат словенски еквивалент као појашњење: слоужител'ница. Заступљен је један пример где је народна реч појашњена српскословенском преведеницом, издавць рекше влоудницопасць. Јединствен је и случај где преводилац и саму глосу појашњава, въ промыслницю рекше ндеже ксть промыслитель срѣчь царь заправо промыслитель је српсл. појашњење за славенизам въ промыслницю а у исто време је и сам је глосиран са срѣчь царь. Занимљив је и случај да и преводилац *Синтагме* и грчки предложак дају глосе δημόσιος πατριώτης, народнїн нгрць за σκηνικός и глумць. Да се осврнемо и на пример молитвннцє рекше црквнцє, у Е12 дословни превод молитвннца за гр. εὐκτήριον појашњен је преводиочевом глосом као црквнца. Будући да се овај уметак овде односи на цркву као грађевину, а не на установу он је старосрпски термин.

У потврдама из превода Синтагме измеђују се а каткад и удвајају славенизам подражателъ и домаћа реч скодрахъ као преводи за гр. μῦθος и σκηνικός . У Θ1 μῦθος је двапут преведено обема, у првом случају је уз подражателе додато као глоса рекше скодрахы, а у другом се скодрахы појашњава уметком же глаголетъ подражателе. Насупрот томе у М7 скодрахе и подражателе стоје један крај другог као синоними и преводите гр. μῦθος и σκηνικός, у М11 имамо наслов о подражателєхъ и скодрасѣхъ према грчком предлошку Περὶ μύθων καὶ σκηνικῶν.

Имамо и случајеве где се појашњавају не само конкретне лексеме него и синтагматски изрази па чак и читаве реченице. Тако нпр. глоса рекше зьвоу додатно појашњава израз двѣма братома снхоу поєтн и сьсть или пак рекше врьтїн глосира израз събор'нынхъ нстезатель; преводилац каткад и глосу претвара у израз како би боље појаснио славенизам као нпр. , снхл кє глосира изразом рекше жена сына кє. У преводу *Синтагме* заступљене су и читаве реченице које имају за циљ да појасне одређене појмове, нпр. будући да реченица прѣторъ ксть сань старѣн или воєвода нема свој грчки предложак очигледно је да преводилац жели да објасни функцију претора.

Наслов одељка у В8 нема еквивалента у грчком тексту (стр. 127), можда је пред преводиоцем био друкчији грчки предложак, где је у наслову било гр. ἀνάδοχος 'усвојитељ, кум', што је он дословно превео као 'прималац' (въспрнннцъ) а онда глосирао српским народним називом коумь. У М1 у грчком оригиналу нема еквивалента, (в. вљхов'ство) српсл. превод је парафраза.

У наставку ћемо истаћи још нека запажања и карактеристичне црте у преводу Синтагме.

– У Д9 је уместо дословног превода 'велики богослов Григорије' преводилац употребио парафразу 'велики у богословљу Григорије' (в. богословнє).

У М15 γαμετή се преводи са братница, иначе се у Синтагми преводи са жена, соγπροϋγνница.

Од две постојеће варијанте придева ἑκκλησιαστικός, τῆς Ἐκκλησίας, црквени' У српскословенским и старосрпским писаним текстовима постоје две варијанте за гр. придев ἑκκλησιαστικός, τῆς Ἐκκλησίας, црковњњ и цркъвњњ. Како преводиоци Синтагме тако и састављачи Душанова закона користили су варијанту *црковни* (в. црковњњ, -ин).

– У А15 преводилац је заменио грчке термине ἑπαρχος и ὕπαρχος, мада је могуће да је грчки текст исварен на том месту (в. епарѣхъ).

– вљѣва Новаковић у индексу даје περίαπτος = *навезатель*, *вљѣвь*, но није извесно да гр. именица мушког рода постоји у значењу 'онај који качи привеске', како је то преводилац у М1 очито схватио преведећи као *навезатель* (али на другом месту као *навезаније*), што се пак тиче другог превода ту је посреди фемининум *вљѣва* 'вращбина' а не маскулинум *вљѣвь*.

– Реч вѣльць је посведочена и у Светоарханђелској хрисовуљи цара Душана и у неким рукописима ДЗ као варијанта за грецизам *козникъ* док се у *Синтагми* κοσμικός редовно преводи са *миръскын*.

– У А15 преводилац је заменио грчке термине ἑπαρχος и ὕπαρχος, мада је могуће да је грчки текст исварен на том месту (в. епарѣхъ).

– У Е17 у потврди: епископъ љсть зритель и промышльникъ и печаловникъ в'сѣмъ събираюштинѣ се доушамъ Ἐπίσκοπος ἐστὶ θεατῆς καὶ κηδεμών πασῶν τῶν ἐκκλησιαζομένων ψυχῶν преводилац је између гр. θεατῆς καὶ κηδεμών убацио реч *промислник* које нема у грчком еквиваленту. Преводилац је ту направио пропуст или је у тексту Синтагме који је користио између θεατῆς καὶ κηδεμών стајало проνοητής у сличном значењу као *печаловник*.

– Под одредницом прѣвѣноуць у В8 преводилац је за предају гр. посесивног генитива употребио словенски посесивни датив. У српскословенском реч отрокъ се употребљава у свом црквенословенском, а не у старосрпском значењу. Преводиоци *Синтагме* су за гр. χοραύλης имали два избора, стсл. свнрьць и сопьць, а да се одлуче за ону прву свакако је допринело то што је она живела у њиховом говорном језику.

– Преводилац *Синтагме* је употребио „учену“ форму ближу грчком изворнику за реч прѣмнкѣрь < πρῆμνικήριος док састављач Душановог законика користи народскији облик прѣмнкюрь. Наиме састављачи ДЗ су настојали да језик законика што више приближе широким народним слојевима како би и простом сељаку било разумљиво када уђе у спорове које мора путем закона да решава.

– Примећујемо да се гр. εὐτελής у првом делу Синтагме преводи књижевним облицима *ништъ* 'сиромах' и *редникъ* 'обичан човек' а у завршним поглављима старосрпском речју *себръ* у којој су обједињена значења простоте, ниског порекла и слободе. Може се претпоставити да се исти преводилац испрва двоумио око предаје гр. термина εὐτελής па се на крају одлучио за домаћу реч *себръ* (Лома 2018,12).

– Преводиоци за предају гр. μοναχός не користе синониме стсл. (и српсл.) *чръноризць*, *чрънць*, као ни други грецизам *калоуѓѣрь*.

– У преводу Синтагме грчка именица συγγραφεύς 'аутор' преводи се са *сѣписатељ* док се у српскословенским споменицима преводи партиципом *сѣписала*.

Верује се да је превођење Синтагме било иницирано као предрадња за Душанов законик , тј. да је било намењено његовим састављачима, међу којима су неки могли бити и преводиоци

Синтагме. Превод је рађен за образоване људе, зналце српкословенског језика, али је требало да послужи за законодавни текст који је морао бити разумљив и неписменима, самим тим срочен на старосрпском језику. То се види и у употреби термина. У поређењу са преводом Синтагме где је *владыка* ‘господар, власник’, ДЗ у том значењу има *господарь*, а *владыка* је у њему и иначе у старосрпском фемининум: ‘властелинка’; *отрокъ* је у Синтагми ‘дете’, у ДЗ искључиво назив за припаднике најнижег слоја становништва, а то је карактеристично старосрпско значење. Најмање један од преводилаца Синтагме чинио је, свесно или несвесно, искорак ка циљном исходу посла, убацујући глосе као *зълва*, *побратимьство*, и пишући народне ликове као *маћеха*, *унука*.

### 7.3. НЕПРЕЦИЗНОСТИ И НЕДОСЛЕДНОСТИ У ПРЕДАЈИ ГРЧКИХ ТЕРМИНА

На извесним местима наишли смо на непрецизне преводе појединих грчких термина. Они заправо могу заиста да буду погрешно преведени као нпр. у П8 где преводилац не разумева добро гр. термин *διαιτητής* и онда га стога и погрешно предаје на српкословенски (в. *расиннителъ*). Са друге стране неки пропусти можда нису начињени због неразумевања грчког предлошка него стога што је преводилац користио неку другу верзију грчког текста према којој превод онда не би био непрецизан и погрешан него исправан и коректан. Тако нпр. ако је у E11 уместо нашег *ἐξάρχους* у неком другом бољем препису стајало *ἐξαρχίον* или пак ако је у E17 између *θεατής καὶ κηδεμών* стајало *προνοητής* онда не бисмо могли да осудимо преводиоца у првом случају за погрешан превод, а у другом за интерполацију. Овакву ситуацију илустроваћемо следећим примерима:

– Лексема *расиннителъ* у П8 ‘*διαιτητής*, судија’ је изведена од глагола *расиннити* којим се у црквенословенском преводи гр. *διατάσσειν* ‘распоредити’. Међутим у основи именице *διαιτητής* није глагол *διατάσσειν* ‘распоредити’, како је преводилац изгледа погрешно препознао него глагол *διαιτᾶν* ‘пресуђивати’.

– Наслов одељка гр. *Περὶ τῶν γαμουμένων παρθένων γυναικῶν* погрешно је преведен и у ПСС и у Г8, на првом месту конструкцијом предлога *ο* са генитивом, на другом са дативом уместо с локативом: \**ο* *посагаюштихъ дѣвнцахъ женахъ*.

– Други члан преведенице *православьнъ* < гр. *ὀρθόδοξος* при калкирању гр. *δόξα*, ‘мишљење, вера’ и ‘слава’ погрешно је преведено речју *слава*, тачнији превод је посведочен у старословенском корпусу *правокѣрнь* (ССС уп. Маретић у RJA 11: 414).

– У E11 *εκсарχῆν* и *επαρχῆν* *митрополити нарицаєтъ* = *ἐξάρχους* *τῶν ἐπαρχιῶν* *τοὺς μητροπολίτας* *καλεῖ* имамо погрешан превод за гр. *ἐξάρχους* које се у српсл. предаје са *εκсарχῆν*. Тачан превод за *ἐξαρχος* би био *εκсархъ* уколико у грчком предлошку није стајало *ἐξαρχίον*, за шта не можемо бити сигурни због недостатка новијих и бољих издања.

– У E17 у потврди: *епископъ* *єсть зритель* и *промыслъникъ* и *печаловникъ* *в’сѣмъ събираюштинѣ се доушамъ* = *Ἐπίσκοπός ἐστι θεατής καὶ κηδεμών πασῶν τῶν ἐκκλησιαζομένων ψυχῶν* преводилац је између гр. *θεατής καὶ κηδεμών* убацио реч *промислник* које нема у грчком еквивалента. Преводилац је ту направио пропуст својом интерполацијом или је у тексту Синтагме који је користио између *θεατής καὶ κηδεμών* стајало *προνοητής* у сличном значењу као *печаловник*.

Приметили смо да преводилац на више места схвата грчки назив радње као *помен agentis*. Нпр. грчко *περίαλτος* што значи ‘амајлија, привезак’ преводилац схвата као *помен agentis* и преводи са *навезатељ*. Међутим у M1 се исти грчки предлошак, само у средњем роду *περίαλτον* преноси и у српсл. називом радње као *навезанник*. Такође се и гр. *φαρμακεία* српкословенски предаје именицама вршиоца радње *отравьникъ* и *чаровникъ* Грчки назив радње *γοητεία* преведен је словенским називом за њеног вршиоца као *ковьникъ*. Занимљиво је да су то све лексеме чија се семантика везује за гатање и чарање. На једном месту имамо највероватније

искварен текст лексеме †служительство ‘συνοίκησις, заједнички живот’, а исправно би било \*служительство јер гр. συνοίκησις не значи ‘служба’ већ ‘суживот’. У ПСС и Г4 под одредницом мужь генитиви множине мужи, женъ, свѣтѣникъ стоје уместо очекиваних локатива, можда дословним преузимањем грчких генитива уз περί схваћених као партитивни. За реч врьѣи и старији номинатив на -їи и млађи на -ни посведочени су у истом одељку, што би указивало на истог преводиоца.





## ЗАКЉУЧАК

У свом раду истражили смо један сегмент лексике српскословенског превода Синтагме Матије Властара – термине који означавају сродство и друштвено устројство. Синтагма је зборник црквених и грађанских закона који је саставио монах Матија Властар у XIV веку, а за време цара Душана преведена је са грчког на српскословенски. Однедавно постоји и превод на савремени српски језик. Користећи се Синтагмом на сва три језика извршили смо ексцерпцију термина сродства и друштвеног устројства и начинили тројезични речник (српскословенско-старогрчко-српски). Чине га 594 одреднице. Први делови речничких одредница састоје се од граматички одређених потврда и приказане употребе у ужем контексту, словенском и грчком; други делови фокусирани су на етимолошку дискусију уз коришћење стандарних приручника (в. Увод). Тако конципиран речник послужио нам је као основа за даље истраживање.

Ексцерпирани смо Новаковићево издање превода Синтагме из 1907, приређено према једном, Крушедолском рукопису из 1453, које засад остаје и једино. Од других рукописа консултовали смо нешто ранији Ходошки посредством Шафаровикових исписа одатле које је Миклошич унео у свој старословенски речник. Испоставило се да у овим двама рукописима поред подударних, постоје и различита читања, и да је у таквим случајевима чешће Ходошки рукопис онај који даје читање ближе изворнику.

Језик превода Синтагме је српскословенски, књижевни језик Срба у средњем веку, настао као редакција старословенског преузимањем старосрпских фонетских одлика, од којих су главне псл. \**o* > у, псл. \**ь* > њ, а од старосрпског се најочитије разликује задржавањем старословенских рефлекаса *ит*, *жд* < псл. \**tj*, \**dj* према стсрп. *ћ*, *ђ* и почетног *въ*- према стсрп. *у*-. Примери из наше грађе су српсл. *соупроугъ* < стсл. *сѣпрѣгъ*, *дѣшти* < стсл. *дѣшти*, стсрп. *кѣн*. Српскословенски језик је био богослужбени и књижевни језик Срба до XVIII века, када га је тој функцији заменио рускословенски. За средњовековну Србију је била карактеристична појава диглосије, тј. паралелно постојање књижевног и народног језика у српској писмености. Употреба двају језичких варијетета, српскословенског и старосрпског, била је строго разграничена, тако што су књижевним језиком писани текстови религијског, духовног карактера а народским садржаји профаног карактера. Наиме, простом, необразованом човеку морао је бити разумљив текст који је битан за његово функционисање у друштву (правна документа, надгробни натписи, писма, повеље). Неретко се у истом тексту употребљавају оба језичка типа, нпр. у великим владарским хрисовуљама аренга и санкција су писане српскословенским а законоправни одељци, у којима се наводе феудалне обавезе, набрајају и омеђују земљишни поседи старосрпским.

У језику превода Синтагме такође има старосрпских примеса. У термиолошкој грађи коју смо ексцерпирани то су поједини облици са старосрпским фонетизмом: *макѣха* поред *маштѣха*, *оуноука* поред *въноука*, као и ретки морфолошки сербизми попут стсрп. наставка генитива јединине непалаталних *a*-основа и акузатива множине непалаталних *o*- и *a*-основа -*ε* уместо српсл. -*ы*: *братоуѣде* gen. sg., *патрѣархе* acc. pl. и наставка -*а* за генитив-акузатив мушких *i*-основа *зѣта* према српсл. *зѣти*. Утицај говорног старосрпског језика на превод Синтагме најјаче се осећа у домену терминологије, јер су преводиоци били свесни потребе да правне

појмове пренесу на начин разумљив и простом човеку. Том настојању можемо захвалити за ране, у неким случајевима прве потврде речи: зълва, пашеногъ, свѣсть, шоура, шоуръ и др., које не спадају у лексички фонд црквенословенског језика већ су преузете из старосрпског.

У семантичкој категорији термина крвног сродства највећи удео имају домаће речи (27 потврда), док књижевних има 15. Од позајмленица посведочен је само грецизам *анѣп'ѣа f.* и *анѣп'ѣн m.* с изведеницом старосрпским суфиксом *-ић* *анѣп'ѣнѣкъ*. Срећу се и синтагматски спојеви за ознаку степена сродства попут *прѣвын братоу'ѣдѣ, вторын братоу'ѣдѣ, прѣваа братоу'ѣда, втораа братоу'ѣда, третнаа братоу'ѣда, голѣма тетъка, мала тетъка, голѣмын стрнѣцъ, рас(т)на сестра, братниѣ ѣдо*, који су дословни преводи грчких предлога, али нису страни ни српском народном језику (*прва братучеда, првобратучеда*).

Од термина бескрвног сродства потврђено је 18 старосрпских и 12 српскословенских. Има и један пример прилошке синтагме: *моужата жена*. Од позајмленица, латинског порекла су *коумъ* и *коума* (< лат. *commāter*) а старотурског пашеногъ (предосмански турцизам). Термини друштвеног устројства подељени су на термине световне и црквене хијерархије. Термине световне хијерархије смо потом поделили према чиновима у држави и војсци и према сталежу. Дobar део лексема које означавају чинове у држави су грецизми латинског порекла, али су из ове семантичке категорије најзаступљенији славенизми. Народним речима из ове семантичке сфере могу се сматрати *вельможѣ властѣаннѣ, кнезѣ, начѣанникъ, прѣдникѣрѣ и кѣсарѣ*. Имамо и један пример прилошке синтагме: *ѣтврѣтовластни сынѣ 'тетрарх'*. Од лексема које означавају војне термине најзаступљенији су славенизми, од којих су само две речи народне: *воинникъ* и *воѣвода*. Ту су и два грецизма латинског порекла *прѣторѣ* и *доука*, који су од војних термина постали називи за административне функције.

Међу називима за лица у црквеној хијерархији најзаступљенији су грецизми, што се да и очекивати у сфери источног хришћанства, јер су заједно с вером православни Словени примили не само хришћански етос него и терминологију византијске Цркве. Једно од ретких словенских именована лица црквеног чина је лексема *причѣтникъ* насупротив грецизму *клерикъ* < *κλῆρικός*. Славенизам је и термин *свѣштенникъ*. Занимљиво је да се за називе монаха, подвижника, отшелника, мученика углавном користе славенизми, нпр. *постникъ, ннокъ, ннокнина, љтъць, свѣштеннодоуѣнникъ*. Известан број термина из ове семантичке категорије су калкови или полукалкови према грчком.

У нашој грађи ексцерпирани смо 105 лексема које означавају називе лица која обављају одређена занимања. Те термине смо класификовали према врсти занимања која дата лица обављају: називи за државне службенике, називи за занимања из правне сфере, занимања везана за цркву, занимања у вези са трговином, занимања везана са здравством, пољопривредна занимања, називи за интелектуалне делатности, називи за сценске забављаче, називи за музичаре, термини који су у вези са гатањем и врачањем и нечасна и забрањена занимања.

Разграничавање термилошких слојева у обрађеном сегменту лексике превода Синтагме вршено је по следећим критеријумима. Термини су разврстани по пореклу на домаће словенске, у које су убројане и позајмленице из прасловенског доба, пре свега рани германизми, неки од њих крајњег грчког или латинског порекла, и на позније позајмленице и преведенице – калкове. Даљи корак био је разврставање словенских термина на старосрпске и црквенословенске, што се показало као прилично сложен посао. Полазило се

од провере да ли је дата лексема посведочена искључиво или претежно у старосрпским текстовима и да ли је позната народним говорима, у ком случају смо је класификовали као старосрпску, а ако је својствена само црквенословенској књижевности, из које је евентуално ушла у савремени књижевни језик, сврстали бисмо је међу славенизме. Основни критеријум којим смо се водили приликом ове класификације била је посведоченост дате лексеме само или претежно у одређеној врсти текстова, старосрпским или српскословенским, као и у народним говорима наимае, уколико је дата реч потврђена у старосрпским текстовима и народним говорима одређивали смо је као старосрпску, а уколико је својствена само српскословенским текстовима као славенизам. Код варијантних лексема критеријум за разврставање могле су пружити дистинктивне фонетске црте (стсрп. макиџа, оуноука : српсл. маштеџа, вьноука), а где њих нема, значење. Тако су владыка м. ‘господар, власник’ и отрокъ ‘дете’ прибројани славенизмима, иако исте речи постоје и у старосрпском, али у другом значењу: владыка f. у ‘властелинка’, отрокъ ‘припадник најниже класе зависних људи’.

Преостао је ипак не мали број термина заједничких старосрпском и српскословенском код којих нема ни формалних ни семантичких критеријума да се припишу само једном од та два језичка варијетета. Таквих је у нашој грађи 44 без деривата и они су највећим делом лексеме наслеђене из прасловенског. Не рачунајући њих, у преводу Синтагме потврђено је 54 речи које су старосрпске, на основу чега можемо закључити да су преводиоци, или бар један од њих, убацујући глосе као *зълва* и пишући народне ликове као *маћеха*, *унука*, чинили, свесно или несвесно, искорак ка циљном исходу посла, ако је то, како се претпоставља, било састављање законправног акта на старосрпском језику какав је био Душанов законик, на којем се радило упоредо са преводом Синтагме.

Наравно, будући да је Синтагма српскословенски спис, највећи део његове укупне лексике, па и овде обрађених термина су славенизми, у које убрајамо и преведенице сковане према грчким предлошцима, од којих су неке већ биле одомаћене у црквенословенској књижевности, а друге се први пут јављају овде (нпр. влоуџницо-пасџь : πορνο-βωοσκόζ, звѣрвоуць : θηριομάχος), што отвара могућност да су их сковали сами преводиоци Синтагме. Међу сложеним преведеницама има пуних калкова (нпр. закон-положителъ : νομο-θέτης, три-родје : τρι-γένεια) и тзв. полукалкова где је један члан сложенице грецизам (идоло-слоуџителъ : εἰδωλολάτρης) или словенска реч која се значењем не подудара у потпуности са грчком (троје-жєньць : τρί-γαμος).

Од термина страног порекла најзаступљенији су грецизми које смо поделили на старији слој књижевних грецизама и старосрпске грецизме који су настали у контакту са грчким језиком изван сфере црквене књижевности: (а)поклансаръ, дикџи, прѣдникѣрь, хартофѣлакъ. Што се тиче посредних позајмљеница, највећи број је преузет из латинског (нпр. доука < δοῦξ, δουκός < лат. *dux*, ѿлоуџѣ < ἰλλοῦστριος < лат. *illustris*). Од непосредних латинизама или романизама у својој грађи имамо само два етимолошки повезана: коуџа и коуџь, уз то један семитизам грчког порекла: авџа. Ране германизме третирали смо као део познопрасловенског лексичког фонда, без обзира на њихово крајње порекло, нпр. црџквы < (зап.) герм. \**kirik(k)ā*- ‘црква’ < гр. Κυριακὴ (οἰκία) ‘Господњи (дом)’.

У шестом поглављу извршена је творбена анализа ексцерпираних термина сродства и друштвеног устројства. Најпре је дат преглед основних, неизведених речи, њих 43, од којих су неке биле полазиште за извођење других лексема из сфере нашег захвата (присвојних

придева, моционих изведеница и сл.). Код тих речи на словенској равни могу се само издвојити корен и флективни форманти. Међу њима заступљени су следећи деклинациони типови; непалаталне и палаталне *o*-основе (25), затим *a*-основе (9), четири женске *i*-основе, по две мушке *u*-основе и женске атематске именице које су прајезички реликти (дѣшти, мати), по једна женска *ī*-основа и мушка *i*-основа. Табеларно су представљена деривациона гнезда обрађених термина. Излистане су суфиксалне изведенице по суфиксима у њиховом прасловенском лику, абecedним редом, а затим и префикси заступљени у нашој грађи: *\*ne-*, *\*otъ-*, *\*po-*, *\*pri-*, *\*pro-*, *\*prě-*, *\*orz-*, *\*sq-*. Испоставило се да је најфреквентнији суфикс *\*-bstvo* за образовање апстрактних именица (45). Њему је конкурентан суфикс *\*-bj(e)*, самосталан (12) или у склопу глаголских именица на *\*-anъje* (16) и *\*-enъje* (23). Код *nomina agentis* најчешћи је суфикс *\*-tel'ъ* (33 потврде), а одмах за њим *\*-ikъ* у проширеном лику *\*-nikъ*. Добро је заступљен је и поливалентни суфикс *\*-ъсъ*. Од суфикаса за грађење женског рода најпродуктивнији је *\*-ica*, којим је изведено 28 обрађених термина. Најзаступљенији придевски суфикс у нашој грађи је *\*-ъskъ* са 43 потврде. Најближи по фреквентности му је *\*-ъnъ* са 29 придева.

Посебна пажња посвећена је творби сложеница. У нашој грађи је ексцерпирана 101 сложеница од којих су 94 калкови са грчког, а преосталих седам старе, претписмене словенске речи. Целокупан корпус подвргнут је морфолошкој и синтаксичкој анализи а преводне сложенице упоређене су са својим грчким корелатима. Оне су се у највећем броју показале као калкови према грчким предлошцима, мада има и случајева да је грчка сложеница преведена српскословенском простом речју или синтагмом, и обратно да се грчка проста реч или синтагма предају српскословенском сложеницом. Указано је на изражену тежњу преводилаца Синтагме ка богаћењу српскословенске лексике путем дословног превођења (калкирања), нпр. звѣздо-словѣць : ἄστρο-λόγος, земле-мѣрїе : γεω-μετρία.

Из анализе нашег узорка произилази закључак да је Синтагма превођена највећим делом дословно, посебно у оним деловима који су преводиоцима били неразумљиви, и да превод, посебно на нивоу синтаксе, готово ропски следи оригинал. Што се тиче лексикографског налаза, имамо с једне стране преводилачке креације које нису заживеле и остале су хапакси (анеп'сенкѣ, звѣроборѣство, землемѣрїе, мѣстоблюдељство, отъчаннкѣ, петаловница, полоучителѣ, расчинителѣ, расправителѣ, сьродникїни, тавоуларѣ, торговерѣць, оустаментелѣ) али с друге стране лексеме, добрим делом народне, за које овде имамо најраније потврде: внрѣтїи, вольннтарѣ, салобратѣ, оуѣць, зъл'ва, \*прѣпродавѣць.

Једна од специфичности превода Синтагме је преводилачко прибегавање глосама ради појашњења одређених термина. У нашој грађи је нађено 26 глоса које углавном појашњавају књижевни термин народним. То би ишло у прилог мишљењу да је превођење Синтагме било својеврсна предрадна за састављаче Душановог законика, међу којима су вероватно били и неки од преводилаца Синтагме. Док је Синтагма преведена за ужи слој образованих људи који су владали српскословенским језиком, Душанов законик срочен је на старосрпском језику, тако да су га могли разумети најшири кругови слабије писмених и неписмених.

На крају, треба истаћи да су наши закључци прелиминарни. Посредством Новаковићевог издања ми смо ексцерпирали само један и то не најстарији рукопис превода Синтагме. Новаковић није са Карловачким сравњивао друге рукописе, а налази на не тако малом узорку који нам пружа лексика из старијег Ходошког преписа у Миклошичевом

речнику (уз један из Хоповског преписа) довољни су да предоче неопходност критичког издања текста на основу свих рукописа. С обзиром на свој значај за језичку и културну историју, српскословенски превод Синтагме свакако заслужује такав, темељан научни приступ. Имајући то у виду, истраживање које смо спровели не подвлачи црту под разматрану проблематику, већ пре даје подстицај за даље озбиљно и систематично бављење овим законодавним спомеником.



# РЕЧНИК

Структура речничке одреднице је следећа. Насловна реч даје се у номинативу, црквенословенским писмом, уз граматичку дефиницију рода (m., f., n.). Ако номинатив јединице није посведочен у тексту превода Синтагме, стављен је у угласту заграду. Иза наслова следе грчки еквивалент и превод на савремени српски језик, уз упућивање на поглавље и на странице Новаковићевог издања, грчког предлошка у издању Ралија и Потлија и српског превода Татјане Суботин. Затим се нижу све потврде речи, редоследом: једнина (sg.) – двојина (du.) – множина (pl.) а унутар тих подраздела облици падежа од првог до седмог, такође означени латинским скраћеницама. За сваку потврду наведен је њен ужи контекст у преводу и грчком изворнику. На крају долазе, ситнијим слогом који се користи за фусноте, подаци о етимологији речи и њеној потврђености у другим речницима (PKC, RJA, LPS, CCC, SJS, CPJ) и изворима (ИК, ДЗ итд.). По потреби се додаје филолошка дискусија (нпр. потврда у LPS из Ходошког рукописа превода Синтагме). Масним слогом се упућује на наслове других одредница.

## Α

[ΛΒΚΑ] m. ‘ἀββᾶς, ἀββᾶ, авва, отац’, **sg.** асс.: аввоу: епископъ ~ или архимандрита ... да поставляеѣтъ = ὁ ἐπίσκοπος τὸν ἀββᾶν ἢ τὸν ἀρχιμανδρίτην... προβαλλέσθω M15 (414/393/302). • Стсл. грецизам авва / ав'ва) арамејског порекла у значењу ‘отац’ (CCC, SJS, индеклинабилно је и гр. ἀββᾶ, али има варијанта која се деклинира ἀββᾶς, -αδος (одатле *onam*, Skok 2: 559–560).

ΑΝΕΠ'CEA f. ‘ἀνεψιά, анапсеја, сестричина, братаница’, **sg.** пом.: братъ, сестра, оуеѣць, тет'ка, анеп'сен ~ ... и нже снхъ подаліе = ἀδελφός, ἀδελφή, θεῖος, θεῖα ἀνεψιός, ἀνεψιά ... καὶ οἱ τούτων ἐπέκεινα B8 (132/127/95), dat. анеп'сен: съчѣтаѣше се тет'цѣ и ~ = συναφθέντες θεῖα καὶ ἀνεψιᾶ B8 (131/127/94), съвѣкоуѣть се малон тет'цѣ и ~ = συναφθεῖν μικρᾶ θεῖα καὶ ἀνεψιᾶ B8 (137/132/98), невѣзбранен'но кѣтъ съвѣкоуѣпнѣи се голѣмон тет'цѣ и ~ = ἀκωλύτόν ἐστι συναφθῆναι μεγάλη θεῖα καὶ ἀνεψιᾶ B8 (136/131/97), съвѣкоуѣть се малон тет'цѣ и ~ = συναφθεῖν μικρᾶ θεῖα καὶ ἀνεψιᾶ B8 (135/130/97), асс. анеп'сею: тѣмъ же не проштен'но ... своіего дштеръ поѣти, ~ него сошптоу = ταῦτη τοι καὶ οὐκ ἐφεῖται ... αὐτοῦ θυγατέρα λαβεῖν, ἀνεψιᾶν τούτου τυγχάνουσαν B8 (133/128/95), двѣма братома възбранн поѣматн тет'коу и ~ = δύο ἀδελφοὺς ἐκώλυσε λαμβάνειν θεῖαν καὶ ἀνεψιᾶν B8 (135/130/97), рек'ше кгда оубо стрнцъ и анап'сен тет'коу помѣтъ и ~ = οἷον, ὅταν μὲν θεῖος καὶ ἀνεψιός, θεῖαν λάβῃ καὶ ἀνεψιᾶν B8 (136/131/97), прѣжде възетъ ~ анап'сен же хоштеть = προλαβὼν ἔσχε τὴν ἀνεψιᾶν, ὁ δὲ ἀνεψιός B8 (136/131/98), тет'коу и ~ никакко же поѣмлютъ = θεῖαν καὶ ἀνεψιᾶν οὐδαμῶς λαμβάνουσιν B8 (140/135/101), и оуецъ и зетъ за ~ ... двѣ поѣти сестрѣ не възбраняютъ се = ὁ θεῖος καὶ γαμβρός ἐπ' ἀνεψιᾶ ... δύο λαβεῖν ἀδελφῶς οὐ κωλύονται B8 (141/136/101), по слоуѣю и ~ жены него ... съпрештн се = τυχόν, καὶ τὴν ἀνεψιᾶν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ ... συζευχθῆναι B8 (141/136/101), кже отцоу и сыноу поѣти малог тет'коу и ~ = τὸ πατέρα καὶ υἱὸν λαβεῖν μικρὰν θεῖαν καὶ ἀνεψιᾶν. B8 (141/136/101), instr. анеп'сею: по нномъ же сродствѣ дроугъ съ дроугомъ сърастлѣваюште се, снрѣтъ ... или оуеѣць съ ~ = οἱ δὲ κατ' ἄλλην συγγένειαν πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ θεῖος εἰς ἀνεψιᾶν B9 (176/169/128). • Књижевни грецизам, в. анеп'сен. Vasmer 1944: 44 као једину потврду наводи ону из ЖСЛ 279 (анепсеа).

ΑΝΕΠ'CEN m. ‘ἀνεψιός, анепсеј, сестрић, братанац’, **sg.** пом.: и кѣтъствоуъ оубо сродникъ кѣтъ ... ~ = καὶ φύσει μὲν συγγενής ἐστι ... ἀνεψιός B8 (131/126/94), съставляеѣтъ се, такоже оуеѣць и ~ = συνίσταται, ὡς θεῖος καὶ ἀνεψιός B8 (131/127/94), братъ, сестра, оуеѣць, тет'ка ~ ... и нже снхъ подаліе = ἀδελφός, ἀδελφή, θεῖος, θεῖα ἀνεψιός ... καὶ οἱ τούτων ἐπέκεινα B8 (132/127/95) рек'ше кгда оубо стрнцъ и ~ тет'коу помѣтъ и анеп'сею = οἷον, ὅταν μὲν θεῖος καὶ ἀνεψιός, θεῖαν λάβῃ καὶ ἀνεψιᾶν B8 (136/131/97), прѣжде възетъ анеп'сею, ~ же хоштеть = προλαβὼν ἔσχε τὴν ἀνεψιᾶν, ὁ δὲ ἀνεψιός B8 (136/131/98), бываютъ во ... стрнцъ оубо ~, ~ же стрнцъ = γίνονται γὰρ ... ὁ μὲν θεῖος ἀνεψιός, ὁ δὲ ἀνεψιός θεῖος B8 (136/131/98), стрнцъ во и ~ ... невѣзбран'ѣ поѣмлютъ = θεῖος γὰρ καὶ ἀνεψιός ... ἀκωλύτως λαμβάνουσιν B8 (137/132/98), по нномъ же сродствѣ

дрогъ съ дрогъомъ сърастлѣваюште се, срѣтъ ... или оуиць съ анеп'сею, или ~ съ тет'кою = οἱ δὲ κατ' ἄλλην συγγένειαν πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ θεῖος εἰς ἀνεψιὸν ἢ ἀνεψιὸς εἰς θεῖον B9 (176/169/128), gen. анеп'сеа: нже отъ ~ рожден се = ὁ ἐκ τοῦ ἀνεψιοῦ γεννηθεὶς B8 (131/126/94), dat. анеп'сею: пакы во стрнцѣ н ~ съхраняють мѣсто = πάλιν γὰρ θεῖου καὶ ἀνεψιοῦ σώζουσι τόπον B8 (136/131/97), **pl. nom.:** анеп'сение: такожде н ~ третѣи нмогъ = ὡσαύτως οἱ ἀνεψιοὶ τὸν τρίτον ἐπέχουσιν B8 (130/126/93). • Књижевни грецизам који није заживео у народним говорима, али и правни термин без директног еквивалента у словенском који уместо збирне има дистинктивну ознаку за сроднике по мушкој и женској линији. РКС даје потврде из Теодосија<sup>157</sup> и једног надгробног натписа из Дечана (MS 250 = ЗН 174°, Vasmer 1944: 44 и из ЖСЛ 278 (анепсеа своего).

**анеп'сеникъ m.** 'ἐξανέψιος, анепсејиῆ', **sg. nom.:** ~ нже отъ анеп'сеа рожден се = ἐξανέψιος ὁ ἐκ τοῦ ἀνεψιοῦ γεννηθεὶς B8 (131/126/94). • Извденица од именице анеп'сени патронимијским суфиксом \*-uḥ < \*-it'ь. Грчко-српски хибрид, само овде.

**[апоклнсарѣ] m.** 'πρέσβυς поклицар, изасланик', **pl. dat.** апоклнсаремъ: рѣше нѣци, н слемъ, рек'ше ~ = φασί τινες καὶ τοὺς πρέσβεις A1 (56/-/37). Варијанта од поклнсарѣ (в. тамо), овде дата као стерп. глоса уз српсл. превод (в. сьль).

**апостоловъ adj.** τοῦ ἀποστόλου **f. sg. nom.** апостолова: показоуеъ се явѣст'вно апостолова ~мысль = δείκνυται προδήλως τοῦ Ἀποστόλου ἢ ἔννοια E35 (315/299/228), **n. sg. nom.** апостоново: н ~ : прнвезоуиешн ли се женѣ = καὶ τοῦ Ἀποστόλου. Дѣдесаи гунаикѣ Г16 (198/189/143), **n. pl. nom.** апостоловаа: н яже ~ : аште н аггелъ благовѣститъ = καὶ τὰ τοῦ Ἀποστόλου. Εἰ ἄγγελος εὐαγγελίζεται K5 (334/316/242). • Придев на \*-онъ од апостоль, цсл. апостоловъ (LPS).

**апостоль m.** 'ἀπόστολος, апостол', **sg. nom.:** божьствнын ~ ... помннаеъ = ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ... μέμνηται A2 (72/69/49), сего обымаи н велнкын ~ ... помннаеъ = τούτου τοῦ ἔθους καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος ... μέμνηται A3 (79/76/54), павль оубо туднын ~ рече = Παῦλος γοῦν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ... εἶρηκε A18 (113/110/80), елици во, рече ~ крстнхомъ = Ὅσ(ι γὰρ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἐβαπτίσθημεν B1 (118/114/85), такоже рече ~ = ὡς εἶρηκεν ὁ Ἀπόστολος B1 (121/117/87), не во нже оубе оумьр'ше ~ повелѣваеъ крштатати = οὐ γὰρ τοὺς ἤδη τεθνηκότας ὁ Ἀπόστολος κελεύει βαπτίζειν B1 (123/119/88), рече ~ тако аште вькръсениа нѣсть = φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι εἰ μὴ ἀνάστασις ἐστί B1 (123/119/88), рече во ~ = Φησὶ ὁ Ἀπόστολος B9 (147/142/106), ~ во: не лишанте се дрогъ дрогъа = ὁ γὰρ τοι Ἀπόστολος, Μὴ ἀποστερεῖτε, φησὶν, ἀλλήλους B9 (148/142/106), н оубо н ~ = καὶ μὴν καὶ ὁ Ἀπόστολος Г1 (159/152/114), нь оубо божьствнын ~ ... простнахъ есть = Ἄλλ' ὁ μὲν θεῖος Ἀπόστολος ... συνεχώρησε Г4 (163/156/118), рече во ~ = φησὶν γὰρ ὁ Ἀπόστολος Г4 (164/157/119), соудн ~ прѣзхраеиѣ быти = ἔκρινεν ὁ Ἀπόστολος парорѣσθαι Г4 (178/170/129), чнноу в'довнне не мьн'ше... ~ повелѣваеъ = τῷ τάγματι τῶν χηρῶν μὴ ἔλαττον ὁ Ἀπόστολος διορίζεται Г11 (179/171/130), зри како н божьствнын ~ сьнихожденіе творе = ὄρα, ὅπως καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος, συγκαταβάσει χρώμενος Г12 (182/174/132), нь оубо божьствнын ~ ... рече = Ἄλλ' ὁ μὲν θεῖος Ἀπόστολος ... φησὶ Д9 (224/213/162), нь н пав'ль ~ ... = καὶ ὁ Ἀπόστολος Д10 (239/228/173), такоже ~ запоуог'юиетъ ... = ὡς ὁ Ἀπόστολος παραγγέλλει Д10 (240/228/174), не во снмъ довлѣиѣ се нхъ же ~ н еваггеліе вьспоменогъ = οὐ γὰρ τούτοις ἀρκούμεθα, ὧν ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη E2 (255/242/185), рече ~ н соуштнмъ съ мною = φησὶν ὁ Ἀπόστολος, καὶ τοῖς οὗσι μετ' ἐμοῦ E14 (279/265/203), **sg. gen.** апостола: а еже чєлати слоухн, отъ ~ прниетъ бысть = τὸ δὲ κνήθειν τὰς ἀκοὰς, ἐκ τοῦ Ἀποστόλου εἴληπται A11 (101/98/71), **sg. dat.** апостолю: по божьствннмомъ ~ = κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον A2 (61/58/41), ~ оубо глаголюштоу = τοῦ μὲν Ἀποστόλου λέγοντος Г16 (195/186/141), везъ прѣтъкновениа быти по ~ соуштнхъ = ἀπροσκόπους εἶναι, κατὰ τὸν Ἀποστόλον Г19 (202/193/146), по велнкомогъ ~ = καὶ τὸν θεῖον Ἀπόστολον K31 (360/341/262), **sg. instr.** апостоломъ: такоже оубо рече ~ = ὡς γὰρ τῷ Ἀποστόλῳ ἐρηται M1 (376/356/274), **pl. nom.** апостолаы: божьствнын во ~ радовати се рек'шен = οἱ μὲν γὰρ θεοὶ Ἀπόστολοι ... χαίρειν εἰπούσης Г17 (198/189/143), аште во ~ моуиетъ = εἰ γὰρ οἱ Ἀπόστολοι κολάζουσι E32 (307/292/222), нхъже прѣвѣне божьствнын ~ явѣ наръташе = οὗς τε прѣтон оі θεοὶ Ἀπόστολοι σαφῶς διεχάραξαν K5 (334/315/242), сего радн ~ вь дѣланихъ ... оубо законнше = Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐν ταῖς Πράξεσι ... вєномотетѣкаси П13 (456/431/331), **pl. gen.**

<sup>157</sup> Даничић у РКС са Д. упућује на Живот Св. Саве који је сам издао мислећи испрва да је од Доментијана, да би тек после објављивања речника нашао и издао прави Доментијанов текст, а оно што је у речнику означено са Д. то је Теодосијева прерада.





Ιοσ. ΑΠΟΣΤΟΛΪΣΚΥΝΗΧΪ: вѣсакъ помысалъ, о ~ правнѣхъ соумнѣшт' се = πάντα λογισμὸν περὶ τῶν ἀποστολικῶν ἀμφίβολον ΠСС (7/7/5), adv. ἀποστολѣскы (?).<sup>158</sup> • Придев на \*-ьскѣ од апостоль, уп. стел. апостольскѣ (ESJS 50).

**ἀρχιεπισκοπή** m. 'ἀρχιεπίσκοπος, архиепископ', **sg. nom.:** ηζβръженіе еже ~ сътворн кѣпрѣскыи = καθαιρέσιν, ἦν (ἦν?) ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐποίησατο Κύπρου Δ10 (233/222/169), ηже кесарѣнскыи ~ = ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος Κ8 (339/321/246), **sg. gen.** ἀρχιεπισκοπα: блаженѣншаго ~ пръвѣне ноустннѣнїе ... нмѣти = τὸν δὲ μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ... ἔχειν E(273/259/198), ηе подоваєтъ оѣцати везъ волє ~ = οὐ δεῖ τέμνεσθαι παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου E10 (273/260/199), вьздати ηже подь нмѣ ... ~ = ἐν τῇ ὑπ' αὐτὸν ἀπονέμειν ... ἀρχιεπισκόπου E21 (290/276/210), (отъ ~ африкѣнскыи страны = πρὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἄφρων χώρας Κ5 (333/315/242), **sg. dat.** ἀρχιεπισκοпоу: нти подоваєтъ кь блаженѣншамоу ~ = ἀπιέναι δεῖ πρὸς τὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον A9 (99/96/69). • Стел. грецизам, од сргр. ἀρχιεπίσκοπος, у истом значењу, настало од ἀρχι- ( од ἄρχω 'бити први') и ἐπίσκοπος. Данас се код католика ἀρχι- преводи префиксом *nad-*, *nadbiskup*. ESJS 50, Vasmer 1944: 46, Skok 1: 60. Уп. стел. архнепискоупѣ, архнепископѣ (SJS). Ἀρχи- долази само с другим речима спреда повишавајући им значење као 'први, најстарији, врховни' (RJA 1:107).

**ἀρχιερεи** m. 'ἀρχιερεὺς, архијереј', **sg. nom.:** нн же ηже вь ннотскоюю одеждоу одѣан'нын ~ = Ἄλλ' οὐδὲ ὁ μοναχικὸν ἔσθημα ἐνδεδυμένος ἀρχιερεὺς E29 (299/285/216), ~ же агараннна оубнѣ = Ἀρχιερεὺς δὲ Ἀγαρηνὸν φονεύσας Л6 (374/354/273), **gen.** архієреа: ηе отъ ~ роуковъзложєнїа приєм'шоу = μὴ πρὸς τοῦ ἀρχιερέως τὴν χειροθεσίαν A5 (83/80/57), везъ волє своєго епископа н ... ~ = ἄνευ γνώμης τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως A9 (93/89/65), по волн ~ оставлен'но быти = κατὰ γνώμην τοῦ ἀρχιερέως ἐφεῖσθαι A9 (94/91/66), волєю н соудомъ ... нхъ ~ = γνώμη καὶ κρίσει ... τοῦ οἰκείου ἀρχιερέως A9 (100/96/70), посланъ же бывъ отъ своєго ~ вь нѣкыи градь = ἀποστελεῖς δὲ πρὸς τοῦ οἰκείου ἀρχιερέως εἰς τινα πόλιν Δ5 (221/211/160), **dat.** архієрею: вьзлагати таже о вешти блжнѣншеє страны ~ = ἀνατιθέναι τὰ τῆς ὑποθέσεως τῶ πλησιοχώρῳ н вьзложнѣ'шоу на ню ~ роукоу = καὶ ἐπιτιθέντα ταύτη τὸν ἀρχιερέα τὴν χεῖρα Γ11 (180/172/131), таже на выю ηе ... вьзложнѣти ~ διακονскоу порамннцоу = εἶτα τῶ τραχήλῳ ταύτης ... ἐπιτιθέναι τὸν ἀρχιερέα τὸ διακονικὸν ὠράριον Γ11 (180/172/131), н праκλѣскомоу ~ ... одѣлен'на бысть = καὶ τῶ Ἡρακλείας ... ἀπονέμεται E11 (268/255/195), сѣдалншта образнѣ на висотѣ вьдрозн се ~ ... ἡ καθέδρα συμβολκῶς ἐφ' ὕψους ἰδρυται τῶ ἀρχιερεῖ Δ7 (222/212/160), кєтъ лѣпо ηже тоє ~ прикладнїи степень ... вьздати = εἰκὸς τῶ ταύτης ἀρχιερεῖ τὸν προσήκοντα βαθμὸν ... ἀπονέμειν E21 (290/276/21), нъ заповѣдавъ ηже тогда ~ = ἄλλ' ἐπισκῆψας τῶ τότε ἀρχιερεῖ T5 (492/464/357), **acc.** архієреа: ев'номїа коузнкоу ~ оустрон = τὸν Εὐνόμιον Κυζίκου ἀρχιερέα κατέστησεν A2 (70/67/48), ~ же оудн ... слоужбы оудержанїа = τὸν δὲ ἀρχιερέα, δίκας ἀπήτησε ... τῆς λειτουργίας ἐπίσχεσιν M7 (386/366/281), **pl. nom.** архієрєнїе: дроугѣ дроуга ~ приєше = ἀλλήλων οἱ ἀρχιερεῖς κεχωρήκασи A2 (74/71/50), нн же во ~ ... вь царствоушнн градь приходєтъ = οὔτε γὰρ οἱ ἀρχιερεῖς ... εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐπιδημοῦσιν A9 (100/97/70), ηже во ἰοуденциїи н ел'анн'ции ~ соупрогжннцъ ηе разлог'тахоу се = οἱ τε γὰρ τῶν Ἰουδαίων καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερεῖς, τῶν συνεύων οὐκ ἐχωρίζοντο Γ17 (198/189/143), трннадеєте во соуште нъє егнп'та ~ = τρεῖςκαίδεκα γὰρ ὄντες οἱ ἐξ Αἰγύπτου ἀρχιερεῖς E1 (251/239/183), снхъ во ~ отъ ... χίροtonнсовати се оєнкоше = τούτων γὰρ οἱ ἀρχιερεῖς ... χειροτονεῖσθαι εἰώθασιν E11 (271/258/197), нн же вьздвнзаштєн ~ манастире = οὐδὲ οἱ ἀνεγείροντες ἀρχιερεῖς μοναστήρια M7 (414/393/302), ηже нмоутъ ~ н црѣквн = ὧν ἔχουσιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ αἱ Ἐκκλησίαι Π18 (465/440/337), ΠСС (44/41/28), **gen.** архієрєн: самодръж'цєма оѣѣма събороу быти ~ = ἀμφοτέροις, Σύνοδον γενέσθαι ἀρχιερέων ΠСС (12/12/8), такоже н ηζвръженїемъ паку съборъ ~ онѣхъ ооудннн = ὡς καὶ καθαιρέσιν αὐθис τὴν Σύνοδον τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων καταψηφίσασθαι A2 (74/71/50), о ходєштнхъ камо ~ подоваєтъ = τοὺς ἀπιόντας ποι τῶν ἀρχιερέων A9 (85/82/59), отъ дамьхъ отъ ~ отпоустнїхъ нсменєхъ = περὶ τῶν διδομένων παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἀπολυτικῶν γραμμάτων A9 (101/97/70), ηже пръвѣа нмоуштнхъ ~ ... отъ тѣхъ отнмлатн нмоуштнхъ = τὰ πρῶτα φερόντων ἀρχιερέων ... ἐξ αὐτῶν ἀφελέσθαι τοὺς ἔχοντας A9 (101/98/70), хартофлаакоу дасть ... н ~ на вьнѣшннхъ прѣдсѣдати съборѣхъ = τῶ хартоφύλακι δέδοται ... καὶ τῶν ἀρχιερέων, ἐν ταῖς ἔξω προκαθησθαι συνόδοις Δ5 (220/210/160), отъ патрїархъ н проїнхъ ~ нменогютъ = τῶν Πατριαρχῶν καὶ λοιπῶν ἀρχιερέων ... ὀνομάζουσιν E11 (272/259/198), везъ вынн поставлен'нынхъ ~ прїнмєтъ отрєтєнїє = ἀπραγμόνως τῶν

<sup>158</sup> ηже апостолскыи нн же отъчьскыи правнломъ свдннть се = οὔτε τοῖς Ἀποστολικοῖς, οὔτε τοῖς Πατρικοῖς κανόσι δοκεῖ Π7 (461/435/334) бнѣη грєшка место \*апостолскыи.

καθεστώτων δέξαιτο τὴν παραίτησιν E28 (297/283/215), dat. αρχιῆρομъ: епископоу н соуштинъ о немъ ~ = ἐπισκόπῳ, καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἀρχιερεῦσιν ПСС (10/9/6), прѣпровождати ~ въ великомъ градуу = διατρίβειν τοὺς ἀρχιερεῖς ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν πόλεων A9 (100/97/70), подобаетъ, рѣше, ~ житїе къ ... цѣломоудрню направлаюштинъ = χρῆναί φασι, τοὺς ἀρχιερεῖς τὸν βίον ... σωφροσύνην ἀπευθύνοντας Γ17 (198/189/143), еже мощи пакѣ яко ~ епископства оубо отрешти се = τὸ δύνασθαι δηλαδὴ τοὺς ἀρχιερεῖς τὰς μὲν ἐπισκοπὰς, παραιτεῖσθαι E28 (297/283/215), отрнцати се ~ епископства не быти безгрѣш 'но = παραιτεῖσθαι τοὺς ἀρχιερεῖς τὰς ἐπισκοπὰς μὴ εἶναι ἀνεπίκλητον E28 (298/284/215), не попоуштаеть ~ ночьюское възложив 'шимъ одѣанїе = οὐκ ἐφίησι τοῖς ἀρχιερεῦσιν μοναδικὴν περιθεμένοις στολήν E29 (299/285/216), нь оусланша яко ~ данно бысть = ἀλλ' ἤκουσεν, ὅτι τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐδόθη M7 (386/366/281), же запоуогтаваеть ~ всѣмъ = παραινεῖ τοῖς ἀρχιερεῦσιν καὶ πᾶσι M7 (388/368/283), ~ во снхъ възложен 'но ьсть строенїе = τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἢ τούτων ἀνεῖται διοίκησις M9 (390/371/284), проштено оубо ьсть, рече, ~ ... оу'нтини н оглашевати = Συγκεχώρηται μὲν, φησι, τοῖς ἀρχιερεῦσι ... διδάσκειν, καὶ κατηχεῖν συμπареῖναι X17 (534/505/386), асс. архієреіє: кожьствны отци ... оудръжавають ~ = θεοὶ πατέρες ... ἀλείρουσι τοὺς ἀρχιερεῖς Γ17 (198/189/143), instr. архієрен: быти съ множаншнми ~ съпротивляе се прнлеж'нѣ = ἀθέμιτον εἶναι μετὰ τῶν πλειόνων ἀρχιερέων διατεινόμενος Γ4 (166/159/121, нема на српском), съ нже подь ннмъ ~ въкоупѣ быти = τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀρχιερέων συμπареῖναι X1 (525/496/380), • Стсл. грецизам, од гр. ἀρχιερεῦς, сложенице од ἀρχи- и иερεύς у значењу 'старешина над свештеницима једне епархије, владика'. Непосредни извор термина је стсл. ар(ъ)хнерен који се заснива на (ср)гр. акузативу ἀρχιερέα. ЕРСЈ 1: 219, Vasmer 1944: 47, уп. Skok 1: 774 s.v. *jerej*, ESJS 50. Стсл. архнерен, архнерѣн (ССС). У E28 грчки текст нема ἀρχιερέων уз τῶν καθεστώτων.

[архієренскъ, -ын] adj. 'ἀρχιερατικός, архижерејски', **m. sg.** gen. архієренскаго: въ желанїи же ~ прѣстола ... бывъ = Ἐν ἐφέσει δὲ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου ... γενόμενος A2 (73/70/49), **n. sg.** dat. архієренскоу: нзєранїю же рече бык'шоу, срѣтъ нарєтєнїю ~ якоже ... заповелѣвають = ψήφου δὲ, φησὶ, γενομένης ... διαγορευούσιν E11 (267/254/194), асс. архієренскоє: нже оубо о мьн'шємъ ~ велич'ство ... полож'ше = οἱ τοίνυν περὶ ἐλαχίστου τὴν τῶν ἀρχιερέων ... θέμενοι E25 (299/285/216), **pl.** асс. архієренскаїа: томѣстнын же епископъ ~ ... оправданїа да нмать = ὁ δὲ ἐγγχώριος ἐπίσκοπος τὰ ἀρχιερατικά... δίκαια ἔξει E25 (295/280/213), instr. архієренскынми: таже възпомннати снмъ писан'ми ~ = ἔπειτα ὑπομιμνήσκεσθαι αὐτοῦς διὰ γραμμάτων τῶν ἀρχιερέων A9 (99/96/70), loc. архієренскынхъ: въ нарєтєнїахъ же ~ н тѣ'ю епископъ нзмѣтаеть се = Ἐν ταῖς ψήφοις δὲ τῶν ἀρχιερέων καὶ μόνον, ὁ ἐπίσκοπος καθαιρεῖται E32 (307/292/222).• Придев на \*-ьскъ од архієрен. Стсл. архнеренскъ, архнерѣнскъ, -ѣн (ССС). У E11 срѣтъ нарєтєнїю је преводиочево појашњење.

[архієрєнство] n. 'ἱεραρχία, хиєрархија; ἀρχιερωσύνη, архижерејство', **sg.** gen. архнерєїства: инстинмъ ~ саноμъ одѣваеть се = τὸ καθαρὸν τῆς ἱεραρχίας ἀξίωμα περιβάλλεται ПСС (17/17/11), ~ пакы дръжати се = τῆς ἀρχιερωσύνης αὔθις μεταποιεῖσθαι E29 (299/285/216), ьсть ~ въ в'ємъ ... н сглаає = ἐστὶ καὶ ἀρχιερωσύνης ἐν πᾶσιν ... καὶ συμφωνία П8 (454/429/329), **sg.** асс. архієрєнство: можеть оуставити, рек'ше отети ~ = τὴν ἀρχιερωσύνην δύναται παύειν E29 (299/285/216) • Суфиксална изведеница на \*-ьство с апстрактним значењем од грецизма архієрен. Другде (у РКС, ДЗ, ИК, RJA, CCC, SJS, ESJS, LPS, ЕРСЈ) непосведочена, вероватно је скована као превод за гр. термин ἀρχιερωσύνη од самог преводиоца Синтагме (рек'ше отети у E29 је његов уметак).

[архієрєнствоуєн pt. praes. act. **m. sg.** dat. архієрєнствоуєштоу: проклоу ~ на въздоухъ въсхнтити се отроцєтоу = Πρόκλου ἀρχιερατεύοντος, αἰθέριον ἀρπαγείη παιδίον E32 (313/298/227) • Срсл. партицип презента активног од \*архиєрејствовати, деноминала од архієрєнство, скованог као превод за грчки деноминални глагол ἀρχιερατεύω. Само овде.

[архієреовъ] adj. 'ἀρχιερώς, архижерејев', **f. pl.** gen. архієревѣхъ [sic!]: таже приємлюштен чашоу отъ роукъ ~ = εἶτα λαμβάνουσαν τὸ ποτήριον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἀρχιερέως Γ11 (180/172/131).• Придев на \*-онъ од архієрен. Нема у РКС, ДЗ, ИК, RJA, ESJS. Стсл. архнерєовъ (ССС).

архіман'дрнтъ m. 'ἀρχιμανδρίτης, архимандрит', **sg.** nom.: въ царствоуштинъ градѣ ... ~ вѣше = ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων ... ἀρχιμανδρίτης ἐτύχανεν ὧ A2 (67/64/45), gen. архіман'дрнта: нже ~ кон'стан'тинна града = οἵτινες τὸν ἀρχιμανδρίτην Κωνσταντινουπόλεως ПСС (20/21/13), асс. архимандрнта: епископъ авбоу нли ~ ... да поставляеть = ὁ ἐπίσκοπος τὸν ἀββᾶν ἢ τὸν ἀρχιμανδρίτην ... προβαλλέσθω M15 (414/393/302)..• Грецизам, од гр. ἀρχιμανδρίτης. Vasmer 1944: 47. Има и код Вука.

## Б

**БАБА** f. ‘μάμη, баба’, **sg. nom.:** и въсходештен оґво соґтъ ... ~ = καὶ ἀνιόντες μὲν εἰσιν ... μάμη B8, (132/127/94), тьшта ҕсть мати и ~ ... жени моҕеҕе = πανθέρα ἐστὶν ἢ μήτηρ καὶ ἢ μάμη, ... τῆς γαμετῆς μου B8 (135/130/96), разве аште гдѣ мати нан ~ боґдѣтъ = εἰ μήπου μήτηρ ἢ μάμη εἴη E33 (310/295/224), асс. бабоґ: голѣмоґю во тет’коґу ... ~ мнози именоґюґте = τὴν γὰρ μεγάλην θείαν ... οἱ πολλοὶ ὀνομάζουσι B8 (136/131/97). • Стсрп. баба < псл. \*baba, уп. стсл. баба (ССС). РКС за именицу и њен придев пружа само топонимске потврде, али је LPS има у основним значењима ‘очева или мајчина мајка; старица’ из српсл. извора. Термин је подударан гласовним ликом и значењем у псл., стсл., српсл. и стсрп. Реч има и разне метафоричне употребе у зоономији, фитонимији и користи се као назив за разне предмете. Очитује се и у орониму *Баба* као називу више планина, а митологизована је и заступљена у народном календару као *Баба Марта*. В. прѣбаба. ЭССЯ 1: 105–108; ESJS 55; EPCJ 2: 14–16; ПЕРСЈ 16).

**[БАГАЛЬНИКЪ]** m. ‘μάντις, прорицатељ’ **pl. loc.** багал’ниѣхъ: о вльхвахъ, оґ’интелныхъ, ~ = περὶ μάγον, μαθηματικῶν, καὶ μάντεων M1 (376/356/274). • Српсл. изведеница на \*-ikъ m. од псл. \*bajadlo, радне именице од \*bajati, посредством придева на -ьнь, уп. багал’ница, чрѣпобагал’нь, чрѣпобагал’никъ. В. ПЕРСЈ 20, EPCJ 2: 86, Skok 1: 93. Из исте семантичке сфере уп. вльхвъ, вльхвоґҕе, вльхов’нь, -ын, вльхов’ство, вльх’вованіе, вража, вражалъць, вражак(н), враже, врачев’ство, вра’оґуштн, вра’оґуҕемь(н), п’тн’текобленіе, кобленіе, коб’никъ, чародѣн, обаваніе, обав’ница, обав’никъ, разоґум’никъ, оґ’интел’никъ, чарованіе, чаров’никъ, чародѣн, чародѣнство, чародѣаніе.

**[БАГАЛЬНИЦА]** f. ‘γοητεύτρια, врачара’ **pl. dat.** багал’ницамъ: томоґґде запрештенію подлежеть и нже ~ прнстоґпајуштен = Τοῖς αὐτοῖς ἐπιτιμίαις ὑλόκεινται καὶ οἱ γοητεύτριάς προσερχόμενοι M1 (378/358/275) • Српсл. изведеница од псл. \*bajadlo > срп. бајало = бајач ‘врач’ (Вук), рус. дијал. бајала id., уп. ЭССЯ 1:138, где се \*bajadlnica реконструише само на основу слн. bajalnica ‘враголанка’, али у српском тимочком говору посведочено је бај’алница ‘жена која се бави бајањем’ (EPCJ 2: 83–84 s.v. бајати). У RJA bajalica. В. багал’никъ. Нема у РКС, ДЗ, ИК, RJA, ESJS. Уп. обав’ница, вльхва.

**[БЕЗ’СОґПРОґЖ’НЬ, -ЫН]** adj. ‘ἄζυγος, који нема супругу, безбрачни’, **m. pl. instr.** без’соґпроґж’ниин: воештнхъ жити съ свештен’ныкы ~ = τὰς ἐλομένας συνοικεῖν ἱερεῦσιν ἄζυγοῖς Γ17 (202/193/14, **n. sg.** асс. без’соґпроґж’ноґе: ~ не трѣпеште житіе = εἶτα τὸν ἄζυγα μὴ φέροντες βίον ПСС (15/15/10). • Префиксално-суфиксална изведеница настала од префикса bez- који калкира грчку ἀ-privativum и присвојног придева са суфиксом \*-ьнь. Стсл. без префикса сжпржж’нь (LPS) од глагола \*съ-прѣґти ‘скупа упреґнути’ (ESJS 9: 529 s.v. napręšti, уп. српсл. сьпрештн). Уп. соґпроґґ.

**БНРЪ’ИИ** m. ‘ἀπαιτητής, ἐκλήπτωρ, порезник’, **sg. nom.:** аште нже събор’ныхъ нстежатељ, рекше ~ = Ἐὰν ὁ τῶν δημοσίων ἀπαιτητής A4 (80/77/55), бнр’чина: аште събор’нын ~ рек’ше царскы = Ἐὰν ὁ δημόσιος A4 (80/77/55), ген. бнр’чине: отъ съборнаго рек’ше отъ ~ царскааго = παρὰ τοῦ δημοσίου ibid., асс. бнр’чино: нь ни же нстежатеља народныхъ доход’къ нан ~ = Ἄλλ’οὐδὲ ἀπαιτητὴν δημοσίων συντελειῶν, ἢ ἐκλήπτορα E8 (252/239/183). Стсрп. глоса уз српсл. преводе събор’нын за ἐκλήπτωρ, нстежатељ за ἀπαιτητής. Именица мушког рода ja-основе с номинативом на \*-ьji типа стсл. сждня. сждня. в. соґдја. И старији номинатив на -ин и млађи на -на посведочени су у истом одељку, што би указивало на истог преводиоца. Од стсрп. бирь f. ‘данак, порез, где је корен као у \*brati, \*(u)birati, са суфиксом за nomina agentis \*-čii позајмљеног из старотурских језика, истог порекла као савремено -muja из османског турског (EPCJ 3: 275–276 s.v. бир<sup>1</sup>, уп. Vaillant 4:329–331). Миклошич у LPS има бнр’чин, -чина само из Венелиновог издања „влахо-бугарских“ или „дако-словенских“ повеља, са значењем ‘vectigalium exactor’ и примерима из шесте деценије XV века (1457–1458) бнр’тин, бнр’пина (Венелин 1840: 79, 82, 88, 91). Реч ће бити пре јужнословенска него ли источнословенска, а на словенском југу потврда из превода Синтагме је најранија.

**[БЛАГОРОДЬНЬ]** adj. ‘εὐλατρίδης, патрициј’, **m. pl. gen.** благородныхъ: на в’сако бо лѣто народъ два отъ ~ нзкнрајуште = κατ’ἐνιαυτὸν γὰρ ὁ δῆμος δύο τῶν εὐλατρίδων προῖσχύμενοι ПСС (27/28/18). • Од стсл. благороднь, придева сложеног са благъ и роднь као непотпун калк према гр. εὐλατρίδης (дословни калк би био према εὐγενής, Zett 1970: 92,149). У стсл. споменицима јавља се и у изразима (благъ, добръ) родъ: едннъ же отъ ннхъ блага рода отъ дѣдъ славенъ же племенѣхъ... Супрасаљски зборник (Цейтлин 1977: 217, 232). (SJS, ESJS 772 EPCJ 4, 63–64).

**БЛОґДНИЦОПАС’ЦЬ** m. ‘πορνοβοσκός, сводник, чувар блудница’, **sg. nom.:** нздавць ҕсть, рекше ~ = πορνοβοσκός ἐστὶν M14 (397/377/290), вѣд’н блоґдештоґ ... ~ ҕсть = Ὁ εἰδὼς πορνεύεσθαι ...

πορνοβοσκός ἐστίν Π17 (465/439/336), **pl.** Ιοσ. βλοῦδνнцоπασεχъ: ο ~ = Περὶ πορνοβοσκῶν Π17. • Српсл. сложеница од βλοῦδннца и \*пасъ (вербални други члан сложенице настао од презентске основе глагола пасти, 3. pl. pгаes. пас-оуѣ Zett 52). Калк према гр. πορνοβοσκός (Zett 1970: 52). Значење ‘сводник’ у М14 предато је са издавѣць, што ће бити старосрпски термин. (уп. с.-х. заст. *издавац* ‘издајник’ (RJA 4: 153), српсл. или, пре, стерп. издавѣтнн id. (LPS, из Александриде), који је удвојен дословним преводом грчког πορνοβοσκός; за образовање уп. продавѣць, богопродавѣць.

[**БОГОПРОДАВѢЦЬ**] **m.** ‘θεοκάπηλος, богопродавац’ **pl.** асс. богопродавѣце: внѣемъ ~ отъ светилншта нзганѣше = φραγγελίῳ τοὺς θεοκαπήλους τοῦ ἱεροῦ ἀπήλασε E15 (280/266/203). • Српсл. сложеница од богъ и продавѣць (PKC, RJA), калк према гр. θεο-κάπηλος.

[**БОГОСЛОВНИЈЕ**] **n.** ‘θεολογία, богословље’, **gen.** богословїа: ѣакоже о велнкомъ вьсть грїгорїн, нже ~ тьзоннѣнѣмъ = οἷα καὶ τὰ κατὰ τὸν μέγαν ἔσχε Γρηγόριον, τὸν τῆς θεολογίας ἐπόνυμον A9 (87/83/61) **sg.** Ιοс. богословїн: ο ~ = Περὶ θεολογίας Θ2 (323/305/234), рече велнкїн вь ~ грїгорїе = φησιν ὁ μέγας Θεολόγος Γρηγόριος D9 (246/234/179). • Од стел. богословнїе, калка према гр. θεο-λογία, уп. богословъ, богословнын (Zett 1970:162, Skok1:180b s.v. bogat; ESJS 71a s.v. bogъ; ПЕРСЈ 1: 54). У D9 је уместо дословног превода ‘велики богослов Григорије’ преводилац употребио парафразу ‘велики у богословљу Григорије’.

**БОГОСЛОВЬНЫН adj.** ‘θεολόγος, богословни’, **m. sg.** пом. рече во н ~ грїгорїе гласъ = Φησὶ γὰρ καὶ ἡ θεολόγος Γρηγορίου φωνή Г11 (177/169/129). • Придев на \*-ьнъ од богословъ, уп. стел. богословнѣ. (ESJS: 71, CCC). Уп. богословнїе, богословъ, богословнѣ. Превод није прецизан: требало би: рече во н богословьнын грїгорїеѣ гласъ.

**БОГОСЛОВЬ m.** ‘θεολόγος, богослов’, **sg.** пом.: н велнкын грїгорїе ~ = ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος B11 (152/146/109), **gen.** богослова: грїгорїа ~ = Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου B11 (152/146/109), прѣвон отъ ... еваγγελнста юана н ~ = τῆ πρώτῃ τῶν ... τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ Θεολόγου D9 (245/233/179), **dat.** богословоу: прнстоуплѣ велнкомоу отцоу грїгорїю ~ = προσελθὼν τῷ μεγάλῳ Πατρὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ A2 (73/70/49), нѣкїе нѣкоїего съпоспѣшннका отъ свонхъ ~ = ἔχων καὶ τινα συνεργὸν τῶν οἰκειῶν τῷ Θεολόγῳ A2 (73/70/50). • Од стел. Од стел. богословъ, сложеница од богъ и слово, калка према гр. θεο-λόγος (Zett 1970:162, Skok1:180b s.v. bogat; ESJS 71a s.v. bogъ. ПЕРСЈ 1: 54). Уп. богословнїе, богословнѣ.

**БОЛННЧАРЬ m.** ‘νοσοκόμος, болничар’, **sg.** пом.: болннчаръ: аште кто данїемъ злата ... боудеть ... ~ = Ἐάν τις διὰ δόσεως χρυσοῦ ... γένηται ... νοσοκόμος X28 (542/514/392). • Српсл. (посведочена у LPS само у Номоканону српске редакције XVI века) изведеница од цел. (рус.-цел., српсл., срубг.) больница, што је поименичење на \*-ica придева псл. \*болнь од \*bolēti (ПЕРСЈ: 68. s.v. болети, Skok 1:184, s.v. bol). Реч \*bolnica сматра се прасловенском у значењу ‘болесница’, с.-х. боница, са прелазом л > о, чији изостанак у називу установе болница одаје његов књижевни карактер (уп. ЭССЯ 2: 194).

**БРАКЪ m.** ‘γάμος, συνοικέσιον, брак; γάμος, свадьба’, **sg.** пом.: ~ да състонтъ се = τὸ συνοικέσιον ἵστασθαι A13 (104/101/73), чьстьнъ ~ н ложе нескврѣн’но = Τίμιος ὁ γάμος, καὶ ἡ коίτη ἀμίαντος B9 (147/142/106), **gen.** брака: нчтто же отъ прѣвѣго ~ прнобрѣтаюшн = μηδὲν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου κερδαίνουσα B8 (146/141/105), снцѣ н сїн ~ гноушають се = γὰρ καὶ οὗτοι τὸν γάμον βδελύσσονται A2 (61/58/41), съ раздрѣшенїемъ во ~ запрѣштенїе прннѣмлють прѣстоушнтен = сὺν τῇ διαλύσει γὰρ τοῦ γάμου καὶ ἐπιτιμῶνται οἱ παραβαίνοντες Г12 (181/173/132), прѣзь волю свонхъ отьць рачнтелѣмъ вь ~ прнобрѣштенїе = αἱ παρὰ γνώμην τῶν ἰδίων πατέρων τοῖς ἐρασταῖς εἰς γάμου κοινωνίαν Г8 (171/164/124), **dat.** бракоу: аште не вн законъ помагаль ~ = καὶ εἰ μὴ ὁ νόμος ἐπεκούρει τῷ γάμῳ B1 (122/117/87), асс. бракъ: сказоује когда н кымъ третїн ~ подобаетъ попоуштати = διαλαμβάνων πότε, καὶ τίσι τὸν τρίτον δεῖν γάμον παραχωρεῖν Г4 (166/159/120), тако на ~ ходештнмъ хрнстїаномъ не подобаетъ = Ὅτι τοὺς εἰς γάμον ἀπιόντος Χριστιανοὺς οὐ δεῖ Г7 (171/163/124), **instr.** бракомъ: вь ѣже съ ~ закон’ныннмъ рожден’нынхъ = εἰς τὲ τὸ μετὰ γάμου νόμιμον B8 (131/126/94), Ιοс. бракоу: прѣзвнтероу на ~ в’тороїе женештаго се ѣстн не мннтъ быти подобно = πρεσβύτερον ἐν τῷ γάμῳ τοῦ δευτερογαμοῦντος ἐστιασθαι οὐκ οἶεται δεῖν Г6 (170/163/123), брацѣ: по ~ же оубо съ ннмъ ѣстн не вьзбранїаетъ се = μετὰ μέντοι τὸν γάμον αὐτῷ συνεσθίειν οὐ κωλυθήσεται Г6 (170/163/124), **du. dat.** бракома: нже двѣма ~ рече, по крѣштїн прнчестнвъ се = Ὁ δυοὶ γάμοις, φησὶ, μετὰ τὸ βάπτισμα ὁμιλήσας Г4 (162/155/117), **pl.** пом. брацн: вет’хымн закони трн познавахоу се ~ = τοῖς παλαιοῖς νόμοις τρεῖς ἐπεγινώσκοντο γάμοι Г4 (166/159/120), прѣзь волю дрѣжештнхъ ~ влоудн вьмѣнїають се = τὴν ἄνευ γνώμης τοῦ οἰκείου δεσπότη γαμουμένην δούλην οὐδὲν ἄμεινον πόρνης ἔχειν ψηφίζονται Г8 (171/164/124), бракове: ѣдннѣмн раздрѣшїаѣма съгрѣшен’мн, нмы же н ~ = μόναις λυόμεναι ταῖς αἰτίας, αἷς

καὶ οἱ γάμοι Β15 (189/181/137), gen. браковъ: отъ възбръненънынхъ же ~ ροζδαѣмын дѣтн = Οἱ δὲ ἀπὸ κεκωλυμένων γάμων τικτόμενοι παῖδες Β8 (145/140/104), dat. браковомъ: нн же ... прѣподобно вторнмъ ~ прнтетатн се = οὐ μὴν οὐδὲ ... δευτέροις γάμοις προσομιλεῖν Π15 (461/436/3344), acc. бракы: н ~ тытемы чнстые = καὶ γάμους τιμῶμεν σεμνοῦς ΠСС (17/17/11), бракн: тогда во раздрѣшатн ~ = τηνικαῦτα γὰρ λύειν τοὺς γάμους Β16 (196/187/141), loc. брацѣхъ: прѣмѣнн во ѣже о ~ ... законъ = ἤμειψε γὰρ τὸ περὶ γάμων ΠСС (29/30/19), ѣко въ ~ не тык'мо повелѣн'ноѣ = ὅτι ἐν τοῖς γάμοις, οὐ μόνον τὸ ἐπιτετραμμένον Γ16 (197/188/143), на ~ нн на празннцѣхъ ннынхъ ... повелѣваеъ = εἰς γάμους, ἢ εἰς ἐορτὰς ἐτέρας ... κελεύει Θ1 (320/303/232). • Од стсл. бракъ, спорне прасловенске старине и етимологије (в. ЭССЯ 3:160–161, ESJS 2:75–76 и најскорије Лома 2021). Реч је преко цсл. текстова продрла у књижевни језик православних Словена. Као народна постоји само у бугарском и македонском, у српском можда и у *разбрачи* (се) 3. sg. 'развести се' (Тимок) (ПЕРСЈ 1: 77–78). Она је цсл. синоним за *свадба*, нпр. у Јеванђељу по Јовану: бракъ бѣ канѣ 'свадба у Кани'. Уп. браченіе, брачница, брачнын.

[БРАНЬ] f. 'πόλεμος, борба', **sg. dat./loc.** бранн: по нже въ постѣ мыслѣнон ~ = μετὰ τὸν ἐν νηστεία νοητὸν πόλεμον Т5 (493/465/357). • Славенизам (PKC потврда из MS, RJA) од псл. \**bornь*, ЭССЯ 2:208. ESJS 76). Уп. стсл. брань (ССС, SJS). Овде реч није употребљена терминолошки већ метафорично.

[БРАТЕНЪЦЪ] m. 'αὐτάδελφος ροῖηни брат', **pl. dat.** братенъцемъ: тамо во оубо къ в'сѣмъ ~ пръвѣго въсако несть степенѣ = ἐκεῖ μὲν γὰρ ὁ πατὴρ πρὸς πάντας τοὺς αὐταδέλφους, πρῶτου πάντως ὑπάρχει βαθμοῦ Β8 (144/139/103), къ ~ же доуховнаго него сына, третіаго = πρὸς δὲ τοὺς αὐταδέλφους τοῦ πνευματικοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τρίτου Β8 (144/139/103). Стсрп. од псл. \**brat(r)enьсь* или рани екавизам од псл. \**brat(r)enьсь*, уп. у народној песми *братијенау*: „Јер не смије од три братијенца, | братијенца три Мрњаवчевића“. Облик са -e- реконструисан је у ЭССЯ 2: 237, онај са јатом у SP 1: 356–357. У РКС Даничић је одредницу насловио братѣнъць и под њу подвео облик братенъць. Најраније потврде које даје су из Грачаничке повеље из око 1320, где је реч забележена трипут, први и трећи пут са јатом а други пут са e (ЗСПП 137°), а остале потврде за братѣнъць су тек из друге половине XV века. Рукописи Душановог законика, који је временски и окружењем у којем је настао најближи преводу Синтагме, имају доследно братенъць. И у летопису (XV век) је братенъци. РКС има и стсрп. варијанте братанъ, братанъць, братаннѣ.

БРАТІА f. coll. 'ἀδελφοί, браћа (рођена; у Христу)', **sg. nom.:** братіа: ~ же дроугъ къ дроугог, в'торѣн = ἀδελφοὶ δὲ, πρὸς ἀλλήλους τὸν δευτερον Β8 (130/126/93), крѣвомѣс'ннцн ... ннн ~ къ сестрамъ, мѣтемы да томьмн согътѣ = Οἱ αἰμομίκται, ... ἢ ἀδελφοὶ πρὸς ἀδελφὰς, ξίφει τιμωρείσθωσαν, Γ9 (176/168/128), да не сѣтирають се ~ = ἵνα μὴ συντρίβωνται οἱ ἀδελφοὶ С10 (475/448/344) (брат у Христу), gen. братнїе: сего радн н нже тытїю отъ ~ вндеште = ταύτη τοι καὶ τοῦσδε μόνους ἐκ τῶν ἀδελφῶν θεωροῦντες Β8 (130/126/93), ѣкоже зетевомъ въ мѣсто ~ нарнцатн се = ὥσε γαμβροὺς ἀντὶ ἀδελφῶν καλεῖσθαι Β8 (142/137/102), dat: братїн: се ~ сн бытн тыштеть се = τοῦτο τοῖς ἀδελφοῖς οὗτοι γενέσθαι σπουδάζουσιν Α12 (102/99/72), подвласт'нынмъ остав'шнмъ тоѣ ~ съвѣносешн = τοῖς ὑπεξουσίοις μείνασιν αὐτῆς ἀδελφοῖς συνεισφέρουσα К12 (344/325/250), **sg. acc.** братїю: къ тысть господню ~ на снѣдъ прнѣмлюштнмъ = καὶ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ἐστίασιν προσλαμβάνουσιν Α3 (78/75/54) **sg. acc.** братїю: аште поног'дншн ~ къ ѣдномыслїе прїн(тн) = εἰ ..., ἢ βιάσαιо τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ὁμόνοиαν ἐλθεῖν С12 (481/454/349), voc. братїе: оубо, ~ рече, стонте н дрѣжнте преданїа = Ἄρα οὖν ἀδελφοὶ στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις Ε2 (255/243/186), ка полза, ~ мота, глаголюштогъ = Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, φάσκοντι Х32 (544/516/394), **sg. loc.** братїн: подоваеътѣ во пръвѣѣ въ ~ множаншен овнтѣлн = δεῖ γὰρ πρότερον ἐν ἀδελφῶν πλειόνων σεμνεῖω Μ15 (405/385/295) **pl. dat.** братїамъ: прнобштатн же се смь н вѣр'нынмъ ~ = κοινωνεῖν δὲ τούτων καὶ τοῖς πιστοῖς ἀδελφοῖς К8 (341/322/248), ѣкоже подаватн сна ... стран'ствовоуштнмъ ~ = ὥστε χορηγεῖν ταῦτα ... ἐπιξενουμένοις τῶν ἀδελφῶν Ε23 (292/277/211), ѣдноматерннмъ ~ = ὁμομητρίοις ἀδελφοῖς (Π17 (465/439/337), instr. братїамн: сѣходнтн се, съ нѣкымн ѣко съ ~ = συνέρχεσθαί тисн ὡς ἀδελφοῖς Γ19 (203/194/147). • Од псл. \**brat(r)ъja*, што је колектив и суплетивни плурали од \**brat(r)ъ*, в. братъ. (ЭССЯ 3: 8–9; ESJS 77). Уп. стсл. братннѣ, братнѣ (ССС; Skok 1:199); српскословенски се изговарало *братија*, а старосрпски *братја* одакле је доцније настало *браћа*. Придев ѣдноматерннн Π17, сложен од основног броја ѣдннѣ и придева матернѣ, полукалк је према гр. ὁμομήτριος. Одступање од предлошка у првом члану према гр. ὁμοῖος 'исти' (Zett 1970: 199).

БРАТОТВОРЕНІЕ n. 'ἀδελφοποιΐα, братимљење', **sg. nom.:** братотворенїе: ~ оубо, рек'ше побратнм'ство = Ἦ μέντοι ἀδελφοποιΐα ... Β8 (131/126/94), ~ же ннѣдннѣ не въводитъ доврнзкѣст'ногъ вннѣгъ = τὴν δὲ

ἀδελφοποιῖαν οὐδεμία εἰσάγει εὐλογος πρόφασις B8 (131/127/94), Ιοσ. βρατοτβορενῖν: ο ~ = Περί ἀδελφοποιῖας, B8 (131/126/94)..• Од стсл. братротворенне, сложенице од братъ и творе(и)е, која је калк према гр. ἀδελφοποιῖα (CCC; ESJS 77). Потврда у РКС из Теодосијевог Житија Светог Саве. Народну реч за исти појам *побратимство* преводилац је у B8 убацио као глосу.

**ΒΡΑΤΟΥΓΕΔΑ** f. ‘ἐξαδέλφη, братучеда’, **sg. nom.**: ἑδνηῆμь нацеломь и сѣменемь съ нами, срѣтъ: ... ~ = μίαν ἀρχὴν καὶ γονὴν ἡμῖν ἀναγόμενοι, οἷον, ... ἐξαδέλφη B8 (132/127/95), **gen.** βρατογῆδε: нъ оубо и дъштеръ вторыи ~ = Ἀλλὰ δὴ καὶ τὴν θυγατέρα τῆς δισεξαδέλφης B8 (141/135/101), **првине** βρατογῆдн: възбраненно же естъ поיעти дъштеръ прввыи ~ = Κεκώλυται δὲ λαβεῖν τὴν θυγατέρα τῆς πρωτεξαδέλφης B8 (141/135/101), **acc.** βρατογῆдеογ: поיעти ми на бракъ неподовно ... ни же дъштеръ стрѣа моего, рекше ~ = λαμβάνειν εἰς γάμον οὐ θέμις ... οὐδὲ τὴν θυγατέρα τοῦ θείου, ἤγουν ἐξαδέλφην B8 (133/128/95), **третню** бо ~ поיעмати никакково же нмать възбраненіе = τὴν γὰρ τρισεξαδέλφην ... λαμβάνειν, οὐδ’ ἦντιναοῦν ἔχει κώλυσιν B8 (133/128/95), **рекше** првкогю ~ тыште иго = ἦτοι τὴν πρωτεξαδέλφην τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ B8 (141/135/101), **du. dat.** βρατογῆδαма: съчетавшѣ се ... два прваа братагѣда двѣма првѣма ~ = συναφθέντες ... δύο πρωτεξάδελφοι, **дуси** πρωτεξάδελφαις B8 (131/127/94), **не** бо естъ мошт’но ... двѣма съвкогпннѣи се првѣма ~ = οὐ γὰρ δυνατὸν ... δύο αὐταδέλφους, **дуси** συναφθῆναι πρωτεξάδελφαις B8 (135/130/97), **не** бо естъ мошт’но отцоу и сыноу двѣма в’торнма ~ съвкогпннѣи се = οὐ γὰρ οἷον τε πατέρα καὶ υἱὸν δισεξαδέλφαις συναφθῆναι **дуси** B8 (137/132/98), **acc.** βρατογῆдѣ: пакы иште же двѣма братама поיעмати двѣ првѣ ~ = ἔτι δὲ δύο ἀδελφοὺς λαμβάνειν B8 (135/130/97), **стриць** бо и ... двѣ првѣ ~ невьз’бран’ѣ поיעмяють = θεῖος γὰρ καὶ ... δύο πρωτεξαδέλφας ἀκωλύτως λαμβάνουσιν B8 (137/132/98), **нъ** и зетъ γ’шогра двѣ првѣ ~ поיעти не възбраняють се = Ἀλλὰ καὶ γαμβρὸς καὶ γυναικάδελφος, **дуси** πρώτας ἐξαδέλφας B8 (141/136/101). Од посл. \*bratučeda, f. од \*bratučedъ, в. братоγῆдеъ, тамо и за спојеве прваа братагѣда, втораа братагѣда, третнаа братагѣда. RJA за *братучеда* нема потврда ранијих од XVI века, из Марина Држића и Динка Рањине.

**ΒΡΑΤΟΥΓΕΔЬ** m. ‘ἐξάδελφος, братучед’, **sg. nom.**: ἑдннѣмь нацеломь и сѣменемь съ нами, срѣтъ: ... ~ = μίαν ἀρχὴν καὶ γονὴν ἡμῖν ἀναγόμενοι, οἷον, ... ἐξάδελφος B8 (132/127/95), **gen.** βρατογῆдеа: не бо можеть кто в’торого ~ дъштеръ поיעти = οὐ γὰρ δυναтаί τις τὴν τοῦ δισεξαδέλφου θυγατέρα γυναιка λαβεῖν B8 (133/128/95), **не** проштен’но бысть комоу своиего в’торого ~ дъштеръ поיעти = οὐκ ἐφεῖται тини τὴν τοῦ δισεξαδέλφου αὐτοῦ θυγατέρα λαβεῖν B8 (133/128/95), **в’ногког** в’торого ~ поיעмати никакково же нмать възбраненіе = τὴν ἐγγόνην τοῦ δισεξαδέλφου λαμβάνειν, οὐδ’ ἦντιναοῦν ἔχει κώλυσιν B8 (133/128/95), **pl. nom.** βρατογῆдѣи: нже глаголють се в’торн ~ = οἵτινες λέγονται δισεξάδελφοι B8 (133/128/95). **анеп’сене** третн (sc. степень) нмогъ и првнн ~ четвртн, и шестн в’торн ~, и третн (sc. братоγῆдѣи) осмын = οἱ ἀνεπιοὶ τὸν τρίτον ἐπέχουσι, **ка̀и** ои πρωтеξάδελφοи τὸν τέταρτον, **ка̀и** τὸν ἕκτον ои δισεξάδελφοи B8 (130/126/93). • Старинска рекциона сложеница \*bratu-čedъ од \*brat(r)ъ и čedo (в. братъ, чедо), где је први члан у генитиву двојине или у посесивном дативу јединице, уп. стсл. братоγῆдаѣ (CCC) итд. (ЭССЯ 3: 8); ESSJ 77, 105; Skok 1: 200; ПЕРСЈ 80, Zett 1970: 165, Pohl 1977: 9). Синтагме прввын братоγῆдеъ = πρωтеξάδελφος, вторын братоγῆдеъ = δισεξάδελφος су српскословенски преводи, мада се и у народном језику користе спојеве *први (другу, трећу итд.) братучед*, *још* чешће сложенице с редним бројем у првом делу *првобратучед* ‘брат од стрица у првом колелу’, *другобратучед*, *трећебратучед*, тако и од моционе изведенице *братучеда: првобратучеда* (НП Вук) итд. Најранија старосрпска потврда речи братоγῆдеъ у РКС и одатле у RJA је у повељи краља Радослава из 1234 (MS 23<sup>o</sup>; посведочена је и у ДЗ (§ 41). Плурал *братучедје*, двапут у B8, вероватно је начињен према речи *људје*, која је мушка i-основа, уп. Лома 2013: 108.

**ΒΡΑΤЬ** m. ‘ἀδελφός, брат (рођени, у Христу)’, **sg. nom.**: л’ннодоръ нже оного ~ = Ἀθηνόδωρος ὁ ἐκείνου ἀδελφός ПСС (9/9/6), ~ **господнь** рече велнкын **иаковъ** = Ὁ τοῦ Κυρίου, φησὶν, ἀδελφ, ὁ μέγας Ἰάκωβος K8 (339/320/246) **gen.** брата: кол’ми патѣ еѣжештаго ~ = πόσω μᾶλλον τοῦ φεύγοντος ἀδελφοῦ A2 (102/99/72), ~ **моего** нли **сестри** моеѣ дъштеръ поיעти ... **неподовно** = Τὴν τοῦ ἀδελφοῦ μου, ἢ τῆς ἀδελφῆς μου θυγατέρα λαμβάνειν ... οὐ θέμις B8 (133/128/95), B8 (144/139/103), **dat.** братоγ: ратѣо запрѣтн ннмен’ми ~ = πόλεμον ἠπείλησε διὰ γραμμάτων τῷ ἀδελφῷ ПСС (12/12/8), **дїоннсіе** навагоγ ~ **радовати** се = Διονύσιος Ναυάτω ἀδελφῷ χαίρειν C12 (481/454/349), **acc.** брата: нзмѣтаеть **яко** ~ **оубен’ша** = καθαιρεῖσθαι, **о̀и** τὸν ἀδελφὸν **фонеуσανта** E26 (295/281/213), **рождьшїа** се **братїа** **наслѣдогють** **оумь’ршаго** ~ = **фунτες** ἀδελφοὶ κληρονομοῦσι τὸν ἀποθανόντα ἀδελφόν K12 (343/324/249), **instr.** братомь: **иемогже** **за** ~ **иего** **выв’шогю** **томог** **нѣкогда** **снхог** = οὗ τὴν ἐπ’ἀδελφῷ ποτὲ нумфην B8 (140/135/100), **оубо** **снхог** **за** ~ **поיעти** = μὲν нумфην ἐπ’ ἀδελφῷ λαβεῖν B8 (140/135/100), **loc.** братѣ: **аште** **кто** **оумреть** **при** ~ **отъ**

различнихъ родителѣмъ = Ἐάν τις τελευταίη ἐπὶ ἀδελφῶ ἐκ διαφορῶν γονέων K12 (343/324/249), **du.** **nom.** брата: любо два ~ съвькоупеть се = εἶτε δύο ἀντάδελφοὶ σθηαφθεῖν B8 (137/132/98), **gen.** братоу: двѣю ~ шогри н съвсти сътетати се подобно естъ = Δίο δὲ ἀδελφῶν γυναικάδελφον καὶ γυναικαδέλφην συνάπτεσθαι θεμιτόν B8 (141/136/101), **dat:** братома: сицинѣвъ же свит'к двѣма ~ възбранн = Ὁ δὲ τοῦ Σισιννίου τόμος, δύο ἀδελφὺς ἐκόλυσε B8 (135/130/97), пакы ишту же двѣма ~ поемати = ἔτι δὲ δύο ἀδελφοὺς λαμβάνειν B8 (135/130/97). Сл. од сл. *\*brat(r)ъ*. У веѣни словенскихъ језика превладала је млађа форма са дисимилаторним испадањем другоу r. Уп. стел. братъ, братръ (ЭССЯ 2:208; ESJS 77; ПЕРСЈ 79; Skok 199–201; SJS). Као плурали служи колектив братѣа.

[братънини] **adj.** ἀδελφοῦ, братовљев', **f. sg. instr.** брат'ниѣю: нли братъ съ женою ~ = ἡ ἀδελφὸς εἰς ἀδελφοῦ γυναικα Γ9 (176/169/128), **pl. nom.** братниѣ: ~ бо дѣти подходить своѣго отца лице = οἱ γὰρ ἀδελφοπαῖδες ὑπεισέρχονται τὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς πρόσωπον K8 (343/324/249), братниѣ: аште ли нѣкоутъ братѣа нли дѣти ~ таковыѣ = εἰ δὲ μὴ ὑπείσιν ἀδελφοί, ἡ παῖδες ἀδελφῶν τοιούτων K8 (343/324/249), **gen.** братныхъ: рождышнхъ се братѣи н ~ дѣти = φύντων ἀδελφῶν καὶ ἀδελφοπαίδων K8 (342/324/249), **n. sg. dat.** братню: братоу не боудогштоу нли ~ чедоу = Ἀδελφοῦ μὴ ὑπόντος ἡ ἀδελφοπαῖδος K8 (343/325/250), **n. pl. nom.** братниаа: чѣда ~ прѣдпотиають се = οἱ τεκνάδελφοὶ προτιμῶνται K12 (343/325/249), **acc.** брат'ниаа: откеше, нь онъ оубо ратниѣскаа, сн же ~ = ὑφείλοντο, ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν, τὰ τῶν πολεμίων, οὗτοι δὲ, τὰ τῶν ἀδελφῶν A12 (102/99/72). • Срсл. < стел. братрънѣ / братънѣ, -нѣн, (ССС, SJS) < сл. *\*brat(r)ъn'ъ(j)ъ*, посесив од *\*brat(r)ъ* (в. братъ) изведен суфиксом *\*-ъn'ъ* (SP 1: 364; ЭССЯ 3: 10; ESJS 77). У преводу Синтагме вероватно славенизам, RJA 1: 605 за *братъни* нема другихъ потврда осим онихъ из РКС које су српскословенске (из Доментијана, Теодосија, Данила). Уп. братъсын, чѣдо.

[брат'скъ, -ын] **adj.** τῶν ἀδελφῶν **n. sg. nom.** брат'скоѣ: ни же ~ нѣ ... прѣтварати се = μηδὲ τὸ τῶν ἀδελφῶν ὄνομα ... μεθαρμόζεσθαι B8 (142/137/102), **adv.** брат'скы ἀδελφικῶς: того оутроуплати = ἀδελφικῶς ἐπιπλήττεσθαι C9 (474/447/343)..• Придев на *\*-ъskъ* од од *\*brat(r)ъ* (в. братъ) < сл. *\*brat(r)ъskъjъ*, уп. стел. братръскъ (SJS; ESJS 77) итд. (ЭССЯ 3: 10), синонимъ братънини, за разлику од којеу је *братски* народна реч, у српскословенском забележена од XIII века (Св. Сава, Теодосије).

[браченѣ] **n.** 'λοχεία, порођај', **sg. nom.:** ~ бо естъ еже съ колѣзньми младѣн'ца = λοχεία δὲ ἐστὶν ἡ μετ' ὠδίνων τοῦ βρέφους K8 (340/322/248). • Глаголска именица од сл. братни са 'γαμεῖν', деноминала од бракъ. У ESJS 75 s.v. бракъ потврђена само изведеницом безбраченѣ, која преводи гр. ἀγαμία. Иначе *брачени се* значи 'склапати брак' а никадъ 'порођај'; овде је преводилац и придев ἀλόχευτος 'рођен на натприродан начин, без порођајнихъ болова' у претходној реченици: ἀλόχευτον εἶναι ... τὸν τόκον τῆς ἀγίας Παρθένου превео изведеницом од исте основе: небрачно быти ... рождство светые дѣвы. Уп. бракъ, братница, братънини.

[брат'ница] **f.** 'γαμετή, жена', **sg. acc.** брат'ницоу: не посадницоу нь ~ нѣти дннть се = οὐ παλλακὴν, ἀλλὰ γαμετὴν ἔχειν δοκεῖ M15 (412/391/300). • Само срсл. изведеница од бракъ. Уп. бракъ, браченѣ, братънини. Иначе се у Синтагми гаметѣ преводи са жена, соупрогъница.

[братънь, -ын] **adj.** 'γαμικός, тоῦ γάμου', **m. pl. gen.** братъныхъ: нь оубо никтоже ... насъ оукорнтъ ... за ѣже глаголемыхъ ~ степень = Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἄν τις ... ἡμᾶς γράψαιτο ... καὶ τὰ τῶν λεγομένων τοῦ γάμου βαθμῶν B8 (130/125/93), **acc.** братъниѣ: въ ~ тъкмю иштеть се степени = εἰς τοὺς γαμικοὺς μόνους ζητεῖται βαθμούς B8 (132/127/94), **n. sg. nom.:** братноѣ: бракъ не ѣже ... нь ~ нхъ склонение = Τὸν γάμον, οὐ τὸ ... ἀλλ' ἡ γαμικὴ αὐτῶν συναίεσις Γ2 (161/154/116), **gen.** братнаго: раздрѣвшнхъ се ~ съвькоупленѣа = Τοὺς διαλυθέντας τῆς τοῦ γάμου συναφείας Γ16 (198/189/143), **pl. acc.** брат'ниаа: ни же бо въ ~ сложенѣ... о снцевныхъ ѣсть соинѣнѣ = οὕτε γὰρ εἰς γαμικὰ συναλλάγματα ... ἐν τοῖς τοιούτοις ἐστὶν ἀμφισβήτησις B8 (134/129/96), а ѣже отъ трнродства ~ исканѣа = Τὰ δὲ ἐκ τριγενείας γαμικὰ ζητήματα B8 (138/133/99), **loc.** братъныхъ: что же н о брацѣхъ ѣсть вѣгомю н ~ напѣваннхъ = Τί δὲ γάμον μέλλει καὶ ὑμεναῖον T5 (492/463/356), **adv.** брат'нѣ 'γαμικῶς': занѣже ~ съвькоуплаѣмынѣ отъ тоѣжде крвн = διότι τοὺς γαμικῶς συναπτομένους ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἵματος B8 (130/126/93). • Придев на *\*-ъnъ* од бракъ, стел. братънь (ССС, SJS, ESJS 75, Skok 1: 197). Уп. бракъ, браченѣ, брат'ница.

[бѣльць] **m. pl.** 'δῆμος, мирјани' **nom.** бѣлци: касаютъ се не ~ тъкмю, нь н дннн = ἄπτονται, οὐχὶ τοῦ δήμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μοναχῶν T5 (486/457/352). • Поименичење придева *\*bělъ* суфиксом *\*-ъсъ* у опозицији према 'монах' по прасл. моделу (ЭССЯ 2: 85 s.v. *\*bělъсъ*), начиѣно у старосрпском да означи опозицију световѣака, мирјана према монасима, *чрнцима* (ЕРСЈ 3: 79–80). Бележи се још у Светоарханђелској хрисовуљи цара Душана и у некимъ рукописима ДЗ као варијанта за грецизам козмикъ (у Синтагми се космоикъ



редовно преводи са црњским) а долази и у топонимији, нпр. *Беоци* код Рашке 1363. гљаци, *Биоча* да означи село у поседу световне властеле у опозицији према манастирским селима (*Чрнча*), уп. Лома 2013: 166. РЈА бележи *бјелац* из Босне у значењу ‘бјели хајдук, полухајдук’, онај ко је дању код куће а ноћу хајдукује. То ће бити шалива метафора из монашког живота да се опише онај ко се још није трајно одметнуо у хајдуке, јер у манастирима они који су се замонашили носе црне мантије (црнорисци), а искушеници су носили светлу световну одећу док не положи монашки завет.

## В

[**ВЛАВНИЦА**] **f.** ‘κυλίστρα, килиста’, **pl.** асс. влавнице: на позоршта въсходештеѣ, нь оубо глаголюемне ~ = τοῖς τε ἐπὶ θεάτρων ἀνιοῦσιν, ἀλλὰ δὲ καὶ τὰς λεγομένας κυλίστρας E3 (258/245/188). • Према контексту у коме је реч употребљена, могла би се можда разумети као циркус. У LPS 56, где је једина потврда одавде, влавница је протумачена као нека врста забаве (*ludi genus*). Грчка реч иначе значи место где се коњи ваљају после тренинга. Према RJA 20: 542 *ваљавица* је исто што и *ваљарица* за сукно, у приморју ‘узбуркано море’, а у Тимоку (околина Бољевца) коњска болест, чији је симптом да се коњ непрестано ваља. То значење најближе стоји грчком κυλίστρα. Стрп. једино као топоним *Ваљавица* у међама села Пирана код Хоче (АХ 274), најпре у значењу ‘ваљарица за сукно’, *Каљавица* (Пешикан 1986: 28) је погрешно читање штампаног текста Шафариковог издања које је остало једини извор за познавање тога дипломатичког споменика који је у међувремену изгубљен..

[**ВЕЉМОЖЬ**] **m.** ‘σατράπης, велможа’, **pl. dat.** вел’можемь оуставляемь въкоупѣ в’сѣмь ~ н снн’клнтоу = Θεοπίζομεν σὺν πᾶσι τοῖς σατράπαις, καὶ τῇ συγκλήτῳ E11 (274/251/199). • Сложеница настала од придева \* *velь* ‘велики’ и изведенице на -*жь* (тип вождь) од глагола \**mog-ti* ‘моћи’. У стел. је *ja*-основа као *вођа*: вел’можа (ESJS 1043–44), такође и српсл. (PKC 1: 109). Облик из превода Синтагме могао би бити старосрпски, с обзиром на потврде (id. 109–110). Укрштањем са \**mъжь* > *можь* варијанта *velьmъжь*, српсл. код Првовенчаног вел’можь (id. 110).

[**ВЛАДЫ**] **m.** ‘владар, световна власт, ‘άρχων’; ‘διοικητής, управитељ’, **pt. graes. act. pl. dat.** владоуштитиь: законоплагають ... владоуштитиь н обладаемниь ~ = νομοθετοῦσι ... ἄρχουσι καὶ ἀρχομένοις, ПСС (4/4/2), къ нз’врженію н ~ ... нздань коудеть = πρὸς τῇ καθαιρέσει, καὶ τοῖς ἄρχουσι ... ἐκδοθήσεται D8 (244/232/178), отрицаемь, рече, стронтелиемь н ~ = Ἀπαγορεύομεν, φησὶ, οἰκονόμοις, καὶ διοικηταῖς E8 (263/250/191). Српсл. партицип презента активни од непосведоченог инфинитива \**власти* (PKC 1: 123) од псл. глагола \**volsti, voldō* (уп. стел. влады, -дѣшти, -дѣште.), ПЕРСЈ 153; ESJS 106. В. владыка.

**ВЛАДЫКА** **m.** ‘δεσπότης, господар, власник; ὁ δεσπότης Θεός ‘Господ Бог’, **sg. nom.:** н коупоуен, ~ хоте быти коупаен’омоу = καὶ ὁ ἀγοράζων, δεσπότης εἶναι βουλόμενος X28 (540/511/391), владыка: нже бо тесо продаен, такоже ~ томоу продаемь = ὁ γάρ τι πιπράσκων, ὡς δεσπότης αὐτοῦ πιπράσκει X28 (540/511/391), аште оубо ~ кесть вешти = εἰ μὲν δεσπότης ἐστὶ τοῦ πράγματος A12 (103/100/73), неповни ‘нь да коудеть ... ~ = ἀνεύθυνος ἔστω ... δεσπότης E13 (277/264/202), тако ~ снн стронти = οἶα δεσπότης ταῦτα διέπειν E13 (399/379/292), **gen.** владыкы: нже безь волие своего ~ = τὴν ἀνευ γνώμης τοῦ οἰκείου δεσπότηу Г8 (109/106/72), безь волие своего ~ = παρὰ γνώμην τοῦβῆ ιδίου δεσπότηу M15 (401/381/293), владыкн: нь стога радн нли страха недобла, ... нли ~ = ἀλλὰ δι’ αἰσχύνην ἢ φόβον ἀγενῆ ... ἢ δεσπότηу Г28 (209/200/151), прѣговарати оузрокомь благочѣстїа н постннчѣства ~ прѣнепрѣгоушти = προφάσει θεοσεβείας καὶ ἀσκήσεως, δεσпότηу катафронейн D11 (247/235/180), **dat.** владыцѣ: възложнк’ше себе ~ боговн = ἀναθεῖσαν ἑαυτὴν τῷ δεσπότηу Θεῷ Г11 (177/169/129), възвѣштаен оубѣнство своегоу ~ = Ὁ μνηύων τὸν фόνон тоῦ οἰκείου δεσпότηу D11 (249/237/181), снн бо ~ боговн оубодна соуць = таῦτα γὰρ τὸν δεσпότηу Θεὸν θεραπεύει E24 (294/280/213), асс. владыкоу: помннатиже ~ = μεμνήσθαι δὲ τοῦ Δεσпότηу A16 (109/106/72), **pl. nom.** владыкы: аште лн же вѣр’ны соуць ~ рече = Εἰ δὲ καὶ πιστοὶ εἶεν οἱ δεσпῶται, φησὶ, D11 (247/235/180), аште н не являють се ~ вьноубрь... поустннн ихъ = кᾶν μὴ φαίνωνται οἱ δεσпῶται εἶσω ... ἀπολύειν αὐτούς E17 (286/272/207), **gen.** владыкы: приематиже въ прит’тъ нже оть вар’варь нли ~ = просіеσθαι δὲ εἰς κληρον τοὺς ὑπὸ βαρβάρων ἢ δεσпῶτων E34 (311/296/225), ннже сн по смьртьн свонхъ ~ = οὐδὲ οὗτοι μετὰ θάνατον τῶν ιδίων дѣспῶτων B8 (145/139/104), оть ~ отстоупати съвѣтовахоу = τῶν δεσпῶτων ἀφίστασθαι συνεβούλευον ПСС (15/15/10), **dat.** владыкамь: снн ~ законоплагають = οὗτοι δεσпῶται νομοθετοῦσι ПСС (4/4/2), прноуподбляюште когда оубо рабомь, когдаже ~ = καὶ ἀπεικάζοντες ἑαυτούς, ποτὲ μὲν δούλοις, ποτὲ δὲ δεσпῶταις Θ1 (321/304/232), наг’таван раба свонимь ~ покاراتи се = Δίδασκε δούλους οἰκείους δεσпῶταις ὑποτάσσεσθαι D11 (248/235/180), асс. владыкы: запокелѣвѣють

всакоѣ чѣсти достонныхъ ~ вьмениати = παρεγγυᾶται τοῦ πάνυ, πάσης τιμῆς ἀξίους τοὺς δεσπότας ἡγεῖσθαι D11 (247/235/180), instr. владыкаѣн: боязнью еже не ети быти въ боудѣ ... нли ~ = δέει τοῦ μὴ ἀλῶναι πορνείας γονεῦσιν ἴσως ἢ δεσπότηας Γ28 (208/199/150). • Српсл. m. у значењу ‘господар’ од прасл. \**voldyka* које је изведеница од партиципа презента активног глагола \**volsti*, *voldq* заснована на његовом номинативу јединице мушког рода псл. \**voldy* (уп. стсл. влады, -дѣшти, -дѣште, српсл. влады), проширеном суфиксом \*-ka (ESJS 1066, ПЕРСЈ 153), док у стрп. f. има значење ‘властелинка’: ако ли себрь о҃зми владыкоу по снаѣ, да се овѣси (ДЗ).

**ВЛАДЫЧѢСТВО n.** ‘деσποτεία, ἡγεμονία, власништво, имовина, власт, управљање, пуномоћје, владичанско достојанство’, **sg. gen.** владычства: отпадаєть ~ тоє = ἐκπίπτει τῆς δεσποτείας αὐτοῦ A12 (103/100/73), глаголетъ се нстѣе прѣложеноє ~ = λέγεται κυρίως ἢ μετάθεσις τῆς δεσποτείας E16 (285/271/207), dat. владычствоу приоврѣтати, храннмоу еже о ниен ~ = ἀποκερδαίνειν, φυλαττομένης τῆς ἐπ’αὐτῇ δεσποτείας Γ13 (184/176/133), такожде дѣтемь храннмоу еже о дарѣ ~ = ὁμοίως τοῖς παις φυλαττομένης τῆς ἐπὶ τῇ δωρεᾷ δεσποτείας Γ13 (185/177/133) подагаєть се нного ~ = ὑποβάλλεται τῇ ἐτέρου δεσποτεία D11 (249/237/181), асс. владычство: црковное законопрѣстоупнѣ съдержештоу ~ = τὴν τῆς Ἐκκλησίας παρανόμως κατέχοντος ἡγεμονίαν ПСС (9/9/6) вьсприєтн н ~ неповниное лице = ἀπολαύειν καὶ τῆς δεσποτείας τὸ ἀναίτιον πρόσωπον Γ13 (184/176/133), ндѣтн н того ~ = ἔχειν καὶ τὴν αὐτῆς δεσποτείαν Γ13 (185/177/133), пастирское вьрогѣни быше ~ = τὴν ποιμαντικὴν ἐνεχειρίσθησαν ἡγεμονίαν K8 (339/321/246), нь третѣе ндѣнїа нхъ ~ вьсприєматн = ἀλλὰ τὸ τρίτον τῆς οὐσίας ἐκεῖνων, τὴν δεσποτείαν ἀπολαμβάνειν K12 (344/326/251), да подаєть въ сврьшенное ~ = ἀποδιδότω εἰς τελείαν δεσποτείαν K24 (352/333/256), н нже пастирское ~ вьрогѣенномоу = καὶ τῷ τὴν ποιμαντικὴν ἡγεμονίαν ἐνεχειρισθέντι M7 (385/365/281), instr. владычствомь: прочюже пароднымь ~ тьмьн прохождаше трогдн = τῇ δὲ ἐξῆς, τὴν τοῦ πλήθους ἡγεμονίας μυρίοις διεχειρίζε πόνοις T5 (496/468/359). • Славенизм, изведеница од владыка. Уп. стсл. владычство (ССС, SJS, ESJS 1066).

**ВЛАДЫЧНЬ adj. poss.** ‘деσποτικός, δεσπότης, владичин, Господњи, владарски’, **m. sg. gen.** владычнаго: страшноє свештеннодѣнство ~ тѣлесе н крове = τὴν φρικτὴν ἱερουργίαν τοῦ δεσποτικοῦ A2 (69/66/47), владычнаго: заємь же за ~ радн любостїа = δάνεισμα δὲ διὰ τὸ τοῦ δεσπότης φιλότιμον T7 (501/473/363), **f. pl. dat.** владычнымь: ннже ~ побєдамь ... сьпридѣшатн = οὔτε δεσποτικοῖς τροπαίοις ... ἀναριγύναи T5 (493/465/358), **n. pl. nom.** владычнаа: сьпридѣшатн се иже ~ законнѣнше кєсть = ἀναμεμίχθαι τὰ τοῦ δεσπότης, τῶν ἐννομοτάτων T5 (493/465/358), dat. владычнымь: равскаа же ~ прнвьводитн = τὰ δουλικὰ δὲ τοῖς δεσποτικοῖς ἐπεισάγειν T5 (493/465/358). • Придев на \*-bnъ од владыка. ESJS 1066. Уп. стсл. владычнѣ, -нн (ССС), на основу којег се и у српскословенском може претпоставити палатална основа, мада је у нашој грађи јасно потврђена само у A2: -наго.

**ВЛАДЫЧСКЪ, -ЫН adj. poss.** ‘практорικός, извршни (о дужности)’, **n. pl.** асс. владычкаа: мнр’скыє саны нли ~ дѣнства = κοσμικὰ ὀφίκια ἢ πραкторικὰς ἐνεργείας K32 (363/344/264). • Придев на \*-bьskъ од владыка. Уп. стсл. владычскъ, -ын (ССС). (RJA 87: 156 даје потврду топонима *Владички Хан* из *Etnogr. zborn. 5. 222*). ESJS 166.

**ВЛАСТЕЛННЬ m.** ‘ἄρχων, μοῦνικ, властела, чиновник, световни управитель, световне власти, световни моῦници, управитељи’, **sg. nom.:** аште кын ~ оврѣштєть се, оутврѣждаває = εἶ τις ἄρχων εὐρεθείη εἵρων C9 (474/447/343), dat. властелннот: ~ же ннєдннмоу снмь лѣть быти повелѣваюштинь приовштєтати се = ἄρχοντι δὲ μηδενὶ τούτων ἐξεῖναι κελεύόντων κοινωεῖν K32 (363/344/265), **pl. nom.** властеле: ннєдннн обштенїє да нмогѣть градсїн ~ = μηδεμίαν κοινωίαν ἐχέτωσαν οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες D9 (228/218/166), кльногштеє се ~ нѣкыє подрогѣнныкы томленїю прѣдатн = τοὺς ὀμνύοντας τῶν ἀρχόντων ἐνίους τῶν ὑπὸ χεῖρα τιμωρίας ὑποβαλεῖν E19 (305/290/220); ако в’си сановннцн н нмогште достоннство ~ самовластнн да боудогѣть = ὅτι πάντες οἱ ἀξιωματικοὶ, καὶ εἰ ἔχοντες ὀφίκια ἄρχοντες αὐτεξούσιοι ἔστωσαν T4 (484/456/351), властелн: цркви нли монастыроу... прилагають се епископы н ~ = τῇ Ἐκκλησίᾳ ἢ τῷ μοναστηρίῳ ... προστίθενται διὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἀρχόντων A13 (106/103/75), **gen.** властель: о епископѣхъ цркви прїємлюштїнхъ прѣдстатєл’ствомь ~ = Περὶ ἐπισκόπων Ἐκκλησίας λαμβανόντων διὰ προστασίας ἀρχόντων ПСС (37/35/23), ннже отъ ~ ннже отъ народа быти подоваєть = οὔτε παρ’ ἀρχόντων οὔτε παρὰ τοῦ δήμου γίνεσθαι χρή ПСС (46/43/29), вьходештаго н въ молнтвннхъ домоуѣхъ ~ = εἰσιόντα, καὶ ἐν τοῖς εὐκτηρίοις οἴκοις τῶν ἀρχόντων A11 (93/89/65), нже нманїємь нли снлю ~ = οἱ διὰ χρημάτων ἢ δυναστείας ἀρχόντων D9 (245/233/178), подоваєть ... отъ ~ послѣдовати моу’ченїє = δεῖ ... τὴν παρὰ τῶν

ἀρχόντων ἐπακολουθήσαι κόλασιν Д8 (244/232/178): и приложн в'сако нареченіе отъ ~ = καὶ ἐπιφέρει, πᾶσαν ψῆφον παρὰ ἀρχόντων E19 (287/273/208), dat. властеломъ: нѣсть закон'но ... на моч'неніе мнр'скы ~ прѣдавати = οὐκ ἔννομον ... εἰς κόλασιν κοσμικοῖς ἄρχουσι Д8 (244/232/178); подоваѣтъ ~ ... посештати = Χρὴ τοὺς ἄρχοντας ... ἐπισκέπτεσθαι Φ10 (524/495/379), pl. асс. властеле: аште ... мнр'скыѣ ~ помощ'нныкы приѣмъ = Εἶ ... κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος E19 (286/272/207), instr. властелн: и под прѣднкр'мн соштитх и под мнр'скымн ~ назнменоуемыхъ = καὶ ὑπὸ πριμικηρίους ὄντας, καὶ ὑπὸ κοσμικῶν ἀρχόντων σφραγιζομένους K32 (364/344/264). • Стерп. од јсл. \*volstelinъ уп. цел. властелннъ. У основи је псл. \*volstel'jъ (уп. стел. властель, властеле, мада у стел. споменицима нема примера за именицу у једнини она се може само препоставити властель или властелннъ, (Цејтлин 1977: 96). Изведеница, на \*-teljъ < псл. \*volsti, voldq са индивидуализујућим суфиксом у једнини \*-inъ (\*volstel-inъ). ПЕРСЈ 154–155; ESJS 1066; Skok 3: 605–606). Код изведеница на \*-tel'ь, па и код ове, долазе две основе, атематска \*volstel- и палатална o-основа \*volstel'-, одатле у РКС дублетни облици, У РКС преовлађује српсл. и стерп. властеле (Св. Сава итд.), али се јављају и властел (MS 69) и властелн (ДЗ), као и овде у A13. Иначе је Даничићева потврда из ДЗ властелн по млађем раковачком рукопису (§ 135), у одговарајућем члану (46) призренски рукопис има властѣл (тако редовно, с неетимолошким јатом, у том рукопису); поређење свих рукописа које је сравнио Новаковић указује да је у изворном тексту номинатив гласио по атематској промени властеле или властелѣ према люде. Поред властелнн у нар. песмама среће се једнина властель (Бока) и властел (Истра). Овај термин се пре јавља у латинским него у ћирилским документима: властелин Дујмо (Ego Duimus Ualastelin dono et volo) забележен је у XI веку (Б. Михаљчић у ЛССВ 87–89). Гр. сложени термин 'политикоῖ ἀρχοντας, грађанске власти' (у опозицији према црквеним, духовним) преведен је у Д9 са градацијн властеле.

[вльхѡа] m. (?) 'μάγος, μάντις, γόης, врач, предсказивач; περίαλτων, амајлија', pl. nom. вльхѡы: ~ оубо глаголютъ се = μάντιες μὲν οὖν λέγονται M1 (376/356/274), ~ бо главнѣ томнмн соутъ = οἱ γὰρ μάγοι κεφαλικῶς τιμωροῦνται M1 (381/361/278), dat. вльхѡамъ: нлн къ обавникомъ н ~ ходе итъ боудеть = ἢ πρὸς γόητας καὶ μάγους ἀπιὼν ἐάλω A1 (52/50/34), Јос. вльхѡахъ: о ~ = Περὶ μάγων M1 (376/356/274), о отровницѣхъ н ~ = Περὶ φαρμακῶν καὶ μάγων Φ2 (512/484/372), о ~ = Περὶ ... περίαλτων ПСС (42/39/26). • Стерп., српсл. вльхѡа m. 'чаробњак'; српсл. потврда је из ЖСЛ, стерп. у РКС из Пуцић II 27 вльхѡа (sic!) 'варалица (о мушкарцу)', у том значењу посведочена је у дубровачком говору од XVI века вухѡа (М. Држић), до испадања х била је распрострањена и шире, уп. презиме Вухвић (Радоња, властелин херцега Влатка, 2. пол. XIV в., MS 545). Како је у споменицима руске и бугарске редакције вльхѡа моциони фемининум према вльхѡы m. (ESJS 1071–2), а у српском номоканону из XVI века моција је остварена појашњењем вльхѡа жена (LPS), реч се као маскулинум може сматрати старосрпском, уп. вльхѡы. Новаковић у индексу даје περίαλτος = навезатель, вльхѡы, но није извесно да гр. именица мушког рода постоји у значењу 'онај који качи привеске', како је то преводилац у M1 очито схватио преведећи као навезатель (али на другом месту као навезаније), што се пак тиче другог превода ту је посредни фемининум вльхѡа 'враѡбина' а не маскулинум вльхѡы.

вльхѡоујѣ 'μαντεύμενος, онај ко врача, гата, врачар, гатар', pt. praes. akt. sg. nom.: нже жртвѡмн ~ мчтеенъ да томнмъ боудеть = Ὁ διὰ θυσίῶν μαντεύμενος, ζῆφει τιμορείσθω M1 (381/361/277), pl. nom. вльхѡоујште: звѣздословци же нже съ дѣнствомъ бѣсов'скымъ ~ звѣздамн = καὶ ἀστρολόγοι, οἱ συνεργεῖα δαιμόνων μαντεύμενοι δι' ἀστέρων M1 (379/359/276). • Српсл. партицип презента активног у значењу именице од инфинитива глагола стел. вльхѡвати (SJS, ESJS 1071–2).

[вльхѡѡ] m. 'μάγος, μάντις, γόης, врач, предсказивач', pl. nom. вльхѡн: н ~ оубо соутъ нже бѣсн ... призываюште = καὶ μάγοι εἰσὶν οἱ δαίμονας ... ἐπικαλούμενοι M1 (378/358/275. ), dat. вльхѡомъ: правнло, нже ~ себе подав'шнхъ... отлог'чаѣтъ = Συνόδου κανὼν, τοὺς μάντεσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότας ... καταδικάζει M1 (376/356/274), нже къ чародѣемъ ходештен нлн ~ = Οἱ πρὸς γόητας ἀπιόντες ἢ μάντιες M1 (380/360/277), асс. вльхѡы: въ своѣ домъ ~ въводитъ = εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους μάντιες εἰσάγουσιν M1 (378/357/275), причѣтнныкы ~ сошште ... отъ црѣкве отмѣтати повелѣваѣтъ = κληρικοὺς μάγους ὄντας ... τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρίπτεθαι διορίζεται, M1 (378/358/275). • Српсл. од псл. \*vьlxъ (ESJS 1071–2), уп. стел. вльхѡѡ (ССС). Уп. вльхѡа, pl. асс. вльхѡы може бити и одатле, па и номинатив множине M1 вльхѡн, након што се -ы у изговору изједначило са -и (уп. у истој реченици писање бѣсн за бѣсы асс. pl.); стел. nom. pl. је вльхѡн.

вльхѡв'нъ, -ын adj. 'враѡбински' f. pl. асс. вльхѡв'нннѣ: ~ нмоуштен кннги = нема еквивалент на грчком B11 (155/149/112). • Придев на \*-ьнъ од вльхѡы. Уп.стел. варијанту вльхѡв'ннъ, -ын (ССС, SJS, ESJS 1071–2). У RJA има варијанта vuhven.

вльхѡв'ство n. 'прорицање', sg. асс. вльхѡв'ство: нѣ иже на ~ снѣ прѣтварати = οὐ ταῦτα [sc. μαθηματικὰ βιβλία] τοῖνυν ὁ κανὼν ἀναγινώσκειν ἀλείργει, ἀλλὰ τὸ περιέρως αὐτοῖς κεχρηῆσθαι M1 (379/359/276). •

У грчком оригиналу нема еквивалента, српсл. превод је парафраза. Можда се преводилац наслонио на *Дела апостолска* 19.19. *ἰκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων.* Старосрпска изведеница на \*-*bstv(o)* од вљхвкв ‘чаробњак, опсенар’, посведочена у текстовима на народном језику: вљхвѣство ДЗ, доцније вѣхвѣство (1501, MS 546), најкасније у Дела Белином речнику из 1728. LPS нема. Дисимиловано од \**vъlxnonъstvo*. Уп. вљхвѣваніѣ.

**ВЛХВКВАНІѢ П.** ‘μαντεία, врачање’, **sg. nom.** враже же ѣсть нже нѣкымн знамен’мн вљхвѣваніѣ (sic!) = Κληρῶν δὲ ἐστὶν ἡ διὰ τινῶν σημείων μαντεία E3 (257/245/187). • Стсл. вљхвѣваніѣ (ССС, SJS ESJS 1071), глаголска именица од вљхвѣвати, уп. вљхвѣуѣ.

**[ВОЖДЬ] М.** ‘ἀγωγός, вођа’, **pl. acc.** вожде: кѣ бесконч’тнон прнводештажнзнн наставникы н ~ = πρὸς ἀτελεύτητον ἀγούσης ζωῆν ἡγεμόνας καὶ ἀγωγούς ПСС (5/5/3) • Црквенословенски фонетизам (*жд* < псл.\* *dj*), српсл. вождь (1348, РКС < MS 134) од псл.\**vod’ь*, уп. стсл. вождь (ССС). Изворни српски облик *вођ* Вук у свом речнику бележи само као назив за „слепчовођу“, онога који води слепца, у Војводини; Карађорђе се назвао *вождом* (ПЕРСЈ 158–159; ESJS 1071; Skok 3: 580).

**[ВОН] М.** ‘στρατιώτης, војник’, у множини и **στρατόπεδον** ‘табор’, **pl. nom.** вонне: такоже оубо ~ ... пиште помннакѣ = Καθάπερ οὖν οἱ στρατιῶται ... τροφῆς μέμνηται T5 (491/463/356), **pl. acc.** вонне [воје]: тако влизъ соутъ ~ омышленіѣ = τῷ ἐν χρόνῳ θάνατου ἄει τοὺς στρατιώτας ὑποπτεύεσθαι Γ5 (169/162/122), **gen.** вон [вој]: нзвнъ прѣбнвати вон = ἔξω μείναι τοῦ στρατοπέδου Φ5 (521/492/376), **dat.** воемъ: прноуподоблаюште ... когдаже владыкамъ нан ~ = καὶ ἀπεικάζοντες ... ἑαυτοῦς, ... ποτὲ δὲ δεσπότης, ἡ στρατηγῶς Θ1 (321/304/232), ноужднѣше ѣсть ... ~ ... повѣднѣе образы въздвнгоути = Προὔργον τοῖς στρατιώταις ... τρόπαιον στήσαι T5 (493/465/357). • Српсл. од псл.\**vojь* уп. стсл. множина вон. (ССС) У старословенском *вои* је плурал од *воинъ*, акузатив *воиѣ*, у преводу је *воѣ* на првом месту у функцији номинатива, на другом одговара грчком акузативу множине, но превод је непотпун и неспретан. Можда се у старосрпском реч у **nom. pl.** наслонила на тип *людьѣ*. РКС има само акузатив плурала *воѣ*, облика јединице нема, као ни овде (ПЕРСЈ 160; ESJS 1074; Skok 3:612). Уп. вонникъ, ратникъ, ороужникъ.

**[ВОННИКЪ] М.** ‘στρατιώτης, војник’, **pl. gen.** вонникъ: н нже на далеко отъходештихъ ~ соупроужнице = Καὶ αἱ τῶν ἐπὶ μακρὸν ἀποδημούντων στρατιωτῶν σύνενοι Γ5 (169/162/122). • Стерп. изведеница од вон (ESJS) а ннѣ никто оодъ вонникъ да нн не помаже (ДЗ). Поименичење на \*-*ikъ* од псл. придева \**vojьnъ(jь)*, уп. стсл. вонникъ (SJS) итд. (ПЕРСЈ 160; ESJS 1074; Skok 3:612). Уп. вон, воннъ, ратникъ, ороужникъ.

**ВОННИЧЪСКЪ, -ЫН adj. m.** ‘στρατιωτικός, војнички’, **sg. nom.:** вонничскын: прнноснтъже се н на ... ~ вѣсприѣмшнхъ образъ = ἐπιφέρει δὲ τοῦτο καὶ ... στρατιωτικὸν ἐπανηρημένοις σχῆμα ПСС (16/16/10), **f. pl. gen.** вонничскыхъ: еште же ... о воннствѣ оупражняюшта се, ~ вешти тавѣ тако строен’мн = ἔτι ... στρατεία σχολάζοντα στρατιωτικῶν δηλαδὴ διοικήσεσιν K32 (361/342/263). **n. gen.** вонничскаго: аште н нѣмн отъ нже ~ сѣслобѣа ... не прнстоупахоу = εἰ καὶ ἔνιοι, τῶν τοῦ στρατιωτικοῦ καταλόγου ... οὐκ ἐτίθεντο Φ7 (521/492/377). • Стерп. придев на \*-*ьskъ*. Миклошич даје потврду из Иловичке крмчије рнза –ка (LPS). Skok 3:612.

**ВОННЪ М.** ‘στρατιώτης, војник’, **sg. nom.:** воннъ: възвращаѣ се ~ = аште възхоштетъ = Ἐπανήκων ὁ στρατιώτης ... εἰ βουληθείη Γ5 (169/162/123), аште ~ на царскон работѣ = Ἐὰν στρατιώτης ἐν ἐξπεδίτῳ διάγη Γ5 (170/162/123), възвратнвн се ~ свою поѣтн женоу = ὁ ἐпанελθὼν στρατιώτης τὴν ἰδίαν λαβεῖν, ... γαμετήν Γ5 (170/163/123), ннже ~ колн свонмн оброку = ἔπει περ οὐδὲ στρατιώτης δῆπουθεν ἰδίους ὀψωνίοις E23 (292/278/211), **gen.** вонна: аште лн нѣсть вонна = τοῦ μὴ ὄντος στρατιώτου Γ5 (169/162/123), **dat.** вонноу: ~ нѣкоѣмоу оубѣнство волноѣ сѣтвор’шоу = στρατιώτη τινὶ φόνον ἐκούσιον δράσαντι = M7 (386/366/281), **acc.** вонна: же ~ оубо ... ннзложн = τὸν μὲν στρατιώτην ... καθυπέβαλε M7 (386/366/281), **instr.** вонномъ: сѣ възвратнвшнмъ се ~ сѣжнтельствоу = τὴν μετὰ τοῦ ἐпанελθόντος στρατιώτου συμβίωσιν Γ5 (169/162/123). • Изведеница од вон (ESJS 1074) < псл.\**vojь*, проширена индивидуализујућим суфиксом \*-*inъ*, стсл. воннъ (SJS, СССР). РКС И RJA дају потврду у значењу антропонима *Vojin*. Псл.\**vojь* по пореклу је поствербал од псл.\**viti* ‘гонити’ те би јој основно значење било ‘гонитель’ (ПЕРСЈ 160 s.v. *војска*. Skok 3:612). Уп. вонникъ, ратникъ, ороужникъ.

**ВОННЪСКЪ, -ЫН adj. m.** ‘στρατιωτικός, војни’, **sg. gen.** воннскаго: повелѣваѣтъ ннже ... отъ градскаго нан ~ соудноу быти кнеза = διορίζεται, μήτε ... παρὰ πολιτικῶ ἢ στρατιωτικῶ ἀνάγεσθαι ἄρχοντι Д9 (229/219/166) • Придев на \*-*ьskъ* од вонн, уп. стсл. воннскъ (SJS, ESJS 1074).

**ВОННЪСТВО** п. ‘στρατεία, στρατεύμα, στρατός, војска, војна служба, рат, војни чин, војнички сталеж; στρατόπεδον, војни табор)’, **sg. nom.**: ~ же оубо небесное звѣзды да разоумѣють се = στρατιῶν μέντοι τοῦ οὐρανοῦ τοὺς ἀστέρας νοητέον E3 (257/244/187), **gen. вонн’ства**: нзганиаеми соутъ нзъ ~ = ἀποστρατεύονται Γ5 (170/163/123), **емоу сана нан** ~ лишень коудеть = αὐτῷ ἀξίας ἢ στρατείας ἀποστερηθήσεται K32 (364/344/264), **нзмѣтаеть се отъ** ~ = ἀποστρατεύεται K37 (368/349/268), **съ ~ н чѣсти**, аште кою прѣтежа, обнажен бывъ = οὗτος τῆς στρατείας καὶ τῆς τιμῆς, εἴ τινα ἐκτήσατο, γυμνωθεὶς K37 (416/395/303), **воннства**: да нспаднеть, **воннствоуиен же** – ~ = ἐκπεσεῖται εἰ δὲ στρατευόμενος, τῆς στρατείας Д7 (223/213/162), **dat. вонн’ствоу**: създа ... жрътв’ныкь в’цеиоу ~ небесноиоу = ὠκοδόμησε ... θυσιαστήριον πάσῃ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ E3 (257/244/187), **acc. воннство**: нь ниже едно ~ нан ... ποπεненίε ο царьскыхъ вештехъ проходни еретникомъ = ἀλλὰ καὶ μηδεμίαν στρατείαν ἢ ... φροντίδα μετιέναι τοὺς αἰρετικούς A2 (77/74/53) **ни же въ** ~ ... приходни повелѣаеть = μήτε ἐπὶ στρατείαν ... ἔρχεσθαι κελεύει K32 (361/342/263), **loc. вонн’ствѣ**: жене въ ошьствѣн нан ~ моужоу = γυναικός, ἐν τῇ ἀποδημίᾳ ἢ στρατείᾳ τοῦ ἀνδρός ПСС (34/32/22), **воннствѣ**: н еже въ ~ страданіа нзкѣгнеть = καὶ τὴν ἐν τῷ στρατοπέδῳ талаипωρίαν ἐκφεύζεται A2 (85/82/59) **еште же** ... о ~ оупражняиушта се = ἔτι ... στρατεία σχολάζοντα K32 (361/342/263). • Српсл. од стсл. **воннство** (SJS, CCC), што је изведеница од **вон** < **псл. \*vojь** (ESJS 1074). У A2 **воннствѣ** је српскословенски превод за τῷ στρατοπέδῳ. У реченицама се као грчки превод за ову реч наводе **στράτευμα, στρατός; στρατοπέδον** првенствено значи *уџаборена војска, утврђење*.

**ВОННЪСТВОУИЕ(Н)** ‘στρατευόμενος, војник, онај који врши војну службу’, **pt. praes. act. m. sg. nom. воннствоуије**: рабъ ~ ... оубокождають се = Δουλος στρατευόμενος ... ἐλευθεροῦται Д11 (249/237/181), **воннствоуиен**: да нспаднеть, ~ же – **воннства** = ἐκπεσεῖται εἰ δὲ στρατευόμενος, τῆς στρατείας Д7 (223/213/162). Славенизам. Партицип презента активни у значењу именице од инфинитива глагола стсл. **воннствовати** (SJS, ESJS 1074).

[**ВОНСКА**] **f.** ‘στρατεία, στρατοπέδον, војска, рат’, **sg. acc. вонскоу**: н навѣтовавъ ~ нан ратникоу сню издавъ = ὁ ἐπιβουλεύσας τῷ στρατοπέδῳ ἢ τοῖς πολεμίοις αὐτὸ προδοῦς C11 (476/450/345), **loc. вонсѣ**: при ошьствѣн нан ~ моужоу = ἐν ἀποδημίᾳ ἢ στρατείᾳ τοῦ ἀνδρός Γ5 (169/161/122). • Стерп. изведеница од **вон** (ESJS 1074) < **псл. \*vojь**. Од **псл. дијал. \*vojska**, која је поименичење придева **псл. \*vojskь**, **уп. стсл. вонска** (SJS, CCC) итд. У српском је реч домаћа, за разлику од славенизма **воннство**, све потврде у РКС су из извора на старосрпском народном језику (ПЕРСЈ 160; Skok 3:612).

[**ВОНЮИЕ(Н)**] ‘συνεκστρατεύων, који војује’, **pt. praes. act. m. pl. instr. вонюштнхъ**: ана-феме прѣдають ... съ ннми ~ = ἀναθέματι καθυποβάλλει ... καὶ τοὺς συνεκστρατεύοντας, C11 (477/450/346). • **Цсл. партицип** од **вонвати**, терминолошка вредност упитна.

**ВОНКОДА** **m.** ‘στρατηγός, војвода’, **sg. nom.**: прѣторъ uestъ санъ старѣн нан ~ = (нема грчког еквивалента) Л9 (231/220/168), **dat. вонкодѣ**: за еже древалѣ ~ ... отъ доукы ан’тнохѣнскаго послати се = διὰ τὸ πάλαι στρατηγὼν ... παρὰ τοῦ δουκὸς Ἀντιοχείας πέμπεσθαι,<sup>159</sup> **pl. dat. вонкодами**: многоже подоаеть ... нпархомъ нан ~ = πολλοῦ γε δεῖ ὑπάρχων ἢ στρατηγῶν ПСС (4/4/3), E11 (271/258/197), • Стерп. од **псл. \*vojevoda**, **уп. цсл. вонвода** итд. **Псл. реч** је сложеница од **псл. \*vojь**, ‘војник’, у колективном значењу ‘војска’ и **псл. \*voditi**, спада у „Durchsichtige gemeinslavische Komposita“ (Pohl 1977: 45) Изворно значење је ‘војсковођа’ (ПЕРСЈ 160). Није дословна преведеница са грчког јер би се онда очекивало -кодѣ (суфикс -а код *nomina agentis* мушког рода није продуктиван, **уп. још само \*sluga**), (Pohl. 1977: 32) а и с обзиром на распрострањеност у слов. језицима, стога домаће образовање, или можда још **псл. калк** према старовисоконемачком *herizogo* > нем. *Herrzog* (одатле преко мађарског, **стерп. титула херцег**, топоним *Херцеговина*). ESJS 1074; Skok 3: 612–613; Zett 1970: 108, 295.

[**ВРАЖА**] **f.** ‘μαντεία, κληδονισμός, враџбина’, **pl. instr. вражамн**: нже снїамн нан ~ ... бываюштеи на селѣхъ молнтвнице = τὰ δι’ἐνυπνίων, ἢ μαντειῶν ... γινόμενα ἐν τοῖς ἀγροῖς εὐκτήρια Г12 (276/262/202), **loc. вражѣхъ**: о калан’дѣхъ н ~ ... Περὶ каланδῶν καὶ κληδονισμῶν ПСС (39/37/25). • Српсл. од **псл. \*vorža** које се са највише вероватноће изводи од **псл. \*vergti, vьrgo** у значењу ‘бацати (нпр. жреб ради гатања или чини на некога)’. Мање вероватно је извођење од **\*vorgь** ‘непријатељ’, које полази од изворне семантике те речи ‘(демон, злодух) који се призива враџбинама’ изводећи је у крајњој линији такође од **псл. \*vergti**. (ПЕРСЈ 168 s.v. *враџбина*, ESJS 1085 s.v. *vraženiје*; Skok 3 616–617. s.v. *vrač*).

<sup>159</sup> Апсолутни датив, а *посилати се* уместо *посилаему бити* у преводу грчког акузатива са инфинитивом.

[**ВРАЖАЛЪЦЪ**] **m.** ‘μάντις, прорицател’, **pl.** лос. вражал’цѣхъ: ο ... ~ = Περὶ ... μάντεων ПСС (42/39/26). • Српсл. изведеница од вражати < псл. дијал. \*voržati, -ajǫ, деноминала од \*vorža, в. вража. RJA даје потврду из Стулићевог речника *vražalac, vražalca*. Све цсл. потврде за вражати, вражаник и фемининум вражалница ‘maga’ у LPS су из српсл. извора, почевши с ИК. Skok 3 616–617. s.v. *vrač*.

[**ВРАЖАК(Н)**] ‘μαντεύων онај који врача, врач’, **pt.** praes. act. **m. pl. dat.** вражаюштинъ: томоужде запрѣштению подлежеть ... пристоупаюштен и еже съ иециномъ ~ = Τοῖς αὐτοῖς ἐπιτιμίους ὑλόκεινται ... προσερχόμενοι, καὶ ταῖς μετὰ κριθῶν μαντευομέναις M1 (378/358/275). • Партицип презента активног у значењу именице од цсл. вражати < псл. \*voržati (ESJS 1085). Глагол је само српскословенски и старосрпски, в. вражалъць.

**ВРАЖЕ n. (?)** ‘κληδών, гатање’, **sg. nom.** ~ же кестъ нже нѣкымн знамен’мн влѣ’вованіе = Κληδὼν δὲ ἐστὶν ἡ διὰ τινῶν σημείων μαντεία E3 (257/245/187). • Реалност неутрума је упитна, можда је *враже же* атракцијом следећег слога од \**вража же* или је множина *враже* конструисана са глаголом у јединици, в. вража. Не може се искључити ни преписивачка погрешка, да је *враже* погрешно схваћено као ‘вражије’, тј.: „ђавоље је врачање неким знамењима“.

[**ВРАЧЕВСТВО**] **n.** ‘ιατρεία, ιατρική, лечење, враџбина’, **sg. gen.** врачевства: вѣдѣнн быти подобно н ~ начѣти = ὥφθη δεῖν τῆς ἰατρείας ἀπαρξασθαι T5 (499/472/361), **dat.** врачев’ствоу: вѣ недоузѣхъ къ ~ тѣхъ призываюшта = ἐν νόσοις πρὸς ἰατρείαν αὐτοῦ προσκαλούμενον I4 (328/310/237), **acc.** врачев’ство: ннже оубо ... δῆκονομъ попоушташе, ~ = Οὔτε μὴν ... τοὺς διακόνους παρεχώρει, ιατρικῆς K32 (363/343/264). • Српсл. од стсл. врачевство (SJS, ESJS 1079–1080), изведенице од придева врачевъ, в. врачъ. Уп. стсл. LPS преводи са лат. *curatio*. RJA даје потврду из Стулићевог речника за лат. *medicina*. Уп. врач’ство, врач’ба. Генитив у T5 према грчкој рекцији грч. ἀπάρχεσθαι τινός, или можда акузатив плурала?

**ВРАЧОУЈУШТИН** **pt.** praes. act. ‘θεραπεύων, лекар’, **m. sg. gen.** врачоујуштаго: нь пронзволение нже себе обраштенниемъ ~ = ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τοῦ ἑαυτὸν δι’ ἐπιστροφῆς θεραπεύοντος M7 (387/367/282). • Славенизам. Партицип презента активни од стсл. врачевати (ССС), лат. *curare* (LPS). В. врачъ.

**ВРАЧОУЈЕМЫ(Н)** ‘θεραπευόμενος, болесник, лечени, пацијент’, **pt.** praes. pas. **sg. nom.** врачюемы: аште ли тыштно ~ покажеть обраштеніе = εἰ δὲ σπουδαίαν ὁ θεραπευόμενος ἐπιδειξάιτο τὴν ἐπιστροφὴν T10 (505/478/366), **gen.** врачюемаго: какоже ~ оустроение некоюнтъ = ὅπως ἄν τὴν τοῦ θεραπευομένου κατάστασιν δοκιμάσειεν M7 (386/366/282), **instr.** врачюемаго: си сматрати подобають ... каково кестъ ~ оурадје = προσήκει ... οἷα ἐστὶν ἡ τοῦ θεραπευομένου διάθεσις M7 (387/366/282). • Славенизам. Партицип презента пасивни у значењу именице од стсл. врачевати. В. врачъ.

[**ВРАЧЪ**] **m.** ‘ιατρός, лекар’, **sg. gen.** врача: в’сакого ~ множаке вѣды = μᾶλλον παντὸς ἰατροῦ εἰδώς X28 (540/511/391), **pl. nom.** врач’їе: многымн ннымн прието бысть ... и фїлософи н ~ = πολλοῖς ἑτέροις παρείληπται ... καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἰατροὶ ПСС (6/6/4), **gen.** врач’евъ: повельѣваеть, нже вѣ недоузѣ отъ ~ оубрѣзан’ноу выв’шоу = διορίζεται, τὸν ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν χειρουργηθέντα E34 (311/296/225), **acc.** врач’е: ннже оубо ~ нстльковати дїаконоμъ попоушташе = Οὔτε μὴν ἰατρῶν ἐξηγεῖσθαι τοὺς διακόνους παρεχώρει K32 (363/343/264), **loc.** врач’евъ: ο ~ = Περὶ ἰατρῶν K32 (363/343/264), **instr.** врач’евн: съ людскимн моужн, ~ глаголю, позор’ствовати се = μετὰ λαϊκῶν ἀνδρῶν, τῶν ἰατρῶν, φημι, проπομπεύειν K32 (363/343/264). • Српсл. уп. стсл. врачъ (SJS, СССР), без општеприхваћене етимологије и псл. предлошка (\**vorčь* или *v(ь)račь*). Уколико прихватимо да је у рус. *врач* одражен јужнословенски лик и да је у руски дошао из црквенословенског онда би реч била изведеница на \*-jь од *o*-превоја корена који је у псл. *vbračati* ‘гунђати, мрмљати’ (уп. цсл. врѣчати) ‘мумлати’ са првобитним значењем ‘онај који мрмља’, ‘који лечи изговарањем басама’ (говор шамана-исцелитеља може звучати као неразговетно мумлање). Међутим, уколико претпоставимо да је рус. *врач* домаћа реч, онда би њен псл. праоблик био *vračь* као изведеница на \*-ačь од глаголског корена који је у руском *врать* ‘лагати’ (ПЕРСЈ 167). Данас се у значењу *лекар* ова реч очувала у називу Свети врач = Врачеви, Врачи „*medici Cosmas et Damianus*“ (Skok 3: 616–617; ESJS 1079–1080. В. врачевство, врач’ба, врач’беница, врач’ство. РКС даје потврду из MS: црква светин врач’еве, изворнији је облик двојине светла врач’а, свакако назив цркве посвећене двојници Светих врача, забележен као међник 1316. у Зети (Лома 2013: 196).

**ВРАЧ’БА f.** ‘ιατρεία, θεραπεία, лечење, лек, терапија’, **sg. nom.** врач’ба: се во ~ недоуга = τοῦτο γὰρ ἰατρείαν τοῦ νοσήματος ... λογίζομεθα E34 (311/296/225) (лечење) еже кестъ помысль исповедание ... ~ = ὅπερ ἐστὶν ἡ τῶν λογισμῶν ἐξαγγελία ... ἰατρεία M9 (390/370/284), **gen.** врач’бы: нже отравоу вѣ мѣсто ~ рабоу давъ =

Ὁ φάρμακον ἀντὶ ἰατρείας δούλω δεδωκὼς M1 (382/361/278), осужденіе бываієтъ въ нзноуреніе ~ = ἡ καταδικη γίνεται εἰς τὴν δαπάνην τῆς ἰατρείας T11 (508/480/368), асс. вратѣѹ: іако оу҃же ~ начѣнь = ὡς ἤδη τῆς θεραπείας ἀρξάμενος M7 (387/367/282). • Српсл. изведеница од вратъ, уп. стсл. вратѣба (ССС, SJS), ПЕРСЈ 167; ESJS 1079–1080). Уп. вратѣбница, вратѣбство, вратѣство.

[ВРАТѢБНИЦА] f. ‘ἰατρεῖον, лечење, болница, лечничка кућа’, **sg.** асс. вратѣбницѹ: не погрѣшитъ оубо кто овштогю нарекъ ~ = οὐκ ἄν τις ἀμάρτοι κοινὸν προσειπὼν ἰατρεῖον ПСС (4/4/3). • Српсл. изведеница од именице вратѣба. Једина потврда је из Иловичке крмчије, гр. νοσοκομεῖον, лат. *valetudinarium* (LPS). У RJA вар. *vračarnica*. В. вратѣбство, вратѣ, вратѣство, уп. больницарь,

[ВРАТѢСТВО] n. ‘ἰατρεία, лечење’, **sg. dat.** вратѣствѹ: (лечење) прѣдаше, къ доушевнѹн же целѣе н ~ страстемъ = παραδεδώκασι πρὸς τε ψυχῶν θεραπείαν, καὶ ἰατρείαν παθῶν K5 (333/315/242). • Српсл. од стсл. вратѣство, изведенице од именице вратѣ ( SJS, ESJS 1079–1080, ПЕРСЈ 167. Skok 3: 616–617). Потврђено још у аренги Милутинове повеље Хиландару (PKC < MS 58). В. вратѣбство, вратѣ, вратѣба.

ВЪДОВНИЦА f. ‘χήρα, удовица’, **sg. nom.:** аште самовласна бѣше соуштѣн, ~ іабѣ іако = εἰ αὐτεξουσία ἐτύχавεν οὔσα, χήρα δηλαδὴ A12 (105/102/74), ~ жена поноу҃ждієтъ се = Ἡ χήρα γυνὴ ἀναγκάζεται Γ4 (164/157/119), ~ жена, рече, аште н прысыныхъ родитель отієта бысть = Ἡ χήρα γυνή, φησὶ, εἰ καὶ τῶν προσεχῶν γονέων ἀφήρηται Γ4 (164/157/119), любо дѣбаа боудеть іабѣ любо ~ = εἶτε παρθένος εἴη δηλαδὴ, εἶτε χήρα, Γ11 (178/170/129), **gen.** вѣдовнице: еже ли прнѣтѣнѣныхъ чннѹ ~ не мнѣше лѣтомъ .ж.-мъ быти = τὰς δὲ γε κατελεγεμένας τῷ τάγματι τῶν χηρῶν, μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἔξήκοντα εἶναι Γ11 (179/171/130), асс. вѣдовницѹ: вѣсхытнвшен жены ... нли ~ любо благородна ієсть = Οἱ ἀρπάζοντες γυναῖκα ... ἢ χήραν εἶτε εὐγενῆς ἐστὶν A12 (105/102/74), нже дѣвницѹ нли ~ вѣсхытнѣ = Ὁ παρθένον ἢ χήραν ἀρπάσας A13 (106/103/75), ннже ~ поіємъ = Οὐδὲ ὁ χήραν λαβὼν Γ4 (162/155/117), аште нмѣль ієсть соупроу҃жницѹ, н ннже ~ = καὶ ἔσχε γαμετήν, ... καὶ οὔτε χήραν X1 (527/498/381), аште ли же второгю женоу҃ понметъ, нли прѣвоу҃ оубо ~ = ἄν δὲ δευτέραν γαμετήν ἀγάγηται, ἢ πρώτην μὲν, χήραν X21 (535/507/381), **pl. nom.** вѣдовнице: ~ же моу҃жьскыне постеле нскоу҃сь = αἱ δὲ χῆραι, ἀνδρὸς εὐνῆς πειραθεῖσαι Γ11 (179/171/130), да не по вѣсѣднѣвнѹн слоу҃жбѣ ~ прѣзиріємє соу҃тъ = ἴσα μὴ ἐν τῇ καθημερινῇ διακονίᾳ αἱ χῆραι παραθεωρῶνται E33 (309/294/223), **gen.** вѣдовницѣ: аште ли помлшти радн ... ~ же н срнхъ = εἰ δὲ δι’ ἐπικουρίαν ... χηρῶν τε καὶ ὀρφανῶν A9 (85/81/59), нныже бѣ нногда діаконницѣ чннѣ н ннѣ ~ = Ἐτερον δ’ ἦν ποτε τὸ τῶν διακόνων γυναικῶν τάγμα, καὶ ἕτερον τὸ τῶν χηρῶν Γ11 (179/171/130), бо боудеть коговн, отцоу҃ срннхъ н соу҃дн ~ = γὰρ τῷ Θεῷ, τῷ πατρὶ τῶν ὀρφανῶν, καὶ κριτῇ τῶν χηρῶν M15 (409/389/298), **dat.** вѣдовницамъ: божѣствнн апостоль юннмъ ~ прстнль ієсть = ὁ μὲν θεὸς Ἀπόστολος Παῦλος, τὰς νεωτέρας χήρας ... συνεχώρησε Γ4 (163/156/118), да црѣковнаѣ ... нзноу҃ракутъ се ... ~ н ннштнмъ ... раздаваема = ἵνα τὰ τῆς Ἐκκλησίας ... δαπανῶνται ... χήραις ... διανεμόμενα E24 (294/279/212), попоу҃штаієтъ ннокѹмъ ... вѣходнтн къ дѣбамъ нли ~ = ἐφήσι μοναχοῖς ... εἰσιεῖναι πρὸς παρθένους, ἢ χήρας M15 (407/387/297), **instr.** вѣдовницамн: пештн се нман’мн, нли сырнмн н ~ = φροντίζεῖν πραγμάτων, ἢ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν E33 (308/294/223), **loc.** вѣдовницхъ: ієште н о женахъ ... ~ = Περὶ γυναικῶν ... χηρῶν Γ11 (179/171/130), н о ~ раснннѣ = καὶ περὶ τῶν χηρῶν διαταττόμενος M15 (409/388/298). • Славенизам < \**vdovica* уп. стсл. вѣдовница (ССС, SJS), супстантивизирано од псл. придева \**vdovъ* ~ лат. *viduus* (у значењу ‘лишен нечега и опльачкан’) и суфiksa *-ica* (ESJS 1114–15 Skok 3: 536). Почетна прасловенска група \**vb-* у старосрпском је промењена у *y-*, нпр, прасловенски предлог \**vb-* гласовно се изједначио са рефлексом прасл. предлога \**u-* (\**vb* > \**u*). Стога је народни лик *удовица*, за који РКC даје старосрпске потврде из Жичке повеље (око 1220), Милутинове повеље Хиландару (MS 59) и Пуцић 2: 120 (анѣхла стаа вѣдовницѹмъ), а LPS 1040 из Иловичке крмчије (оу҃довница). У стсл. цел. заступљене су две речи са истим кореном које означавају појам ‘жена којој је умро муж’ вѣдова – вѣдовница, при чему би вѣдова (и српсл., РКC < MS 26 итд.) био архаизам (лат. *vidua* итд.), а изведеница неологизам ( уп. стсл. дѣба– дѣвница (Цејтлин 1977: 287).

[ВЪДОВѢСТВОКѹЮШТН] ‘χηρεούσα, она која је удовица’, **pt. praes. act. f. sg. dat.** вѣдовѣствоу҃штон: епнскоу҃ къ ~ црѣквн чрѣсьсловно прнѣвведеніє = ἐπισκόπου πρὸς χηρεούσαν Ἐκκλησίαν παράλογος ἐλεισαγωγή A9 (88/85/62). • Славенизам. Партицип презента активног. од глагола стсл. вѣдовѣствовати. ESJS 1114–15; SJS.

[ВЪКОУПОМАТЕРЪНЪ, -НИН] **adj.** ‘ὁμομήτριος, од исте мајке’, **m. sg. gen.** вѣкоупоматер’ниаго: аште кто оу҃мреть при братѣ ... н прн снновѣхъ брата вѣкоупоот’ниаго н вѣкоупоматер’ниаго = Ἐάν τις τελευταῖσῃ ἐπὶ ἀδελφῷ ... καὶ ἐπὶ υἱοῖς ἀδελφοῦ ὁμοπατρίου καὶ ὁμομητρίου K12 (343/324/249) • Српсл. сложеница од прилога

вѣкоуѣ (в. вѣкоуѣпнскоуѣ) и матѣрѣнь са секундарно уметнутим композиционим вокалом -о-, калк према гр. ὁμομήτριος (Zett 1970: 297). Миклошич у LPS има вѣкоуѣматѣрѣнь ὁμομήτριος, eadem matre natus' као и вѣкоуѣоотѣчѣнь ὁμοπάτριος, ab eodem patre genitus', а уз то још две сложенице с истим првим чланом: вѣкоуѣпониѣнь ὁμονόμιος, cognominis и вѣкоуѣпородѣнь ὁμογενής' не дајући ни за једну извор; могуће да је бар за неке то био Ходоски препис, мада су, по сведочанству Крушедолског, прве две речи биле палаталне основе, а не непалаталне како су реконструисане у насловима Миклошичевих одредница. Пометњу ствара Цет који из превода Синтагме има све три сложенице с првим чланом вѣкоуѣ- које смо укључили у своју грађу и још три које су остале изван нашег захвата: вѣкоуѣпопрѣдѣльнь, вѣкоуѣпосънѣдѣльнь и вѣкоуѣповѣрѣльнь, али их, с изузетком вѣкоуѣпородѣнь, све пише са првим чланом у лику *вѣкирьно-*, какав се на страницама Новаковићевог издања на које упућује не чита, него свуда вѣкоуѣ-. Како сам Цет као једини извор за превод Синтагме наводи Новаковићево издање (Zett 1979: 333) и не каже нити ми имамо сазнање да је проверавао и поправљао Новаковићева читања, у овим сложеницама не претпостављамо као први члан придев вѣкоуѣпнь.

[ВѢКОУѢОУТѢЧѢНЬ, -ННН] adj. ὁμοπάτριος, од истог оца', **m. sg. gen.** вѣкоуѣоотѣчѣниаго: аште кто оумреть при братѣ ... и при снновѣхъ брата вѣкоуѣоотѣчѣниаго и вѣкоуѣоматѣрѣниаго = Ἐάν τις τελευταίη ἐπι ἀδελφῶ ... καὶ ἐπὶ υἱοῖς ἀδελφοῦ ὁμοπατρῖου καὶ ὁμομητρίου K12, (343/324/ 249). • Српсл. сложеница од прилога вѣкоуѣп (в. вѣкоуѣпнскоуѣ) и отѣчѣнь са композиционим вокалом -о-, калк према гр. ὁμοπάτριος (Zett 1970: 297), лат. *ab eodem patre genitus* (LPS). Нема у РКС, ДЗ, RJA, ESJS.

[ВѢКОУѢРОУДѢНЬ, -ННН] adj. ὁμογενής, ὁμοφυής, јединородан, истородан', **m. sg. dat.** вѣкоуѣпородноуѣ: кѣ сложенѣноуѣ семоу н ~ мнроу вѣ лѣптоуѣ отрнновень бывь = πρὸς τὸν σύνεθον τουτονὶ καὶ ὁμοφυᾶ κόσμον εἰκότως ἀπεωθεῖτο T5, (498/470/ 360), **n. nom.** вѣкоуѣпородѣноуѣ: ραζδѣлаѣть се оубо вѣкоуѣпородѣноуѣ ~ и отъ крѣвн = Διαίρεῖται τοίνυν τὸ ὁμογενές καὶ ἐξ αἵματος B8, (132/127/ 94). • Српсл. сложеница од прилога вѣкоуѣп (в. вѣкоуѣпнскоуѣ) и родѣнь са композиционим вокалом -о-, калк према гр. ὁμογενής (ὁμοφυής у својству синонима за ὁμογενής као предложак за сложеницу) (Zett 1970: 94, 297). Први члан се може срести у варијантама цсл. вѣкоуѣп, вѣкоуѣпѣ, вѣкоуѣпно. Уп. рус.-цсл. *вкупородный* XVI–XVII в. (СРЯ 2: 203).

[ВѢКОУѢПѢПНСКОУѢ] **m.** 'сунелѣскоуѣ, саепискоуѣ, саслужитѣль', **sg. acc.** вѣкоуѣпнскоуѣ: епискоуѣ никакже да отврѣжеть ~ вѣкоуѣп епискоуѣ = ὁ ἐπίσκοπος παντάλασιν ἀλοθεῖτω сунелѣскоуѣ A9 (91/88/ 64). • Српсл. сложеница од прилога вѣкоуѣп (в. ESJS 384 s.v. *kirь*) и епискоуѣ, калк према гр. сунелѣскоуѣ, уп. са секундарним уметањем композиционог вокала -о- вѣкоуѣп-матѣрѣнь, -отѣчѣнь, -родѣнь. Код Цета је транскрибовано као једна реч, тј. сложеница (Zett 1970: 56, 85, 297) док у свом издању Новаковић пише раздвојено вѣкоуѣп епискоуѣ, али у регистру термина повлаком између два члана вѣкоуѣп-епискоуѣ назначава термилошки статус прилошке синтагме.

ВѢНОУКА **f.** 'ѣггѣнѣ, унука', **sg. nom.:** ннѣходештѣн же, нже отъ насъ роднвшен се вѣноука, ~ = κατίοντες δὲ, οἱ ἐξ ἡμῶν γεννηθέντες, ... ἔγγονος, ἔγγονη B8 (132/127/94), пасторѣкѣна глаголетъ се таже отъ нного дѣшти н ~ ... жены моѣѣ = προγονή λέγεται ἢ ἐξ ἄλλου θυγάτηρ, καὶ ἔγγονη, ... τῆς γαμετῆς μου B8 (135/130/96), **acc.** вѣноукоуѣ: поѣтн мн на бракъ неподобно, ннже снхъ ~ = λαμβάνειν εἰς γάμον οὐ θέμις, οὐδὲ τὴν τούτων ἔγγονην B8 (133/128/95), поѣтн мн на бракъ неподобно, ... ннже сынъ ~ ѣго = λαμβάνειν εἰς γάμον οὐ θέμις ... οὐδὲ ὁ υἱός μου τὴν ἔγγονην αὐτῶν B8 (133/128/95), ~ ... поѣматн никаково же нматъ възвранѣнѣ = τὴν ἔγγονην ... λαμβάνειν, οὐδ' ἦντιναοῦν ἔχει κάλυσιν B8 (133/128/95), ннже нже положѣнѣемъ отѣчь посынѣннѣ (поѣтн за женоуѣ) дѣштеръ нлн ~ = οὔτε ὁ θετὸς πατὴρ τὴν τοῦ θετοῦ υἱοῦ (λαβεῖν εἰς γυναῖκα) θυγατέρα ἢ τὴν ἔγγονην B8 (142/137/101), нлн отъ сына ѣго ~ = ἢ τὴν ἀπὸ υἱοῦ ἔγγονην B8 (142/137/101). • Српсл. због почетног вѣ- поред (само једном) стѣрп. оуноука (в.). РКС даје потврду из MS такође са старосрпским ликом моѣ знѣка. Српсл. вноука већ у ИК. За етимологију в. оуноука.

ВѢНОУКА **m.** 'ѣггѣноуѣ, унук', **sg. nom.:** ннѣходештѣн же, нже отъ насъ роднвшен се ... ~ вѣноука = κατίοντες δὲ, οἱ ἐξ ἡμῶν γεννηθέντες, ... ἔγγονος, ἔγγονη B8 (132/127/94), любо дѣдъ н ~ оубо ... сѣвѣкоуѣпѣть се = εἶτε γὰρ πάππος καὶ ἔγγονος, ... συναφθεῖν B8 (137/132/98), **gen.** вѣноука: пакн во по брацѣхъ дѣда н ~ сѣхранѣеть се мѣсто = πάλιν γὰρ μετὰ τοὺς γάμους πάππου καὶ ἔγγονου B8 (136/131/97), по сѣдѣ ... мало нѣко растоуѣпнѣнѣ; дѣда же н ~ вѣштѣше = μεταξὺ ... μικρά τις διάστασις, πάπου δὲ καὶ ἔγγονου, μείζων B7 (131/126/94), снхѣ глаголетъ се таже сына н ~ ... жена = καὶ νόμφη λέγεται ἢ τοῦ υἱοῦ καὶ ἔγγονου B8 (135/130/96), **dat.** вѣноукоуѣ: ~ невѣзвранѣнѣно ѣсть сѣвѣкоуѣпнѣ се = ἔγγονον ἀκόλυτόν ἐστι συναφθῆναι B8 (136/131/97), **pl. nom.** вѣноуци: не вѣсн тѣжде степенъ нмоуѣтъ ... вѣноуци вѣторѣн = οὐ πάντες τὸν βαθμὸν ἔχουσιν ... οἱ ἔγγονοι τὸν δεῦτερον B7 (130/126/93), ~ подхѣдетъ лице своѣго отѣца = οἱ ἔγγονοι ὑπεισέρχονται τὸ πρόσωπον τοῦ ἰδίου πατρὸς K12 (342/324/249), **acc.** вѣноуки: ѣакоже нѣко насѣдѣ ѣвѣ



отътско прѣшьдѣ на ~ = ὄσπερ τις κλῆρος δηλαδὴ πατρῶος διαβάς ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους B1 (121/117/87), Ιοc. вѣноуцѣхъ: τομολογῆδε држештоу се н о ... н ~ = τοῦ αὐτοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ ... καὶ ἐγγόνων Γ15 (194/185/140), аште дѣдъ оумреть, при сынѣ н ~ = Ἐὰν πάππος τελευτήσῃ ἐπὶ υἱῷ καὶ ἐγγόνους K12 (342/324/249). • Српсл. вѣноуць < стсл. вѣноуць (SJS) < псл. \*vъnikъ. За стсрп. лик са почетним у- РКC даје прву потврду 1234: оуноуць светаго снѣвона немане (1234, краљ Радослав Дубровчанима, MS 19). Псл. термин сродства анализира се као \*vъn-икъ, где би корен \*(v)ъn- био исти као у нвнем. *Ahn* ‘дед’ *Enkel*, ‘унук’, лат. *avus* ‘баба’ (ESJS 1102–3; Skok 3: 545). Миклошић у LPS s.v. подхождити даје потврду из K12 на основу Шафариковог исписа из Ходошког зборника, в. под лицепохождѣние.

**ВЪСЦЕРЬКОВЪНЬ, -ЫН** adj. ‘свецрквени, који припада Цркви’, **n. nom.** в’сцѣрквоуноу: ~ ιαβλακε οββѣтнѣ = ἄλασαν τὴν τῆς Ἐκκλησίας δηλῶν περιοχὴν E14 (280/266/203). • Српсл. сложеница од вѣсе и црковънь преводи грчку синтагму (Zett 1970: 113, 297).

**ВЪСПРИМНИКЪ** **m.** крштени кум’ **sg. nom.:** о ... вѣсприѣти светаго крштѣнѣа н по что ~, рекше коумь, приѣтъ се. • Српсл. изведеница од глагола вѣсприѣти, приѣмоу ‘ассиреге’, сложеним суфиксом \*-ъn-икъ, вероватно калк према гр. ἀνάδοχος, в. коумь. Од инфинитивне основе је у LPS српсл. вѣсприѣмниѣкъ (Пролог из ман. Брадаче) и фемининум вѣсприѣмниѣца (ИК).<sup>160</sup>

**ВТОРЫН** adj. ‘други (о степену сродства)’ в. братоу’ѣда, братоу’ѣдѣ.

**[ВѢТРЪНИЦА]** **f.** ‘ἐνθουσία, ветреница, махната жена’, **pl.** Ιοc. вѣтръниѣцѣхъ: о глаголюѣнѣхъ ~ = Περὶ τῶν ἐνθουσιᾶν ὑποκρινομένων E12 (276/263/201). • Термин је словенски народни, у значењу ‘опседнута жена, екстатичарка’ (ПЕРСЈ 136 s.v. *ветар*), уп. укр. *вѣтръныця*, словачко *veternica* (Славянские древности 1: 359). Ово би могао бити најранији помен. Нема у РКC, ДЗ, ESJS.

## Г

**ГЛОУМЪЦЪ** **m.** ‘σκηνικός, ὁ ἐκ τῆς θυμέλης, глумац’, **sg. nom.:** ~, рекше народниѣ нгрѣць = Οὐδὲ ὁ σκηνικός, ἦτοι ὁ δημόσιος παιγνιώτης A8 (145/139/104), людскын н паче ~ ... казнию да томнѣ ѣсть = Λαϊκός, καὶ μάλιστα σκηνικός ... τιμωρεῖται M15 (417/396/304), **pl. dat.** глoумѣцѣмь, нь прѣжде даже не вѣннѣти ~ = πρὶν τοὺς ἐκ τῆς θυμέλης εἰσιέναι Θ1 (320/303/ 232). • Стсрп. < псл. \*glumъсь, изведеница суфиксом \*-ъсь од \*gluma, \*glumъ изворно значење ‘шала’ уп. стсл. глoумь. ПЕРСЈ даје прву потврду речи из ИК, где се њоме глосира рани германизам: шпнльманъ рекше, глoумьць). Преводилац *Синтагме* и грчки предложаѣ дају глосе δημόσιος παιγνιώτης, народниѣ нгрѣць за σκηνικός и глoумьць. У средњовековној Србији су то били професионални путујући забављачи, други називи за њих били су *шпильман*, *скомрах*, *плесац*, *гудац* и *свиралник* (П. Марјановић у ЛССВ 117), уп. овде нгр(ь)ць, народниѣ нгрѣць, лнков’ннѣкъ, лицепоходниѣкъ, подражатѣль, скомрахъ. (ЭССЯ 6: 150; ESJS 180–181; SJS; Skok 1: 573; ПЕРСЈ 207–208).

**[ГЛОУМЪЦЪСЪСЪ, -ЫН]** adj. ‘θυμελικός, позоришни’, **f. pl. dat.** глoумьцьскымь: вѣзѣрѣнѣтъ ... н ~ нграмь вѣннѣдѣти = κωλύει ... καὶ θυμελικῶν παιγνίων ἀνέχεσθαι Θ1 (320/303/232). • Придев на \*-ъскъ од \*glumъсь, в. глoумьць.

**ГОЛѢМА** ‘μεγάλη’ в. тетъка

**ГОЛѢМЫН** ‘μέγας’ в. стрѣць

**ГОСПОДНИЪ** **m.** ‘δεσπότης κύριος, господар, власник’, **sg. nom.:** разкѣ аште ~ ... оставилъ ѣсть то = εἰ μὴ ἄρα ὁ δεσπότης ... εἶασεν αὐτό K23 (352/333/256), нже рабоу татѣвн ~ ... хоштѣтъ нмѣтн = Ὁ τοῦ κλέπτου δούλου κύριος, ... βούλεται ἔχειν K23 (352/333/256), можѣтъ ~ вѣзвратити ѣго = δύναται ὁ δεσπότης ἀνακαλεῖσθαι τοῦτον D11 (249/236/181), **gen.** господниѣ: без волю ~ ... вѣ приѣтъ приѣмѣти = παρὰ γνώμην τοῦ δεσπότης κληροῦσθαι D11 (248/236/ 180), прѣзь волю своѣго ~ = παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου δεσπότης D11 (248/ 236/ 181), **господниоу:** скорьбы н печали вниов’но ~ ѣго = λύπης καὶ ἀτιμίας αἴτιον τῷ δεσπότη D11 (248/236/180), да дасть ѣ ~ = τῷ δοῦναι τῷ δεσπότη K23 (352/333/256), оповѣдѣти подоваѣтъ епископоу ѣже о нѣмь ~ ѣго = κοινοῦσθαι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον τὰ περὶ αὐτοῦ τῷ δεσπότη D11 (248/236/181), рабоу ѣже вѣдештоу ~ = τοῦ δούλου, τὸ, εἶδοτος τοῦ δεσπότη D11 (248/236/181), ѣгда кнезоу нан вѣвшомоу ~ боудѣтъ = ὅταν ἄρχοντι ἢ πάτρωνι γένηται Y1 (509/ 481/369), вѣдештоу н не сопротнѣ глаголюштоу = τοῦ

<sup>160</sup> Вероватно је у изворницима правопис једнојеровски, што нисмо могли проверити.

δεσπότης εἰδότης καὶ μὴ ἀντιλέγοντος Γ8 (172/164/124), dat. вѣчеви вѣнемы ~ да отдають се = φραγγελιζόμενοι, τῷ δεσπότη ἀποδίδονται У1 (509/481/369), acc. господина: не подлежатъ, ... еже нматн ~ = οὐχ ὑπόκειται, ... ὃν τοῦ δεσπότης К23 (352/33/256), **du.** dat. господинома: никтоже бо может двѣма ~ работати = Οὐδεὶς γὰρ δύναται δυοὶ κυρίοις δουλεύειν К32 (361/342/263), не бо могоуѣ двѣма ~ прилежати = οὐ γὰρ οἶόν τε δυοὶ προσανέχειν κυρίοις К32 (362/343/263). • Стерп. < псл. \**gospodinjъ*, уп. стсл. господинъ (SJS). Извѣденица од изворне словенске сложенице \**gospodъ*, в. господь. У средњем веку реч *gospodin* је била неизбежна при интитулацији, додавала се уз владарске титуле великог жупана, бана, краља, цара, кнеза, деспота, великог војводе, херцега. Такође прати титуле црквених великодостојника ( Р. Михалчић у ЛССВ 121). ESJS 192; ЭССЯ 7: 61–63; ПЕРСЈ 226–227; Skok 1: 593–595).

[Господство] **n.** ‘αὐθεντία, κύριον, власт’, **sg.** acc. господство: нзглашанемома ~ њестественаго божьства = ἐκφωνουμένων, τὴν αὐθεντίαν τῆς φυσικῆς θεότητος Ε2 (254/241/185), небеснаа телеса славесте нмѣти в’ацьскы ... н ~ = οἱ τὰ οὐράνια σώματα δοξάζοντες ἔχειν τὴν τοῦ παντὸς κυριότητα М1 (379/358/276). • Стерп. извѣденица (апстрактум на *-stivo* од господь. Уп. стсл. господство (SJS). У средњем веку код великодостојника који нису имали право на ословљавање формулама *краљевство ми* и *царство ми* била је заступљена формула *господство ми* као нпр, у повељама Стефана Драгутина, Вука Бранковића, Кнеза Лазара, Ђурђа Бранковића и др. (Р. Михалчић у ЛССВ). Skok 1: 593–595; ESJS 192). В. господь.

ГОСПОДЬ **m.** ‘κύριος, власник’, **sg.** dat. господевн: ~ ке ... бракоу ... сьпрнстав’шоу = τοῦ κυρίου αὐτῆς [τῆς δούλης] ... τῷ γάμῳ ... συγκατανεύσαντος Γ8 (172/164/124). • Стерп. < псл. \**gospodъ*, уп. стсл. господь, -н. (SJS). Изворна словенска сложеница \**gospodъ*, која има паралелу у лат. *hospes, hospitis* ‘домаћин’ а изводи се од ие. \**g<sup>h</sup>osti-* > псл. \**gostъ*, гот. *gasts* ‘гост’, лат. *hostis* ‘непријатељ’, и ие. \**poti-* > стинд. *pátih* ‘господар; ‘супруг’, гр. πόσις ‘супруг’, уп. псл. \**potъ-běga* ‘жена одбегла од мужа’ (ЭССЯ 7: 63). Нејасно је псл. *d* за пие. *t*, уп. Лома 2006. У делу савремених слов. језика примена речи \**gospodъ* сузила се на хришћанског Бога, а у изворном значењу замениле су је извѣденице *gospodin*, *gospodar*, рус. *государь* (ESJS 192; ЭССЯ 7: 61–63; ПЕРСЈ 226–227; Skok 1: 593–595).

ГОСПОЖДА **f.** ‘κυρία, δέσποινα, господарица’, **sg.** пом.: јаже ~ дьнема и петндесетница кон’ць оуже приемляеть ~ = καθ’ ἣν ἡ τε κυρία τῶν ἡμερῶν καὶ ἡ Πεντηκοστὴ τέλος ἤδη λαμβάνει Ε2 (254/242/185), dat. госпождн: аште кто ... дастъ напоенне любо могоуѣ ... любо госпождн ~ = Εἶ τις ... δοίη πόμα εἴτε ἀνδρῖ, ... εἴτε δεσποίνη М1 (382/ 361/ 278). • Српсл. < псл. \**gospodja*, уп. стсл. госпожда (SJS). Извѣденица суфиксом \**-ja* од \**gospodъ*, цел. гласовни лик са *dj* > *жд*, стерп. је *госпожа*, ( госпогн женѣ твоен, РКС) чакавски *госпоја* (RJA). Контракцијом настаје и скраћени облик *госпа*. Реч је ушла и у сакрални језик као западна превѣденица: *Наша Госпа* = *Notre-Dame*; уп. празнике Велика и Мала Госпођа/Госпојина повећене Успењу и Рођењу Пресвете Богородице (ЭССЯ 7: 60; ESJS 192; Skok 1: 593–595; ПЕРСЈ 226–227).

ГРАДСКЫН ‘πολιτικός’ τῆς πόλεως’ в. властаннь, властеле, епископъ

ГРОБОРНТЕЛЬ **m.** ‘τυμβωρύχος, копач, пљачкаш гробова’, **sg.** пом.: да попоуштають се, разве аште оубо свештенотатьць ксть ... нан ~ = ἀπολυέσθωσθαν, εἰ μὴ ἄρα ἱερόσυλός ἐστιν, ... ἢ τυμβωρύχος Π7 (453/428/329), acc. гроборнтеля: ~ ... отъ свештен’наго приобштеніа затворен’номъ быти повелѣваеть ~ = τὸν τυμβωρύχον ...τῆς ἱεράς κοινωνίας ἀποκλείσθαι κελεύει Т10 (505/477/366), **pl.** Јос. гроборнтелнхъ: о ~ = Περὶ τυμβωρύχων ПСС (45/42/29). • Српсл. сложеница од гробъ (< псл. \**gre(b)ti*, *grebo* ‘копати’), што изворно означава ‘оно што је ископано, јама, ров’, које се чува у појединим словенским језицима (нпр. у доњолужичком) док се у другим специјализовало у ‘место укопа (мртваца)’ (ПЕРСЈ 242) и \*рнтель (< псл. \**ryti* ‘копати’, (Лома 2013: 113). Уп. стсл. вар. гроборъна гробокопатель (SJS, ESJS 787,203); *grobokopnikъ* : *groboritely* према синонимима *kopati* : *ryti* (Zett 1970: 127). Калк према грчком τυμβωρύχος (τύμβος + ὀρύσσω). Миклошич даје потвду из геог. psalt. -vuk. (LPS). RJA даје потвду *grobodiralac* ‘човек који дере ( краде) гробове (Skok 1: 599– 602, 3: 148).

ГРОБОРНТЕЛЬСТВО **n.** ‘τυμβωρυχία, копање, пљачкање гробова’, ~, рече, раздѣляеть се = Ἡ τυμβωρυχία, φησὶ, διήρηται Т10 (505/477/366)..• Српсл. сложеница од гробъ и \*рнтельство, калк према гр. τυμβωρυχία (Zett 1970: 192).

## Д

[Двоєродіє] **n.** ‘διγενεία, ἐκ δύο γενῶν, двородство’, двородно сродство’, **sg.** ген. двоєродіа: по што же отъ сват’ства, срѣчь ~ ... раздрѣшаеть се = Διὰ τί δὲ τὰ ἐξ ἀγχιστείας, εἵτουν διγενείας ... λύεται В8

(138/132/99), двојеродіє [sic!]: двѣма нижьше степенѣма соштѣхъ отъ ~ = δυσὶν ὑποβιβασθέντα βαθμοῖς τῶν ἐκ δύο γενῶν В8 (138/133/99). • Српсл. сложеница од двоје и \*родѣ (родити) калк према гр. διγενεῖα и синтагми ἐκ δύο γενῶν (Zett 1970: 188). RJA даје потврду придева *dvorodan* из Стулићевог речника.

[ДВОЈБРАЋИЈЕ] п. ‘διγαμία, двобрачје’, **sg. gen.** двојбраѣїа: іако не кь томоу достонономь соштемь нже мымо чнсло нспадшнмь ~ ... нарнцати се = ὡς οὐκ ἔτι ἄξιων ὄντων τῶν ὑπερεκτεσόντων τοῦ μέτρου τῆς διγαμίας Г4 (165/ 158/ 120), **loc.** двојбраѣїн: вь ~ не тькьмо же повелѣнїоие = Ἐν τοῖς γάμοις, οὐ μόνον τὸ ἐπιτετραμμένον В8 (141/136/101). • Српсл. сложеница од двоје и \*браѣїе калк према гр. διγαμία, (Zett 1970: 188). У В8 преводи гр. предлошку синтагму ἐν τοῖς γάμοις. RJA даје потврду из Стулићевог речника. У стел. забележен је придев дьвобраѣїнъ (ESJS 161).

ДВОЈЖЕН’ЦЬ м. ‘δίγαμος, другобрачни’, **sg. nom.:** ~ во вьмѣнаєть се похоты радн = δίγαμος γὰρ λογίζεται διὰ τὴν ἐπιθυμίαν Г15 (190/ 182/ 138), **instr.** двојжен’цемь: іако сь ~ не подоваєть іасти = Ὅτι τῷ διγαμοῦντι οὐ δεῖ συνεστιᾶσθαι ПСС (34/32/22). **pl. gen.** двојжен’ць: закон’номоу іеже ~ прѣдѣломы ... ннзложити се повелѣваєть = νόμιμον, τῷ τῶν διγᾶμων ὄρω... ὑποβάλλεσθαι διορίζεται М15 (411/391/300), **dat.** двојжен’цемь: ~ же приоб’штеть се = τοῖς τε διγᾶμοις κοινωνήσουσι А2 (71/68/48), двојжен’цемь: ~ отъ клнрнкь ... да отоуждають се повелѣваєть = τοὺς ~ διγαμοῦντας τῶν κληρικῶν, ...ἀλλοτριοῦσθαι κελεύει Г4 (163/156/118), іакоже ~ запрѣштати соуднше = κατὰ τοὺς διγᾶμους ἐπιτιμᾶσθαι κεκρίκασιν М15 (412/391/300), **acc.** двојжен’це: ~ ... отноудь правнло отъ нже вь прн’тє слоуженїа затворн = τοὺς διγᾶμους ... παντελῶς ὁ κανὼν τῆς κατὰ τὸν κλῆρον ὑπηρεσίας ἀπέκλεισε = Г4 (162/155/117), **loc.** двојжен’цехь: о ~ свештен’никь = Περί διγᾶμων ἱερωμένων Г4 (162/155/117) • Српсл. од стел. дьвожєнєць (SJS, ESJS 161 s.v. дьва.м., дькѣ f., п.), сложенице од двоје и \*жен’ць, која је непотпун калк према гр. δίγαμος (одступање од грчког предлошка у другом члану, дословно би било \**dvojebračьь*), (Zett 1970: 116, 189). RJA даје две потврде из XIII века.

[ДВЬРЬНИКЪ] м. ‘θυρωρός, вратар’, **sg. acc.** двьр’ника: любо вь чьт’ца познаменан’ны нли пѣв’ца нли ~ = εἶτε ἐν ἀναγνώστου σφραγίδι ἢ ψάλτου, ἢ θυρωροῦ Д9 (246/234/179). • Српсл. од стел. двьрннкъ, изведенице од двьрн < псл. \**dvъri* ‘врата’ (ESJS 156). Миклошич даје потврду из ИК (LPS). У раној цркви лице које је чувало врата храма. Био је у обавези да пази да у храм не улазе неверјуѣи, и да катихумени изађу из цркве пред почетак Канона евхаристије. Такође су одржавали мир и ред за време литургије. У Источној цркви вратари ( гр. ὀστιάριοι, θυρωροί, πυλωροί, лат. *ostiarii* (Поповић 1912, 1:287) нису се приборојавали клиру, док су у Западној цркви припадали нижем клиру и при њиховом постављењу вршен је посебан чин посвећења. Уп. рус.-цсл. *дверникъ, вратарь, привратникъ* (Цејтлин 1977: 73, <https://runivers.ru/bookreader/book10144/#page/353/mode/1up>).

[ДВЬРЬНИЦА] ф. ‘θυρωρός, вратарка’, **pl. nom.** двьрнниц: іедннн же ~ н нгоумєннцн ... аште вьсоштеть прїитн = μόνην δὲ τὴν θυρωρὸν καὶ τὴν ἡγουμένην, εἶγε βουλευθεῖη παρεῖναι М15 (415/394/302) • Српсл. од стел. двьрница, изведенице од стел. двьрн < псл. \**dvъri* ‘врата’ (ESJS 156). Миклошич у LPS даје потврду из Остромировог јеванђеља. Највероватније је то била манастирска кључарица.

ДІАКОННИЦА ф. ‘ἡ διάκονος, љакониса’, **sg. nom.:** аште же ~ воудеть = εἰ μέντοι γε διάκονος εἶη А13 (106/193/75), не хїротоннсоуєть се ... жена, ~ = Μὴ χειροτονείσθω ... γυνὴ διάκονος Г11 (178/ 170/ 129), **dat.** діаконниц: бескръвь’ннне жрѣтвы быти ~ рекше слоужител’ннцн ... не мннть мн се вѣрно нмѣти = ἀναμιάκτου γίνεσθαι θυσίας διάκονον οὐ μοι δοκεῖ τὸ πιθανὸν ἔχειν Г11 (180/172/131), **acc.** діаконницоу: растлѣваюштен ... ннокїню нли ~ = διαφθείροντες ... ἢ μονάστριαν, ἢ διακονον А13 (106/193/ 75), жениоу ~ ... отъ сана оубо нзмѣтаєть = γυναῑκα διάκονον ... τῆς μὲν ἀξίας καθαιρεῖ П15 (461/ 436/334), **pl. nom.** діаконнице: хїротоннсоуєме ~ аште дръзнеть = Αἱ χειροτονούμεναι διάκονοι ... εἰ τολμήσαιεν Г11 (178/170/130), ~ жение которою слоуж’боу ... нспльнѣаоу = Αἱ ... διάκονοι γυναῖκες τίνα τὴν ὑπηρεσίαν ... ἐξεπλήρουν Г11 (179/171/130), **gen.** діаконниц: нны же вѣ нногда ~ чннь = Ἐτερον δ’ ἦν ποτε τὸ τῶν διακόνων γυναικῶν τάγμα Г11 (179/171/130), **acc.** діаконнице: ~ отцн хїротоннсоваоу = διακόνους οἱ Πατέρες ἐχειροτόνουσιν Г11 (179/171/130), **instr.** діаконницамн: сь ннокннцямн, нли сь ~ ... влоудь твореште = ταῖς μοναζούσαις ἢ ταῖς διακόνοις ... ἐνασελγαίνοντες Г11 (178/170/130), **loc.** діаконницхь: іеште н о женахь ~ = Περί γυναικῶν διακόνων Г11 (179/171/ 130). • Славизација грецизма стел. днѣконнса (ССС, SJS) < позногр. διακόνισσα (ESJS 132), изведено од ἡ διάκονος ‘служител’ка’. Грчки моциони суфикс -исса замењен је домаћим -ица. Уп. струс. *дияконица* LPS (летопис, XIII век). RJA даје једину потврду из Стулићевог речника, али у значењу ‘љаконова жена’. Преводилац је у Г11 грецизам глосирао славенизмом, позајмљеници је придодат словенски еквивалент као појашњење: слоужител’ница ( Zett 1970: 130). Први пут се именица διάκονος у хришћанској

писмености у женском роду јавља у Рим. 16 1–2 где апостол Павле спомиње Фиву служитељницу (τὴν ... διακονοῦν) цркве у Кенхреји (иначе именица διάκονος се у грчком користила и у мушком и у женском роду; конкретан род се маркирао чланом). Српски синодални превод гр. τὴν διάκονον преводи као *служитељница*, а руски са *диаконисса*. О улози ђаконисе у раној цркви види <https://www.pravenc.ru/text/171915.html>.

**ДѢАКОНЪ М.** ‘ὁ διάκονος, ђакон’, **sg. nom.:** презвѣтеръ нѣн ~ таже въспѣтъ бравѣ’шнѣхъ се = πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, εἶτα ἀναπαλαίσαντας A1 (54/52/36), **dat.** дѢаконоу: женнѣи се ~ н по хѣротонѣн = γαμεῖν τὸν διάκονον καὶ μετὰ χειροτονίαν Γ2 (160/153/115), **acc.** дѢакона: тоуждаго не оставленѣтъ ... поставленѣи его презвѣтера нѣн ~ = ἀλλότριον οὐκ ἐφήσι ... χειροτονεῖν αὐτὸν πρεσβύτερον ἢ διάκονον A9 (98/95/69), **sg. instr.** дѢаконоу: въкоупѣ съ нолннѣмъ ~ = ἅμα Ἰωάννη διακόνῳ ΠСС (22/22/14), **loc.** дѢаконѣ: о ... ~ просто нареченѣ ... поставленѣи приенѣи = ἐπὶ δὲ ... διακόνων καταχρηστικῶς ... χειροτονίας ἐλήφθη E19 (287/273/208), **pl. nom.** дѢаконы: ~ н презвѣтерн отнѣгдъ възбраненнѣи соуѣтъ = διάκονοι, καὶ πρεσβύτεροι, καθάπαξ κεκώλυνται Γ2 (160/153/115), дѢаконы: презвѣтерн оубѣ соуште нѣн ~ = πρεσβύτεροι δήλου τυγχάνοντες ἢ διάκονοι A2 (71/68/48), **dat.** дѢаконоу: хѣротонисоуѣмынѣмъ свештенныкоуѣ же н ~ давати = τὸ τοῦς χειροτονουμένους ἱεράς τε καὶ διακόνους ... διδόναι Γ1 (158/152/114), **instr.** дѢаконы въ вѣрѣме приче(ште)нѣи съ ~ = ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς μεταλήψεως, μετὰ τοῦς διακόνους Γ11 (180/172/131), **loc.** дѢаконѣхъ: съвршатн же се ... елнка н на ~ телеѣсѣи δὲ ... ὅσα καὶ ἐπὶ τοῖς διακόνους Γ11 (180/172/131). • Стсл. грецизам дѢаконѣ < гр. διάκονος ‘слуга; послужитель у храму, цркви’. Реч *ђакон* се понекад употребљава синонимно, а понекад паралелно са *ђак* (стсл. дѢакъ). У слов. језике чији говорници припадају католичком обреду, грецизам је ушао преко црквенолатинског *diaconus* (ПЕРСЈ 336), ESJS 132; Skok 3: 670; Vasmer 1944: 52.

**[ДѢАКОНСКЪ, -ЫН] adj.** ‘διάκονος, διακονικός ђаконски’, **m. sg. loc.** дѢакон’скоуѣ: въ чннѣу бѣ ~ = τοῦ τάγματος ἡγεῖτο τὸν διακόνων ΠСС (11/11/7), **f. sg. acc.** дѢаконскоу: възложитн архѣерею ~ порамннѣоу = ἐπιτιθεῖν τὸν ἀρχιερέα τὸ διακονικὸν ὠράριον Γ11 (180/172/131), **loc.** дѢакон’скон: въ ноуждѣ быти свештенничскон нѣн ~ хѣротонѣн = τὸν ἀναγκαίαν εἶναι τὴν τῶν ἱερέων καὶ διακόνων χειροτονίαν A9 (99/95/69), **n. pl. acc.** дѢакон’ска: презвѣтер’ска н ~ изврѣженѣи ... повелѣванѣтъ = τὰς τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καθαιρέσεις ... διορίζεται Д10 (233/222/169). • Придев на \*-ьскъ од дѢаконѣ. Миклошич даје потврду из ИК (LPS). Има је у RJA и код Вука.

**[ДѢАКОН’НИЧЪСКЪ, -ЫН] ‘τῆς διακονίας, ђаконисин’, m. sg. acc.** дѢакон’ничъскы (sic!): въ ~ степень възводнтѣ се = εἰς τὸν τῆς διακονίας βαθμὸν προβιάζεσθαι (о епископовѣи жени) Γ17 (199/190/144). • Придев на \*-ьскъ од дѢаконнѣи.

**[ДѢАКОНЪ М.] ‘ἔκδικος, екдик’, sg. acc.** дѢакиѣа: прѣдложнтѣ стронтема нѣн дѢакиѣа ~ нѣн цркѣквокраснтелма = проβάλλοιτο οἰκονόμον, ἢ ἔκδικον, ἢ νεωκόρον X28 (538/509/389). • Старосрпски (не и црквенословенски) грецизам из правне сфере који овде преводи гр. ἔκδικος, али се не изводи од те речи. По напомени Т. Суботин, *екдик* (*осветник*) означава звање у цариградској Великој цркви (Светој Софији), које је установио цар Ираклије (610–641) због бриге о њеној заштити. Екдик је водио рачуна о томе да богати не вређају и не угрожавају сиромашне и немоћне; нека врста јавног адвоката). Стрп. *диђеј* је од гр. δικαῖος у формули δικαίῳ τοῦ (по овлашћењу тога и тога), која се среће у византијским исправама од XI века означавајући опуномоћену особу која иступа у име овога или онога вишег дужносника (нпр. патријарха) <https://www.pravenc.ru/text/172024.html>. На Светој гори дикеј, гр. δικαῖος, „праведни(к)“, назив је за изборног старешину монашке заједнице у скиту. Једну повељу о предаји земље коју је манастиру Хиландару поклонио Андроник Дука Петралит, сачувану само у српскословенском преводу, издао је 1227. владцъ по области стрѣмьсцѣн ѣднѣховѣ дѢкен великопочтѣньнаго с(в)ѣтаго дн г(оспо)д(н)на аѢдроннѣа дѢкъ петралнта, манѣдѢка того дѢста нздавѣтнѣа, дѢше радн ЗСПП 22°, 37.. Уп. оправдѣтель, отмѣстнтѣль.

**ДРЪЖАНѢ В.** народны, народодрѢжанѢ

**[ДОУКА] М.** ‘δούξ, δουκός, дука, заповедник’, **sg. gen.** доуку: отъ ~ ... послатн се = παρὰ τοῦ δουκός ... πέμπεσθαι E11 (271/258/197). • Грецизам латинског порекла, од гр. δούξ, δουκός < лат. *dux*. Уп. стсл. доуѢъ, доукъ, (SJS, CCC). То је био један од виших војних чинова у позној Римској и Византијској империји. Термин настаје за време Диоклецијанове реформе којом је раздвојена војна и грађанска власт намесника провинције (први пут је чин забележен 289 и 303). У XIII и XIV веку војни значај дука опада и њихова главна функција је била у грађанској управи и суду. Титулу *дука* су носили губернатори провинција у Епирском царству и Трапезунтској империји (<https://www.pravenc.ru/text/180553.html>). РКС даје потврду из MS за номинатив

јединице двѣк. и из П.б за вокатив јединице двѣк. LPS даје потврде за дат. јед. доуѣ (prol. mih) и акузатив јединице -коу (prol. mart.). Vasmer 1944: 55.

**ΔΟΥΧΟΒΗΪΗ** *adj.* ‘πνευματικός’, в. ороуѣнникъ, отъць, сынъ, сьрод’ство

**ΔΥΣΤΗ** *f.* ‘θυγάτηρ, κῆη’, **sg.** *nom.*: кестъствомъ оубо сьродникъ кестъ, ... ~ = φύσει μὲν συγγενής ἐστι, ... θυγάτηρ B8 (131/126/94), пастор’кѣнна глаголетъ се таже отъ иного ~ = προγονή λέγεται ἢ ἐξ ἄλλου θυγάτηρ, B8 (135/130/96), *gen.* дьштере: пастор’къ и пастор’кѣнна сына нли ~ мѣсто нмогъ = ὁ πρόγονος καὶ προγονή υἱοῦ ἢ θυγατρὸς λόγον ἐπέχουσι B8 (139/134/99), можеть ... за прнставника ~ своенѣ посагногѣн = δύναται καὶ ... τῷ ἐπιτρόπῳ τῆς μητρὸς αὐτῆς γαμηθῆναι (не разумем превод; да ли мајка или кѣи може да се уда за татора?) B8 (145/139/104), *dat.* дьштерн: отъць и сынъ къ матерн въходеште и ~ = πατήρ καὶ υἱὸς πρὸς μητέρα εἰσιόντες καὶ θυγατέρα Γ9 (177/169/128), *acc.* дьштеръ: оубо сестрн моенѣ ~ поенѣн на бракъ неподобно = Τὴν ... τῆς ἀδελφῆς μου θυγατέρα λαμβάνειν εἰς γάμον οὐ θέμις B8 (133/128/95), не во можеть кто ... ~ поенѣн = οὐ γὰρ δυναταὶ τις ... θυγατέρα γυναῖκα λαβεῖν B8 (133/128/95), *instr.* дьштерѣю: брат’нѣ сьвѣкоуплаюштомоу ... сь матерѣю и дьштерѣю = συναπτόμενον, ...ἢ μητρὶ καὶ θυγατρὶ Γ8 (174/167/126), дроуѣ сь дроуѣомъ сьрастлѣваюште ... нли анеп’сен сь ... нли сь матерѣю тоуждѣю и сенѣ ~ = πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ ἀνεψιὸς ... ἢ μητέρα ζένην καὶ τὴν αὐτῆς Γ9 (177/169/128), **pl.** *acc.* дьштеры: нн же сыны давати нли ~ = οὐδὲ υἱοὺς διδόναι ἢ θυγατέρας Γ9 (183/175/133). • Српсл. лик < стел. дъшн < пел. \**dьkt’i* (ЭССЯ 5:178–9, ESJS 160, SJS). Стерп. рефлекс је (к/х-)*ћи*, -*ћере* (првобитно консонантска основа), доцније (к)*ћери* (према *i*-основама). Деклинира се као именица матн и припада најстаријем слоју терминологије породичног сродства. Архаичност именице се огледа и у одсуству моције која је карактеристична за термине који означавају прву десцендију и то не само у словенским него и у другим ие. језицима. Лексеме за мушко и женско су различите речи, уп. сынъ (Skok 2:71).

**ДѢВА** *f.* ‘παρθένος, девица, девојка’, **sg.** *nom.*: дѣваа: люко ~ боудеть такѣ люко вдовница = εἴτε παρθένος εἴη δηλαδὴ, εἴτε χήρα, Γ11 (178/170/129), *gen.* дѣвы: еднноѣ жены и сенѣ ~ можемъ быти подоваиеть = μιᾶς γυναικὸς καὶ ταύτης παρθένου, ἄνδρας εἶναι Γ15 (190/182/138), ~ иеже ради спасенѣа, поноуждати = διὰ δέ γε τῆς παρθένου τὴν σοτηρίαν, ἀναγκάζεσθαι Γ30 (211/202/153), рожденѣа прѣчнстыѣ ~ матере = τῆς λοχείας τῆς ἀχράντου Παρθενομήτορος K8 (340/322/247), *dat.* дѣвѣ: нже, пониеже отъ доуха светаго ... зачетнѣ вѣ = τῇ δὲ Παρθένῳ, ἐπεὶ περ ἐκ Πνεύματος ἁγίου ... ἢ σύλληψις ἦν K8 (340/322/248), *acc.* дѣвоу: ннже богородницю нъ христородницю светогю ~ именоваше = οὐδὲ Θεοτόκον ἀλλὰ Χριστοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον ὠνόμαζεν A2 (74/71/50), ~ неовроу’чен’ноу, отлог’нѣнѣ се сподоблаиеть = τὸν ... παρθένον ἀμνήστευτον, ἀφορίζεσθαι ἀξιοῖ Γ30 (210/201/152), *instr.* дѣвою: нже сь ~ отроковницею смешаен = Ὁ παρθένῳ κόρη μινύμενος Γ30 (211/202/153), **pl.** *nom.* дѣвы: иако посыневаютъ и ~ = Ὅτι υἱοθετοῦσι καὶ παρθένοι B8 (143/138/102), дѣвн: ~, рече, вложнв’ше себе владыѣѣ богонн, такожде же и иноуствоуштомоу не лѣтъ быти бракоу прнсьвѣкоуплаити се = Παρθένον, φησὶν, ... μὴ ἐξεῖναι γάμῳ προσομιλεῖν Γ11 (177/169/129), *dat.* дѣваамъ: ~ женамъ възбраняиеть сьходити се = παρθένους γυναικᾶς κώλυει συνέρχεσθαι Γ19 (203/194/147), *instr.* дѣваамн: да боудеть онъ сь ~ = ἔστω ἐκεῖνη μετὰ παρθένων Γ19 (203/194/147). • Српсл. < пел. \**děva*, уп. стел. дѣва (SJS). Писанѣ дѣваа заснива се на одређеном виду првобитног придева \**děva(ja)* (ЭССЯ 5: 17–18, ESJS 131); уп. стел. дѣваа, стерп. топоним [н]з дѣвае (Лома 2009б). Данас *Дјева* је заступљена само у црквеном језику у значењу Богородице (ПЕРСЈ 277; Skok 1: 415–416).

**ДѢВНИЦА** *f.* ‘παρθένος, κόρη, девица, девојка’, **sg.** *nom.*: можеть ~ сь ннѣмъ сьвѣкоупити се = δύναται ἢ κόρη ἐτέρῳ συνάπτεσθαι Γ15 (193/185/140), *gen.* дѣвнице: аште рабъ похыштенѣ ~ възвѣститъ = Ἐὰν δοῦλος ἀρπαγὴν παρθένου καταμηνύσῃ A13 (107/104/76), *acc.* дѣвницю: нже ~ нли в’довницю възхытнвѣ = Ὁ παρθένον ἢ χήραν ἀρπάσας A13 (106/103/75), похытнвѣн посаг’шогю нли ~ = ὁ ἀρπάσας γεγαμημένην, ἢ παρθένον A13 (107/104/76), ннако же моу’нтъ се ... ннако нже по ноуждн растанвѣ ~ = Ἄλλως δὲ κολάζεται ... ἄλλως ὁ κατὰ βίαν φθείρας παρθένον A13 (107/103/75), о растанвѣннмъ женю ~ по ноуждн = Περὶ δὲ τοῦ γυναῖκα παρθένον φθείραντος βῖα Π15 (458/433/332), неовроу’чен’ноу растанвѣ рече ... запрѣштенѣ поднметъ = Ὁ τὴν ἀμνήστευτον φθείρας παρθένον, φησὶ, ... ἐπιτίμιον ὑποστήσεται Π15 (458/433/332), ~ растанвѣшомоу законѣ ... сьвѣкоупити се повелѣваютъ = τὸν τὴν παρθένον φθείραντα, νομίμως ... συνάπτεσθαι διορίζεται Π15 (459/433/333), **pl.** *gen.* дѣвницъ: о посагауштнхъ ~ женъ = Περὶ τῶν γαμουμένων παρθένων γυναικῶν Γ8 (171/164/124), о растлѣнн ~ = Περὶ φθορᾶς παρθένων ΠСС (45/43/29), *dat.* дѣвницаамъ: о посагауштнмъ ~ женамъ = Περὶ τῶν γαμουμένων παρθένων γυναικῶν ΠСС (35/32/22); *acc.* дѣвнице: нн же ~ похышт’ннкомъ ... сьхранншн оутврѣжденѣ = οὐτε παρθένων ἄρπαξι ... φυλάξεις ἀσφάλειαν E13

(277/264/202), о нже жени ~ нодештихъ = *Περὶ τῶν γυναικῶν παρθένους βιαζομένων* Γ30 (210/201/152), *Ιος. дѣвницахъ: ѡже ο ~ нстѣе глаголетъ се = ἡ τις ἐπὶ τῶν παρθένων κυρίως λέγεται* A13 (104/101/74). • Стсл. дѣвница (SJS) < псл. \**dēvica*, поименичење у женском роду на \*-ica придева псл. \**dēvъ*, за облик без суфикса в. дѣва. (ЭССЯ 5:19–20; Skok 1: 415–416; ПЕРСЈ 277). Наслов оделѣка гр. *Περὶ τῶν γαμουμένων παρθένων γυναικῶν* погрешно је преведен и у ПСС и у Г8, на првом месту конструкцијом предлога *ο* са генитивом, на другом са дативом уместо с локативом: \**ο* посагајуштихъ дѣвницахъ женахъ.

**ДѢВНИЦОУХЫШТНИКЪ М.** ‘*παρθένων ἄρπαξ*, отимач девојака’, **sg. nom.:** да погштають се ... *развѣ аште оубо ... ~ = ἀπολύεσθωσαν, εἰ μὴ ἄρα ... παρθένων ἄρπαξ* Π7 (453/428/329). • Српсл. сложеница од дѣвница и хыштникъ, уп. стсл. хыщникъ (ССС, SJS, ESJS 233) ‘отимач’, калк према грчкој синтагми *παρθένων ἄρπαξ* (Zett 1970: 190). Писање дѣвницоухыштникъ уместо \*дѣвницоухыштникъ указује да је у питању само привидна сложеница, настала у преписивању из дословног превода грчке синтагме с генитивом множине као првим чланом: \*дѣвницъ оухыштникъ. Уп. дѣвницѣи похныштницѣ s.v. дѣвничскъ. Стерп. термин је дѣвничъ разбон (PKC, Душанова повеља Трескавцу), разбон владничски ‘силовање владике = властелинке (ДЗ § 192).

**[ДѢВНИЧЬСКЪ, -ЫН] adj.** ‘*παρθενικός, παρθένος*, девичански’, **m. pl. nom.** дѣвничьсѣи: ~ похныштницѣ затварають се = *οἱ τῶν παρθένων ἄρπαγες ἐγκλείονται* A13 (107/104/76), **f. pl. gen.** дѣвничьскыхъ: ниже отъ ~ сьгоустити се крѣен = *οὐδ’ ἐκ τῶν παρθενικῶν συμπαῖναι αἱμάτων* A2 (67/64/46), **n. sg. loc.** дѣвничьскоимъ: о растлѣни ~ = *Περὶ φθορᾶς παρθένων* Φ3 (513/484/372). • Придев на \*-*ьskъ* од дѣвница. уп. стсл. дѣвничскъ, (ESJS 131) < \**dēvichъ(jь)* од < \**dēvica*. ЭССЯ 5:20, lat. *virgineus* (PKC), уп. *djevichаски, djevички, djevичан, djevичији* (RJA).

**[ДѢВЬСТВО] n.** ‘*παρθενία*, девственост’, **sg. gen.** дѣвства: а не за самоѡ то ~ доброѡ н чьстнѡѡ = *καὶ μὴ δι’ αὐτὸ τὸ τῆς παρθενίας καλὸν καὶ σεβάσιμον* B9 (148/142/106), **sg. gen.** дѣвства: еѣнон быѣи мѡжъ цѣлемѡдрьнон н отъ ~ = *μῆς ἀνὴρ γενόμενος σῶφρονος, καὶ ἐκ παρθενίας* Γ4 (163/156/118), **sg. acc.** дѣвство: оооужденіе дають, на нже ~ = *τῆ δίκη δίδωσι τὸν παρθενίαν* B9 (148/142/106), ~ растлн того оорѡитници = *διεπαρθένευσε τὴν τούτου μνηστήν* Г15 (188/180/136), о нже ~ нзбравшнхъ женахъ = *Περὶ τῶν παρθενίαν ἐλομένων γυναικῶν* Π4 (425/403/311), о нже ~ нзволншнхъ женахъ = *Περὶ τῶν παρθενίαν ἐλομένων γυναικῶν* ПСС (43/40/27), дѣвство: ѡже бо оубо ~ нзбравшнхъ = *τὰς μὲν γὰρ τὸ τῆς παρθενίας ἐλομένας σεμνὸν* Г11 (179/171/130). • Српсл. < стсл. дѣвство < псл. \**dēvъstvo*, изведеница суфиксом \*-*ъstvo* од придева \**dēvъjь*, в. дѣва (ЭССЯ 5:23). (ESJS 131, SJS).

**[ДѢВЬСТВОУЖЕ, ДѢВЬСТВОУШТНИ]** ‘*παρθενεύων, δειστυγῦν*’, **pt. praes. act. m. pl. gen.** дѣвствоуштитхъ: аште кто, рече, отъ ~ ... въземлетъ се = *Εἴ τις, φησὶ, τῶν παρθενευόντων ... κατελαίροιτο*. • Партицип презентѣ активни од глагола дѣвствовати. (ESJS 131, SJS, LPS, RJA).

**ДѢДОВАИ adj. n. pl.** ‘*τὰ (τοῦ) πάππου*, дедова имовина’, **acc.** дѣдоваи: наслѣдствоуютъ ~ = *κληρονομοῦσι τὰ τοῦ πάππου* K12 (342/324/249). • Српсл. буквални превод поимениченог грчког израза, где је у српском акузатив множине средњег рода псл. присвојног придева \**dēdovъ(jь)* ‘д(ј)едов’; народни израз био би *д(ј)едовина* (RJA) или *дједина* (PKC даје потврду из MS ѡбновнхъ свою дѣднѡу). Присвојни придев, изведеница суфиксом \*-*овъ* од дѣдъ < \**dēdъ* (ЭССЯ 4:226–227; ПЕРСЈ 278; Skok 1: 411–412, ESJS 127).

**ДѢДЪ М.** ‘*πάππος*, деда’, **sg. nom.:** възходештен оубо соутъ ... ~ н баба = *ἀνιόντες μὲν εἰσὶν ... πάππος καὶ μάμμη* B8 (132/127/94), любо ~ н вьногкъ оубо ... сьвкоупетъ се = *εἶτε γὰρ πάππος καὶ ἐγγονος, ... συναφθεῖν* B8 (137/132/98), ~ н прѣвьногкъ ... поѣти възбраненѣны соутъ = *πάππος γὰρ καὶ дисέγγονος ... λαβεῖν εἴργονται* B8 (137/132/98), аште ~ оумреть = *Ἐὰν πάππος τελευτήσῃ* K12 (342/324/ 249), **gen.** дѣда: по сѣдѣ ... мало нѣко растоупленіе; ~ же н вьногка вѣштше = *μεταξὺ ... μικρά τις διάστασις, πάπου δὲ καὶ ἐγγόνου, μείζων* B7 (131/126/94), пакн бо по брацѣхъ ~ н вьногка сьхраняетъ се мѣсто = *πάλιν γὰρ μετὰ τοὺς γάμους πάππου καὶ ἐγγόνου* B8 (136/131/97), **dat.** дѣдоу: не бо ьсть моштнѡ ~ ... сьвкоупити се = *οὐ γὰρ οἶόν τε τὸν πάππον ... συναφθῆναι* B8 (132/127/95), ~ бо н вьногкоу невьзбраненѣно ьсть сьвкоупити се = *πάππον γὰρ καὶ ἐγγονον ἀκόλυτόν ἐστι συναφθῆναι* B8 (136/131/97), **acc.** дѣда: дѣдовоу сестроу н брата, бакѡу н ~ мнози именовуютъ = *τοῦ πάππου τὴν ἀδελφὴν, καὶ τὸν ἀδελφόν, μάμμην καὶ πάππον οἱ πολλοὶ ὀνομάζουσι* B8 (136/131/97), **instr.** дѣдомъ: ѡже по слоугѡю ~ монмъ възета бысть = *ἡ τις τυχὸν τῷ πάππῳ μὲν υἰοθετήθη* B8 (142/137/101). • Стерп. < псл. \**dēdъ*, уп. стсл. дѣдъ итд. (ЭССЯ 4:227–228, ESJS 127–128, СССР). Псл. реч је осим ‘очев или мајчин отац’, значила и ‘предак’, посебно у множини, уп. стсл. дѣдн, рус. *деды* (ПЕРСЈ 278). Код источних Словена означавала је ‘празник у част предака, задушнице’. У XIV и XV у Босни је овај термин имао значење ‘епископ и поглавар босанске цркве’. ПЕРСЈ даје потврду из MS црквы

босанског господина дѣда радомѣра. У основи би била још редуликована реч тепања за старијег сродника, пие. \**d<sup>h</sup>ēd<sup>h</sup>(ē)*-, уп. баба, *мама, тата*. Осим непосредног претка у другом колелу може да значи и ‘мајчин (или очев) стрци или ујак’, ‘свекар, таст’, а и ‘старац уопште’ (ПЕРСЈ 278), Skok 1: 411–412).

**ДѢЛАТЕЉЪ** *m.* ‘γεωργός, земљорадник, ратар’, **sg. nom.:** ~ οὐκο κλας πρνεμъ = Ὁ μὲν γεωργός τὸν στάχυν λαβὼν Γ7 (502/475/364), **pl. gen.** ДѢЛАТЕЉЪ: закон ... праздноста въ неделю нстежаеть, нь кромѣ ~ = νόμος ... τὴν ἀργίαν ἐν τῇ Κυριακῇ ἀπαιτεῖ, ἀλλ’ἀνευ τῶν γεωργῶν K37 (368/349/ 268), **pl. dat.** ДѢЛАТЕЉЕМЪ: празновати въ господониментн дньн и ~ повелѣваеть = σχολάζειν κατὰ τὴν Κυριώνυμον καὶ τοὺς γεωργοὺς διορίζεται K37 (369/ 349/ 268). • Српсл. (PKC, RJA) < стсл. ДѢЛАТЕЉЪ (ESJS 128, SJS) < псл. \**dēlatelъ* (ЭССЯ 4: 231). Nomen agentis, изведеница суфиксом < \*-*telъ* од глагола < \**dēlati* (ПЕРСЈ 279; Skok 1:412– 413).

**[ДѢТЕ]** *n.* ‘παῖς, παιδός, дете’, **sg. nom.:** неподобно за недорастенїа радн ~ = ἀθέμιτος διὰ τὸ ἀνήλικον τῶν παίδων Γ15 (191/183/138), **gen.** ДѢТЕТА: подобаеть ... прнемати отъ прнкїе ~ едного дѣль = δεῖ ... λαμβάνειν ἐκ τῆς προικὸς, παιδὸς ἐνὸς μοῖραν K12 (343/325/250). • Стерп. < псл. \**dēte*-, *ete*, уп. стсл. ДѢТА, -ате итд. Изведеница деминутивним суфиксом \*-*et* за означавање младунчади од псл. именице \**dētъ*, в. дѣтъ. (ЭССЯ 5: 12–13, ESJS 131 s.v. *dēti*; Skok 1: 402–403, ПЕРСЈ 1: 284). Првобитно по консонантској промени, стерп. од 1198/9 (датив дѣтетевн, Немањина повеља Хиландару), 1400. ѿдь мала дѣтете, 1423. послах слгвг нашега, днїете вкзѣнїе грвнка (PKC). Уп. нн’фасъ.

**ДѢТНИНЪ** *adj.* ‘τοῦ παιδός, ἐγκύμων, дечји; (о жени) трудан’, **f. sg. acc.** ДѢТНИНЮ: съ секе же сестрою сърастлнвъ се, ~ сътворн = τῇ δὲ ταύτης ἀδελφῇ συμφθαρεῖς ἐγκύμονα πελοῖκε Γ9 (176/168/127), **n. pl. nom.** ДѢТНИНА: наследоватї жнвага страна ѿже ~ отчева в’са нли матернїа = κληρονομεῖν τὸ ζῶν μέρος, τὰ τοῦ παιδὸς πατρῶα πάντα ἢ μητρικά K12 (345/ 326/251), **n. pl. gen.** ДѢТНИННХЪ: нгранїн во ~ рече, нннннмъ же да отлогннть се = ἀθυρμάτων γάρ, φησὶ, παιδικῶν οὐδὲν ταυτὶ διενήνοχε Β10 (153/148/111). • Придев изведен суфиксом \*-*inъ* /-*in’b* од \**dētъ* (ЭССЯ 5:14), в. в. дѣтъ. У српском је посведочен само палатални лик, одражен у савременом *đ(j)етини*. У преводу Синтагме можемо га сматрати старосрпским (а не српскословенским). У RJA потврда у значењу лат. *puerorum, pueri* ‘који припада деци’ и лат. *gravidus* ‘здетна’. Значење *đетини*а ‘трудна, *gravida*’ дају Вук и RJA.

**[ДѢТОТВОРЕНІЕ]** ‘παιδοποιῖα, рађање деце’, **sg. gen.** ДѢТОТВОРЕНІА: проштенїа сподоблааеть се, желанїемъ ~ = συγγνώμης ἀξιοῦται, δι’ ἕφεσιν παιδοποιῖας Γ4 (167/160/121). • Српсл. сложеница од дѣтъ и творнн, калк према гр. *παιδο-ποιῖα*. Једину потврду Миклошич има из Иловичке Крмчије и српскословенског хомилијара, такође из XIII века (LPS).

**[ДѢТ’СКЪ, -ЫН]** ‘παιδικός, дечји’, **sg. gen.** ДѢТ’СКА: то моужь еште отъ ~ въ постнннчствѣ въспнтан = ἀνὴρ ἐκ παιδὸς ἐν ἀσκητηρίῳ τεθραμμένος Γ2 (159/152/115). • Српсл. < псл. \**dētъskъ(jb)* уп стсл. ДѢТ’СКЪ (SJS, CCC), Придев, изведеница суфиксом \*-*ьskъ* од < \**dēti*, \**dētъ*. ЭССЯ 5:17; лат. *infantis*, RJA даје потврду из Душановог законика въ дѣт’сковмъ възрасте. ESJS 131. И код поименичења отъ дѣт’ска подразумева се възраста.

**[ДѢТЬ]** *f., pl. nom.* ДѢТН: аште н ~ нхъ слоучеть се соште = εἰ καὶ παῖδες αὐτῶν τύχοιεν ὄντες Α2 (77/74/52), в’се иего нманїе ~ въмогъть = τὴν πᾶσαν αὐτοῦ περιουσίαν οἱ παῖδες λήψονται Γ13 (187/179/136), **gen.** ДѢТН: о нже отъ светаго крштенїа въспрнєтїа ~ = Περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος ἀναδοχῆς παίδων Β8 (143/138/102), иегда ~ рекше не нмать = ὅτε παῖδας δηλαδὴ οὐκ ἔχει Γ4 (164/157/119), ДѢТЕН: аште кто дарь ... которїнмъ отъ ~ сътворнть = Εἶ τις δωρεὰν ... τινας τῶν παίδων Д12 (250/238/182), **dat.** ДѢТЕМЪ: възбранннштн посыннєннкы ... съчетавати се къ посынннвшаго ~ = κωλύουσα τοὺς εἰσποιοῦμένους ... συνάλτεσθαι τοῖς τοῦ εἰσποισαμένου παισὶν Β8 (142/137/102), ~ свештен’нннчскннмъ отрече зрѣнїа съвршати = τοῖς παισὶ τῶν ἱερέων ἀπείρηκε θεῶρια ἐκτελεῖν Θ1 (321/304/233), отснлатн ... еретнкомъ нли танннннштннмъ ~ = παραπέμπεσθαι ... αἰρετικοῖς ἢ νόθοις παισὶ Μ15 (405/384/295), раздѣлантн богатство свое сконмъ ~ = διελεῖν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῖς ἰδίους παισὶ Μ15 (416/396/304), раздѣлантн богатство свое сконмъ ~ = διελεῖν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῖς ἰδίους παισὶ Μ15 (416/396/304), **acc.** ДѢТН: закон’нннє нмогшта ~ = νομίμους ἔχουσα παῖδας Α13 (106/103/75), **instr.** ДѢТМН: прнведен’ннн женѣ съ рожден’нннннн отъ нне ~ = τῆς ἐπεισόκτου γυναικὸς μετὰ τῶν τεχθέντων ἐξ αὐτῆς παίδων Γ4 (165/158/120), **loc.** ДѢТЕХЪ: нже прн ~ ннокъ кыкъ = Ὁ ἐπὶ παισὶ μονάσας Μ15 (416/396/304). • Стерп. < псл. \**dētъ*, уп. стсл. ДѢТЬ (SJS) итд.. Првобитни апстрактум на \*-*t(e)i-* од глаголког корена који је у *dojumi* тј. \*‘дојенче’ → ‘дојенчад’, уп. лат. са другим суфиксом *filius* (ПЕРСЈ 1; 284; ЭССЯ 5:14; ESJS 131; Skok 1: 402–403). Множина дѣтн служи као суплетивни плурал од дѣте, у старосрпском ту улогу игра колектив дѣтъца.

**ΕΒΝΟΥΧΉ** m. ‘εὐνοῦχος, евнух’, **sg. nom.** εβνουχῆ: когда поставляют се ~ , рѣкше каженнкъ = Πότε χειροτονεῖται εὐνοῦχος ПСС (46/44/29). • Грецизам, рѣкше каженнкъ је у српсл. појашњење речи εβνουχῆ, и нема је у грчком изворнику. LPS s.v. εβνουχῆ даје једину потврду εβн(ου)χῆ из српског рукописа XVII века насловљеног законџнкъ. Могуће да се ради о препису (или испису из) превода Синтагме. У RJA *evnuk* ‘ушкопљеник’. Vasmer 1944 нема. В. каженнкъ.

[**ΕΚΣΑΡΧΪΑ**] f. ‘ἐξαρχία, егзархија’. **pl. gen.** εκσαρχῖν: ~ н епархῖн митрополити нарицають = ἐξάρχους τῶν ἐπαρχιῶν τοὺς μητροπολίτας καλεῖ E11 (272/259/198) • Грецизам. Тачан превод за ἐξάρχος би био εκσαρχῆ, а εκσαρχῖн не одговара оригиналу, где је само ἐπαρχιῶν. Грчки текст значи „егзарсима назива митрополите епархија“, како је Т. Суботин и превела, а у српскословенском тексту су паралелно два генитива плурали: „назива митрополитима егзархија и епархија“. У недостатку новијих и бољих издања оригинала, нисмо сигурни да у грчком предлошку који је превођен није заиста стајало ἐξαρχίῶν.

**ΕΚΣΑΡΧΉ** m. ‘ἐξάρχος, егзарх’, **sg. nom.:** нже строеніа ~ нлн ... да соуднтъ = ὁ τῆς διοικήσεως ἐξάρχος ἢ ... δικαζέτω D9 (226/216/164), **gen.** εκσαρχῆ: лѣтъ ьсть томоу соуднти се нлн отъ ~ строеніа = ἐξεῖναι τοῦτο δικάζεσθαι ἢ παρὰ τῷ ἐξάρχω τῆς διοικήσεως D9 (225/226/163), **dat.** εκσαρχου: нн же къ епархῖе тоіе ~ ... прῖнти попекъ α = Μῆτε δὲ πρὸς τὸν τῆς ἐπαρχίας ... ἀφικέσθαι φροντίσας D10 (235/223/170), възбраняють прѣваго сѣднлшнта епископоу ~ глаголати се свштен’нынкъ = κωλύει τὸν τῆς πρώτης καθέδρας ἐπίσκοπον, ἐξάρχον λέγεσθαι τῶν ἱερέων E11 (272/ 259/ 198), **pl. nom.** εκσαρχῖн: глаголють се нѣцῖн отъ митрополнтъ ~ = λέγονται τινες τῶν μητροπολιτῶν ἐξάρχοι D9 (226/216/ 164), **gen.** εκσαρχῆ: ~ же обычан нына оубо дѣнствоють = Τὸ δὲ τῶν ἐξάρχων προνόμιον, τὸ νῦν ἔχον οὐκ ἐνεργεῖ D9 (226/216/164), **acc.** εκσαρχῆ: обходннкы, нхъ же мы ~ глаголемъ = περιοδευτὰς οὓς ἡμεῖς ἐξάρχους φαμέν E30 (300/286/217), **loc.** εκσαρχῆхъ: о обходннцѣхъ рѣкше ~ = Περὶ περιοδευτῶν, ἦτοι ἐξάρχων Π9 (455/430/330). • Грецизам од сргр. ἐξάρχος, (префикс ἐκ- и -αρχος) у истом значењу у класичном гр. ‘вођа’, deverбатив од гр. ἐξάρχειν ‘почињати, водити’ (Vasmer 1944: 55,69; Skok 1: 488, ESJS 165), уп. стсл. εζαρχῆ (SJS). Титула намесника патријарха или епископа чије су се дужности током времена мењале. У доба Византије егзарси су били посебна врста епископских службеника који су бринули о духовним стварима епархије као својеврсни духовни инспектори (Р. Милошевић у ЛССВ 178). РКС s.v. љкьсарьхъ даје потврду из Теодосија: послает ἰ εζαρχε многы и из ДЗ: εκσαρχῖн козмнцн да несου (§ 37).

**ΕΠΑΡΧΪΑ** f. ‘ἐπαρχία, епархија’, **sg. nom.:** кархидонъ же ~ африканска = ἡ δὲ Καρχηδὼν, ἐπαρχία Ἀφρικῆς ПСС (19/20/13), **gen.** епархῖе: разке аште съ об’штнмъ соудомъ ~ епископъ = εἰ μὴ τοί γε μετὰ κοινοῦ ψηφίσματος τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων A9 (86/83/60), ндѣже аште нже ~ нсоуднтъ митрополнтъ = ἐνθα ἄν ὁ τῆς ἐπαρχίας δοκιμάση μητροπολίτης C9 (473/447/343), **dat.** епархῖн: не подобають ... къ ннон епископоу ~ отходнти = Μὴ δεῖν ... πρὸς ἐτέραν ἐπίσκοπον ἐπαρχίαν A9 (88/ 85/62), A9 (86/82/60), **acc.** епархῖю: аште н събраше се ... въ кою любо ~ = Εἰ καὶ συνελήλυθασι, ... εἰς ἡντιναοῦν ἐπαρχίαν A9 (91/87/63), **instr.** епархῖею: трн епископы нзвнратн се отъ старѣншннствоуюштаго ~ = τρεῖς ἐπισκόπων ἐκλέγεσθαι παρὰ τοῦ τῆς ἐπαρχίας πρωτεύοντος D7 (223/212/161), **loc.** епархῖн: нже кроме воліе н пнсмєнь соштῖнхъ въ ~ епископъ = τὸν ἄνευ γνώμης καὶ γραμμάτων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπων A9 (86/82/60), **pl. gen.** епархῖн: нмѣтн прсно подъ сокою епископы ~ дакῖе ... н мнєнє = ἔχειν ἅει ὕφ’ἑαυτὸν τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας ... καὶ Μυσίας E11 (273/259/198), **acc.** епархῖе: въ дроугыне ~ прѣходнти = καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας παραγίνεσθαι A9 (99/96/69), **instr.** епархῖнлн: епархῖн же глаголють се, нже ~ начел’ствоуюштен = Ὑπαρχοὶ δὲ λέγονται οἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἐξάρχοντες A15 (109/105/77). • Старословенски грецизам, од стсл. епархῖна ‘provincia, dioecesis’ (SJS, CCC нема) < сргр. ἐπαρχία, апстрактум на -ία од ἐπαρχος (ESJS 165; Skok 1: 492; Vasmer 1944: 56; RJA s.v. *jeparhija*), в. епарьхъ. РКС има љпарьхῖна ‘episcopatus’ само из једног познијег натписа у цркви Благовештења кабларског из 1632, који је најпре објавио Вук у „Даници“ 1, в. сада ЗН 921°. Српски превод је жоупа.

[**ΕΠΑΡΧΉ**] m. ‘ἐπαρχος, епарх’, **pl. nom.** епархῖн: ~ же глаголють се, нже епархῖнлн начел’ствоуюштен, γπαρχῆ же, нже кон’стан’тна града = Ὑπαρχοὶ δὲ λέγονται οἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἐξάρχοντες, ἐπαρχος δὲ, ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως A15 (109/105/77). • Старословенски грецизам, од стсл. епархῆ (CCC, SJS) гр. ἐπαρχος ‘управитель’, префиксална сложеница од гр. ἐπι-‘над’ и ἄρχειν ‘бити први, владати’ (ESJS 165, Skok 1: 492, Vasmer 1944: 56). Преводилац је заменио грчке термине ἐπαρχος и ὕπαρχος, или је, пре, грчки текст на датом месту искварен (в. вларьхъ). Т. Суботин преводи према исправљеном грчком тексту: „Епарсима се називају они који управљају епархијама, а ипарх је управитель у Цариграду“. Бркање разних грчких сложеница с другим



делом -арχος присутно је већ у једина два стсл. помена речи епарх у Супрасаљском кодексу, где она стоји не за ἐπαρχος већ за гр. ἱεραρχος ‘заповедник коњице’, али је придев епархъскъ употребљен исправно за του πρέτορος.

**ἐπισκοπία** **f.** ‘ἐπισκοπή, епископија’, **sg. nom.:** μοναστήριον ... ~ она богдетъ госпожда = τοῦ μὲν μοναστηρίου ... ἡ ἐπισκοπή ἐκείνη ἔσται κυρία E25 (295/280/213), **gen., gen. ἐπισκοπῆ:** ηἰγνην ἐзыки отъ своеѣ ~ въ = ἐκβεβλημένος ὑπὸ ἐθνῶν τῆς ἰδίας ἐπισκοπῆς A9 (90/87/63), **dat. ἐπισκοπῆ:** ниже хогдѣн н малѣн ~ πρῆδστατελ’στωγюштомог ... жннн = μήτε τὸν φαύλης καὶ μικρᾶς ἐπισκοπῆς προϊστάμενον ... κατοικεῖν A9 (86/83/60), **acc. ἐπισκοπῆ:** въ ~ нли въ μονастрь да възвращаетъ се = τῷ ἐπισκοπεῖω ἢ τῷ μοναστηρίω ἀποκαθίστασται E16 (281/268/204), на двоѣ едннор раздѣлати епархню н ~ = εἰς δύο τὴν μίαν διαρεῖν ἐπαρχίαν, καὶ τὴν οἰκείαν ἐπισκοπὴν E21 (289/275/209), еже оставити комог свою ~ = τὸ εἶσαι τινα τὴν ἰδίαν ἐπισκοπὴν X24 (536/508/212), **loc. ἐπισκοпῆ:** въ ~ нли въ μονастрьн запрѣштениѣ приемати заповѣдають = ἐν ἐπισκοπεῖω ἢ μοναστηρίω, ἐπιτιμᾶσθαι παρεγγυᾶται Γ19 (202/193/146), **pl. dat. ἐπισκοπῶν:** ~ же нзъ нова ... не обыче бывати = ἐπισκοπᾶς δὲ ἐκ νέου ... οὐκ εἴωθε γίνεσθαι E30 (300/286/217), **acc. ἐπισκοпῆ:** снѣ въ своеѣ ~ възвращати = τούτοις ταῖς ἰδίαις ἐπισκοπαῖς ἀποκαθίστασθαι A2 (71/68/48), **loc. ἐπισκοпῆ:** о ~ μητροπολίамъ вывюштнмъ = Περὶ ἐπισκοπῶν, μητροπόλεων γινομένων E21 (288/274/209), **instr. ἐπισκοпῶν:** дѣати лѣтъ юсть надъ подлежащнмн томог ~ = πρᾶττειν ἐφεῖται κατὰ ὑποκειμένων αὐτῷ ἐπισκόπων E24 (293/279/212). • Грецизам, суфиксална изведеница од епископъ, апстрактум на -ία од сргр. ἐπισκοπή (Vasmer 1944: 70). У RJA вар. *iepiskopija, iepiskurija*, Миклошич даје потврду из ИК (ἐπισκοπῆ) у РКС 2: 306 вар. *пископниа* (εελα подъ пископниамн) потврда из MS.

[**ἐπισκοповъ**] **adj.** ‘тоῦ ἐπισκόπου, епископов’, **f. sg. instr. ἐπισκοповою:** любо страстїю ~ ηἰγнан’нѣмъ отъ сабора приключн се ~ ἐμπαθεία τοῦ ἐπισκόπου, ἀποсунаγώγους συμβεβήκει A18 (112/109/80), **n. sg. nom. ἐπισκοпово:** оставлен’но быти ~ нли клнрнково прѣселенїе = ἐφεῖσθαι τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τῷ κληρικῷ τὴν μετοίκησιν A9 (94/91/66), **gen. ἐπισκοпова:** нже не въ согдѣдствѣ ~ прѣбыванїа лежешти = μὴ ἐν γειτόνων τῆς τοῦ ἐπισκόπου καταγωγῆς κείμενον Γ17 (199/190/144), **pl. acc. ἐπισκοпова:** н таможе ~ промышленїа въсприети = κάκει δὲ τῆς τοῦ ἐπισκόπου проноίας ἀπολαύειν Γ17 (199/190/144), **instr. ἐπισκοповѣмн** аште ли же писмени ~ повелѣнь богдетъ = εἰ δὲ διὰ γραμμάτων τοῦ ἐπισκόπου, ἐπιτραπεῖη E31 (302/288/218). • Придев на \*-овъ од епископъ. Потврда из ИК у вар. *епископовъ* (LPS).

**ἐπισκοпъ** **m.** ‘ἐπίσκοπος, епископ’, **sg. nom.:** третїн ... въ рнмѣ ~ бысть = τριτος ... τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος κεχημάτικε ПСС (7/7/4), можетъ н ~ повелѣвати = Δύναται καὶ ὁ τῆς πόλεως ἐπίσκοπος ἐπιτρέπειν E33 (308/294/223), **gen. ἐπισκοпа:** да хїротонисають се отъ ~ цркве = χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἐκκλησίας A2 (66/63/45), **gen. ἐπισκοпа:** отъ градскаго оубо ~ ... хиротонисовати повелѣвають = ὑπὸ μὲν τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου ... χειροτονεῖσθαι κελεύει E31 (302/287/218), безъ воле своего ~ = παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου M15 (401/381/292), повелѣнїе приелн согтъ отъ ~ = ἐπιτραπεῖεν παρὰ τοῦ τῆς πόлеως ἐπισκόπου M15 (401/381/293), **dat. ἐπισκοпог:** възложн ~ рнмскыє црккве = ἀνέθετο τῷ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ἐπισκόπῳ ПСС (9/9/6), градскомог ~ подовають ... творити промышль = τὸν γε δὴ τῆς πόлеως ἐπίσκοπος χρῆναι τὴν δέουσαν ποιεῖσθαι πρόνοиαν M15 (401/381/293), **acc. ἐπισκοпа:** посрамлнати того ~ = κατασχύναι τὸν ταύτης ἐπίσκοπον A9 (85/82/59), **du. acc. ἐπισκοпа:** не оубо нмогтъ раз’сѣсти се, прихвазаштє ... оба ~ = οὐκ ἄν εἶη ῥαγῆναι τὰ συνδέοντα ... ἀμφω τοὺς ἐπισκόπους A9 (95/91/66), **pl. nom. ἐπισкопн:** събраше се ~ числомъ .тма. = ἠθροίσθησαν ἐπίσκοποι τὸν ἀριθμὸν εἰς καὶ τεσσαράκοντα πρὸς τοῖς τριακοσίοις ПСС (12/12/8), **ἐπισкопы:** сего повелѣнїемъ сънндоше се ~ = τῇ τούτου κελεύσει συνῆλθον ἐπίσκοποι ПСС (22/23/15), **gen. ἐπισкопъ:** о даемыхъ отходештнмъ клнрнкомъ отъ ~ ἐπίστοлеιαхъ = Περὶ τῶν διδομένων τοῖς ἀποδημοῦσι κληρικοῖς παρὰ τῶν ἐπισκόπων A9 (93/90/65), **dat. ἐπισкопомъ:** јако едннѣ епархїе ~ ... съшьдшемъ се = ἄτε μᾶς ἐπαρχίας ἐπισκόπων... συνεληλυθότων ПСС (2/2/1), **acc. ἐπισкопы:** отгогдог ~ приводнтъ = κάκειθεν ἐπισκόπους ἄγει A2 (73/70/50), **instr. ἐπισкопы:** приде ... съ множаншнмн ~ = παρῆν ... сὺν πλείσιον ἐπισκόποις A2 (74/71/50). • Грецизам, од сргр. ἐπίσκοπος, у истом значењу, изворно гр. ‘надзорник, надгледатель, управитель’ ← ‘посматрач, мотритель’ од гр. ἐπισκέπτεσθαι ‘гледати, мотрити, истраживати’, уп. стсл. епископъ, вар. епископъ, епископъ, пископъ, стерп., срсл. такође епископъ (LPS < ИК, РКС, RJA), пископъ (РКС); графнје на ε- треба читати *je-*, облик на *ni-* показује афезу, онај са -οг- рану словенску адаптацију страног *o* у облицима где су га чули као дуго под нагласком, нпр.у **gen. sg. ἐπίσκοπου** (Vasmer 1944: 57, 69; ESJS 166). Поред разних варијаната назива епископъ у употреби је и светителъ (друго крштење прими од руке светителъа и архиеереја; и саветовавши се са светителъем Јефтимнјем). Душанов законик равноправно употребљава изразе светителъ и епископ (М. Јанковић у ЈССВ 181–182). У античком

споменицима ова реч се среће у разним значењима и контекстима, али се не односи на паганске жреце. У првом веку пре Христа реч су већ били позајмили Римљани и често се среће у латинској транскрипцији.<sup>161</sup> В. посебно посельнын епископъ, сельскъ, -ын епископъ.

[ΕΠΙΣΚΟΠΪΚΪ, -Η] adj. ‘τοῦ ἐπισκόπου, епископски’, **m. sg. instr.** епископскинымъ: аште оубо въсхотеть ова ~ починти саноумъ = εἶγε βοθηθηεῖεν ἀμφοτέροι, καὶ ἐπισκόπω τιμῆσαι ἀξιώματι A9 (99/95/69), **f. sg. instr.** епископскион: проштено бысть за еже не толко ноужднѣ быти ... χίροτονῆν ελκο ~ = συγκεχώρηται τῷ μὴ τοσοῦτον ἀναγκαίαν εἶναι ... χειροτονίαν ὅσον τὴν τῶν ἐπισκόπων A9 (99/95/69), **n. sg. gen.** епископскаго: помнинаеть кроумѣ ~ приложеніа = μέμνηται, ἀνευ τῆς τοῦ ἐπισκόπου προσθήκης Γ16 (194/186/140), **pl. gen.** епископскихъ: не повелѣнно бысть наследовати се тѣѣю ~ нмѣни = οὐκ ἐπιτέτραπται κληρονομεῖν, μὴ ὅτι γε τῶν τοῖς ἐπισκόποις προσόντων A2 (77/74/52), **acc.** епископскага: правиломъ бо ~ нареченіа епископомъ ... възлагаюштимъ = τῶν γὰρ κανόνων, τὰς τῶν ἐπισκόπων ψήφους τοῖς ἐπισκόποις ... ἀνατιθέντων). • Придев на \*-ьскъ од епископъ. Уп. стел. епископскъ (SJS, ESJS 166), српсл. епископскъ (LPS < ИК).

ΕΠΙΣΚΟΠΪΣΤΩ **n.** ‘ἐπισκοπή, епископство’, **sg. gen.** епископства: таже оубо ~ да прѣстанеть = τῆς μὲν ἐπισκοπῆς παυέσθω A9 (90/86/63), неприемлюштаго же клирика ~ сана поноуждати не подобаетъ = τὸν δὲ μὴ δεχόμενον κληρικὸν τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀναγκάζειν οὐ θέμις A9 (99/95/66), тѣхъ оубо отъ ~ изрннотн = αὐτοῦς μὲν τῆς ἐπισκοπῆς ἐξωθεῖσθαι A9 (100/96/70), отъ ~ да нзврьжеть се = τῆς ἐπισκοпῆς ἐκβαλλέσθω Γ2 (160/153/115), отъ ~ да нжденеть се = τῆς ἐπισκοпῆς ἐκβαλλέсθω Γ19 (204/195/147), отъ ~ нзгонитн = τῆς ἐπισκοпῆς ἐκβάλλεσθαι Л1 (372/352/271), **acc.** епископства: къ еже пакы въсприети ~ = πρὸς τὸ αὐθις ἀναλαβεῖν τὴν ἐπισκοпῆν Д8 (245/233/178), **dat.** епископства: нме же н почеть нмѣти ~ тѣк’мо просе = ὄνομα δὲ καὶ τιμὴν ἔχειν ἐπισκόπου μόνον ἐπιζητῶν E28 (298/283/215), **acc.** епископства: о оставляюштинъ ~ епископъ = Περὶ παραιτήσεως ἐπισκόπων ПСС (43/41/27), **loc.** епископствѣ: елка по ~ къ нмъ отъ сьродникъ прѣдетъ = ὅσα μετὰ τὴν ἐπισκοпῆν εἰς αὐτοῦ ἀπο συγγενῶν περιέλθη Д4 (217/207/157). • Суфиксална изведеница на \*-ьство са апстрактним значењем од гречизма епископъ. Уп. стел. епископство, епископство (SJS, ESJS 166);

ΕΡΕСЕНАЧЕЛНИКЪ **m.** ‘αἰρεσιάρχης, оснивач, зачетник, јереси’, **sg. nom.:** снмъ ~ вѣ донать нѣкто именоумъ = Τούτων αἰρεσιάρχης ἦν Δονάτος τις ὄνομα A2 (71/69/49), **sg. dat.** ересеначелникоу: нн ~ нхъ фругоу соштыгъ = ἡ τοῦ αἰρεσιάρχου τούτων Φρυγὸς ὄντος A2 (64/62/44), **acc.** ересеначелника: маркеліанска же маркеліа нѣкоего нмѣ ~ = Ἡ δὲ τῶν Марκελλіанῶν Μάρκελλον τινα ἔσχεν αἰρεσιάρχην A2 (71/68/48). • Српсл. сложеница, од ересъ и начелникъ, полупреведеница, контаминација грчког и словенског елемента (са композиционим вокалом -e-) према гр. αἰρεσιάρχης (Zett 1970: 203).

ересъ **f.** ‘αἵρεσις, јерес’, **sg. nom.:** ересъ: тогда бо таже сего ~ привннде въ црквиоу = τῆνικαῦτα γὰρ ἡ τούτου αἵρεσις εἰσεφθάρη τῇ Ἐκκλησίᾳ ПСС (8/8/5), **gen.** ереси: нже сен епископъ сынъ злыне ~ начелникъ бысть = ὅς ταύτης ἐπίσκοπος ὢν, πονηρὰς αἰρέσεως ἀρχηγὸς ἐγγένοι ПСС (9/9/5), григоріе ... аріанские сынъ ~ въведе се = Γρηγόριος τῆς Ἀρειανικῆς ὑπάρχων αἰρέσεως, εἰσεφθάρη ПСС (18/18/12), нн начелогъ отъ фригѣ таковыне прозевшоу ~ = ἡ τὴν ἀρχὴν ἐκ Φρυγίας τῆς τοιαύτης φυείσης αἰρέσεως,<sup>162</sup> A2 (65/62/44), **dat.** ереси: царъ бо съ аріансконъ ~ приложнвъ се = ὁ γὰρ βασιλεὺς οὗτος τῇ τῶν Ἀρειανῶν αἰρέσει προσθέμενος ПСС (12/12/8), **acc.** ересъ: подъ проклетіемъ полагають еконоіанскою ~ = ὑπὸ ἀνάθεμα τίθησι τὴν τῶν Εὐνομιανῶν αἵρεσιν A2 (70/67/48), **acc.** јересъ: аште ... епископъ котороу оубо ~ ... проповедають = εἰ ... ὁ ἐπίσκοπος οἰανδήτινα αἵρεσιν ... κηρύττει С12 (479/452/348), **instr.** ереси: царъ бо съ аріансконъ ~ приложнвъ се = ὁ γὰρ βασιλεὺς οὗτος τῇ τῶν Ἀρειανῶν αἰρέσει προσθέμενος ПСС (12/12/8), **du.** **acc.** ереси: двѣ раздѣиѣ ~ = δύο διαγράφων αἰρέσεις K8 (338/320/246), **pl. gen.** ереси: отврьгше се ... сконхъ ~ = ἐρῶσθαι ... ταῖς οἰκείαις αἰρέσεσι φράσαντες A2 (64/61/43), еже не тѣнио многыне възнмѣти ... начелникы ~ = τῷ μὴ μόνον πολλοὺς ἐσχικέναι ... ἀρχηγούς τῆς αἰρέσεως A2 (67/65/46), орклонимъ се въкопѣ н ~ не почнтаюштинъ = ἐκκλίνωμεν ἅμα τὰς αἰρέσεις, τὰς μὴ τιμώσας K37 (367/348/267), **dat.** ересемъ: нѣкымъ подлежештинъ ~ ... сопротнвъ стати = τινὰς ὑποκειμένους αἰρέσειςιν ... ἐνστήναι A2 (76/73/52), **acc.** ереси:

<sup>161</sup> <https://www.pravenc.ru/text/190033.html>

<sup>162</sup> У претходном контексту: нже н фругн именовачоу се, нн ересеначелникоу нхъ фругоу соштыгъ = οἱ δὲ καὶ Φρύγες ὀνομάζοντο, ἡ τοῦ αἰρεσιάρχου τούτων Φρυγὸς ὄντος преводилац је помешао Фриге (Фригијце) са Фругима (Францима).

ниже различныи ~ обличныи = ἤτις διαφοροῦς αἰρέσεις θριαμβεύουσα K5 (335/317/ 243). • Грецизам, од сргр. аἵρεσις, ‘верска секта’ ← ‘φιλοσοφска школа’ ← ‘избор’ од гр. αἰρεῖν ‘узимати, ухватити, бирати’; губљење аспирације и рефлекс *e-* од *ai-* одговара позногрчкој фонетици. Уп. стсл. ерьс (SJS). У старосрпском се изговарало с протетским *j-*, уп. писање љеретичѣх А1 (в. еретикъ), љеретичьскаго С11 (в. еретичьскъ), На западу је грчка реч позајмљена посредством лат. *haireisis* > *hereza* (Vasmer 1944: 70; Skok 1: 774; ESJS 167). Уп. сьерсннкъ.

**ЕРЕТНКЪ m.** ‘αἰρετικός, јеретик’, **sg. nom.:** расколникъ сын истѣе, а не ~ = σχισματικός ὡν κυρίως, οὐχ αἰρετικός A2 (63/60/43), **gen. еретнка:** аште кы ... клерикъ страха ради чловека ноуденна котораго ... или ~ ... отвржеть се = Εἴτις ... κληρικὸς διὰ φόβον ἀνθρώπινον, Ἰουδαίου, ... ἢ αἰρετικοῦ ... ἀρνήσεται A1 (54/51/35), **dat. еретнкоу:** ни же оубо ~ моужевы жена православна да съпрежеть се = μήτε μὴν αἰρετικῶ ἀνδρὶ γυναῖκα ὀρθόδοξον συζεύγυσθαι Γ12 (182/174/132), **instr. еретнкомъ:** съ ~ ... не повелѣвають намъ молити се = αἰρετικῶ ... ἡμᾶς οὐκ ἐπιτρέπει συνεύχεσθαι A2 (76/ 73/ 51), **pl. nom. еретници:** ~ же законн и правни на рнцають се = αἰρετικοὶ δὲ τοῖς νόμοις καὶ τοῖς κανόσι καλοῦνται Π8 (453/428/329), **еретници:** н ~ бывше ... не могутъ завѣштавати се = καὶ αἰρετικοὶ γενόμενοι, ... οὐ δύνανται διατίθεσθαι A1 (59/57/40), **gen. еретникъ:** вьнегда отъ ~ нецѣи постити се = ἡνίκα τῶν αἰρετικῶν ἔνιοι νηστεύειν Β9 (148/143/107), **dat. еретнкомъ:** ниже оубо бысть ... вьсѣмъ ~ же н расколникомъ покръштати се = οἷς ἤρεσεν ... πάντας αἰρετικούς τε καὶ σχισματικούς ... βαπτίζεσθαι A2 (61/58/41), **acc. еретники:** еретникъ есть, н соштити на еретники подлежнть закономъ = Αἰρετικός ἐστὶ καὶ τοῖς κατὰ τῶν αἰρετικῶν ὑπόκειται νόμοις A2 (77/74/ 53), **instr. еретники:** помолнв’шихъ се съ ~ епископы ... отлогчяють = τοὺς συνευξαμένους αἰρετικοῖς ἐπισκόπους ... ἀφορίζει A2 (75/72/51), **loc. љеретичѣх:** о ~ = Περὶ αἰρετικῶν A1 (59/57/40). • Грецизам, од сргр. поимениченог придева αἰρετικός ‘јеретички’ од гр. аἵρεσις ‘избор’, в. ерьс, уп. стсл. еретнкъ (SJS). РКС 3: 526 даје потврду вар. љеретнгъ из ДЗ: кто се оубрѣте еретнгъ живѣ съ христѣани (Skok 1: 774; ESJS 167).

**[ЕРЕТНИЦА] f.** ‘αἰρετική γυνή, јеретичка жена’, **sg. dat. еретнични:** не лѣтъ боудн, да православнъ моужъ ~ съвькоупнтъ се женѣ = Μὴ ἐξέστω ὀρθόδοξον ἀνδρα αἰρετικη συνάλτεσθαι γιναικὶ Γ12 (182/174/132). **pl. nom. еретничне:** ~ жены ... да не ооуждають се = Τὰς αἰρετικὰς γυναῖκας ... μὴ καταδικάζεσθαι Β1 (120/116/86), **dat. еретничнамъ:** православнынмъ прнчтннкомъ ~ съвькоуплати се женамъ в’сачьскы отрече = ὀρθόδοξους κληρικούς αἰρετικαῖς συνάλτεσθαι γιναικὶ πάντη ἀλείρηκε Γ12 (181/173/ 131). • Грецизам од гр. синтагме αἰρετικὴ γυνή. Једину потврду даје Миклошич из ИК у вар. љеретничца (LPS), уп. љеретнгъ ИК s.v. еретнкъ.

**[ЕРЕТНИЧЬСКЪ, -ЫН ЈЕРЕТНИЧЬСКИН] adj.** ‘αἰρετικός, јеретички’, **m. pl. dat. еретничьскимъ:** ходештихъ къ ~ лъжемоученикомъ = ἀλιόντας εἰς τοὺς τῶν αἰρετικῶν ψευδομάρτυρας A2 (76/73/ 52), **f. pl. acc. еретничьскыне:** да нзмѣтають же се н ~ жены = Ἐκβαλλέσθωσαν δὲ καὶ αἰρετικαὶ γυναῖκες A2 (78/75/53), **n. sg. nom. еретничьскоје:** нзъ начела ~ крштенїе отноудъ отметногн = ἐξ ἀρχῆς τὸ μὲν τῶν αἰρετικῶν βάπτισμα παντελῶς ἠθετηκέναι A2 (60/58/40), **gen. еретничьскаго:** ниже неправеднѣ ... отъ своеі нзган’на епископыне или отъ ~ наслованїа = Τὸν ἀδίκως, ... τῆς ἰδίας ἐκβεβλημένον ἐπισκοπῆς, ἢ ὑπὸ αἰρετικῆς δυναστείας A9 (92/88/64), **јеретничьскаго:** такоже ~ плѣвель прозевенїа = Ὅσπερ αἱ τῶν αἰρετικῶν ζιζανίων ἐκφύσεις С11 (479/452/347), **acc. еретничьско:** в’ходештаго клерика ... къ сын’мнште љоуденско или ~ молнткы дѣла = τὸν εἰσερχόμενον κληρικὸν ... εἰς συναγωγὴν Ἰουδαίων ἢ αἰρετικῶν προσευχῆς χάριν A2 (75/72/51), **pl. acc. еретничьскаа:** прѣлштен’нынмъ же быв’шиимъ ... люднномъ ... прѣвѣе н тавьствнѣ проклн’шиихъ ~ = τοῖς δὲ ἀπατηθεῖσιν ... λαϊκοῖς ... πρότερον ... καὶ φανερώς ἀναθεματίσασι τὰ τῶν αἰρετικῶν A1 (58/ 55/ 39), **ниже ~ благословенїа или бесловенїа ... прнємати попоуштають = οὐδὲ τὰς τῶν αἰρετικῶν εὐλογίας, ἢ ἀλογίας ... λαμβάνειν ἐφίσιν A2 (76/73/51), instr. еретничьскимн:** ~ словесн н тоужднмн отведень боудеть = αἰρετικοῖς λόγοις καὶ νόθοις ὑποσυρῆ Β1 (118/114/64). • Придев на \*-ьскъ од еретнкъ, уп. стсл. еретничьскъ (ESJS 167)

## Ж

**ЖЕНА f.** ‘γυνή, γαμετή, жена, супруга’, **sg. nom.:** краекє во двѣю родоу моужъ н ~ τὰ γὰρ ἄκρα δύο γένη ὁ ἀνήρ καὶ ἡ γυνή Β8 (139/134/99), ~ аште власы растнть = Γυνὴ ἐὰν κομᾶ Μ15 (411/390/300), аште н ~ нѣкаа ... хоштеть = εἰ καὶ γυνὴ τις ... μέλλοι Μ15 (415/394/302), **gen. жєны:** сыновомъ ~ нѣкоторыи мннхєаннны = υἱὸν γυναῖκος τινος Μανιχαίας A2 (66/63/45), отъ ~ своеіе разлогчяеть се = τῆς γυναῖκος αὐτοῦ διαζεύγνυται Β8 (144/139/103), **жєны:** тышта есть мати н баба н прѣбаба ~ моює = Πενθερά ἐστὶν ἡ μήτηρ, καὶ ἡ μάμη, καὶ ἡ προμάμη τῆς γαμετῆς μου Β8 (135/130/337), **dat. женѣ:** аште ли же н ~ оумрѣти прнключитъ се, или н моужоу = εἰ δὲ καὶ τὴν γυναῖκα

τελευτήσαι συμβαίη Γ9 (175/168/127), нн же въ мо҃жьскомоу монастырѣ ~ ... повелѣваеѣтъ спати = μήτε ἐν ἀνδρῶν μοναστηρίῳ γυναικα, ... κελεύει καθεῦδειν M15 (406/386/296), асс. женоу: поиеть ~ феоdора нѣкогeо = ἔλαβεν εἰς γυναικα Θεοδώρου τινὸς B8 (138/133/99), voc. жено: что бо вѣси, ~ , рече, аште мо҃жа спасешн = Τί γὰρ οἶδας, γύναι, φησὶν, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις Γ16 (195/187/141), instr. женоу: по нномъ же сродствѣ дрогѣ съ дроггомъ сѣрастлѣваюште се, ... сынъ съ ~ отчевою = οἱ δὲ κατ' ἄλλην συγγένειαν πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι, ... υἱὸς εἰς γυναικα πατρὸς Γ8 (176/168/128), еже есть ачѣшае се съ мо҃жатоу ~ = τούτέστιν, ὁ μιγνύμενος ὑπάνδρῳ γυναικὶ Γ16 (195/186/141), **du.** асс. женѣ: двѣ ~ воде, прискналогъ н мак'снмнлогъ = δύο γυναικας ἐπαγόμενος Πρίσκιλλαν καὶ Μαξιμίλλαν A2 (65/62/44), нже двѣ ~ въкогпѣ нмѣтн = Ὁ δύο γαμετὰς ἐνταυτῷ ἔχων Γ4 (165/158/120), **pl.** пом. женѣн: плачѣмынхъ ~ възѣраняюѣтъ се въ плачѣв'ноие врѣмѣ посагногтн ... неплачѣмыхъ же ... не възѣраняюѣтъ се = Αἱ τῶν πενθουμένων γαμεταὶ κωλύονται ἐν τῷ πενθίμῳ χρόνῳ γαμεῖσθαι, αἱ δὲ τῶν μὴ πενθουμένων ... οὐ κωλύονται E8 (146/140/105), gen. жень: нже въ отсѣденїи сошштнхъ ~ повелѣваеѣтъ = Τὰς ἀφ᾽ ἑδρῶν οὐσας τῶν γυναικῶν κελεύει A16 (109/106/77), о посагаюштнхъ дѣвнцъ ~ = Περὶ τῶν γαμουμένων παρθένων γυναικῶν Γ8 (171/164/124),<sup>163</sup> самы бо съборъ прѣвы отъ ~ разлог'гати се ... повелѣ = αὕτη γὰρ ἡ Σύνοδος πρώτη ταῖς γαμεταῖς ἀποτάττεσθαι ... ἐθέσπισεν Γ16 (194/186/140), dat. женамъ: люево волештнмъ ~ люево не волештнмъ похыштннїе бысть = εἶτε βουλομένων τῶν γυναικῶν εἶτε μὴ βουλομένων ἢ ἀρπαγῇ γέγονε A13 (106/103/75), раздрѣшати ~ съжнтель'ство = λύειν ταῖς γυναιξίν τὰ συνοικέσια Γ16 (196/187/141), асс. жены: да нзмѣѣтаюѣтъ же се н еретнцкыне ~ = Ἐκβαλλέσθωσαν δὲ καὶ αἱ αἰρετικαὶ γυναῖκες A2 (78/75/53), еште о нже своїе ~ нзгнавшнхъ людскыхъ = Ἔτι περὶ τῶν τὰς ἰδίας γυναῖκας ἐκβαλλόντων λαϊκῶν Γ16 (195/186/141), instr. женамн: не възѣраняюѣтъ се съ ~ ястн = οὐ κωλύονται γυναιξὶ συνεσθίειν M15 (407/386/297), loc. женахъ: повелѣваеѣмъ, рече, о роднв'шнхъ ~ = Ὅρίζομεν, φησὶ περὶ τῶν τεкуουσῶν γυναικῶν A16 (109/106/78). • Стерп. < псл. \*žena, уп. стел. жена итд. (, SJS, Skok 3: 677). Двoзначан термин, означава с једне стране пол и узраст (уп. жен'скын поль), а с друге брачно стање (мо҃жата, уп. мо҃жъ). Псл. \*žena се изводи од ие. \*g<sup>h</sup>(e)neh<sub>2</sub> која је у праиндоевропском показивала апофонију \*g<sup>h</sup>neh<sub>2</sub>. У грчком γυνή је дошло до делабијализације ие. лабиовелара \*g<sup>h</sup> у контакту са u, само је у беотском дијалекту βάνα, јер се лабиовелар чувао поред вокала a. У словенском је он такође изгубио лабијализацију и дао чист велар који се испред e палатализовао у ž (Skok 3: 677, ESJS 1149; ПЕРСЈ 353).

[женннѣ] **adj.** 'тїс γυναικός, женин', **n. pl.** пом. женннѣ: нн же расыпог'еомоу ... мо҃жевы съотводетъ се нманїа ~ = καὶ οὐδὲ δημευομένου τοῦ ἀνδρὸς συναπάγονται τὰ πράγματα τїс γυναικός Π20 (466/441/337). • Стерп. придев на \*-ьнѣ од жена. Миклошич у LPS даје само три српскословенске потврде, из ИК: женннѣ чєстѣ и још два извора, уп. РКС 1: 334 прѣкнѣ женннѣ.

**женнхъ m.** 'νυμφίος, младожења, женик, муж', **sg.** пом. ~ съ тыштѣю сѣрастлнтн се = τὸν νυμφίον тї пенѣерѣ συμφθαρїна Γ15 (191/182/138), асс. женнха: мо҃жетъ жена въ плачѣв'ноие врѣме втораго ~ себн прнвѣстн = δύναται γυνή ἐν πενθίμῳ χρόνῳ δεῦτερον νυμφίον ἑαυτῇ ἐπεισαγαγεῖν Γ4 (164/157/119), оштогштатн смѣ небеснаго ~ прнгов'штннїа = αἰσθάνεσθαι τούτους тїс тоῦ ἐπουρανίου νυμφίου κοινωνίας A2 (68/66/47). • Српсл. < стел. женнхъ (SJS) < псл. \*ženixъ, вероватно сложеница пие. \*g<sup>h</sup>eni-is-o-'онај који тражи жену', доцније са заменом завршетка -их продуктивним суфиксом жен-ик (Skok 3: 677; ESJS 1149; ПЕРСЈ 353).

**жен'скъ, -ын adj.** 'γυναικεῖον, женски', **m. sg.** пом. жен'скъ: люево мо҃жъскъ поль согтѣ, люево ~ = κἄν ἄρρένες ὄσι, κἄν θήλειαι E33 (308/294/223), жен'скы: мо҃жъскъ поль съвршнвѣ .дл. лѣтъ завештаваеѣтъ се, ~ же .вл. = Ὁ ἄρρην πληρώσας τὰ ἰδ'. ἔτη διατίθεται. ἢ δὲ θήλεια τὰ ἰβ' Д4 (217/207/157), жен'скын: аште огео ~ ко҃детъ монастырѣ = εἰ μὲν γυναικεῖον εἴη τὸ μοναστήριον M15 (415/394/303), gen. жен'ска: прѣдпочнтатюѣтъ се отъ ~ полоу мо҃жъскын = Προτιμῶνται τῶν θηλειῶν οἱ ἄρρένες E33 (310/295/224), о мннсѣхъ мо҃жъска полоу н ~ отпадаюштнхъ = Περὶ μοναχῶν ἀρρένων καὶ θελειῶν ἐκπιπτόντων M15 (411/391/300), жен'скаго: къ кєстѣствомъ поплъзномоу ~ съмысла = πρὸς τῷ φύσει ὀλισθηρῷ τοῦ γυναικεῖου φρονήματος M15 (410/390/299), ѡже правнльнхъ блгодства ... н постннц'ствог'юштаго ~ рода, въ бракъ не подоѣаеѣтъ = Τὰς τῶν κανονικῶν πορνείας ... καὶ τῶν ἀσκουμένων τοῦ θήλεος γένους εἰς γάμον οὐ χρῆ M15 (412/391/300), dat. жен'скомоу: прнкладно огео кєстѣ оброг'енїа брака врѣме ~ полоу огео ~ = ἀρμόδιος δ' ἄν εἴη μνηστείας καὶ γάμου καιρὸς, тїс мѣн θηλειας Γ15 (189/181/137), асс. жен'скъ: .ж.~те презвнтерѣ н

<sup>163</sup> В. коментар под дѣвнцѣ.

дѣлаконъ .р. μογζ'σκυνηχъ н ~ поль .л.—те въ вєлнцѣн поставн цркъвн = ἐξήκοντα πρεσβυτέρους, καὶ δαικόνους ἑκατὸν ἄρρενας, καὶ θηλείας μ'. ἐν τῇ μεγάλῃ κατέστησεν Ἐκκλησία Δ5 (220/210/159), δεσєтoлѣтнѣхъ пострѣзати повелѣваюшѣтoу н μογζьскъ н ~ поль = δεκαεετῆς διοριζομένου ἀποκείρεσθαι καὶ ἄρρενας καὶ θηλείας M15 (411/390/300), аште ... на бракъ нздасть отроце ~ поль нлн μογζьскъ = Ἐὰν ... εἰς γάμον ἐκδώση παῖδα θήλειαν ἢ ἄρρενα Δ4 (217/207/158), жєн'скы: нє вьнндеть ... нн же μογжь вь ~ (монастры) = Οὐκ εἰσελεύσεται, ... οὐτε ἀνὴρ εἰς γυναικεῖον (μοναστήριον) M15 (414/394/302), loc. жєн'скоумь: нн же μογжoу вь ~ (монастры) повелѣваеѣтъ спати = μήτε μὴν ἄνδρα ἐν γυναικείῳ (μοναστηρίῳ) M15 (406/386/296), аште н жєна нѣкаа вь ~ погрєстн сє хоштєтъ монастрын = εἰ καὶ γυνή τις ἐν γυναικείῳ θάπτεσθαι μέλλοι μοναστηρίῳ M15 (415/394/302), **pl.** acc. жєн'скыне: жєнн же вь ~ да вьходєтъ, рєчє, монастрыє = αἱ δὲ γυναῖκες, εἰς γυναικῶν εἰσίτωσαν, φησί, μοναστήρια K15 (400/380/292), loc. жєн'скынхъ: оѣмлю слова нжє вь ~ монастрынхъ = Ἐξαιρῶ τοῦ λόγου τὰς ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν μοναστηρίοις Γ21 (205/196/148), тажадє н o ~ монастрыѣхъ н ... да вьваюѣтъ = περὶ τῶν γυναικείων μοναστηρίων M15 (414/393/302), **f. sg.** acc. жєн'скою: рєкшє ~ потрѣбoу заєтo вьстѣ = τῆς γυναικὸς χρείας ἐδανείσθη Δ2 (214/205/155), **n. sg.** nom. жєн'скою: проштєнїє же вьзраста проснтѣ, ... ~ отъ ос'мьнадєсєтє = Συγγνώμην δὲ ἡλικίας αἰτεῖ ... ἢ δὲ θήλεια ἀπὸ ἡ Α4 (81/77/55), gen. жєн'скаго: вь мѣсто овычнaго ~ оѣвaнїа вь ... оѣвaюѣтъ сє = ἀντὶ τῆς εἰωθυίας γυναιξὶ στολῆς ... περιβέβληνται Γ24 (206/197/149), да нє ~ єстѣства гннaостѣ погыбєлѣ тоє нмaнїю сѣтворнтѣ = ἵνα μὴ τῆς γυναικείας φύσεως τὸ σαθρὸν ἀπώλειαν τοῖς αὐτῆς πράγμασιν ἐμποίησθαι Δ2 (214/204/155), acc. жєн'скою: тогда μογжь вь жєн'скою да прнзвaєєтъ сє сѣврѣшенѣ нaслѣдїє = τότε ὁ ἀνὴρ εἰς τὴν τῆς γυναικὸς καλείσθω ἐξ ὀλοκλήρου κληρονομίαν K12 (344/325/250), **du.** acc. жєн'цѣн: o нхъжє єдннѣ ~ oтн зрєтн проштєн'нѣ согѣ = ἐφ' ὧν μόνη θηλειῶν ὄψις ὄρᾶν συγκεχώρηται Δ10 (241/229/175), **pl.** acc. жєн'скага: вьзєрaнaєѣтъ н ~ нарoднaа нгpaнїа = Κωλύει καὶ τὰς τῶν γυναιῶν δημοσίας ὀρχήσεις E3 (256/243/186).. • Придєв на \*-ьскъ од жєна. В. поль, уп. μογζьскъ.

[ЖИТЕЛ'СТВО] **n.** 'παροικία, πολιτεία, παροхија, епархија област, живот', **sg. gen.** житєл'ства: богомoγжaнaго вь мнрѣ ~ слова = τῆς θεανδρικῆς ἐν τῷ κόσμῳ πολιτείας τοῦ Λόγου ΠСС (1/1/1), ~ опасна наставннкъ бывъ = καὶ πολιτείας ἀκριβοῦς εἰσηγητῆς γενόμενος ΠСС (14/14/9), нє прѣходнтн єпнскопѣ отъ своєго ~ = Μὴ μεταβαίνειν ἐπίσκοπον ἀπὸ τῆς ἰδίας παροικίας A9 (91/87/63), прєзвнтерoу нєпрoштєно єєтъ слoγжнтн ... тaкoжє нн єпнскопoу ~ oнoгo = πρεσβυτέρῳ οὐκ ἐφεῖται λειτουργεῖν, ... ὡςπερ οὐδὲ ἐπίσκοπος παροικίας ἐτέρας A9 (93/90/65), слoγжєнїа oγпpaжнaюѣтъ нжє отъ ~ вь нно прѣходєштa житєл'ство κληρικa = τῆς λειτουργίας ἀπείργουσι τὸν ἀπὸ παροικίας εἰς ἐτέραν παροικίαν μεταβαίνοντα κληρικὸν A9 (95/92/67), аште, κтo, рєчє, отъ ннога ~ слoγжнтєлa прнємь = Εἵτις, φησὶν, ἐξ ἐτέρας παροικίας ὑπρέτην δεξάμενος A9 (98/95/68), вь врѣмє пaсxы отъ ~ послaтн вь житєл'ство = τῷ τοῦ πάσχα καιρῷ ἀπὸ παροικίας πέμπειν εἰς παροικίαν Π7 (453/428/328), dat. житєл'ствoу: кь нномoу ... oтxoднтн = πρὸς ἐτέραν ... παροικίαν ... ἀποδημεῖν A9 (86/83/60), нєсoγмнєн'нѣ прнxoднтн н дрoггынхъ цркъвѣ ~ = ἀνευδοιάστωσ ἐπιφoитᾶн καὶ ταῖς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν παροικίας A9 (89/86/62), кь ~ прншьдшє вь нємь же нaрєкoшє сє = καὶ πρὸς τὴν παροικίαν ἀπιόντες, ἐν ἧ ἐπωνομάσθησαν A9 (90/87/63), acc. житєл'ствo: нє лѣтъ вьтн глaгнєтъ єпнскопoу oстaвѣльшoу своє ~ на нно вьскакaтн = μὴ ἐξεῖναι λέγων ἐπίσκοπον καταλιπόντα τὴν ἑαυτοῦ παροικίαν, ἐτέρα ἐπιτηδᾶн A9 (88/84/61), отъ житєл'ства вь нно прѣходєштa ~ κληρικa = τὸν ἀπὸ παροικίας εἰς ἐτέραν παροικίαν μεταβαίνοντα κληρικὸν A9 (95/92/67), отъ житєл'ства ... вь ~ = ἀπὸ παροικίας ... εἰς παροικίαν Π7 (453/428/328), loc. житєл'ствѣ: нѣцїн сьмaтpaюѣтъ нє лѣтъ вьтн ...нзгнaн'нoмoу ... жнтн ~ = тинєс συλλογίζονται μὴ ἐξεῖναι ... ἐκβληθέντα ... κατοικεῖν παροικίᾳ A9 (86/83/60), **pl.** loc. житєл'ствѣхъ: єпнскопїамъ же нзъ нoвa вь ~ нннѣмь єпнскопoмъ пoдaєжєштнхъ, нє oбьчє бьвaтн = ἐπίσκοπὸς δὲ ἐκ νεοῦ ἐν παροικίαις ἐτέροις ἐπίσκοποις ὑποκειμέναις, οὐκ εἴθεο γίνεσθαι E30 (300/286/217). • Српсл. суфиксaлнa извєдєнїцa на \*-ьstvo сa aпєтpaктнм знaчєнєм од житєл', уп. стєл. житєл' (SJS), коєє жє од корєнa глaгoлa пєл. ži-ti (ESJS 1155 s. v. žiti, ПЕРСЈ 1: 361). LPS за цєл. житєл'ство дaєє знaчєнє 'πολιτεία'. PКС имa житєл'ство 'civitas' и дєнoмїнал житєл'ствoкaтн 'civem esse'. Овдє углaвнoм прєдaєє грчкн термїн црквєнє oргaнїзaцїє παροικία, oсїм на првa двa мєстa из ΠСС гдє прєвoдїтн полїтєїa и мoжє сє схвaтїтн нaјпрє кaо 'нaчїн жївoтa', грчкa рєч и тo знaчї. На дрoгoм мєстy прєвoд „пoстaо учїтєл' oпaснoгo нaчїнa жївoтa“ жє пoгрєшaн, дoслoвнo бї грчкн тєкст знaчїo „учїтєл' oбїчaјa (мoрaлa) и брїжљївoг, уздржљївoг нaчїнa жївoтa“, у тoм знaчєнєу oпaснѣн упoтрєбљєвa, изм. oст., Св. Сaвa. Уп. мєрoп'шннa.

[ЖOУПA] **f.** 'ἐπαρχία, χώρα, θέμα, епархија, област, жупа', **sg. gen.** жoупы: нє пoдoбaєѣтъ нaчєл'нѣкoмъ отъ oнoє ~ нєюжє oблaдaюѣтъ oбpoγтєвaтн = Οὐ χρῆ τοὺς ἄρχοντας ἐξ ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας, ἧς ἄρχουσι μνηστεύεσθαι Γ15 (194/185/140), нн же вь цркъвн, аште н нноє ~ прнлoγчнтѣ сє бьтн = μήτε ἐν Ἐκκλησίᾳ, εἰ καὶ ἐτέρας

ἐπαρχίας τύχοιεν ὄντες K24 (353/334/257), асс. жоупоу: посланте нѣкыне въ ~ испытати о семъ = πέμψατέ τινας εἰς τὴν χώραν ἐρευνῆσαι τὰ περὶ τούτου Γ12 (102/100/72), instr. жоупоу: огагологюштаго на епископа о нже ~ старѣнштвоюжтаго = Τὸν κατηγοροῦντα ἐπίσκοπον, παρὰ τῷ τῆς χώρας τὰ πρῶτα φέροντι Д10 (234/223/170), loc. жоупѣ: аште оубо въ тонжде ~ прѣбывае юсть = εἰ μὲν ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ διάγει Γ15 (193/185/140): ни же отъ догоуштихъ въ единомъ прилогити се ~ = οὐδὲ ἀπὸ τῶν δυναμένων ἐν ἐνὶ συμβῆναι θέματι Н15 (421/400/308). • Серб. < псл. \**župa*, неизвесне дубље етимологије. Најранија потврда речи је у Жичкој повељи Првовенчаног из 1222, где се набрајају жупе које је краљ приложио својој задужбини. Душанов законик користи тај термин у више чланова, изм. ост. § 75: жоупа жоупѣ да не поаса добиткомъ ница. У „Синтагми“ је жоупа превод за ἐπαρχία, а не за παροχία, како стоји у ERHJ 2: 626. RJA 96:507–509 наводи следећа значења: ‘веће подручје којим управља у средњем веку а и касније жупан као вазал сувереног владара; земља, крај; земља блага и питома поднебља, чељад’ (У Далмацији домаћа чељад, нпр. *taj čovek ima mnogo župe u kuci*), житељи жупе, чељад кућне задруге, скуп људи или онога што се замишља као човек; црквена општина (парохија)’. Народни карактер речи очитује се и у топониму *Жупа*. Уп. Г. Томовић у ЛССВ 195–197. Грч. θέματι преведено је у Н15 као жоупѣ. У LPS жоупа је превод за грч. χώρα ‘крај, место, област’, а наш преводилац је са *жупа* превео грчки термин за војноадминистративну територијалну јединицу.

[Жоуп’скъ, -ын] **adj.** ‘τῆς ἐπαρχίας, обласни’, **m. sg. gen.** жоуп’скаго: еште же ноужде ради кнеза ~ оброченїа бывшаго = Ἐτι δὲ διὰ βίαν ἄρχοντος ἐπαρχίας τῆς μνηστείας γενομένης Γ15 (192/183/138). • Придев на \*-*ьскъ* од жоупа. Татјана Суботин је термин превела као именицу *област*.

## S

СВѢРОБОРЬЦЬ В. ЗВѢРОБОРЬЦЬ

## Z

[ЗАКОНОПОЛОЖИТЕЛЬ] **m.** ‘νομοθέτης, законодавац’, **pl. nom.** законоположителїе: соуште благодѣателїе н ~ отъ бога направљенны выхощь = ὄντες εὐεργέται καὶ νομοθέται πρὸς θεοῦ καθεστήκαμεν A2 (78/75/53). • Српсл. сложеница од закон и \*положитель, радне именице од глагола положити, посведочена и код Теодосија (PKC). RJA даје потврду *Vrhovni položitelj i razsuditelj*). Калк према гр. νομοθέτης. Уп. (дублетно образовање са другим суфиксом) законоположннкъ (Zett 1970: 307). Стсл. законоположенїе у Супрасаљском кодексу за гр. νομοθεσία.

[ЗАКОНОПОЛОЖНИКЪ] **m.** ‘νομοθέτης, законодавац’ **pl. nom.** законоположннкъ: оброченїе бо ~ оустављають = Τὴν γὰρ μνηστειάν οἱ νομοθέται ὀρίζονται Γ15 (188/180/136), прѣзирють бо ~ = παρορῶσι γὰρ οἱ νομοθέται Н7 (421/400/308), **gen.** законоположннкъ: молнтвади чюдныхъ сицхъ ~ = ἐνχαῖς τῶν θεσπεσίων тоутон νομοθετῶν E3 (258/245/188). • Рус.-цсл. законоположннкъ од XI в., LPS даје и српсл. потврде из XV–XVI в., сложеница од законъ и положннкъ ‘установитель’, калк према гр. νομοθέτης. (PKC, RJA). Уп. законоположитель, подвигоположннкъ (Zett 1970: 307).

[ЗВѢЗДОБЛЮСТЕЛЬНЪ] **adj.** ‘ἀστροθεάμων, који је у вези с посматрањем небеских тела’, **f. sg. loc.** звѣздоблюстел’нѣн: нже о ~ хитрости оупразнившен се = οἱ περὶ τὴν ἀστροθεάμονα τέχνην ἐσχολακότες Π7 (451/427/328). • Српсл. сложеница од звѣзда и \*блюстельнъ од блаути ‘гледати, посматрати’ = гр. θεάομαι, калк према гр. ἀστροθεάμων, (Zett 1970: 311). У LPS за звѣздоблюстельнъ ‘astronomi’ једини извор је буг. номоканон из XIII в.

ЗВѢЗДОЗАКОННІЕ П. ‘ἀστρονομία, астрономија’, **sg. nom.** четрих соутъ ... кннги ... землемѣрство н ~ = Τέσσαρα δὲ εἰσι ... βιβλία ... γεωμετρία καὶ ἀστρονομία M1 (379/359/276), У Новаковићевом регистру за звѣздозаконнїе грч. еквивалент је ἀστρολογία... • Српсл. сложеница од звѣзда и законнїе (SJS), калк према гр. ἀστρονομία. (Zett 1970: 311). Миклошић у LPS наводи потврду из ИК.

[ЗВѢЗДОСЛОВЬНИКЪ] **m.** ‘ἀστρολόγος, астролог’, **pl. асс.** звѣздослов’ннкы: причѣтннкы вльхвы соуште ... нли ~ ... отъ цркве отиѣтати повелѣваеть = κληρικοὺς, μάγους ὄντας, ... ἢ ἀστρολόγους ... ἀπορρίπτεσθαι διορίζεται M1 (378/358/275). • Српсл. сложеница од звѣзда и \*словьннкъ, калк према гр. ἀστρολόγος. Уп. звѣздословьць.

[**ΖΒΉΖΔΟΣΛΟΒΪЦЬ**] **m.** ‘άστρολόγος, астролог’ **pl.** **nom.** ζβΉΖΔΟΣΛΟΒЦИ: ~ же нже сь дѣнствоиъ бѣсовскыиъ влѣхвоγюште ζβΉΖΔΑИ = άστρολόγοι, οί συνεργεία δαιμόνων μαντευόμενοι δι’ άστέρων M1 (379/359/276), **loc.** ζβΉΖΔΟΣΛΟΒЦЕХ: ο ... ιεште же ~ = Περὶ ... ἔτι δὲ καὶ άστρολόγων M1 (376/356/274). • Српсл. сложеница од ζβΉΖΔΑ и \*словьць, калк према гр. άστρολόγος. (Zett 1970: 311). Миклошич у LPS даје за ζβΉΖΔΟΣΛΟΒΪЦЬ две потврде из српсл. извора XV–XVI века (Варлаам и Јоасаф, Диоптра), такође безсуфиксалну варијанту ζβΉΖΔΟΣΛΟΒΪ из XVI в. (његов лични препис Законоправила), и ζβΉΖΔΟΣΛΟΒИЕ άστρολογία из ИК и Михановићевог Петокњижја (XVI в.).

[**ΖΒΉΡΟΒΟΡΪСТВО**] **n.** ‘θηριομαχία, борба са зверима’, **sg.** **acc.** ζβΉΡΟΒΟΡΪСТВО: кони крѣмниъ бѣхоу ... и ζβΉРІЕ ВЪ ζβΉΡΟΒΟΡΪСТВО = ἵπποι ἐτρέφοντο ...καὶ θηρία εἰς θηρομαχίαν Θ1 (321/304/233). • Српсл. сложеница од ζβΉР и \*борьство, калк према гр. θηριομαχία (Zett 1970: 310). Уп. ζβΉРОВОРЬЦЬ.

[**ΖΒΉΡΟΒΟРЬЦЬ**] **m.** ‘θηριομάχος, борац са животињама’, **pl.** **nom.** ζβΉΡΟΒΟРЬЦИ: ~ же и ... аште оγео кь обьавленію мочжества зреть = θηριομάχοι δὲ ... εἰ μὲν πρὸς ἐπίδειξιν άνδρείας ορῶεν D10 (238/227/172), **dat.** ζβΉΡΟΒΟРЬЦЕМЪ: дроγтоиъ же оглаголавати оставлѣиеть; ... рек’ше скоμραχοиъ и ~ = ἐτέρων μέντοι κατηγορεῖν ἐφίησιν ... μίμοις, καὶ θηριομάχοις D10 (238/227/172). • Српсл. сложеница од ζβΉР и борьць, калк према гр. θηριομάχος (Zett 1970: 310). Уп. ζβΉРОВОРЬСТВО; обе речи долазе само овде и можда су кованице самих преводаца.

[**ΖΕΜΙΕДѢЛАТЕЛЬ**] **m.** ‘γεωργός, земљорадник’, **sg.** **gen.** ΖΕΜΙΕДѢЛАТЕΛΙΑ : аште ли лѣкавство сьтворити н оть ... ~ = εἰ δὲ πανουργία χρήσαιτο καὶ ἐκ ... τοῦ γεωργοῦ E16 (281/268/204), **pl.** **dat.** ΖΕΜΙΕДѢЛАТЕΛΙЕМЪ: ни же сице кнезоиъ ... ни ~ то нздаиеть = μηδ’ οὔτως ἄρχουσι, ... ἢ γεωργοῖς αὐτὸν ἐκδιδότω E16 (281/268/204). • Српсл. сложеница од землиа и дѣлатель, калк према гр. γεωργός. (Zett 1970: 310). LPS има реч само из српскословенског хомилијара XVI века.

**ΖΕΜΙΕМѢРІЕ** **n.** ‘γεωμετρία, геометрија’, **sg.** **nom.** ~ оγео народнѣ оγитиъ се = Ἡ μὲν γεωμετρία δημοσία διδάσκεται M1 (379/359/276). • Српсл. сложеница од землиа и \*мѣрїе, калк према гр. γεωμετρία (Zett 1970: 308). LPS има землиемѣрїе из (не прецизира којег рукописа) Диоптре (уп. ESJS 468 s.v. *mēra*, 1127 s.v. *zemlja*), RJA *zemlomjerije* као неологизам. Уп. землиемѣрѣство.

**ΖΕΜΙΕМѢРѢСТВО** **n.** ‘γεωμετρία, геометрија’, **sg.** **nom.** четрии соγтѣ ... книги ... ~ и ζβΉΖΔΟΖΑΚΟΝИЕ = Τέσσαρα δέ εἰσι ... βιβλία ... γεωμετρία καὶ άστρονομία M1 (379/359/276). • Српсл. сложеница од землиа и \*мѣрѣство, калк према гр. γεωμετρία (Zett 1970: 308). RJA има *zemlomjerstvo* као неологизам. Старија преведеница је землиемѣрїе, ова је својствена само преводу Синтагме.

**ΖΕΤЬ** **m.** ‘γαμβρός, зет’ **sg.** **nom.**: положеніемъ же тьсть, ~ = θέσει δὲ πενθερός, γαμβρός B8 (131/126/94), паки за дьштерѣ бысть ли ~ = πάλιν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ ἐγένετό μοι γαμβρός B8 (140/135/100), нь и ~ и шоγрь обьогдокѣв’ше = ἀλλὰ καὶ γαμβρός καὶ γυναικάδελφος χηρεύσαντες B8 (140/135/100), и оγецѣ и ~ за анап’сею прьвоу ... не вьзбранѣиють се = ὁ θεῖος καὶ γαμβρός ἐπ’ ἀναψία πρώτη... οὐ κωλύονται B8 (141/136/101), нь и ~ и шоγра ... поиети не вьзбранѣиють се = ἀλλὰ καὶ γαμβρός καὶ γυναικάδελφος ... λαβεῖν οὐ κωλύονται B8 (141/136/101), **gen.** зета: жена ни мочжѣ иеѣ, не вѣсти ни ~ = ἡ γυνὴ ἢ ὁ άνήρ αὐτῆς, нѣмфис ἢ γαμβροῦ B8 (139/134/99), юже за братоиъ снѣхоу свогего ~ = τὴν ἐπ’ ἀδελφῷ нѣмφην τοῦ ἰδίου γαμβροῦ B8 (141/136/101), тьсть оть ~ и жена оть мочжа = Ὁ πενθερός ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, καὶ γυνὴ ὑπὸ τοῦ άνδρός Π20 (466/441/337), **dat.** зетоу: іако быти кон’стан’тинноу и ~ феоodoroкoу = ὡς γενέσθαι τὸν Κωνσταντῖνον καὶ γαμβρὸν τοῦ Θεοδώρου B8 (139/133/99), поγштѣиеть поиети ~ и шоγри двѣ сестрѣ = ἐφίησι λαβεῖν γαμβρὸν καὶ γυναικάδελφον δύο ἀδελφὰς B8 (141/136/101), **acc.** зета: паки поиеть за сестроу мою ~ = πάλιν ἔλαβον εἰς τὴν ἀδελφὴν μου γαμβρὸν B8 (140/135/100), кто свогего ~ посыннть = τις τὸν ἴδιον γαμβρὸν εἰσποῖησαιτο B8 (142/137/102), **pl.** **dat.** зетокоиъ: іакоже ~ ... нарицати се = ὥστε γαμβροῦς ... καλεῖσται B8 (142/137/102). • Стрп. *zet* < псл. \**zety* (SJS, ESJS 1128), уп. стсл. зать ‘младожења’ итд. Првобитно мушка *i*-основа која је накнадно прешла у *o*-основе; РКС даје потврду старијег генитива *zetn* из Немањине повеле Хиландару и Првовенчаног,<sup>164</sup> додатно у Светостефанској хрисовуљи више пута је потврђен инструментал *i*-основе *зетем*, као *путем* (БХ 60–61). Овде је већ *zeta*, **gen./acc.** **sg.** мушке непалаталне *o*-основе, **pl.** \**зетови*, **dat.** *зетовом*. Дубља етимологија је спорна, три пис. корена могу доћи у обзир: \**gemH-* ‘венчати се’ и отуда гр. γαμβρός, ‘зет; свекар’, лат. *gener* ‘зет’, стинд. *jāmātar* ‘зет’, српсрц. *dāmā*; \**gneh<sub>3</sub>*

<sup>164</sup> У функцији акузатива живогa рода, као код *o*-основа.

‘позна(ва)ти одакле су гр. γυνώτος, стинд. ‘сродник, брат’ *jñatís* ‘рођак’ и *genh<sub>1</sub>* ‘(по-, из-) родити’, одакле се изводи стинд. *janitár-*, гр. γενετήρ, γενέτωρ ‘родитељ’ (Skok 3:651–652; ESJS 1128; ПЕРСЈ 1: 409).

**ЗРНТЕЉ М.** ‘θεατής, надзорник’ **sg. nom.** епископъ ѣсть ~ и промислѣнникъ и печаловникъ в’сѣмъ събираюштинѣ ꙗже доушамъ = Ἐπίσκοπος ἐστὶ θεατής καὶ κηδεμών πασῶν τῶν ἐκκλησιαζομένων ψυχῶν E17 (285/271/207). • Српсл. изведеница од зрѣти < псл. \**zъrĕti* (ESJS 1142), у LPS потврда из хомилије Јована Хризостома из 1754., лат. *spectator*. Са *зритељ* преведено је *θεατής* и то овде значи ‘надзорник’, *κηδεμών* је *печаловник*, тј. ‘старатељ, скрбник’, а *промислѣнник* или је преводилац убацио или је, вероватније, у тексту Синтагме који је имао пред собом између *θεατής* и *κηδεμών* стајало *προνοητής* у сличном значењу као *печаловник*. LPS има *зритељ* у значењу ‘надзиратељ’ (Бог као велики надзиратељ) из српсл. рукописа Номоканона XVI в., RJA само ‘гледалац, посматрач’, према рус. *зритељ*.

**[ЗЪЛ’ВА]** f. заова **sg. acc.** зълвоу: двѣма братама снѣгоу поѣти и сѣвсть, рек’ше ~ невѣзбранѣн’но быти = δύο ἀδελφοὺς νόμῳ λαβεῖν καὶ ἀνδραδέλφην, ἀκόλυτον εἶναι B8 (141/136/101), • Заова је мужевљева сестра према жени, и то значи *ἀνδραδέλφη*, али је смисао ваљда да се два брата могу оженити снахом и њеном сестром, тј. својом свастиком (то је женина сестра према мужу), па је тако по смислу преведено, али је преводилац као глосу ипак додао тачан еквивалент грчке речи. То би била и њена најранија потврда код Словена, LPS има зълва ‘glos’ само из буг. рукописа XVI века (превод Дијалога папе Гргура Великог) и рус. *золовка* из тројезичног речника издатог 1704. Грчки назив за заову је хомерски *γαλόως*, што је стара индоевропска реч прасродна латинској *glōs, glōris* и словенској \**zъly, zъlъve*, али се она у доцније слабо употребљавала (атички *γάλος* је само лексикографски потврђено у значењима ‘мужевљева сестра, заова; братовљева сестра, снаха’). Облик *зъл’воу* је од номинатива *зълва*, тј. реч је већ у српском била прешла у *a*-основе из *ī*-основа, где би акузатив био \**зълъвь* (Skok 3: 643; ПЕРСЈ 1: 387).

## Н

**[НГРА]** f. ‘παίγνιον, игра; κύβος, ‘коцкање’, нграмъ: **pl. dat.** о нже ~ и таванамъ и пниан’ствоъмъ и таковыдн оупражняштинѣ ꙗже = Περὶ τῶν κύβοις καὶ ... σχολάζοντων K35 (365/345/265), презвѣтера или дїакона ~ и пниан’ствоъмъ оупражняштинѣ ꙗже = πρεσβύτερον, ἢ διάκονον, κύβοις καὶ μέθαις σχολάζοντα K35 (365/345/265), Јос. нграхъ: о позорѣхъ и глогъмѣтскихъ различныхъ ~ = Περὶ τῶν θεάτρον καὶ θυμελικῶν διαφόρων παιγνίων Θ1 (320/303/232). • Стерп. < псл. \**jъgra* (ЭССЯ 8:208–210, ESJS 238, Skok 1: 711), уп. псл. нгра итд., за дубљу етимологију в. најскорије ПЕРСЈ 1: 427. Од *a*-основе биће старија *i*-основа стсл. нгръ f. (SJS). Миклошич даје потврду из ИК нгры гледати (LPS). На оба места у K35 датив множине нграмъ, на првом и таванамъ, стоји уместо очекиваног инструментала (уп. паралелно употребљене инструментале пниан’ствоъмъ, таковыдн, за мешање падежа код *a*-основа уп. ген. pl. дѣвницъ уместо локатива дѣвницѣ s.v. дѣвница.

**[НГРЊИЈЕ]** n. ‘ὄρχησις, игра, плес’, **pl. acc.** нгранїа: вѣзбранїаѣтъ и жен’скаѣ народнїа ~ = Κωλύει καὶ τὰς τῶν γυναιῶν δημοσίας ὀρχήσεις E3 (256/243/186). • Стерп. изведеница суфиксом \**-ij(e)* од глагола нграти < псл. \**jъgrati* (sę), (ЭССЯ 8:210–211).

**[НГРЊИЦА]** f. ‘ἡ τῶν ἐπὶ σκηνῆς’, глумица’, **sg. acc.** нгрїнцоу: нн же в’довнцоу поѣмъ ... или рабоу, или ~ = Οὐδὲ ὁ χήραν λαβῶν ... ἢ οἰκέτιν ἢ τῶν ἐπὶ σκηνῆς Γ4 (162/155/117). • Стерп. < псл. \**jъgrica*, уп. рус. дијал. *игрїца* ‘девојка која пева на забави; жена учесница у свадбеном обреду’, моциона изведеница према радној именици псл. \**jъгръсь* од \**jъgrati* (в. нгръць), хомонимна али деривационо различита од \**jъgr-ica* као деминутива од \**jъgra*, уп. ЭССЯ 8:211. RJA и PCA бележе реч само у деминутивном значењу, те би фемининум нгрїнца могао бити и творевина преводиоца.

**НГРЪЦЬ М.** ‘ὁ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, σκηνικός, παιγνιώτης, ὀρχηστής, σάτυρος, играч’, **sg. nom.** нн же глогъмѣць рек’ше народнїн ~ ... можеть поѣти = Οὐδὲ ὁ σκηνικός, ἦτοι ὁ δημοσίος παιγνιώτης ... δύναται λαβεῖν B8 (145/139/104). **pl. gen.** нгръць: вѣ чьсть дїоннсоу сѣврѣшаѣма отъ ~ и лнков’нникъ = τὰ εἰς τιμὴν τῶ Διονύσου τελούμενα παρὰ Σατύρων καὶ Βάκχων E3 (256/244/187), **dat.** нгръцеъмъ: ѣже пнровннкоъмъ пате и ~ прикладна соутъ = ἅ θυμελικοῖς οὐχ ἦκιστα, καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ... προσῆκε E35 (313/297/226), **acc.** нгръце: ~ ... не отнлати повелѣваѣтъ = ὀρχηστὰς ... μὴ ἀποπέμπεσθαι κελεύει M7 (389/369/283). • Стерп. од псл. \**jъгръсь*, радне именице изведене суфиксом *-сь* од \**jъgrati* (ЭССЯ 8: 213–214, Skok 1: 711. Миклошич у LPS за нгръць има искључиво старосрпске потврде, на челу с Иловичком крмчијом; шпнлманъ казаѣтъ ꙗже нгръць. У B8 народнїн нгръць је превод за *δημοσίος παιγνιώτης*. Назив нгръць је био познат и у Угарској тога доба где се читовао у именима насеља (Н. Милошевић-Ђорђевић у ЛССВ 824). Одатле је презиме *Игрчић* (PCA). У облику *игарац*, *-арца* забележен је код дубровачких писаца и лексикографа XVII–XIX века, код чакаваца и *игри* (RJA). Уп. нгрнца.



[НГРЪЧНВЫН] **adj.** ‘σατυρικός, σατιρски (о игри)’, **n. pl.** асс. нГРЪЧНВАІА: ВЪЗБРАНІАКЪТЪ Н ... ~ ВЪ ЧЪСТЪ ΔΙΟΝΗΣΟΥ сьвръшаєма = Κωλυει καὶ ... σατυρικὰ τὰ εἰς τιμὴν τῆς Διονύσου τελούμενα E3 (256/244/187). • Придев на \*-ivъ од нГръць. Уп. стсл. богочнтвъ од богочнтъ ‘богобожац’ (Vaillant 4: 475).

НГОУМЕНИЦА **f.** ‘ήγουμένη, игуманија’, **sg. nom.:** ~ сна да прнємнєть = ή ηγουμένη ταῦτα παραλαμβάνετω M15 (400/380/292), се же н ~ ... поднмєть запрештєнїа = τοῦτο δὲ καὶ ηγουμένη ... ὑφέξει τὸ ἐπιτίμιον M15 (404/384/295), **gen.** нГОУМЕНИЦЕ: ~ прѣдь очнма сен да сьвєсѣдоуєть = τῆς ηγουμένης ὑπ’ὄψιν ταύτη προσομιλείτω M15 (400/380/292), **dat.** нГОУМЕНИЦИ: єдннон же двѣрннцн н ~ аште вьсчохтєть прїтн = μόνην δὲ τὴν θυρωρὸν καὶ τὴν ηγουμένην, εἶγε βουλευθείη M15 (415/394/302). • Грецизам, од гр. ηγουμένη, са моционим суфиксом *-ica* за гр. -η ; **f.** према ηγούμενος **m.** > нГОУМЕНЬ, изведеница посведочена само у преводу Синтагме, иначе је нормалан фемининум стсл. нГОУМЕНИА (SJS, ESJS 239), такође и српсл. (LPS даје више потврда, почевши од ИК), али у РКС бележи нГОУМЕНИА само у значењима у којима се та реч своди на други грчки предложак, ηγουμενία ‘игуманство’ (в. нГОУМЕНЬСТВО), и то из споменика временски блиских преводу Синтагме (Грачаничка повеља, Дечанска хрисовуља), те је преводилац вероватно сковао моциону варијанту на *-ица* да избегне хомонимију, али ова није заживела, победило је *-ија*, у лику са старосрпским фонетизмом *игуманија*. Vasmer 1944: 65 има две одреднице *igumenija*.

НГОУМЕНОВЪ **adj.** ‘τοῦ ηγουμένου, игуманов’, **f. instr.** нГОУМЕНОВОЮ: сь прѣстанїємъ н колєю ~ = συναινέσει τοῦ ηγουμένου M15 (416/395/303), **n. instr.** нГОУМЕНОВЪМЪ: сь благословєнїємъ ~ = μετ’εὐλογίας τοῦ ηγουμένου M15 (410/390/299). • Придев на \*-ovъ од нГОУМЕНЬ. За стерп. лик нГОУМЬНОВЪ РКС даје потврду из 1454 (MS 464): од стране нГумнове. Старији посесив на *-jъ* стсл. нГОУМЕНЬ, *-ниа*, *-нє* (SJS, ESJS 239).

НГОУМЕНЬ **m.** ‘ηγούμενος, игуман’, **sg. nom.:** дондеже оубо єпископъ нлн ~ отъ тоудогъ отидєть = ἕως ἄν ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ ηγούμενος ἐκεῖθεν ὑποχωρήσῃ Γ19 (203/194/146), **gen.** нГОУМЕНА: повелѣваєть отъ єпарха н нзрѣвати се нзъ монастира отъ ~ = κελεύει παρὰ τοῦ ἐπάρχου, καὶ ἐξωθεῖσθαι τοῦ μοναστηρίου παρὰ τοῦ ηγουμένου K7 (337/318/231), **dat.** нГОУМЕНОУ: вь свою же прнходештоу мєропшннугъ єпископу нлн ~ = εἰς ἴδιον δὲ ἀλιόντα προάστειον τὸν ἐπίσκοπον ἢ τὸν ηγούμενον Γ19 (202/193/146), асс. нГОУМЕНА: не во нн же ~ себе вь ннєн поставлїати = οὐ μὴν οὐδὲ ηγούμενον ἑαυτὸν ταύτης ἐᾶ καθιστᾶναι M15 (399/379/292), н дроугааго петра презвнтера н ~ светаго сабы онтѣлн = καὶ ἕτερον Πέτρον πρεσβύτερον καὶ ηγούμενον τῆς τοῦ ἀγίου Σάββα μονῆς ΠСС (24/24/15), **pl. dat.** нГОУМЕНОМЪ: лѣть же н ~, ... хнротоннсати = ἐξεῖναι δὲ καὶ ηγούμενοις, ... χειροτονεῖν A6 (83/80/57), асс. нГОУМЕНЕ: лѣть во єсть царєвн ... н ~ поставлїати = Ἐξεστι γὰρ τῷ βασιλεῖ ... καὶ ηγούμενους προχειρίζεσθαι E21 (289/275/209), лос. нГОУМЕНЪХЪ: о ~ = Περὶ ηγούμενων И1 (318/302/231). • Грецизам, од сргр. ηγούμενος, уп. стсл. нГОУМЕНЬ (SJS, ESJS 239). Грчка реч је партицип презента мушког рода од ηγέομαι ‘предводити’. Према црквенословенском лику са *-мен-* је народни с прелазом ненагашеног *e > ъ*, стерп. *игумьн*, касније нГуман, *-мн* (1454), данас, са преносом непостојаног *a* у све падеже, *игуман*, *-мана*. Понекад долази до укрштања оба лика те у ДХ II према номинативу нГОУМЕНЬ стоји датив нГОУМЬНОУ (ΠΕΡСJ 427–428); Skok 1: 711; Vasmer 1944: 65).

[НГОУМЕНЬСТВО] **n.** ‘ήγουμενία, игуманство’, **sg. gen.** нГОУМЕН’СТВА ННОКА же отъ прнтта нлн ~ отпадати = τὸν δὲ μοναχὸν τοῦ κλήρου ἢ τῆς ηγουμενίας ἐκπίπτειν M15 (408/388/298), прнємнє ннока вь степень оустронть прнтта нлн ~ своєго монастира = ὑποδεχόμενος μοναχὸν, εἰς βαθμὸν καθίστησι κλήρου, ἢ ηγουμενίαν οἰκείου μοναστηρίου M15 (408/388/298). • Грецизам, од сргр. ηγουμενία, изведеница (апстрактум) суфиксом *-stvo* од нГОУМЕНЬ (Skok 1: 711). Уп. и нГОУМЕНИЦА.

[НДОЛОСЛОУЖИТЕЛЬ] **m.** ‘εἰδωλόατρης, идолослужитель’, **pl. nom.** нДОЛОСЛОУЖИТЕЛІЕ: нже во нспрѣва ~ каюште ... соужнтннка ... нмоуъ = οἱ μὲν γὰρ ἀπ’ ἀρχῆς εἰδωλόατραι μετανοοῦντες ... σύνοικον ... κέκτηνται M1(380/359/276), **gen.** нДОЛОСЛОУЖИТЕЛЪ: отъ ~ прогнана = παρὰ εἰδωλόατρῶν ἐξωσθέντα A9 (92/88/65), асс. нДОЛОСЛОУЖИТЕЛІЕ: велнкын же васнлїє ... ~ ... осождакѣть = Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ... εἰδωλόατρας ... καταδικάζει – M1(379/359/276), ~ глаголєть не нже явлєннѣ нечѣстивыє = εἰδωλόατρας λέγων οὐ τοὺς προδήλως ἀσεβεῖς M1(379/359/276). • Српсл. од стсл. нДОЛОСЛОУЖИТЕЛЬ (SJS, ESJS 237), сложенице од ндолъ и слоужнтель. Полупреведеница према гр. εἰδωλόατρης – контаминација грчког и словенског элемента. Први члан сложенице је грчка позајмљєница, а други члан је преведеница (Zett 1970: 194). Постоје многобројни лексички дублети ове грчке сложенице: ндолатрѣ (позајмљєница, симплекс), ндоложьрьць, ндолотрѣвннкъ (спој грчког и словенског элемента) и потпуна преведеница коумнослоужнтель, коумнослоужьннкъ (Грковић-Мејдор 2007: 385).

НЗДАВЪЦЪ В. БЛОУДНИЦОПАСЪЦЪ

[**НКОНОМЪ**] **m.** ‘οἰκονόμος, економ, управител’, **sg.** асс. нконома: ἵακο ἐπισκοποῦ ἢ ~ ἡλεῖτη подобаєть = Ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ οἰκονόμον ἔχειν δεῖ ПСС (37/35/24), ἵако ~ подобаєть ἡλεῖτη ἐπισκοποῦ = Ὅτι οἰκονόμον ἔχειν δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ПСС (43/40/24), **pl.** gen. нкономъ: прѣвѣѣ оубо не датн се отъ ~ своєѣ цркъве браш’номъ = πρῶτον μὲν μὴ χορηγεῖσθαι παρὰ τῶν οἰκονόμων τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας δαπάνας A9 (99/97/70). • Старословенски грецизам, стсл. нкономъ (SJS) од гр. οἰκονόμος (сргр. ои [i]). Грчка реч је сложеница од οἶκος ‘дом’ и -νόμος као *nomen agentis* од νέμειν ‘управљати’. Од гр. је лат. *oeconomus* у истом значењу и преко француског и немачког је проникло у словенске језике као европеизам са почетним *e-* ‘економ, економиста’ (ESJS 240, Vasmer 1944: 66). Уп. стронтељ. У грчком тексту стоји δαπάνας од δαπανή (трошак, расход) што је срсл. преведено као браш’но. Нормалан цел. корелат за браш’но је βρῶσις ‘храна’ (LPS).

[**ННОКНИА**] **f.** ‘μονάστρια, μονάζουσα, μονάχουσα, μοναχή, монахиња, инокиња’, **sg.** dat. ннокіни: не повелѣваєть ннокоу нли ~ = οὐκ ἐπιτρέπει μοναχὸν ἢ μονάστριαν M15 (407/387/297), асс. ннокнию: растѣваюштен постницю нли ~ = διαφθειρόντες ἀσκήτριαν ἢ μονάστριαν A13 (106/10 3/75), сьродникіню поємъ нли ~ = προσήκουσαν εἰσοικησάμενον, ἢ μονάστριαν Γ9 (173/165/125), ~ нли постницу ни за єдноу проу праштанємъ = Μονάστριαν ἢ ἀσκήτριαν δι’ οὐδεμίαν ἀγωγὴν συγχωροῦμεν Д9 (230/219/167), instr. ннокінею: да приємлєть сь нною ~ старницею = παραλαμβάνετω μεθ’ ἐτέρας μοναστρίας γραός M15 (400/380/292), **pl.** nom. ннокіне: ни же нноци ни же ~ по градовѣхъ да охродєть = μήτε μοναχοὶ, μήτε μονάστριαι κατὰ τὰς πόλεις περιερχέσθωσαν M15 (415/395/303), gen. ннокінь: снмъ всѣмъ повинно н ~ боудєть събраніє = τούτοις πᾶσιν ὑπεύθυνος καὶ ἡ τῶν μοναζουσῶν ἔσται φατρία M15 (405/385/295), отходити ни же вндѣвшимъ нѣкыне отъ ~ = ἀπιέναι, μήτε θεασαμένους τινὰς τῶν μοναζουσῶν M15 (415/394/303), dat. ннокіниамъ: събораштати се мнихомъ н ~ не подобаєть = συναστρέφεσθαι μοναχοὺς μοναστρίας οὐ δεῖ M14 (400/380/292), instr. ннокниамн: нже сь ~, нли сь дїаконницамн ... блоудъ творєште = Οἱ ταῖς μοναχούσας, ἢ ταῖς διακόνοισι ... ἐνασελγαίνοντες, Γ11 (178/170/130), мнихъ събранъ ~ жити = καὶ μοναχοῖς ἔγγιστα τὰς μοναζούσας οἰκεῖν γραός M15 (400/380/292), loc. ннокінихъ: о ~ = Περὶ μοναζουσῶν M15 (410/389/299). • Срсл. моциона изведеница на \*-ул’и од ннокъ. РКС има једину потврду ннокни gen. sg. из ДЗ (§ 196, по Новаковићу само у Раковачком препису). LPS s.v. ннокіни поред те наводи још три потврде из срсл. рукописа XIV–XVI века. Да ли је игде посведочен изворни номинатив на -н остаје неизвесно.

**ННОКЪ** ‘μοναχός, монах, инок’, **sg.** nom.: александрьскаго же петрѣ ~ напаниаше мѣсто = τοῦ δὲ Ἀλεξανδρείας Πέτρος μοναχὸς ἐξεπλήρου τὸν τόπον ПСС (22./ 22./14.), dat. ннокоу: ни же епископу повелѣваєть ни ... ~ = μήτε ἐπίσκοπον διορίζεται, μήτε ... μοναχὸν Д9 (229/219/166), асс. ннока: снлоу нмѣѣ съвршнтел’ню презвнтера ... н ннока = δύναμιν ἔχων τελεστικὴν пресбуτέρου ... καὶ μοναχοῦ E17 (285/271/207), **pl.** nom. нноци: свештенци н ~ злѣ творєть = ἱερωμένοι μοναχοὶ κακῶς ποιοῦσι M9 (391/371/292), gen. ннокъ: аште ли же н отъ ~ кто ... творнтъ = εἰ δὲ καὶ τῶν μοναχῶν τις ... ποιεῖται M15 (400/381/292), dat. ннокомъ: прит’т’ннкомъ повелѣваєть н ~ = Τοὺς κληρικοὺς ἐπισκῆπτει καὶ μοναχοὺς Д9 (226/215/164), могоуѣ, нлименовати се ... всѣмъ ~ нли прит’т’ннкомъ = δύνανται μισθοῦσθαι ... πάντων τῶν μοναχῶν ἢ τῶν κληρικῶν E8 (263/250/191), ~ нже нтелюубниа страстню = τῶν μοναχῶν τοὺς φιλαρχίας πάθει E12 (276/262/200), асс. ннокы: прит’т’ннки н ~ прѣобразив’шнхъ се н людскыхъ быв’шнхъ = τοὺς κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς μετασηματισθέντας, καὶ λαϊκοὺς γενομένους K32 (364/345/265), loc. нноцѣхъ: ѣште же н ~ повелѣваємъ дрѣжати = ἔτι δὲ καὶ μοναχῶν κελεύομεν κρατεῖν A9 (100/96/70). • Срсл. < стсл. ннокъ ‘монах’ (ССС, SJS) од псл. \**ънокъ(ъ)* ‘осамљен’, (ЭССЯ 8: 232–233). Тај придев је, поименичен, послужио за превод гр. речи *μόναχος* (и саме пореклом придева ‘сам, усамљен’, ESJS 244), тако да је у значењу ‘монах’ реч славенизам, али се у српском очувала, посредством деадјективног апстрактура \**ънокость* и као народна у изведеницама *инокос(т)ан*, *инокоштина* којима се означавају породице издвојене из задруге, као и *иноча* ‘друга жена’ (Skok I: 720 s.v. *in*<sup>1</sup>; ПЕРСЈ I: 439 s.v. *уначе*). Именица се у српскословенском мења као и придев у неодређеном виду, али уп. свештеннонокъ.

**ННОЧЪСКИН** **adj.** **m.** **sg.** nom.: нночъскын: сказоуєть ἵако .л.- тно н образъ ἵако ~ н съвршєньє = ὅτι τεσσαρακοστός καὶ τὸ σχῆμα, ὅτι μοναχικόν, καὶ τοῦτο τέλειον Γ11 (180/179/135), асс. нночъскын: тогда въ ~ одѣвати образъ = τηνικαῦτα τὸ μοναχικόν ἀμφιένυσθαι σχῆμα M15 (402/382/294), въ ~ образъ одѣваюштимъ се данно боудєть = τὸ μοναχικόν σχῆμα περιτιθεμένου, τοῦτο δοθήσεται M15 (404/384/294), instr. нночъскимъ: боудєть нгоменю ~ да одєждєть образомъ = ἡγούμενος, τὸ μοναχικόν σχῆμα περιβαλλέτω M15 (415/395/303), **f.** **sg.** асс. нночъскою: нь ни же нже въ ~ одєждоу одѣан’нын архієрен = Ἀλλ’οὐδὲ ὁ μοναχικόν ἔσθημα ἐνδεδυμένος ἀρχιερεὺς E11 (299/285/216), **n.** **sg.** nom. нночъскоє: покаяніа ко ~ житіє

овѣтъ = μετανοίας γὰρ ὁ τῶν μοναχῶν βίος ἐπαγγελία E11 (299/285/216), gen. нночьскаго: ο μνη'σεμλ архієренскоє велнчьство ~ полож'ше амѣренїа = περί ἐλαχίστου τὴν τῶν ἀρχιερέων περιωπὴν τῆς τῶν μοναχῶν θέμενοι ταπεινότητος E11 (299/285/216), dat. нночьскомоу: пристоупати ~ жнтію = προσέρχεσθαι τῷ μονήρει βίῳ Γ13 (187/179/135), нже оубо продръзливѣ себе ~ примѣшаюшнхъ жнтію = Οἱ γοῦν προπετώς ἐαυτοὺς τῷ μονήρει ἐπιρρίπτοντες βίῳ M15 (402/382/294), acc. нночьско: ~ же люкомогдріє начети = μοναχικῆς τε φιλοσοφίας ἄρξαι ПСС (14/14/9), нночьскоє: не попогштаєть архієреомъ ~ възложнв'шнмъ одѣаніє = οὐκ ἐφήσι τοῖς ἀρχιερεῦσι, μοναδικὴν περιθεμένοις στολὴν E11 (299/285/216), мошт'нь ієсть ~ съвлѣштн одѣаніє = οἷός τέ ἐστι τὴν μοναχικὴν περιδυθῆναι στολὴν M15 (404/383/294), нже ~ жнтіє въ монашрн пронти нзволнв'шнмъ = τοῖς τὸν μονήρη βіόν ἐν σεμείῳ μετελθεῖν προθεμένοις M15 (404/384/295), instr. нночьскынмъ: іако о мнозѣ вѣмын, ~ благочннннмъ врѣждаємаа = ὡς ἐπίπαν ἴσμεν τῇ τῶν μοναχῶν εὐταξία λυμαινομένας M15 (402/382/294), **pl.** acc. нночьскаа: облѣштн же се въ ~ одѣанїа = ἐνδιδύσκεσθαι δὲ τὰ τῶν μοναχῶν ἄμφια M15 (410/389/294). • Српсл. од стсл. нночьскъ (CCC, SJS), придева на \*-ьskъ од ннокъ (ESJS 244).

[**ННОЧЬСТВО**] **n. sg.** acc. нночьство: приєматн въ ~ вєзь воіє своєго владыкы = εἰσδέχεσθαι ἐπὶ τὸ μονάσαι παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου δεσπότη τοῦ монаштво M15 (401/381/293), loc. нночьствѣ: ієже въ селнокомъ врѣменєвн о ~ прѣдложенїє показавшнхъ = δὲ τὴν ἐν τούτῳ τοῦ χρόνου περί τὸ ἐπάγγελμα πρόθεσιν ἐπιδειξάμενους M15 (402/382/294). • Српсл. од стсл. нночьство (CCC, SJS), суфиксалне изведенице на \*-ьstvo с апстрактним значењем од ннокъ (ESJS 244).

[**ННОЧЬСТВОУК(Н)**] ‘ὁ μονάζων, инок, монах’, pt. praes. act. **m. sg. dat.** нночьствоуштомоу: дѣвн ... н ~ не лѣтъ быти бракоу прнсьвькоуплатн се = Παρθένον ... καὶ μονάζοντα, μὴ ἐξεῖναι γάμῳ προσομιλεῖν Γ11 (177/169/129), **pl.** gen. нночьствоушнхъ: аште нѣцїн себе въ чнноу ~ прнсьчеташе = εἰ μὴ τινες ἐαυτοὺς τῷ τάγματι τῶν μοναζόντων ἐγκατηρίθμησαν M15 (412/392/301), нночьствоушнхъ: да нже оубо отъ ~ нлн прнчтннкъ такоушнмъ обыєть боудеть сьгрѣшенїємъ = ὅστις τοίνυν τῶν μοναζόντων ἢ κληρικῶν τοιοῦтῳ ἀλοίη ἐγκλήματι C11 (476/449/345), dat. нночьствоуштїнмъ: не подобаєть проходити клнрккомъ нлн ~ = οὐ δεῖ μετιέναι κληρικούς ἢ μονάζοντας ПСС (41/38/26), повелѣваєть запрѣштєнїє, отлогчєнїє же ~ н людскымъ = ὀρίζει ἐπιτίμιον, ἀφορισμὸν δὲ, μονάζουσιν, ἢ λαϊκοῖς Γ20 (204/195/148), acc. нночьствоушнхъ: правнло прнчтннкы нлн ~ отрєє тоуждаа стежанїа наєматн = κανὼν, κληρικούς ἢ μονάζοντας ἀπείρηκεν ἀλλότρια κτήματα μισθοῦσθαι E33 (308/293/223). • Српсл. партицип презента активног од нночьствовати, деноминала од нночьство, калк према гр. ὁ μονάζων.

**НН'ФАСЬ m.** ‘ἴφανα, дете’, **sg. nom.** како же ~ ієже ієсть седмолѣтнын = Οὔτε ἴφανα, τούτέστιν ὁ ἑπταετῆς Φ8 (522/494/378). • Грецизам латинског порекла. Сргр. ἴφανα позажмљєно је из лат. *infans, infantis* као термин римског права. Лат. реч етимологизира се као сложеница са негацијом *in-* и *fant-*, партиципом од *for, fari* ‘говорити’ као другим чланом: ‘не говорећи’. Уп. отрокъ.

[**НПАРХЪ**] **m.** ‘ὑπαρχος, ипарх, намесник’, **pl. dat.** нпархомъ: много же подобаєть ... ~ нлн воеводамъ = πολλῷ γε δεῖ ὑπάρχων ἢ στρατηγῶν ПСС (4/4/3). • Грецизам од гр. ὑπαρχος (Vasmer 1944: 67). РКС даје потврду из Теодосија: кь ұпарху солунскыє ѿвластн. Звање префекта Источног Римског царства, првог после самодршца-аутократора. Уп. ұпархъ.

[**НПАТЇА**] **f.** ‘ὑπατεία, конзулство’, **pl. instr.** нпатїамн: дондеже ~ н народодрѣжань'мн вождаше се = ἕως ὑπατείας ἦγετο καὶ δημοκρατίας ПСС (27/28/18). • Грецизам од гр. ὑπατεία, суфиксалне изведенице с апстрактним значењем од ὑπατος > нпаты. Уп. нпат'ство.

[**НПАТЬ**] **m.** ‘ὑπατος, конзул, ипат’, **sg. gen.** нпата: нже н бывшаго ~ философомъ = τοῦ καὶ χρηματίσαντος ὑπάτου τῶν φιλοσόφων X17 (534/505/386), **pl. nom.** нпатн: ~ снхъ нменоваху = ὑπάτους τούτους ὠνόμαζον ПСС (27/28/18). • Грецизам од гр. ὑπατος које као именица мушког рода представља грчки еквивалент латинске титуле за конзула. Изворно гр. придев у значењу ‘највиши, суверен, врховни’ изведен суфиксом -атос од корена који је нпр. садржан у предлогу и прилогу ὑπέρ ‘преко, изнад, над’ и ὑπό ‘под, испод’ и потиче од ие. \*uro ‘горе, над’ ← ‘одоздо према горе’ ← ‘испод’ ESJS 1033. РКС даје потврду из Теодосија. Vasmer 1944: 67; ESJS 1033).

**НПАТЬСКЪ, -ЫН adj. n. sg. nom.** нпатыскоє: ~ же вѣведєно бывше владычство = τῆς δὲ τῶν ὑπάτων εἰσαχρείσης ἡγουμενίας ПСС (27/28/18). • Придев на \*-ьskъ од нпаты.

[ИПАТ'СТВО] **п.** 'ύπατεία, конзулство', **sg.** асс. ипат'ство: γαῖου же ~ и народодръжаніе въ царство пакы прѣтворив'шоу = Γαῖου δὲ τὴν ύπατείαν τε καὶ δημοκρατίαν εἰς βασιλείαν αὐθις ἀμείψαντος ПСС (27/28/18). • Српсл. суфиксална изведеница на \*-bstvo с апстрактним значењем од грецизма ипать, уп. ипатіа.

[ИПОДІАКОНЬ] **м.** 'ὀ υποδιάκονος, ипођакон', **sg.** асс. иподіакона: повелѣвають ... поставлаті ... ~ .к.-тнмь = διατάττονται ... χειροτονεῖσθαι ... τὸν υποδιάκονον κ' E2 (318/302/231). • Грецизам, од сргр. υποδιάκωνος иподіаконος, изворно 'нижи слуга' (ESJS 1033). У католичкој цркви одговарајући степен је субђакон од лат. *subdiaconus*. Иако се грчка реч υποδιάκονος у свом основном, нецрквеном значењу 'служитељ' први пут јавља у делима комедиографа Посидипа из Пеле (270. пре Христа) (фрагмент је сачуван само код Атинеја (III в.) *Athen. Deip IX 20*) у античкој паганској књижевности се практично не среће. Изузетак чине само дела Филона Александријског у којима се ова реч користи неколико пута у њеном основном значењу 'служитељ цара (или Бога као цара)'. У делима хришћанских писаца ова реч се први пут јавља у III в. у латинској транскрипцији *hypodiaconus* код Кипријана Картагинског, а на грчком у посланици епископа Корнелија римског 251. год. <https://www.pravenc.ru/text/673767.html>. Варијанте подіаконь подьдіаконь (код Теодосија) би биле полупреведенице од гр. υποδιάκονος (Vasmer 1944: 67). В. діаконь.

[ИСТЕЗАНІЕ] **п.** 'ἀπαίτησις, потраживање; ἐξέτασις, истрага; βάσανος, труд', **sg.** instr. истежаніемь: събрахше се обштею волею и попеченнымъ ~ закѣшташе = συνιόντες, κοινή γνώμη καὶ μεμεριμνημένη βασάνω ПСС (3/3/2), развѣ събор'нымъ ~ = εἰ μὴ τῇ συνοδικῇ ἐξετάσει A18 (111/107/79), прнблнж'но соуд'нымъ епископомъ соуда ~ писаніемъ повѣлѣвшоу = τῶν ἀστυγειτόνων ἐπισκόποις τὴν ἐξέτασιν τῆς δίκης δια γραφῆς ἐπιτρέψαντος D10 (234/223/170), на овом другом месту очекивао би се акузатив, Јос. истежаніи: τομογδε хранимоу н о ~ легать = τούτου αὐτοῦ φυλαττομένου, καὶ ἐπὶ τῇ ἀπαίτησει τῶν λεγάτων D9 (230/219/167). • Српсл. глаголска именица од истежати 'тражити, искати', стсл. истасати (ESJS 961 s.v. тажати), уп. код Првовенчаног въ сню ноци доушоу твою истежаю оуѣ тебе (PKC). У D10 инструментал истежаніемъ је вероватно погрешка уместо акузатива \*истежаніе.

ИСТЕЗАТЕЛЬ **м.** 'ἀπαιτητής, сакупљач пореза', **sg.** ном. аште иже събор'ныхъ ~ рекше внрч'нии = Ἐὰν ὁ τῶν δημοσίων ἀπαιτητής A4 (80/77/55), асс. истежателя: нь ни же ~ народныхъ доход 'къ или внрч'ню = Ἄλλ'οὐδὲ ἀπαιτητὴν δημοσίων συντελειῶν, ἢ ἐκλήπτωρα E8 (252/239/183). • Српсл. радна именица од истежати 'потраживати, убирати', В. истежаніе. Грчки ὁ τῶν δημοσίων ἀπαιτητής преведено је на српскословенски са додатним појашњењем, в. внрч'ни, внрч'ниа.

[ИСТОЛКОВАТЕЛЬ] **м.** 'ἐξηγητής, тумач', **pl.** асс. истолкователь: ~ же и слоужителе не малѣхъ царь въ сѣ потрекова = ἐξηγηταῖς δὲ καὶ ύπουργοῖς οὐκ ὀλίγοις ὁ βασιλεὺς εἰς ταῦτα ἐχρήσατο ПСС (24/24/15). • Очекиван српсл. облик био \*истлкователь, уп. код Миклошича истлковати са потврдом из српсл. Законоправила (ИК), где је сигурно писано \*истлковати (LPS), док истлак- (без метатезе) има из руске редакције, где је регуларно дало *истолк(овать)*, но *истольк-* у преводу Синтагме пре би могла бити средњебугарска (прецизније: македонска) појава, уп. мак. *толкува, волк* итд.

## İ

Іерархъ **м.** 'ιεράρχης, јерарх', **sg.** ном. іерархъ: како же н ~ назоветъ се = πῶς δὲ καὶ іерάρχης κληθήσεται E28 (298/283/215). • Грецизам, од гр. іерάρχης (сложеница од іерός 'свет' и -архης од ἄρχω 'владам'). Вар. *jerarha, ijerarha* (Vasmer 1944: 70; Skok 1: 774). Даничић у РКС даје потврду из MS за варијанту іерархо: (н)іерархо ннколае.

[Іеретникъ] **в.** еретникъ

[Ілоустріе] **м.** 'ἰλλούστριος, илустрије', **sg.** gen. ілоустріа: иже оубо въ заіемъ даюштоу отъ ... повелѣвають прнемати = Τοὺς μὲν γὰρ δανείζοντας ἀπὸ ἰλλουστρίων ... κελεύει λαμβάνειν T7 (503/475/364). • Грецизам латинског порекла, од гр. ἰλλούστριος < лат. *illustris*. Највећа титула сенатора у позном Римском царству.

## К

КАЖЕННИКЪ **м.** евноухъ 'εὐνοῦχος, евнух, ушкопљеник', **sg.** ном. каженикъ: когда поставлаіетъ се евноухъ, рекше ~ = Πότε χειροτονεῖται εὐνοῦχος ПСС (46/44/29), когда хіротонисоуіемъ бываіетъ ~ = Πότε χειροτονεῖται εὐνοῦχος X11 (532/503/385). • Славенизам, уп. стсл. каженикъ, и српсл. каженикъ 'евнух'

(LPS). Стсл. реч је поименичење на \*-ikъ рт. praet. pass. \*kaženъ од псл. \*kaziti ‘кварити, унакажавати’ (ESJS 306; ЭССЯ 9: 171). Народни називи су *шкопац*, *ушкопљеник* (Вук), српсл. скопъць (PKC). Уп. њвоуѣхъ. Преводилац је у ПСС грецизам глосирао славенизмом. За такве преводилачке глосе уп. Zett 1970: 130.

[КАΤΗΧΟΥΜΕΝΉ] **m.** ‘κατηχούμενος, катихумен’, **pl.** Ιοс. катихоуменѣхъ: τοιῆτι повелѣваѣтъ н повалеваюштихъ ннымъ въ ~ въселятī се = τιμωρεῖσθαι κελεύει τοὺς ἐπιτρέποντας ἄλλοις ἐν τοῖς κατηχομενεῖοις σκηνοῦν E15 (281/267/327). • Књижевни грецизам, стсл. катихоуменъ ‘који се спрема за крштење’ < κατηχούμενος, уп. оглашенъны (ESJS 305).

ΚΕΝΣΟΡΉ **m.** ‘κήνσωρ, цензор’, **sg. nom.** φαλέλεν ~ кодникъ въ ширноу нздасть = Θαλέλαιος Κήνσωρ τοὺς κώδικας εἰς πλάτος ἐκδέδωκε ПСС (29/30/19). • Грецизам латинског порекла, од гр. кένσωρ < лат. *cēnsor*, *cēnsōris*.

[ΚΛΗΡΙΚΟΨ] **adj.** ‘τοῦ κληρικοῦ, клириков’, **n. sg. nom.** κληρικοβο: оставаѣнъно быти епископово нли ~ прѣселенїе = ἐφεῖσθαι τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τῷ κληρικῷ μετοίκησιν A9 (94/91/66). • Придев на \*-онъ од κληρικъ.

[ΚΛΗΡΙΚΨ] **m.** ‘κληρικός, клирик’, **sg. nom.** аште кы, рече, ~ страха радн ... χριστοβα отврѣжеть се нмена = Εἴτις, φησὶ, κληρικὸς διὰ φόβον ... Χριστοῦ ἀρνήσεται ὄνομα A1 (54/51/35), **dat.** κληρῖκοу: ἰακο таковаа писанīа ~ приносештоу = ὅτι τοιάσδε γραφὰς τοῦ κληρικοῦ διακομίζοντος A9 (95/91/66), нзврѣженъноу же выв’шоу ~ = Καθαίρεθέντι δὲ κληρικῷ A16 (110/107/78), **acc.** κληρнка ~ тоуждаго не оставаѣнътъ приеμαти = τοῖς δὲ λοιποῖς μητροπολίταις, κληρικὸν ἀλλότριον οὐκ ἐφήσει δέχεσθαι A2 (98/95/69), **pl. nom.** κληρнци: аште ~ боудотъ= εἰ κληρικοῦ εἶεν ПСС (49/47/32), **gen.** κληрнкъ: отъ нноіе страны приходештихъ епископы н прочнхъ ~ = Τοὺς ἐξ ἄλλοδαπῆς ἐρχομένους ἐπισκόπους καὶ λοιποὺς κληρικοὺς A9 (93/90/65), **dat.** κληрнкомъ: н ~ нмѣти пакн свештенъныгкыне степене = καὶ τοὺς κληρικοὺς ἔχειν αὐθις τοὺς ἱερατικοὺς βαθμοὺς A2 (71/68/48), **acc.** κληрнкы: приносятъ же се н на ннокы н ~ конннчскын въсприемшїнхъ образъ = ἐπιφέρει δὲ τοῦτο καὶ μοναχοῖς τε καὶ κληρικοῖς στρατιωτικὸν ἐπανηρημένοις σχῆμα ПСС (16/16/10), **loc.** κληрнцѣхъ: εἰа же н о ~ котораго любо слоуженīа = ταῦτα δὲ καὶ ἐπὶ κληρικῶν οἰασδηποτοῦν ὑπηρεσίας A2 (100/96/70), **κληрнкохъ:** ο сѣвѣдештихъ ~ сгрешенīа = Περὶ τῶν συνεπισταμένων κληρικοῖς ἀμαρτήματα C8 (472/445/342). • Грецизам, од гр. κληρικός, стсл. κληрнкъ (ССС). Грчка реч је пореклом придев од κλῆρος ‘свештенство’. В. κληρ. У ПСС уз акузатив множине κληрнкы стоји генитив множине партиципа въсприемшїнхъ у функцији акузатива.

[ΚΛΗΡΙΤΨΚΨ, -ЫН] **adj.** ‘τοῦ κληρικοῦ, τῶν κληρικῶν, свештеников, свештенички’, ‘поименичено ‘клирик’, **n. sg. gen.** κληрнтъскаго: аште лн ~ (нмена) да нзврѣжеть се = εἰ δὲ τὸ τοῦ κληρικοῦ, καθαίρεισθω A1 (54/52/35), **pl. gen.** κληрнтъскыхъ: не повелѣнъно высть насаѣдовати не тѣтїю епископъскыхъ нмѣнн нли ~ = οὐκ ἐπιτέτραπται κληρονομεῖν, μὴ ὅτι γε τῶν τοῖς ἐπισκόποις προσόντων ἢ κληρικοῖς A2 (77/74/52), **acc.** κληрнтъскаа: повелѣвшимъ же нѣкымъ отъ ннхъ таже ~ сѣдѣати = ἐπιτρέψαντος δὲ τισι τούτων τὰ τῶν κληρικῶν ἐνεργῆσαι A2 (75/72/51), ~ такожде прѣложеноῖа творити = τὰς τῶν κληρικῶν ὡσαύτως μεταθέσεις ποιεῖν A9 (99/96/69). • Придев на \*-ьскъ од κληρικъ.

ΚΛΗΡΨ **m.** ‘κληρικός, клирик’, **sg. nom.** бывъ любо епископы, любо которн горѣ ~ = εἴτ’οὖν ἐπίσκοπος, εἴτε οἰοσδήποτε κληρικὸς A18 (113/110/81). Позајмљено као стсл. κληρось (ССС), варијанта κληρъ < гр. κλῆρος, и српсл. κληрось, инструментал κληрсомъ (Првовенчани, Доментијан), κληрнсь, κληрномъ у преписима ДЗ, где је значење збирно ‘свештенство’, овде κληрнци, в. κληрнкъ. Са итацистичким изговором и старохрватско *κλιρ*, *κλιрик* 1496. (PKC, RJA), данас према латинском изговору *κлер*, *κлерикалан*. Vasmer 1944: 39, Skok 2: 97, ESJS 318. Уп. прнчѣтъ.

ΚΝΕЖΨ **adj.** ‘τοῦ ἄρχοντος, кнежев’, **m. sg. nom.:** ~ соудъ подлежнтъ съборъномоу посоужденїю = ἢ τοῦ ἄρχοντος ψῆφος ὑπόκειται Д9 (228/218/166), **n. gen.** кнежа: аште лн безъ повелѣнїа ~ боудеть = ἐὰν δὲ χωρὶς κελεύσεως τοῦ ἄρχοντος γένηται A4 (80/77/55), **dat.** кнежоу: по повелѣнїю ~ продасть село = κατὰ κέλευσιν τοῦ ἄρχοντος πωλήσῃ τὸν ἀγρὸν A4 (80/77/55). • Стерп. кнежь (PKC, RJA) < псл. \*kъnežь, посесив на \*-jь од \*kъnežь, в. кнезь. И стсл. кънажь; народни карактер речи на српско-хрватском тлу очитује се у топонимима типа *Кнеже поле* > *Кнешполе*. ЭССЯ 13: 202–203, Skok 2: 108–109, ESJS 393. Савремени облик *кнежев* плод је укрштања старијег посесива *кнеж* и млађег *кнезов*.

[ΚΝΕЖΨΚΨ, -ЫН] **adj.** ‘τοῦ ἄρχοντος, световни’, **f. sg. dat.** кнежъскон: ~ властн повелѣваѣтъ дати се = τῇ τῶν ἀρχόντων ἐξουσίᾳ καλεῖται δίδοσθαι Д10 (286/272/207), Мисли се на световне чиновнике. ~ да

нздасть се властн = τῆ τῶν ἀρχόντων ἐκδοθήσεται ἐξουσία X24 (536/508/388). • Придев на \*-*bskъ* од кнезь, уп. стсл. кѣнажъскъ (ESJS 393).

**КНЕЗЪ М.** ‘ἄρχων, кнез, управитель, световна власт’, **sg.** ном.: ~ благопрнѣтъ да боудеть = Ὁ ἀρχων εὐέντευκτος ἔστω A15 (109/10 5/77), gen. кнеза: обаче въ нманіе отыштетеваиеть се отъ ~ = πλὴν εἰς χρήματα ζημιούται παρὰ τοῦ ἀρχοντος A4 (107/104/76), еште же нонждае радн ~ жонгпскаго оерогчѣнїа выкшаго = Ἐτι δὲ διὰ βίαν ἀρχοντος ἐπαρχίας τῆς μνηστειάς γενομένης Γ15 (192/183/138), dat. кнезоу: ~ людіи своиѣх не рѣчешн зла = Ἀρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς B7 (129/124/92), повелѣваиштоу ~ правѣднѣ прнѣмлеиеть = Κελεύοντος ἀρχοντος, δικαίως νεμόμεθα Δ9 (230/219/167), кнезоу: разное н ~ нли нномоу комоу нздавае = ἐκποιούμενος, καὶ ἀρχοντι ἢ ἐτέρω τινὶ ἐκδίδους E16 (281/267/204), instr. кнезоумь: можетъ кто осквождати своего раба ... нли предъ ~ = Δύναται τις ἐλευθεροῦν τὸν ἑαυτοῦ δοῦλον ... ἢ ἐπὶ ἀρχοντος Δ11 (249/237/181), **pl.** gen. кнезъ: іако да отъ ~ іеже на ннѣх отрѣчение нзнестъ се = ὡς πρὸς τῶν ἀρχόντων τὰς κατ’ αὐτῶν ἀποφάσεις ἐκφέρεσθαι M9 (392/372/285), да затакаиеть се отъ епископъ н ~ = ἐξορίζεται πρὸς τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἀρχόντων M15 (417/396/304), dat. кнеземь: не покараиштинь же се ~ = μὴ πειθομένων δὲ τῶν ἀρχόντων E17 (286/272/207), асс. кнезе: да оустраиють ~ творити о ннѣх = παρασκευαζέτωσαν τοὺς ἀρχοντας ποιεῖν ἐν αὐτοῖς E17 (286/272/207). • Стрп. кнезь (PKC, RJA) < псл. \**kъnędzъ*. Прасловенски германизам, од стгерм. \**kuninga-*, уп. нем. *König* ‘краль’, енгл. *king* (ЭССЯ 13: 200–201; ESJS 393). Реч означава разне видове световне власти, само је у польском *ksiądz* ‘(католички) свештеник’.

**[КНИГОПРЕПРОДАВЪЦЪ] М.** ‘βιβλιοκάπηλος, продавац књига’, **pl.** dat. кннгопрепродавѣемь: нн же ~ нли мнропродавѣемь подавати = μηδὲ τοῖς βιβλιοκαπήλοις ἢ μυρεψοῖς ἀποδίδοναι B9 (155/149/111). • Српсл. сложеница од кннга и \*препродавѣцъ, калк према гр. βιβλιο-κάπηλος (Zett 1970: 209). Прва потврда за *препродавац* у RJA је из Микалиног речника (1649–1651). Екавизам пре- < прѣ-

**КОБЛЕНІЕ П.** ‘κληδονισμός, оіωνισμός, гатање (по птицама)’, **sg.** ном. п’тиче же ~ же іестъ = οἰωνισμός δὲ ἐστί E3 (257/245/187), **pl.** іос. кобленіиѣхъ: о каан’дѣхъ н ~ = Περὶ καλανδῶν καὶ κληδονισμῶν K4 (332/314/241). • Глаголска именица од псл. \**kobiti* ‘прорицати по лету или гласу птица, злослутити’. Псл. глагол је деноминал од \**kobъ* ‘усуд, коб’, уп. стсл. ковь ‘судбина, усуд’ (ССС < Супр.). LPS има кобленне ‘οἰωνισμός, auspicium’ из трију српсл. извора, варијанту кобение из рускословенских и једног српскословенског. Псл. \**kobъ*, \**kobiti* у вези је са орнитонимом \**kobъсь* > *кобац* (Skok 2: 116–117, ЭССЯ 10: 91–92, 101–102, ESJS 325–326). В. п’тичекобленіе, кобеникѣ.

**[КОБЪНИКЪ] М.** ‘γοητεία, гатање’, **pl.** іос. кобниѣхъ: о ... ~ Περὶ ... γοητειῶν ПСС (42/39/26). • И струс., рус.-цсл. кобеникѣ ‘гатар (по птицама)’, рус. дијал. *кѣбник*. С.-х. *кобник* ‘augur’ од XVIII в. код западних лексикографа (RJA). Поименичење на \*-*ikъ* придева \**kobъль* од \**kobъ*, в. кобленіе (ЭССЯ 10: 103). Грчки назив радње преведен је словенским називом за њеног вршиоца.

**КОДІКІЕЛЪ М.** ‘κωδικέλλος, кодицил, додатак тестаменту’, **sg.** ном.: се’дмь свѣдѣтель ндѣтн дльжно іестъ, ~ же петъ = ἐπὶ τὰ μάρτυρας ἔχειν ὀφείλει. ὁ δὲ κωδικέλλος ἐ Δ4 (218/208/158), съставляиеть же се ~ петини свѣдѣтелн = Συνίσταται δὲ ὁ κωδικέλλος διὰ πέντε μαρτύρων K38 (369/349/269), ~ іестъ = κωδικέλλος ἐστί K38 (369/349/268), gen. кодїкиела: разн’ствоуетъ же завѣтъ ~ = διαφέρει δὲ διαθήκη κωδικέλλου K38 (369/349/268), іос. кодикіелѣ: въ ~ же ничтоже отъ сиѣх = ἐν δὲ τῷ κωδικέλλῳ οὐδὲν τούτων K38 (369/349/269), въ ~ честное пишеть се = Ἐν κωδικέλλῳ φιδεκόμμιссон γράφεται K38 (369/349/268), о ~ = Περὶ κωδικέλλου K38 (369/349/268). • Грецизам латинског порекла, од гр. κωδικέλλος поред кодїкилос < лат. *codicillus*. Прва потврда у ИК кодикіельо [sic!] ном. sg. (n.?), -ль- покушај транскрипције грчке геминате -λλ- (?), кодикелъ м. у српсл. рукописном минеју из XVI в. (по LPS).

**[КОНЕОУРНИСТАНІЕ] П.** ‘ἵπποδρομία, коњска трка’, **pl.** dat. конеоурнистаніемь: н здравствовати рекшииь ~ н народниимь позоромь = καὶ ἐρῶσθαι φράσαντος ταῖς ἵπποδρομίας, καὶ ταῖς δημώδεσι θέαις Π7 (450/425/327), **pl.** асс. конеоурнистанїа: позорншта же н ... въз’брани = τὰ δὲ θέατρα καὶ τὰς ἵπποδρομίας ... κεκόλυκεν Θ1 (322/305/232). • Српсл. сложеница од коњ и \*оурнстати се ‘утркивати се’, калк према гр. ἵππο-δρομία. За други члан уп. стсл. рнстати, рнштж ‘трчати’ (Супр.). Иначе се у црквенословенском значење ‘коњска трка’ изражава атрибутивном синтагмом коньско, коњно, коньдмь оурнстанїе (LPS, из више српсл. и рус.-цсл. извора), на конскомь рыстанїю [sic!] (PKC s.v. рнстанїе ← ГДСС XI 125, Живот архиепископа Максима), од варијанте псл. \**riskati* (коњско, коњно) оурнскание (ИК ← LPS), овде кон’скаи оурнсканиа асс. pl. = ἵπποδρομίας Θ1 (322/305/232), уп. и нпподромїе срѣт конєрнсканиште у српсл. рукопису XVI в. из Рилског манастира (Zett 1970: 130).

[**ΚΟΥΜΑ**] **f.** ‘σύντεκνος, кума’, **sg. instr.** **κοῦμοιο**: **нже сь своєю ~ ... смешає се = Ὁ τῆ ἰδίᾳ συντέκνω ... μιγνόμενος** Γ9 (177/169/128). • Стрп. **кума** (само овде!) < псл. \**kuma*. Прасловенски латинизам, од лат. *commāter*, са хипокористичним скраћењем основе, уп. нескраћену варијанту псл. \**kъmotra* ‘кума’ и в. **куъмь** (ЭССЯ 13: 198, 200–201; ESJS 382–383, 392–393).

**ΚΟΥΜЬ** **m.** ‘σύντεκνος, кум’, **sg. nom.** **κοῦμь**: **о синоположенїи н въсприети светаго крштенїа, н по что въсприидникъ, рекше ~ приеть се** В8 (132/-/94), **gen.** **κοῦμα**: **поєти хотештомоу къ женоу ~ своєго сестроу = λαβεῖν εἰς γυναῖκα τὴν τοῦ συντέκνου αὐτοῦ ἀδελφὴν** В8 (144/139/103). • Стрп. **куъмь** (PKC) < псл. \**kumь*. Прасловенски латинизам, од лат. *comrater*, са хипокористичним скраћењем основе (уп. нескраћену варијанту псл. \**kъmotrь* ‘кум’), уз наслањање на фемининум \**kъmotra*, в. **кума** (ЭССЯ 13: 198, 200–201; ESJS 382–383, 392–393). Уп. обратан утицај маскулинума на фемининум у цсл. **купетра** ‘кума’ (ESJS 383). Наслов одељка у В8 нема еквивалента у грчком тексту (стр. 127), можда је пред преводиоцем био друкчији грчки предложак, где је у наслову било гр. ἀνάδοχος ‘усвојитељ, кум’, што је он дословно превео као ‘прималац’ (въсприидникъ) а онда глосирао српским народним називом **куъмь**.

**ΚΟΥΠΕЦЬ** **m.** ‘πράτης, продавац’, **sg. nom.** **аште оубо ~ єсть раздрѣшаєн ... аште ли продавьць = εἰ μὲν ὁ ἀγοραστής εἶε ὁ διαλύων ... εἰ δὲ ὁ πρᾶτης** А4 (80/77/54). • Српсл. < стел. **купецъ** ‘трговац’ (ССС, SJS) < псл. \**купьсь*, радна именица изведена суфиксом \*-ьсь од глагола \**купити* (ЭССЯ 13: 116, ESJS). Реч је добро посведочена од прве половине XIII в. у стрп. правним актима писаним на народном језику, укључујући Душанов законик (PKC), и то у значењу ‘купопродавац, трговац’ ширем од данашњег, док је овде **купац** онај ко купује, стављен у опозицију према ономе ко продаје, в. **продавьць**, што је у духу савременог језика. Гласовни лик са -ьсь > -ецъ могао би бити македонизам, тешко русизам, пошто је рус. **купецъ** ‘трговац’ (а не само ‘купац’), питање је шта стоји у другим рукописима превода Синтагме, можда је у оригиналу стајало -ьць, уп. оукець.

**ΚΟΥΠΛΗΝΙΕ** **n.** ‘ἀγορασία, куповина’, **sg. nom.** ~ **н проданїе съставляєть се = Ἀγορασία καὶ πρᾶσις συνίσταται** А4 (79/76/54), **loc.** **купленин**: **о ~ н проданни = Περὶ ἀγορᾶς καὶ πράσεως** А4 (79/76/54). • Глаголска именица изведена суфиксом \*-ье од глагола **купити**. PKC даје српсл. потврду из Теодосија: **куплениѣмь** и старосрпску из MS 365° (1452): без **куплениѣ**, где треба читати *без купљенија*, поред тога и **купованиѣ** од **куповати** MS 351° (1445). LPS s.v. **купленин** поред потврда у значењу ‘emptio’ из MS има реч и у значењу ‘πρᾶσις, venditio’ из ИК. Уп. **проданїе**.

**ΚΕΣΑΡЬ** **m.** ‘καῖσαρ, цар’, **sg. nom.** **севасть авгоустъ онь же н ~ = ὁ σεβαστὸς Αὐγουστος ἐκεῖνος ὁ Καῖσαρ** ПСС (28/29/18). • Старословенски грецизам латинског порекла, од сргр. **каїсар**, **каисάριος** < лат. *Caesar*; од истог лат. етимона (пореклом антропонима) је, непосредно или германским посредством, псл. \**сѣсарь*, \**сѣсарь*, в. **царь**. Стел. **кѣсарь**, -ра / **кѣсарь**, -ра искључиво је римски владар-император, док је **цѣсарь** сваки цар, укључујући византијског βασιλεύς-а (ESJS 308), уп. у преводу Јеванђеља по Јовану XIX 15 одговор јеврејских архијереја Пилату: не имаѣ цѣсарѣ тѣкѣо кѣсарѣ (Зогр., Асем.) = οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα. То је значење и у нашој потврди, као и у оној из „Сеченичког летописа“ (1501): **авгоустоу кѣсароу**. Друге потврде које PKC 3: 548 даје s.v. **кѣсарь** одражавају титулу коју је цар Душан увео на српски двор по угледу на византијску **каїсар**. Њу је цар додељивао својим рођацима или поверљивим људима а није била везана са одређеним дужностима у управном или војном апарату (Б. Ферјанчић у ЛССВ 292). Први српски **кѣсари** јављају се у доба када је Синтагма превођена, али помен речи у њој нема ту терминолошку вредност. Уп. још Vasmer 1944: 77 s.v. **кѣсарь**, где су међутим игнорисани реални стрп. лик на *h*- и титула коју је српско царство преузело од ромејског.

## Λ

[**ΛΕΓΑΤΑΡЬ**] **m.** ‘λεγατάριος, легатар, прималац завештања’, **pl. gen.** **легатарь**: **законъ отѣмленъ отъ ~ νόμος περιαιρῶν ἀπὸ τῶν λεγαταρίων** Φ1 (512/484/372), **loc.** **легатарехъ**: **о наследницехъ н ~ ПСС** (45/-/29). • Грецизам латинског порекла, од гр. **λεγατάριος** < срлат. *legatarius* (RJA). Уп. **легать**, **легато?**.

[**ΛΕΓΑΤΟ**] **n.** ‘λεγάτον, ληγάτος, ληγάτον, легат, завештање’, **gen.** **легата**: **ничтоже прииметь отъ наследїа или ~ = οὐδὲν ἔξει ἀπὸ κληρονομίας, ἢ ληγάτου** Γ4 (164/157/119), **pl. acc.** **легата**: **ѣже о благочѣстн оставлѣемѣ ~ = Τὰ ἐπ’ εὐσεβείᾳ καταλιμπανόμενα λεγάτα** Φ1 (512/484/372). • Грецизам латинског порекла, од гр. **λεγάτον** < лат. *legatum*. В. **легатарь**, уп. **легать**.

**ΛΕΓΑΤЬ** **m.** ‘λεγάτος, легат, изасланик’, **sg. nom.**: **легать**: **по что бѣше нже солоуѣнскын ~ папнн = Διὰ τί ἦν ὁ Θεσσαλονίκης λεγάτος τοῦ Πάπα** Е11 (269/256/196), **pl. nom.** **легати**: **~ нмѣаше папа ѣкоже отъ лица**

својеџо = λεγάτους εἶχεν ὁ Πάπας, οἰονεἶ ἐκ προσώπου αὐτοῦ E11 (269/256/196). • Грецизам латинског порекла, од гр. λεγάτος < лат. *legatus* (RJA). Нема у РКС, ДЗ, ИК, ESJS. Уп. легатарь, легато .

[ЛНКОВ'НИКЪ] **м.** 'βάκχος, плесач', **pl. gen.** ЛНКОВ'НИКЪ: въ чьсть дѣонноу съвршашемъ отъ игръчъ н ~ τὰ εἰς τιμὴν τῆς Διονύσου τελοῦμενα παρὰ Σατύρων καὶ Βάκχων E3 (256/244/187). • Изведеница од глагола стел. лнковати, уп. стел. лнковати (ССС, SJS) < псл.\**likovati* (*se*) (ЭССЯ 15: 105–106; ESJS 424). Миклошич за лнков'никъ 'saltator' даје две потврде из рускословенских извора XIV и XVII века (LPS) а једну (нејасно одакле) за придев лнковънь 'chogī', који би био непосредна деривациона основа: \**likovъn-ikъ*, такође прилог лнковънѣ 'скачући, попут играча у колу' из српске Александриде.

[ЛНХВОБЕРЬЦЪ] **м.** 'τοκογλύφος, лихвар', **sg. nom.** да нзврѣжеть се причѣтникъ ~ повелѣваеъ = ἢ καθαίρεισθαι τῶν κληρικῶν τοκογλύφους κελεύει T7 (502/474/363). • Српсл. сложеница од лнхѣ и радне именице на -ьсь од братн берѣ. ЭССЯ 1: 201 има реконструисано прасл. (дијал.) \**berъсь* на основу словеначког и (старо)чешког *berec* 'с(а)купљач (пореза)'. Полукалк према гр. τοκογλύφος. Одступање у другом члану од грчког предлошка; нема непосредан грчки предлошак као *nomen agentis*, премда је *брати* 'узимати' а у грчком је нормалан израз токон λαμβάνειν, сам Цет наводи (средњегрчко) *nomen actionis* токолηψία (Zett 1970: 116; Sophocles). Уп. лнхвоберецъ.

[ЛНХВОГРЕБЬЦЪ] **м.** 'τοκογλύφος, зеленаш', **pl. dat.** ЛНХВОГРЕБЬЦЪ: љже ~ истезати законъ = ἄτινα τοῖς τοκογλύφοις εἰσπράττειν νόμος T7 (501/474/363). • Српсл. сложеница од лнхѣ и радне именице на -ьсь од гретн, грѣж 'урезивати, рабошити' (< псл.\**grebъсь*, рус. *гребец*, струс. *гребьць*) ЭССЯ 7: 113. Калк према гр. τοκογλύφος: τόκος 'интерес, камата' = српсл. лнхѣ, γλύφειν 'гребати, урезивати' (Zett 1970: 116). Иначе српсл. грѣбьць значи 'веслач'. Миклошич у LPS даје потврду из црквенословенског речника Алексејева (П. Алексеевъ, *Церковный словарь*, т. 2, 4. изд., Санктпетербургъ 1818, стр. 214, где се за *лихвогребец* упућује на Властарову Синтагму. Уп. лнхвоберецъ.

[ЛНЦЕПОДХОДНИКЪ] **м.** 'σκηνικός, имитатор', **pl. nom.** ЛНЦЕПОДХОДНИКЪ: ~ глаголють се, лнцемѣреште себе = σκηνικοί λέγονται οἱ ὑποκρινόμενοι Θ1 (321/304/232). • Српсл. поименичење суфиксом -икъ сложеног придева лнцеподходнь. Уп. глумьць, подражатель.

[ЛНЦЕПОДХОДЬНЪ] **adj.** 'ὁ ἐπὶ σκηνῆς, сценски', **n. pl. acc.** ЛНЦЕПОДХОДНАЪ: ~ плесанниа ... отрнче правнло = Τὰς οὖν ἐπὶ σκηνῆς ὀρχήσεις ... ἀπαγορεύων ὁ κανὼν Θ1 (321/304/232). • Српсл. сложени придев од лнце и подьходити, 'заменявати' са суфиксом -ьнь, превод за гр. синтагму ἐπὶ σκηνῆς (Zett 1970: 210). Варијанта лнцеподходнь. Композита којима у грчком одговара проста реч карактеристична су за црквенословенски (староцрквенословенски, старобугарски, средњобугарски, српскословенски, Zett 1970: 113). Овде вероватно креација самог преводиоца.

[ЛНЦЕПОДХОДЕНИЕ] **п.** 'σκηνή, глума', **sg. instr.** ЛНЦЕПОДХОДЕНИЕЪ: ~ же есть по неже чинити се лнцемѣрнѣ = σκηνὴ δὲ ἐστὶν ἡ προσποίητος ὑπόκρισις Θ1 (321/303/232)..• Српсл. сложеница од лнце и глаголске именице на -ije од подьходити 'заменявати', превод за гр. симплекс σκηνή. Уп. правну формулацију у K12: въноуци подьходеть лнце своџо отьца као превод за οἱ ἔγγονοι ὑπεισέρχονται τὸ πρόσωπον τοῦ ἰδίου πατρὸς „свог оца као правно лице (у наследству) замењују унуци“. Израз *потходити лице* послужио је преводиоцима да скују назив за оне који на позорници глуме, тј. замењују друге личности. Сам глагол *подходити* у том значењу калк је према гр. ὑπεισέρχεσθαι. Уп. лнцеподходнь. лнцеподходникъ.

[ЛНЦЕПОХОДЬНЪ] **adj.** 'ὁ ἐπὶ σκηνῆς, позоришни', **n. pl. acc.** ЛНЦЕПОХОДНАЪ: ~ плесанниа съвршеннѣ оупразнитн законополагаетъ = τὰς ἐπὶ σκηνῆς ὀρχήσεις, τελέως ἀργήσαι νομοθετεῖ Θ1 (320/303/232). • Варијанта од лнцеподходнь, можда само писарска омашка, в. лнцеподходение.

[ЛЪЖЕПНСКОПЪ] **м.** 'ψευδεπίσκοπος, лажни епископ', **pl. dat.** ЛЪЖЕПНСКОПЪ: не во епископомъ нь ~ н лъжеу'нтелемъ задрѣше = οὐ γὰρ ἐπίσκοπων, ἀλλὰ ψευδεπίσκοπων καὶ ψευδοδιδασκάλων κατέγνωσαν C12 (480/452/348). • Српсл. сложеница од придева лъжъ (Vaillant 4: 743), и епископъ, полукалк према гр. ψευδεπίσκοπος. Контаминација словенског и грчког елемента, први члан је преведеница, а други грчка позајмљеница (Zett 1970: 210).

[ЛЪЖЕМОУЧЕНИКЪ] **м.** 'ψευδομάρτυρ, лажни мученик', **pl. dat.** ЛЪЖЕМОУЧЕНИКЪ: ходештихъ къ еретничьскимъ ~ = ἀλιόντας εἰς τοὺς τῶν αἰρετικῶν ψευδομάρτυρας A2 (76/73/52). • Српсл. сложеница од придева лъжъ (Vaillant 4: 743), и мочѣникъ, калк према гр. ψευδομάρτυρ (Zett 1970: 215). Уп. синониме лъжесъвѣдѣтель, лъжнпослухъ (ESJS 8: 447, Цейтлин 1977: 246). ЭССЯ 16: 262–263 за прасловенски реконструише



само називе месеца априла \**l'zīkněť* и \**l'zītrava* и (несигурно документовано) лично име \**l'zīmīrь*, свуда тумачећи први члан као императив.

[ЛЪЖЕΟΥЧИТЕЛЪ] **m.** ‘ψευδοδιδάσκαλος, лажни учитељ’, **pl. dat.** ЛЪЖЕΟΥЧИТЕΛΕΜЪ: не во епископомъ нь лъжеепископомъ и ~ *zazpъше* = οὐ γὰρ ἐπισκόπων, ἀλλὰ ψευδελισκόπων καὶ ψευδοδιδασκάλων κατέγνωσαν C12 (480/452/348). • Српсл. сложеница од придева лъжъ и оучителъ, калк према гр. ψευδοδιδάσκαλος (Zett 1970: 216). Уп. стсл. синтагму лъжнвнн оучителъ, лат. *mendax magister* (SJS). Миклошич у LPS има за лъжеоучителъ једину потврду из А. Горскій, К. Невоструев, *Описание славянскихъ рукописей Московской Синодальной библиотеки*, Отдѣлъ второй: Писанія святыхъ отцевъ. I. Толкованіе Священного писанія, Москва 1857, стр. 47, где се чита: о лъжемы(х) пр(о)р(о)цѣхъ, н лъжеоучителе(х). У питању је рукопис Златоуста настао у XV веку на Св. Гори, правопис је једнојеровски, српскословенски.

ЛЮДННЪ **m.** ‘λαϊκός, τοῦ λαοῦ, мирјанин, лаик’, **sg. nom.:** людннъ: аште н ~ снѣ моудръствоуѣ боудеть = εἰ δὲ καὶ λαϊκός ταύτη φρονῶν εἶη B9 (147/141/105), аште лн ~ да отлоуитъ се ~ εἰ τοῦ λαοῦ, ἀφορίζεσθω B9 (148/142/106), аште лн ~ нлн ннокъ, да прѣдасть се анаѳемѣ = εἰ δὲ λαϊκός, ἢ μονάζων ἀναθεματίζεσθω X28 (538/510/272), **gen.** люднна: мѣсто ~ да приѣмлетъ = χάραν λαϊκοῦ λαμβανέτω ПСС (54/52/35), еже ннчнмъ же ~ разънѣствоуѣтъ = τὸ μηδὲν τοῦ λαϊκοῦ διενήνοχεν Л1 (371/351/270), въ ~ чнноу причнтанемъ = ἐν τῷ λαϊκῷ τάγματι ἀριθμούμενος Л1 (372/352/271), **pl. gen.** людннъ: о нже отъ ~ бываюштихъ епископы = Περὶ τῶν ἀπὸ λαϊκῶν γινομένων ἐπισκόπων Л1 (370/350/270), **dat.** люднномъ: ~ проштеніе дають се = βίαν παθοῦσι λαϊκοῖς, συγγνώμη δίδοται A1 (58/55/39), іако ~ въ цръквахъ оучити не подобаеть = Ὅτι τοὺς λαϊκοὺς ἐπὶ Ἐκκλησίας διδάσκειν οὐ δεῖ Л1 (372/352/272). • Српсл. < псл. \**l'udinь*. Изведеница сингулативним суфиксом \*-инъ од < \**l'udь* (ЭССЯ 15:192). Уп. стсл. людннъ (ESJS 432, SJS). Миклошич у LPS даје потврду из Иловичке крмчије.

ЛЮДСКЪ, -ын **adj.** ‘λαϊκός, τοῦ λαοῦ’, мирски’, поименичено ‘мирјанин, лаик’, **m. sg. nom.:** люд’скы: любо причѣтннкъ боудеть, любо ~ = εἶτε κληρικὸς εἶη, εἶτε τῶν τοῦ λαοῦ Y1 (509/481/369), **gen.** люд’скыхъ: достонннн соутъ ~ сподоблати се приобѣщеніа = δίκαιοι ἂν εἶεν τῆς τῶν λαϊκῶν ἀξιοῦσθαι κοινωνίας ПСС (54/52/36), **pl. nom.** людсѣин: ннже аште ~ соутъ = μήτε, εἰ τοῦ λαοῦ εἶεν A2 (71/68/48), любо причѣтннчн боудотъ любо ~ = εἶτε τοῦ κλήρου εἶεν, εἶτε τοῦ λαοῦ A18 (112/109/80), **acc.** люд’скыне: да нзвъроутъ се, аште клнрнчн боудотъ, ~ приѣмлетъ анаѳемѣ = ἐξωθεῖ, εἰ κληρικοὶ εἶεν, λαϊκοὺς δὲ ἐφήσι τῷ ἀναθέματι ПСС (49/47/32), аште лн же не повннотъ се правнлоу ... ~ же отлоуѣнеть = εἰ δὲ μὴ ὑπεῖκοιεν τῷ κανόνι ... λαϊκοὺς δὲ, ἀφορίζει B9 (148/143/107), **loc.** люд’скыхъ: о отвръгшѣхъ се ~ = Περὶ τῶν ἀρνησαμένων λαϊκῶν A1 (55/52/36), **n. gen.** люд’скаго: нн на послѣдннемъ оубо нздыханнн ~ причѣштеніа сподобати се = μηδὲ ἐν ταῖς τελευταίαις ἀναπνοαῖς λαϊκῆς γοῦν κοινωνίας ἀξιοῦσθαι A9 (88/85/88), **dat.** людскомоу: къ ~ жнтію възвратити се ~ καὶ πρὸς τὸν λαϊκὸν βίον ἐπαναστρέφεισθαι B9 (163/156/118), **pl. dat.** людскымъ: дають же се н ~ ннзложеннымъ отлоученіемъ = δίδονται δὲ καὶ λαϊκοῖς ὑποβληθεῖσιν ἀφορισμῷ A9 (94/91/66). • Придев на \*-ьскъ од \**l'udьje* (ЭССЯ 15:203), уп. стсл. людскъ (SJS), сингулатив уп. людннъ. Миклошич у LPS даје потврду из Иловичке крмчије.

## М

МАКІЄХА в. МАШТЕХА

МАЛАІА в. ТЕТЬКА

[МАТЕР’НЬ] **adj.** ‘μητρός, мајчин, матерњи’, **f. sg. nom.** матер’ннѣ: наслѣдоватї жнвѣа страна іаже дѣтннѣ отчѣка в’са нлн ~ = κληρονομεῖν τὸ ζῶν μέρος, τὰ τοῦ παιδὸς πατρῶα πάντα ἢ μητρικὰ K12 (345/326/251). • Придев на \*-ьн’ь(ь) од мати, уп. стсл. матерњи (CCC; SJS), с.х. матерњи < псл. \**materьn’ь(ь)* (Vaillant 4: 444; ЭССЯ 17: 251–253; ESJS 457). LPS за матерньнъ даје претежно српсл. потврде. У РКС посведочено је млађе образовање матерннъ, потврдама из 1391 (проклецтво оѣнно н матерннн MS 219) и 1618 (нз оутрѣбе матерннн MS 559).

МАТИ **f.** ‘μήτηρ, мати, мајка’, **sg. nom.:** кестъствомъ оубо сьродннкъ кестъ, ... ~ = φύσει μὲν συγγενής ἐστί, ... μήτηρ B8 (131/126/94), развѣ аште гдѣ ~ нлн баба боудеть = εἰ μήπου μήτηρ ἢ μάμμη εἶη E33 (311/295/224), **gen.** матере: стоѣштоу лѣтоу кон’стантиннова царства н іего нрнны ~ = ἰσταμένου τοῦ Κωνσταντίνου τῆ βασιλεία, καὶ τῆς μητρός αὐτοῦ Εἰρήνης ПСС (23/24/15), нже сь сестрою своєю отъ ~ нлн отца сьоскврньн се = Ὁ ἀδελφῆ ἰδίᾳ πατρὸς ἢ μητρός, συμμιανθεῖς Г8 (175/167/127), **dat.** матери: нлн два

брата кь ~ н дъщерн = ἢ δύο ἀδελφοὶ πρὸς μητέρα καὶ θυγατέρα Γ8 (177/169/128), асс. матерь: не тѣѣю ~ нь н нже по матерн сьродннкы наслѣдоунтъ = οὐ μόνον τῆς μητρὸς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ μητρὸς συγγενῶν κληρονομοῦσι Π17 (465/138/336), ненствк вьсѣхъ, злыхъ быти ~ = τὴν ἀπληστίαν πάντων τῶν κακῶν εἶναι μητέρα Т7 (502/474/363), instr. матерію: братнѣ сьвькоуплаиштомюг ... сь ~ н дъщерію = γαμικῶς συναπτόμενον, ...ἢ μητρί καὶ θυγατρὶ Γ8 (174/167/126), loc. матерн: не моготъ же по отци нли по ~ тет'коу поетн = Οὐ δύναμαι τὴν πρὸς πατρὸς ἢ μητρὸς θείαν λαβεῖν В8 (142/137/101) могао би бити и датив, али паралелно отци је локатив, **pl. dat.** матеремь : н по семь онъхъ ~ ок'довѣк'шнмь, брат'не сьвькоуплаиштинь= καὶ μετὰ τοῦτο ταῖς ἐκείνων μητράσι χηρευούσαις γαμικῶς συναπτομένους = В8 (143/138/102). • Стерп. < посл. \**mati*, -*tere* (ЭССЯ 17: 254; ESJS 457; Skok 2: 365), уп. стел. матн, матере (ССС) итд. Заједно са именицом дъштн, представља стару *r*-основу, чија се промена мање-више чува како у старосрпском тако и у старословенском, уз мале разлике (нпр. instr. sg. матерію Г8 је српскословенски, стерп. би било \*матеровь, доцније *māterōm*).

**МАШТЕХА** f. 'μητριά μαῆχα', **sg. nom.:** нн же ~ поетн = οὐδ' ἢ μητριά λαβεῖν В8 (139/133/99), **dat.** маштесѣ: сына нли дъщере мѣсто нмогъ къ оюгхоу нли ~ = υἱοῦ ἢ θυγατρὸς λόγον ἐπέχουσι πρὸς τὸν πατρῶν ἢ τὴν μητριά В8 (139/134/99), асс. мактехоу: оуко юе ... поетн ~ = τὴν μὲν μητριά αὐτῆς ... λαβεῖν В8 (134/129/96), маштєхоу: нн же ~ мою = οὐδε τὴν μητριά μου В8 (135/130/96), нн же ~ бьк'шаго моужа = οὔτε μητριά τὸν γενόμενον ἄνδρα В8 (135/130/96), instr. маштєхою: дрогъ сь дрогтоь сьрастлѣваюште ... нли сынъ сь женою отчєкою, рек'ше ~ = πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ υἱὸς εἰς γυναῖκα πατρὸς, ἦγον μητριά Г9 (176/169/128), лште сь своєю ~ ... амѣнтъ се ~ = εἰ τῆ ἰδία μητριά ... μιχθείη К12 (345/327/251), **pl. асс.** маштєхы: н нже на своє ~ ненствовеште се = οἱ ταῖς μητριάς αὐτῶν ἐπιμαινόμενοι Г9 (175/167/127). • Стерп. *maῆcha* (мактехоу В8) < посл. \**mat'ēxa*, одатле, са *t' > št*, цел. (стел.?) мащєха (SJS; ССС нема) > српсл. маштєха на свим осталим местима. РКС има само лик са -шт- из летописа, LPS маштєха из ИК и др. српсл. извора, једном стерп. макеха (Михановићев пролог из 1572). Посл. изведеница од \**mati*, детаљи творбе су нејасни (ЭССЯ 17: 266–268; ESJS 457). За варијанту *maḥuxa* уп. о'юхъ.

**[МЕРОП'ШННА]** f. 'προάστειον, имање ван града', **sg. асс.** мероп'шнноу: вь свою же прнходештоу ~ епископоу нли нгоуменоу = Εἰς ἴδιον δὲ ἀπίοντα προάστειον τὸν ἐπίσκοπον ἢ τὸν ἡγούμενον Г19 (202/193/146), **loc.** мероп'шннѣ: лште лн вь тоужден ~ нли стран'нопрнеимннн си внтають = εἰ γὰρ εἰς ἀλλότριον προάστειον ἢ ξενοδοχεῖον οὗτοι καταλύσουσι Г16 (203/194/146), **pl. асс.** мероп'шнне: вь вѣме пасхы отъ ~ послатн вь жнтел'ство рекше ~ = τῷ τοῦ πάσχα καιρῷ ἀπὸ παροικίας πέμπειν εἰς παροικίαν Π7 (453/428/328). • Изведеница од стерп. мѣропъхъ 'зависан земљорадник'; за етимологију основне речи в. детаљно Loma 2010. У Душановом законику користила се као технички термин који је означавао властелинства световних феудалних господара тј. властеле. (М. Благојевић ЛССВ 397–398). Према Новаковићу (1898: 169) мероп'шнна значи 'господарско насељеничко село' и у ДЗ (§§ 34, 156) одговара византијском термину *παροικία*, а меропъхъ – виз. *πάροιχος* > стерп. парнкъ (1198/99). Реч се очувала и у топониму *Мерошина* (уп. и Skok 2: 409). У П7 реч глосира српсл. жнтел'ство као превод за *παροικία*. Акузатив множине мероп'шнне необичан је већ због свог наставка, који није српсл. -ы него стерп. -е, а усто не одговара грчком сингулару еἰς *παροικίαν*. За оригинал се пре може претпоставити *variā lectio мероп(ь)шнноу*, за коју дознајемо из једног Шафариковог исписа.

**[МѢТКОВОДЬЦЬ]** m. 'ἄρκτοσυρτός, мечкар', **pl. nom.** мѣтковод'ци: ~ = περὶ ἄρκτοσυρτῶν М1 (377/356/274). • Српсл. сложеница од мѣтка и радне именице на -ьсь вьдць од од водитн (за оба члана LPS даје и српсл. потврде). Калк према гр. ἄρκτοσυρτός (Zett 1970: 218), појашњеном у тексту члана: οἱ τὰς ἄρκτους ἐπισυρόμενοι мѣткє водештнць, 'они који водају мечке'. Уобичајен српски назив је *мечкар*, али је и спој *водати мечку* обичан у говору, уп. *мѣчковођа* у *Француско-српском речнику* Настаса Поповића, том I (1875) 927 (РСА).

**[МНРОПРОДАВ'ЦЬ]** m. 'μυρεψός, продавац мира', **pl. dat.** мнропродав'цємь: нн же кннгопрѣпродав'цємь нли ~ подаватн = μηδὲ τοῖς βιβλιοκατήλοις ἢ μυρεψοῖς ἀποδίδοναι В9 (155/149/111). • Српсл. сложеница од мнро и продав'ць (ДЗ), полукалк према гр. *μυροπώλης*, при чему је гр. *μυρεψός*, дословно 'варилац мира' (ἔψω) у Синтагми нетачна синонимска варијанта (Zett 1970: 95). LPS има мнроварьць 'μυρεψός unguentorum coctor' ор. 1. 198 и мнропродатель 'μυροπώλης, unguentarius'. СРЯ 9: 175 мнропродавецъ с потврдом у речнику из 1670 као синоним за полъ. *aptekarz* 'апотекар'.

**[МНР'СКЬ, -ЫН]** adj. 'κοσμικός, тоῦ κόσμου; световни, мирски', **m. pl. loc.** мнр'скыхъ: вь ~ ... сановѣхъ = ἐν ... τοῖς κοσμικοῖς ἀξιώμασι Д5 (221/211/160), **f. pl. асс.** мнр'ские: не вькоусни ~ соуште сластн = ἄγευστοι τῆς τοῦ κόσμου τυγχάνουσαι ἡδονῆς Г11 (179/171/130) **n. sg. instr.** мнр'скимь: ~ достоинствомь = κοσμικῶ ... ἀξιώματι Д5 (221/211/160), **pl. асс.** мнр'скаа: ~ прѣдстатеаства н попечєнїа не подоваєтъ проходитн канрнкомь = κοσμικὰς φροντίδας οὐ δεῖ μετιέναι κληρικούς ПСС (41/38/26). • Српсл. < стел. мнр'скъ (ССС, SJS), придев

на \*-ьскъ од мнръ 'свет' (ESJS 376 s.v. *mirь*<sub>2</sub>). У српскословенском посведочено од Провенчаног: не възбран красоть мнрьскыхъ, поименичено код Теодосија 'световъбак': ннокымъ и мнрьскимъ (PKC): Уп. людьскъ.

[ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΝΣΚЪ, -ЫН] **adj.** 'τῆς μητροπόλεως, μητροπολιјски', **m. pl.** Јос. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΝΣΚΗΧЪ: въ ~ ѿго прѣдѣлѣхъ = ἐν ταῖς τῶν μητροπόλεων αὐτοῦ ἐνορίας Α9 (87/84/61). • Придев на \*-ьскъ од мнтрополна. Уп. мнтрополна, мнтропол'скъ.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤОВЪ **adj.** 'τοῦ μητροπολίτου, μιτροπολιτοφ', **f. sg. nom.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΟΒΑ: аште ~ епархiа ... недостатъно илать = εἰ τοῦ μητροπολίτου ἐπαρχία ... ἐνδεῶς ἔχοι Χ1 (525/496/380). • Придев на \*-онъ од мнтрополнтъ. Уп. мнтрополнт'скын.

[ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤЪ] **m.** 'μιτροπολίτης, μιτροπολιτ', **sg. nom.** прѣвѣѿе ~ тѣхъ ... да соуднтъ = πρότερον ὁ μιτροπολίτης αὐτῶν ... κρινέτω Δ9 (228/217/165), **gen.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΑ: съ отпогстнымъ писаниемъ ~ = μετὰ ἀπολυτικῆς γραφῆς τοῦ μητροπολίτου Α9 (97/93/67), **dat.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΟΥ: сего во дасть тоуждомоф ~ пославъ призвати = τοῦτον γὰρ δέδοται καὶ ἀλλοτρίω μητροπολίτη μεταπέμψασθαι Α9 (98/95/69), нь нн самомоф ~ лѣтъ кестъ = Ἀλλ' οὐδὲ αὐτῷ τῷ μητροπολίτῃ ἔξεστι Χ16 (534/505/386), ), не соуштоф тоф свокемоф ~ = τὸ μῆ, ἐνδηмоунтоф тоῦ οἰκείου μητροπολίτου Α18 (112/108/79), **instr.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΟΜЪ: съ сконмъ съвькоупляюштнмъ се ~ = τῷ οἰκείῳ συνιόντας μητροπολίτη С9 (473/446/342), **du. dat.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΟΜΑ: не подокаѣтъ въ едином епархен двѣма быти ~ = οὐ δεῖ ἐν μιᾷ ἐπαρχίᾳ δύο εἶναι μιτροπολίτας Ε11 (288/274/209). **pl. gen.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤЪ: гаголютъ се нѣцин отъ ~ екар'ен = λέγονται τινες τῶν μητροπολιτῶν ἔξαρχοι Δ9 (226/216/164), **dat.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΟΜЪ: прочимъ же ~ клерика тоуждаго не оставляѣтъ приеmati = τοῖς δὲ λοιποῖς μητροπολίταις, κληρικὸν ἀλλότριον οὐκ ἐφήσει δέχεσθαι Α9 (98/95/69), **acc.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤЕ: не патрнар'ен ~ χιροтоннсахоф = οὐχ οἱ Πατριάρχαι τοὺς μητροπολίτας ἐχειροτόνουn Ε11 (270/257/196). • Грецизам, стсл. мнтрополнтъ (ССС, SJS) < сргр. μιτροπολίτης, изведеница од гр. μητρόπολις 'мајка град', в. мнтрополь, мнтрополиа. Гр. именице на -ης бивају морфолошки адаптиране према о- основама а цел. облик правилно рефлектује сргр. η [i] (ESJS 480; Vasmer 1944: 100).

ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤ'СКЪ, -ЫН **adj.** 'τοῦ μητροπολίτου, μιτροπολιτισки', **m. sg. nom.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤ'СΚЫ: неподобно во ~ соудъ прѣдвѣхыштати = ἀθέμιτον γὰρ τὴν τῶν μητροπολιτῶν κρίσιν ἀρπάζοντα С12 (479/452/347), **f. acc.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤ'СΚЫНЕ: по што патрiар'хъ въ ~ енорiе ... послалаѣтъ = Διατί ὁ Πατριάρχης εἰς τὰς τῶν μητροπόλεων ἐνορίας Ε11 (271/257/197), **n. pl. Јос.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤ'СΚΗХЪ: не во попогштен'но кестъ патрiар'хоф на ~ бывати нареѣн'ныхъ = οὐ γὰρ ἐφεῖται τῷ Πατριάρχῃ ταῖς τῶν μητροπολιτῶν παρεῖναι ψήφοις Ε11 (270/257/196). • Придев на \*-ьскъ од мнтрополнтъ. Уп. мнтрополнтъ, мнтрополи'скъ.

[ΜΗΤΡΟΠΟΛΙῬΑ] **f.** 'μητρόπολις, μιτροполија', **sg. gen.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΙЕ: кап'падокин раздѣл'шен се новне ради тван'скые ~ = τῆς Καπαδοκίας διαιρεθείσης δια τὴν νέαν τῶν Τυάνων μητρόπολιν Ε21 (289/275/209), таже и кесарiа нарицаѣма отъ ~ = ἡ καὶ Καισαριανὴ καλουμένη, ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ΠСС (19/20/13), наставници во въ томъ познавахъ се: ... василiе гор'тин'скые ~ = ἡγεμόνες γὰρ ἐν αὐτῇ ἐγνωρίζοντο ... Βασίλειος τῆς Γορτυναίων μητροπόλεως ΠСС (23/23/15), **acc.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΙЮ: тыште отъ епископыне некли въ ~ = ἐξ ἐπισκοπῆς τυχὸν εἰς μητρόπολιν Ε14 (279/265/209), **Јос.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΙН: н нже въ аг'крнѣ ~ галат'скоn ... сыннде се = καὶ ἡ ἐν Ἀγκύρᾳ τῇ μητροπόλει τῆς Γαλατίας ... ἐκζητήσαντες ΠСС (10/10/7), въ фругiнскоn ~ лаодикiн дроугын съборъ сыннде се = ἐν τῇ τῆς Φρυγίας μητροπόλει Λαοδικεῖα ἐτέρα Σύνοδος συνέστη ΠСС (12/12/8), **pl. nom.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΙЕ: истин'ныне же ~ ... сего правннамъ съхранити се = ἀληθῶς μητροπόλει ... δίκαиа περισώζεσθαι Ε21 (289/275/209), прѣжде сего именоmъ поттоше се ~ = πρὸ τούτου ὀνόματι τετίμηγται μητροπόλεων Ε21 (289/275/209), **gen.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΙН: въсѣхъ ... промышленiе и попеиенiе ... патрiархоф належаитъ = Πάντων τῶν μητροπόλεων ... πρόνοια καὶ φροντίς ... Πατριάρχῃ ἀνάκειται Π8 (454/429/330), **dat.** ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΑМЪ: о епископиахъ ~ бываюштiнмъ = Περὶ ἐπισκοπῶν μητροπόλεων γινομένων ΠСС (37/35/24). • Грецизам, стсл. (?) мнтрополна (SJS; СССР нема!) < сргр. μητρόπολις у истом значењу, изворно гр. 'матични град, матични град држава (у односу на колоније које је основао, нпр. Атина у односу на јонске градове). Сложеница од гр. μήτηρ 'мајка' и πόλις 'град'. У црквеној терминологији термин је повезан са оснивањем нових црквених области ране хришћанске цркве које су у великој мери зависиле од матичне области. Цсл. облик правилно рефлектује сргр. η [i]. Могуће је морфолошко прилагођавање -ѣја основама, уп. мнтрополь (ESJS 480; Vasmer 1944: 100).

[ΜΗΤΡΟΠΟΛЬ] **f.** 'μητρόπολις, μιτροполија', **sg. nom.** сiтiфенсiа, кеже ~ сiтiфена = Σιτιφένσια, ἥς μητρόπολις Σιτίφαινα ΠСС (20/20/13), **acc.** ΜΗΤΡΟΠΟΛЬ: тiтгани, ~ нмогшти тиг'гннь = Τιγγιανή, ἡ

μητρόπολιν ἔχουσα Τίγην ΠСС (20/20/13), ннкѣу оубо, вноѣнскоуо ~ ... седмѣн събор показоуѣтъ = Νίκαιαν μὲν τὴν τῶν Βιθυνῶν μητρόπολιν ... ἢ ἐβδόμη Σύνοδος δείκνυσιν ΠСС (24/24/15). • Грецизам, од српг. μητρόπολις, са очувањем гр. *i*-основе, уп. чешћу варијанту митрополија.

[ΜΗΤΡΟΠΟΛ΄ΙΚΚ, -ΥΝ] adj. ‘τῆς μητροπόλεως, митрополијски’, **n. sg.** асс. митропол’скоје: въ насъ не малне царскыи повѣлѣн’ми въ ~ прѣсѣданне възводимне = ἐφ’ ἡμῶν οὐκ ὀλίγας, βασιλικοῖς ἐπιτάγμασιν εἰς τὴν μητροπόλεως προεδρίαν ἀναγομένης E1 (289/275/209). • Придев на \*-ьскъ од митрополь. Миклошич у LPS даје потврду из Иловичке крмчије. Уп. митрополињскъ.

[ΜΛΑΔΕΝЦОУГЕНСТВЪНЬ] adj. ‘ἐμβρυοκτόνος, чедоморан’, **n. pl.** асс. младенцоугенств’внаа: н еке ~ оубо подаюше ... напоенѣа = καὶ αἱ τὰ ἐμβρυοκτόνα τοίνυν ἐπορεύουσαι ... φαρμακα Φ5 (516/487/374). • Српсл. сложен придев од младаѣнцъ и оугенствънъ, уп стсл. оугенствънъ (SJS), калк према гр. ἐμβρυοκτόνος (Zett 1970: 221).

ΜΛΑΔѢНЬЦЪ **m.** ‘ἐμβρυον, βρέφος, νήπιος, заметак, плод, новорођенче, мало дете’, **sg. nom.:** не бо приоштанѣтъ се снмъ проскѣштенѣа н ~ = οὐ γὰρ κοινῶνεῖ ταύταις τοῦ φωτίσματος καὶ τὸ ἐμβρυον B1 (119/115/85), **gen.** младаѣн’ца: браченѣ бо етъ еке съ бользньми ~ порожденѣ = λοχεία δέ ἐστὶν ἡ μετ’ὠδίνων τοῦ βρέφους ἀπότεξις K8 (340/322/248), **dat.** младаѣнцоу: н ~ плачюштоу се бѣдствоуштити възвѣштеннѣ быти = καὶ τοῦ βρέφους κλαυθμυριζομένου, κινδυνεύουσα μνησθῆναι Γ29 (210/201/152), **instr.** младаѣнцемъ: приклячѣтъ бо се нѣкогда съ ~ н тон съратантн се (sic! треба съратантн се) = ἐπισυμβαίνει γὰρ ἔσθ’ ὅτε τῷ ἐμβρῳу καὶ ταύτην συμφείρεσθαι Γ28 (209/200/151), **pl. nom.** младаѣнцн: же възприѣмныкы оѣштѣваюште се ~ = τὰ δέ γε νήπια, διὰ τῶν ἀναδόχων κατατιθέμενα B1 (119/115/85), да оубо нн же ~ адамова грѣха свободнн = οὐδε τὰ νήπια τῆς τοῦ Ἀδάμ ἄρα ἀμαρτίας ἐλεύθερα B1 (122/117/87), **dat.** младаѣнцемъ: ново-рожденнымъ же ~ не трѣбовати крѣштенѣа = τὰ τε ἀρτίτοκα βρέφη μὴ χρεῖαν ἔχειν βαπτίσματος A2 (75/72/51), асс. младаѣнце: отравнымъ напоенѣемъ ~ растлѣвати охѣштреваютъ = τῆ τοῦ δηλητηρίου πόσει τὰ ἐμβρυα φθείρειν ἐπιτηδεύουσιν Γ28 (208/199/150), егда оубо невьображен’нын ~ нзмѣташе се = ὅτε μὲν οὐκ ἐξεικονισμένον δ’ ἡμβλωτο Γ28 (208/199/151), младаѣнцн: о оугенкляштитхъ женахъ напоен’ми ~ = Περὶ τῶν φονευουσῶν γυναικῶν διὰ φαρμάκων τὰ ἐμβρυα Φ3 (522/493/377), **loc.** младаѣнцехъ: о ~ нзмѣтѣаемыхъ = Περὶ νηπίων ἐκτιθεμένων H3 (418/397/305), младаѣнцехъ: о соумнѣштѣнхъ се ~ аште крѣштенѣ се = Περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων νηπίων, εἰ ἐβαπτίσθησαν B2 (124/119/89), о оудавленныхъ ~ = περὶ τῶν ἀποπνιγέντων νηπίων (522/493/377). • Српсл. < стсл. младаѣнць поред младаѣнць, младаѣнць < псл. \**moldeńьсь* поред \**moldeńьсь* уп. стсл. фонетске варијанте. Реч се изводи од псл. придева \**moldeь(jь)* посредством именске основе на *-en-* (са необавезном дужином самогласника) суфиксом \*-ьсь (ЭССЯ 19: 151–153; Skok 2: 438–439; Цейтлин 1977: 110–111, ESJS 480).

[ΜΛΑΔΕΝЪЧЪНОУГЕНСТВЪНЬ] adj. ‘ἐμβρυοκτόνος, чедоморан’, **f. pl.** асс. младаѣнъчъноуѣиств’ныне: н даюште, рече, н приѣмляштен ~ отравн = Καὶ αἱ διδοῦσαι, φησὶ, καὶ αἱ δεχόμενοι τὰ ἐμβρυοκτόνα δηλητήρια Γ4 (209/200/151). • Српсл. сложен придев од младаѣнъчънъ и оугенствънъ; уп стсл. оугенствънъ (SJS), калк према гр. ἐμβρυοκτόνος (Zett 1970: 221), уп. варијанту младаѣнцоугенствънъ.

[ΜΛΑΔѢНЪЧЪНЬ] adj. ‘τοῦ ἐμβρύου, поименичено, нерођен плод’ **n. sg. gen.** младаѣнъчънаго: за ~ радн растлѣнѣа = διὰ τε τὴν τοῦ ἐμβρύου φθορὰν Γ28 (208/200/151). • Придев на \*-ьнь од младаѣнць, проширена варијанта старословенског *j*-посесива младаѣнъчъ поред младаѣнъчъ, младаѣнъчъ (ESJS 480). LPS има младаѣнъчънъ из двају рукописа, једног средњобугарског из XV века и једног српскословенског из 1574. Уп. младаѣнъчъноуѣиствънъ.

[ΜΝΗΧЪ] **m.** ‘μοναχός, монах’, **sg. gen.** мннхъ: келестнѣ же оуѣеникъ пелагѣа некогго ~ = Ὁ δὲ Κελέστιος, μαθητῆς ἦν Πελαγίου τινὸς μοναχοῦ A15 (75/72/51), **pl. nom.** мннхн: латнн’циѣн же ~ месъ оубо ошаюште се = Τῶν δὲ Λατίνων οἱ μοναχοὶ, τῶν μὲν κρεῶν ἀπεχόμενοι B9 (148/143/107), **gen.** мннхъ: јаже правнльныхъ блгодства, рече, ... причѣтннѣкъ гавѣ јако н ~ = Τὰς τῶν ... порνείας, φησὶ, κληρικῶν δηλαδὴ καὶ μοναχῶν M15 (411/391/300), **loc.** мннцехъ: о монастырнхъ н ~ = Περὶ μοναστηρίων καὶ μοναχῶν M15 (399/379/291), о ~ моуъска полоу н женска отпадаштитхъ = Περὶ μοναχῶν ἀρρένων καὶ θηλειῶν ἐκπιπτόντων M15 (411/391/300). • Од стсл. м’ннхъ (ССС), а ово од ствнем. *munich* ‘монах’ < влат. *municus* < лат. *monachus* < гр. μοναχός (ESJS 512, Skok 2: 453), Овај рани германизам спада у старословенске „моравизме“, речи које су у први књижевни језик Словена ушле током Тирилове и Методијеве мисије у Великоморавском кнежевству, где је био јак немачки утицај. Он се може окарактерисати и као посредни грецизам, за разлику од млађе позајмљенице цел. монах која непосредно одражава исти грчки термин. Трећи синоним у преводу Синтагме

који се своди на исти грчки етимон је преведеница ннокъ. Преводиоци за предају гр. μοναχός не користе синониме стсл. (и српсл.) чрнорнзѣць, чрнѣць, као ни други грецизам калогѣрь.

**ΜΝΟΓΟΒΡΑΪΉ Π.** ‘πολυγαμία, вишебрачје, многобрачје’, **sg. nom.:** ~же и законн и правнлы отретен’но бысть = ἡ δὲ πολυγαμία καὶ τοῖς νόμοις καὶ τοῖς κανόσιν ἀπειρήται Γ4 (168/160/122), ~ такъ именовѣть се = πολυγαμία σαφῶς ὀνομάζεται Γ4 (168/160/122), асс. **ΜΝΟΓΟΒΡΑΪΉ:** нарицають же снцекое не къ томоу бракъ, нь ~ = καλοῦσι δὲ τὸν τοιοῦτον οὐκέτι γάμον, ἀλλὰ πολυγαμίαν Γ4 (165/158/120), ~ отъци, рече, ... иже съпокрнше тмоу = Τὴν πολυγαμίαν οἱ παρέρες, φησὶ, ... συνεκάλυψαν σκότει Γ4 (167/160/121). • Од стсл. (?) **μῆνοβραχнe** (SJS, из рус.-цсл. Устјушке Крмчије за коју се узима да најбоље чува текст ћирилометодијевског превода Номоканона; CCC нема), сложеница од **μῆνο** и **бракъ**, калк према гр. πολυγαμία у којем -нe предаје гр. суфикс -ία (ESJS 75; Zett 1970: 116). Уп. **μногоженство**.

**ΜΝΟΓΟΓΕΝΗΣΤВО Π.** ‘πολυγαμία, многоженство’, **sg. nom.:** ~ ксть не иже съ **μногои**н ... **сѣшати** се = πολυγαμία δὲ ἐστὶ οὐ τὸ πολλαῖς .... μίγνυσθαι Γ4 (167/160/121)..• Српсл. сложеница од **μῆно** и **апстрактума** на \*-*bstvo* од **жена**, полукалк према гр. πολυγαμία, с одступањем у другом члану од грчког предлошка (Zett 1970: 116, 231, уп. **μногобрачнe**).

**ΜΝΟΓΟΓΕΝΗΣЦЬ М.** ‘πολύγαμος, вишебрачан’, **pl. loc** **μногоженцѣхъ:** о ~ **могн** = περὶ .... πολυγάμων ἀνδρῶν ΠСС (34/32/22), Γ4 (162/155/117), Γ4 (167/160/121). • Српсл. сложеница, коју LPS бележи већ у ИК, од **μῆно** и **жена** са суфиксом -*сь*, полукалк према гр. πολύγαμος (Zett 1970: 116, 231).

**[ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ / ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ] Μ.** ‘μοναστήριον, манастир’, **sg. gen.** **монастыра:** овъ же отъ ~ да ижденоуѣ се = ὁ δὲ, τοῦ μοναστηρίου ἐκβεβλήσθων E16 (282/268/204), асс. **ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ:** и село въ епископῖю или въ ~ да възвращаетъ се = καὶ τὸν ἀγρὸν τῷ ἐπισκοπείῳ ἢ τῷ μοναστηρίῳ E16 (281/268/204), тако не подобаетъ епископу ~ **здати** = Ὅτι οὐ δεῖ τὸν ἐπίσκοπον μοναστήριον κτίζειν E25 (294/289/213), ~ **здати** или **молитвѣнын храмъ** = μοναστήριον οἰκοδομεῖν ἢ εὐκτήριον M15 (400/381/292), **pl. nom.** **монастѣи:** а иже даже до дньсь прѣввышен согоуеи ~ = τὰ δὲ ἄχρι καὶ τήμερον διακρέσαντα διπλᾶ μοναστήρια M15 (400/380/292), **gen.** **монастѣи:** отъ свещтенныхъ ~ ... **когпоуште** = Οἱ ἀπὸ τῶν εὐαγῶν μοναστηρίων ... ἀγοράζοντες E16 (283/269/205), асс. **ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ:** тако подобаетъ епископомъ епископῖе и ~ **вспеть** **возвращати** = Ὅτι δεῖ τοὺς ἐπισκόπους, τὰς ἐπισκοπὰς καὶ τὰ μοναστήρια ἀνακαλεῖσθαι E22 (290/276/210), **loc.** **монастѣи:** о ~ и **мннѣхъ** = Περὶ μοναστηρίων καὶ μοναχῶν M15 (399/379/291), **прикладнн творити промыслъ** о ~ = τὴν δέουσαν ποιεῖσθαι πρόνοιαν τῶν μοναστηρίων M15 (401/381/293). • Стсл. грецизам, од сргр. **μοναστήριον**. У ужем стсл. корпусу преовлађује лик **монастѣи**, -*ри*, посведочене су и варијанте **моно-**, -**стѣи**, -**стѣи** (ССС 322), у ширем се јављају и **монастѣи**, **монастѣи**. Српскословенска књижевна форма је **монастѣи**, која вокализмом почетних слогова одговара грчком предлошку; спорадично чува се палатална промена (дат. **монастырю** Св. Сава итд.). У народном говору превладала је асимилована варијанта **манастир**, с метатезом **намастир**. Необично *ы* за гр. η има аналогију у другом старом грецизму **ψαλτήριον** < **ψαλτήριον** (Vasmer 1944: 100, ESJS 454, Лома 2013: 151–152).

**ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ, -ИΝ adj.** ‘τοῦ μοναστηρίου, тῆς μονῆς, манастирски’, **m. pl. dat.** **монастѣи:** повелѣваетъ ... ~ **прѣдстателѣи** = ἐπιτάττει δὲ, ... τοὺς τῶν μοναστηρίων προεστῶτας M15 (401/381/293), **n. sg.** асс. **ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ:** съхранити **χοῦδοжство** **ннокое** и ~ **огстроение** = φυλάξει τὴν ἐπιστήμην τῶν μοναχῶν, καὶ τὴν τοῦ μοναστηρίου κατάστασιν M15 (414/394/302), **pl. nom.** **монастѣи:** аште ... и къ **приданію** **болшемоу** **иже** ~ **быти**, **снмъ** **попечение** **воудеть** = εἶ ... καὶ πρὸς ἐπίδοσιν κρείττω τὰ тῆς μονῆς γενέσθαι τούτοις μελήσειε E22 (291/276/210), **pl. gen.** **монастѣи:** епископ или **нгоумень** **ксть** **иже** **отъ** ... **стежани** **разносе** = Ἐπίσκοπος ἢ ἡγούμενος, ἔστιν ἂ τῶν ... ἢ τῶν τοῦ μοναστηρίου κτημάτων ἐκποιοῦμενος E15 (281/267/204). • Придев на \*-*ьскъ* од **монастѣи**, уп. стсл. **монастѣи** (ESJS 454, SJS).

**[ΜΟΝΑΧΩΝ] Μ.** ‘μοναχός, монах’, **pl. loc.** **монастѣи:** о **монастѣи** и ~ = Περὶ μοναστηρίων καὶ μοναχῶν ΠСС (42/40/27). • Грецизам од гр. **μοναχός** ‘усамљеник, самотњак’ < гр. **μόνος** ‘сам’ (Vasmer 1944: 100). Уп. **мннѣхъ**, **ннокъ**.

**ΜΟΥΧΑΤΑ В. ЖЕНА**

**[ΜΟΥΧΑΤΩΝ, -ΤΩΝ] adj.** ‘ὑπάνδρος, удат’, **f. sg. instr.** **моужатою:** съ ~ **женою** = ὑπάνδρῳ γυναικὶ Γ16 (195/186/141). • Од псл. *\*moxatъ(jь)*, обично у женском роду уз **жена**, уп. стсл. (?) **мужата** (SSJ), српсл. **моужата** самостално у Шишатовачком апостолу, са **жена** у рукописима Законоправила итд. (LPS), с.-х. дијал. **мужата**, (ст)поль. **męzata** итд. (ЭССЯ 20: 154–155).

**ΜΟΥΓЖΕВ'НЫН adj.** 'τοῦ ἀνδρός, мужевльев', **m. sg. nom.** плач ~ не възбраняеѣтъ = Τὸ πένθος τοῦ ἀνδρός οὐ καλῶει Γ15 (193/185/140), **acc.** ΜΟΥΓЖΕВНЫ: н же браковъ ради даръ ~ = καὶ τὴν διὰ τοὺς γάμους δωρεάν τοῦ ἀνδρός Γ13 (185/177/134), аште за ~ дльгъ вьложн себе жена вь сьогъзъ = Ἐὰν δια τὴν τοῦ ἀνδρός ἐνοχὴν παρενέβαλεν ἑαυτὴν ἢ γυνὴ τῷ δεσμῷ Д2 (214/204/155), **f. sg. gen.** ΜΟΥΓЖЕВНІЕ: аште нзвньн дологъ своего прѣлєжнтъ безъ воліє ~ Ἐὰν ἐξω τοῦ οἴκου μείνη παρὰ γνώμην τοῦ ἀνδρός Γ13 (184/176/134), **pl. nom.** ΜΟΥΓЖЕВНІЕ: вны ~ = Αἱ αἰτίαι τοῦ ἀνδρός. • Придев изведен сложеним суфиксом \*-ev-ьнъ од \*mъžь > мѡжъ, у посесивном значењу, а не у описном које данас има *мужеван*. Уп. мѡжънъ.

**[ΜΟΥЖНН] adj.** 'τῶν ἀνδρῶν, мушки', **n. pl. gen.** ΜΟΥЖІН: скоп'ць ... іажє ~ отієтъ бысть, или тако роди се = εὐνοῦχος ... ἢ ... τὰ τῶν ἀνδρῶν ἀφηρέθη ἢ οὕτως ἔφω E34 (310/295/225). • Придев на \*-ji од мѡжъ. Уп. мѡжъскъ. ЭССЯ 20: 161 реконструише \*mъžьь без црквенословенских и јужнословенских потврда.

**ΜΟΥЖЬ m.** 'ἀνὴρ, ἄρρην, муж, супруг, мушкарац, човек', **sg. nom.:** аште во н вь словѣсѣхъ ~ словиць вѣше = εἰ γὰρ καὶ ἐν λόγοις ὁ ἀνὴρ ἐθруλλεῖτο ПСС (14/14/9), аште отроче, ... или н ~ свештн'нон сьвршаємѣ жртвѣ = Εἰ παιδίον, ... ἢ καὶ ἀνὴρ τῆς ἱερᾶς τελουμένης θυσίας В1 (120/115/86), іакоже ~ сь закон'ноу жєноу = ὡς ὁ ἀνὴρ μετὰ τῆς νομίμου γυναικός В8 (138/133/99), краєє во двѣю родоу ~ н жена = τὰ γὰρ ἄκρα δύο γένη ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ В8 (139/134/99), аште что оставилъ єсть єн прѣи ~ = εἴ τι κατέλιπεν αὐτῇ ὁ πρῶτος ἀνὴρ Г4 (164/157/119), в'сакъ свештен'ны ~ ... жител'ствовашє = πᾶς ἱєратикός .анὴρ μετὰ ... ἐπολιτεύετο E9 (264/251/192), **gen.** ΜΟΥЖА: аште отроче, рєтє, отъ нѣкоєго ~ оскврннтъ се = Εἰ παιδίον, φησὴν, ὑπὸ τινος ἀνδρός μολυνθείη A14 (108/104/76), бракъ єсть ~ н жены сьвькопленіє = Γάμος єστί ἀνδρός καὶ γυναικός συνάφεια Г2 (160/153/116), ни же мню ~ далєтє положити отъ вєшти = Οὐδὲ τοῦτο οἶμαι τοῦ ἀνδρός πόρρω βάλλειν τῆς ὑποθέσεως T5 (496/468/359), **dat.** ΜΟΥЖΟΥ: ни же ~ вь женскомъ повѣлаєєтъ спати = μήτε μὴν ἄνδρα ἐν γυναικείῳ, κελεύει καθέυδειν M15 (406/386/296), **ΜΟΥЖЕВН:** не можєтъ ... даровати в'торою ~ = οὐ δύναται ... διδόναι τῷ δευτέρῳ ἀνδρὶ Г4 (164/157/119), **ΜΟΥЖЕВЫ:** за єже єдиноу стєпену мѣнннн се ~ сь жєноу = διὰ τὸ ἐνός βαθμοῦ λογίζεσθαι τὸν ἄνδρα μετὰ τῆς γυναικός В8 (137/132/98), не мннтъ быти подобно свештен'ному ~ многоцѣн'ныє одежде носити = οὐκ οἶεται δεῖν ἱєратикὸν ἄνδρα πολυτελέσιν ἱματίοις κεχρηῆσθαι E9 (264/251/192), **acc.** ΜΟΥЖА: отъ ни же маштєха поєтн юже нногда ~ пастор'к'ннє своєє = οὐδ' ἢ μητριά λαβεῖν τὸν ποτὲ ἄνδρα τῆς προγόνης αὐτῆς В8 (139/134/99), іажє в'ниєгда плакати ~ не рѡждьшн єштє ~ = Ἡ ἐν τῷ πενθεῖν τὸν ἄνδρα γεννήσασα В8 (146/140/105), похвали же днвнаго ~ настаєлєннє н сьборъ = ἐπῆνεσε δὲ τὴν τοῦ θεσπεсіου ἀνδρός В8 (159/153/115), **instr.** ΜΟΥЖЕМЪ: отъ живог'юштєє сь ~ жены = ἐκ συνοικούσης τῷ ἀνδρὶ γυναικός В8 (134/129/96), **pl. nom.** ΜΟΥЖІЕ: нмъже повнног'юштє се ~ же н жены = οἷς δὴ πειθόμενοι ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες ПСС (15/15/10), іакоже ~ оубо н вь нємъ сѣдѣтн = ὥσθ'οἱ μὲν ἄνδρες καὶ ἐν αὐτῷ καθῆσθαι В6 (128/124/92), рзкѣ вь ннхъ же ~ не прнзвѡють се = εἰ μὴ ἐν οἷς ἄνδρες οὐ προσκαλοῦνται В10 (241/229/175), ~ же оубо вь мѡжъскыє, жєнн же ... да вьходєтъ, рєтє, монастрє = οἱ μὲν ἄνδρες, εἰς ἀνδρῶν, αἱ δὲ γυναῖκες, ... εἰσίτωσαν, φησι, μοναστήρια M15 (400/380/292), ни же ~ вь жен'скыхъ монастрєхъ грєковѣхъ да полагаютъ се = καὶ μήτε ἄνδρες ἐν γυναικείῳ μοναστηρίῳ τάφοις κατατιθέσθωσαν M15 (414/394/302), **gen.** ΜΟΥЖЪ: іако н многыє отъ блгдєшт'нхъ ~ же н жєнъ прѣлѡжити = ὡς καὶ πολλοὺς τῶν ἐκπορευομένων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν μεταπεῖσαι ПСС (14/14/9), **ΜΟΥЖІН:** отъ днвныхъ пакы ~ нѣцн сьпнсашє = τῶν θεσπεсіων αὐθις ἀνδρῶν ἔνιοι συνεγράψαντο ПСС (25/26/16), отъ свєтынхъ ~ оуставомъ намъ предан'ноу быти = διὰ τὸ ὑπὸ ἀγίων ἀνδρῶν τοὺς θεσμοὺς ἡμῖν παραδοθῆναι E2 (253/240/184), **ΜΟΥЖН:** о двоєжен'цѣхъ ... мѡжн же н жєнъ = Περὶ διγάμων ... ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ПСС (34/32/22), Г4 (162/155/117), **dat.** ΜΟΥЖЕМЪ: н дльжныє ради ~ почьстн = καὶ διὰ τὴν ὀφειλομένην τοῖς ἀνδράσι В8 (146/140/105), подѡбаєтъ ~ оубо вь годъ быти = Δεῖ δὲ τοὺς μὲν ἄρρєνας ἐφήβους εἶναι Г2 (161/154/116), н юже вь жен'скою одеждоу ~ облачнтн се = καὶ τὸ γυναικειάν στολὴν τοὺς ἄνδρας ἐνδύєσθαι E3 (256/244/186), **acc.** ΜΟΥЖІН: вь .рн. тє же ~ свештенныхъ сьвнраше се = εἰς πεντήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν ἄνδρας ἱєроὺς συνηγείρετο ПСС (17/17/11), сѣд'мъдєсєтє же къ свєтомъ вогоносн'нхъ ~ опрєтавш'нхъ се = ἐβδομήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν θεοφόρους ἄνδρας ἀποδυσαμένους σχοῦσα πρὸς τὸν ἀγῶνα ПСС (22/22/14): къ трн ста же н .ж. н сѣд'мъ ~ свештенныхъ мнѡжашє се = Εἰς ἑπτὰ δὲ καὶ ἐξήκοντα καὶ τριακοσίους ἄνδρας ἱєроὺς ἐπληθύνετο ПСС (24/12/15), **instr.** ΜΟΥЖН: вѡжъствнмн онѣмн ~дрѣвлѣ сѣдѡннаа = τοῖς θείοις ἐκεῖνοις ἀνδράσι пάλαι διηνυσμένα T5 (497/469/360). • Стерп. мѡжъ (PKC, RJA, ДЗ, Вуков речник) < псл. \*mъžь, уп. стел. мѡжъ (ССС, SJS) итд. Етимологија псл. рєчи спорна је (Skok 2: 492–493; ЭССЯ 20: 158–161; ESJS 498–

500; Лома 2006). У ПСС и Г4 генитиви множине *μου̅ζνι*, *ζην̅*, свештеник стоје уместо очекиваних локатива, можда дословним преузимањем грчких генитива уз *περί* схваћених као партитивни.

[*μου̅ζν̅η̅ν̅*, *-ν̅ιν̅*] *adj.* ‘*τοῦ ἀνδρός, ἀνδρῶν, мужевљев̅*’, **f. sg. dat.** *μου̅ζν̅η̅ν̅*: аште по ~ *σὺμ̅ρ̅η̅τ̅η̅* = Ἐὰν μετὰ τὴν τοῦ ἀνδρός τελευτήν В8 (146/141/105), **n. gen.** *μου̅ζν̅η̅γ̅ο̅*: отпадајући *ια̅β̅* *ια̅κο̅* *ιε̅же̅* *ο̅τ̅η̅* *π̅ρ̅η̅κ̅η̅* и *в̅с̅ε̅г̅ο̅* ~ *σ̅ε̅ζ̅η̅ν̅η̅* = ἐκλίπτουσα δηλονότι τῆς τε προικώας καὶ πάσης ἀνδρώας ὑποστάσεως В8 (146/141/105). • Придев на *\*-β̅η̅’̅* < псл. *\*mōz̅β̅η̅’̅b̅j̅* > струс. *мужьнии*, рус. дијал. *мужний*, укр. *мужній* итд. Уп. ЭССЯ 20: 162, без црквенословенских и јужнословенских потврда, мада Миклошич има у LPS на азбучном месту где би била одредница *\*μ̅ζ̅ν̅η̅ν̅* очито погрешно *μ̅ζ̅ν̅η̅ν̅* са пет српскословенских потврда, изм. ост. из ИК, и по једном из староруског и средњебугарског извора. Дијалекатско *μуж̅нев̅* (Тимок) вероватно је плод укрштања *μужев̅* и *μуж̅њи̅*. Уп. *μου̅ζν̅η̅ν̅*.

*μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*, *-ν̅ιν̅* *adj.* ‘*ἀνδρῶν, ἄρ̅ρ̅η̅ν̅, ἀνδρῶν, ἀνδρικός, τοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀνθρώπου, мушки*’, **m. sg. nom.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: ~ *πο̅λ̅η̅ σ̅υ̅β̅ρ̅η̅ν̅η̅* *δι̅*. *λ̅ε̅τ̅η̅* *ζ̅α̅β̅η̅σ̅η̅ν̅η̅* *ε̅ε̅* = Ὁ ἄρ̅ρ̅η̅ν̅ πληρώσας τὰ ἰδ̅’. ἐτη διατίθεται Д4 (217/207/157), *лю̅бо̅* ~ *πο̅λ̅η̅ со̅γ̅η̅т̅η̅*, *лю̅бо̅* *жен̅’с̅к̅ς̅* = *κ̅ᾶ̅ν̅ ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅ε̅ς̅ ὧ̅σι̅, κ̅ᾶ̅ν̅ θέ̅λ̅η̅ι̅αι̅* E33 (308/294/223), аште не *в̅с̅хо̅ш̅т̅ε̅т̅η̅* ~ *πο̅λ̅η̅ со̅γ̅η̅т̅η̅* *д̅ε̅т̅η̅* = *Εἰ μὴ βουληθεῖεν οἱ ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅ε̅ς̅, τῶν παιδων* K12 (346/327/25), *εἰ δὲ ἀνδρῶν ἀνδρας* M24 (415/394/303), **gen.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: *ο̅* *μ̅ν̅η̅ς̅κ̅ς̅* ~ *πο̅λο̅γ̅* = *Περὶ μοναχῶν ἀρ̅ρ̅ε̅ν̅ων* M15 (411/391/300), **dat.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ο̅μ̅ο̅γ̅*: и *π̅ρ̅η̅κ̅λ̅α̅д̅н̅ο̅* *ο̅γ̅β̅ο̅* *ιε̅с̅т̅ь* *ο̅β̅ο̅γ̅η̅т̅η̅* *б̅р̅а̅к̅а̅* *в̅р̅ѣ̅μ̅е̅* *жен̅’с̅к̅ο̅μ̅ο̅γ̅* *ο̅γ̅β̅ο̅* *πο̅λο̅γ̅* ... ~ *же̅* = *ἀρ̅μ̅ο̅δ̅ι̅ο̅ς̅ δ̅’* *ἄ̅ν̅ εἴη μνηστείας καὶ γάμου καιρὸς, τῆς μὲν θηλείας ... τοῦ δὲ ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅ος̅* Γ15 (189/181/137), и *же̅* *в̅ь* ~ *μ̅ο̅να̅σ̅т̅η̅н̅η̅* *жен̅’к̅* *н̅и̅* *же̅* ... *п̅ο̅к̅л̅я̅е̅н̅я̅е̅т̅ь* *сп̅а̅т̅и̅* = *μήτε ἐν ἀνδρῶν μοναστηρίῳ γυναῖκα, ... κελεύει καθεῦδειν* M15 (406/386/296), **acc.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: аште ... на *б̅р̅а̅к̅* *н̅з̅д̅а̅с̅т̅ь* *ο̅т̅ρ̅ο̅ч̅е̅* *жен̅’с̅к̅ς̅* *πο̅λ̅η̅* *н̅а̅н̅* ~ = Ἐὰν ... *εἰς γάμον ἐκδώσῃ παιδα θήλειαν ἢ ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅α̅* Д4 (217/207/158) *д̅ε̅с̅ε̅т̅о̅л̅ѣ̅т̅н̅ѣ̅х̅* *п̅ο̅с̅т̅р̅η̅з̅а̅т̅и̅* *п̅ο̅в̅е̅л̅ѣ̅в̅а̅ш̅т̅ο̅γ̅* и ~ *πο̅λ̅η̅* и *жен̅’с̅к̅ς̅* = *δεκατεῖς διοριζομένου ἀποκεῖρεσθαι καὶ ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅ε̅ς̅ καὶ θηλείας* M15 (411/390/300), *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: *жен̅н̅* *не̅* *п̅р̅ο̅х̅ο̅д̅η̅т̅ь* ~ *с̅а̅н̅ь* = Ἡ γυνὴ οὐ μετέρχεται ἀνδρῶν ὀφείκιον В10 (241/229/175), **sg. Ioc.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ο̅μ̅ь̅*: *н̅же̅* *в̅е̅з̅о̅б̅р̅а̅з̅н̅е̅*, *р̅е̅ч̅е̅*, *в̅ь* ~ *πο̅λο̅γ̅* *с̅ѣ̅д̅ѣ̅в̅ь* = Ὁ τὴν ἀσχημουσύνην, φησὶν, ἐν τοῖς ἄρ̅ρ̅ε̅σι̅ *διαπρᾶξάμενος* A2 (107/104/76), **pl. nom.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: *п̅р̅ѣ̅д̅п̅о̅н̅т̅а̅ю̅т̅ь* *ε̅ε̅* *ο̅т̅η̅* *жен̅’с̅к̅а̅* *πο̅λο̅γ̅* ~ = *Прοτιμῶνται τῶν θηλειῶν οἱ ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅ε̅ς̅* E33 (310/295/224), **gen.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: *⋘* – *т̅е̅* *п̅р̅ез̅в̅н̅т̅е̅р̅ь* и *д̅я̅κ̅ο̅н̅ь* *р̅.* *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅* и *жен̅’с̅к̅ς̅* = *ἐξήκοντα πρεσβυτέρους, καὶ δαικόνους ἑκατὸν ἄρ̅ρ̅ε̅ν̅ας̅* Д5 (220/210/159), ~ *в̅о̅* *м̅л̅а̅д̅е̅н̅ь̅ц̅ь* ... *не̅* ... *ш̅т̅е̅д̅ѣ̅т̅и̅* = *γ̅ο̅υ̅ν̅* *ἀρ̅ρ̅ε̅ν̅ων̅* *β̅ρ̅ε̅φ̅ων̅* ... *οὐ* ... *φ̅ε̅ί̅δ̅ε̅σ̅θ̅αι̅* T5 (499/471/361), **acc.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: *в̅’д̅о̅в̅н̅и̅ц̅е̅* *же̅* ~ *п̅ο̅с̅т̅е̅л̅я̅е̅* *н̅с̅к̅ο̅γ̅ς̅* = *αἰ δὲ χῆραι, ἀνδρὸς εὐνῆς πειραθεῖσαι* Γ11 (179/171/130), *μου̅ζ̅η̅* *же̅* *ο̅γ̅β̅ο̅* *в̅ь* ~ , *жен̅н̅* *же̅* ... *д̅а̅* *в̅ь̅х̅о̅д̅е̅т̅ь*, *р̅е̅ч̅е̅*, *μ̅ο̅να̅с̅т̅η̅н̅е̅* = *οἱ μὲν ἄνδρες, εἰς ἀνδρῶν, αἰ δὲ γυναῖκες, ... εἰσῆλθον, φησι, μοναστήρια* M15 (400/380/292), *в̅ь* ~ *р̅η̅з̅ы̅* *ο̅д̅ѣ̅в̅а̅ю̅т̅ь* *ε̅ε̅* = *ἀνδρῶν* *ἐσ̅θ̅η̅μ̅а̅* *πε̅ρ̅ι̅β̅έ̅β̅η̅ν̅τ̅αι̅* Γ24 (206/197/149), **du. dat.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: ~ *ο̅т̅η̅μ̅а̅* *н̅еп̅р̅η̅κ̅л̅а̅д̅н̅ο̅* *в̅ο̅γ̅д̅е̅т̅ь* *ο̅б̅н̅а̅ж̅а̅е̅μ̅ο̅μ̅* *с̅н̅м̅* *з̅р̅ѣ̅т̅и̅* *ε̅ε̅* = *ἀνδρῶν ὀφθαλμοῖς οὐ θεμιτὸν ὄν γυμνουμένας ταύτας ὀρᾶσθαι* Γ11 (179/171/130), **f. ‘ἀνδρική, мушка’, sg. acc.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ο̅γ̅ο̅*: *не̅* *п̅ο̅д̅ο̅б̅а̅η̅е̅т̅ь* *жен̅’к̅* *в̅ь* ~ *ο̅д̅е̅ж̅д̅ο̅γ̅* *ο̅д̅ѣ̅н̅’н̅ѣ̅* *б̅ы̅т̅и̅* = *οὐ δεῖ γυναῖκας ἀνδρικήν στολὴν ἐνδύεσθαι* Γ24 (206/197/149), **n. sg. gen.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ς̅*: *т̅а̅* *ο̅ш̅т̅ο̅γ̅ш̅т̅а̅т̅и̅* *с̅н̅м̅* *н̅е̅б̅е̅с̅н̅а̅γ̅ο̅* *жен̅н̅η̅* *п̅р̅η̅ο̅β̅’ш̅т̅η̅н̅η̅*, *ια̅κο̅* *же̅* *жен̅а̅μ̅ь* ~ *с̅ь̅ч̅ε̅т̅а̅н̅η̅* = *αἰσθάνεσθαι τούτους τῆς τοῦ ἐπουρανοῦ νυμφίου κοινωνίας, ὡςπερ ἡ γυνὴ τῆς τοῦ ἀνθρώπου συνουσίας* A2 (68/66/47), **sg. acc.** *μου̅ζν̅η̅ς̅κ̅ο̅γ̅ο̅*: *в̅ь* ~ *ιε̅с̅т̅ь̅с̅т̅в̅ο̅* *в̅ο̅γ̅ο̅в̅н̅* *с̅н̅х̅* *с̅ь̅з̅д̅а̅в̅’ш̅ο̅γ̅* = *εἰς ἀνδρῶν φύσιν ἑαυτοὺς δημιουργήσαντος* E24 (311/296/225). • Придев на *\*-β̅ς̅κ̅* од *μου̅ζν̅η̅*, уп. стсл. *μ̅ζ̅η̅ς̅κ̅ς̅* (ССС, SJS) < псл. *\*mōz̅β̅ς̅κ̅j̅* (ЭССЯ 20: 162–164, ESJS 498). Уп. *μου̅ζν̅η̅*.

[*μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅д̅е̅л̅ь̅с̅т̅в̅ο̅*] **n.** ‘*τοποτηρησία, заступништво*’, **sg. gen.** *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅д̅е̅л̅ь̅с̅т̅в̅а̅*: *ο̅т̅η̅ο̅γ̅д̅ο̅γ̅* *же̅* и *ие̅же̅* ~ *н̅и̅е̅* *п̅р̅η̅т̅ο̅* *в̅ы̅с̅т̅ь* *ο̅т̅η̅* *ие̅же̅* *с̅ь̅б̅л̅ю̅д̅а̅т̅и̅* = ὅθεν καὶ τὸ τῆς τοποτηρησίας ὄνομα ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ τηρεῖν ПСС (20/20/13). • Вероватно варијанта или, пошто је у питању хапакс, искварен облик од *\*μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅е̅л̅ь̅с̅т̅в̅ο̅*, *в̅.* *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅е̅л̅ь̅*, *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅н̅т̅е̅л̅ь̅*.

[*μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅е̅л̅ь̅*] **m.** ‘*тоποτηρητής, заступник*’, **pl. acc.** *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅е̅л̅и̅е̅*: *з̅а̅* *ие̅же̅* *не̅* ~ *н̅и̅ѣ̅т̅и̅* *п̅а̅п̅ѣ̅* = τῷ μὴ *τοποτηρητὰς* *ἐσ̅χ̅η̅κ̅ί̅ν̅αι̅* *τοῦ* *Πάπα* ПСС (23/24/15). • Српсл. сложеница од *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅* и *рад̅не̅* *им̅ени̅ц̅е̅* *б̅л̅ю̅с̅т̅е̅л̅ь̅* (SJS, ESJS 69) < псл. *\*bl̅ustel̅ь̅* (ЭССЯ 2: 136). Калк према гр. *τοποτηρητής* (Zett 1970: 232). LPS у истом значењу из ИК има атрибутивну синтагму *μ̅ѣ̅с̅т̅н̅и̅* *б̅л̅ю̅с̅т̅е̅л̅е̅*. Уп. *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅н̅т̅е̅л̅ь̅*.

[*μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅н̅т̅е̅л̅ь̅*] **m.** ‘*тоποτηρητής, заступник*’, **pl. nom.** *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅б̅л̅ю̅с̅т̅н̅т̅е̅л̅и̅ѣ̅*: и *п̅ο̅с̅л̅а̅н̅н̅и̅* *ο̅т̅η̅* *п̅а̅π̅η̅* *р̅η̅μ̅’с̅к̅а̅γ̅ο̅* ~ *φ̅α̅в̅ь̅с̅т̅н̅н̅η̅* *ε̅п̅и̅с̅к̅ο̅п̅* ... и *α̅с̅ε̅л̅и̅е̅* *п̅р̅ез̅в̅н̅т̅е̅р̅и̅е̅* = *καὶ οἱ σταλέντες ἐκ τοῦ Πάπα Ῥώμης τοποτηρηταὶ Φαυστῖνος ἐπίσκοπος ... καὶ Ἀσελος πρεσβύτεροι* ПСС (20/20/13), *в̅’ѣ̅х̅ο̅γ̅* *же̅* *др̅ο̅г̅з̅ы̅н̅* ~ = *παρῆσαν δὲ καὶ ἕτεροι τοποτηρηταὶ* ПСС (20/20/13). • Српсл. сложеница од *μ̅ѣ̅с̅т̅ο̅* и *рад̅не̅* *им̅ени̅ц̅е̅* на *\*-tel̅ь̅* од *б̅л̅ю̅с̅т̅н̅т̅е̅л̅ь̅*.

блюдж), калк према гр. τοποτηρητής. (Zett 1970: 232). LPS има мѣстоблюстителъ из једног неразрешеног извора (par.), СРЈ даје неколико рус.-цсл. потврда. Образовање блюстителъ је млађе у односу на блюстелъ, уп. мѣстоблюстелъ.

## Н

[НАБЛЮДАЈЕМИН] ‘κουρατωρευόμενος, који је под нечијим старатељством’, pt. praes. pass. **m. sg.** instr. НАБЛЮДАЈЕМИНМЪ: съвькоупити свою дъштеръ съ ~ отъ него = Δύναται ὁ κουράτωρ συνάψαι τὴν ἰδίαν θυγατέρα τῷ κουρατωρευομένῳ ὑπ’ αὐτοῦ B8 (146/140/104), **f. sg.** acc. НАБЛЮДАЈЕМОЮ: сына же своего съ нже отъ него ~ не можетъ = τὸν δὲ υἱὸν αὐτοῦ τῆ κουρατωρευομένη οὐ δύναται B8 (146/140/104). • Партицип презентя пасивног од глагола \**nabludati*, превод гр. κουρατωρευόμενος.

НАБЛЮДНТЕЛЪ **m.** ‘κουράτωρ, старатељ’, **sg.** nom.: аште же пристав’никъ нли быкѣн ~ ... वोσχοштеть = Ἐαν δὲ ὁ ἐπίτροπος ἢ ὁ γενόμενος κουράτωρ ... βουληθῆ B8 (142/137/102), аште же пристав’никъ ... поснитти वोσχοштеть моужа иенже ксть пристав’никъ, нли ~ = Ἐан δὲ ὁ ἐπίτροπος ... υἰοθετῆσαι βουληθῆ τὸν ἄνδρα τῆς ἐπιτρολευομένης ἢ κουράτωρευομένης B8 (142/137/102), можетъ ~ съвькоупити свою дъштеръ = Δύναται ὁ κουράτωρ συνάψαι τὴν ἰδίαν θυγατέρα B8 (146/140/104), acc. НАБЛЮДНТЕЛЪ: нь нл же ... нли домоу ~ ... быти праштаемъ = Ἄλλ’ οὐδὲ ... ἢ κουράτορα οἴκου ... ὑπείσιεναι συγχωροῦμεν E1 (252/239/183), loc. НАБЛЮДНТЕЛЪХЪ: о пристав’никъхъ н ~ = Περί ἐπιτρόπων καὶ κουρατόρων ПСС (38/36/24). • Српсл. помен agentis изведено суфиксом *-itelъ*, наблюдн, наблюдж или наблюдати, уп., са другим превербом, уп. цсл. съблюднтелъ (Vaillant 1974: 313; ЭССЯ 21: 210–211). Сродна образовања су мѣстоблюстителъ, мѣстоблюстелъ, уп. наблюдаемин, наблюдникъ.

[НАБЛЮДНИКЪ] **m.** ‘κουράτωρ, старатељ’, **pl. dat.** НАБЛЮДНИКОМЪ: лѣтъ ксть ... пристав’никомъ н ~ = ἔξεστι ... ἐπιτροποῖς ἢ κουράτωρσι A15 (194/185/140). • Српсл. изведеница сложеним суфиксом \**-bn-ikъ*. од глагола \**na-blusti*, \**na-blud-ati*, синоним наблюднтелъ.

[НАВЕЗАННІЕ] **n.** ‘περίαπτον, амајлија, привезак’, **pl. acc.** НАВЕЗАНІА: кже н хранништа глаголють н ~ = ἄ καὶ φυλακτῆρια λέγουσι, καὶ περίαπτα M1 (377/357/274). • Српсл. глаголска именица на -нк од псл. \**navezti* ‘на, при-везати’ (ЭССЯ 23: 233) Уп. *navezak* у RJA и код Вука. Калк према гр. περίαπτον. В. навезателъ. Миклошич има навозѣ(везаннѣ из (очито српскословенског) примерка Номоканона из XVI века у сопственом власништву, „нормализовано“ у наслову одреднице као стсл. навѣзѣваѣаннѣ ‘*amuletorum alligatio*’ (LPS 400).

[НАВЕЗАТЕЛЪ] **m.** ‘περίαπτος, који користи отрове и амајлије’, **pl. loc.** НАВЕЗАТЕЛЪХЪ: о ... ~ = Περί ... περίαπτων M1 (376/356/274). • Српсл. изведеница суфиксом *-telъ*. од псл. \**navezti* ‘на, при-везати’ (ЭССЯ 23:233). Грчку реч која значи ‘амајлија, привезак’ (в. навезаннѣ), преводилац је схватио као помен agentis.

НАРОДНІН / НАРОДНЫ **adj.** ‘δημοσίος, δημόδης (просто)народни, народски, пучки’, **m. sg.** nom.: нл же глагомаць рек’ше ~ нгрѣць ... можетъ поетн = Οὐδὲ ὁ σκηνικός, ἦτοι ὁ δημοσίος παιγνιώτης ... δύναται λαβεῖν B8 (145/139/104), instr. народнымъ: здравствовати рекшимъ кониеогрнстаніемъ н ~ позоромъ = ἐρρῶσθαι φράσαντες ταῖς ἱπποδρομίαις, καὶ ταῖς δημόδεσι θέαις П7 (450/425/327), **n. sg.** acc. народно: въ ~ дръжаніе царствоу прѣпад’шоу = εἰς δημοκρατίαν τῆς βασιλείας μεταπεσοῦσης ПСС (27/28/18), **pl. acc.** народниа: възвраніають н жен’скаа ~ нграніа = Κωλύει καὶ τὰς τῶν γυναιῶν δημοσίας ὀρχήσεις E3 (256/243/186). • Стерп. од псл. \**narodъnъ* / \**narodъn’ъ*. Непалатална варијанта у ПСС и П7, палатална у E3, номинатив јединице у B8 може се читати и *народни* и *народњи*. Вук у свом речнику под *народни* примећује да „једни, особито сельаци, говоре *народњи*“, изм. ост. тај облик користи и Његош, среће се у народним песмама из Црне Горе а и у тимочко-лужничком дијалекту (RJA). Уп. чеш. *národní*, укр. *narodnii* (ЭССЯ 23: 5–6 s.v. \**narodnъ(jъ)*). У преводу Синтагме, где се основна реч *народ* не јавља, придев од ње односи се на простонародне, пучке забаве и забављаче, в. нгрѣць, нграніе, позоръ. За превод демократија као народно дръжаніе уп. народодръжаніе.

НАРОДОДРЪЖАНІЕ **n.** ‘δημοκρατία, владавина народа, демократија, народни вођа’, **sg. acc.** народодръжаніе: гаіоу же нпат’ство н ~ въ царство паки прѣтворн’шоу = Γαῖου δὲ ὑπατεῖαν τε καὶ δημοκρατίαν εἰς βασιλείαν αἴθις ἀμείψαντος ПСС (27/28/18), **pl. instr.** народодръжан’ми: дондеже нпатіамн н ~ вождаше се = ἕως ὑπατεῖαις ἦγετο καὶ δημοκρατίας ПСС (27/28/18). • Српсл. сложеница од народъ и дръжаніе ‘држање, поседовање’ (SJS), калк према гр. δημοκρατία. Уп. народнн / народны.



**НАСТАВНИКЪ** m. ‘είσηγητής, ήγεμών, наставник, учителъ, игуман, предводник’, **sg. nom.:** жтѣл’ства опасна ~ бѣвь = καὶ πολιτείας ἀκριβοῦς εἰσηγητῆς γενόμενος ПСС (14/14/9), учителъ, **gen. наставника:** прѣзь снѣ же отъ дѣюшнѣхъ ~ глаголю, монашрскаго = Τοὺς δὲ παρὰ ταῦτα δρῶντας, τὸν τε τῆς μονῆς ἐξηγούμενον, φημί M15 (403/383/294), **instr. наставникомъ:** самимъ себѣ бѣвати нношъскаго жтнѣа ~ = σφίσιν αὐτοῖς γίνεσθαι τοῦ μονήρους βίου καθηγητάς M15 (405/385/295), **pl. nom. наставници:** ~ ко въ томъ познавахочъ се = ήγεμόνες γὰρ ἐν αὐτῇ ἐγνωρίζοντο ПСС (23/23/15), **acc. наставники:** н къ бесконъчнѣн прнводешта жнзнн ~ н вѣжде = πρὸς ἀτελεύτητον ἀγούσης ζωὴν ήγεμόνας καὶ ἀγωγούς ПСС (5/5/3). • Српсл. од стсл. наставникъ (ССС, SJS), псл. \**nastavnikъ* реконструише се у ЭССЯ 23: 76 као изведеница од псл. \**nastaviti* ‘поучити, научити’, непосредно сложеним суфиксом \*-*bn-ikъ* или посредством девербалног придева \**nastavъnъ* + *ikъ*, али уз напомену да је у слов. језицима реч књижевна, преузета из старословенског, где је скована као калк према гр. ἐπιστάτης. Уп. ESJS 876–877 s.v. *staviti*, Ефимова 2011, 107, Skok 3: 330–331 s.v. *stav*).

**НАЧЕЛНИКЪ** m. ‘ἀρχηγός, ἔξαρχος, ἄρχων, родоначелник, егзарх, старшина, архонт, управитель оснивач, предводник, заповедник, председавајући, кнез, зачетник’, **sg. nom.:** нже сен епископъ сын злыне ерешн ~ бысть = ὃς ταύτης ἐπίσκοπος ὢν, πονηρᾶς αἰρέσεως ἀρχηγὸς ἐγεγόνει ПСС (9/9/6), н съборѣ ~ бѣвьетъ = καὶ τῆς Συνόδου ἔξαρχος ἐχρημάτιζε ПСС (17/18/11), евномиане, нмъже ~ вѣ евномиѣ = Εὐνομιανοὶ, ὧν ήγεῖτο Εὐνόμιος, A2 (64/61/44), третѣ събора емогъе ~ вѣ фотѣ = Ὁ δὲ γ’. τῆς Συνόδου, ἣ ἐξῆρχεν ὁ Φώτιος T11 (507/480/367), бити на челу, епископъ бѣваеътъ, н светаго н вьселен’скаго ~ в’торого събора = ἐπίσκοπος γίνεται, καὶ τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἔξαρχος δευτέρος Συνόδου Л1 (371/351/271), **dat. начелникоу:** тако единѣе епархѣ епископомъ къ своемоу нхъ ~ съшьдшемъ = ἄτε μιᾶς ἐπαρχίας ἐπισκόπων πρὸς τὸν αὐτῶν ἔξαρχον συνεληλυθότων ПСС (2/2/1), подоваеътъ ~ вѣжъст’вномоу ... ѣстьствоу подовнѣти се = Δεῖ τὸν ἄρχοντα, τὴν θεῖαν, ... φύσιν μιμεῖσθαι A15 (108/105/77), **acc. начелника:** ~ нмогшн велнкаго кнпрѣана = ἔξαρχον μὲν ἐσχηκῶα τὸν μέγαν Κυπριανόν ПСС (2/2/1), **pl. nom. начелници:** сего ~ познавахочъ се = ταύτης ἀρχηγοὶ ἐγνωρίζοντο ПСС (22/22/14), **dat. начелникомъ:** не подоваеътъ ~ ... окрог’тевати = Οὐ χρῆ τὸς ἄρχοντας ... μνηστεύεσθαι A15 (194/185/140), лицем’рште себѣ ... когда же владыкамъ ... нан ~ = οἱ ὑποκρινόμενοι ... ποτὲ δὲ δεσπόταις, ... ἣ ἄρχουσι Θ1 (321/304/232), **acc. начелники:** сын ѣже не тънню многыне вѣзмиѣтн роднтелѣ н ~ ерешн = τῶ μὴ μόνον πολλὸς ἐσχηκέναι γεννήτορας καὶ ἀρχηγούς τῆς αἰρέσεως A15 (67/65/46), **loc. начелницѣхъ:** о ~ = Περὶ ἀρχόντων A15 (108/105/77). • Од стсл. начальникъ (ССС, SJS.), изведеница од начало ‘почетак, власт’, сковане као калк према грчким терминима које преводи: ἀρχηγός, ἔξαρχος, ἄρχων, изведеним од глагола ἄρχειν ‘почињати, владати’, са истим двојством значења као псл. \**načeti*, *načъnъ*, \**načedlo*. У језицима у којима се, као у српском, псл. *č* изједначило са старим *e*, паретимолошки се повезује с одразима псл. предлошког споја *na čelě* ‘на челу’ а долази од старије речи начало ‘почетак’ (< начати, начънж ‘почети’) са сложеним суфиксом \*-*bn-ikъ*. ЭССЯ 21:224, Skok 1: 304–305 s.v. *čelo*, ESJS 523 s.v. *начати*, Лома 2016: 96–97.

[НАЧЕЛОЛЮБНЕ] n. ‘φίλαρχία, жудња за влашћу, властољубље’, **sg. gen. начелолюбнѣа :** ннокомъ нже ~ страстнѣ = τῶν μοναχῶν τοὺς φίλαρχίας πάθει E12 (276/262/200), **начелолюбѣа:** страстнѣ ~ обѣеътъ сы = πάθει φίλαρχίας κάτοχος ὢν C12 (477/450/346). • Српсл. сложеница од начело < стсл. начало (в. начелникъ) и глаголске именице на -нѣ од любнѣти, люблѣж, полукалк према гр. φίλαρχία, с инверзијом саставних делова сложенице тако што је објекатска допуна у српсл. у првом члану, а у гр. у другом. Потпуни калк је љубоначалне (Zett 1970: 232). Уп. начелолюбнѣвъ.

**НАЧЕЛОЛЮБНВЪ** adj. ‘φίλαρχος, властољубив’, **sg. nom.:** ть оубо такоже ~ = αὐτὸς μὲν ὡς φίλαρχος C12 (477/450/346). • Српсл. сложени придев од начело и любнѣти са суфиксом -ивъ, полукалк према гр. φίλαρχος, в. начелолюбнѣ, уп. калк исте грчке сложенице без инверзије љубоначелъствънѣ (Zett 1970: 125).

**НЕБРАЧЪНЪ** adj. в. браченѣ

[НЕВѢСТА] f. ‘νύμφη, снаха, невеста’, **sg. gen. невѣстнѣ:** жена нан моужъ ѣеѣ, ~ нан зета = ἡ γυνὴ ἣ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, νύμφης ἣ γαμβροῦ B8 (139/134/99), **acc. невѣстоу:** такоже въ ~ хрнствоу цркъвъ = ὡς τὴν νύμφην Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν Г11 (178/170/130), ѣже второ вѣ ~ ѣго цркъвъ = τὴν νύμφην αὐτοῦ Ἐκκλησίαν E11 (274/260/199). Стрп. (Вук, RJA) < псл. \**nevěsta*, уп.стсл. невѣста (SJS). Реч нејасне етимологије. Најчешће се тумачи као сложеница од негативног префикса *ne-* и од партиципа на -*to* од < \**věsty* ‘знан, познат’, партиципа перфекта пасивног од \**věděti* ‘знати’ (уп. глуж., длуж. *wěsty* ‘познат’, стсл. нзвѣсть ‘исто’, те би реч имала значење ‘непозната’, уп. струс. *nevěcъ* ‘незнање’, глуж. *njewěsty* ‘неодређен’, длуж. *něwěsty* ‘сумњив’,



τοὺς μετὰ τὸ βάπτισμα γοητείας μετιόντας καὶ μαντείας M1 (379/359/276), асс. ОБАВАНІЕ: нны же змиѣ обносеть въ нѣдрахъ, ~ тѣмъ проходите = ἄλλοι δὲ ὄφεις περὶ φέρουσιν ἐγκολπίους, γοητείαν δι' αὐτῶν μετιόντες M1 (377/356/274), нь тако чарованнїе нли ~ нѣкоє сїе приешє = ἄλλ' ὡς φαρμακεία ἢ ἐπαιοιδία τινὶ τούτῳ ἐχρήσαντο B2 (125/120/89), instr. ОБАВАНІЕМЪ: аште отравленїемъ нли ~ ... сына о҃кажогъ се навѣтѡвак'ше = Εἰ φαρμακείαις, ἢ γοητείαις τῶ νιῶ ἀπο δειχθεῖεν ἐπι βουλευσαντες K12 (347/328/252). • Српсл. глаголска именица (LPS за њу даје више потврда) од префигираног итератива псл. \**obba(ja)vati* 'бајати, врачати', за етимологију в. ОБАВННКЪ. Уп. рус.-цсл. *обавниѣ* рус. *обаяние* од свршеног глагола \**obbajati* (ЭССЯ 26: 94–95), стерп. *obajati* (RJA, Вук, ESJS 561, Skok 1:93). LPS '*incantatio*'. Нема у РКС, ДЗ, ИК, RJA, ESJS.

[ОБАВНИЦА] f. 'фармаκός, врачара', sg. асс. ОБАВНИЦΟΥ: добронзвѣстнѣ мо҃жь обрѣтає свою жено҃ ~ = Εὐλόγως ὁ ἀνήρ, εὐρίσκων τὴν αὐτοῦ γαμετὴν φαρμακὸν M1 (382/361/278). • Српсл. изведеница суфиксом *-ica* за *femininum* према м.р. ОБАВННКЪ, уп. рус.-цсл. *обавница* (ЭССЯ 26: 95). Из Ходошког преписа Синтагме Шафариковим посредством ОБАВННЦА '*incantatrix*' има и LPS, где се наводи и варијанта ОБАВАТЕЛННЦА '*incantatrix*'.

ОБАВ(Ь)ННКЪ m. 'γόης, ἐπαιοιδός, φαρμακός; врач, опсенар, тровач', sg. ном.: аште сь ОБАВННЦИ ЈАКО ~ сьобращаеть се = Εἰ μετὰ φαρμακῶν ὡς φαρμακὸς συναστρέφοιτο K12 (345/327/251), да попо҃штають се, разке аште о҃ко свештенотатъць кєсть ... нли ~ = ἀπολύεσθωσθαν, εἰ μὴ ἄρα ἱερόσυλός ἐστιν, ... ἢ γόης Π7 (453/428/329), pl. ном. ОБАВ'ННЦИ: ~же, чародѣнїе нже васьннн бѣсы приклячеште = Ἐπαιοιδοὶ δὲ, οἱ γόεις, οἱ δι' ἐπωδῶν τοὺς δαίμονας ἐφελκόμενοι M1 (378/358/276), ~ сановннцн со҃ште, распо҃гють се = Οἱ φαρμακοὶ, ἀξιοματικοὶ ὄντες, δελорτατεύονται M1 (381/361/277), dat. ОБАВННКОМЪ: нли кь ~ н влѣхвамъ ходе кєть бо҃детъ = ἢ πρὸς γόητας καὶ μάγους ἀπιῶν ἐάλω A1 (52/50/34), правило, нже влѣхвомъ себе подав'шнхъ ... нли ~ ... отло҃гаетъ = Συνόδου κανῶν, τοὺς μάντεσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότας ... ἢ τοῖς γόησιν ... καταδικάζει M1 (376/356/274), нже ~ себе подав'ша = καὶ τὸν μάντεσιν ἑαυτὸν ἐπιδεδωκότα M1 (380/360/277), асс. ОБАВННКИ: ~ влѣхвы со҃ште и ~ ... отъ цр҃кве отиѣтати повелѣваетъ = μάγους ὄντας καὶ ἐπαιοιδούς ... τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρίπτεσθαι διορίζεται M1 (378/358/275), опсенар, instr. ОБАВННЦИ: аште сь ~ ЈАКО ОБАВННКЪ сьобращаеть се = Εἰ μετὰ φαρμακῶν ὡς φαρμακὸς συναστρέφοιτο K12 (345/327/251), Јос. ОБАВННЦѢХЪ: о ... ~ = Περὶ ... ἐπαιοιδῶν M1 (376/356/274). • Српсл. (такође у ИК и код Теодосија) од стсл. ОБАВННКЪ (ССС, SJS), изведенице од глагола ОБАВАТИ, ОБАВАЖ 'бајати, врачати' сложеним суфиксом \**-bn-ikъ*. Сам глагол двојако се анализира, као \**ob-ba-va-ti* са продуктивним суфиксом *-va-*, уз указивање на српсл. гады зававати 'опчињавати змије' ИК < LPS (ESJS 561) или као \**ob-ba-ja-va-ti*, итератив од \**ob-bajati* са доцнијом контракцијом, уп. рус.-цсл. *обаавнникъ* XV в. поред раније и боље посведоченог *обавнникъ* < \**obbajavъnikъ* (ЭССЯ 26: 95, ПЕРСЈ 1: 20 s. v. *бajати*). Корен је пие. \**b<sup>h</sup>ā-* < \**b<sup>h</sup>eh<sub>2</sub>-* 'говорити' у стинд. *bhāti*, гр. φημί, лат. *fari* итд. (ЭССЯ, ESJS, ПЕРСЈ 1.сс.).

[ОБЛАКОГОННТЕЛЪ] m. 'νεφοδιώκτης, облакогонац', pl. ном. ОБЛАКОГОННТЕЛІЕ: ~ же, нже .... пророчѣв҃юште = Νεφοδιῶκται δὲ, οἱ ... προφοιβάζοντες M1 (377/357/274), dat. ОБЛАКОГОННТЕЛІЕМЪ: правило, нже влѣхвомъ себе подав'шнхъ ... нли ~ ... отло҃гаетъ = Συνόδου κανῶν, τοὺς μάντεσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότας ... ἢ τοῖς νεφοδιῶκταις ... καταδικάζει M1 (376/356/274). • Српсл. сложеница од облакъ и радне именице на *-telъ* од гоннѣ, гоннѣ (SJS, СССР), калк према гр. νεφοδιώκτης. Миклошич је у LPS има из Ходошког преписа Синтагме. Посведочена је већ у Никодимовом типичу из 1318, а још раније у рус.-цсл. преводу Пандекта Никона Црногорца (СРЈ 12: 66; најстарији рукопис из 1296). Уп. дублетно образовање ОБЛАКОГОНЬЦА. (Zett 1970: 237).

[ОБЛАКОГОНЬЦЪ] m. 'νεφοδιώκτης, облакогонац', pl. ном. ОБЛАКОГОНЦИ: ~ = Περὶ νεφοδιῶκτῶν M1 (377/357/274). • Српсл. сложеница од облакъ и радне именице на *-сь* од гоннѣ, гоннѣ (SJS, СССР), 'нагонителъ' онај који по својој вољи нагони, навраћа куда жели градоносне и олујне облаке. Калк према гр. νεφοδιώκτης (Zett 1970: 237). Док је синоним ОБЛАКОГОННТЕЛЪ преузео из раније књижевности, преводилац је *облакогоньцъ* у наслову вероватно сковао као „народскију“ реч, или можда чак преузео из народног говора. Најстарији цсл. превод за νεφοδιώκτης је *облакопрогоньникъ* у рус.-цсл. Јефремовској крмчији из око 1100, вероватно према стсл. преводу Фотијево верзије „Номоканона у четрнаест наслова“ насталом већ у X веку на подручју Бугарског царства. Свуда је у основи 61. Трулски канон са Валсамоновим коментаром. У светосавском преводу Номоканона νεφοδιῶκται преведено је описно са *облаки гонештеи*, а исти спој употребљен је и у уводу Синтагме (LVI) *облаки гонѣштнѣ*. Подробно Лома 2013б: 1046–1049.

ОБРО҃ЧЕНІЕ n. 'μνηστεία, веридба', sg. ном.: аште лн же несъстав'но кєсть ~ = Εἰ δὲ ἀσύστατός ἐστιν ἡ μνηστεία Γ15 (190/182/137), gen. ОБРО҃ЧЕНІА: еште же но҃жде ради ... бывшаго ~ = Ἐτι δὲ διὰ βίαν ... τῆς μνηστείας γενομένης Γ15 (192/183/138), dat. ОБРО҃ЧЕНІЮ: не о҃ кєште ~ раздрѣшьшо҃ се = μῆπω δὲ τῆς

μνηστείας λυθείσης Γ15 (188/180/136), съвършен'номоу же ~ соштоу = Τελείας δὲ τῆς μνηστείας οὔσης Γ15 (191/182/138), асс. оброу'ченіе: ~ во законоположнни оустановкають = Τὴν γὰρ μνηστείαν οἱ νομοθέται ὀρίζονται Γ15 (188/180/136), отъць ... можетъ раздрѣшати ~ = Ὁ πατήρ ... δύναται διαλύειν τὴν μνηστείαν Γ15 (193/184/139), аште не хотеть раздрѣшати таковое ~ = εἰ ... οὐ βούλονται τὴν τοιαύτην διαλύσαι μνηστείαν M13 (394/374/287), лос. оброу'ченіи: о ~ = Περὶ μνηστείας Γ15 (188/180/136), не сгласивъ вѣмѣ въ ~ = μὴ συμφωνήσας χρόνον ἐν τῇ μνηστείᾳ Γ15 (193/185/140), **pl. nom.** оброу'ченіа: ~ оу насъ въобразивше се = Μνηστεΐαι παρ' ἡμῶν ἐτυπώθησαν Γ14 (189/180/137). • Српсл. од стсл. обрѣченіе, глаголске именице од обрѣчѣнѣ са (SJS; CCC нема именицу, али има глагол) < псл. \*obrȅčiti (se), \*obrȅčenje, од неке синтагме с предлогом \*obъ и именицом \*rȅka у смислу руковања при закључивању веридбе, уп. рус. *ударить по рукам, рус. рукобитье, запоручиванье* (ЭССЯ 29: 109–110), такође с.-х. *заручити се, заруке, заручници*.

[**ОБРОУ'ЧНТЕЛ'СТВО**] **n.** 'μνηστρον, веридба', **sg. gen.** оброу'чнтел'ства: къ ниен пришьдшихъ вниоу ~ = εἰς αὐτὴν ἐλθόντων προφάσει μνήστρον Γ4 (165/157/119). • Српсл. суфиксална изведеница на \*-bstvo са апстрактним значењем од радне именице оброу'чнтелъ, за коју је једина потврда у LPS s.v. обрѣчнтелъ из Пролога српске (или српско-руске) редакције (prol.-mih.), где мора стајати \*оброу'чнтелъ, такође и за одатле изведен придев обрѣчнтелънъ (прѣстенъ) три су потврде, од којих једна из истог, а друге две из два друга српсл. Пролога. Уп. оброу'ченіе.

[**ОБРОУ'ЧНИЦА**] **f.** 'μνηστή, вереница, заручница', **sg. gen.** оброу'чнице: съмьрѣтїю или нною вниоу својене распре'шюу се ~ прѣжде брака = θανάτω ἢ ἄλλῃ αἰτία τῆς οἰκείας διαζευχθέντι μνηστῆς πρὸ τοῦ γάμου Γ15 (190/182/137), асс. оброу'чницоу: по селъ же поем'шомоу келюу ~ = μετὰ δὲ τοῦτο γήμαντος αὐτοῦ τὴν μνηστῆν Γ9 (176/168/127), и женоу ~ именовѣтъ = καὶ γυναῖκα τὴν μνηστῆν προσαγορεύει Γ15 (188/180/136), въ женоу поемати ... нѣтїю бык'шоу = εἰς γυναῖκα λαμβάνειν, ... μνηστῆν тинос γενομένην Γ15 (190/181/137), нже свою ~ ... растлвѣ = Ὁ τὴν ἰδίαν μνηστῆν .... φθείρας M13 (394/374/287), **instr.** оброу'чницею: съ своєю ~ прѣжде брака съвъкоупнтъ се = τῇ αὐτοῦ μεμνηστευμένη πρὸ τοῦ γάμου μυχθείη Γ15 (187/179/136), лос. оброу'чници: о распре'шен се ~ = ἐπὶ τῇ ἀποζευχθείᾳ Γ15 (190/181/137), **pl. dat.** оброу'чницамъ: бестоуднѣ во къ ~ входеште къждо = ἀδεῶς γὰρ ἐπὶ τὰς μνηστευόμενας εἰσερχόμενος ἕкаστος Γ15 (189/181/137). • Српсл. изведеница суфиксом \*-bnica од глагола стсл. обрѣчнѣ < псл. \*obrȅčiti, \*obrȅčьnica, ЭССЯ 29:116. У познијим преписима Законоправила изгледа да оброу'чница стоји уместо оброу'чница како је у Иловичкој крмчији (LPS s.v. обрѣчница). Уп. оброу'ченіе.

[**ОБРОУ'ЧЕН'НЪ**] 'μνηστευόμενος, верен (о девојци), испрошен', **pt. praet. pass. f. sg.** асс. оброу'чен'ною: нже нномоу ~ растлѣвае ... тоидмъ вѣше = ὁ τὴν ἄλλω μεμνηστευμένην φείρων ... ἐκολάζετο Γ15 (188/180/136), нже съ тоуждоу или ~ нною сьрастлѣвае се ... повнн'нъ боудеть = Ὁ ἀλλοτρία γαμετῆ, ἢ μεμνηστευμένην ἑτέρω συμφθειρόμενος ... ἐγκληθήσεται M13 (396/376/289), **pl. loc.** оброу'чен'ныхъ: о женахъ ~ = Περὶ γυναικῶν μεμνηστευμένων Γ15 (187/179/136). • Српсл. партицип претерита пасивни оброу'ченъ од оброу'чнѣ (в. оброу'ченіе) „појачан“ суфиксом \*-ьль, одатле поименичење на -ica оброу'чница 'вереница' за које LPS s.v. обрѣчница даје три потврде, из ИК и двају српсл. хомилијара XIII и XIV века. За *обручити* 'заручити, верити (се)' РКС има потврде само из српскословенских текстова. RJA 8: 475 каже: „Po svoј prilici ovo nikada nije bila narodna riječ“.

**ОБРОУ'ЧНВ'И** 'μνηστευσάμενος, вереник', **pt. praet. act. m. sg.** ном. оброу'чнв'и: не попогстнтъ се ~ ннон съвъкоупнтѣ се женѣ = οὗ παραχωρηθήσεται ὁ μνηστευσάμενος ἑτέρα συναφθῆναι γυναικί Γ15 (190/182/137), **sg. dat.** оброу'чнвшомоу: еште ~ жнвоу соштоу = ἔτι τοῦ μνηστευσάμενου περιόντος Γ15 (188/180/136), **pl. acc.** оброу'чнвшене: дрзноутъ нѣци на ~ се = тоλμήσαιέν τινες τοῖς μνηστευόμενοις Γ15 (193/184/139). • Српсл. партицип перфекта активни од оброу'чнѣ, в. оброу'ченіе.

**ОГЛАГОЛАНІЕ** **n.** 'κατηγορία тужба', **sg. nom.:** развѣ аште оправданїа царскаго сьгрѣшенїа ~ обьдържнтъ = πλὴν εἰ μὴ καθοσιώσεως ἐγκλημα ἢ κατηγορία περιέχει D10 (236/225/171), **dat.** оглаголанїю: нъ прѣвѣе же рече ~ подвнзати се = Μὴ μέντοι πρότερόν, φησι, τὴν κατηγορίαν ἐνίστασθαι D10 (237/226/172), ~ же, рече, отъ нѣкыхъ подвншоу = κατηγορίας δὲ, φησι, πρὸς тинос κινήσειс X1 (527/498/381), асс. оглаголанїе: ~ свештен'ника никто же отъ людскихъ властель да соуднтъ = Κατηγορίαν ἱερέως, οὐδεις τῶν λαϊκῶν ἀρχόντων δικάζει D10 (236/225/171), не приета быти ... въ ~ = μὴ δεκτὸν εἶναι ... εἰς κατηγορίαν D10 (238/226/172), **instr.** оглаголанїемъ: или ~ неволею обанчѣнъ бывъ = ἢ κατηγορίας ἀπελεγχθεῖς ἀκουσίως M7 (387/367/282). • Српсл. од стсл. оглаголанїе, глаголска именица од оглаголати 'оптужити, окривити' (ССС,

SJS), рус.-цсл. у значењима ‘оптужба, клевета, приповедање, објашњење, појам, управна реч’ (СРЈ 12: 233–234).

[ОГЛАГОЛОУЈЕН] ‘κατηγορῶν тужитель’, pt. praes. act. **m. sg. gen.** оглагологуштаго: нн же лице ~ нн же вѣроу сματратн = μήτε πρόσωπον τοῦ κατηγοροῦντος, μήτε θρησκείαν σκοπεῖν D10 (237/225/171), dat. оглагологуштомоу: нь нн же домашнихъ ~ приводити подоваѣть свѣдѣтелє = ἀλλ’ οὐδὲ οἰκειακούς τὸν κατηγοροῦντα παράγειν δεῖ μάρτυρας D10 (239/228/173). • Српсл. изворно би m. nom. sg. гласио оглагологуен < -ѣ, партицип презента активни од оглаголатн, в. оглаголаніе.

ОГЛАГОЛЬНИКЪ **m.** ‘κατήγορος, тужилац, тужитель’, **sg. nom.:** ~ же въ соудништн прѣпровождаете ... не възвраниаете се = Ὁ μέντοι κατήγορος, τῷ δικαστηρίῳ ἐνδιατρίβων ... οὐκ εἴργεται D10 (235/224/170), ~ ... не можетъ приводити = Ὁ κατήγορος ... οὐ δύναται παράγειν D10 (240/229/174), свонды оустрыллиеніемъ быти таниннихъ ~ = δι’ οἰκείας ὀρμῆς γενέσθαι τῶν κρυφίων κατήγορος M7 (387/367/282), не възмогы же оуказати ~ = ὁ δὲ μὴ ἰσχύσας ἀποδείξει κατήγορος X1 (527/498/381), **pl. nom.** оглагольници: аште ли ... संबодни боудотъ ~ = εἰ δὲ ... ἐλεύθεροι εἶεν οἱ κατήγοροι D10 (237/226/172), писаніемъ ~ оутврѣдетъ се = ἐγράφως οἱ κατήγοροι ... ἀσφαλίζονται D10 (237/226/172), loc. оглагольницѣхъ: о нже въ соудништнхъ ~ = Περὶ τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατηγορῶν D10 (237/225/171). • Српсл. изведеница од глагола стел. оглаголатн (в. оглаголаніе), сложеним суфиксом \*-ън-икъ. Миклошич по Шафариковом испису наводи оглагольникъ ‘accusator’ из Ходошког рукописа Синтагме те српсл. Златоуста из 1574. и још једног неразрешеног извора (par.). Уп. рус.-цсл. *оглагольникъ* у значењу ‘тужилац, лажливац, клеветник’ (СРЈ 12: 234).

ОГЛАШЕНЫ, ОГЛАШЕН’НЫ **m.** ‘κατηχούμενος, оглашен’, pt. praet. pass. **m. sg. nom.** оглашень: ~ бывъ крѣстн се = κατηχηθεὶς ἐβαπτίσατο A2 (73/70/49), det. оглашен’ны: аште ли же не отъ вѣса, рече, ~ стожанемъ кестъ = Εἰ καὶ μὴ ὑπὸ δαίμονος, φησὶν, κατηχούμενος ἐνοχλεῖται B1 (121/117/87), gen. оглашен’наго: ~ вѣсноушта ... възвраниаетъ крѣштати се = Κατηχούμενον δαιμονῶντα ... κωλύει βαπτίζεσθαι B1 (121/116/87), нн же ~ да обрѣзоуѣтъ = μήτε κατηχούμενον περιτεμένεω B4 (127/123/91), **pl. gen.** оглашен’нынхъ: нже испад’шее отъ ~ неповин’ные прѣзрѣти = Οὐδὲ τοὺς περιτεπτοκότας τῶν κατηχουμένων ἀνευθύνους περιδεῖν A1 (58/56/39), въ новѣ отъ ~ трѣды отлог’инкы се = ἄρτι τῆς τῶν κατηχουμένων ἀγέλης ἀφθορισθεὶς L1 (371/351/271), dat. оглашен’нынмъ: аште во ~ семоу непроштен’но кестъ быти = εἰ γὰρ τοῖς κατηχουμένοις τοῦτο οὐκ ἐφεῖται = A2 (76/73/52), acc. оглашен’ныне: поучевати ~ непоставлен’номоу отъ епископа повелѣвауштоу = μὴ ἐφορκίζειν τοὺς μὴ προαχθέντας ὑπὸ ἐπισκόπων κελεύοντος B3 (125/121/90), instr. оглашен’нынми: съ ~ молити се = τοῖς κατηχουμένοις συνεύχεσθαι A1 (58/56/39), съ ~ нсходити = τοῖς κατηχουμένοις συνεξέρχεσθαι A12 (103/100/72), оглашен’нынмъ: съ ~ съпримшь се = εἰς τοὺς κατηχουμένους καταλεγείς B1 (121/117/87), loc. оглашен’нынхъ: о открь’шиныхъ се ~ = Περὶ τῶν ἀρνησαμένων κατηχουμένων A1 (58/56/39), **f. sg. nom.** оглашен’на: ~ же нарече = Ἡ κατηχουμένη γυνή, φησὶ B1 (119/115/85), **n. sg. nom.** оглашен’ноуе: аште отроуе, рече, ~ ... пристоупль = Εἰ παιδίον φησὶ, κατηχούμενον ... προσελθὼν B1 (120/115/86). • Славенизам, поименичен партицип претерита пасивног, калк према гр. κατηχούμενος (парт. през. пас. од κατηχέω). Уп. стел. оглашен’ын, оглашень’нын (SJS, ESJS 176–177 s.v. *glasъ*). Уп. радну именицу оглашеникъ κατηχητικόν која је потврђена у Свјатослављевом Изборнику (1073) и летопису Перејаслава Суздаљског из XIII в. (по LPS) и рус.-цсл. *оглашеникъ (-никъ)* у значењима ‘оглашени, књига поука за оглашене и клеветник’ (СРЈ 12: 236–237). Уп. *катхуоумень*.

[ОПРАВДЫТЕЛЪ] **m.** ‘ἔκδικος, едик, јавни бранилац’, **pl. nom.** оправдытеліе: нхже ради н ~ бывають = δι’ οὗς καὶ οἱ ἐκδικοὶ γίνονται E33 (309/294/223). • Српсл. радна именица изведена суфиксом \*-telъ од оправд’ити ‘оправдати, одбранити, justum censere’ (CCC, SJS, PKC). Уп. дикен, отъмститель.

ОРОУЖНИКЪ **m.** ‘ὀπλίτης, војник’, **sg. dat.** оружннкоу: доуховномоу бо ~ доуховнаа пишта состојаніе = πνευματικῶ γὰρ ὀπλίτη πνευματικῆ τροφῆ, σύστασις T5 (491/463/356). Од стел. оржжннкъ (CCC, SJS), изведеница на -ън-икъ од оржжнн < псл. \**oržъje* (ESJS 594), калк према гр. ὀπλίτης ‘тешко наоружани пешадица’ од ὄπλον ‘опрема, оружје’. Овде у споју с пνευματικός у пренесеном значењу борца за веру.

[ОТЪМСТИТЕЛЬ] **m.** ‘ἔκδικος, старатель’, **pl. dat.** отъмстителиемъ: коголюбив’нишмъ епископомъ нан ~ прилежательно да боудетъ = Τοῖς θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις ἢ ἐκδίκους ἐπιμελὲς ἔστω E13 (278/265/202). • Српсл. радна именица изведена суфиксом \*-telъ од отъмст’ити ‘осветити, одбранити’, деноминала од мьсть ‘одмазда’ (ESJS 519). У LPS за отъмститель ‘vindex’ потврде само из двају српсл. извора, Похвалног слова кнезу Лазару из око 1400. и превода Хомилија Исака Сирина из XV в.

[отравлѣнїе] п. ‘фарμακεία, тровање, дрогирање’, **pl.** пом. отравлѣнїа: ~ же нлн оубѣвають нлн оубѣ оубѣ нстоупають = Αἰδὲ φαρμακείαι ἢ ἀναίρουσιν ἢ τῶν φρενῶν ἐξίστωσι M1 (380/360/277). • Српсл. од стсл. (?) отравлѣнїе (Константиново житије, SJS; CCC нема), глаголске именице од псл. *\*ob-traviti* ‘отровати’. Псл. глагол *\*traviti* је каузатив од псл. *\*truti, trovq* са дужењем коренског вокала. Изворно значење глагола је ‘хранити (се)’, одатле поствербал *\*trava*, првобитно ‘храна (првенствено: зељаста, сточна’, одатле и сво биле (*trave*), хранљиве, лековите, али и отровне; поствербал од *\*ob-truti* је *отров* (Skok 3, 494 s.v. *trava*, 507 s.v. *trovati*; ESJS 976). Миклошич даје за отравлѣнїе потврде из Иловичке крмчије и Ходошког зборника (ова друга је свакако из превода Синтагме); реч је и рускословенска (*отравление*). У RJA *отрављење* само из Стулићева речника, где је вероватно русизам.

[отравњннкъ] ‘фарμακεία, тровање, дрогирање’, **pl.** лос. отравннцѣхъ: о ... ~ = Περι ... φαρμακεῖων M1 (376/356/274). • Српсл. схваћено од преводиоца као *poimen agentis*, уп. навезатељ; Новаковић даје као грчки еквивалент *фарμακεῖος*, али би генитив множине одатле био *фарμακείων*. У LPS отравњннкъ ‘фарμακεύς’ претежно из српсл. извора, један је и ХЗ, вероватно превод Синтагме из тог зборника (в. отровњннкъ), и рус.-цсл. *отравникъ* (СРЯ 14: 7), За етимологију в. отравлѣнїе.

[отровњннкъ] м. ‘φαρμακός, травар’, **pl.** асс. отровннкы: велнкын же васлїе .... ~ ооуждаєть = Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ... φαρμακὸς ... καταδικάζει M1 (379/359/276). • Српсл. *poimen agentis*, изведеница сложеним суфиксом *\*-bn-ikъ* од псл. *\*traviti* ‘травати’. У LPS отровњннкъ ‘фарμακεύς’ с једином потврдом из српсл. извора. РКС даје потврду из Душановог законика. Од рукописа ДЗ, у Призренском, на којем је Новаковић засновао своје издање, чита се у члану 109 отравњннкъ, као и у Раковачком рукопису, чија су читања посредством Шафарикова издања ушла у РКС; од старијих и бољих рукописа Атонски и Бистрички тог члана немају, а Струшки има отравњннкъ (Новаковић 1898: 84). LPS има отравњннкъ из Ходошког зборника, а пошто Новаковић л.с. каже да се ни у Ходошком рукопису ДЗ тај члан не налази, преостаје закључак да га је Шафарик црпао управо из превода Синтагме у саставу истог зборника. Како се у српском одговарајући појам не исказује глаголом *отравити* него *отровати*, варијанту отравњннкъ ваља сматрати славенизмом а *отровник* може бити српски народни (или посрбљен црквенословенски) назив за травача.

отроковница f. ‘κόρη, девојка, девојчица’, **sg.** пом. ~ сьвькоупити се съ нимъ = ἡ κόρη συναφθῆναι αὐτῷ Γ15 (194/185/140), ген. отроковнице: аште н отьць ~ оумоленъ бывъ простиль ѣсть = εἰ ὁ πατήρ τῆς κόρης παρακληθεὶς συνεχώρησεν A13 (107/104/76), по сѣд’моуѣт’номъ врѣмени ~ не доврѣ оброч’нїа происхождаюу = μετὰ τὸν ἑπταετῆ χρόνον τῆς κόρης οὐ καλῶς αἱ μνηστεῖαι προῦβαιον Γ15 (189/181/137), dat. отроковници: лѣтъ ѣсть ~ отиѣтати се брака = ἔξῃσσι τῇ κόρη ... παραιτεῖσθαι τὸν γάμον Γ15 (194/185/140), растлнвшен се ~ да дасть антроу једноу злата = τῇ φθαρείσῃ κόρη διδῶτω λίτραν μίαν χρυσοῦ Γ30 (211/202/153), асс. отроковницеу: ннако же моч’нть се въсхытнвн ~ = Ἄλλως δὲ κολάζεται ὁ ἀρπάσας κόρην A13 (107/103/75), нже ~ оубо нѣкоу оброч’н = ὁ κόρην μὲν τινα ἐμνηστευσατο Γ9 (176/168/127), поноуднвы ~ н растлнвъ тоу да оубѣжеть се ѣмоу носъ = Ὁ βιασάμενος κόρην, καὶ φθείρας αὐτὴν ῥινοκοπέισθω Γ30 (211/202/153), instr. отроковницеу: нже съ дѣвою ~ амѣшан се = Ὁ παρθένω κόρη μινύμενος Γ30 (211/202/153), **pl.** асс. отроковнице: оброч’нѣныѣ выв’шее ~ повелѣваєть оброч’нвшнмъ пакн оустраити = Τὰς μνηστευθείσας κόρας ... κελεύει τοῖς μνηστευσάμενοις αὐτῆς ἀποκαθίστασθαι A13 (104/101/73). • Српсл. < стсл. отроковница (ССС, SJS,) < псл. *\*otъrokovica*, изведеница суфиксом *\*-ica* од присвојног придева *\*otъrokovъ* од *\*otъroky* (ЭССЯ 38:126, ESJS 605), в. отрокъ. У српском није народна реч; RJA даје једину потврду из Стулићевог речника ‘puella’, са назнаком да је из руског језика. Уп. рус.-цсл. *отроковица* у значењу ‘девојчица, девојка и слушкиња, робиња’ (СРЯ 14: 20). LPS даје потврду из Остромировог јеванђеља (XI в.).

отрокъ м. ‘παῖς, дете’, **sg.** пом. аште лн ... оуцѣломоудривъ се ~ възвратитъ се = Εἰ δ’... σωφρονήσας ὁ παῖς ἐπανήξει K12 (347/328/252), асс. отрока: не ... освѣждаєть отъ подвластїа ~ = Οὐ ... ἐλευθεροῖ τῆς ὑπεξουσιότητος τὸν παῖδα T4 (484/456/350). • Српсл. < стсл. отрокъ (ССС, SJS) < псл. *\*otъroky*, сложеница *\*ot-roky* са предлогом *\*ot(ъ)* у функцији негације и поствербалом од *\*rekti* као другим чланом: ‘који још нема способност или право говора’, у старословенском о детету (уп. за значење и структуру сложенице лат. *in-fans* (в. нн’фасъ), у старосрпском о припаднику најнижег сталежа без сопственог земљишног поседа, некој врсти роба феудалног господара који нема право да говори на сабору или већању, тј. правно је малолетан, неслободан (Skok 3: 120–122 s.v. *reči*, ESJS 605, ЭССЯ 38:126–131; о стсрп. правној формули лѣдъ отрокъ в. Lota 2012: 92–94). У српскословенском реч се употребљава у свом црквенословенском, а не у старосрпском значењу. При преводима византијских правних споменика грчка реч *παῖς* се доследно преводи са *отрокъ*, а *κόρη* са *отроковица*. У Софијском рукопису *Списа о седам узроста човекових*, треће доба, од 15. до 22. године, назива се *отрок* (Ђ. Бубало у ЛССВ 483–485).

**ΟΤΡΟΓΙΕ Π.** ‘παῖς, παιδίον, дете’, **sg. nom.** аште ~ , рече, отъ нѣкоего мѡυжа оскврѣнитъ се = Εἰ παιδίον, φησὶν, ὑπότινος ἀνδρὸς μολυνθεῖη A14 (108/104/76), **gen.** οτρογιете: крѣвь ~ бодома съ брашноμъ мѣсеште = αἷμα παιδὸς ἐκκεντουμένου, ἀλεύρω συμφύροντες A2 (65/62/44), **dat.** οτρογιετογ: ιεште ~ соуштоγ бив’шеие = ἔτι παιδὸς ὄντος, γεγονὸς B3 (126/122/90), и приключитъ се оумираѣти ~ = καὶ συμβῆ τελευτᾶν τὸν παῖδα D4 (217/207/158), **acc.** οτρογιε: аште ... на бракъ нздасть ~ жен’скъ поль или мѡυжьскъ = Ἐὰν ... εἰς γάμον ἐκδώση παῖδα θήλειαν ἢ ἄρρενα D4 (217/207/158), **pl. nom.** οτρογιета: ιαкоже агаран’скаа крѣштанаема ~ ... χριστιане не вымѣняють се = ὡσπερ οἱ τῶν Ἀγαρηνῶν βαπτιζόμενοι παῖδες ... Χριστιανοὶ οὐ λογίζονται B3 (126/121/90), **dat.** οτρογιетемъ: раждаемымъ ~ прѣотца клѣшти адама = τοὺς τικτομένους παῖδες ἐκ τοῦ προπάτρος ἔλκειν Ἀδὰμ A2 (68/65/46). • Српсл. < стсл. οτρογια (ССС, SJS) < псл. \*отъроѣ, -ѣте, изведеница суфиксом -ѣ, -ѣте од \*отърокъ (ЭССЯ 38:116–117, ESS 605). РКС даје потврде само из српскословенских текстова. У A14 Суботин преводи ‘момак’.

**ΟΤΥЦЕΟΥΒЕНТЕΛ Μ.** ‘πατροκτόνος, оцеубица’, **sg. nom.:** въ тынницахъ да погытають се, развѣ аште оубо ... или ~ = οἱ ἐν φυλακαῖς ἀπολυέσθωσθαν, εἰ μὴ ἄρα ... ἢ πατροκτόνος Π7 (453/428/329). • Српсл. сложеница од отьць и радне именице на -telъ од оубити. Калк према гр. πατροκτόνος (Zett 1970: 239). Миклошич у LPS има потврду из српсл. Михановићевог хомилијара (XIII в.) за отьцеовениць које у наслову одреднице нормализује у отьцеовениць.

**ΟΤΥЦЬ Μ.** ‘πατήρ, отац, црквени отац, Бог отац’, ‘πνευματικός πατήρ, духовни отац’, **sg. nom.:** нь обаче, рече велнкы съ ~ = ἀλλ’ ὁμως, φησὶν ὁ μέγας οὔτος Πατήρ A2 (61/58/41), аште и ~ οτροковнице ... простналь кестъ = εἰ ὁ πατήρ τῆς κόρης ... συνεχώρησεν A13 (107/104/76), и вьсходешен оубо соутъ ... ~ и мати = καὶ ἀνιόντες μὲν εἰσιν, ... πατήρ καὶ μήτηρ B8 (132/127/94), аште ~ и сынь ... съвькопеть се = εἰ πατήρ καὶ υἱὸς ... συναφθεῖεν B8 (135/130/97), здѣ же догховнѣи сън ~, къ οτρογιетоγ = ἐνταῦθα δὲ ὁ πνευματικός οὔτος πατήρ, πρὸς μὲν τὸν παῖδα B8 (144/139/103), прославитъ се ~ синоμъ о светомъ догчѣ = δοξασθήσεται ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι E11 (266/153/193), аште ~ оглагоиеть = Ἐὰν πατήρ κατηγορήσῃ K9 (341/323/248), **gen.** отца: χριστιανннъ кестъ вѣроуиен ѣдино быти божьство въ равнѣ власти ~ и сына и светаго догха = Χριστιανὸς ἐστὶν ὁ πιστεύων μίαν εἶναι θεότητα, ἐν ἰσῆ ἐξουσία, τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ΠСС (51/49/33), по срѣдѣ бо ~ и сына мало нѣко растоупиеніе = μεταξύ γὰρ πατρὸς καὶ υἱοῦ, μικρά τις διάστασις B8 (131/126/94), вьноуци подходить лице своиего ~ = οἱ ἔγγονοι ὑπεισέρχονται τὸ πρόσωπον τοῦ ἰδίου πατρὸς K12 (342/324/249), **dat.** отцоγ: велнкомоγ оубо ~ афанасію ... отгнаноγ = Τοῦ γοῦν μαγάλου Πατρὸς Ἀθανασίου ... ἀφηρημένου ΠСС (18/18/12), догчѣ светын ѣдиносоушт’нѣ ~ и сыноγ = τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμότιμον Πατρὶ καὶ Υἱῷ ΠСС (18/18/13), догча светаго ѣдиночьст’на ~ и сыноγ = τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμότιμον Πατρὶ καὶ Υἱῷ ΠСС (49/47/31), мѡυдрьствоуште ... сына божїа и светаго догха нносочштна ~ = φρονοῦντες, ... τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἑτερούσια τῷ Πατρὶ A2 (62/60/42), ѣдиносоуштна оубо вѣрѡвахоγ ~ = ὁμοούσιον μὲν ἐπίστευον τῷ Πατρὶ A2 (67/64/45), тоіе ~, и праштауштоγ сьгрѣшеніе = τοῦ ταύτης πατρὸς, καὶ συχωροῦντος τὸ ἐγκλημα A13 (106/103/75), не бо кестъ моштно ~ и сыноγ ... съвькопннѣ се = οὐ γὰρ οἶον τε πατέρα καὶ υἱὸν ... συναφθῆναι B8 (137/132/98), сынь же къ ... и къ пльтьскомоγ своіеμογ ~ прьвьго ιако и къ ~ = υἱὸς δὲ, πρὸς ... καὶ πρὸς τὸν σαρκικὸν αὐτοῦ πατέρα, πρώτου, ὡσπερ καὶ πρὸς τὸν πνευματικὸν B8 (144/139/103), съпокланяеть се ~ и светомоγ догхоγ = συμπροσκυεῖ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον E6 (260/247/189), **acc.** отца: ιако ιаже велнкого ~ златогста ... држатн се = οἷα τὰ τοῦ μεγάλου πατρὸς Χρυσοστόμου ΠСС (16/16/11), да не глаголють оубо ιако въ ~ и сына и светаго догха крѣштанть се = μὴ γὰρ λεγέτωσαν, ὅτι εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα βαπτίζονται A2 (61/58/41), нынѣ оубо ιако ~ ιαваитн се = νῦν μὲν ὡς Πατέρα φαίνεσθαι A2 (65/62/44), бывають во въ мѣсто ~ и сына пашенози = γίνονται γὰρ, ἀντὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ, σύγγαμβροи B8 (137/132/98), сьраспннауштн сыноγ ~ и светаго догха = συσταυροῦσα τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα E35 (313/298/227), **loc.** отци: не могоγ ιаже по ~ или по матери ... поіети = Οὐ δύναμαι τὴν πρὸς πατρὸς ἢ μητρὸς θείαν B8 (142/137/102), **pl. nom.** отци: не бы стрьпѣлн толннѣ светїн ~ = οὐκ ἂν ἠνέσχοντο οἱ τοσοῦτοι ἅγιοι Πατέρες ΠСС (23/24/15), божьствннѣ ~ град’скыннѣ зазрѣвшѣ многымъ закономъ = οἱ θεῖοι Πατέρες τοῖς πολιτικοῖς ἐρῶσθαι πολλὰ φράσαντες νόμοις ΠСС (25/26/16), богносннѣ ~ нзгласнше = θεοφόροι Πατέρες ἐκπεφονήκασιν ΠСС (49/47/31), ~ прѣнесоше на неделю = οἱ Πατέρες μετενηνόχασιν ἐπὶ τὴν κυριακὴν Π7 (430/408/314), **gen.** отьць: древннѣе же божьствннѣхъ ~ прѣданіе = ἀρχαία τῶν θείων Πατέρων παράδοσις B2 (128/123/92), **dat.** отцемъ: обыгата и нже о насъ оустронвшннѣ ~ да послѣдогемъ = τῷ ἔθει, καὶ τοῖς τὰ καθ’ ἡμᾶς οἰκονομήσασи Πατράσιν ἀκολουθητέον A2 (61/59/41). •

Стерп. < псл. \**otъьь* (ЭССЯ 39:168–173, ESJS 611–612, Skok 2: 576–577), уп. стсл. отъць итд. Реч имају сви словенски језици и заступљена је у потврдама од најстаријих времена. За појам *оца* имамо два праиндоевропска термина: \**ph<sub>2</sub>ter-* > стинд. *pitar-*, јер. *hayr*, гр. *πατήρ*, стир. *athir*, гот. *fadar*, тох. *A pācar*, В *pācar* и \**atta* > хет. *atta*, лат. *atta*, гр. *ἄττα*, гот. *atta*, псл. \**otъьь*, изведеница \**at(t)-ikos*). У праиндоевропском је \**ph<sub>2</sub>ter-* имало значење врховног бога тј. колективног Оца (био је класификациони термин) док је \**atta* фамилијаран термин и означавао је оца у телесном смислу, ‘отац хранитељ, онај који подиже дете’. Оба термина су могла упоредо постојати. У језицима где се среће само \**atta* у значењу ‘оца’, као што је и словенски, мора да је дошло до великих промена у религијским схватањима и друштвеном устројству, те није остало ни трага од старе митологије у којој је владао један бог „отац“ (Бенвенист 2002: 138–139). У В8 (стр. 144) на два места се помиње духовни отац, πνευματικός πατήρ, противстављен телесном (σαρκικός πατήρ, плътскын отъць).

[ОТЪЧАННИКЪ] **m.** ‘πάτρων, патрон’, **sg.** асс. отъчаника: не свѣдѣтельствоуютъ ... на бык’шаго кѣмоу ~ = Οὐ μαρτυρεῖ ... κατὰ πατρῶνος Д10 (242/230/176. ). • Српсл. изведеница од \**otъьь*, уп. отакъ. При недостатку других потврда, можда креација самог преводиоца, који је на основу речи ‘отац’, према грчком -ων- < лат. -он- додао -(j)an- и поименичујући суфикс -икъ.

ОТЪЧЕВЪ **adj.** ‘τοῦ πατρός, очев’, **m. pl. dat.** отъчевѣмъ: не належитъ ~ сьродникомъ = κληρονομία οὐκ ἀνήκει τοῖς πρὸς πατρός συγγενέσιν П17 (465/439/337), **f. sg. nom.** отъчева: како ~ волиа дръжитъ се = ἡ τοῦ πατρός γνώμη κρατεῖ Г15 (192/184/139), **instr.** отъчевою: дроугъ сь дроугомъ сьрастѣваюште ... или сынъ сь женою ~ = πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ υἱὸς εἰς γυναῖκα πατρός, Г9 (176/169/128), сь ~ посадницею ѿѣснтъ се = τῇ τοῦ πατρός παλλακῆ μιχθείη К12 (345/327/251), **n. sg. gen.** отъчева: приѣмлютъ дѣти тріе чинстаго богат’ства ~ = λαμβάνουσιν οἱ παῖδες τὸ γ’. τῆς καθαρᾶς περιουσίας τοῦ πατρός Ф1,(512/484/372), **pl. nom.** отъчева: насѣдovatи жнваиа страна ѿже дѣтна ~ в’са = κληρονομεῖν τὸ ζῶν μέρος, τὰ τοῦ παιδὸς πατρῶα πάντα К12 (345/326/251). • Стерп. < псл. дијал. \**otъчевъ*. Присвојни придев начињен од псл. \**otъць(jъ)* (в. отъць) суфиксом -евъ, ван српско-хрватског слабо посведочен: буг. фитоним *отчево гроздје* ‘*Ribes grossularia*’, слн. *оѣен* (које може бити од *оѣе* ‘отац’), пол. дијал. *ojczewski* ‘који има живе родитеље, није сироче’ (ЭССЯ 39: 173). Овде најраније посведочен (РКС даје потврду из једног писма из 1442. (отѣвѣ дхшѣ) и две из летописа (XV–XVI в.; Миклошич у LPS s.v. отъчевъ са „misc.-šaf“ придодаје лик у верзији Синтагме из Ходшког зборника и додаје потврду у Михановићевом Петокњижу српске редакције из XVI века). Црта српског народног језика у преводу Синтагме.

ОТЪЧЪ **adj.** ‘του πατρός, очев’, **n. sg.** асс. отъче: како оубо сыноу ниде ~ ѿвльшоу = ὡς τοῦ μὲν Υἱοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς φανερώσαντος Е11 (266/153/193) • Српсл. < стсл. отъць (ССС, SJS) < псл. \**otъць(jъ)*, (ЭССЯ 39: 181, ESJS 611), посесив на \**jъ* од \**otъьь*, в. отъць. РКС даје потврде само из српскословенских текстова (Житије Св. Симеона од Првовенчаног, његова Мљетска повеља; Теодосије). Ова једина потврда у преводу Синтагме представља књижевну црту и архаизам, уп. отчевъ.

ОТЪЧСКИЪ, -ЫН **adj.** ‘πατρῶος, τοῦ πατρός, очев, отачки, очински’, **m.** асс. отъчскын: продаѣтъ се за скон кѣмоу дльгъ нан за ~ = πωλεῖται δι’ ἴδιον αὐτοῦ χρέος, ἢ διὰ πατρῶον А4 (80/77/55), **pl. gen.** отъчскихъ: како нѣкаа отъ ~ обычан попоугстише творити = οἷς τῶν πατρῶων ἐθῶν Г17 (198/189/143), **pl. acc.** отъчские: повелѣваѣтъ прѣдѣлы ~ хранити = κελεύει τοὺς ὄρους τῶν Πατέρων Х4 (530/500/383), **f. nom.** отъчскаа: кѣгда же ~ снѣа правниница бысть = ὅτι δὲ τὸ τῶν Πατέρων τουτὶ κανόνιον ἐγεγόνει П7 (449/424/327), **n. sg. nom.** отъчскоје: ничтоже нно можета снѣе вѣвести ~ оубокоеніе = ἐπεὶ οὐδὲν ἄλλο δύνανται οὕτως εἰσαγαγεῖν πατρικὴν διάθεσιν В8 (143/138/103), отъчско: какоже нѣко насѣдѣѣ ѿвѣ ~ прѣшьдѣ на вьноуки = ὥσπερ τις κληρὸς δηλαδὴ πατρῶος διαβάς ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους В8 (121/117/87), **gen.** отъчскаго: н кроиѣ ~ сьпристаніа женитъ се = καὶ χωρὶς τῆς τοῦ πατρός συναινέσεως γαμεῖ Г2 (161/154/116), асс. отъчскоје: прѣтварати ~ подовѣаѣтъ правно = μεταποεῖν τὸν τῶν Πατέρων προσήκει κανόνα П7 (449/424/327), **pl. nom.** отъчскаа: ~ сьгрѣшеніа не поврѣждають = τὰ τῶν πατέρων ἀμαρτήματα οὐ καταβλάπτει П7 (457/432/332), **pl. dat.** отъчскимъ: ниже апостолскын [sic!] ни же ~ правиломъ свидитъ се = οὔτε τοῖς Ἀποστολικοῖς, οὔτε τοῖς Πατρικοῖς κανόσι докеῖ П7 (461/435/334), **pl. acc.** отъчскаа: ~ отъмѣтати прѣданіа = Πατρικὰς ἀθετεῖν παραδόσεις Н4 (420/399/307), **adv.** отъчскы ‘патрикѣс, очински’: ~ прѣвѣѣе запрѣштати повелѣваѣтъ = πατρικῶς πρότερον ἐπιτιμᾶσθαι κελεύει Т9 (504/477/365). • Српсл. од стсл. (?) отъчскъ (SJS, СССР нема) < \**otъцьскъ(jъ)* од \**otъьь*, уп. отъць (ЭССЯ 39:182–183, ESJS 611). У савременом језику је *отачки* славенизам (*праотачки, светоотачки*), у РКС једине две потврде су из српскословенски писане повеље деспота Стефана Хиландару.



**ΟΤΥΪΣΤΒΟ** **п.** ‘πατρίς, отаџбина’, **sg. gen.** οτυΪσтва: κεγε по ноуџдн својеџо ~ отпадшнхъ = τῶν κατ’ἀνάγκην τῆς ἰδίας πατρίδος ἐκλεπτοκότων A9 (93/90/65), блаженнѣншаџо архїепнскопа ... нашеџо ~ = τὸν δὲ μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον ... τῆς ἡμετέρας πατρίδος E2 (273/259/198), **dat.** οτυΪστωџ: кь нстннномоџ ... възвратнтн се ~ = ἐπανέναι πατρίδα T5 (498/470/361), **acc.** οτυΪσтво: ιαко дрѣвннїе нштемь ~ ран = ὅτι τὴν ἀρχαίαν ζητοῦμεν πατρίδα, τὸν παράδεισον E2 (253/241/184). • Српсл. < стсл. οτυΪство (CCC, SJS) < псл. \**otъcbstvo*, суфиксална изведеица на \*-*bstvo* са апстрактним значењем од \**otъcbъ* (ЭССЯ 39: 183–184). ESJS 611, Skok 2: 576–577 s.v. *otac*), в. οтыць. Славенизам је у српском посведочен од краја XII века (Немањина повеља Хиландару).

[**ΟΤΙΑΚЪ**] **м.** ‘пáτρων, патрон’, **sg. acc.** отака: обннштаџша ~ поноуџдаџет се пнтатн освободнн = τὸν πενόμενον πάτρωνα ἀναγκάζεται τρέφειν ὁ ἀπελεύθερος D11 (249/237/182. ), **gen.** казнъ подїемлїетъ освободннїн не понтатїен дѣтнн својеџо ~ = ποινας ὑφίσταται ὁ ἀπελεύθερος μὴ τιμῶν τοὺς παῖδας τοῦ ἰδίου πάτρωνος D11 (249/237/182. ). • Стерп. или српсл. изведеница од \**otъcbъ* суфиксом *-jakъ*. Стари лексикографи бележе на с.-х. западу речи *очак* и *оџак* у значењу ‘мужјак (птице)’, *оџак* долази и у једној потврди из 1486. где се може најпре схватити као ‘старатељ цркве’ (RJA). Зависно од тога који је облик, онај са *-h-* или онај са *-ч-* првобитан, посреднн може бити псл. \**ot-jakъ*, од непроширене основе \**ot-* < \**at(t)-* (уп. псл. \**ot-ьпъ(jъ)* ‘очев’ ЭССЯ 39: 184), или од псл. \**ot-ьс-* (в. οтыць). Потврде из превода Синтагме говоре за ову другу могућност, јер су најраније. Уп. οтычаннкь.

**ΟΤΙΟΥХЪ** **м.** ‘πατρῴος, очух’, **sg. nom.** дроугъ съ дроуџомь сьрастлѣваџште ... нлн ~ съ пасторкїнїеџо = πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ, πατρῴος εἰς προγόνην Γ9 (176/169/128), **dat.** отиоухоџ: сына нлн дьштере мѣсто нмоуџь кь ~ нлн маштесѣ = υἱοῦ ἢ θυγατρὸς λόγον ἐπέχουσι πρὸς τὸν πατρῴον ἢ τὴν μητριαν Β8 (139/134/99). • Стерп. < псл дијал. \**otъcb(j)ухъ*. Реч је само јужнословенска, поред с.-х. *очух*, покр. и *оџух* БиХ (RJA), још буг. *отчиох*, *отчиов*, *очув*, слн. *оцих* (ЭССЯ 39: 180–181). Најстарије су старосрпске потврде. Миклошич у LPS s.v. οтыюухъ ‘viticus’ има реч из Ходошкоџ зборника, тј. преписа превода Синтагме у њему, али, у облику οтыюухъ, и из Иловицке крмчије. На основу те евиденције изгледа да је у питању изведеница \**otъcb(j)ухъ* од придева \**otъcbъ(jъ)*, в. οтыць и уп. *маџуха* поред *маџеха* s.v. маштєхл. Мање је вероватна анализа \**ot-jухъ* > *оџух* > *очух*, уп. отакакь.

## П

**ПАПА** **м.** ‘πάπας, папа’, **sg. nom.** папа: кеџе н ~ нменовахоџ = ὄν καὶ Πάπαν ὀνόμαζον ПСС (20/20/13), ~ нмѣаше легатн = ὁ Πάπας εἶχε λεγάτους Ῥώμης ПСС (23/24/15), аште оуџо ... ~ възмннтъ = εἰ μὲν ... ὁ Πάπας νομίσει D10 (234/223/170), преџде даџе ~ рнмѣскы, ... прѣдѣлъ нзнесетъ = πρὶν ἂν ὁ Πάπας Ῥώμης ... ὄρον ἐξενέγκη D10 (234/223/169), **gen.** папы: оть оповѣданїа тоџдашншаџо ~ оуџѣдѣкь = ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ τότε Πάπα μαθὼν ПСС (12/12/8), посланнн оть ~ рнмѣскаџо = σταλέντες ἐκ τοῦ Πάπα Ῥώμης ПСС (20/20/13), **dat.** папѣ: ~ оба да послаџютъ = τῷ Πάπα καὶ ἀμφοτέρους ... πεμπέτωσαν D9 (224/214/163), н паданїе кь ~ сьтворшоџ = καὶ ἐκκλητον ἐπὶ τὸν Πάπαν ποιησαμένου D10 (234/223/170), кь андрїанџо ~ рнмскомоџ посланнл = πρὸς Ἀδριανὸν Πάπαν Ῥώμης σταλεῖσα X28 (539/511/390), **acc.** папоџ: покелѣваџемь ... светѣншаџо стараџо рїма ~ прѣваџо бытн = θεσπίζομεν ... τὸν ἀγιώτατον τῆς πρεσβυτέρος Ῥώμης Πάπαν, прѣџтон εἶναι E11 (273/259/198). • Старословенски грецизам папа (CCC, SJS) < сргр. *πάπας* < лат. *pāpa* ‘бискуп, папа’ изворно ‘отац’ (Vasmer 1944: 109; ESJS 625). Уп. дечју реч тепања *пѣпа* ‘тата’, акцентом различиту од назива за поглавара римске цркве *nāpa* (Вук), *nāna* (RJA).

**ПАПННЪ** **adj.** ‘тоῦ Πάπα, папин’, **m. sg. nom.** по што вѣше нџе сологнѣскын легать ~ = Διὰ τί ἦν ὁ Θεσσαλονίκης λεγάτος τοῦ Πάπα E11 (269/256/196), **n. gen.** папнна: оть кеџе не снмь прнсно оть лнца ~ бывати = ἐκ τοῦ μὴ τούτοις ἀεὶ ἐκ προσώπου τοῦ Πάπα καθίστασθαι E11 (270/256/196). • Придев на \*-*inъ* од папа (RJA).

**ПАСТНРѢСКЪ, -ын** **adj.** ‘ποιμαντικός, τῶν ποιμένων, пастирски’, **m. sg. gen.** пастнрѣскаџо: не во на мноџе подоваџетъ ... поџстомаџ бытн ~ промысла = οὐ γὰρ ἐπὶ πολὺ χρῆ ... ἐρήμους εἶναι τῆς τῶν ποιμένων προνοίας X3 (528/499/382), **n. sg. acc.** пастнрѣске: надеџе ~ вьроуџенн быше владычѣство = ἔνθα τὴν ποιμαντικὴν ἐνεχειρίσθησαν ἡγεμονίαν K8 (339/321/246). • Придев на \*-*ьскъ* од пастырѣ, уп. стсл. (?) пастырѣскъ (SJS, CCC нема).

**ΠΑΣΤΟΡΉΚΙΝΝΑ** f. ‘προγόνη, пасторка’, **sg. nom.** нь понеже пасторъкъ н ~ = ἀλλ’ ἐπεὶ ὁ πρόγονος καὶ ἡ προγόνη B8 (139/134/99), н ~ глаголиеть се = καὶ προγόνη λέγεται B8 (135/130/96), **gen.** пасторъκίниε: нн же маштеха ποιети иногда моужа ~ своие = οὐδ’ ἢ μητρυιά λαβεῖν τὸν ποτὲ ἄνδρα τῆς προγόνης αὐτῆς B8 (139/134/99), нн же маштехоу выв’шаго моужа ~ моеие = οὔτε μητρυιά τὸν γενόμενον ἄνδρα τῆς προγονῆς B8 (135/130/96), **acc.** пасторъκίνю: ннь ~ шоуге своиего ποιеть = ἄλλος τὴν προγόνην τοῦ γυναικαδέλφου αὐτοῦ ἔλαβεν B8 (140/134/100), **instr.** пасторъκίнию: дроугъ съ дроугомъ сърастлѣваюште ... нли оныхъ съ ~ = πρὸς ἀλλήλους συμφθειρόμενοι ... ἢ πατρῶς εἰς προγόνην Γ9 ( 176/169/128). • Стерп. (RJA) префиксално-суфиксална изведеница за женски род према м.р. пасторъкъ, тамо в. и за дубљу етимологију. Цел. потврда s.v. пасторъкынн (-кнна) у LPS је Шафариков испис из превода Синтагме у Ходошком зборнику. LPS има пасторъкы, **gen.** -къке из Иловичке крмчије, где је посреди глоса: падышернца пасторъкы сказають се. Можда је ипак у питању акузатив множине од пасторъка, за које једину потврду Миклошич има из српсл. Патерика XVI в.

**ΠΑΣΤΟΡΉΚЪ** m. ‘πρόγονος, пасторак’, **sg. nom.:** нь понеже ~ н пасторъкнна = ἀλλ’ ἐπεὶ ὁ πρόγονος καὶ ἡ προγόνη B8 (139/134/99), **gen.** пасторъка: не могуо ποιети ... женоу ~ моего = οὐ δύναμαι λαβεῖν τὴν ποτὲ γυναῖκα τοῦ προγόνου μου B8 (139/134/99). • Стерп. реч за коју су једине потврде у LPS из превода Синтагме у Ходошком зборнику и српскословенског Пролога из XVII века, слично је и са облицима женског рода, в. пасторъкнна. Реч је префиксално-суфиксална изведеница, где префикс \*pa- вероватно значи ‘неправи’, а -stor- се, не без гласовних тешкоћа, изводи од прасл. \*dъkti, dъktere ‘кћи’ (в. дштин) или од праиндоевропског \*ph<sub>2</sub>ter- ‘отац’ (одакле се изводи и \*stryjъ ‘стриц’, в. стрин). У првом случају изворно значење би било ‘неправа кћи’, уз пренос са усвојенице на мушког усвојеника, у другом ‘онај који нема правога оца’ (Skok 2: 616; Bezlaj 3: 13–14).

**ПАСТЫРЬ** m. ‘ποιμήν, пастир (најчешће у пренесеном, духовном смислу)’, **sg. nom.:** аште бо ... ~ нераднѣѣ ... прилеже = εἰ γὰρ ὁ ... ποιμήν, ἀμελῶς ... διακείμενος M15 (408/387/297), **gen.** пастира: никтоже кромѣ постриженїа н знаменїа своиего ~ да прочитають = Μηδεὶς ... κουρᾶς ἄνευ καὶ σφραγίδος τοῦ οἰκείου ποιμένος ... ἀναγινωσκέτω A11 (83/80/57), оставль вывѣрен’ноие юмоу отъ прьвааго ~ христа = τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ παρὰ τοῦ πρώτου ποιμένος ... Χριστοῦ E28 (297/283/215), вь образѣ ~ многымн потн любомоудрѣствоуюшта = ἐν σχήματι ποιμένος, πολλοῖς ἰδρῶσι φιλοσοφοῦντα T5 (496/468/359), **dat.** пастироу: многа потреба разоума ~ = πολλῆς δεῖ συνέσεως τῷ ποιμένι A9 (388/368/282), **acc.** пастира: страны тоие ~ положивъ = τὸν τῆς χώρας ποιμένα τιθέμενος A9 (91/88/63): нзвьнь же правнаалныхъ быти рече: ~ = Ἐξῶθεν δὲ τῶν κανονιζομένων εἶναι φησι ... τὸν Ποιμένα B11 (152/146/109), **pl. nom.** пастирїе: по онѣхъ ~ же н о҃гнтелїе образъ нмогъ = οἱ μετ’ ἐκείνους ποιμένες τε καὶ διδάσκαλοι τύπον ἔχοιεν ПСС (26/27/17). • Стерп. < псл. \*pastyr’b, уп. стсл. пастьрь (ССС, SJS). Nomen agentis од глагола \*pasti, pasq ‘чувати стоку, напасати’, изведена ретким суфиксом \*-tyr’b, сродна с лат. pastor (ESJS 630, Цейтлин 1977: 69, Skok 2: 614 s.v. pasti). У B11 (152/146/109) реч је о старохрошћанској пророчкој књизи Пастир (Поимѣн) из прве половине другога века, коју хришћанска традиција приписије Светом Јерми (Дела апостолских ученика 1999: 93). У српскословенским текстовима реч се употребљава углавном пренесено, о духовним пастирима, нпр. код Првовенчаног, у старосрпским у свом основном значењу чувара стоке, нпр. у Милутиновој повели Хиландару (PKC).

**ПАТРІАΡΧЪ** m. ‘πατριάρχης, патријарх’, **sg. nom.** фотїе ~ константинова града бивъ = Φώτιος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινοπόλεως χρηματίσας A2 (66/63/45), прїнде ~ антїохїнскын = παρὶν ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας A2 (74/71/50), светѣншн ~ логка не тврѣдо вымѣнн = ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης Λουκᾶς, ἄκυρον ἠγήσατο D8 (233/222/169), **gen.** патријарха: съ написан’мн ... ~ ... да сътворишь = μετὰ γραμμάτων τοῦ ... Πατριάρχου ... ποιείτωσαν A9 (99/96/69), епископъ оубо отъ митрополнта отлогїаеиъ, онъ же отъ ~ = ὁ μὲν ἐπίσκοπος, παρὰ τοῦ μητροπολίτου ἀφοριζόμενος, ὁ δὲ, παρὰ τοῦ Πατριάρχου A18 (113/110/80), отъ ~ николы ннзложень бысть = παρὰ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καθυπεβλήθη Γ4 (166/159/120), **dat.** патријархоу: прншьствїе ~ являють = ἔλευσιν τῷ Πατριάρχει δηλοῦσι A9 (100/97/70), **loc.** патријарсѣ: ѿкоуъ же прн ~ стнпїю възысканъ = Οἶον τὸ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Στυπῆ ἀπορηθέν B8 (138/133/99), **pl. gen.** патријархъ: кьждо отъ ~ же н митрополнтъ ... назнаменовше = ἕκαστοι τῶν πατριαρχῶν τε καὶ μητροπολιτῶν ... σημειωσάμενοι ПСС (23/33/15), **acc.** патријархе: ~ прѣдлагати обычан нмогштинъ = καὶ πατριάρχας προβάλλεσθαι εἰωθότας A6 (128/124/92). • Српсл. од стсл. патриархъ (ССС, SJS). Старословенски грецизам, од гр. πατριάρχης ‘праотац, прапредак’. Грчка реч је сложеница од патриá ‘род’ и áрхí ‘почетак’, први пут посведочена у Септуагинти (Chantraine 864 s.v. πατήρ) и вероватно скована од стране саме Седамдесеторице као превод за хебр. *avot ha-rishonim* ‘први преци’. Тај старозаветни термин постао је у хришћанству титула епископа чије је

седиште било у најстаријим хришћанским центрима: Антиохији, Александрији, Јерусалиму, Константинопољу и Риму, а касније и у некима другим. У Аб лик акузатива множине патријархе је старосрпски, с наставком *-e < -e* преузетим од палаталних основа, српсл. би било патријархи, патријархи.

[**ПАТРИЈАРХИЈСКИ**, **-ИНИ**] **adj.** ‘τοῦ πατριάρχου, τῶν πατριαρχῶν, πατριαρχικός, патријархов’, **m. pl.** **nom.** патријаршѣин: не во вѣторомѣ прѣнїю ~ подлежаѣтъ соудове = οὐ γὰρ καὶ ἐκκλήτω αἱ τῶν πατριαρχῶν ὑπόκεινται ψῆφοι Д9 (228/217/165), **acc.** патријаршѣски: λογῆς πρѣσвештенноμῶς ~ правештоѣ прѣстољь = Λουκᾶ τοῦ ἱεροῦ τὸν πατριαρχικὸν ἰθύνοντος θρόνον Β3 (124/120/89), **pl. dat.** патријаршѣскинимъ: гла҃ѣ же быти четиремъ ~ прѣстољомъ = κεφαλὴν τε εἶναι τῶν τεσσάρων πατριαρχικῶν θρόνων Ε11 (274/261/199), **n. sg. nom.** патријаршѣскоие: ~ соудниште ... не подлежаѣтъ = Τὸ τοῦ πατριάρχου κριτήριον ... οὐχ ὑπόκειται Д9 (229/218/166), **dat.** патријаршѣскомоѣ: ни царскомоѣ ни ~ дрѣжештоѣ него повелѣнїю = μὴ βασιλικοῦ ἢ πατριαρχικοῦ εἴργοντος αὐτὸν ἐπιτάγματος Α9 (84/81/58), • Придев на *\*-ьскъ* од патријархъ (ESJS 631), уп. стсл. патриаршѣскъ (ССС, SJS). У Иловичкој крмчији посведочен је посесив на *-jь* патриаршѣ (LPS).

[**ПАШЕНОГ**] **m.** ‘σύγγαμβρος, пашеног’, **sg. gen.** пашенога: ποιῆτι σεμῶς προσηтенно ἔστω ~ својеѣ сестроѣ = λαμβάνειν τούτω ἐφεῖται τὴν τοῦ συγγάμβρου αὐτοῦ ἀδελφὴν Β8 (140/135/101), **кеже** о҃во ποιῆти пашеногоѣ сестроѣ послѣди ~ својеѣ = τό, τε λαβεῖν τὸν σύγγαμβρον τὴν ἀδελφὴν ὕστερον τοῦ συγγάμβρου αὐτοῦ Β8 (141/136/101), **dat.** пашеногоѣ: ἰαко быти константинноѣ и зетоѣ феодроккоѣ и ~ = ὡς γενέσθαι τὸν Κωνσταντῖνον καὶ γαμβρὸν τοῦ Θεοδώρου καὶ σύγγαμβρον Β8 (139/133/99), **кеже** о҃во ποιῆти ~ сестроѣ = τό, τε λαβεῖν τὸν σύγγαμβρον τὴν ἀδελφὴν Β8 (141/136/101), **pl. nom.** пашенози: бывають во вѣ мѣсто самобратїе ~ = γίνονται γὰρ ἀντὶ αὐταδέλφων σύγγαμβροι Β8 (135/131/97), бывають во вѣ мѣсто отца и сына ~ = γίνονται γὰρ ἀντὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ, σύγγαμβροι Β8 (137/132/98), да не и си ~ вѣмѣнѣтъ се = ἵνα μὴ καὶ οὗτοι σύγγαμβροι λογισθεῖεν Β8 (137/132/98). • Само (старо)српски и јужнословенски (слн., буг.) термин сродства, вероватно предосмански турцизам из аварског, протобугарског или неког трећег од турских језика, истога крајњег порекла као османски турцизам у истом значењу *баџанак* < тур. *basanak* (Т. Маретић у RJA 9: 694; Skok 2: 617–618 s.v. *rašanas*, Bezlaј 3: 14 s.v. *rašanog*). Вероватно је истог порекла турско племенско име *Печењеѣзи*, струс. *печѣнѣзи*, рус. *печенеги*, које је оставило ономастичке трагове и на старосрпском простору: *Печеног* / *Печенег* код Смедерева, *Печеноге* код Крагујевца, *Печењеѣце* код Врања, стсп. *печѣнѣшкы* по҃тъ у поседу ман. Трескавца, презиме *печѣнѣжикъ* у Дубровнику XIII века (Т. Маретић у RJA 9: 742); значење сттур. етнонима могло је бити ‘повезани тазбином’. Историјске потврде за *пашеног* су само старосрпске. Миклошич у LPS под пашеног даје једину потврду из „misc.-šaf.“, што је свакако верзија Синтагме из Ходошког зборника. Даничић у РКС нема, али RJA доноси три стсп. потврде из доцније објављених повеља краља Милутина и цара Душана.

[**ПЕЧАЛОВНИК**] **m.** ‘κουράτωρ, κηδεμών, φροντιστής, старатељ’, **sg. nom.:** не можеѣ ... ~ = οὐ δύναται ... **κουράτωρ** Α4 (81/78/56), **епнскопъ** ἔστω зритель и промышльникъ и ~ вѣсѣмъ събираюштимъ се доушамъ нже во того епархїи = Ἐπίσκοπος ἐστὶ θεατῆς καὶ κηδεμών Ε17 (285/271/207), не бываѣтъ приставникъ ни ~ = Οὐκ ἐπιτροπεύει οὐδὲ κουρατορεύει Ε33 (310/295/224), **сынови** плѣнїеннаго приставникъ ни даѣтъ се нь иданїю ~ = Τῷ υἱῷ τοῦ αἰχμαλώτου ἐπίτροπος οὐ δίδοται, ἀλλὰ τῇ οὐσίᾳ κουράτωρ Ε33 (310/295/224), даѣтъ се ~ отъ кнеза = δίδοται κουράτωρ παρὰ τοῦ ἄρχοντος Ε33 (310/295/224), ни нного котораго црковнаго ~ сло҃женїа = ἢ ἐτέρον τινὸς ἐκκλησιαστικοῦ φροντιστῆς διακονήματος Χ28 (542/514/392), **instr.** **печаловникомъ:** ни отъ єдинаго закона ... ~ бывати ... не праштаемъ = ἐκ μηδενὸς νόμου ... κουρατορείαν ... γίνεσθαι συγχωροῦμεν Ε33 (309/294/223), **быти** и ~ = ὑπελθεῖν καὶ κουρατορείαν Ε33 (309/294/223), **епнскопомъ** ... ~ ... запо҃вѣдаѣтъ не бывати = Ἐπισκόπος ... проκουράτορας ἐπισκῆπτει μὴ γίνεσθαι Κ32 (362/343/263), **pl. nom.** печаловникъ: по лъсти злѣ продаше тѣхъ ~ = κατὰ δόλον κακῶς ἐπώλησαν ἢ αὐτῶν κηδεμόνες Α4 (81/78/56), **ios.** печаловникѣхъ: ο ... ~ = Περὶ ... κουρατόρων Ε33 (308/293/223). • Српсл. радна именица на *\*-икъ* од девербалног придева печаловнь ‘који се о нечем брине’ од стсл. печаловати сл. И придев и именицу употребљава Доментијан, одакле Миклошич у LPS има печаловнь ‘solicitus’, док за печаловникъ поред Алексејевљевог црквенословенског речника из 1817–1818 бива као извор наведен Шафариков испис из превода Синтагме у Ходошком зборнику: печаловникъ ни промышльникъ (E17). Доментијаново печаловникъ бележи RJA са контекстом: не поменѣше великаго печаловника и промышльника вѣсѣхъ спасенїю и благаго владикы хрста. Уп. промышльникъ, промышльнтель. Из Иловичке крмчије LPS има варијанту печальникъ.

**ΠΕΤΑΛΟΒΝΗЦА** **f.** ‘жена старатељ’, жена во не бивајет ~ = γυνή γάρ οὐ κουρατορεύει E33 (310/295/224). • У грчком тексту употребљен је са субјектом γυνή глагол κουρατορεύω ‘вршити старатељство’. Српсл. *femininum* од петаловник изведен моционим суфиксом \*-*bnica*, скван да се преведе грчки глаголески облик.

**ΠΕΤΑΛΟΒΝΗΤΗΣΤВО** **n.** ‘κουρατορεία, φρόντισμα, старатељство, управљање’, **sg. gen.** петаловнићства: нь да бодетъ тоуждъ сана нли ~ = ἀλλ’ ἔστω ἀλλότριος τῆς ἀξίας ἢ τοῦ φροντίσματος X28 (538/510/389), ~ прихѣтникомъ повелѣвае не въспрїемати ~ = ἢ κουρατορείας, τοὺς κληρικοὺς ἐπισκῆπτον μὴ ἀναδέχεσθαι K32 (363/344/264), **acc.** петал’нићство: въ приставнићство нли ~ признаемымъ = εἰς ἐπιτροπὴν ἢ εἰς κουρατορείαν καλουμένους E33 (309/294/224), ни же приставиенїе ни же ~ лѣтъ юсть мошти приети = οὔτε ἐπιτροπὴν, οὔτε κουρατορείαν ἔξεστι δέξασθαι E33 (309/294/223). • Српсл. суфиксална изведеница на \*-*bstvo* са апстрактним значењем од петаловникъ.

**[ΠΗΡΟΒΝΗΚЬ]** **m.** ‘θυμελικός, глумац’, **pl. dat.** пировникомъ: ѡже ~ пате н нгрѣцель прикладна соутъ = ἃ θυμελικοῖς ... καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ... προσῆκε E35 (313/297/226). • Српсл. поименичење суфиксом \*-*ikъ* стсл. (?) придева пировнѣ, -ын ‘гозбени’ (ESJS, CCC нема), посведочено већ у Иловичкој крмчији (LPS, са лат. значењем ‘conviva’). Превод на овом месту Синтагме подразумева значење ‘забављач на гозби’.

**ΠΛΕΣΑΝΝΙΕ** **v.** лицепо(д)ходьнь

**[ΠΛѢНЬНИКЬ]** **m.** ‘αἰχμάλωτος, заробљеник’, **pl. gen.** плѣн’ныкъ: залагати въ освобожденїе рек’ше ~ = ἢ ὑποτίθεσθαι, εἰς ἀνάρρυσιν τυχὸν αἰχμαλώτων E16 (284/270/206), **pl. dat.** плѣн’никомъ: ~ ... подобајетъ въ мѣроу задрѣштати = ἢ αἰχμαλώτους ... χρῆ μετρίως ἐπιτιμᾶν A1 (56/53/37), **loc.** плѣнницѣхъ: о ~ A1 (56/-/37). • Српсл. < стсл. плѣнникъ (CCC, SJS), поименичење на \*-*ikъ* придева плѣннѣ изведеног од плѣнъ < пл. \**pelnъ* (ESJS 657), уп. струс. *полоньникъ*. Стсл., превод гр. сложенице αἰχμάλωτος ‘копљем заробљен’ симплексом (Цейтлин 1977: 191–192). РКC s.v. плѣнникъ даје потврду из Теодосија плѣнникъ, али не у значењу ‘заробљеник’ већ ‘онај који плени, разбојник, пљачкаш’. LPS даје међу потврдама за ту реч и српсл. преводне изворе. Уп. плѣнница.

**ΠΛѢНЬНИЦА** **f.** ‘αἰχμάλωτος заробљеница’, **sg. nom.:** нли ~ ведома = ἢ αἰχμάλωτος ἀγομένη Γ29 (210/201/152), **pl. loc.** плѣнницахъ: о ~ = Περὶ τῶν αἰχμαλώτων Π15 (459/434/333). • Српсл. < стсл. плѣнница (CCC, SJS), моциона изведеница суфиксом \*-*bnica* од плѣнныкъ (Цейтлин 1977: 92), **v.** плѣнныкъ. Превод гр. сложенице αἰχμάλωτος. Потврда у LPS из Иловичке крмчије. РКC даје једну потврду из српскословенског текста. Са упрошћењем геминате -*bn-* настале по испадању слабог полугласа варијанта пленница Π15, коју РКC има из српсл. извора XVI в. (Вукомановићев летопис) (RJA, LPS, РКC).

**[ΠΛѢНЬНИЧЕ]** **n.** ‘ἀνδράποδον, заробљеник’, **pl. acc.** плѣн’ничета: скопница ~ вар’вар’скаѡ лѣтъ да юсть ... коповати = εὐνουχιζόμενα ἀνδράποδα βάρβαρα, ἐξεῖναι ... ἀγοράζειν E34 (312/297/226). • Српсл. изведеница суфиксом \*-*e, -ete* од плѣнныкъ, каква се другде не јавља, начињена очито да би се деминуцијом нагласила младост кастрираних робова. Превод гр. сложенице ἀνδράποδον симплексом.

**ΠΛѢНІЕНІЕ** **n.** ‘αἰχμαλωσία, заточеништво’, **sg. gen.** плѣниенїа: гонез’шоу во отъ ~ = ἐπανασωθέντι γὰρ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, K12 (346/327/252), **loc.** плѣниенїн: нь оубо н о ... ~ ... съблюдаютъ се = ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπὶ ... αἰχμαλωσίας K12 (347/328/253). • Српсл. < стсл. плѣниенїе (CCC, SJS), глаголка именица изведена суфиксом \*-*enъje* од стсл. плѣннѣ, -нѣ (ESJS 657). Превод грчке сложенице αἰχμαλωσία. Уп. плѣнн(ѣ)нъ.

**[ΠΛѢНІЕН(ЪН)Ь]** **pt. praes. pass.** ‘δορυάλωτος, αἰχμάλωτος, заробљеник, сужањ’, **m. sg. dat.** плѣниену: аште которїн ... ~ бык’шоу = Εἶ τινα τῶν γονέων δορυάλωτον γεγονότα K12 (346/327/252), **pl. nom.** плѣниеннын: келци, рече, ~ варварн быше = Ὅσοι, φησίν, αἰχμάλωτοι τοῖς βαρβάροις γεγόνασι Π21 (467/442/338), въкоушше ~ неколие ради = ἐγεύσαντο οἱ αἰχμάλωτοι δι’ ἀνάγκην M10 (392/372/286), **pl. dat.** плѣниен’нымъ: нь въ освобожденїе ... ~ нзногрити се = ἀλλ’ ἐν ταῖς τῶν αἰχμαλώτων ἀνάρρυσσει ... δαπανᾶσθαι K12 (347/328/252), **pl. loc.** плѣниен’нычъ: тожде н о ~ = Τὰ αὐτὰ καὶ περὶ αἰχμαλώτων K12 (347/329/253), **f. sg. dat.** плѣниенѣ: ни же ~ быкшен = οὐδὲ δορυαλώτου γενομένης Π15 (460/335/333). • Српсл. партицип презента пасивни од стсл. плѣннѣ, -нѣ (CCC, SJS). Уп. плѣнныкъ.

**ΠΟΒΡΑΤНЦ’СТВО** **n.** **v.** кратотворенїе

**ΠΟΔВНГОПОЛОЖННКЬ** **m.** ‘ἀγωνοθέτης, судија на такмичењима’, **sg. nom.** ѡкоже нѣкы ~ почьсти равнo подае = ὥσπερ τις ἀγωνοθέτης τὰ βραβεῖα ἐξ ἴσου παρεχόμενος B5 (127/123/91). • Рус.-цел.

подвнгоположњнкъ од XI в., LPS даје и четири српсл. потврде из XV–XVI в. Сложеница од подвнгъ и радне именице на \*-*bnikъ* од положити, калк према гр. ἀγωνοθέτης (Zett 1970: 243). За само положњнкъ Миклошич има једину потврду у речнику Руске академије из 1847. Уп. законположњнкъ.

**ПОДДІАКОНЪ** *m.* ‘ὕποδιάκονος, подђакон, ипођакон’, **sg.** *nom.*: діаконъ или ~ по хїротонїи женє се, да нждєнєть се = διάκονος, ἢ ὑποδιάκονος, μετὰ τὴν χειροτονίαν γαμῶν, ἐκβάλλεται Γ2 (160/153/115), аште ли служитєль, рекше ~ ... страстїю обыєть вѣдєть = εἰ δὲ ὑπηρετής, ἦτοι ὑποδιάκονος ... πάθει ἀλοίῃ Γ15 (188/179/136), црковньныи саноиъ надъ волшнми въземаєть се, ~ над діаконѡи = ἢ ἐκκλησιαστικῶ ὀφφικίῳ, τοῦ μείζονος κατεπαίρεσθαι, τὸν ὑποδιάκονον τοῦ διακόνου Д5 (221/211/160), *gen.* поддіакона: въ степень пронзвестн се ~ = τὸ εἰς βαθμὸν προαχθῆναι ὑποδιακόνου Γ2 (158/151/114), хїротонїю презѣїтера ... или ~ приєише = χειροτονίαν прєсвυτέρου ... ἢ ὑποδιακόνου δεξάμενοι Д9 (246/234/179), *dat.* поддіаконѡг: не подоваєть ... ~ ораремъ облагати се = Οὐ δεῖ ... ὑποδιάκονον, ὠράριον περιβεβλησθαι Ε9 (265/252/192), *acc.* поддіакона: нже оубо оусланшає и діакона и ~ ... къ законѣи женѣ съвъкоуплєнїа = Ὁ τοίνυν ἀποστερῶν διάκονον, ἢ ὑποδιάκονον ... τῆς πρὸς τὴν νόμιμον γυναῖκα συναφείας Γ2 (159/152/114), **pl.** *nom.* поддіакони: законѣо женити се ~ ... възѣранїени соутъ = νομίμως γαμεῖν. οἱ δὲ ὑποδιάκονοι ... κεκῶλυνται Γ2 (160/153/115), *dat.* поддіаконѡмъ: ни же о людєхъ молити се ~ повєлѣваєть = οὔτε τοῦ λαοῦ ὑπερεύχєσθαι τοὺς ὑποδιακόνους κελεύει У4 (511/483/370), *loc.* поддіаконѣхъ: о слоужитєлєхъ, рекше ~ = Περὶ ὑπηρετῶν ἦτοι ὑποδιακόνων Γ2 (160/153/115). • Полупрєведеница од гр. ὑποδιάκονος од српг. ὑποδιάκων, ὑποδιάκονος, изворно ‘нижи слуга’ (Vasmer 1944: 67, ESJS 1033 s.v. ὑποδιάκω). В. нподіаконъ.

**[ПОДРАЖАТЕЛЬ]** *m.* ‘σκηνικός, мїмос’, глумец, подражавалац, имитатор’, **pl.** *nom.* подражатєлїє: нъ оубо нже скомрашнн ~ ... нграюште = ἀλλ’ οἱ μὲν ἐπὶ σκηνῆς μίμοις ... παίζοντες Д10 (238/227/172), *gen.* подражатєль: отъ скомрахъ оубо и ~ = τῶν δὴ μίμων καὶ σκηνικῶν М11 (323/373/286), *acc.* подражатєлїє: глаголєиєиє ~ рекше скомрахы ... законополагаетъ = τοὺς λεγομένους μίμους ... νομοθετεῖ Θ1 (320/303/232), скомрахы же глаголєть ~ = μίμους δὲ φησι Θ1 (321/303/232), скомрахе и ~ не отсалити повєлѣваєть = μίμους, καὶ σκηνικούς ... μὴ ἀποπέμπεσθαι κελεύει М7 (389/369/283), ~ и скомрахе ... не понождати = τοὺς μίμους καὶ σκηνικούς ... μὴ ἀναγκάζєσθαι М11 (329/372/286), *loc.* подражатєлнхъ: о ~ = Περὶ σκηνικῶν ПСС (44/42/28), подражатєлєхъ: о ~ и скомрачєхъ = Περὶ μίμων καὶ σκηνικῶν М11 (329/372/286). • Српсл. < стєл. подражатєль (ССС, SJS), радна именица изведена суфиксом \*-*tel’b* од глагола подражати ‘имитирати, подражавати’ (ESJS 670), за који се у RJA 44: 308 каже: „u narodnom jeziku nije ga nikad bilo, a nema ga ni danas“. Уп. стєл. дублетно образовање подражњнкъ у Супрасальском зборнику (Цейтлин 1977: 81).

**[ПОДРАЖАЈЕ]** *pt.* *praes. act.* ‘μμούμενος, подражавајући, који имитира’, **pl.** *gen.* подражаюштнхъ: отъ скомрахъ оубо и подражатєль отъ нже разлнчнаа лица ~ = τῶν ... σκηνικῶν τῶν διάφορα πρόσωπα δηλαδὴ μμούμένων М11 (393/373/286), *acc.* (?) подражаюштнхъ: подражатєлїє нже нѣкыє ~ гласи и образи = μίμους ... τοὺς ἐνίων ἀπομιμουμένους φωνὰς καὶ ἦθη Θ1 (321/303/232). • Српсл. партицип презента активни *m. nom. sg.* подражає < -*ja* од глагола подражати. прєвод за гр. μμούμενος.

**[ПОДРАСТЪНЪ, ПОДРАСТЪНЫИ]** *adj.* ‘ὕποκατάστατος, резервни (о наследнику)’, **n. sg.** *nom.* подрастѣноє: в закѣтѣ ... лѣтъ кєть писати ... и растѣноє и ~ = ἐν τῇ διαθήκῃ ... ἔξεστι γράφειν ... καὶ ἐνστατον καὶ ὑποκατάστατον К38 (369/349 /268), подрастѣноє: ~ кєть кже отъ погрѣшенїа прѣваго наслѣдѣнника на нного наслѣдїа прѣложеноє = ὑποκατασίς ἐστι ἢ ἐξ ἀποτυχίας τοῦ πρώτου κληρονόμου ἐφ ἕτερον τῆς κληρονομίας μετὰθεσις К38 (369/349 /268). • Девербални придев на \*-*ьнъ* од \**podorsti* > стєрп., српсл. подрастн. Глагол је најраније потврђєн 1316. у законодавном делу Светостєфанске хрисовулє писаном народним језиком: догдѣ ки сынъ подрастє; LPS s.v. подрастн ‘succrescere’ има једину потврду из српсл. Пролога XVI века. У значєњу ‘heranwachsen, succresco’ има га и Вук с примером из народне песме. Синоними у стандардном језику су ‘одрасти, дорости, стасати’. По томе би излазило да подрастѣнъ као термин наследног права означава следећє по узрасту иза првог наследника, означєног као растѣнъ, али с интерпретацијом те речи има проблема, в. тамо.

**[ПОДРОУЧЪННИКЪ]** *m.* ‘ὕποχειρίος, слуга, потчињєни, подручни’, **pl.** *nom.* подроучѣннцн: простодомашнн ~ аште и несоутъ рабы = οἰκιακοὶ ὑποχειρίοι, εἰ καὶ μὴ εἰσι δοῦλοι В7 (145/139/104), ~ ... не отврѣжєнны къ свѣдѣтєлствѡг вѡдоутъ = οἱ ὑποχειρίοι ... οὐκ ἀπόβλητοι πρὸς μαρτυρίαν ἔσονται Д10 (239/228/173), *acc.* подроучѣннцкы: нъ ни же ... приводити подоваєть ... кємог или ~ = ἀλλ’ οὐδὲ ... παράγειν δεῖ ... αὐτῶ ὑποχειρίουс Д10 (239/228/173), и отъсогдог възъмшн ~ = кантєѹθεν лабоѹса ὑποχειρίουс П16 (462/437/335). • Српскословєнско поименичєиє суфиксом \*-*ikъ* придева подроучѣннъ који калкира грчку прєфиксално-суфиксалну изведеницу ὑπο-χειρίος. РКС даје једину потврду из летописног Слова о Косовском боју које је објавио Хилфєрдинг (Гильфєрдинг 1873: 190): и потѡмъ (Бажазит) подрѹчннкы възнма всѣхъ. Миклошич под

одредницама поддрожљивникъ и поддрожљивъ има само српсл. потврде (у којима није могло бити њ ни ж). за именицу једна је преко Шафарика из превода Синтагме у Ходошком зборнику, друге две датирају се XIV и XV веком, за придев прва је из ИК.

**Ποζορῶν** *m.* ‘θέα, приредба, представа’, **sg. instr.** ποζοροῶν: здравствовати рекшинь конѣоурнстанієць н народныць ~ = ἐρρῶσθαι φράσαντες ταῖς ἰπλοδρομίαις, καὶ ταῖς δημόδεσι θεαίς • Српсл. од стсл. позоръ ‘позорница, позориште, (јавна) представа’ (ССС, SJS), поствербала од позърѣти (ESJS 1142). Миклошич у LPS s.v. ‘θέα, spectaculum’ даје потврде из Иловичке крмчије -ры дѣяти, и из Михановићевог пролога -ры коньскаго рнстанниа творити. Уп. народнѣн.

[**Ποκλнсарῶν**] *m.* ‘πρέσβυς поклицар, изасланик’, **pl. loc.** ποκλнсарῶν: о ~ = нема еквивалента у грчком тексту. A1 (56/-/37). • Грецизам, од сргр. (ἀ)ποκρнсіάριος од ἀλόκρнсіς ‘одговор’, лат. *legatus* (Vasmer 1944: 120). Најранија потврда из MS 51 из 1240–1272, а у MS 177 и варијанта поклнсаръ (PKC). Народна реч. Потврда у Душановом законику 87, поклнсаръ што греде из тѣгѣ землѣ къ царѣ, и Вуковој народној пословици, *поклицару се глава не сече* (говори се у југозападним крајевима). Миклошич у LPS даје потврду из превода Синтагме у Шафариковим исписима из Ходошког зборника, такође из српске Александриде и Буслајевљеве Хрестоматије (Буслаев 1861: 700), где је посреди прича о влашком кнезу Дракули, вероватно с краја XV или почетка XVI века, писана на руској редакцији црквенословенског али са извесним јужнословенским елементима, међу којима сам Буслајев бележи и поклнсарѣ пом. pl., глосирано у самом тексту руским *посол* ‘посланик’ (id. 708). Варијанту апоклнсаръ в. посебно.

[**Πολυγнтель**] *m.* ‘эфоркистῆς, врач’, **pl. loc.** πολυγнтелиῶν: о ~ = Περὶ ἐφορκιστῶν ПСС (38/36/24). • Српсл. радна именица изведена суфиксом \*-telъ од глагола полигнтини. Нема у PKC, ДЗ, ИК, RJA, ESJS. Грчки еквивалент Новаковић у индексу разрешава у номинативу као эфоркистῶς, али у грчком тексту E36 акузатив эфоркистῆς јасно казује да је посреди мушка а-основа эфоркистῆς, радна именица на -тῆς од глагола эфоркиζειν који се у истом члану и употребљава, и томе -тῆς одговара -теъ у словенском преводу полигнтель. Гр. элоркистῆς / эфоркистῆς је један од нижих црквених чинова, задужен за егзорцизам, тј. истеривање демона заклињањем (эфоркиζειν); те превербалне изведенице са ἐλι- користиле су се у језику ранохришћанске цркве упоредо с онима на ἐξ-, које су превладале и дале интернационалне термине *егзорцист*, *егзорцизам* (Lampe 541–542). Св. великомученик Прокопије вршио је у скитополској цркви службу егзорциста и понео надимак Эфоркистῆς. То значење треба претпоставити и код Властара, како за глагол тако и за радну именицу од њега. Тако је дати члан схваћен и у латинском преводу који даје Мињ: „О егзорцистима ... не треба да врше егзорцизам нити да га изучавају они које епископ није за то рукоположио“ (*De exorcistis, exorcizare eos ... non oportet vel erudire, qui ab episcopo non sunt ad id ordinati*, Migne PG 144: 1337–1338). Милашева интерпретација овог члана на којој је Т. Суботин засновала свој превод не звучи убедљиво. Већи је проблем шта значи у преводу *получитель*, јер реч није другде посведочена, а ниједан од два превода која Суботинова нуди, ‘врач’ у ПСС и ‘онај ко се оглашава (заклиње)’ у E36, нема основа у грчком предлошку. Појам ‘егзорцист, истеривач злих духова’ на црквенословенском могао се изразити као рус.-цсл. вѣсодъ прогонитель 1096, вѣсодъ прогоннникъ XII–XIII век (СРЯ 20: 113), хрв.-глаго. *бесов изгонитель* у књизи штампаној у Сењу 1507 (RJA); у данашњем руском употребљавају се (ретко) и сложенице *бесогонитель*, *бесопрогонитель*, *бесоизгонитель*, али њих смо могли потврдити само претрагом на интернету, не и лексикографски, те су њихова старина и термилошки статус у најмању руку сумњиви. Но није јасно ни шта су ефоркисте ни шта су получители. Софоклес у свом речнику грчког језика римског и византијског доба има \*εφορκέω = ἐπιорκέω а наводи и посведочену форму эфоркῆω (Sophocles 549). LSI има ἐπιорκέω са варијантом εφορκέω ‘криво се клети’ и ἐпорκίζω prob. – ἐξορκ-, а ἐξορκίζειν је ‘заклињањима изгонити злодуже, вршити *егзорцизам*’.

**Πολύς** *m.* ‘пол, sexus’, **sg. nom.** πολῆς: моужьскъ ~ съвршнѣ .дл. лѣтъ завѣштаваѣтъ се, женскы ~ же .вл. = Ὁ ἄρρῆν πληρώσας τὰ ἰδ’ ἔτη διατίθεται. ἡ δὲ θήλεια τὰ ἰβ’ Д4 (217/207/157), младе же женскы ~ , еже мьньше .вл. – тнхъ лѣтъ = ἄνηβοι δὲ θήλεια, αἱ ἥττους τῶν ἰβ. ἐτῶν E33 (308/294/223), любо моужьскъ ~ согът, любо женскъ = кἄν ἄρрєνες ὄσι, кἄν θήλεια E33 (308/294/223), аште не въсхоштеть моужьскъ ~ согште дѣти = Εἰ μὴ βουλευθεῖεν οἱ ἄρрєνες, τῶν παίδων K12 (346/327/25), gen. полиг: прѣдпочннтають се отъ женска ~ моужьскын = Протиμῶνται τῶν θηλειῶν οἱ ἄρрєνες E33 (310/295/224), о мннѣхъ моужьска ~ н женска ~ отпадающнхъ = Περὶ μοναχῶν ἄρрєνων καὶ θηλειῶν ἐκπιπτόντων M15 (411/391/300), dat. полиг: прикладно оубо есть оброчѣнѣа брака вѣрѣме женскомог оубо ~ ... моужьскомог же = ἀρμόδιος δ’ ἂν εἴη μνηστείας καὶ γάμου καιρὸς, τῆς μὲν θηλείας Γ15 (189/181/137), асс. поль: десетолѣтнѣхъ пострнзати повелѣваштоу н моужьскъ ~ н женскъ = δεκατεῖς διοριζομένου ἀποκείρεσθαι καὶ ἄρрєνες καὶ θηλείας M15 (411/390/300), ж. – те презвнтеръ н дѣаконъ .р. моужьскынъ н женскъ ~ .дл. – те въ величѣн поставн цркви = ἐξήκοντα πρεσβυτέρους, καὶ δαικόνους ἑκατὸν ἄρрєνας, καὶ θηλείας μ’. ἐν τῇ μεγάλῃ κατέστησεν Ἐκκλησίᾳ Д5 (220/210/159), аште ... на бракъ нздасть отроче женскъ ~ нлн моужьскъ = Ἐὰν ... εἰς γάμον

ἐκδῶση παῖδα θήλειαν ἢ ἄρρενα Д4 (217/207/158) • Српсл. < стсл. полъ, полоу < посл. \**polъ*, -*lu*, *u*-основа без поузданих ие. паралела (ESJS 678–679), уп. *полу-*, *полов-ина*; *пол* у значењу рода, женског или мушког, у српском није народна реч, већ и због изостанка прелаза -л у -о. Уп. *женскъ*, *моужьскъ*.

[**посадница**] **f.** ‘παλλακή, наложница’, **sg.** асс. посадницю: не ~ нь женоу нматн = οὐ παλλακὴν ἀλλὰ γαμετὴν ἔχειν В8 (145/140/104), нже ~ цѣломоудрнѡу нмѣе = τὸν παλλακῆν σῶφρονα χρώμενον П15 (459/434/333), нже во женоу тнстоу ~ воде = ὁ γὰρ γυναικα σεμνήν παλλακευόμενος П17 (465/440/337), аште ли кто ... въведеть ~ = Εἰ δὲ τις ...παλλακὴν εἰσαγάγοιτο Г4 (163/156/118), instr. посадницею: аште съ своєю ... ~ смѣнть се = εἰ τῆ ἰδία... παλλακῆν μιχθείη К12 (345/327/251). • Српсл. изведеница суфиксом \*-ica, у дилеми смо да ли је настала поименичењем придева на -*ьнъ* суфиксом -*икъ* пошто имамо *посаднъ* (LPS, СРЯ) али само у значењу ‘који станује у подграђу’, или је изведена непосредно од глагола *посадити* сложеним суфиксом \*-*ьникъ*. Семантика такође не дозвољава да се *посадница* објасни као моциона изведеница од *посадникъ* ‘становник подграђа’. Миклошич s.v. *посадница* даје српскословенске и средњебугарске потврде из XIV–XVI века. Из цсл. је рум. заст. *posadnică* ‘конкубина’ (ESJS 808 s.v. *săști*). У данашњем значењу *посада* је вероватно Шулеков бохемизам, а стара значења су ‘засад; боравиште, насеље’ (RJA 10: 888). Међу нејасна значења Маретић тамо ставља потврду из Каваџина (почетак XVIII века): „Млад ако си, вази младу (sc. жену); ако ли си сридовичан, средњу жену за посаду стави“; смисао би могао бити „за суживот, за брачног друга“. Творбено-семантичку паралелу може представљати цсл. *наложница*. Најранија српсл. потврда речи је у LPS из ИК. RJA прве потврде има из српскосл. хронографа XV века, где се за Св. Саву каже да је онима који имају наложнице наређивао да се (с њима) законито венчају.<sup>165</sup> Ту реч није о брачној прелјуби, већ о озакоњењу „дивљих бракова“. Другим речима, *наложница*, а вероватно и *посадница*, нису (нужно) биле иначе (уп. *инюкъ*), љубавнице удатих људи, већ жене у трајној вези с неким мушкарцем која није била уређена црквеним и грађанским правом. У ЭССЯ 22: 178–179 реконструирше се посл. \**naložnica* уз опаску да је „књишки“ карактер те речи до извесне мере варљив, јер је посведочена и у дијалектима и књижевно слабо развијеним језицима. Тамо се непосредно извођење из синтагме \**na lože* ‘на постељу’ сложеним суфиксом \*-*ьnica* претпоставља деривацији преко такође реконструисаног придева \**naložьnjъ* с аргументом да су код њега сасвим друга творба и значење, али би у семантичком погледу требало узети у обзир полъ. *naložny* ‘навикнут, страсно привржен’. Уп. и синонимно *суложник*, *суложница* (Вук), српсл. *оулогъ* adj. ‘који с неким дели постељу’ XIV в. (LPS s.v. *сжлогъ*).

[**посадничество**] **n.** ‘παλλακισμός, конкубинат’, **sg.** ном.: *посадничество*: ~ же законно љсть = Ὁ μέντοι παλλακισμὸς νόμιμὸς ἐστίν П17 (465/440/337), асс. нже съ цѣломоудроу ~ нмоуштаго женоу = Τὸν μετὰ σῶφρονος παλλακευόμενον γυναικὸς В30 (210/201/152). • Српсл. суфиксална изведеница на \*-*ьство* са апстрактним значењем од *посадница*, LPS има само из српсл. мешовитог зборника где би посреди могао бити управо овај помен у преводу Синтагме. Хомонимно рус.-цсл. *посадничество* у истој одредници само је хомонимно али деривационо и семантички независно образовање од *посадникъ*, в. *посадница*.

[**посельный епископъ**] **m.** ‘χωρεπίσκοπος, хорепископ’, **pl.** ном. *посел’нын епископы*: образъ оубо ~ испльняюште = τὸν τύπον οὖν οἱ χωρεπίσκοποι πληροῦντες Ε31 (301/287/218). • Двочлана синтагма од придева и именице в. *епископъ*, која преводи гр. сложеницу *χωρεπίσκοπος*. Хорепископи (τῶν χωρῶν ἐπίσκοποι) су у раној цркви заступали градског епископа и вршили надзор над сеоским презвитерима (Поповић 1912 I: 286). Уп. струс. *посельный* ‘сеоски’ (о дужносницима) (СРЯ 17: 161–162, XVI–XVII в.). Варијанта *сельскъ*, -*ын епископъ*.

[**послушникъ**] **m.** ‘ὑπήκοος, поданик’, **pl.** dat. *послушникомъ*: царъ љсть об’ште благо въсѣмъ ~ = Βασιλεύς ἐστίν ... κοινὸν ἀγαθὸν πᾶσι τοῖς ὑπήκοος В5 (127/123/91). • Српсл. < стсл. *послушникъ* (ССС, SJS) поименичење на \*-*икъ* придева *послушнъ* (Skok 2 :288 s.v. *slušati*, ESJS 842–843. s.v. *slušati*). LPS даје најранију потврду из Супрасаљског зборника (XI в.) и српскословенске потврде XIV, XV и XVI века, РКС из Теодосија, има и Вук.

[**постникъ**] **m.** ‘ἀσκητής, испосник’, **pl.** loc. *постницѣхъ*: презвитере и добръ въ ~ снѣаюштѣхъ = πρεσβυτέρους καὶ καλὸν ἐν ἀσκηταῖς λάμποντας ПСС (24/25/15). • Српсл. од цсл. *постникъ*, поименичења суфиксом \*-*икъ* придева *постнъ* од *постъ* (Skok 3: 14–15, ESJS 687 s.v. *postъ*). Најранија је рус.-цсл. потврда из 1076. у Свјатослављевом Изборнику (LPS). Вук има као народне речи *посник* ‘der FASTER, jejunator’ и *посница* ‘Fasterin, jejunatrix, в. *постница*.

<sup>165</sup> Житомишлићки хронограф, писан у Хопову 1634, изд. Н. Дучић, ГСУД 32: 253 светы сава ... позчаесть ... отъ злыхъ отѣгати блѣда и прѣлюбодѣнства; а елнци наложнице нмѣтъ, сѣхъ повелѣваше вѣнчати законно. У Богишићевом хронографу, писаном крајем XV века, изд. Ст. Новаковић, *Starine* 10: 56): светын сава ... позчаесть же въсѣхъ ... отъ злыхъ ошапати се блѣда и прѣлюбодѣнства, а елнци наложници нмоутъ, сѣхъ повелѣваа вѣнчати законно.

[ПОСТНИЦА] f. ‘ἀσκήτρια, ἀσκουμένη, искушеница, < испосница’, **sg.** асс. постницау: растлѣваюштен ~ или ннокіню = διαφθείροντες ἀσκήτριαν ἢ μονάστριαν A13 (106/103/75), ннокіню или ~ ... праштаємь = Μονάστριαν ἢ ἀσκήτριαν ... συγχωροῦμεν D9 (230/219/167), **pl.** instr. постницами: съ ~ влоудь твореште = τὰς ἀσκητριάς ἐνασελαίνοντες Γ11 (178/170/130), **pl.** loc. постницахъ: нь о ннокіняхъ н ~ се не обьге бывати = ἀλλ’ ἐπὶ τῶν μοναζουσῶν καὶ ἀσκουμένων, τοῦτο οὐκ εἶωθε γίνεσθαι M15 (412/392/301). Срсл. < цел. постница, моциона изведеница на -ica од постникъ, в. постникъ (Skok 3: 14–15; ESJS 687 s.v. *postъ*). Најранија потврда коју даје LPS је из Иловичке крмчије, СРЈ 17: 246 има ранију из Јефремовске крмчије (XII век), а РКС бележи реч само у значењу ‘испосничка ћелија’.

ПОСТНИЧЕСТВО n. ‘ἀσκησις, испосничество, подвижништво, пост, монаштво, монашење’, **sg.** gen. постничества: о нже ~ ради = περὶ τοῦ δι’ ἀσκησιν Γ13 (186/177/135), мннлаго ради ~ ... одѣвають се = διὰ νομιζομένην ἀσκησιν ... περιβέβληνται Γ24 (206/197/149), вѣмы же нѣкыѣ, нже за ~ истинное = ἴσμεν δὲ τὰς δι’ ἀσκησιν ἀληθῆ Γ24 (206/197/149), оузрокомь благоуствѣи н ~ владыки прѣнебрѣгоушти = προφάσει θεοσεβείας καὶ ἀσκήσεως, δεσπότη καταφρονεῖν Д11 (247/235/180), приболѣзньномоу ~ = πρὸς τὸ „ἐλίπονον τῆς ἀσκήσεως M15 (402/382/294), нже оубо ~ ради = οἱ μέντοι δι’ ἀσκησιν K37 (366/346/266), н оузрокомь ~ снѣ отреченіемь оставляюштихъ = καὶ προφάσει ἀσκήσεως ταῦτα χαίρειν ἐῶντας M15 (409/388/298), вьнегда оть крѣпости многого ослабляемь се ~ = ἡνίκα τοῦ τόνου τῆς πολλῆς ὑποχαλῶμεν ἀσκήσεως T5 (491/463/356), асс. постничество: сѣ же повелѣхомь не на ~ нзволештихъ негодоуште = Ταῦτα δὲ ὠρίσαμεν, οὐ κατὰ τῶν ἀσκεῖν προαιρουμένων ἀγανακτοῦντες ПСС (16/17/11), loc. постничества: оть дѣтска вь ~ вьспитань = ἐκ παιδῶς ἐν ἀσκητηρίῳ τεθραμμένος Γ2 (159/152/115). • Срсл. < цел. цел. постничество, апстрактум на \*-ьство од цел. постникъ ‘испосник’, в. постникъ. С краја XIII века је потврда код Теодосија (РКС), оне које даје LPS су млађе, укључујући српскословенску из Цамблаковог житија Стефана Дечанског, писаног око 1400. СРЈ 17: 246 има прву потврду из XIII–XIV века (превод Хамартолове Хронике).

[ПОСТЪНИЧЪСКЪ, -ЫН] adj. ‘ἀσκητικός, испоснички’, **m. pl.** асс. постническыѣ: елкыѣ ~ подвигы придоше = ὅσους ἀσκητικούς ἀγῶνας διήγυσαν Γ24 (206/197/149), **n. sg.** асс. постническоу: еже ~ пронзволештихъ житиѣ = τὰς τὸν ἀσκητικὸν αἰρουμένας βίον M15 (410/389/299). • Придев на \*-ьскъ од цел. постникъ. Најранија потврда је руско-црквенословенска из XII века (СРЈ 17: 246), следе српскословенске из извора XIII в., Иловичке крмчије: постническо житиште (LPS) и Теодосија (РКС).

[ПОСЫННВЪ, -ЫНН] ‘εἰσποισάμενος усвојитель’, **pt. praet. act. m. sg. gen.** посыннвшаго: възвраняюшти ... съчетавати се къ ~ дѣтемь = κωλύουσα ... συνάλτεσθαι τοῖς τοῦ εἰσποισαμένου παισίν B8, 142/137/102). • Партицип претерита активног посыннв од глагола посыннн, посыннѣ. Облик је црквенословенски, у старосрпском XIV века ови партиципи нису се више деклинирали, и само су поједини њихови падежи коришћени као прилози, уп. посынѣаѣн.

ПОСЫНѢВАЈЕН ‘ὁ υἰοθετῶν, посинитель’, **pt. praes. act. m. sg. nom.:** ~ дльжнь ксть ~ ὁ υἰοθετῶν ὀφείλει Y3 (510/482/370). • Партицип презентивног активног посынѣвајен од глагола посынѣвати (уместо *посынѣвати* као трајног вида од *посинити*, уп. РЈА?). Генитив би био \*посынѣвајештего. Глагол је старосрпски, а облик црквенословенски, уп. посыннв.

ПОСЫНѢНІЕ n. ‘υἰοθεσία, θέσις, усиновљење’, **sg. nom.:** положеніе же еже кромѣ плѣтска смѣшеніа сыноположеніе, рекше ~ = θέσις δὲ ἢ χωρὶς σαρκικῆς συναφείας υἰοθεσία B8 (131/126/94), аште же пристав’никъ ... посынннт възхоштеть моужа, ... ~ не тврдо ксть ~ = Ἐὰν δὲ ὁ ἐπίτροπος ... υἰοθετηῖσαι βουλευθῆ τὸν ἄνδρα ... ἢ θέσις ἄκυρος ἐστίν B8 (142/137/102). • Стрп. глоса према калку сыноположеніе. Глаголска именица изведена суфиксом \*-енъе. Глагол стрп. посынннт посведочен је у преводу Синтагме поред ове именице и облицима посыннв, посыннѣ(н)в, посынѣвајен. Није својствен црквенословенском језику; једине потврде у LPS су из превода Синтагме у Ходошком зборнику („misc.-šaf.“): посынннт, посыннннкъ, посыннннѣ.

ПОСЫНѢННИКЪ m. ‘θετὸς υἰός, εἰσποιοῦμενος, посинак’, **sg. nom.:** положеніемь же тьсть ... ~ = θέσει δὲ πενθερὸς, ... θετὸς υἰός B8 (131/126/94), **pl.** асс. посыннннкы: възвраняюшти ~ къ вратномоу съвькоупленію съчетавати се = κωλύουσα τοὺς εἰσποιοῦμένους πρὸς γαμικὴν ὀμίλιαν συνάλτεσθαι B8 (142/137/102). • Стрп. поименичење партиципа претерита пасивног посыннѣ, суфиксом \*-икъ. Потврђено за превод Синтагме и у Ходошком зборнику, в. посыннѣ.

[ПОСЫНѢН(Н)Ъ] ‘εἰσποιστός, усвојен, усвојеник’, **ptcp. pret. pass. εἰσποιστός, усвојен, усвојеник’, n. pl. nom.** посыннѣнныѣ: съчетавати се къ кстьствнннмь поснннвшаго дѣтемь ~ дѣти = συνάλτεσθαι τοῖς



κατὰ φύσιν τοῦ εἰσποησαμένου παισὶ τοὺς εἰσποητοὺς B8 (142/137/102), асс. посынненіє: ~ ... правныи наслѣдіа нмѣти = τοὺς εἰσποηθέντας ... δίκαια κληρονομίας ἔχειν B8 (143/137/102). • Партицип претерита пасивног посынненъ од стерп. глагола посыннити, в. посынненіє. Графија посынненъ је црквенословенска архаизирајућа.

**ПРАВОСЛАВІЄ n.** ‘ὀρθοδοξία, православље’, **sg.** асс. православіє: за ~ ego = διὰ τε τὸ περὶ τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ A9 (88/85/61), loc. православин: въ ~ и благочѣстїи дльжнъ ҃сть быти цар = ἐν ὀρθοδοξία καὶ εὐσεβεία ὀφείλει εἶναι ὁ Βασιλεὺς B5 (128/123/91). • Српсл. < стсл. (?) православнє (SJS, CCC нема), сложеница од придева правъ и глаголске именице на -*je* од славити, калк према гр. ὀρθο-δοξία (ESJS 699, Zett 1970: 244). У српскословенском посведочено код Доментијана, у Душановој повељи из 1348 итд. (PKC, LPS). У старословенском канону IX–XI в. само правословьць ‘ὀρθοδοξος’ (CCC).

**ПРАВОСЛАВЬНЬ adj.** ‘ὀρθόδοξος, ‘правовѣран, православан’, **m. sg. nom.:** да ~ можъ еретичини съвькоупитъ се женѣ = ὀρθόδοξον ἄνδρα αἰρετικῆ συνάλπεσθαι γυναικί Г12 (182/174/132), асс. православнаго: еретикъ на ~ да не свѣдѣтъѣлѣвоуєтъ = Αἰρετικὸς κατὰ ὀρθοδόξου μὴ μαρτυρεῖτω A2 (78/75/53), православнаа: нь вѣдеште того и ~ цѣломоудрна = γινώσκοντες αὐτὸν ὀρθόδοξον, καὶ σὺφρονα M15 (414/393/302), православна: прѣдѣе ратникомъ ~ продиδούς πολεμίους Ῥωμαίους Π21 (468/442/338), **pl. nom.** православных: аште оубо безъ соумнѣнїа таветь се, ~ = εἰ οὖν ἀναμφιβόλως δειχθεῖεν ὀρθόδοξοι A9 (94/91/65), gen. православныхъ: отъ ~ ... нзгнанъ бывъ = πρὸς τῶν ὀρθοδόξων ... ἔξοστρακισθεῖς A2 (67/64/46), сложеніє кожьствннн тронци отъ ~ въздаваєтъ се = λατρεία τῆ μακαρία Τριάδι παρὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀπονενέμηται E6 (260/247/189), православныхъ: нже отъ ~ къ ратникомъ ствѣгшихъ = τοὺς ἐκ τῶν Ῥωμαϊκῶν πρὸς τοὺς πολεμίους ἀποφεύγοντας Π21 (468/442/338), dat. православныхъ: нь н прикладныє ~ поѣстн да сподобляють = προσηκούσης τοῖς ὀρθοδόξοις ἀξιούσθων τιμῆς C12 (480/452/348), instr. православныхъ: възбраннвъ подъ ~ быти ратникомъ = ὑπὸ Ῥωμαίους γενέσθαι τοὺς πολεμίους C11 (477/450/345), разньствоуєтъ съ ~ = παρὸ καὶ διαφερομένους τοῖς ὀρθοδόξοις Г12 (181/173/1321), **f. sg. nom.** православна: ни же оубо еретикѡу можжевы жена ~ да съпрежеть се = μήτε μὴν αἰρετικῶ ἀνδρὶ γυναῖκα ὀρθόδοξαν συζεύγυσθαι Г12 (182/174/132), gen. православныне: въ оутврѣженіє ~ же вѣры = στηριγμὸν δὲ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως A2 (74/71/50), dat. православнннн: отъ него бывати н расоуждати тже ~ приключаштаа се вѣрѣ = πρὸς αὐτοῦ καὶ ψηφίζεσθαι τὰ τῆ ὀρθοδόξῳ συμβαίνοντα πίστει E11 (274/261/199), православнннн: отъ ереси донатскыє вѣрѣ ~ приходеште = τοὺς ἐκ τῆς αἰρέσεως τῶν Δονатιστῶν τῆ ὀρθοδόξῳ πίστει προσερχομένους A2 (71/68/48), асс. православноу: дроугн же ~ држештон вѣроу = θατέρου δὲ τὰ τῆς ὀρθῆς πρεσβεύοντος πίστεως Г12 (182/174/132), loc. православнннн: о ... ~ н вѣрѣ = Περὶ ... καὶ ὀρθοδόξου πίστεως Θ2 (323/305/234), православнннн: ншти о ~ вѣрѣ = Ζήτει τὸ περὶ πίστεως Θ2 (323/305/234), асс. православныне: нже ~ поєтн жены волеште =οἱ ὀρθόδοξοι ἀγαγέσθαι γυναῖκας αἰρούμενοι Г12 (181/173/132). • Српсл. < стсл. (?) православнь (SJS, са потврдама из Устјушке крмчије, CCC нема), придев сложен од правъ ‘исправан’ и слава ‘вероисповест’ са суфиксом -нь, калк према гр. ὀρθόδοξος (ESJS 699, Zett 1970: 244). При калкирању гр. дόξα, које значи и ‘мишљење, вера’ и ‘слава’, погрешно је преведено овом другом речју, у старословенском корпусу посведочен је тачнији превод правокѣрнь (CCC, уп. Маретић у RJA 11: 414).

**ПРАСКАВНЦАРЬ m.** ‘βυκινάτωρ, трубач’, **sg. nom.** царскы: ~ во царскы кръстивъ се = Βυκινάτωρ γὰρ βασιλικὸς βαλτισθεῖς Г12 (183/175/133). • Стерп. изведеница суфиксом -*арь* од праскавница ‘бука којом се застрашује непријатељска војска; музички инструмент (који није труба, место гласи: слышавше гласъ трѣбамъ н накарадамъ [таламбаси] н праскавницамъ, RJA)’, у оба значења Миклошич има потврде само из српске Александриде.

**[ПРЕЗВНТЕРНЦА] f.** ‘γυνή πρεσβύτις, презвитерка’, **pl. dat.** презвнтернцамъ: іако женамъ ~ не подобаєтъ бывати = Ὅτι γυναῖκας οὐ δεῖ πρεσβύτιδας γίνεσθαι ПСС (35/33/22). • Грецизам, од сргр. πρεσβυτέρισσα, преводи гр. синтагму γυνή πρεσβύτις. Изведеница суфиксом -*ica*, фемининум према презвнтеръ. Миклошич даје једину потврду из Иловичке крмчије, презвнтернса (LPS, EJC 702). Нема у PKC, ДЗ, RJA.

**ПРЕЗВНТЕРЬ m.** ‘πρεσβύτερος, презвитер’, **sg. nom.:** презвнтеръ: георгіє же ннокъ н ~ = Γεώργιος δὲ μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος ПСС (22/22/14), аште кы епископъ нли ~ въ грѣсѣ ҃еть бывъ = εἴ τις τῶν ἐπισκόπων ἢ πρεσβυτέρων A2 (60/57/40), dat. презвнтероу: нное во ~ непрштенно ҃еть = ἕτερος γὰρ πρεσβυτέρῳ οὐκ ἐφεῖται A9 (93/90/65), възбраннаєтъ епископоу нли ~ = κωλύει τὸν ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον A2 (97/94/67), instr. презвнтеромъ: съ ~ епархіє оноє съходити се = τῷ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης πρεσβυτέρῳ συνέρχεσθαι A9 (87/83/60), **pl. nom.** презвнтерн: ~ оубо сошште нли діаконы = πρεσβύτεροι дһпоу

τυγχάνοντες ἢ διάκονοι Α2 (71/68/48), презвнтерїе: μѣστωβлюстнтелїе φавѣστнннннн епнскопъ фнлнпъ же н аσεїе ~ = τοποτηρηταὶ Φαυστῖνος ἐπίσκοπος, Φίλιππος τε καὶ Ἰασελος πρεσβύτεροι ΠСС (20/20/13), асс. презвнтерн: н оженнвшее се ~ рѣобндѣахог = καὶ τοὺς γεγαμηκότας τῶν πρεσβυτέρων ὑπερεφρόνου ΠСС (15/15/10), презвнтере: помолнѣшнхъ се съ еретнкы епнскопы нлн ~ отлогѣаѣтъ = τοὺς συνευξαμένους αἰρετικοῖς ἐπισκόπους ἢ πρεσβυτέρους ἀφορίζει Α2 (75/72/51), instr. презвнтерн: съ ~ сѣде = μετὰ πρεσβυτέρων καθήμενος Д5 (221/210/160). • Стсл. грецизам презвнтеръ (ССС, SJS) од сргр. πρεσβύτερος ‘старац, уважен, поштован човек, свештеник’, супстантивизован компаратив гр. придева πρέσβυς ‘стар, уважен’ (ESJS 702, Vasmer 1944: 123. Најранија српсл. потврда код Првовенчаног презвнтеръ (PKC).

**ΠРЕЗВНТЕР’СΚЪ, -ЫН adj.** ‘тоῦ πρεσβυτέρου, презвитерски’, **m. sg.** асс. презвнтер’скын: въ ~ тамошнее цръкве степень възъшдѣ = εἰς πρεσβυτέρου τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας βαθμὸν ἀναβεβηκῶς ΠСС (11/11/7), loc. презвнтер’скоумь: о ~ възрастѣ ... рече = περὶ τῆς τῶν πρεσβυτέρων ἡλικίας ... φησίν И2 (318/302/231), **f. sg. nom.** презвнтер’ска: почасти да отнметъ се отъ снхъ ~ = τὴν τιμὴν ἀφαιρεῖσθαι τούτους τοῦ πρεσβυτέρου Α9 (90/87/63), **n. pl.** асс. презвнтер’скаиа: ѡже ~ да дѣнствогѣтъ = τὰ δὲ τοῦ πρεσβυτέρου ἐνεργεῖτω Α9 (90/86/63), презвнтер’скаа: ~ н діакон’ска нзврѣженїа ... бывати повелѣаѣтъ = τὰς τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καθαιρέσεις ... γίνεσθαι διορίζεται Д10 (233/222/169), осовъ же ~ да дѣнствогѣтъ = ἰδίᾳ δὲ τὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐνεργῶσιν Ε32 (304/289/220). • Српсл. од стсл. презвнтеръскъ (ССС, SJS), придева на \*-ьскъ од презвнтеръ, в. презвнтеръ.

**[ΠРЕЗВНТЕР’СТВО] n.** ‘πρεσβυτέριον, презвитерство’, **sg. loc.** презвнтер’ствѣ: въ ~ смѣренїе подїемъ = τὴν ἐν τῷ πρεσβυτερείῳ ταπεινώσιν ὑπενεγκῶν Α9 (90/86/63). • Српсл. < стсл. презвнтерство, суфиксална изведеница на \*-ьство са апстрактним значењем од презвнтеръ (ECJC 702).

**ΠΡΕΤОРЪ m.** ‘πραιτωρ, претор’, **sg. nom.:** н не испнтогѣтъ согда ~ = καὶ οὐ πολυπραγμονεῖ τὴν ψῆφον ὁ Πραιτωρ Д9 (231/220/168), рѣторъ: ~ ксть санъ старѣн нлн воєвода Д9 (231/220/168). • Грецизам латинског порекла, од гр. праїτωρ < лат. *praetor* ‘заповедник, војвода’. Српсл. хапакс, јер је стсл. преторъ поред рѣторъ, рнторъ посведочено само у значењу ‘преторски двор’ као превод за гр. праїτωρίон, лат. *praetorium* (ССС, SJS; уп. ESJS 702, Vasmer 1944: 123). У грчком тексту Д8 нема друге реченице, те се очигледно ради о преводиоочевом појашњењу функције претора.

**[ΠΡΗΒΡΑЧЕНІЕ] n.** ‘ἐπιγαμία, брак’, **sg. асс.** прнбраченїе: къ в’сакомогъ еретнкогъ ~ творнн = πρὸς πάντα αἰρετικὸν ἐπιγαμίαν ποιεῖν Г12 (183/175/133). • Српсл. префиксално-суфиксална изведеница од бракъ са префиксом прн- и именичким суфиксом \*-нѣ која калкира гр. ἐπιγαμία. Формално била би то глаголска именица од \**pribračiti se*, али за тај глагол немамо потврде. Стога вероватно преводилачка креација.

**ΠΡΗСТАВЛЕНІЕ n.** ‘ἐπιτροπή, туторство’, **sg. nom.:** раздрѣшаѣтъ же се ~ = λύεται δὲ ἡ ἐπιτροπή В8 (144/139/103), gen. прнставленїа: раздрѣшннн се отъ ~ = πρὸ τοῦ λυθῆναι τὴν ἐπιτροπὴν В8 (144/139/103), асс. прнставленїе: нн же ~ нн же пѣал’ннч’ство лѣтъ ксть мошн прнѣтн = οὔτε ἐπιτροπὴν, οὔτε κουраτορείαν ἐξεστί δέξασθαι Ε32 (309/294/223), **pl. dat.** прнставленїемь: матн же соштен по ~ можеть = Ἡ δὲ μήτηρ τῆς ἐπιτροπευθείσης δύναται В8 (145/139/104). • Српсл. < стсл. прнставленнѣ (ССС, SJS), глаголска именица од прнставннн (ESJS 876). LPS даје једину потврду из рег. 36 (1214–1219). Уп. прнставннч’ство.

**ΠΡΗСТАВННЧ’СТВО n.** ‘ἐπιτροπή, туторство’, **sg. gen.** прнставннч’ства: нн же ~ подхонднть слоуженїе = οὐδὲ τὰ τῆς ἐπιτροπῆς ὑπέρχεται Ε33 (310/295/224), **sg. асс.** въ ~ нлн пѣаловннч’ство прнзнваѣмьмь = εἰς ἐπιτροπὴν ἢ εἰς κουраτορείαν καλουμένου Ε33 (309/294/224). • Српсл. апстрактум изведен суфиксом \*-ьство од прнставннч’ства. LPS даје две потврде, из Иловичке крмчије и из рус.-цсл. Галицког четворојеванђеља писаног 1144 (Буслаев 1861: 49). Уп. синоним прнставленїе.

**ΠΡΗСТАВННЧ’СТВОУЈЕМЫН ‘ἐπιτροπεύομαι, под старатељством’, pt. paes. pass. pl. nom.** прнставннч’ствоујемь: ~ же сошть ... свободны = Ἐπιτροπεύονται δὲ ... ἐλεύθεροι Ε33 (309/295/224). • Српсл. партицип презента пасивног од глагола прнставннч’ствовати, деноминала од прнставннч’ство, који преводи гр. ἐπιτροπεύομαι.

**ΠΡΗСТАВ’ННЧ’ m.** ‘ἐπίτροπος, ἐπιτροπεύμενος, ἐπιτροπεύσας, тутор, епитроп, служитељ’, **sg. nom.:** прнставннч’ ~ не можеть снраго коупннн вешть = Ἐπίτροπος οὐ δύναται ὀρφανοῦ ἀγοράσαι πρᾶγμα Α4 (81/78/56), аште же ~ ... посынннн восхоштеть = Ἐὰν δὲ ὁ ἐπίτροπος ... υἰοθετῆσαι βουλευθῆ В8

(142/137/102), ни же ~ ... раздрѣшнѣи се = Οὐδὲ ὁ ἐπίτροπος ... λυθῆναι B8 (144/139/103), сьпрешти се кенже ~ вѣ = ἐξ ἐκεῖνου συζυγῆναι τῇ ἐπιτροπευομένῃ B8 (145/139/103), ~ не съставляють = ὁ ἐπίτροπος οὐ συνίστησιν Γ15 (192/184/139), прнставннкъ: армѣнѣскон цркъвн ~ высть = τῆς Ἀρμενίας Ἐκκλησίας ἐπιτροπεῦσαι ΠСС (14/14/19). кенже ьсть ~ = τῆς ἐπιτροπευομένης B8 (142/137/102), gen. прнставннка: власть ~ раздрѣшають се = ἐνοχή τοῦ ἐπιτρόπου λύεται B8 (145/139/103), ни же отьць ~ ... можетъ = Οὐτε ὁ πατήρ τοῦ ἐπιτρόπου ... δύναται B8 (146/140/104), можетъ ... за ~ дьштере своене посагноути = δύναται καὶ ... τῷ ἐπιτρόπῳ τῆς μητρὸς αὐτῆς γαμηθῆναι B8 (145/139/104), loc. прнставннцѣ: о ~ = Περί ἐπιτρόπου B8 (144/139/103), pl. dat. прнставннкомъ: лѣтъ ьсть ... ~ = ἔξεστι ... ἐπιτρόποις Γ15 (194/185/140), loc. прнставннцѣхъ: о ~ = Περί ἐπιτρόπων E32 (308/293/223). • Срсл. < стсл. прнставннкъ (ССС, SJS), термин изведен од глагола прнставити ‘поверити неком неку дужност’ (ESJS 876 s.v. *staviti*, RJA) било непосредно, сложеним суфиксом \*-ьн-икъ, било посредством код именица типа прнставннкъ имамо дилему, да ли су настале поименичењем придева на -ьнъ, премда нема цсл. ни срсл. потврда за прнставнъ, већ је само у староруском посведочен, додуше тек од XVII века, придев *проставной* ‘повезан са позивом на суд’ (СРЯ 20, стр. 30), те би ипак требало оставити дилему око деривације и око тога да ли је у питању калк према грчком ἐπιστάτης или можда термин словенског обичајног права \**pristaviti* ‘поверити неком неку дужност’, код Срба (Душанов законик) и Руса у средњем веку. Срсл. потврде су из Иловичке крмчије (LPS) и из Житија св. Симеона од Првовенчаног (PKC). Уп. икономъ, стронтељ.

**ПРНЪТННКЪ М.** ‘κληρικός, клирик, свештенство, свештеник’, **sg. nom.:** аште оубо ~ боудеть = εἰ μὲν κληρικὸς εἶη B7 (129/124/92), ~ си, свештен’ства да обнажитъ се = κληρικὸς ὢν, τῆς ἱερωσύνης ἀποδυσέσθω B10 (153/148/111), ~ быти не можетъ = κληρικὸς εἶναι οὐ δύναται Γ9 (172/165/125), **pl. gen.** прнѣтннкъ: чѣда ~ кезыннкомъ ... бракоу отривають съвькоуплати се = Τὰ τέκνα τῶν κληρικῶν, ἐθνικοῖς ... γαμικῶς ἀπογορεύει συνάλτεσθαι Γ12 (182/173/132), прнѣтннкъ: о оброу’енин ~ = Περί μνηστείας κληρικῶν Γ15 (190/182/137), dat. прнѣтннкомъ: книги ... почитати подовають вьсьмъ ~ = τὰ βιβλία ... χρή σύμπαντας κληρικούς B11 (150/144/108), ~ быти не можетъ = κληρικὸς εἶναι οὐ δύναται Γ8 (172/165/125), ~ повелѣвають не ходити прнзнаваемымъ на бракъ = Τοὺς κληρικούς κελεύει μὴ ἀπιέναι καλουμένους εἰς γάμον Γ9 (176/168/128), православ’нынимъ ~ еретн’ницамъ съвькоуплати се женамъ в’сачьскы стрече = ὀρθοδόξους κληρικούς αἰρετικάις συνάλτεσθαι γιναίξи πάντη ἀπειρήκε Γ12 (181/173/131), loc. прнѣтннцѣхъ: о ~ нелѣпотнобрачештихъ се = Περί κληρικῶν ἀθεμιτογαμούντων Γ8 (172/165/125). • Срсл. < стсл. прнѣтннкъ (ССС, SJS), изведеница суфиксом \*-ьникъ од прнѣтнн, прнѣтѣж ‘прибројати’. Срсл. најранија потврда у Иловичкој крмчији (LPS). Уп. клиркъ, клиръ, свештен’ннкъ.

[**ПРНЪТЪ**] **М.** ‘κλήρος, клир, свештенство, κλήρωσις, свештени позив’, **sg. gen.** прнѣта: да нзвржеть се отъ ~ = ἐκβληθῆτω τοῦ κλήρου B1 (120/116/86), правнло отъ нже вь ~ слоуженїа затвори = ὁ κανὼν τῆς κατὰ τὸν κλήρον ὑπηρεσίας ἀπέκλεισε Γ4 (162/155/117), не тьк’мо отъ ~ нзрѣвають се = οὐχ ὅπως τοῦ κλήρου ἐξωθεῖται Γ9 (173/165/125), стронтеља отъ ~ надъ иденїемъ поставити = οἰκονόμον ἐκ τοῦ κλήρου τοῖς πράγμασιν ἐπιστῆσαι E24 (293/279/212), dat. прнѣтоу: на врѣдъ людѣмъ н ~ = ἐπὶ λύμῃ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου B10 (152/147/110), прнѣтоу: дасть се своѣмоу ~ сьпрнѣтавати клирнкы = δέδοται, τῷ οἰκείῳ κλήρῳ συγκαταλέγειν κληρικούς A9 (98/95/69), acc. прнѣтъ: вь ннъ ~ да не прѣходитъ = εἰς ἑτέραν πρὸς κλήρωσιν μὴ μεταβαινέτω A9 (98/95/69), instr. прнѣтоумъ: не тако обладаюште ~ μὴ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων A18 (113/110/80), loc. прнѣтѣ: слоуж’боу вь ~ ... испльнѣаоу = τὴν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ κλήρῳ ... ἐξεπλήρου Γ11 (179/171/130), **pl. gen.** прнѣтъ: аште нѣкого отъ ... епископъ по гнѣвоу отлоу’итъ = Εἴ τινα τῶν τοῦ κλήρου ... ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος πρὸς ὀργὴν ἀφορίσει A18 (111/108/79). • Срсл. < стсл. (?) прнѣтъ (SJS, СССР нема), изведеница од прнѣтнн, прнѣтѣж ‘прибројати’ као превод за κλήρος ‘свештенички сталеж’. У стсл. корпусу IX–XI в. посведочено је прнѣтннкъ ‘клирик’ (ССС), в. прнѣтннкъ, уп. клиръ, клиркъ. Најраније срсл. потврде су код Св. Саве, у Житију Св. Симеона: црковны прнѣтъ (PKC, LPS)<sup>166</sup> и Иловичке крмчије (LPS). Струс. *прнѣтъ* (СРЯ 20:77).

**ПРОДАВЪЦЪ М.** ‘πράτης, продавац’, **sg. nom.** аште оубо коупецъ ьсть раздрѣшаен ... аште ли ~ = εἰ μὲν ὁ ἀγοραστὴς εἶε ὁ διαλύων ... εἰ δὲ ὁ πρᾶτης A4 (80/77/54). • Стсрп. радна именица изведена суфиксом \*-ьсь од глагола продавати (Skok 1:382–384 s.v. *dati*), уп. продак, богопродавць, нздавць. У преводу Синтагме први пут је посведочена и префиксална варијанта \*прѣпродавць, в. книгопрѣпродав’ц. Миклошич даје потврду из Иловичке крмчије, Законоправила (XV в.), Ходошког зборника по Шафариковом испису и Душановог законика (LPS).

<sup>166</sup> Није тачна Маретићева тврдња у RJA 11: 850 s.v. *pričat* да те речи тамо нема; на стр. 8 Шафарикова издања, на коју Даничић и Миклошич упућују, чита се вьсь ѿсвещенны црковны прнѣтъ.

**продажда** f. ‘ἐμπορία, продаја’, **sg.** асс. продаждоу: или што на ~ представлани се = ἢ τι κατ’ ἐμπορίαν προτιθεσθαι E15 (279/266/203). • Српсл. < стсл. (?) продажда (SJS, CCC нема). Црквенословенски фонетизам *dj > жд*, стсрп. било би \**prodaħa*, структура је \**pro-dad-ja*, од презентске основе \**dad-* (ESJS 123). Уп. проданіе.

**проданіе** n. ‘πρᾶσις продаја’, **sg.** nom. купленіе н ~ съставляиеть се = Ἀγορασία καὶ πρᾶσις συνίσταται A4 (79/76/54), глаголетъ се истѣе прѣложено владычства срѣчь ... ~ = λέγεται κυρίως ἢ μετάθεσις τῆς δεσποτείας ἤγουν ... ἢ πρᾶσις E17 (285/271/207), loc. продани: о ... н ~ = Περὶ ... καὶ πράσεως A4 (79/76/54). • Српсл. < стсл. проданіе (CCC, SJS), глаголска именица изведена суфиксом \*-*ije* од глагола продати (ESJS 123). РКС даје потврде из Душановог законика и MS, у LPS потврда из Иловичке крмчије. Није искључено да је у питању народна реч, стсрп. \**prodanje*. Уп. продажда.

**[продане, продаюшти]** pt. **praes. act.** ‘πιπράσκων, πωλῶν, продавати’, **m. sg. dat.** продаюштоу: зазирати не подобиаеть епископу ... ~ = νεμεσᾶν οὐ δεῖ τῷ ἐπισκόπῳ ... πιπράσκοντι E16 (282/268/205), **pl. gen.** продаюштихъ: дннарє проснпа трѣжннкомъ ... на трапезахъ ~ = τὸ νόμισμα ἐξέχεε τῶν κολλυβιστῶν ... πωλούντων E15 (280/266/203). • Партицип презента активни од продати, уп. проданіе, продажда.

**промыслантель** m. ‘κόμης, комес’, **sg.** nom. въ промыслннцоу, рекше ндеже есть ~ срѣчь царь = εἰς τὸ κομητάτον, ἤγουν ἔνθα ἐστὶν ὁ κόμης, ἦτοι ὁ βασιλεύς A9 (97/93/67). • Српсл. именица вршиоца радње изведена суфиксом *-telъ* од глагола промыслити ‘побринути се, постарати се’, примењена на цара (в. промыслнница). РКС има из Цамблаковог Живота Стефана Дечанског (око 1400) у значењу лат. *providus*: благодароу н славию твоє чловѣколюбїе промислантелю благаы. LPS даје потврде из XV и XVI в. Може бити и калк према гр. πρόνοος. Уп. промыслннкъ, печаловннкъ.

**промыслннкъ** m. ‘прокоуратор, фронтисτής’, прокуратор’, **sg.** nom.: не можетъ ... ~ = οὐ δύναται ... прокоуратор A4 (81/78/56), епископъ есть зритель н ~ н печаловннкъ вѣѣмъ събраюштиимъ се доушамъ нже въ того епархїи = Ἐπίσκοπος ἐστὶ θεατῆς καὶ κηδεμών E17 (285/271/207), instr. промыслннкомъ: епископомъ ... ~ ... заповѣдаеть не бывати = Ἐπισκόπους ... εἶτ’ οὖν φροντιστὰς ἐπισκήπτει μὴ γίνεσθαι K32 (362/343/263). • Српсл. < стсл. промыслннкъ ‘наставник, старатель’ (CCC, SJS), поименичење суфиксом \*-*ikъ* придева стсл. \**promyslnъ* у значењу ‘*providus*; далековид, опрезан’ (за придев LPS има само потврду из ИК: промыслнннше попенїе). У А4 двама грчким терминима одговарају три српскословенска; можда је промыслннкъ преводиочева интерполација, или је пред собом имао грчки предложак где је између θεατῆς и κηδεμών стајало \**φροντιστής*. У промыслннкъ би *-мыслннкъ* био превод за гр. фронтисτής, али *pro-* према лат. *pro-curator* од *curare* ‘старати се’, гр. κήδομαι (ESJS 508. s.v. *myslъ*, Ефимова 2006: 57). Миклошич у LPS даје и потврду из ХЗ прузету из превода Синтагме. Уп. промыслантель, печаловннкъ.

**[промыслнница]** f. ‘κομητᾶτος, комитат’, **sg.** loc. промыслннцоу: въ ~ , рекше ндеже есть промыслантель срѣчь царь = εἰς τὸ κομητάτον, ἤγουν ἔнθα ἐστὶν ὁ κόμης, ἦτοι ὁ βασιλεύς A9 (97/93/67) • Српсл. изведеница суфиксом \*-*ica* од *promyslnъ*, в. промыслннкъ. Миклошич даје две српскословенске потврде из XV и XVI века, али у значењу ‘*provida*’ о особи, као моциони пандан за промыслннкъ. Према Суботин комитат означава *царски двор*. Нема у РКС, ДЗ, ИК, RJA, ESJA.

**[промышлїенїе]** n. ‘κηδεμονία старательство’, **sg.** gen. промышлїенїа: како во трѣвоуєн нного ~ = πῶς γὰρ ὁ δεόμενος ἄλλου κηδεμονίας E33 (310/295/224). • Српсл. < стсл. промышлїенїе (CCC, SJS), глаголска именица изведена суфиксом \*-*enъje* од глагола промышлїати ‘промишлѣати, бринути’ (ESJS 508). Уп.. У RJA *promišleñe*. Поред најстарије потврде из Супрасаљског зборника XI в.. Миклошич у LPS даје и српскословенске потврде.

**[проповѣдннкъ]** m. ‘κήρυξ, проповедник’, **sg.** асс. проповѣдника: тѣмъ же ~ правоуоу словоу = ἀμέλει τὸν κήρυκα τοῦ ὀρθοῦ λόγου T5 (499/471/361). • Српсл. < стсл. проповѣдннкъ (CCC, SJS), изведеница сложеним суфиксом \*-*bnikъ* од проповѣдъ, не може бити калк према гр. κήρυξ већ само према лат. *praedicator* (Ефимова 2006: 54; ESJS 691 s.v. *rověděti*). РКС даје потврду из двеју повеља цара Душана, Врањинске и Светоарханђелске хрисовуље, LPS и друге из српсл. преводних текстова.

**пророкъ** m. ‘προφήτης, пророк’, **sg.** nom.: такоже рече ~ = ὡς φησιν ὁ προφήτης E6 (261/248/190), кемоу же ~ гнѣває се, глаголаше = ἦν ὁ Προφήτης κακίζων ἔλεγεν M7 (387/368/282), dat. пророкоу: ~ же нже отъ ѳезвнта, егоже што оубо речеши = Τῷ δὲ ἐκ Θεσβης προφήτη, οὗ τί ἄν εἶποις T5 (496/468/359), како ~ оубо елнсѣю слоужє вѣше = ὅπως τῷ προφήτη μὲν Ἐλισσαίῳ διακονούμενος ἦν X28 (541/513/392), асс. пророка: светы же кврїль ~ тьлкоу нсаїю ... сказа = ὁ δὲ ἅγιος Κύριλλος ... τὸν προφήτην ἐξηγούμενος Ἡσαΐαν ...

ἡρμήνευσε E3 (257/245/187), в'сего мнра достоннѣншаго ~ положнкъ = τὸν τοῦ παντὸς ἄξιον προφήτην θέμενος E32 (305/291/221), instr. пророкомъ: снмъ богъ и ѳекнлнємъ въпннеть ~ = τούτοις ὁ Θεὸς δι' Ἰεζεκιήλ βοᾷ τοῦ προφήτου Д7 (222/211/161), богъ рече нѣгде ~ = ὁ Θεὸς εἰρηκέ που δια τοῦ προφήτου E3 (257/244/187), нь и ~ въпннеть = ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Προφήτου βοᾷ M5 (383/363/279), Јос. пророцѣ: въ тлькованнн ѳеже въ ~ нсаин = ἐν τῇ εἰς τὸν προφήτην Ἦσαῖαω X28 (541/513/392). • Срсл. < стсл. пророкъ (ССС, SJS), поствербал с превојем *o* од \**pro-recti* као калк према гр. проφήτης од πρόφημι (ESJS 724, Skok 3: 120–122 s.v. *reči*). РКС има прву потврду из 1198/9. (Немањина Хиландарска повеља).

[пророцница] **f.** 'профῆτις, пророчица', **pl. nom.** пророцице: ~ снхъ нарицаше = προφήτιδας αὐτὰς ἐκάλει A2 (65/62/44). • Срсл. < стсл. пророцница (ССС, SJS), моциона изведеница на *-ica* од пророкъ (ESJS 724), в. пророкъ. Прва срсл. потврда у LPS је из Иловичке крмчије.

пророцьскъ, **ын adj.** 'проφητικός пророчки', **f. sg. nom.** пророцскаа: на неже приходнть ~ клетва = οἷς ἐπέρχεται ἡ проφητικῆ ἀρά M15 (407/386/297). • Срсл. < стсл. пророцьскъ, -ын (ССС, SJS), придев изведен суфиксом \*-*ьskъ* од пророкъ као превод за гр. проφητικός (ESJS 724), в. пророкъ. Прва срсл. потврда у РКС је из Живота Св. Симеона од Првовенчаног.

[протоспафарнѣ] **m.** 'πρωτοσπαθάριος, протоспатар', **sg. instr.** протоспафарнѣмъ: сьтвори сьтиннѣннѣ нѣкымъ саватнѣмъ ~ = ποιησάμενος πραγματείαν διὰ τινος Σαββατίου πρωτοσπαθαρίου ПСС (29/30/19). • Срсл. грецизам од сргр. титуле πρωτοσπαθάριος, настало од прῶτος 'први' и спаθάριος 'маченосац, члан царске гарде', од гр. σπάθη 'двосекли мач'. Vasmer 1944 нема. Најранија потврда у ИК протоспафарни gen. sg. од протоспафарнѣ поред протоспатарнѣ, протоспатаръ, једном и протоспаторъ у срсл. преводним текстовима XIV–XVI века (LPS). Није преузето посредством старословенског, где су једине потврде из Супрасальског зборника са гласовним упрошћењима и изобличењима проспаферъ, проспафъ, такође само спафаръ, свуда са отврдлим ρ (ESJS 726, 863), док се у српскословенском, па и овде, чувала палатална промена. Старосрпски еквивалент грчког спаθάριος био је чнготъ (Јома 2013: 231).

[пръвосветителство] **n.** 'ἱεραρχία, јерархија', **sg. gen.** пръвосветителства: сьставленнѣ нже въ насъ ~ богопрѣданнаа соутъ словеса = σύστασις τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας, τὰ θεοπαράδοτα λόγια X4 (529/500/383). • Срсл. сложеница од редног броја пръвъ и апстрактне именице светителство, полукалк према гр. ἱεραρχία, с инверзијом чланова у односу на грчки предложак (Zett 1970: 125). Једине потврде у LPS су две из Теодосијева Живота Св. Саве, које даје и РКС, али Миклошич има и сложеницу пръвосватителъ 'ἀρχιερέος', са првом потврдом из 1073 (Свјатослављев изборник), а другом такође из Теодосија.

пръвопрѣстолникъ **m.** 'πρόεδρος, првосвештеник', **sg. nom.** антонинъ сь еѣ нже ефескы ... ~ = Ἀντωνῖνος οὗτος ἦν τῆς Ἐφεσίων ὁ πρόεδρος X28 (540/512/391). • Срсл. сложеница од редног броја пръвъ и радне именице прѣстолникъ, полупреведеница према гр. πρόεδρος (Zett 1970: 248). У ширем стсл. корпусу (Охридски праксапостол, крај XII века) аналогном сложеницом пръвопрѣстолникъ предаје се гр. πρωτόθρονος, о апостолима Петру и Павлу (SJS, ESJS 734). Сами прѣстолникъ LPS има из срсл. Варлаама и Јоасафа. Варијанта пръвосѣдалникъ.

[пръвоскештенство] **n.** 'ἀρχιερωσύνη, првосвештенство', **sg. gen.** пръвоскештенства: санома одѣвають се ~ = τῆς ἀρχιερωσύνης Л1 (371/351/271). • Срсл. сложеница од редног броја пръвъ и апстрактне именице скештенство, калк према гр. ἀρχιερωσύνη (Zett 1970: 249). LPS има пръвоскештеникъ архiereus без извора. Уп. пръвосветителство.

пръвосѣдалникъ **m.** 'πρόεδρος, првопрестолни', **sg. nom.:** н ефескын ~ мемонъ = καὶ ὁ τῆς Ἐφεσίων πρόεδρος Μεμνων ПСС (19/19/12), instr. пръвосѣдалникомъ: злочьствннѣ константна града ~ бывшемъ = τοὺς δυσσεβῶς τῆς Κωνσταντινοπόλεως προεδρεύσαντας ПСС (22/22/14), **pl. nom.** пръвосѣдал'ннцн: нже ... велнкаго града быше ~ = οἱ τῆς ... μεγαλοπόλεως γεγόνασι πρόεδροι K5 (333/315/242). • Цсл. сложеница од редног броја пръвъ и од сѣдало 'καθέδρα', посредством придева сѣдалнь са поименичјуѣним суфиксом \*-*икъ*, преведеница према гр. πρόεδρος (Zett 1970: 249). Потврде у LPS су углавном српскословенске. Несложен лик сѣдалникъ 'sedens' потврђен је у срсл. Прологу из XV в. Варијанта пръвопрѣстолникъ, пръвосѣдникъ ИК (LPS). Уп. сьсѣдалникъ.

пръвын **adj.** 'први (о степену сродства)' в. братоуѣда, братоуѣдь.

прѣбаба **f.** 'προμάμη, прабаба', **sg. nom.:** баба н ~ женн монѣе = ἡ μάμη, καὶ ἡ προμάμη τῆς γαμετῆς μου B8 (135/130/96). • Срсл. префиксална изведеница од баба са префиксом *prě-* < *psl. \*per-*, употребљава

се у изразима за сродство да означи првобитно колено (Skok 3: 20). Уп. стсл. прѣбаба прабаба (ESJS 55, SJS). По Вајану, изворно би било \**prababa*, *pradedъ*, *pravъnikъ*, стсл. прабаба, прадедъ, правъноукъ, српски *прабаба*, *прад(ј)ед*, *праунук* итд., а облици са \**prē-* били би секундарни средњобугарски (сређу се још у македонском и словеначком, док је у савременом бугарском *пра-* под руским утицајем (Vaillant 4: 759). У ИК имамо српсл. прабаба, прадедъ, правъноукъ, стерп. правникъ (PKC). Миклошич даје српскословенске и староруске потврде (LPS). Нема у PKC, ДЗ, ИК. В. баба. прѣвѣноука, прѣвѣноукъ.

**прѣвѣноука** f. ‘дисεγγόνη, προεγγόνη, праунука’, **sg. nom.**: нисходештѣн же, нже отъ насъ родившен се ... ~ = κατίοντες δὲ, οἱ ἐξ ἡμῶν γεννηθέντες, ... дисεγγόνη В8 (132/127/94), ), пастор’кѣина глаголетъ се иже отъ нного дьшти н вѣноука н ~ ... жены моеѣ = προγονή λέγεται ἡ ἐξ ἄλλου θυγάτηρ, καὶ ἐγγόνη, καὶ προεγγόνη τῆς γαμετῆς μου В8 (135/130/96). • Српсл. префиксална моциона изведеница према м.р. прѣвѣноукъ од вѣноука, уп. оуноука, за прѣ-/пра- в. прѣбаба.

**прѣвѣноукъ** m. ‘дисέγγονος, προέγγονος, праунук’, **sg. nom.**: нисходештѣн же, нже отъ насъ родившен се ... ~ = κατίοντες δὲ, οἱ ἐξ ἡμῶν γεννηθέντες, ... дисέγγονος, В8 (132/127/94), дѣдъ во н ~ ... поѣти възбраненны соутъ = πάππος γὰρ καὶ дисέγγονος ... λαβεῖν εἴργονται В8 (137/132/98), ген. прѣвѣноука: по срѣдѣ ... мало нѣко растоупленїе; дѣда же н вѣноука вешт’ше; ~ же къ нѣмоу юште вешт’ше = μεταξύ ... μικρά τις διάστασις. πάπου δὲ καὶ ἐγγόνου, μειζων. Дисεγγόνου δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν, ἔτι μειζων В7 (131/126/94), dat. прѣвѣноукоу: снѣха глаголетъ се иже сына н вѣноука н ~ ... жена = καὶ νόμφη λέγεται ἡ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐγγόνου καὶ ἡ τοῦ προεγγόνου γαμετή В8 (135/130/96), **pl. nom.** прѣвѣноуци: не к’н тьжде степень нмоутъ ... ~ третѣн = οὐ πάντες τὸν βαθμὸν ἔχουσιν ... οἱ дисέγγονοι τὸν τρίτον В7 (130/126/93). • Српсл. префиксална изведеница од вѣноукъ, за прѣ-/пра- в. прѣбаба. Уп. LPS за српскословенске потврде из XIV и XVI в. и PKC s.v. правъноукъ, где су наведене и старосрпске потврде из 1405 (MS 244<sup>o</sup>: знвке н правнке) и из 1566 (MS 483<sup>o</sup>: прахнѣци хрѣцага стефана). У В8 је у трећем члану низа преводилац за предају гр. посесивног генитива употребио словенски посесивни датив.

**[прѣмнкѣрь]** m. ‘πριμικήριος, примићур’, **pl. instr.** прѣмнкѣр’ми: н подъ ~ соштитхъ = καὶ ὄλο πριμικηρίους ὄντας К32 (231/220/168). • Стерп. грецизам латинског порекла, од сргр. πριμικήριος < лат. *primicerius*. Облик прѣмнкѣрь има и PKC из § 146 ДЗ, али по Ходошком препису: прѣмнкѣрїе nom. pl., у преписима ближим изворнику чита се прѣмнкѣрїе (Новаковић 1898: 114) а и друге потврде у PKC су на -ћур: прѣмнкѣрь у Светоарханђелској хрисовуљи, примнкѣрїе у повелји из 1379 (MS 182<sup>o</sup>). Облик *примићур* обилато је посведочен и у раним турским пописима и може се сматрати народним. Преводилац Синтагме употребио је „учену“ форму, ближу грчком изворнику, за разлику од састављача Душанова законика који су настојали да се максимално приближе говорном језику широких народних слојева. Старија старосрпска варијанта са *v* у трећем слогу објашњава се укрштањем са гр. κύριος ‘господин’ које се пише као кнрь и квръ а изговарало се [ћир] и [ћур]. Крајњи извор гр. речи, познатолатинско *primicerius*, забележено и у латинским исправама из нашег Приморја (1069, 1171), сложеница је од *primus* ‘први’ и *cēra* ‘восак’, која означава онога ко је први уписан у воску, тј. у списку на воштаној таблици (ESJS 715, Vasmer 1944: 123; Skok 3: 43–44 s.v. *primencir*, 2: 83 s.v. *kirъ*). За установу примићура у старој српској држави в. М. Шуица у ЛССВ 584. У староруском *примикириуи* је црквенослужитељ који носи свећу приликом уласка архијереја у цркву и за време малог и великог входа на литургији (СРЯ 19: 221).

**[прѣписанїе]** n. ‘ἀπογραφή, секретарски посао’, **sg. acc.** прѣписанїе: квзнѣьскы ннфонъ ~ прѣписанїе же н ... в’се съдѣла работы = Κυζίκου Νήφων, τὴν τε ἀπογραφὴν ... ἀπάσας ἐνήργησε δουλείας К32 (363/344/264). • Српсл. глаголска именица на -їе од глагола прѣписати који је посведочен у Иловичкој крмчији (LPS). Уп. рус.-цсл. *преписаниѣ* СРЯ 19: 18.

**[прѣписникъ]** m. ‘χαρτουλάριος, писар, хартуларије’, **pl. dat.** прѣписникомъ: н ~ благочѣствѣнхъ храмовъ = καὶ χαρτουλαριοῖς τῶν εὐαγῶν οἰκῶν Е8 (263/250/191). • Српсл. радна именица изведена сложеним суфиксом \*-ьникъ од глагола прѣписати, превод за гр. χαρτουλάριος које је и само позајмљено у старосрпски. Српсл. потврде даје LPS, једном хартоларни (1572), обично са променом *p-l-p* > *л-л-р* хал(ь)тоуларнѣ, хал(ь)тоуларни (Vasmer 1944: 63 s.v. *hartolar*). Уп. прѣписани.

**[прѣписанїе]** pt. praes. act. ‘χαρτουλάριος, чиновник’, **m. pl. acc.** прѣписоуштитхъ: аште не прѣвѣне ~ выпроситъ = ἄν μὴ πρότερον τοὺς χαρτουλαρίους ἔρηται Г5 (170/162/123). • Поименичени партицип презента активног прѣписанїе од глагола прѣписати. Уп. прѣписникъ, прѣписанїе.

**[прѣроднтель]** m. ‘πρόγονος, предак’, **pl. acc.** прѣроднтелѣ: любо ~ идѣль юсть свѣштен’никы = εἶτε προγόνους ἔσχεν ἱερέας К13 (348/329/253). • Српсл. < стсл. прѣроднтель поред прароднтель, префиксална

изведеница од родител, за прѣ-/пра- в. прѣбаба. Калк према гр. πρόγονος и лат. *progenitor*. У стсл. уп. стсл. прѣродител, прародител (ESJS 772, SJS). РКС даје потврде из MS, а LPS српскословенске и руске потврде.

**прѣродителънъ adj.** ‘προγονικός, прародителски’, **f. sg. gen.** прѣродителъныи: ~ скръни причестити се = τῆς προγονικῆς ἥτις μετεσχεκέναι Φ7 (519/490/-), **n. sg. dat.** прѣродителъноу: ~ повѣжденно по стопама послѣдошта = τοῦ προγονικοῦ μιάσματος κατ’ ἔχνος ἐπόμενα Φ7 (519/490/-). • Српсл. < стсл. прѣродителънъ (ССС, SJS), придев на \*-ьн(ь) од прѣродител (ESJS 772). На оба места у Синтагми реч је о старозаветном „прародителском греху“. Калк према гр. προγονικός.

**прѣторъ в. преторъ**

**п’тичѣковлиеніиѣ п.** ‘οἰωνισμός, ‘гатање по птицама’, **sg. nom.** п’тичѣ же ковлиеніиѣ: ~ же ҃сть ҃еже назрати = οἰωνισμός δέ ἐστι τὸ ἐπιτηρεῖν E3 (257/245/187), **loc.** п’тичѣковлиеніи: о ~ = Περὶ οἰωνισμῶν ПСС (43/40/27), **pl. acc.** п’тичѣковлиеніа: н ~ съматраше = καὶ οἰωνίζετο E3 (257/244/187). • Атрибутивна синтагма у првој потврди: п’тичѣ ... ковлиеніи ‘птичје гатање’, у другим двома универбизована у псеудосложеницу (сраслицу). Преводи гр. симплекс οἰωνισμός.. В. ковлиеніиѣ.

**[пѣвѣць] m.** ‘ψάλτης, појац’, **sg. gen.** пѣвѣца: снлоу нмѣиѣ съвршнтел’ню ... ~ = δύναμιν ἔχειν τελεστικὴν ... ψάλτου E17 (285/271/207), **acc.** пѣвѣца: ~ отлог’иен’на быти, аште ... дѣати нач’нетъ = ψάλτην ... ἀφορίζεσθαι K35 (365/345/114), любо въ чѣт’ца ~ познаменан’ны нли ~ нли двь’ннка = εἴτε ἐν ἀναγνώστου σφραγίδι ἢ ψάλτου, ἢ θυρωροῦ Д9 (246/234/179), **pl. nom.** пѣвѣци: ~ н чѣт’ци могоуъ = οἱ ψάλται καὶ οἱ ἀναγνώσται δύνανται Г2 (160/153/115), такоже о҃гво чѣт’ци н ~ назнаменогюъ се = ὡσπερ ἄρα οἱ ἀναγνώσται καὶ ψάλται σφραγίζονται X28 (538/510/389), **dat.** пѣвѣцель: нь ни же чѣт’цель нли ~ си възлагати = Ἀλλὰ μηδὲ ἀναγνώστας ἢ ψάλτας τοῦτο περικεῖσθαι E9 (265/252/193), ~ ... въ крѣчмннцоу неподобно въходити = ψάλτας ... εἰς καπηλεῖον εἰσεῖναι ... κομιδῇ βλαβερόν K7 (336/318/244), **loc.** пѣвѣцѣхъ: въ чѣт’цѣхъ еште н ~ прѣвѣвакуштнхъ ... праштаюъ женити се = εἰς ἀναγνώστας ἔτι καὶ ψάλτας τελεῦσι ... συγχωροῦσι γαμεῖν Г2 (158/151/114), о ~ = Περὶ ψαλτῶν Ψ2 (545/517/395). • Српсл. < стсл. пѣвѣць, радна именица изведена суфиксом \*-ьсь од \*рѣвати, итератива од \*рѣти, ројо, (ESJS 640, Skok 2:672, Цейтлин 1977: 113). Миклошич у LPS даје црквенословенске потврде (LPS), између осталих из Хиландарског типика. Први спомен појаца у саставу клира је из IV века у 15–ом правилу Лаодикијског сабора који каже да само канонски појци који стоје на амвону и поју из књиге могу појати и нико други (<https://www.pravenc.ru/list.html>).

**пѣснопѣвѣць m.** ‘ψαλμῳδός, песмопевац’, **sg. nom.** н ~ рече = καὶ ὁ Ψαλμῳδός ... φησὶν Т7 (501/473/362). • Српсл. сложеница од пѣсьн и пѣвѣць, калк према гр. ψαλμ-φδός (Zett 1970: 252). Мисли се на старозаветног Давида. LPS је има из два српсл. извора XV века.

## ρ

**раба f.** ‘δούλη, οἰκέτις робинѣ’, **sg. nom.:** ~ же брат’нѣ комоу любо съвѣкоупльши се свокод’ноу = δούλη δὲ γαμικῶς ὀφθόηποτε συναφθεῖσα ἐλευθέρῳ Г8 (172/164/124), н ~ отъ своѣго господни поноужденна бысть = ὡστε καὶ ἡ δούλη, εἰ παρὰ τοῦ ἰδίου δεσπότηу βεβίασθαι П15 (459/434/333), **dat.** рабѣ: женѣ ~ ... запрѣштеніиѣ приѣмати заповѣдиетъ = γυναῖκι δούλη ... ἐπιτιμᾶσθαι παρεγγυᾶται Г19 (202/193/146), **acc.** рабоу: ни же в’довнцоу поѣць ... нли ~ = Οὐδὲ ὁ χήραν λαβῶν ... ἢ οἰκέτιν Г4 (162/155/117), безъ воле своѣго владыкы посагауштою ~ = τὴν ἄνευ γνώμης τοῦ οἰκείου δεσπότηу γαμουμένην δούλην Г4 (171/164/124). • Српсл. < стсл. раба (ССС, SJS) < псл. \*orba, моциона изведеница од рабъ < \*orbъ (Skok 3: 150–151, ЭССЯ 32:131–133, ESJS 743). Миклошич даје потврду из Иловичке крмчије. Стрп. синоним раба. Уп. рабыни.

**[рабичиштъ] m.** ‘ἀπόδουλος, роб’, **sg. gen.** рабичишта: прѣлюбвы дѣиен женоу ~ своѣго = ὁ μοιχεύων τὴν γυναῖκα τοῦ ἀποδούλου αὐτοῦ M14 (399/379/291). • Српсл. < стсл. (?) \*рабичиштъ, метронимичка изведеница суфиксом \*-ištъ од рабница, за које LPS има само једну (хрватску?) глагољску потврду: ‘робинин син’, образовање као Даничић од Даница које преводи грчку префиксално-суфиксалну изведеницу ἀπόδουλος ‘потекао од робова, ропског порекла’ (ESJS 743). У старословенском посведочена је само варијанта рабичиштъ (уп. рабъ). За цсл. рабичиштъ LPS даје обиље потврда из српске, бугарске и руске редакције, међу њима и потврду из превода Синтагме у Ходошком зборнику (misc.-šaf.). Суфикс -иштъ има источнојужнословенски гласовни

лик (од псл. *\*-itjъ*), али иначе у источнојужнословенском није продуктиван, за разлику од западнојужнословенског, с.-х. *-uh*, слн. *-ič*. Уп. тандиништь.

**РАБОТА** *f.* ‘δουλεία, ропство’, **sg. nom.** : ~ же љсть ... нзъображеніе = δουλεία δέ ἐστίν ... διατύπωσις Д11 (249/237/181), **gen. работы:** отъ егнпта нзвѣды те нзъ домоу ~ ПСС (31/-/20). • Српсл. < стсл. работа (ССС, SJS) < псл. *\*orbota* суфиксална изведеница од *\*orbъ* > робъ суфиксом *\*-ota* с апстрактним значењем (ESJS 743, Skok 3: 150–151, ЭССЯ 32:119–122). Како је иначе суфикс за апстрактне именице *\*-ota* изворно наглашен на последњем слогу (рус. *срамота*, наше *срамота*), но код *\*orb-ota* нагласак је на претпоследњем слогу, рус. *рабо́та*, наше *ра̀бота*), помишља се да реч није апстрактум од *рабъ* него поствербал од *работаму* < *\*orbotati* (ЭССЯ 1.с., уп. Vaillant 4: 369–370). Значење ‘рад, труд’ је настало у познијем периоду у црквенословенским споменицима и појединим словенским језицима и дуго се употребљавало паралелно с изворним ‘ропство’ (Цейтлин 1977: 172). У српсл. је работа ‘ропство’, тако у Иловичкој крмчији (LPS) и код Теодосија: въ работоу продаи бодѣць, а у законодавним деловима повеља писаним на старосрпском језику ‘посоа’, у смислу феудалне обавезе: по цркъовнон работѣ, ѿсководн царство мн ѿтъ въсѣхъ работъ малыхъ н великыхъ (РКС).

**РАБЫНИН / РАБЫНИА** *f.* ‘θεραπεινός, робиња’, **sg. nom.** рабынин: да почиеть рабъ твон н ~ твоа ПСС (31/-/20), рабыниа: рабъ твон н ~ твоа ПСС (31/-/20), **gen. рабыны:** не пожелашн жены ... нн ~ љго (32/-/-), **acc. рабыню:** женоу нмѣтн ~ ... отрече = τὸς ... γυναῖκα κεκτηῖσθαι, ἢ θεραπεινίδα ... ἀπειρήκε Γ19 (202/193/146). • Српсл. < стсл. рабын (ССС, SJS) < псл. *\*orbyn’i*, изведеница суфиксом *\*-yn’i* од < *\*orbъ*, номинатив на *\*-yn’a* је секундаран (ЭССЯ 32:133–134, ESJS 743), в. рабъ, уп. раба.

**РАБЪ** *m.* ‘δοῦλος, οἰκέτης, ἀνδράποδον, роб’, **sg. nom.:** аште лн же н ~ љсть боудеть = εἰ δὲ καὶ δοῦλος ἀλοῖη А13 (106/103/75), аште ~ ... възвѣстнтъ = Ἐὰν δοῦλος καταμηνύσῃ А13 (107/104/76), ~ не свѣдѣтел’ствоюеть = Ὁ δοῦλος οὐ μαρτυρεῖ Д10 (242/230/176), тогждн ~ въ закѣтѣ непотрѣбнъ ... даеть се = Ἀλλότριος οἰκέτης ἐν διαθήκῃ ἀχρήστως ... δίδοται Е33 (309/295/224), **acc. раба:** юденнъ христїанннъ ~ да не нмать = Ἰουδαῖος Χριστιανὸν ἀνδράποδον μὴ ἐχέτω В4 (127/123/91), ~ повнновати = δοῦλον ἀναπειθεῖν Д10 (247/235/180), **pl. nom.** рабы: аште н несогът ~ = εἰ καὶ μὴ εἰσι δοῦλοι В4 (145/139/104), **dat. рабомъ:** нн же ~ огаголавати даеть = οὐδὲ δούλοις κατηγορεῖν δίδωσιν Д10 (238/227/172), **acc. рабы:** не бо тако ~ ... нмѣтн канрнкы = οὐ γὰρ ὡς δούλοις ... χρῆσθαι τοῖς κληρικοῖς А18 (113/110/80), егда нмогштоу ... ~ = ὅτε κεκτημένου ...οικέτας Е23 (291/277/211), ~ не свѣдѣтел’ствоюеть = Ὁ δοῦλος οὐ μαρτυρεῖ Д10 (242/230/176), **loc. рабѣхъ:** о ~ = Περὶ δούλων Д10 (247/235/180). • Српсл. < стсл. рабъ (ССС, SJS) < псл. *\*orbъ*, уп. лат. *orbis* ‘сиротан’, гр. ὄρφανός ‘сирочє’ нем. *Erbe* ‘баштиник’ (ЭССЯ 32: 131–133, ESJS 743, Skok 3: 150–151). У српском *раб* је славенизам, домаћи облик је *роб*, в. робъ.

**РАБѢСКЪ, -ЫН** *adj.* ‘δουλικός, ропски, поименичено роб’, **m. sg. instr.** рабѣскимъ: н ~ образомъ прѣкланиати колѣна = καὶ δουλικῶ τῷ σχήματι κλίνειν γόνυ А2 (254/241/185), **n. pl. nom.** рабѣскаа: ~ же владычнннъ привъводити = τὰ δουλικὰ δὲ τοῖς δεσποτικοῖς ἐπεισάγειν Т5 (493/465/358), **dat. рабѣскимъ:** ~ бо оубо съпримѣшатн = τοῖς μὲν γὰρ δουλικοῖς ἀναμεμίχθαι Т5 (493/465/358), **acc. рабѣскаа:** нн же владычнннъ повеѣдамъ ~ храброванїа съпримѣшатн = οὔτε δεσποτικοῖς τροπαίοις δουλικὰς ἀριστείας ἀναριγνύναι Т5 (493/465/358). • Српсл. < стсл. рабѣскъ (ССС, SJS) < псл. *\*orbskъ(jъ)*, придев на *\*-bskъ* од *\*orbъ*, в. рабъ, уп. стсл. рабѣскъ (ESJS 743, SJS). Потврда у Иловичкој крмчији (по LPS).

**[РАЗДРѢШЕНИЕ]** *n.* ‘λυσις, развод’, **sg. dat.** раздрѣшенїю: аште ~ брака не съпрнсташе = εἰ μὴ τῇ λύσει τοῦ γάμου συνήνεσαν Г13 (187/179/135). • Српсл. < стсл. раздрѣшенїе (ССС, SJS) < псл. *\*orzrěsenje*, глаголка именица од *\*orz-rešiti* > стсл. раздрѣшнтн, -шж ‘одрешити, ослободити’ итд. (ЭССЯ 34: 210, ESJS 766). Познопрасловенски развој *zr* > *zdr* довео је у српском декомпозицијом до настанка секундарног симплекса *др(и)ешиути*. Најранија српсл. потврда у LPS је из хомилијара XIII в. Уп. распогст’нын.

**[РАЗУМЪНИКЪ]** *m.* ‘γνώστης, гатар, врач’, **pl. nom.** разоумнннц: трѣповама’нннцн же н ~ глаголють се = ἐγγαστρίμυθοι δὲ καὶ γνῶσται λέγονται Е3 (257/144/187), **pl. acc.** разоумнннкы: н ~ оумножн = γνώστας ἐπλήθυνε Е3 (257/144/187). • Српсл. < цел. поименичење на *\*-нкъ* придева разоумнъ псл. ЭССЯ 35: 139–140 реконструише за прасловенски поред *\*orzumъnъ* и *\*orzumъnikъ*. Уп. рус.-цсл. *разумникъ* ‘човек предан размишљању, созерцатељ; гатар, предсказивач’. У RJA у значењу, ‘разумник, онај који је разуман, књижевник, писац, научитељ, доктор, физик’. Грчко γνώστης је изворно ‘зналац’, значење ‘онај који гата о будућности’ јавља се први пут у Септуагинти (Краљеви 28.3), у цел. преводу Старог завета разоумнннкъ (LPS).



**расколникъ m.** ‘σχισματικός, расколник’, **sg.** **nom.** ~ сын истѣе а не еретикъ = σχισματικός ὧν κυρίως, οὐχ αἰρετικός A2 (63/60/43), **gen.** расколникъ: к’сакаго еретика же н ~ пакы кръштати = ὑπὸ πάντων αἰρετικῶν τε καὶ σχισματικῶν βαπτισθέντας ПСС (8/8/5), **pl.** **gen.** расколникъ: чнстидь же оубо отъ ~ ... покърштати се = Τούς γε μὴν Καθαροὺς, τῶν ἀπεσχισμένων ... βαπτίζεσθαι A2 (60/58/41), **dat.** расколникомъ: оугодно бысть ... ~ покърштати се = ἤρεσεν ... σχισματικούς ... βαπτίζεσθαι A2 (61/58/41), къ ~ оплакуавше = πρὸς σχισματικούς ... διαλυτῶσαντες C10 (479/452/347), **acc.** расколникы: ~ соуштинъ о наватѣ наган’ствоуе = σχισματικούς τοὺς περὶ Ναυάτων αἰνιττομενοι ПСС (8/8/5), рече великын василѣ овѣхъ же ~ ... = φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, τὰ δὲ σχίσματα A2 (60/57/40), ни же ... приѣмлати подобаѣтъ ни же оубо ~ = οὕτε ... προσίεσθαι δεῖ οὕτε μὴν σχισματικούς D10 (237/226/172), **loc.** расколникѣхъ: о ~ = Περὶ σχισματικῶν C12 (477/450/346). • Поименичење на \*-ikъ придева расколнѣ изведеног од расколъ. Само \*orzkolъ је поствербал од \*orz-kolti, ЭССЯ 33: 182–183. У значењу ‘црквени раскол, шизма’ реч је са својим изведеницама као ова у српском славенизам. Потврда из Иловичке Крмчије (по LPS) и RJA. Нема у РКС, ДЗ, ESJS.

[расколъ] **m.** ‘σχίσμα раскол’, **sg.** **acc.** приѣмлати же ~ сътвор’шиихъ = παραδέχεσθαι δὲ τῶν ἀποσχισάντων A2 (60/58/41), **pl.** **gen.** расколъ: нь отъ ~ ... потышташе се раздрѣшати = ἀλλὰ σχισμάτων ... σπουδάσαν ῥύσασθαι C12 (480/452/348). • Српсл. < цсл. расколъ < пл. \*orzkolъ, поствербал од \*orz-kolti (se) ‘расцепити (се)’ (ЭССЯ 33: 181–182, ESJS 311 s.v. *klati*, Skok 2: 91–92 s.v. *klati*), У српско-хрватском је реч у свом основном значењу ‘расцеп, пуклина, рез’ потврђена само у речницима Јамбрешића и Шулека (RJA), док је у данашњем славенизам, уп. расколеніе, расцѣпленіе. У ИК варијанта раскола, расколоу творити (LPS, где се указује на рум. славизам *răscoală* ‘побуна’). Облик раскола се чита и у најстаријем источнословенском препису Законоправила српске (светосавске) редакције, Рјазањској крмчији из 1284 (СРЯ 22: 12). У српсл. рукописној традицији Номоканона он је замењен маскулинумом, као у бечкој крмчији из XVI века (krmč.), пореклом из Хиландара (LPS s.v. расколъ).

[расколиеніе] **n.** ‘σχίσμα, раскол’, **pl.** **nom.** расколиеніа: ~ же рекше расцѣпленіа, нже винъ радн нѣкыхъ цръковніихъ ... междоу собою распрѣвше се = σχίσματα δὲ, τοὺς δι’ αἰτίας τινὰς ἐκκλησιαστικὰς ... πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας A2 (60/57/40). • Српсл. < цсл. глаголска именица од расколити са ‘расцепити се’ (Skok 2: 91–92 s.v. *klati*), уп. струс. *расколение* (СРЯ 22: 12). В. расколъ, расцѣпленіе.

**расправитель m.** ‘γνώμων судија’, **sg.** **nom.** самъ н јединъ быкаѣтъ распринитель же н ~ = αὐτὸς καὶ μόνος καθίσταται διατητής, те καὶ γνώμων П8 (454/429/330). • Стрп. радна именица изведена суфиксом \*-telъ. У принципу бисмо за изведенице на -telъ очекивали да су из црквенословенског, али у њему није потврђена ни именица ни глагол *расправити* од којег је изведена (за *расправити* једина потврда у LPS из MS 462 је старосрпска), тако да и *расправитель* може бити старосрпски термин и није калк. Уп. ЭССЯ 34: 144–146 s.v. \*orzpraviti. СРЯ има *расправитель* али само са две потврде у лику *росправитель* из 1645, где је превод за шведско *laghman* = енгл. *lawman*. RJA даје основно значење ‘који што расправља или управља’ и пренесено ‘управитель, надстојник; оговарач, клеветник’. Уп. распринитель.

[распоуст’нь, -ын] **adj.** ‘бракоразводни’, **f. sg.** **acc.** распоуст’ноую: моужь нан жена можеть кнѣгоу послати ~ соупроггоу = ὁ ἀνὴρ ἢ ἡ γυνὴ δύναται ῥεπούδιον πέμπειν, ἦτοι, ἀποστάσιον τῷ ὁμοζύγῳ Г13 (184/176/133). • Придев на \*-ьskъ од распоустъ ‘отпуштење, отпуск’ (LPS). Уп. стсл. распоустънь (к’ннггы распоустънны) SJS, ESJS 735. У Иловичкој крмчији распоустна вина (LPS). Уп. раздрѣшенникъ.

[растънь, растънын] **adj.** ‘ἔνστατος, главни, утврђени (о наследнику)’, **f. sg.** **acc.** рас(т)’ноу: поеть женоу ѳеодора нѣкоѣго, рас’ноу сестроу ан’ноу = ἔλαβεν εἰς γυναῖκα Θεοδώρου τινὸς αὐταδέλφην Ἄνναν В28 (139/133/99), **n. sg.** **nom.** раст’ное: в закѣтѣ ... лѣтъ ксть писати ... н ~ н подраст’ное = ἐν τῇ διαθήκῃ ... ἔξεστι γράφειν ... καὶ ἔνστατον καὶ ὑποκατάστατον K38 (369/349 /268), раст’ное: ~ ксть пръвоѣ положеніе наследіа, еже ксть пръвын степень наследникъ ἔνστασις ἐστί ἢ πρώτη θέσις τῆς κληρονομίας, τούτεστιν ὁ πρῶτος βαθμὸς τῶν κληρονόμων K38 (369/349 /268). • Потврди расна сестра ‘αὐταδέλφη, рођена сестра’ у В28 одговара у Шафариковом испису из „Ходошког зборника“: ѳеодора нѣкоѣго, раст’ноу сестроу, што Миклошич у LPS преноси као једину потврду за придев растънь уз напомену „sensus dubius“. Пример да превод Синтагме у ХЗ, датираном око 1390, каткад даје изворније читање него Новаковићев текст заснован на препису из 1453. У ЭССЯ 32: 209 потврда из LPS сврстана је заједно са слн. *rāsten* ‘који бујно расте, доприноси растењу’, чеш. *rostný* ‘који се односи на раст, добро расте’, глуж. *róstny* ‘који расте’ под одредницу \**orstъnъ(jb)* што би био придев на \*-ьnъ од \**orstъ* ‘раст’. Придев растънь употребљен је у K38 да означи главног (утврђеног) наследника, гр. ἔнστατος, за разлику од „резервног“, гр. ὑποκατάστατος, што је преведено као подрастънь. То би се могло тумачити као „одрастао, довољно стар с правне тачке гледишта да прими наследство“ и „недорастао за то“ (уп. рус. *подросток* ‘шипарац’, али не објашњава зашто би рођена сестра у датом контексту В 28 била названа

„одраслом“. Грчко ἑνστάσις ‘првостепено наслеђивање’ и ὑποκατάστασις ‘другостепено наслеђивање’ преводи су за термине римског права *institutio* и *substitutio (heredis)*. Нема у РКС, ДЗ, ИК, РЈА, ЕСЈС. В. подрастњь.

[**расцѣпленіѣ**] **n.** ‘σχίσμα, раскол’, **pl.** **nom.** расцѣпленіѣ: расколеніѣ же, рекше, ~ ... нже вниь радн нѣкыхъ црьковніихъ ... междоу собою распрѣвше се = σχίσματα δὲ, τοὺς δι’ αἰτίας τινὰς ἐκκλησιαστικὰς ... πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας Α2 (60/57/40). • Убачено је са *рекше* као глоса за славенизам расколеніѣ ‘схизма’, те га можемо третирати као старосрпски синоним [расцѣпленје], уп. у РЈА *rascjepljenje* од глагола *rascijepiti*.

**расцнннтель m.** ‘διαιτητής, судија’, **sg.** **nom.** самъ н ѣдннъ бываѣтъ ~ же н расправнтель = αὐτὸς καὶ μόνος καθίσταται διαιτητής, те καὶ γνώμων Π8 (454/429/330). • Српсл. радна именица изведена суфиксом *\*-telъ* од глагола расцннннн којим се у цел. преводи гр. διατάσσειν ‘распоредити’; преводилац је, изгледа, погрешно препознао тај грчки глагол у основи именице διαιτητής која је заправо изведена од δίαίτα у значењу ‘пресуда’, διαιτᾶν ‘пресуђивати’. РЈА даје једину потврду из Белина речника у значењу ‘онај који поништава, оповргава’. Уп. расправнтель.

[**ратъ**] **f.** ‘πόλεμος, μάχη, борба, ратни поход, рат’, **sg.** **loc.** ратн: ѡкоже н нже на ~ оуѣвншихъ = ὡς καὶ τοὺς ἐν πολέμῳ φονεύσαντας Л6 (373/353/176), ѡкоже оубо коне ... въ ~ ... пиште поминнають = Καθάπερ οὖν οἱ στρατιῶται ... ἐν τῇ μάχῃ ... τροφῆς μέμνηται Т5 (491/463/356), **pl.** **loc.** ратехъ: нже въ ~ оуѣнства ... не выѣннше = Τοὺς ἐν πολέμοις φόνους. ... οὐκ ἐλογίσαντο Ф7 (517/489/375), нь въ ~ оуѣвнати = ἀλλ’ ἐν πολέμῳ ἀναιρεῖν Ф7 (517/488/375), нже на ~ оуѣвнваштихъ = τοὺς ἐν πολέμοις φονεύσαντας Л6 (373/353/176). • Српсл., стерп. рать, ратн < псл. *\*ortъ* (ЭССЯ 32: 213–214, ЕСЈС 754, Skok 3: 112), уп. стел. рать, ратн (ССС, SJS) итд. У истом значењу и облику реч је и српскословенска и старосрпска, РКС даје претежно старосрпске потврде у којима је именица доследно *i*-основа женског рода: **nom.** (коѡ) рать **acc.** (ѣднѡ) рать, **gen.** (до) ратн, **dat.** бывъшен ратн голѣмѣн, **loc.** ѡ ратн, **instr.** ратью. Облици мушког рода почињу се сретати тек у XVI–XVII веку, постају чешћи од XVIII века, а множина проширена са *-ов-* јавља се тек у XIX в. (РЈА 13: 394).

**ратннкъ m.** ‘πολέμιος, непријатељ, ратник, војник’, **sg.** **nom.:** раѣь владыцѣ ~ = ὁ δοῦλος τῷ δεσπότηι πολέμιος Д10 (242/230/176), **gen.** ратннка: ннеднномоу сошстоу разнствоу ~ или разбонннка = μηδεμιᾶς οὔσης διαφορᾶς πολεμίου ἢ ληστοῦ Л6 (374/354/273), **pl.** **nom.** ратннци: ѡже ко тѣхъ выше ~ ѡпер γὰρ αὐτοῖς γεγόνασιν οἱ πολέμιοι Α12 (102/99/72), војник, ѡмогже образъ поставнше ~ = οὗ εἰκόνα ἔστησαν οἱ πολέμιοι Д10 (243/231/176), **gen.** ратннкъ: или бѣжештен н ~ крнѣмѣ = ἢ τῷ φεύγειν πολεμίους круптоμένη Г29 (210/201/152), ѡвленнхъ ~ множаѣ моуѣтъ = τῶν φανερῶν πολεμίῶν μᾶλλον κολάζονται Π15 (468/442/338), **dat.** ратннкомъ: нже къ ~ самн бѣжеште = Οἱ πρὸς τοὺς πολεμύς αὐτομολοῦντες Π15 (468/443/338), прѣдѡе ~ православна = продидоῦς πολεμίους Ῥωμαίους Π15 (468/442/338), **acc.** ратннкы: орогжѡ на ~ възетн = ὄπλα κατὰ τῶν πολεμίῶν ἄρασθαι Ε12 (292/278/211), поштраѡен ~ = Ὁ ἐρεθίζων πολεμίους Π15 (468/442/338), **instr.** ратннкы: съ ~ съпастн се = πολέμοις συμπλακῆναι Ф7 (521/492/377), ратннци: или ѡже ~ паѣнѣнна н отъ ннхъ растлѣна = ἢ ἢ τοῖς πολεμίους ληθεῖσα Π15 (460/434/333). • Српсл. < стел. ратннкъ (ССС, SJS), поименичење придева ратнъ од рать суфиксом *\*-икъ*; ратннкъ < псл < *\*ortънь* (ЭССЯ 32: 215, ЕСЈС 754, Skok 3: 112). ЭССЯ I.c. реконструирше псл. *\*ortъникъ*, али у српско-хрватском реч *ратник* неће бити домаћа, већ књижевна позајмљеница из прквенословенског. LPS даје мноштво српскословенских потврда, уз то староруске (из Изборника 1073), и бугарске (из Беседа папе Григорија (XV в.), док РКС нема реч из старосрпских већ само из српсл. извора (Св. Сава, Теодосије, Цамблук), а у корпусу народне јуначке поезије <http://www.monumentaserbica.branatomic.com/err/> она је посведочена само једном, у рецентној песми из збирке Симе Милутиновића о рату између Русије и Турске, натруњеној русизмима. Инструментал ратннци у Π15 могао би бити морфолошка иновација народног језика, уп. у НП *Па се бише и секоше с Турци*.

[**ратннчскъ, -ын**] **adj.** ‘τῶν πολεμίῶν, непријатељски’, **f. pl. gen.** ратннчскыхъ: ѡко н нѣкыѣ ~ роукъ оуѣѣжавшѣѡе = ὡς καὶ τινὰς τῶν πολεμίῶν τὰς χεῖρας διαφυγόντας Α12 (102/100/72). • Српсл. < стел. ратннчскъ (ССС, SJS), придев на *\*-ьскъ* од ратннкъ (ЕСЈС 754), в. ратннкъ.

[**ратнъ, -ын**] **adj.** ‘πολέμων, ратни’, **n. sg.** **nom.** ратноѡе: работа же кестъ ... н ~ оумышлѣнѣѡе = δουλεία δὲ ἐστίν,... καὶ πολέμων ἐπίνοια Д11 (249/237/181). • Српсл. < стел. ратнъ (ССС, SJS) < псл. *\*ortънь(ь)*, придев изведен суфиксом *\*-ьнь* од *\*ortъ* (ЭССЯ 32: 215, ЕСЈС 754, Skok 3: 112), в. рать.

[**ратоуѡен / ратоуѡштнн**] **pt. praes. act.** ‘πολεμῶν, који ратује, војник’, **m. pl. gen.** ратоуѡштнхъ: закономъ плачюштнхъ се н ~ вѣкоуѡѣ = νόμῳ πενθούτων καὶ πολεμούντων ὁμοῦ Т5 (491/463/356), **pl. dat.**

РАТОУЈОШТНИМЪ: волн во сѣштн нан заклати ~ не лѣтъ ѣсть = βουθυτεῖν γὰρ ἢ σφαγιάζειν τοῖς πολεμοῦσιν οὐκ ἔξεστιν T5 (491/463/356). • Партицип презента активног од глагола ратовати (LPS).

**РЕДЬНИКЪ** **м.** ‘εὐτελής, ниског рода’, **sg. nom.** нже напоеніе давь нзмѣт’ноутѣа, редникъ оубо си, въ роудоу вьлагаетъ се, чьстьнь же затакаетъ се свѣршен’нынимъ разграбленіемъ = Ὁ πόμα δεδωκὼς ... ἀμβλωθρίδιον, εὐτελής μὲν ὢν, μεταλλάζεται, τίμιος δε, ἐξορίζεται μετὰ καιρικῆς δημεύσεως Γ28 (209/200/151). • Срсл. < цел. радникъ, поименичење суфиксом \*-ikъ псл. придева \*redьnъ од \*redь ‘ред’. Посведочено од XI в. у текстовима руске редакције, од XIII в. у српскословенским у значењима ‘приватно лице без јавне дужности (ιδιώτης), ‘човек из народа, световњак’ (λαϊκός), ‘прост, ниска рода (ὁ κάτω, ἀγενής), у шта се уклапа и превод за гр. εὐτελής у Синтагми. По страни стоји рани срсл. помен речи у ИК и у руској Рјазањској крмчији из 1285, најранијем руском рукопису српске (светосавске) редакције Номоканона, где се преноси 16. картагински канон Афричке цркве; у лат. оригиналу стоји *conductores aut procuratores*, у преводу на грчки ἐκλήπτορες ... ἢ прокоураторес (Justel 1615: 80–81, 16. канон), у ИК је то преведено као редьници ... приставьници (по LPS), у Устјушкој крмчији радници ... приставьници. Термином приставьникъ и другде се преводи лат. прокоуратор < *procurator*, док је превод редьникъ изабран за гр. ἐκλήπτορ, термин који се, латинизован у *ecleptor*, у Јустинијановим Новелама употребљава за убираче државних пореза (DuCange s.v. ἐκλήπτορ: ‘susceptor, conductor, publicorum tributorum exceptor’. Рус.-цел. Јефремова крмчија из XII века, заснована на грчкој крађој „Синтагми у 14 наслова“, за коју се претпоставља да ју је превео већ Методије или његови ученици, има за ἐκλήπτορες ἢ прокоураторес приставьници и стронтеле, в. стронтеле. Како за *редник* нема потврда из доцнијег народног говора, ту реч можемо сматрати славенизмом, уп. себрь.

**[рнга]** **м.** ‘ρήξ, краљ’, **pl. nom.** рнгѣа (sic!): ~ же гражданства строахоу = ῥήγες τὰ τῆς πολιτείας διώκουν ПСС (27/28/18), **dat.** рыгамъ: н ~ нзгнан’нынимъ н-срѣдн н = καὶ τῶν ῥηγῶν γενομένων ἐκ μέσου ПСС (27/28/18). • Грецизам латинског порекла, од сргр. ῥήγας од рѣξ < лат. *rex* (Vasmer 1944: 128). РКС има потврду из Живота светог Симеона од Првовенчаног: ρηξ οὐγърьскомоу и из натписа на мраморном стубу на Косову који је издао Хилфердинг: рыга српски нже нарицаемы лазарь кне(з) великын. LPS даје српскословенске и средњобугарске потврде с варијантама рнго и рнгъ.

**[рѣторьскъ, -ын]** **adj.** ‘ρήτορικός’, реторски’, **sg. instr.** рѣтор’скынимъ: н ~ оутверьжден’на прѣпрѣниемъ = καὶ ῥητορικῆ περιήνθισθαι πιθανότητι Γ10 (174/166/126). • Срсл. < стсл. рѣторьскъ (ССС, SJS), придев на \*-ьскъ од рѣторъ рѣторьскъ (ESJS 770), в. рѣторь. Миклошич даје потврду из Хиландарског типика.

**[рѣторь]** **м.** ‘ρήτωρ, ретор’, **pl. loc.** рѣторѣхъ: по ~ же на четворо быбаеть = κατὰ δὲ τοὺς ῥήτορας τετραχῶς Д10 (243/231/176). • Срсл. < стсл. рѣторъ (SJS), књижевни грецизам од гр. ῥήτωρ, радне именице од εἶρω ‘говорим, казујем’ (ESJS 770). Значење ‘правни заступник’ је сужено у односу на античко ‘говорник’. Гр. ῥήτωρ је помен agentis од глагола εἶρω ‘рећи’ (ESJS 770, SJS). Нема у РКС, ДЗ, ИК, LPS. Нема потврде у СССР, али је за старословенски корпус посредно потврђено изведеницама рѣторьскъ (в. рѣторьскъ) и рѣторьство.

**РОБА** **f.** ‘δούλη робиња’, любо благородна ѣсть, любо ~ = εἶτε εὐγενής ἔστιν, εἶτε δούλη A13 (105/102/74). • Облик *роба* с тим вокализмом у преводу Синтагме можемо сматрати народним старосрпским према срсл. раба < псл. \**orba* (ЭССЯ 32:131–133, ESJS 743). Моциона изведеница од робъ. RJA 14: 50 има *roba* ‘слушкиња’ само из Белостенчевог речника (XVII век), али се сумња да је тамо штампарска грешка уместо *раба*.

**РОБЪ** **м.** ‘αἰχμάλωτος, ἀνδράποδον, заробљеник, роб’, **sg. nom.** коупиенъ выкѣн ~ = Ὁ ἀγορασθεῖς αἰχμάλωτος A4 (81/78/56), **асс. роба:** нан ~ коуповати = ἢ ἀνδράποδα ἐμπореύεσθαι A2 (78/75/53). • Стерп. варијанта од срсл. рабъ < псл. \**orbъ* (ЭССЯ 32:131–133), ESJS 743. Проста, неизведена реч, према гр. сложеницама αἰχμάλωτος, ἀνδράποδον. Потврде у РКС (изм. ост. из ДЗ), у RJA. Метатеза \**or-* > *ro-* својствена је иначе севернословенским језицима, али се код ове речи и њене породице јавља и у западнојужнословенском, где облици као с.-х. *рѣб* Вук), слн. *рѣб* итд., имају статус домаћих речи насупрот славенизму *раб*; неки то тумаче позајмицом севернословенског лика до које је могло доћи у вези с трговином робљем, други пак, с обзиром на то да се ликови робни, робникъ, робничше јављају и у старословенском Супрасалском кодексу, за који се узима да је настао у XI веку негде у источној Бугарској, допуштају да је посреди стари јужнословенски дијалектизам (Skok 3: 150–151, ЭССЯ 32:131–133, ESJS 743). Уп. и роба, раба, рабыни, рабничше.

**[роднтель]** **м.** ‘γονεύς, родитељ’, **du. gen.** роднтелю: аште которомоу отъ ~ плѣниену выв’шоу = εἰ τινα τῶν γονέων δωρῶν αὐτῶν γεγονότα Γ4 (346/327/252). **pl. nom.** роднтеліе: ~ ѣе, въ тьмницоу вымѣтають се = οἱ γονεῖς αὐτῆς περιορίζονται A13 (106/103/75), **роднтеліе:** аште оубо ~ отроковнице не хотеть = εἰ μὲν οἱ τῆς κόρης γονεῖς οὐ βούλονται M13 (394/374/252), **gen. роднтель:** аште н прысныхъ ~ отіета бысть = εἰ καὶ τῶν προσεχῶν γονέων ἀφήρηται Γ4 (164/157/119), **dat. роднтеліемъ:** сѣн ... законополагаетъ ... ~ = οὗτος ... νομοθετοῦσι ... γονεῦσι ПСС (4/4/3), къ ~ възвратити се = πρὸς τοὺς γονεάς ἐπανιέναι A13

(104/101/73), не дльжно ксть чѣда ~ съвнрати = Οὐκ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν A18 (113/110/80), протезати подобаѣтъ ~ = ἐπιτείνεσθαι δεῖ τοῖς γονεῦσι Φ8 (522/494/378), асс. родителіе: многоше възнматн ~ н начелннкы ерешн = πολλοὺς ἐσχηκέναι γεννήτορας καὶ ἀρχηγοὺς τῆς αἰρέσεως A2 (67/65/46), поноуждаѣтъ своѣ ~ питати нхъ = ἀναγκάζουσι τοὺς ἰδίους γονεῖς τρέφειν αὐτοὺς A2 (77/74/52). • Српсл. и стерп. < псл. \**roditel'ь*, радна именица од \**roditi*, (Skok 3: 151–153, ESJS 771–773), уп. стсл. родитѣль (ССС, SJS) итд. *Rodumeљ* спада у мали број изведеница на *-meљ* познатих српском народном језику (између осталог усменој поезији). Миклошич у LPS даје српскословенске и рускословенске потврде. Најраније потврде у РКС су из Првовенчаног и Жичке повеље. У LPS има више српсл. потврда из преводних текстова XIV–XVI в. У двама је употребљена двојина родитела, док је у преводу Синтагме множина родителіе и сл., од двојинских облика једини је генитив у Д4.

[родител'нѣ] *adj.* 'γενετικός, родителски', **f. sg.** асс. родител'ноуіо: ~ снаоу отложнк'ше = γενετικὴν δύναμιν ἀποβεβληκότας E15 (311/296/225). • Српсл. < стсл. (?) родитѣльнѣ (SJS, СССР нема), придев изведен суфиксом \**-ьнѣ* од стсл. родитѣль (ESJS 771–773), уп. родитѣль. РКС даје потврду из Цамблакова Живота Стефана Дечанског (око 1400), а LPS из Пролога XV в. Миклошич у LPS разликује два хомонимна придева родитѣльнѣ, један у значењу 'γόνιμος, genitilis; κατὰ φύσιν, naturalis', где би спадала и ова потврда (реч је о плодотворној способности), са више српсл. и рус.-цсл. потврда, а други посесив ὁ ἀπὸ τῶν γονέων, са једном потврдом из српсл. извора („Вуков Минеј“), значење које се нормално изриче придевом на \**-ьскѣ*, в. родител'скѣ.

[родител'скѣ, њн] *adj.* 'τῶν γονέων, родителски', **m. sg.** асс. родител'скын: вѣ ~ чннѣ оустрамаѣмомѣ = εἰς γονέων τάξιν καθισταμένων B8 (142/137/102), **n. acc.** родител'скоіе: да не ~ нѣ своіе исплнѣтъ хотѣнїе = ἵνα μὴ τὴν τῶν γονέων, ἀλλὰ τὴν οἰκείαν ἐκπληρώσωσι θέλησιν Γ15 (193/184/139). • Придев на \**-ьскѣ* од \**roditel'ь* (ESJS 771–773), уп. стсл. родител'скѣ (ССС, SJS) итд., в. родитѣль. По LPS, најранија српсл. потврда је она у Иловичкој крмчији а упућује се и на „misc.-šaf.“, тј. на превод Синтагме у Ходошком зборнику. Уп. родител'нѣ.

[родѣ] **m.** 'γένος, род', **sg. dat.** родоу: аште н смѣ по ~ блнжнкѣ соутъ = εἰ καὶ τούτοις κατὰ γένος ὀφείωνται A2 (77/74/52). • Српсл., стерп. < псл. \**rodь*, око чије деривације нема сагласности, да ли је поствербал од \**roditi* или је глагол обратно, његов деноминал (ESJS 772–773), уп. Уп. стсл. родѣ (ССС, SJS) итд. У потврди из Синтагме значење је '(крвно) сродство'. Обрт *по роду* познат је и црквенословенском и српском народном језику (епске песме), тј. и ова потврда је као и у случају речи *rodumeљ* индистинктивна у погледу атрибуције једном или другом идиому. Најраније српсл. потврде у РКС су из Првовенчаног и Жичке повеље, прва старосрпска из 1253, затим из Душановог законика итд. Миклошич реч има из Шишатовачког Апостола (1324) и више других преводних текстова српске редакције.

[родѣнын] 'γενικός, родни, генерички', **n. sg. nom. sup.** род'нѣнше: ~ же нде соуштїн сѣрод'ства = Γενικὸν δὲ ὄνομα οὕσα ἢ συγγένεια B7 (131/126/94). • Српсл. < стсл. (?) родѣнѣ (SJS, СССР нема), придев изведен суфиксом \**-ьнѣ* од родѣ, уп. родѣ. Миклошич у LPS има реч у значењу 'φυσικός, naturalis' уз бава, вноука из Иловичке крмчије, одакле наводи, без примера употребе, и значење 'γενικός, generalis'.

[родѣскѣ, њн] *adj.* 'τοῦ γένους, τῆς συγγενείας, сродствени', **n. pl. nom.** род'ска: сѣмоуштаютъ се отьсоудоу ~ нмена = καὶ συγγέονται ἐντεῦθεν τὰ τῆς συγγενείας ὀνόματα B8 (136/131/97), род'скаа: вѣ ннхъ же ~ нмена сѣмоуштаютъ се = Ἐν οἷς τὰ τοῦ γένους ὀνόματα συγγέονται B8 (136/131/97), **pl. gen.** род'скынхѣ: н ксть се ѡблѣн'но ндѣнѣ ~ сѣмоуштенїе = καὶ ἔστι τοῦτο σαφῆς τῶν ὀνομάτων τοῦ γένους σύγχυσις B8 (136/131/97). • Придев на \**-ьскѣ* од родѣ. Користе га босански писци XVII и XVIII в. у гласовно упрошћеним ликовима *roski* и *rocki* (RJA). У LPS s.v. родѣскѣ једине три потврде су српскословенске, једна из Вукова минеја и две из Миклошичевих личних „misc(ellanea) Serb(ica)“: родѣска нмена и блнжнн родѣсци; прва од њих као да је из преводне Синтагме обухваћене тим, као и Ходошким зборником, јер се у Новаковићевом издању Синтагме придев помиње трипут у истом поглављу B8 и сва три пута уз нмена.

[родѣство] **n.** 'γένος, род, сродство', **sg. instr.** родѣствомѣ: нн же нже ~ свонхѣ прѣдлагати свѣдѣтелек = μηδὲ τοὺς γένει προσήκοντας προβάλλεσθαι μάρτυρας. Д10 (240/228/174).. • Српсл. < стсл. родѣство (ССС, SJS), суфиксална изведеница на \**-ьство* са апстрактним значењем од родѣ (ESJS 771–773), в. родѣ. РКС има српсл. потврде у значењу 'рођење' из Св. Саве и писма Бајазита II Дубровчанима из 1512, а у значењу 'родбина' из Светоарханђелске хрисовуље. Овде је грч. γένει προσήκοντας преведено као 'од својих по роду, тј. својих сродника'.

## С

[САМОБОРЬЦЬ] **m.** ‘μονομάχος, гладијатор дуелист, мегданџија’, **pl.** **nom.** **самоборџци:** свѣроборџци же н ~ аште оубо кь обываенїю моужества зреть = θηριομάχοι δὲ καὶ μονομάχοι, εἰ μὲν πρὸς ἐλίδειζιν ἀνδρείας ὀρῶεν Д10 (238/227/172), **dat.** **самоборџцемь:** другомы же оглаголавати оставляють; ... рек’ше ~ = ἐτέρων μέντοι κατηγορεῖν ἐφίησιν ... μονομάχοις, Д10 (238/227/172). • Српсл. сложеница од заменице **самъ** и радне именице **борьцъ** (изведено од глагола **брати**), калк према гр. **моно-μάχος**. Уп. позајмљеницу **мономахъ** (Zett 1970: 257, 130). LPS има реч из шест српскословенских извора, од којих је најранији ИК. Најраније рус.-цсл. потврде су у Балашовљевој Крмчији из XVI в. (СРЯ 23: 29 s.v. *самоборецъ*).

[САМОБРАТІА] **f.** ‘αὐτάδελφοι, рођена браћа’, **sg. gen.** **самобратіе:** бивають во вь мѣсто ~ пашенози = γίνονται γὰρ ἀντὶ αὐταδέλφων σύγγαμβροι В8 (135/131/97). • Српсл. сложеница од заменице **самъ** и **coll.** **братіа**, калк према гр. **αὐτ-άδελφοι** (Zett 1970: 257). В. **самобратъ**. LPS s.v. **самобратна** има реч из четири српскословенска извора XVI–XVII в.

[САМОБРАТЪ] **m.** ‘αὐτάδελφος, рођени брат’, **du. dat.** **самобратома:** не бо кесть моштно двѣма ~ двѣма съвькоупити се прѣкѣма братоучедама ~ = οὐ γὰρ δυνατόν δύο αὐταδέλφους, δυσι συναφθῆναι πρωτεξαδέλφαις В8 (135/130/97). • Српсл. сложеница од заменице **самъ** и **братъ**, калк према гр. **αὐт-άδελφος** (Zett 1970: 257). LPS има реч из српсл. извора XVI века и тројезичног (црквено)словенско-грчко-латинског речника Фјодора Поликарповича, штампаног 1704. у Москви, уз то изведенице **самобратънь**, **самобратънь**, **самобратъць** са српсл. потврдама из XV–XVI века. В. **самобратіа**. За питање да ли су потврде из превода Синтагме најраније српскословенске значајно је датирање Милутинове повеље о Улјарима, где је посведочен придев **самобратънь**: дваа велможѣ самовластна и самобратна (о Куделину и Дрману, Споменик СКА 3: 20, RJA s.v. *samobratan*). Ту повељу издавач Љ. Стојановић ставља око 1318, али данас се сматра да је посреди фалсификат из XV века (ЗСПП 531–532). Но у руско-црквенословенском придев је посведочен већ у Стихирају из XII века (СРЯ 23: 30 s.v. *самобратный*).

[САМОДРЪЖАВЪНЬ] **adj.** ‘αὐτοκρατορικός, самодржачки’, **n. sg.** **nom.** **самодръжав’ноуе:** ~ и царское соуданште посужденїю кь томоу не подлежнтъ = Τὸ αὐτοκρατορικὸν καὶ βασιλικὸν κριτήριον ἐκκλήτω οὐχ ὑπόκειται Д9 (229/218/166). • Цсл. сложени придев од заменице **самъ** и придева **дръжавънь**, калк према гр. **αὐто-κраторικός**. (Zett 1970: 258); у рус.-цсл. за *самодержавный* СРЯ 23: 37 има прву потврду из XV–XVI в. Прост придев **дръжавънь** LPS има из Вуковог минеја, уз старију рус.-цсл. потврду из Остромировог јеванђеља (средина XI в.).

[САМОДРЪЖ’ЦЬ] **m.** ‘αὐτοκράτωρ, самодржац’, **du. dat.** **самодръж’цемь:** вѣзьмнѣ се ... ~ овѣма = Ἐδοξε τοίνυν τοῖς αὐτοκράτορσιν ἀμφοτέροις ПСС (12/12/8), **pl. dat.** **самодръж’цемь:** жнтн по онѣхъ ~ оубже бившнмъ = ζῆν κατ’ ἐκείνους, αὐτοκράτορας ἤδη γεγενημένους Ф7 (518/489/-). • Српсл. < стсл. **самодръж’ць** (ССС, SJS), сложеница од заменичког придева **самъ** и радне именице на **-ьсь** од **дръжати држж**, калк према гр. **αὐто-κράτωρ** (ESJS, 152, 792, Zett 1970: 257).

[САНОВНИКЪ] **m.** ‘ἀξιωματικός, чиновник, великодостојник, достојанственик’, **sg. instr.** **сановникоумь:** ниже ~ быти = μήτε ἀξιωματικούς γίνεσθαι А2 (77/74/53), **pl. nom.** **сановници:** вьси ~ ... самовластни да коудогтъ = ὅτι πάντες οἱ ἀξιωματικοὶ ... αὐτεξούσιοι ἔστωσαν Т4 (484/456/351), **обавници**, ~ соуште, раснопоють се = Οἱ φαρμακοὶ, ἀξιωματικοὶ ὄντες, делортаτεύονται М1 (381/361/277). • Српсл. < цсл. **сановникъ**, поименичење придева **цсл. сановънь** од стсл. **санъ** ‘звање, чин, достојанство’ суфиксом **\*-икъ**, уп. струс. **сановникъ** ‘лице које има високи чин; велможа’, са првом потврдом у Лаврентјевском летопису из 1377. под годином 941 (СРЯ 23: 60). И у LPS то је најранија потврда, уз још једну рус.-цсл. из XVI в. и три српсл., из XIV (превод Харматолове Хронике), XV и XVI века. Стсл. **санъ** сматра се старом позајмљеницом из неког од турских језика, вероватно протобугарског (ESJS 793).

СВАТ’СТВО **n.** ‘συνάλλαγμα, брак; ἀγχιστεία, својта, бескрвно сродство по браку’, **sg. nom.:** нарицають се ~ = καὶ καλεῖται ἀγχιστεία В8 (131/127/94), **всако во ~ прѣдѣлы прѣвьсходе троебратіа, многобратіе пакѣ именовяють се = πᾶν γὰρ συνάλλαγμα, τοὺς ὄρους ὑπερβαῖνον τῆς τριγαμίας, πολυγαμία σαφῶς ὀνομάζεται** Г4 (168/160/122), **gen.** **сват’ства:** и кесть влнзъчство оубо отъ ~ сьрод’ство = καὶ ἔστιν ἀγχιστεία μὲν, ἢ ἐξ ἐπιγαμβρίας συγγένεια В8 (131/126/94), **подраздѣленїе иже отъ ~ сьставляють се = καθ’ ὑποδιαίρεσιν, τὰ ἐξ ἀγχιστείας ... συνίσταται** В8 (131/127/94), **соуштнхъ же отъ ~ пьстрѣнше обрѣтенїе = τῶν δὲ ἐξ ἀγχιστείας, ποικιλοτέρα ἢ εὗρεσις** В8 (134/129/96), **аште ли же нскомын отъ ~ степень = Εἰ δὲ ὁ ζητούμενος ἔκτος ἐξ ἀγχιστείας βαθμὸς** В8 (135/130/97), **до седмаго степене зримѣн отъ ~ бракъ = ὁ μέχρις ἐβδόμου βαθμοῦ θεωρούμενος ἐξ ἀγχιστείας** В8 (136/131/98), **иako обрѣтанемаа отъ ~ шестаго степене = ὅτι τὰ εὗρισκόμενα ἐξ**

ἀγχιστείας ἔκτου βαθμοῦ B8 (137/132/98), согъ н ѿа отъ ~ = εἰσι μὲν καὶ ταῦτα ἐξ ἀγχιστείας B8 (138/133/98), люко отъ ~ растръзаеѣтъ се = εἶτε ἐξ ἀγχιστείας διασπᾶται Γ4 (173/165/125). • Српсл. апстрактна именица изведена суфиксом \*-*bstvo* од сватъ. Миклошич у LPS даје четири потврде, све из српсл. законоправних списка: Иловичке крмчије, крмчије из XVI в., Ходошког зборника (вероватно испис из превода Синтагме) и Законика XVII в. ДЗ користи у члану 3. за исти појам народну реч свадба; уп. и браќ. Међу рус.-цсл. потврдама које наводи СРЈ 23: 100 s.v. *сватство* издваја се она у Ипатјевском летопису с краја XIII или почетка XIV века где реч значи ‘споразум, савез’ између двеју држава.

[СВЕШТЕННИК] п. ‘ιєράτευμα, свештенство’, **sg.** Јос. свештенїн: смљ тыштанїе бысть о царскомъ цркъве ~ = τούτοις σπουδῆ περὶ τὸ βασιλείον τῆς Ἐκκλησίας καθέστηκεν ιєράτευμα ПСС (4/4/3). • Српсл. < стсл. свѣщенїе (CCC, ESJS 910, SJS), глаголска именица од псл. \**svetiti*, деминала од \**svetъ*, калк према грчком ιєράτευμα (ESJS 910). Од српсл. потврда у LPS најранија је она из 1324. у Шишатовачком апостолу. Уп. свештенничество, свештенство.

[СВЕШТЕННОНОКЪ] м. ‘ιєρομόναχος, свештеноинок’, **pl.** Јос. свештеннонокыхъ: сложено нже въ ~ послѣднимъ матъ-ѳеомъ = συντεθὲν τῷ ἐν ιєρομονάχοις ἐλαχίστω Ματθαίῳ ПСС (1/1/1). • Српсл. сложеница од придева свештеннын и ннокъ, у значењу ‘презвитер монах’ калк према гр. ιєρο-μόναχος (Zett 1970: 271). Уп. грцизам иєромонахъ Vasmer 1944: 66. Локатив на -ы(н)хъ према придевској промени одређеног вида. У све три потврде у РКС употребљава се исти спој предлога *въ* с локативом плурала; у „Сказанију о српским архиепископима“ из XVII в. које је објавио Даничић, употребљен је неодређени вид въ свешеннонокохъ (ГДСС 11/1859: 164), док је у повељама деспота Стефана и деспота Јована въ свешеннонокохъ (MS 289<sup>o</sup>) односно въ свѣщеннокохъ (MS 465<sup>o</sup>). По допунама у РЈА, већ Данило има въ свештенноцѣхъ, а прва потврда је из једног уговора Св. Саве са Свете Горе (из 1192 или 1229) у вокативу тебѣ ... свештенночє кнр евсевиє, у грчком оригиналу ιєρο(μονά)χ(ω) κυρ(ῶ) Εὐσεβίῳ (уп. ЗСПП 23<sup>o</sup>, стр. 115).

СВЕШТЕННОМОУЧЕННИКЪ м. ‘ιєρομάρτυς, свештенномученик’, **sg.** пом. ѳеона прѣдстателство се приеѣтъ ... такъже велнкын ~ петръ = Θεωνᾶς τὴν προστασίαν ταύτην ἐδέξατο, ... εἶτα ὁ μέγας ιєρομάρτυς Πέτρος ПСС (10/10/6), н ~ петеръ согднтъ = καὶ ιєρομάρτυς Πέτρος ψηφίζεται A1 (59/56/39), ~ дїоннїє александрьскын ... повелѣваеѣтъ = Ὁ ἅγιος ιєρομάρτυς Ἀλεξανδρείας ... κελεύει A16 (109/106/77), gen. свештенномоученика: не разднствоюеѣтъ ... н третїе правило ~ петра = οὐκ ἀπάδει ... καὶ ὁ τρίτος τοῦ ἁγίου ιєρομάρτυρος Πέτρου A1 (55/52/36), третїе же ~ дїоннїа александрьскаго довлѣтн подоваеѣтъ = Ὁ δὲ γ’. τοῦ ιєρομάρτυρος Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, ἀρκοῦντας ἐφίστησι Γ18 (201/192/145), отъ архїєпископа африкїнскыє страны ~ кнпрїана = πρὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἄφρων χώρας ιєρομάρτυρος Κυπριανοῦ K5 (333/315/242), dat. свештенномоученикоу: выше во рєченомоу ~ петроу ... прѣдннкъ бысть = τὸν γοῦν ἀνωτέρω ρηθέντα ιєρομάρτυρα Πέτρον ... διεδέξατο ПСС (13/13/8), Јос. свештенномоученицѣ: о светѣмъ ~ петрѣ = Περὶ τοῦ ἁγίου ιєρομάρτυρος Πέτρου ПСС (10/10/6), **pl.** gen. свештенномоученикы: къ семоу же дїоннїа н петра ~ = προσέτι Διονυσίου, καὶ Πέτρου τῶν ιєρομαρτύρων K5 (333/315/242). • Српсл. < стсл. свѣщенномученикъ / свѣщенномученикъ (CCC, SJS), сложеница од придева свештеннын и именице моученикъ, калк према гр. ιєρομάρτυς (ESJS 910, Zett 1970: 272).

СВЕШТЕННИКЪ м. ‘ιєρεύς, свештеник’, **sg.** пом.: вештн показоуеѣтъ ~ = διὰ τῶν πραγμάτων δείκνυσιν ὁ ιєρεύς B1 (124/119/88), dat. свештенникоу: ~ свѣсма въ погъ ходити не мннтъ быти подобно = ιєраτικὸν ὄλωσ ὀδεύειν οὐκ οἶεται δεῖν A9 (96/93/67), не вѣдоуштоу ~ = ἀγνοοῦντος τοῦ ιєρᾶς B1 (120/116/53), да творнтъ ~ = ποιείτω τῷ ιєреї B13 (278/254/202), асс. свештенника: нзмѣтаеѣтъ ... ~ = καθαιρεῖ ... ιєрєа A9 (93/89/65), **pl.** пом. свештенныци: хрнстїанциѣн ~ неколюю ... снє крѣстити = οἱ ... τῶν Χριστιανῶν ιєреῖς καὶ ἄκοντες ... βαπτίσαι B1 (124/119/89), gen. свештеникы: еретикы же глаголюемъ быти въсѣхъ непрнчешташтнхъ се свештеннїн отъ ~ = αἰρετικούς δὲ λέγομεν πάντας εἶναι τοὺς μὴ μεταλαμβάνοντας τῶν ἁγιασμάτων παρὰ τῶν ιєρέων A2 (77/74/53), dat. свештенникоу: ннѣмъ ~ пронохжденїе творнтн = τοῖς ἄλλοις ιєреῦσι τὰς προόδους ποιεῖσθαι ПСС (15/15/10), Јос. свештеницѣхъ: нже въ ~ кожнхъ словоуштаго = τὸν ἐν ιєреῦσι Θεοῦ περιβόητον ПСС (24/24/15). • Српсл. < стсл. свѣщен(ь)никъ (CCC, SJS), поименичење суфиксом \*-*ikъ* пасивног партиципа перфекта свѣщенъ од свѣтити који преводи гр. (ὁ) ιєρωμένος ‘посвећен (да врши службу Божју)’ (Vaillant 4: 306; (ESJS 910–911), уп. свѣтителъ као помен agentis од истог глагола са активним значењем: ‘онај који посвећује’ > ‘епископ (владика)’, који једини има право хиротоније, тј. рукоположења свештеника. РЈА наводи да је „Реѣ ... из crkvenog jezika prešla u književnost i narod“. Најранија потврда која се тамо даје била би у зборнику попа Драгоља из 1259, оне из РКС и LPS су млађе. Стари претхришћански назив за свештеника \**zъrьсѣ* задржан је само у примени на паганске и јеврејске жреце.

[СВЕШТЕН'НИЧЕСТВО] **n.** 'ἱερωσύνη, свештенство, свештене радње, свештеничке почастии', **sg. gen.** СВЕШТЕН'НИЧЕСТВА: прѣчихъ же дѣнствъ ~ ошаати се = τῶν δὲ λοιπῶν ἐνεργειῶν τῆς ἱερωσύνης ἀπέχεσθαι Γ9 (173/165/125), отъ прѣчихъ ~ потъстен н старѣншиствъ не нжденеть се = τῶν λοιπῶν τῆς ἱερωσύνης пресβείων οὐκ ἐκβληθήσεται Π16 (464/438/336), къ нзврѣженію н потъстен ~ отъштетитъ се = τῆ καθαιρέσει καὶ τῶν γερῶν τῆς ἱερωσύνης ζημιωθήσεται Π16 (464/439/336), **loc.** СВЕШТЕН'НИЧЕСТВЪ: въ второмъ неже о ~ словѣ = ἐν τῷ β'. τῶν περὶ ἱερωσύνης λόγῳ Μ7 (387/367/282). • Српсл. апстрактум на \*-ьство од свештен'ничъ, калк према гр. ἱερωσύνη. Гласовним упрошѣњем добивен је облик *свештеништво* поред уобичајенијег *свештенство* (RJA). Миклошич даје једину потврду из српсл. Законоправила (XV в.). Уп. рус.-цсл. *священничество* (СРЯ 23: 221). В. свештенне, свештеньство.

[СВЕШТЕН'НОДѢНСТВО] **n.** 'ἱερουργία, свештеноејство, свештеноејствовање, чиноејствовање', **sg. gen.** СВЕШТЕН'НОДѢНСТВА: ни же въ образованіи ~ области грѣднина мнр'скыи приквнидеть = μηδὲ ἐν ἱερουργίας προσχήματι ἐξουσίας τύφος κοσμικῆς παρεισδύεται Ε11 (272/258/197), аште къ кон'цог ~ ... вьлнвѣемъ = εἰ πρὸς τῷ τέλει τῆς ἱερουργίας ... ἐγγέομεν К8 (339/321/2467), **dat.** СВЕШТЕН'НОДѢНСТВОГ: божьственомоу съвршанію ~ = τῆς θείας τελουμένης ἱερουργίας Α2 (76/73/41), тако нѣкоје свѣдін семоу вьзбраніеніе къ ~ = οἷά τι συνειδῶς αὐτῷ κάλυμα πρὸς τὴν ἱερουργίαν К25 (354/335/257), **acc.** СВЕШТЕН'НОДѢНСТВО: нже внноме едннѣмъ ~ пакн творештихъ = τῶν δι' οἴνου μόνου τὴν ἱερουργίαν αὐθις ποιουμένων К8 (338/320/246), вез'чъстеть ... ~ владычняго тѣлесе = ἀτιμάζουσι ... ἱερουργίαν τοῦ δεσποτικου σώματος Α2 (69/66/47), **loc.** СВЕШТЕН'НОДѢНСТВЪ: нже тѣію водоу въ ~ светые приносеште чаше = οἱ μόνον ὕδωρ ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τοῦ ἀγίου προσφέροντες ποτηρίου Α2 (61/59/41), о божьствнѣмъ ~ = Περὶ τῆς θείας ἱερουργίας Ι3 (326/308/236), о божьствнѣмъ ~ = Περὶ τῆς θείας ἱερουργίας ἀφαίρεσιν ПСС (39/37/25). • Српсл. сложеница од придева свештен'нын и дѣнство, калк према гр. ἱερουργία (Zett 1970: 271), рус.-цсл. *священоејство* XVI–XVII в. (СРЯ 23: 222). Уп. свештен'ное дѣнство s.v. свештен'нын.

[СВЕШТЕН'НОДѢНСТВОЮГЕ] **pt. praes. act.** 'ἱερουργῶν, који свештеноејствује', **m. pl. dat.** СВЕШТЕН'НОДѢНСТВОЮШТИМЪ: ~ прѣдстоеште = τοῖς ἱερουργοῦσι παριστάμενοι Ε9 (265/252/193), **pl. loc.** СВЕШТЕН'НОДѢНСТВОЮШТИХЪ: о свештен'ничѣхъ ... ~ правиломъ се законополагати = περὶ τῶν ἱερατικῶν ... ἱερουργούντων К25 (354/335/257). • Српсл. сложени партицип презентъ активног свештен'нодѣнствоуге од свештен'нодѣнствовати (у LPS s.v. сваштен'нодѣнствовати само две српсл. потврде из XVII в., рус.-цсл. *священое ъйствовати* од XVI в.), калк према гр. ἱερουργῶν.

СВЕШТЕН'НЪ, -ЫН 'ἱερός, свети, свештени', **m. sg. nom.** рече во ~ велнкын василіе = φησὶ δὲ ὁ ἱερός καὶ μέγας Βασίλειος В8 (136/131/97), **gen.** СВЕШТЕН'НАГО: неженіен'нынимъ оубо ~ чина причестнвшимъ се не къ томоу женити се = τοὺς μὲν ἀγάμους τοῦ ἱερατικοῦ τάγματος κοινωνήσαντας, μηκέτι γαμεῖν Γ2 (159/152/115), црквени, **acc.** СВЕШТЕН'НАА: евъіміа аг'гелла, моужа ~ поставлѣеть патриарха = τὸν Εὐθύμιον σύγκελλον, ἄνδρα ἱερόν, προχειρίζεται πατριάρχην Γ4 (166/159/120), побожан **f.** **acc.** СВЕШТЕН'НОЮ: ~ съвршнвшаго слоужбоу = τὴν ἱεράν τελέσαντος λειτοурγίαν В9 (147/142/106), свети, **instr.** СВЕШТЕН'НОЮ: тако ~ н се съвршыиемо молнтвоу = ἄτε μετὰ ἱεράς καὶ αὐτῆ τελουμένην εὐχῆς В15 (189/180/137), свети, **pl. acc.** СВЕШТЕН'НЫЕ: не подобѣеть съсѣпати ~ кннгы = Ὅτι οὐ χρῆ τὰς ἱεράς κατατέμνειν βίβλους В10 (155/149/111), свети, **instr.** СВЕШТЕН'НЫИМЪ: молнтвацин ~ съвршанію оубо къ родител'скын чинъ = καὶ διὰ τελετῆς ἱεράς, τῶν μὲν εἰς γονέων τάξιν καθισταμένων В8 (142/137/102), свештени, **n. sg. gen.** СВЕШТЕН'НАГО: ~ дѣнства лишень бысть = τῆς ἱεράς ἐνεργείας ἐστέρηται Γ9 (173/166/126), **dat.** СВЕШТЕН'НОМОУ: начел'ствовахог же ~ семоу събранію = Ἐξήρχον δὲ τοῦ ἱεροῦ τοῦδε συλλόγου ПСС (10/10/7), **pl. gen.** СВЕШТЕН'НЫХЪ: съборъ нз'чтаніе творе ~ вьсѣхъ правнлъ = τὴν ἀπαρίθμησιν ποιουμένη τῶν ἱερῶν ἀπάνδων κανόνων ПСС (7/7/5). • Српсл. < стсл. свашень (ССС, SJS), партицип пасивног перфекта од псл. \*svętiti (ESJS 910), уп. свештенне.

[СВЕШТЕН'НЫЧЪСКЪ, -ЫН] **adj.** 'ἱερατικός, свештенички', **m. sg. gen.** СВЕШТЕН'НЫЧЪСКАГО: никакко же ~ да сподоблѣть се степене = μηδὸλως ἱερατικοῦ ἀξιούσθω βαθμοῦ Α14 (108/105/76), ~ же образа ... прикладно есть прикапати се = τοῦ δὲ κληρικοῦ σχήματος ... ἐφάπτεσθαι οὐκ ἀθέμιτον Γ4 (163/156/118), **pl. acc.** СВЕШТЕН'НЫЧЪСКЫЕ: клнрнкомъ нмѣтн пакн ~ степене = τοὺς κληρικούς ἔχειν αὐθις τοὺς ἱερατικούς βαθμούς Α2 (71/68/48), **f. sg. gen.** СВЕШТЕН'НЫЧЪСКЫЕ: отъ ~ памети потрѣбнти се = τῆς τῶν ἱερέων μνήμης ἀπαλειφθῆναι Α2 (77/74/52), **pl. dat.** СВЕШТЕН'НЫЧЪСКЫМЪ: ~ женамъ подобно быти второе посагати = μηδὲ τὰς τῶν ἱερέων γυναῖκας θεμιτὸν εἶναι δευτερογαμεῖν Γ17 (199/191/144), **n. sg. gen.** СВЕШТЕН'НЫЧЪСКАГО:

обнажнѣ себе ~ одѣанїа = ἀπογυμνωσας εαυτὸν τῆς ἱερατικῆς ἀμπεχόνης K32 (362/342/263), асс. свештен'нич'скоѣ: ~ что дѣнствовати не оставяиеть = ἱερατικόν δέ τι ἐνεργεῖν οὐκ ἐφήσιν A1 (54/52/36), Јос. свештен'ниг'скоѣ: находити о хїротонїи нан нномѣ какоѣ любо ~ строенїи = ἐπίδημεῖν ἐπὶ χειροτονίας, ἢ ἐτέρᾳ οἰαδῆτινι ἱερατικῇ διοικήσει A9 (89/86/62), pl. dat. дѣтемь ~ отрече зрѣнїа съвршати = τοῖς παισὶ τῶν ἱερέων ἀπέριрке θεώρια ἐκτελεῖν Θ1 (321/304/233), instr. свештен'ниг'скимн: не бо привлачитъ се божство ~ оустрьмлен'мн = Οὐ γὰρ ἔλκεται τὸ θεῖον ταῖς τῶν ἱερέων ... ὁρμαῖς A18 (114/111/81). • Придев на \*-*bskь* од свештен'нич'к. LPS има најранију потврду из Иловичке крмчије, РКС даје потврде из Теодосија и Карловачког летописа (око 1503). За рус.-цсл. *священ(н)ический* прва потврда је у Јефремовској крмчији из XII века (СРЈ 23: 221).

**СВЕШТЕНСТВО** n. 'ἱερωσύνη, свештенство', **sg. nom.:** да не обљган'но ~ боудеть = ἵνα μὴ τὰ τῆς ἱερωσύνης διαβάλλοιτο A9 (85/82/59), **gen.** свештен'ства : ~ того обнажнше = τῆς ἱερωσύνης τοῦτον ἐγύμνωσαν ПСС (9/9/6), **gen.** не пострадади соуда ... кеже ~ отиетїе = οὐ δίκην ὑποσχεῖν... τὴν τῆς ἱερωσύνης ἀφαίρεσιν ПСС (16/16/9), отврѣженъ н ~ да боудеть = ἀπόβλητος καὶ τῆς ἱερωσύνης ἔστω A9 (90/87/63), онн оть оудрѣжавають се = ἐκεῖνοι τῆς ἱερωσύνης εἶργονται D9 (246/234/179), асс. свештен'ство: въ ~ прилежно веланть възводити се = καὶ εἰς ἱερωσύνη ἐπισκήπτει προάγεσθαι A1 (58/56/39), въ ~ да приходитъ = εἰς ἱερωσύνη ἐρχέσθω A9 (108/76/66), **instr.** свештен'ствомъ: лѣтъ же н нгогменомъ ... ~ потѣтен'нымъ ... хиротонисати = ἐξεῖναι δὲ καὶ ἡγουμένοις, ... ἱερωσύνη σεμνυνομένοις χειροτονεῖν A6 (83/80/57), Јос. свештен'ствѣ: пакѣ твореште нло о ~ степенъ = δηλοποιοῦσαι, ἢ τὸν περὶ τὴν ἱερωσύνην βαθμὸν A9 (94/91/66). • Славенизам, апстрактна именица изведена суфиксом \*-*bstvo* од стсл. сваштен'нъ, в. свештен'нъ. РКС и LPS дају потврде из Теодосија и Цамблака. Рус.-цсл. *священство* од 1097 (СРЈ 23: 228). Уп. свештеннїе, свештен'ниг'ство.

[**СВНРЬЦЬ**] m. 'χοραῦλης, музикант', **sg. gen.** свнр'ца: въ храмнноѣ же влѣзоше ~ нѣкоего = οἰκίαν δὲ εἰσδύντες χοραῦλου τινὸς A2 (77/70/50). • Српсл. < стсл. свнрѣць 'свирач на свирали, фрулаш' (ССС, SJS) < псл. \**svirьсь* 'свирач на дувацким инструментима', радна именица изведена суфиксом \*-*ьсь* од глагола \**svirati* (ESJS 912). Реч је фигурирала већ у оригиналу Законоправила, LPS је има из ИК и једног познијег преписа. Од оних је које су заједничке црквенословенском и старосрпском језику, у обома наслеђене из прасловенског. Уп. рус.-цсл. *свирецъ* / *свирьць* XV–XVI в. Стерп. свнрѣць посведочено је 1353. у једној исправи цара Душана (RJA из ГСУД 24/1868: 245), а Вук бележи у свом речнику *свирац* 'гајдаш'. Преводиоци синтагме су за гр. χοραῦλης имали два избора, стсл. свнрѣць и сопьць, а да се одлуче за ону прву свакако је допринело то што је она живела у њиховом говорном језику.

**СВОН** praen. **POSS.** в. **СВОНСТВО**

**СВОНСТВО** n. 'οἰκειώσις, οἰκειότης, сродство; ἰδίωμα, својство', **sg. nom.** оть крѣвїи боудеть ~ н рода једного = ἐξ αἵματος ἧ ἢ οἰκειώσις καὶ γένους ἑνὸς B8 (138/133/99), **gen.** свонства: оудалиаеть се мало н ~ срѣднѣго рода = μακρύνεται μικρόν καὶ τῆς οἰκειότητος τοῦ μέσου γένους B8 (140/135/100), **instr.** свонствомъ: да не ~ снмъ конегождо кестъства откеланномъ = ἵνα μὴ τῶν ἰδιωμάτων τούτων ἐκατέρας φύσεως ἀναιρουμένων ПСС (22/23/14). • Славенизам, изведеница од присвојне заменице свон < псл. \**svojь* и суфикса за апстрактум \*-*bstvo*. Код Миклошича потврде из Иловичке крмчије, затим српскословенске и руске. У стсл. свонство (ESJS 914 SJS). У РКС потврде из MS за народно свонть. Уп. терминологиовану множину *своји* у значењу 'крвни сродници': аште н по крѣвн томе свон соутъ = καὶ εἰ καθ' αἷμα τούτω προσήκουσι A2 (77/74/52); таква употреба среће се и у другим словенским језицима, нпр. рус. *мы свои*.

[**СВЪСТЬ**] f. 'γυναικαδέλφη, ἀνδραδέλφη, свастика', **sg. dat.** свѣстн: двѣю братоѣ шо҃ри н ~ сътетати се подобно кестъ = Δίο δὲ ἀδελφῶν γυναικάδελφον καὶ γυναικαδέλφην συνάπτεσθαι θεμιτόν B8 (141/136/101), асс. свѣсть: поеть въ ... съжнтел'ство фєодороѣ ~ = ἔλαβεν εἰς ... συνοικέσιον τὴν τοῦ Θεοδώρου γυναικαδέλφην B8 (139/133/99), двѣма братома снѣхоѣ поети н ~ ... невѣзбранїен'но быти соудеть = δύο ἀδελφοὺς нύμφην λαβεῖν καὶ ἀνδραδέλφην, ἀκόλυτον εἶναι κρίνουσιν B8 (141/136/101). • Стерп. < псл. \**svьstь* поред \**svěstь*, уп. с.-х. заст. *сваст*, -*сти*, слн. *svěst*, буг. *свєстка*, стчеш. *svěst*, поль. *świeść*, укр. *свѣст* (RJA), струс., рус.-цсл. *свєсть* / *свѣсть* (од 1377, СРЈ 23: 133). Миклошич у LPS s.v. свѣсть има потврду за насловни лик одреднице управо из превода Синтагме у Ходошком зборнику по Шафариковом испису, и, у млађем фонетском лику, **instr.** свастню у рукопису Законоправила из XVI века; дајући затим и ист.-сл. варијанте свєсть и свѣсть.



**СВѢДѢТЕЛЪ m.** ‘μάρτυς, сведок’, **sg. nom.** нѣсть достовѣрнъ ~ = Οὐκ ἔστιν ἀξιόπιστος μάρτυς D10 (240/229/174), **instr.** свѣдѣтелиемъ: ꙗко подь богомъ ~ стронти снѣ = ὡς ὑπὸ Θεῷ μάρτυρι διοικεῖν ταῦτα E16 (281/267/204), **du. nom.** свѣдѣтелиа: два вѣрна чьстнаа ~ ... свѣдѣтел’ствоуютъ = δύο πιστοὶ ἔντιμοι μάρτυρες ... μαρτυρήσουσιν D10 (240/228/174), **gen.** свѣдѣтелию: при оустѣхъ во двѣю ~ или трѣхъ станеть в’сакъ глаголь = δύο μαρτύρων ἢ τριῶν, σταθήσεται πᾶν ῥήμα D10 (239/227/173), **pl. nom.** свѣдѣтелине: аште тѣтѣю отъ образа достовѣрнѣю ~ приносить = εἰ μόνον ἐκ τοῦ τρόπου τὸ ἀξιόπιστον οἱ μάρτυρες ἀποφέρονται D4 (218/208/158), нь ни же ... приводити подобаетъ ~ и подвластники = ἀλλ’ οὐδὲ ... παράγειν δεῖ μάρτυρας, καὶ ὑπεξουσίους D4 (239/228/173), **gen.** свѣдѣтель: завѣщаніе сед’мъ ~ нмѣти дльжно ьсть = Ἡ διαθήκη ἐπὶ τὰ μάρτυρας ἔχειν ὀφείλει D4 (218/208/158), **dat.** свѣдѣтелиемъ: достовѣрнѣмъ быти подобаетъ ~ = Ἀξιόπιστους εἶναι δεῖ τοὺς μάρτυρας D10 (240/228/174), **loc.** свѣдѣтелиехъ: о нже во соудништнхъ ~ = Περὶ τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις μαρτύρων D10 (239/227/173), аште не при двѣю или трѣхъ ~ = εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων D10 (239/228/173). • Српсл. < стсл. свѣдѣтель такође: ‘наставник, παιδαγωγός; надзорник, ἔφορος’ (ССС, SJS), радна именица изведена суфиксом \*-telъ од глагола свѣдѣти (ESJS 1049 s. v. věděti). Славенизам, народни термин је св(ј)едок, мада је реч коришћена и у изворима писаним (углавном) на старосрпском језику, уп. у РКС потврде из MS (прва из 1333) и Пуцића (CC). Уп. вѣдѣтельство, съсвѣдѣтельство.

**СВѢДѢТЕЛ’СТВО n.** ‘μαρτυρία, сведочанство, сведочење’, **sg. nom.** једнаго же ~ нѣсть приѣтно = ἓνος δὲ μαρτυρία οὐκ ἔστι δεκτὴν D10 (240/228/174), **dat.** свѣдѣтел’ствоу: не отвѣржен’ны къ ~ боудотъ = οὐκ ἀπόβλητοι πρὸς μαρτυρίαν ἔσονται D4 (239/228/174), **acc.** свѣдѣтел’ство: прилог’яеть се скоудость мѣжеми въ ~ достоннымъ вѣходити = συμβαίνει σπάνιν ἀνδρῶν εἰς μαρτυρίαν ἀξίων εἰσιεῖναι D4 (218/208/158), и быти отвѣрженіа лог’ше ~ = καὶ εἶναι ἀθετήσεως κρείττω τὴν μαρτυρίαν D4 (219/208/158), ни же въ ~ приѣматн подобаетъ = οὐδὲ εἰς μαρτυρίαν προσίεσθαι χρή D4 (239/228/173), нхъже истинно сътворитъ прѣждниекъ житіе ~ = ὧν τὴν μαρτυρίαν ἀληθῆ ποιήσει τὰ προβεβωμένα D4 (239/228/173), отвѣржень въ ~ бываеть соуджень = Απόβλητος εἰς μαρτυρίαν γίνεται ὁ καταδικασθεὶς D10 (240/228/174), приводити въ ~ = ἔλκειν πρὸς μαρτυρίαν D10 (240/228/174). • Српсл. < стсл. свѣдѣтельство (ССС, SJS), апстрактна именица изведена суфиксом \*-stvo од свѣдѣтель (ESJS 1049 s. v. věděti). Код Даничића потврде из MS и једна из Пуцића, уп. свѣдѣтель, съсвѣдѣтельство.

**СЕБРЬ m.** ‘εὐτελής, себар’, **sg. nom.** аште ли же ~ мьчю и зѣремъ прѣдаеть се = ἐπὶ δὲ τῶν εὐτελῶν, τὸ ζῖφει καὶ θηρίοις ὑποβληθῆναι Φ8 (523/494/378), **pl. nom.** себри: нже мошти или костн прѣдвигше ~ оубо соште, краннѣ тометь се = Οἱ λείψανα ἢ ὀστά μετακινήσαντες, εὐτελεῖς μὲν ὄντες ἄκρως τιμωροῦνται T10 (506/478/192), аште ли сководни оубо боудотъ ~ же палциамъ да вниены боудотъ = εἰ δὲ ἐλεύθεροι μὲν εἶεν, εὐτελεῖς δὲ, ῥοπαλίζονται Y1 (510/481/369). • Стрп. < псл. \*sebrъ. У Душановом законнику има једанаест потврда и једанпут је реч потврђена у једном писму из 1412 у коме је требињски властелин обавестио Дубровачку општину о сукобима међу себрима. Термин је ушао и у пословицу: *Себарски син не може бит господар, и ако је, не пристоји му се*. Себри су били припадници подчињених слојева у српској средњовековној држави (Р. Михаљчић у ЛССВ 659). У млађем лику *себар* са варијантом *сребар* посведочена је током XVI–XIX века у Дубровнику, Далмацији, Хрватској код штокавких, чакавских и кајкавских аутора и лексикографа. Вук је у другом издању свог речника има из Дубровника. У првом делу Синтагме грчки термин *εὐτελής* преводи се црквенословенским књижевним изразима нншть ‘сиромах’ и редникъ ‘обичан човек’ а у завршним поглављима старосрпском речју *себрь* у којој су обједињена значења простоте, ниског порекла и слободе. Може се претпоставити да је овакав превод озваничио реч као друштвено-правни термин, који је преузео Душанов законик (Лома 2018).

[**СЕЛ’СКОУ, -ЫН ЕПНСКОУЪ] m.** ‘χωρεπισκόπος, хорепископ’, **sg. dat.** сел’скомоу епископу: сказоуеть презвнтере ... ~ не хїротонисовати = διέξεισί, πρεσβυτέρους ... τὸν χωρεπίσκοπον μὴ χειροτονεῖν E31 (302/287/218), **acc.** сел’скаго епископа: хїротонисати ... ~ = χειροτονήσειεν ... χωρεπίσκοπον X28 (538/509/389), **pl. nom.** сел’сѣи епископы: ~ ... образъ .о.- тнхъ носеть = Οἱ χωρεπίσκοποι ... τύπον τῶν ἑβδομήκοντα φέρουσιν E31 (301/286/218), аште оубо ~ ни же грѣхомъ оставленіемъ = Εἰ οὖν οἱ χωρεπίσκοποι οὔτε ἀμαρτιῶν ἄφεσιν E31 (301/287/218), **dat.** сел’скимъ епископомъ: се же н ~ творити проштенно ьсть = τοῦτο δὲ καὶ χωρεπισκόποις ποιεῖν ἐφεῖται A6 (83/80/57), ~ лѣтъ ьсть = τοῖς δὲ γε χωρεπισκόποις, ... ἐφεῖται A9 (97/94/68), ~ хиротонисовати повелѣваеть = τοὺς χωρεπισκόπους χειροτονεῖσθαι κελεύει E31 (302/287/218), соштимъ подь нмъ послаеть ~ тоῖς ὑπ’ αὐτὸν ἐπιστέλλει χωρεπισκόποις E31 (302/288/218), ~ повелѣваеть = χωρεπισκόπους ἐφήσιν E35 (316/301/218), **acc.**

σελησκυιε епископы: подобно быти соуднише ~ = δεῖν ἔκριναν χωρεπισκόπους E31 (301/286/217), Ιοc. σελησκυιχъ епископѣхъ: ο ~ = Περὶ χωρεπισκόπων ΠСС (38/36/24), ο поставлени ~ = Περὶ χειροτονίας χωρεπισκόπων ΠСС (46/44/30). • Стерп. сельскы епископы већ у Иловичкој крмчији (LPS), из српсл. Законоправила *сельский епископ* у руској Рјазањској крмчији из 1284. и Балашовљевој из XVI века; у Јефремовској из XII века је *сельный епископ* (СРЈ 24: 50). Стерп. сельскын ‘сеоски’ у Душановом законнику и Светоарханђелској хрисовуљи (PKC). В. епископъ, посельнын епископъ.

**сестра** f. ‘ἀδελφή, сестра’, **sg.** пом.: јединица начелома и сменема сь нами, срѣчь: ... ~ = μίαν ἀρχὴν καὶ γονὴν ἡμῖν ἀναγόμενοι, οἶον, ... ἀδελφὴ B8 (132/127/95), **gen.** сестри: брата моего или ~ моего дштеръ поети ... неподобно = Τὴν τοῦ ἀδελφοῦ μου, ἢ τῆς ἀδελφῆς μου θυγατέρα λαμβάνειν ... οὐ θέμις B8 (133/128/95), **acc.** сестроу: еже отъ блуда ~ никтоже поимлетъ = Τὴν ἐκ порнеίας ἀδελφὴν οὐδεὶς λαμβάνει B8 (134/129/96), дѣдову ~ ... мнози именуютъ = πάππου τὴν ἀδελφὴν ... οἱ πολλοὶ ὀνομάζουσι B8 (136/131/97), пакы поехъ за ~ мою зета ~ = πάλιν ἔλαβον εἰς τὴν ἀδελφὴν μου γαμβρὸν B8 (140/135/100), еже оубо поети пашеногоу ~ = τό, τε λαβεῖν τὸν σύγγαμβρον τὴν ἀδελφὴν B8 (141/136/101), ~ прквестн на бракъ= τὴν ... ἀδελφὴν ἀγαγέσθαι πρὸς γάμον Γ9 (174/166/126), **instr.** сестрою: еже сь ~ своею отъ матере или отца съоскврньн се = Ὁ ἀδελφῆ ἰδίᾳ πατρὸς ἢ μητρὸς, συμμιανθείς Γ8 (175/167/127), Ιοc. сестрѣ: еже ο ~ велнкын грѣгоре богословъ сътвори = ὄν ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πεποίηκε Γ11 (180/172/131), **pl. instr.** сестрами: сь своимн ~ скврнеште = οἱ ταῖς ἑαυτῶν ἀδελφαῖς συμμιανόμενοι Γ8 (175/167/127). • Книжевна и народна реч, заједничка српскословенском и старосрпском језичком варијетету < псл. \**sestra* (ESJS 800–801, Skok 3:226), уп. стсл. сестра (CCC, SJS) итд. Псл. реч наслејена је из праиндоевропског \**swesor* ‘жена из (своје) задруге’ > лат. *soror* (Бенвенист 2002, 182). У PKC најранија потврда је из MS 11°, списка Дубровчана који је Миклошич погрешно датирао у XII век, а заправо је из друге половине XIII века, што доказује управо помен „мале сестре“, опатице фрањевачког реда Св. Кларе; у основном значењу термина сродства реч бележи Милутинова повеља Хиландару из 1300: сестра хранишна сь дѣтню. За српскословенске потврде не може се ослонити на LPS, јер се код ове речи Миклошичеве референце ограничавају на Супрасаљски кодекс и Остромирово јеванђеље; за синоним сестриница тамо се упућује на Иловичку крмчију и више других српсл. извора, с тим што је могуће да је он ширег значења, тј. док се под *сестра* подразумева ‘рођена сестра, од истих мајке и оца’, термином *сестриница* (иначе по RJA добро потврђеним у народном говору) обухватале би се и сестре од стрица, ујака, тетке.

[**сестрична**] f. ‘ἀδελφιδῆ, сестричина’, **sg.** **acc.** сестричноу: еже ... двѣ сестрѣ воде, или ~ ... быти не можетъ = Ὁ δύο, ... ἀδελφὰς ἀγόμενος, ἢ ἀδελφιδῆν ... εἶναι οὐ δύναται Γ9 (172/165/125), **sg. instr.** сестричноу: сь своею сьрастанвшинма се ~ = περὶ τινος τῇ ἰδίᾳ συμφθαρέντος ἀδελφιδῆ B1 (120/116/86). • Стерп. изведеница суфиксом *-ična* у значењу ‘сестрина кћи’ (RJA), лат. *sororis filia* од сестра < псл. \**sestra*. Потврда из Иловичке крмчије (LPS) и MS 184 (по PKC). Стерп. сестрична Законоправило (Иловичка крмчија, крмчија из XVI в., по LPS), сестрична (надгробни натпис у Дечанима из 1374, по PKC, RJA) < псл. дијал. \**sestričьna*, поименичен придев на \*-ьнъ у ж. роду од \**sestrica*, уп. слн. *sestrična*, рус.-цсл. *сестричьна* од XII в. (Јефремовска крмчија), рус. *сестрична* Vaillant 4: 596. Изворно *сѣстрична*, добро потврђено у нар. говорима и усменој поезији (RJA), данас секундарно према фемининумима на *-ина* сѣстричина, као Јагодна (1399. оу јагоднон, PKC) > *Jäгодина*.

**снн’клантикъ** m. ‘συγκλητικός, сенатор, велможа’, **sg.** пом.: аште и ~ боудеть = καὶ συγκλητικὸς ἢ Д10 (240/228/174), **sg. gen.** снн’клантика: ни же глагомыць ... или сего сынъ ~ дштеръ можетъ поети = Οὐδὲ ὁ σκηνικός ... ἢ ὁ τούτου υἱὸς συγκλητικοῦ θυγατέρα δύναται λαβεῖν A8 (145/139/104). • Српсл. од сргр. συγκλητικός ‘царски службеник, достојанственик’ (ESJS 902), в. снн’клантиъ. У LPS s.v. снн’клантикъ дата је и потврда из превода Синтагме у Ходошком зборнику.

[**снн’клантиъ / снн’гантъ / сьг’клантиъ**] m. ‘σύγκλητος, сенат’, **sg. gen.** снн’клантиа: оукошати се повелѣваемъ прнискрн’нымн нашего ~ одеждами = κοσμεῖσθαι κελεύομεν παραπλησίσις τῇ συγκλήτῳ ἡμῶν ἐνδύμασιν E11 (274/261/199), еже аште нзволанти прнчт’нникъ отъ нашего ~ бывати = ὅς ἄν αἰροῖτο κληρικὸς ἐκ τῆς ἡμῶν συγκλήτου γενέσθαι E11 (274/261/200), снн’ганта: и еже сь нимн соштити отъ ~ емство нтезаше = καὶ οἱ συνόντες τούτοις ἐκ τῆς συγκλήτου ἐγγύας ἀπητησαν E1 (251/239/183), сьг’клантиа: а еже отъ ~ прѣбывати тѣмъ въ своемъ образѣ = οἱ δὲ τῆς συγκλήτου μένειν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος E1 (252/239/183), **dat.** снн’клантиоу: оуставляемъ вькоупѣ в’къмъ ... и ~ ... Θεσπίζομεν σὺν πᾶσι ... καὶ τῇ συγκλήτῳ E11 (274/261/199). **instr.** снн’клантиомъ: тако царствомъ и ~ почьтешн се = ἄτε βασιλείᾳ καὶ συγκλύτῳ τιμηθεῖσαν E11 (268/255/195). • Српсл. грецизам од сргр. σύγκλητος ‘сазван’, супстантивизирано ‘скупштина’ (често о римском сенату), у грчком је превод за лат. *senatus* (Vasmer 1944: 132 *sinьkliť*). PKC даје потврде из Карловачког летописа (XVI в.). Прашки и за њим брњански речник (ESJS 902)

имају стсл. сѡнѣклнтѣ ‘сенатор’ из Шишатовачког апостола (gen. сѡнѣклнта), јер је тај српсл. рукопис из прве половине XIV века обухваћен захватом SJS као изданаκ ћирилометодијевског превода Дела апостолских, док га аутори московског речника (ССС) нису експерпирали. Миклошич у LPS наводи и друге разне варијанте цсл. гречизма, на стр. 840 снѣк - (снѣг-), на 904 сѡнѣк-, и на 980–981 сѡнѣк-, (сѡнѣг-). Уп. снѣклнтѣк.

[снѣрин] adj. ‘ὄρφανός, сирот (о сирочади)’, **m. sg.** gen. снѣраго: приставникъ не можетъ ~ коупити вештъ = Ἐπίτροπος οὐ δύναται ὄρφανοῦ ἀγοράσαι πρᾶγμα A4 (81/78/56), **f. sg.** gen. снѣрѣ: прѣзь волю ~ приставникъ не сѣставляеть ке оѡроуѣнѣе = Παρὰ γνώμην τῆς ὄρφανῆς ὁ ἐπίτροπος οὐ συνίστησιν αὐτῇ μνηστείαν Γ15 (192/184/139), асс. снѣроую: ни же приставникъ ~ = Οὐδὲ ὁ ἐπίτροπος τὴν ὄρφανὴν B8 (144/139/103), ниже ... братъ можетъ поѣти ~ = Οὕτε ... ἀδελφὸς δύναται γαμεῖν τὴν ὄρφανὴν B8 (146/140/104). Српсл. < стсл. снѣр (ССС, SJS) < псл. \*sirnъ, сродно с лит. *šeirys* ‘удовац’, . *šeirė* ‘удовица’, даље авест. *sae-*, стинд. *śayū-* ‘сироче’ итд. (ESJS 818; Bezlaj 3: 237–238 s.vv. *siromák, sirošen, sirōta*). РКС бележи придев снѣр са српскословенским потврдама, од којих су најраније оне у Животима Св. Симеуна од Св. Саве и од Првовенчаног. Старосрпским се могу сматрати изведенице снѣрота m./f. и снѣрѡлахъ.

скомрахаъ **m.** ‘σκηνικός, μῖμος, σκωμραχ’, **pl.** gen. скомрахаъ: отъ ~ оубо и подражателъ ... потѣтенѣхъ ниоуѣтѣ градсѣи законы = Τῶν δὴ μίμων καὶ σκηνικῶν ... ἄτιμοι τοῖς νόμοις λογίζονται M11 (393/373/286), dat. скомрахомиъ: дроугомиъ же оглаголавати оставляеть; ... рекше ~ = ἐτέρων μέντοι κατηγορεῖν ἐφίησιν ... μίμοις, D10 (238/227/172), асс. скомрахиъ: подражателѣ, рекше ~ ... сѡвршенѣнѣ оупразнѣти законополагаетъ = τοὺς λεγομένους μίμους ... τελέως ἀργῆσαι νομοθετεῖ Θ1 (320/303/232), ~ же глаголетъ подражателѣ = μίμοις δέ φησι Θ1 (321/303/232), скомрахе: ~ и подражателѣ ... не отснлати повелѣваетъ = Μίμους, καὶ σκηνικῶς ... μὴ ἀποπέμπεσθαι κελεύει M7 (389/369/283), подражателѣ и ~ ... не поноуждати = τοὺς μίμους καὶ σκηνικῶς ... μὴ ἀναγκάζεσθαι M11 (392/372/286), loc. скомрастѣхъ: о подражателѣхъ и ~ = Περὶ μίμων καὶ σκηνικῶν M11 (392/372/286). • Стерп. < псл. (?) \*skomorxъ, уп. струс. *скоморохъ*, без утврђене етимологије (Фасмер 3: 648–649), можда стара позајмљеница (пре ликвидне метатезе). Цсл. потврде за скомрахаъ у LPS су из споменика српске и руске редакције (у којој долази и домаћа источнословенска форма *скоморохъ*). Миклошич у LPS даје и потврду из Иловичке крмчије. У потврдама из превода Синтагме измеђују се а каткад и удвајају славенизам подражателъ и домаћа реч скомрахаъ као преводи за гр. μῖμος ‘имитатор, комедијант’ и σκηνικός ‘особа везана за позорницу, глумец’. У Θ1 μίμοις је двапут преведено обема, у првом случају тако што је уз подражателѣ, додато као глоса рекше скомрахи. Као путујући забављачи, музиканти, скомраси су наследници грчко-римских мима, хистриона и жокулатора (М. Цветковић у ЛССВ 672). Уп. још глагомиць, нгр(ь)ць, лнковннкъ, лнцѣподходннкъ, народнн нгрѣць. Поред српсл. скомрахи двапут је посведочен стерп. акузатив множине скомрахе, с наставком \*-е преузетим од палаталних о-основа.

[скомрашство] **n.** ‘σκηνή, позориште’, **sg.** асс. скомрашство: ~ бо глаголюѣтѣ подхожденѣ лнцѣ= σκηνὴν γὰρ λέγουσι τὴν ὑπόκρισιν M11 (393/373/286). • Српсл. суфиксална изведеница на \*-stvo са апстрактним значењем од скомрахаъ, уп. рус.-цсл. *скомрашество* (*скомраиство, скомраишество*) поред струс. лика са „полногласијем“ *скоморошество* (СРЯ 24; 225–226).

[скомрашнѣ] adj. ‘ὁ ἐπὶ σκηνῆς, позоришни’, **m. pl.** nom. скомрашнн: нѣ оубо ниже подражателѣ ... безѣстнѣ = ἀλλ’οἱ μὲν ἐπὶ σκηνῆς μῖμοι ... ἄτιμοι D10 (238/227/172). • Придев на \*-nъ од скомрахаъ без друге потврде, вероватно скван као превод за грчку синтагму ὁ ἐπὶ σκηнῆς, уп. скомрашскѣ.

[скомрашскѣ] adj. ‘κωμικός комични’, **n. pl.** асс. скомрашска: еште же въ лица ~ подходнѣти = ἔτι τε προσωπεῖα κωμικὰ ὑποδύεσθαι D3 (256/244/186). • Придев на \*-skъ од скомрахаъ, са потврдом у LPS из Иловичке крмчије, код Руса скомрашскнн први пут у Рјазањској крмчији из 1284, такође проистекло је из светосавског Законоправила (СРЯ 24: 226).

слоуженѣ **n.** ‘λατρεία, λειτουργία, ὑπηρεσία, служење, служба, свештенослужење, богослужење’, **sg.** nom.: нѣ ~ блаженнѣе кестъ ѣдинѣ тронѣ = ἀλλ’ ἡ λατρεία τῆς μακαρίας μόνης ἐστὶ Τριάδος E6 (260/247/189), еке кестъ тронѣскоѣ поклоненѣе и ~ = ὅπερ ἐστὶν ἡ τριαδικὴ προσκύνησις καὶ λατρεία E6 (260/247/189), gen. слоуженѣа: оудръжанъ боудеть ~ = ἐπεσχέθη τῆς λειτουργίας A2 (60/57/40), да боудеть оубо и кестъ отврђенъ ... ~ и = Ἔστω τοίνυν καὶ ἔστιν ἀλοκήρυκτος ... καὶ λειτουργίας X28 (539/511/390), епископа ... вождѣствнѣхъ тннъ ~ приноснѣхъ = ἐπίσκοπον ... τῶν θεῶν μυστηρίων λειτουργίας προσφερομένης K25 (354/335/257), асс. слоуженѣе: сѣбѣ прѣдседанѣе оутврђди и ~ = ἑαυτῷ τὴν προεδρίαν ἐξεδίκησε καὶ λειτουργίαν A2 (60/57/40), въ ~ въчтенъ бывн = εἰς ὑπηρεσίαν καταλεγείς E31 (302/288/218). • Српсл. < стсл. слоуженнѣ (ССС, SJS), глаголска именица с апстрактним значењем од слоужнѣти (ESJS 841 s. v. *sluga*; Skok 3: 287–288). У РКС једина потврда је врнннхъ слѣжѣ и слѣженѣа воѡводе хрѣвоа (1400, MS

237<sup>o</sup>), где је реч у свом стсрп. гласовном лику *служење* (одатле савр. *служење*) и у старосрпском далеко боље потврђен синоним *служба* који се одржао до данас. Како се све потврде у преводу Синтагме односе на богослужење и службу хришћанској цркви, а ниједна не долази у општијем, секуларном контексту, закључак је да ову реч треба сврстати међу славенизме.

**СЛОУЖИТЕЉ** **м.** ‘*ὑπηρετής, служитељ, службеник, слуга,*’, **sg. nom.:** аште ли ~, ... страстию обыеть боудеть = εἰ δὲ ὑπηρετής, ... πάθει ἀλοίη Γ15 (188/179/136), **dat. слоужителю:** ни же хлѣба давати ... попуштати ~ = οὐδὲ ἄρτον διδόναι ... ἐφίησι τὸν ὑπηρετήν У4 (511/483/370), **acc. слоужителя:** аште кто, рете, ... ~ приеъмь = Εἷς τις, φησὶν, ... ὑπηρετήν δεξάμενος А9 (98/95/68), **instr. слоужителемь:** аште оубо ~ рете, таваенногю молкоу ... епископъ сътвориъ = Εἰ μέντοι δι’ ὑπηρετου, φησὶ, δεδηλωμένην ἰκεσίαν ... ὁ ἐπίσκοπος ποιήσαιο А9 (85/82/59), **pl. nom. слоужителиѣ:** да не тварн ~ и вешт’ны ~ възъм’нѣнны боудемь = ἵνα μὴ κτισματολάτραι, καὶ ὑλολάτραι δόξωμεν Е6 (260/247/189), **gen. слоужитель:** тоужде же нмѣти поцьсть ... отъ ~ = τὴν δὲ αὐτὴν ἔχειν τιμὴν ... ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν Д6 (221/211/160), **единъ же н сы отъ црковъныхъ чинновъ кестъ, еже ~ глаголю =** Ἐν δὲ καὶ τοῦτο τῶν τῆς Ἐκκλησίας ταγμάτων, τὸ τῶν ὑπηρετῶν, φημι, У4 (511/483/370), **dat. слоужителемь:** ~ црковънымъ досадоу каковоу нанесеть = τοῖς ... ὑπηρεταῖς τῆς Ἐκκλησίας ὕβρεώς τι ἐπαγάγοι У1 (510/482/36 9), **не лѣтъ кестъ ~ ... касати се съсоудъ =** Οὐκ ἔξεστι ... τοῖς ὑπηρεταῖς ... ἄπτεσθαι σκευῶν У4 (510/482/370), **acc. слоужителю:** ~ не малѣхъ царь въ сѣе потрѣбова = ὑπουργοῖς οὐκ ὀλίγοις ὁ βασιλεὺς εἰς ταῦτα ἐχρήσατο ПСС (24/24/15), **не во тако рабы н ~ нмѣти клерикы =** οὐ γὰρ ὡς δούλοις καὶ ὑπηρεταῖς χρῆσθαι τοῖς κληρικοῖς А18 (113/110/80), **соуштимъ подь нимъ послаеть ... не хиротонисовати ~ =** τοῖς ὑπ’ αὐτὸν ἐπιστέλλει ... μὴ χειροτονεῖν ὑπηρετας Е31 (302/288/218), **loc. слоужителехъ:** о ~ = Περὶ ὑπηρετῶν У4 (510/482/370). • Српсл. < стсл. слоужитель (ССС, SJS), **радна именица** изведена суфиксом \*-tel’ь од глагола слоужити, (ESJS 841 s. v. *sluga*). Народно је *слуга*. Најранија српсл. потврда за слоужитель у РКС је из Живота Св. Симеона од Св. Саве, а у LPS из Иловичке крмчије.

**[слоужительница]** **ф.** ‘*служителька*’, **sg. dat. слоужительница:** бескръв’нние жрѣтвы быти дѣаконницъ, рек’ше ~ не мнѣтъ ли се вѣрно = γυναῖκα ἀναμιάκτου γίνεσθαι θυσίας διάκονον οὐ μοι δοκεῖ τὸ πιθανὸν ἔχειν Г11 (180/172/131). • Српсл. < стсл. слоужительница (ССС, SJS), **моциона** изведеница суфиксом \*-nica од слоужитель (Цейтлин 1977: 133, ESJS 841 s. v. *sluga*). Ове речи нема у грчком тексту, у српсл. је она појашњење за дѣаконца. У LPS најстарије српсл. потврде су из трију Пролога из XIV в.

**†[слоужительство]** **п.** ‘*συνοίκησης, заједнички живот*’, **sg. acc. слоужительство:** чьстнѣншиндъ женамъ предавати се въ ~ = ταῖς τιμιωτέραις γυναῖξὶ παρατίθεσθαι εἰς συνοίκησιν М15 (410/390/299). • Вероватно искварено од \*соужительство, јер гр. συνοίκησις не значи ‘служба’ већ ‘суживот’, па се иначе у Синтагми преводи са сѣжителство. Миклошич у LPS има одредницу сѣжителство, засновану на двема српсл. потврдама у којима је могло стајати само \*соужительство, из Крмчије XVI в. и из misc.-šaf., што значи из превода Синтагме у Ходошком зборнику, старијег и у овом као и неким другим случајевима свакако бољег рукописа од оног из 1453. на основу којег је Новаковић приредио своје издање. Овако како је у његовом издању предата, то би била суфиксална изведеница на \*-stvo са апстрактним значењем од слоужитель < слоужити, каква је иначе посведочена: цсл. (већ стсл.?) слоужительство (LPS, SJS, CCC нема; уп. ESJS 841 s. v. *sluga*).

**[слоужьб’никъ]** **м.** ‘*ὑπηρετής, служитель*’, **sg. dat. слоужьб’никоу:** не подобаеть ... ~ рек’ше поддѣаконоу ораремь облагати се = Οὐ δεῖ ... τὸν ὑπηρετήν..., ὠράριον περιβεβλησθαι Е9 (265/252/192). • Српсл. < стсл. (?) слоужьб’никъ (SJS, CCC нема), **поименичење** придева слоужьб’нь суфиксом \*-ikъ (ESJS 841 s. v. *sluga*). Међу потврдама које LPS даје s.v. слоужьб’никъ је и „misc.-šaf.“, тј. превод Синтагме у Ходошком зборнику. РКС има потврде из Теодосија и једног записа на минеју преписаном у Леснову 1342. У терминологији савремене српске цркве *служебник* као назив књиге (литургијара) је новији русизам.

**СНѢХА** **ф.** ‘*νύμφη, снаха*’, **sg. nom.:** ~ глаголетъ се јаже сына н въноука ... жена = καὶ νύμφη λέγεται ἡ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐγγόνου ... γαμετή В8 (135/130/96), **gen. снѣхы:** сестра во ~ моуе = ἡ γὰρ ἀδελφὴ τῆς νύμφης В8 (139/134/100), **acc. снѣхоу:** љемоуже за братомъ него быв’шою томоу нѣкогда ~ = οὗ τὴν ἐπ’ἀδελφῶ ποτὲ νύμφην В8 (140/135/100), **оубо ~ за братомъ поетн =** μὲν νύμφην ἐπ’ ἀδελφῶ λαβεῖν В8 (140/135/100), **двѣма братома ~ поетн =** δύο ἀδελφοὺς νύμφην λαβεῖν В8 (141/136/101), **instr. снѣхоу:** съ своєю ~ смѣснть се = Εἰ ὁ πατὴρ τῇ ἰδίᾳ νύμφη ... συμμιγείη К12 (347/329/252), **пльть вымѣннннн единогоу съ ~ =** σάρκα λογίσασθαι μίαν μετὰ τῆς νύμφης В8 (139/134/100), **pl. acc. снѣхы:** тьжде да боудеть образъ н о нже ~ свое въземлюшнхъ = Ὁ αὐτὸς ἔστω ... τύπος καὶ περὶ τῶν τὰς νύμφας αὐτῶν λαμβανώτων Г9 (175/167/127). • Стсрп. < псл. \*snъxa, уп. стсл. (?) снѣха (SJS, CCC нема), **рус. сноха** итд. < пие. *snuso-*, уп. лат. *nurus* итд. (Skok 3: 297). LPS даје најранију потврду из Свјатослављевог изборника (1073): рус.-цсл. снѣха, доцније струс. сноха

(летописи), најранија српсл. је из Иловичке крмчије, где је реч глосирана: сньха ње, рѣкше жена сына ње, као и у крушедолској Палеји (XVI в.); сньха жена брата. Под том одредницом Миклошич преноси и Шафариков испис из превода Синтагме у Ходошком зборнику.

[**СРЕБРОПРОДАВЉИЦА**] *m.* ‘ἀργυροπράτης, мењач новца, банкар’, **pl. dat.** *сребропродавџець*: ~ же и *коупець* даже до двѣ частн сѣтныѣ = ἀργυροπράτας δὲ καὶ ἐμπόρους, ἄχρι διμοίρου ἑκατοστής T7 (503/475/364). • Српсл. и цсл. сложеница од *сребро* и *продавџь*, калк према гр. ἀργυροπράτης ‘money dealer’ (LSJ), ‘money-changer, banker’ (Sophocles). Грчка реч је сложеница са *πράτης*, радном именицом од *πῖπρασκω* ‘продајем’ као задњим и ἀργυρος ‘сребро, новац’ као предњим чланом. Т. Суботин преводи ‘продавци и купци сребра’. Нема код Цета. Миклошич у LPS има реч из Иловичке крмчије и минеја из XVI в. руске редакције; за друге рус.-цсл. потврде в. СРЈ 27: 132 s.v. *сребропродавецъ*.

[**СТАРНИЦА**] *f.* ‘πρεσβύτις, ἀφηλικεστέρα, старица’, **pl. dat.** *старницамъ*: н ~ ... *заповѣдаєтъ* = καὶ ταῖς ἀφηλικεστέρας ... *παρεγγυᾷ* M15 (409/389/298), *instr.* *старницами*: нъ сѣ нннми *вѣкоупѣ* ~ = ἀλλὰ συμπαραμαρτουσῶν αὐταῖς πρεσβυτίδων M15 (410/389/298). • Стерп., српсл. < псл. \**starica*, моциона изведеница суфиксом \*-ica од *m.* \**starьсь* *старьць*, поименичења придева \**starь* (ESJS 875), уп. стсл. *старница* (ССС, SJS) итд. Даничић у РКС даје само једну српсл. потврду из рукописа XVII в., приписану деспоту Стефану Лазаревићу, Миклошич у LPS ранију, из Иловичке крмчије.

[**СТРАЖ**] *m.* ‘φύλαξ стражар’, **pl. nom.** *стражіѣ*: *подобаєтъ властеломъ ... повелѣвати да чловѣколюбнѣ о ннхъ ~ тъмннчн прилежєтъ* = Χρῆ τοὺς ἄρχοντας ... ὀρίζειν ... ἵνα φιλανθρώπως αὐτοῖς φύλακες χρῶνται Φ10 (524/495/379). • Српсл. < стсл. *страж*, н (ССС, SJS), мушка *i*-основа, псл. \**storžь*, уп. струс. *сторожьь*, поль. *stróż* итд. (ESJS 888, Skok 3: 342–343). Најраније српсл. потврде у LPS су из Михановићевог хомилијара (XIII в.).

[**СТРАНА**] *f.* ‘побочно (ἐκ πλαγίου) сродство’, **sg. gen.** *страны*: *протн нже отъ ~ сьродннчн призивають се* = οἱ λοιποὶ ἐκ πλαγίου καλοῦνται K12(343/325/250), *ннеднног же отъ ... нли отъ нже отъ ~ закон’наго нли кєстьств’наго вѣзънмають прѣемннка* = καὶ μηδένα ἐκ τῶν ... ἢ τῶν ἐκ πλαγίου ἔννομον ἢ φυσικοὸν σχοίησαν διάδοχον K12 (344/325/250), *страни*: *прѣдпочнтають се отъ вѣсходєштнхъ и соштнхъ отъ ~* = *протимѡνται τῶν ἀνιόντων καὶ τῶν ἐκ πλαγίου* K12 (342/324/249), *прѣдпочнтаємын отъ нже ~ вѣсхъ* = *протимѡμενοι τῶν ἐκ πλαγίου πάντων* K12 (342/324/249). • Стерп. од псл. \**storna*, уп. стсл. *страна* (ССС, SJS), рус. *сторона* итд. (Skok 3: 241–242). За ово значење нема других потврда у LPS и СРЈ 28 s.vv. *сторона* и *страна*.

[**СТРАНЪН’НОПРИЄМНИКЪ**] *m.* ‘ξενοδόχος, ксенодох, странопријемник’, **sg. nom.** *аште кто данїемъ злата ... воудєтъ ... ~* = Ἐάν τις διὰ δόσεως χρυσίου ... γένηται ... ξενοδόχος X28 (542/514/392). • Српскословенска сложеница од стсл. *странънъ adj.* ‘стран, туђ’, *m.* ‘странац, туђин, путник’ и *приємникъ* (LPS), калк према гр. ξενοδόχος (Zett 1970: 269). Миклошич у LPS s.v. *странънопрнѣмннкъ* (облика за који му је једини извор рус.-цсл. зборник из XV в.) даје за варијанту *странънопрнѣмннкъ* три српскословенске потврде; из Иловичке крмчије, превода Синтагме у Ходошком зборнику и Патерика XIV века. Најстарија је варијанта стсл. *странънопрнѣмнцъ* (ССС, SJS, уп. ESJS 887). Уп. *странънопрнѣмннца*. Сѣмо *приємникъ* потврђено је у српсл. хомилијару из XIV в. (LPS s.v. *прнѣмннкъ*).

[**СТРАНЪНОПРИЄМНИЦА**] *f.* ‘ξενοδοχεῖον странопријемница’, **sg. loc.** *стран’нопрнѣмннчн*: *аште ли вѣ тоудєдєн цєроп’шннѣ нли ~ си внтають* = εἰ γὰρ εἰς ἀλλότριον προάστειον ἢ ξενοδοχεῖον οὗτοι καταλύσουσι Γ16 (203/194/146). • Српскословенска сложеница од стсл. *странънъ adj.* ‘стран, туђ’, *m.* ‘странац, туђин, путник’ и *приємннца* (LPS), калк према гр. ξενοδοχεῖον (Zett 1970: 269). Миклошич у LPS s.v. *странънопрнѣмннчнца* поред насловног облика, који има из два рус.-цсл. извора, наводи и српсл. варијанту *странънопрнѣмннчнца* из Иловичке крмчије, крмчије из XVI века, Живота деспота Стефана од Константина Философа и самог превода Синтагме по Шафариковом испису из Ходошког зборника. Паралелно образовање са *странън’нопрнѣмннкъ*, али у том пару суфикси *-икъ* и *-ица* не стоје у моционој опозицији, јер именица мушког рода означава особу а фемининум је *nomen loci*. Уп. *гостнннчнца*, где је грчка сложеница разрешена у виду симплекса (семантичка супституција, (Zett 1970: 98), као и гречизам *ξєнодохнє* (Vasmer 1944: 85)

[**СТРНИ**] *m.* ‘θεῖος, стриц’, **sg. gen.** *стрїѣ*: *ни же дьштерь ~ цюєго* = οὐδε τὴν θυγατέρα τοῦ θεῖου B8 (133/128/95), *instr.* *стрнємъ*: *сѣ скондъ ~* = τῷ ἰδίῳ θεῖῳ K12 (342/324/249). • Српсл. < цсл. *стрнн* < псл. \**stryjь*, уп. струс. *стрыи*. Псл. термин сродства изводи се заједно са лат. *patruus* ‘очев брат’ из пие. *ph₂truijos* ‘други отац’, што је пак изведеница од *ph₂tēr* ‘отац’ као остатак класификационог система сродства (Фасмер 3: 780, Трубачев 1959: 79–81). РКС даје потврде из Летописа српских. Миклошич у LPS из Иловичке крмчије и више других српскословенских извора, међу којима је и „misc.-šaf.“, тј. превод Синтагме из Ходошког зборника. Славенизам за који немамо потврда из народног говора, осим можда

ономастичких: *Частрно*, *Чауштрина* некадашње село код Београда од ЛИ \**Ča-stryjъ*, уп. стпољ. *Czastyj*, топоним *Czastyjewe* (Лома 1997: 9). Старосрпски назив био је стрџиц.

**СТРѢЦЪ** м. ‘θεῖος, стрѣцъ’, **sg. nom.:** рек’ше ѿгда оубо ... ~ тет’коу помѣтъ = ὅταν δὲ ὁ μὲν θεῖος ... θεῖαν λάβη В8 (136/131/97), ~ оубо анеп’сен = ὁ μὲν θεῖος δὲ ἀνεπιὸς В8 (136/131/98), анеп’сен же ~ ὁ δὲ ἀνεπιὸς θεῖος В8 (136/131/98), ~ во анеп’сен поѣмлютъ = θεῖος γὰρ καὶ ἀνεπιὸς ... λαμβάνουσιν В8 (137/132/98), ~, оубецъ = θεῖος πρὸς πατρὸς, θεῖος πρὸς μητρὸς М14 (398/378/291), ~ во и анеп’сен ... поѣмлютъ = θεῖος γὰρ καὶ ἀνεπιὸς ... λαμβάνουσιν В8 (137/132/98), **dat. стрѣцог:** пакы во ... съхранѣтъ мѣсто = πάλιν γὰρ θεῖου...σώζουσιν τόπον В8 (136/131/97), **acc. стрѣца:** голѣмаго ~ ... дѣда ... мнози именовуѣтъ = τὸν μέγαν θεῖον ... πάππον ... οἱ πολλοὶ ὀνομάζουσι В8 (136/131/97). • Стрѣп. < псл. \**stryjъсь* изведеница суфиксом \*-ьсь од псл. \**stryjъ*, в. стрѣн (Skok 3: 344). Миклошич у LPS s.v. стрѣйць нотира и термин голѣмъ стрѣцъ у преводу Синтагме из Ходошког зборника. РКС даје једну потврду из Теодосија и три из MS, све три из повеља писаних народним језиком. Само у најстаријој из 1234. пише се са јеријем стрѣцъ, као и у ИК, доцније са -и- стрѣцъ (Теодосије, MS 62<sup>o</sup> из 1300; у босанској повељи из 1400. псеудојекавизам стрѣцъ MS 237<sup>o</sup>). Има у RJA и код Вука. У В8 голѣдын стрѣцъ уп. са голѣма тетъка, вѣлцин, вѣлшн, прѣвѣлшн стрѣцъ ИК. Гр. θεῖος истовремено је и ‘стрѣцъ’ и ‘ујакъ’, θεῖα и ‘стрѣна’ и ‘ујна’.

**СТРОНТЕЛЪ** м. ‘οἰκονόμος, διοικητής, настојатељ, економ, управитељ, старатељ, надзорник, зидар, иконом’, **sg. nom.:** аште кто ... воудеть ... ~ чьстнаго котораго люво дома = Ἐάν τις ... γένηται ... διοικητής εὐαγοῦς οἰουδήποτε οἴκου Х28 (542/514/392), **gen. стронтелиа:** отъ ~ тоужде црѣкве заповѣдаеть съблюдати се = παρὰ τῶ οἰκονόμῳ τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας ἐπιτάττει φυλάττεσθαι Х3 (529/499/382), безъ воле епископа или ~ = παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου, ἢ τοῦ οἰκονόμου К8 (338/319/245), **acc. стронтелиа:** или во ~ долго сего илѣше = ἢ γὰρ τοῦ οἴκου τοῦτον εἶχε διοικητὴν Д11 (248/236/180), нь ни же ... ~ быти праштаемъ = Ἄλλ’ οὐδὲ ... οἰκονόμον ὑπειστέναι συγχωροῦμεν Е1 (252/239/183), и ~ над нею поставитъ = καὶ οἰκονόμον ἐπ’ αὐτῇ προχειρίζεται Е24 (293/279/212), **instr. стронтелиемъ:** оужикы ~ снмъ сътворнкъ = τοῖς γένει προσήκουσι διαιτηταῖς τούτων χρώμενος Е23 (292/278/211), **pl. nom. стронтелиа:** да вѣдѣтъ оубо боголюбъзньнши ~ = ἴστωσαν γὰρ οἱ θεοφιλέστατοι οἰκονόμοι Е24 (294/280/213), **gen. стронтелиа:** поноуждаеть се съ свонци него наследникы отъ ~ = μετὰ τῶν αὐτοῦ κληρονόμων παρὰ τῶν οἰκονόμων Е12 (277/263/201), **dat. стронтелиемъ:** иже таковоуе насажденіе сътворнк’шнмъ ~ = τοὺς δὲ τὴν τοιαύτην ἐμφύτευσιν διαπραξαμένους οἰκονόμους Е8 (263/250/191), **отрицаемъ, рече, стронтелиемъ и владоушнмъ и прѣписникомъ благочьстнвнхъ храмовъ** ~ = Ἀλαγορευόμεν, φησὶ, οἰκονόμοις, καὶ διοικηταῖς, καὶ χαρτυλαρίοις τῶν εὐαγῶν οἴκων Е8 (263/250/191), **loc. стронтелихъ:** ѿа же дрѣжеть се и на нныхъ ~ чьстныхъ обытѣли = ταῦτα δὲ κρατεῖ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων διοικητῶν τῶν σεβασμίων μονῶν Д4 (217/207/157). • Српсл. < стсл. стронтељ (ССС, SJS) радна именица изведена суфиксом \*-tel’ь од глагола стронти, строи ‘чинити, стварати, управљати’ (ESJS 891). У LPS s.v. стронтељ наведена је као „~ храма misc.-šaf.“ потврда из Е8 по преводу Синтагме из Ходошког зборника (друга по реду од двеју овде наведених), као и ранија, из Иловичке крмчије. Потврде из Душановог законика у РКС су само из два славенизирана рукописа, Ходошког (§ 14) и Текелијиног-Софијског (§ 16), у старијим и бољим преписима реч стронтељ се не чита и сигурно није стајала у протографу. Потврда из Милутинове оснивачке повеље манастира Св. Николе у Хвосну (MS 71<sup>o</sup>) црпена је из њене српскословенске аренге.

**СТРОНТЕЛЪ’СТВО** п. ‘διοίκησης, дијецеза, управа, власт, служба, предмет’, **sg. nom.:** аште во чьстныхъ и бесчьртныхъ доушь повелѣно бысть томоу строеніе, много же паче да вѣвѣраеть се томоу вештьствнхъ и тлѣннхъ ~ = Εἰ γὰρ τῶν τιμίων καὶ ἀθανάτων ψυχῶν ἐπιτέτραπται τὴν διοίκησιν, πολλῶ γε δὴ πιστευτέον αὐτῶ τὴν τῶν ὑλικῶν τε καὶ φθειρομένων Е23 (292/277/211), **gen. стронтељ’ства:** тогда блажен’ны патрїархъ ~ оного по срѣдѣ нхъ да оуслышаеть = τῆνικαῦτα ὁ μακαριώτατος πατριάρχης τῆς διοικήσεως ἐκείνης μεταξὴ αὐτῶν ἀκροάσθω Д9 (228/217/165), иже ~ во’шн съборъ испытавъ = ἢ τῆς διοικήσεως μείζων Σύνοδος δοκιμάσασα Д10 (237/226/172), **овесчестнв’ша** ~ епископъ = ὡς ἀντιμάσαντα τοὺς τῆς διοικήσεως ἐπισκόπους Д10 (238/226/172), **о вѣсхъ иже въ области** ~ нхъ мнтрополитъ = πρὸ πάντων τῶν ἐν ταῖς διοικήσεσι μητροπολιτῶν Е11 (271/257/197), **подобаеть во о цркъвнхъ ... илѣти** = δεῖ γὰρ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῶν τῆς Ἐκκλησίας ... ἔχειν Е16 (282/268/205), **еже во нстезати се словесе епископу** ~ = τὸ γὰρ ἀπαιτεῖσθαι λόγον τὸν ἐπίσκοπον τῆς διοικήσεως Е16 (283/269/205), **свештенства ... или вѣвѣрен’наго** ~ да обнажають се = τῆς ἱερωσύνης, ... ἢ τῆς ἐμπιστευθείσης διοικήσεως ἀπογυμνούσθωσαν Х28 (542/514/392). • Српсл. < стсл. стронтељ’ство (ССС, SJS), суфиксална изведеница на \*-ьство са апстрактним значењем од стронтељ (ESJS 891), в. стронтељ. У RJA само једна потврда из Стулићевог речника у значењу ‘старешинство, управа’, с напоменом да је из глагољског бревијара.

[**стројеније**] **n.** ‘διοίκησις, οἰκονομία, дијецеза, старање, управа, владање, уређивање’, **sg. gen.** стројенија: лѣтъ кєсть томоу соудниѣ се нань отъ ексарха ~ = ἐξεῖναι τούτω δικάζεσθαι ἢ παρὰ τῶ ἐξάρχῳ τῆς διοικήσεως D9 (225/214/163), ~ ексархъ ... да соуднѣ = ὁ τῆς διοικήσεως ἐξάρχος ... δικάζεται D9 (226/216/164), нь вѣдеште того православнаа ... н ~ достонна = ἀλλὰ γινώσκοντες αὐτὸν ὀρθόδοξον, ... καὶ τῆς διοικήσεως ἄξιον M15 (414/393/302), **dat.** стројенију: ннкако же снхъ ~ быти подобаетъ = ἤκιστα τὴν τούτων οἰκονομίαν γίνεσθαι δεῖ E24 (293/279/212), **acc.** стројеније: припадающтихъ же нзноуриѣл’ныхъ ~ нже вожьств’ное прохоедештихъ свештен’ство нмѣти = τῶν δὲ παρεμπιπτόντων ἀναλωμάτων τὴν οἰκονομίαν, τοὺς τὴν θεῖαν διέποντας ἱερωσύνην ἔχειν E16 (283/269/205), аште во ... вєсьмрьт’ныхъ доушь повелѣно бысть томоу ~ = Εἰ γὰρ τῶν ... ἀθανάτων ψυχῶν ἐπιτέτραπται τὴν διοίκησιν E23 (292/277/211), арх’iereомъ во снхъ възложєн’но кєсть ~ = τοῖς γὰρ ἀρχιερεῦσιν ἢ τούτων ἀνεῖται διοίκησις M9 (390/371/284), възложилъ кєсть ~ свонхъ помысль = προσанέθετο τὴν οἰκονομίαν τῶν οἰκείων λογισμῶν H4 (419/398/306), кто во кєсть нже ~ тѣстнаго храма ... възпрїемлетъ = Τίς γὰρ ἐστὶν ὁ διοίκησιν εὐαγοῦς οἴκου ... ἀναδεχόμενος X28 (538/510/390), **pl. instr.** стројен’ми: конниѣскыхъ кєшти явѣ яко ~ = στρατιωτικῶν πραγμάτων δηλαδὴ διοικήσεσιν K32 (361/342/263), **loc.** стројенихъ: нь въ ~ ннѣхъ мнтрополнѣ не нмогъ = ἀλλὰ τοὺς ἐν ταῖς διοικήσεσιν ἐτέρους μητροπολίτας οὐκ ἔχουσιν D9 (226/216/164). • Српсл. < стсл. стројеније (ССС, SJS,) глаголска именица од стронти (ESJS 891). У РКС само једна потврда из MS 122, из аренге повеле краља Душана хиландарском пиргу. Миклошич међу другим српскословенским и руско-црквенословенским потврдама има и потврду из Иловичке крмчије у значењу лат. *restitutio*.

**соудїа m.** ‘δικαστής, κριτής судија’, **sg. nom.:** не во вѣмь сн кєсть ~ = οὐ γὰρ πάντων οὗτος κάθηται δικαστής D9 (225/214/163), **acc.** соудню: ~ поставляетъ неогтаема епископа = κριτὴν ἐφίστησιν ἀπαρалоγιστον τὸν ἐπίσκοπον M7 (384/364/280), **pl. nom.** соудниє: ~ же, нань нже старѣншнн’ство нмы епар’ѣ нзвереть = Κριτὰς δὲ ἢ ὁ τὰ πρῶτα φέρων τῆς ἐπαρχίας ἐκλέξεται D9 (225/215/164), **gen.** соудїи: не трѣбовати царскаго повелѣнїа нань дѣанїа ~ = μὴ δεῖσθαι βασιλικοῦ ἐπιτάγματος, ἢ πράξεως δικαστῶν B8 (143/138/102), безъ соуда н соудженїа ~ = χωρὶς κρίσεως καὶ ψήφου τῶν δικαστῶν Γ13 (185/177/134), **dat.** соудїамъ: да не оусна’но ~ тамо воудеть = ἵνα μὴ δυσχερῆς τοῖς κριταῖς ἢ ἐκεῖσε εἴη D9 (228/217/165), **acc.** соудїе: аште ли же овѣ странѣ ~ нзверогъ = εἰ δὲ ἄμφω δήπου τὰ μέρη δικαστὰς ἔλοιτο D9 (227/216/164), не подобаетъ же ... градскыне нзверати нь црков’ныне ~ = οὐ δεῖ δὲ ... πολιτικούς αἰρεῖσθαι, , ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας δικαστας D9 (227/216/164), **instr.** соудїамн: еже прѣдъ бол’шнмн ~ обыге бывати = ἦτις ἐπὶ μείζονας κριτὰς εἴωθε γίνεσθαι D9 (227/216/164), **loc.** соудїахъ: о ~ нзвол’ныхъ = Περὶ δικαστῶν αἰρετῶν D9 (231/220/167). • Стрп. и српсл. < псл. \**sqdъji* од \**sqdъ* (в. соудъ), уп. стсл. сжднн (ССС, SJS); псл. реч је мушка палатална а-основа са номинативом јединице на \*-*ъji* који је у словенским језицима рано и вероватно независно у једнима од других прешао у \*-*ъja* (ESJS 861). РКС има само једну потврду за **nom. sg.** соуднн из Теодосија, све остале потврде, претежно из старосрпских извора, ставља под соудниа а прву потврду за такав номинатив јединице има из 1289: сждниа болєславь (MS 59<sup>o</sup>). Од других падежа дистинктиван може бити стрп. инструментал на -*ѡв* > -*ѡм* сждноуць 1302 (MS 53<sup>o</sup>). Миклошич у LPS има хрв.-глагол. соудн и српсл. соудниа у Прологу из 1370. Ситуација са преводом Синтагме, где је **nom. sg.** соудїа непосредно потврђен у D9, слаже се са оном у D3, где Призренски рукопис има у § 139 исти облик (Новаковић 1898: 106). Иза графије соудїа може стајати старосрпски изговор и *судија* и *судја*, овај последњи облик, са каснијим прелазом *dj* > *h*, посведочен је у говору Паштровића од XVI века, и данас тамо гласи *сѹћа*; уп. струс. соудья (летопис, по LPS). Душановог законика и Споменика српских. Има код Вука. Миклошич даје српскословенске потврде (LPS).

[**соуднмь**] **pt. praes. pass.** ‘κρινόμενος, δικάζόμενος, коме се суди’, **m. sg. dat.** соуднмоу: епископу ... ~ отъ епар’ѣ оноѣ епископъ = Ἐπισκόπου ... κρινομένου πρὸς τῶν τῆς ἐπαρχίας D10 (233/222/169), **pl. acc.** соуднмыхъ: тѣмь же нже подь собою нмогште н ~ = ὥστε οἱ ἐφ’ ἑαυτοὺς ἔχοντες τοὺς δικάζομένους D10 (233/222/169). • Партицип презента пасивног соуднмь од соуднн, преводи грчко κρινόμενος, δικάζόμενος.

[**соуде(н), соудештнн**] **pt. praes. act.** ‘(συν)δικάζων, судија, онај који суди’ **m. pl. gen.** соудештнхъ: дльжнн соутъ нзвнь быти в’чннн’наго чнсла съ нмнн ~ = ἐκτος ὀφείλουσιν εἶναι τοῦ τεταγμένου ἀριθμοῦ τῶν συνδικαστῶν D10 (233/222/169). • Партицип презента активног соуде(н) од соуднн, преводи гр. (συν)δικάζων.

[**соудъ**] **m.** ‘κρίμα, ψήφος, δίκη, пресуда, суд’, **sg. dat.** соудоу: еже моужеогв’нцамъ подлагати повелѣваетъ ~ = τῶ τῶν ἀνδροφόνων ὑπάγεσθαι κελεύει κρίματι J5 (373/353/272), н ~ не поклоняющтоу се = καὶ τῆ ψήφῳ μὴ ὑποκύπτοντος D10 (234/222/169), **acc.** соуда: нстезанїемъ ~ ннсанїемъ повѣлѣвшоу = ἐξέτασιν τῆς δίκης





[СЪПИСАТЕЛЪ] **m.** ‘συγγραφεύς, аутор’, **sg.** асс. съписатели: въ добръ прѣвон честн издаше се, ~ нмоуште = ἐν τῇ τοῦ καλοῦ πρώτῃ μοίρᾳ ἐκδέδονται, συγγραφέα σχόντες ПСС (7/7/4). • Српсл. < цсл. радна именица изведена суфиксом \*-tel’ь од глагола стсл. съписати -аѣ, калк према гр. συγγραφεύς. У старословенским споменицима се та грчка именица преводи партиципом съписаѣ. LPS има раније потврде у Михановићевом хомилијару из XIII в. и србуг. Патерику вероватно из истог столећа. Код Даничића само једна потврда из Карловачког летописа (око 1503). Најраније су за съписатељ рус.-цсл. потврде из 1073. ‘χρονογράφος’ и из 1096. ‘συγγραφεύς’ (СРЯ 27: 36).

[СЪДѢТЕЛЪ] **m.** ‘δημιουργός, делатник, Створитељ’, **sg.** асс. съдѣтели: отца н ~ велнаго васнаѣ надписоуѣтъ = πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπιγράφεται ПСС (14/14/9), **sg. instr.** съдѣтелиемъ: сънце же н лоуна ~ словомъ въ выгѣе прикедоше се = ἥλιος καὶ ἡ σελήνη τῷ δημιουργῷ λόγῳ П7 (435/413/317). • Српсл. < стсл. съдѣтељ (ССС, SJS), nomen agentis од псл. \*sъdѣti (ESJS 130). Ранија српсл. потврда у Иловичкој крмчији (LPS), у РКС познија из 1413 (MS 209°, аренга повеље).

[СЪВЪКОУПЛЕЊИЈЕ] **n.** ‘συνάφεια, брак, брачна заједница’, **sg. gen.** съвъкоуплеѣиѣ: раздрѣшикъшихъ се брачнаго ~ = Τοὺς διαλυθέντας τῆς τοῦ γάμου συναφείας Г16 (198/189/143). • Српсл. < стсл. съвъкоуплеѣиѣ (ССС, SJS), глаголка именица од съвъкоупити (сѣ). Стсл. глагол образован је с превербом съ- од прилога въкоупѣ ‘скупа’, од псл. \*kirъ ‘хрпа, гомила’.

[СЪГЛАГОЛЪНИКЪ] **m.** ‘συνήγορος, адвокат’, **pl.** асс. съглаголѣники: ~ же, рече = συνηγόρους δέ φησι К32 (364/344/264). • Српсл. < цсл. радна именица изведена сложеним суфиксом \*-yn-ikъ од глагола стсл. съглаголати ‘изрећи’ > српсл. съглаголати код Теодосија (РКС). Калк према гр. συνήγορος, сѣ: συν-, глаголати: ἄγορεύω). Као правни термин већ у Иловичкој крмчији, где је глосирана речке помошникъ застоуплеѣиѣ, лат. ‘advocatus’ (LPS), са још две српсл. потврде из XVI–XVII в. у значењу ‘саговорник, сабеседник’, у којем има рус.-цсл. потврду још из XII в. (СРЯ 26: 71).

[СЪГЛАГОЛЪСТВО] **n.** ‘συνήγορία’, **pl.** лос. съглаголѣствѣхъ: ни же епископу, ... въ ~ .... оупражнати се = Μῆτε ἐπίσκοπον ... συνηγορίας ... ἐνασχολεῖσθαι К32 (364/344/264). • Српсл. суфиксална изведеница на \*-stvo са апстрактним значењем од съглаголати, в. съглаголѣникъ. Без друге потврде, осим што LPS има деноминал съглаголѣствовати из српсл. Златоуста (хомилијара) XVI в. Уп. рус.-цсл. синонимно образовање съглаголѣниѣ у Јефремовској крмчији из XII века (СРЯ 26: 71). Упоредо с именицама съглаголѣникъ и съглаголѣство у истом члану К32 (86. новела цара Лава Мудрог) долази и глагол съглаголовати ‘заступати на суду’, за који Миклошич у LPS има две потврде, из Диоптре (вероватно љубљанске, српсл. рукопис XV в.) и превода Синтагме у Ходошком зборнику (misc.-šaf. 52).

[СЪЕРЕСНИКЪ] **m.** ‘συναρεισιώτης, сродан у јереси’, **sg. gen.** съересника: нарицаоу се отъ нѣкогѣо евдоксиѣ, ~ евномиѣва = ἐκαλοῦντο, ἀπὸ τινος Εὐδοξίου, συναρεισιώτου τῷ Εὐνομίῳ А2 (70/67/48). • Српсл. префиксална сложеница од съ- и ересникъ, уп. ересь. Засад без друге потврде, те можда преводиочева кованица, калк према συν-аресиѣ.

СЪЖИТЕЛЪСТВО **n.** ‘συνοικέσιον, συνοίκησης, заједнички (брачни) живот, брак’, **sg. nom.:** аште во не растрѣгнетъ се неприкладноѣ ~ = εἰ γὰρ μὴ διασπασθεῖ τὸ ἄθεσμον συνοικέσιον Г9 (173/166/126), раздрѣшиаѣтъ се ~ = διασπᾶται συνοικέσιον Г15 (189/180/137), **gen.** съжителѣства: нже готовѣ отстоупаюштиѣ отъ вѣторого ~ = τὰς ἐτοίμως ἀφισταμένας τοῦ δευτέρου συνοικεσίου Г5 (169/162/123), отстоупаюштихъ прѣвѣ отъ законопрѣстоупнаго ~ = ἀφισταμένους πρότερον τοῦ παρανόμου συνοικεσίου Г9 (175/167/126), **dat.** съжителѣствоу: до четвѣртаго брака протезати се хотештиѣ ~ = μέχρι τοῦ τετάρτου βαθμοῦ παρατείνεσθαι τοῖς βουλόμενον τὰ συνοικέσια Г4 (166/159/120), аште ли же не волнѣ жена съ възвратившиѣ се вонномъ ~ = εἰ δὲ οὐχ αἰρεῖται ἡ γυνὴ τὴν μετὰ ἐпанελθόντος στρατιώτου συμβίωσιν Г5 (169/162/123), къ нномоу възрѣти ~ = πρὸς ἕτερον ἀπιδεῖν συνοικέσιον Г5 (170/163/123), асс. съжителѣство: въ четвѣртѣе пришьдѣ ~ = εἰς τέταρτον ἐλθὼν συνοικέσιον Г4 (166/159/120), аште ... приидреть се нмъ родителѣ, н ... ихъ ~ приидомѣтъ = εἰ ... διαλλαγεῖεν αὐταῖς οἱ γονεῖς, καὶ ... αὐτῶν συνοίκησης καταδέξαιντο Г8 (171/164/124), повелѣванемъ ... моужоу н женѣ ... раздрѣшати ~ = κελεύομεν ... ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ ... διαλύειν τὸ συνοικέσιον Г13 (186/178/135), **pl.** асс. съжителѣства: лѣтъ вѣ н отъ ветхихъ законъ ... безъ внии раздрѣшати ~ = ἐξῆν καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν νόμων ... ἀναίτιως λύειν τὰ συνοικέσια Г13 (184/176/133).. • Српсл. < цсл. калк гр. συν-οικέσιον, -οίκησης, уп. жителѣство, оужителѣство. У LPS осим потврде из Ходошког зборника, највероватније преузете из превода Синтагме, још само једна из српсл. Чуда Богородичиних, рукописа XVII в. Реч је добро потврђена и у руској редакцији, уп. СРЯ 26: 100 s.v. *сожителство*.

[СЪЖИТЕЛ'СТВОУЅ(Н)] *pt. praes. act.* 'συνουκῶν, брачни друг', **m. sg. dat.** съжител'ствоуштоμου: занѣ н съ оубо ~ мнѣт се оумрати = διότι καὶ οὗτος τό γε ἐπὶ τῷ συνουκῆσαντι δοκεῖ τελευτᾶν Г13 (186/178/135). • Српсл. < цсл. деноминал од съжител'ство, в. съжител'ство, уп. рус.-цсл. съжител'ствовати, посведочено од XIV в. (СРЯ 26: 100 s.v. *сожительствовати*).

С'МОТРИТЕЛЪ **m.** 'надзорник', **sg.** пом. епископъ ко именовъ се, рек'ше ~ = ἐπίσκοπος γὰρ ὠνόμασαι ... Д7 (222/212/161). • Српсл. < стсл. (?) с'мотрителъ (SJS, CCC нема), изведеница суфиксом \*-tel'ъ од глагола с'мотрити (ESJS 925). Најраније рус.-цсл. потврде даје СРЯ 25: 209–210 s.v. *смотритель* (минеј из 1097. 'посматрач', Јефремовска крмчија из XII в. 'οἰκονόμος'). LPS има реч у овом другом значењу 'oeconomus, dispensator' из више српсл. извора, од којих је најстарији Михановићев хомилијар из XIII века, али додаје и потврду из превода Синтагме у Ходошком зборнику са значењем 'episcopus'. У Д7 у питању је преводиоцево појашњење грчког термина ἐπίσκοπος његовим дословним словенским еквивалентом с'мотрителъ. Занимљиво је да у рус.-цсл. Балашовљевој крмчији из XVI в. налазимо сличну, само амплификовану глосу: „Скопосъ холмъ высоко нарицается, на немже стража бывает, и кто на нем верху стоя стрежет и смотрит и сѣмо и овамo, еп(иско)пос нарицается, еж(е) сказается страж или смотрител(ь), да стражеви убо и смотрителю бдѣти подобает“.

[СЪЛЪ] **m.** 'πρέσβυς, изасланик', **pl. dat.** селмъ: рѣше нѣци, н ~, рек'ше апоклансаремъ = φασί τινες καὶ τοὺς πρέσβεις Α1 (56/-/37). Српсл. сълъ < стсл. сълъ, сълл од съллати (ESJS 924), уп. рус. *по-сол*, -сла 'посланик', глосирано стерп. грецизмом апоклансаръ, в. и поклансаръ.

СЪНАСЛ'ДНИКЪ **m.** 'κληρονόμος, један од наследника', **sg.** пом. не нмать властн кы оубо ьсть ~ испитивати = οὐκ ἔχει ἄδειαν οἰοσδήποτε κληρονόμος ἐρευνᾶν Д4 (218/208/158). • Српсл. < стсл. (?) сьнасл'дникъ (SJS, CCC нема), калк према гр. συγκληρονόμος (SJS). Потврде у LPS су из двају рукописа Антиохових Пандекта, рус.-цсл. из XI и српсл. из XIV в., и из српсл. Шишатовачког Апостола (1324).

[СЪПОДВНЖНИКЪ] **m.** 'συναγωνιστής, саборац', **sg.** асс. сьподвнжника: ~ н велнакого сь сокою воде афанаѣа = συναγωνιστήν καὶ τὸν μέγαν ἐπαγόμενος Ἀθανάσιον ПСС (11/11/7). • Српсл. префиксална сложеница од сь- и подвнжникъ < стсл. подвнжникъ (CCC) од псл. \*(*po-*)*dvignoti* (*se*) (ESJS 155). Калк према гр. συναγωνιστής, једине потврде у LPS су српскословенске (Теодосије, Вуков Минеј).

СЪПОСОБНИКЪ **m.** 'σύμμαχος, саборац, савезник', **sg.** пом.: селмоу н братъ грнгорѣ ~ бѣ = Τοῦτω καὶ ὁ ἀδελφὸς Γρηγόριος σύμμαχος ἦν ПСС (14/14/9). • Српсл. < цсл. сьпособникъ, без сь- пособникъ 'помоћник у борби', од пособити 'ратовати, помагати', стсл. пособне 'ратно савезништво', од прилога посокъ 'један за другим', псл. предлог \**po-* и основа рефлексивне заменице \**sob-* (ESJS 854). Српскословенске потврде даје LPS, међу њима су најраније из Теодосија, рускословенске СРЯ 27: 75 s.v. *способникъ*.

[СЪПРИЧ'ТНИКЪ] **m.** 'συγκληρικός, клирик', **sg. gen.** сьприч'тникъ: двашти вьвьспоменогто келмоу бьк'ше отъ ... ~ = δις ὑπομνησθείας ὑπὸ ... συγκληρικῶν Г19 (204/195/147). • Српсл. < цсл. сьприч'тникъ, префиксална сложеница од сь- и прич'тникъ, в. прич'тникъ. Калк према гр. συγκληρικός, можда још старословенски, јер га LPS има из Житија Св. Пирила-Константина које је према трима српсл. рукописима XV–XVII в. издао Шафарик. Прва рус.-цсл. потврда је у значењу 'равноправан члан' из 1096, за значење 'клирик' из XVI в. (СРЯ 26: 166 s.v. *сопричетникъ*).

[СЪРОДНИК'НИА] **f.** 'προσήκουσα, сродница', **sg.** асс. сьродник'нию: ~ поемъ или ннокнию = προσήκουσαν εἰσοικησάμενον, ἢ μονάστριαν Г9 (173/165/125). • Српсл. моциона изведеница суфиксом \*-yn'i од сьродникъ, хапакс поред раније и боље посведоченог синонима на \*-ynica сьродница, рус.-цсл. од XI в. (СРЯ 27: 153), српсл. у ИК, код Теодосија итд. (LPS), и данас *сродница* поред *рођака*.

СЪРОДНИКЪ **m.** 'συγγενής, сродник, рођак', **sg.** пом.: н ьстьствомъ оубо ~ ьсть = καὶ φύσει μὲν συγγενής ἐστὶ В8 (131/126/94), прнбелжнѣши ~ прнставнич'ствоуѣтъ = Ὁ πλησιέστερος συγγενής ἐπιτροπεύει Ε33 (310/295/224), асс. сьродника: нъ н нже ~ ндын глогха = Ἀλλὰ καὶ ὁ συγγενῆ κεκτημένος κωφὸν К12 (347/329/253), **pl. nom.** сьродници: кѣже опокосо пакѣ ~ = οἱ ἀπὸ λοξότητος δηλαδὴ συγγενεῖς В8 (132/127/95), **gen.** сьродникъ: отъ незавѣштателнаго же насл'дници ~ кѣ даже до трет'аго степене = ἐξ ἀδιαθέτου δὲ κληρονόμος τῶν συγγενῶν αὐτῆς μέχρι τρίτου βάθμου Г4 (164/157/119), н елка ... отъ ~ пр'идеть = καὶ ὅσα ... ἀπὸ συγγενῶν περιέλθη Д4 (217/207/157), **dat.** сьродникомъ: или ~ свонмъ пакѣ бож'а даровати = ἢ συγγενέσιν ἰδίους τὰ τοῦ Θεοῦ χαρίζεσθαι Ε16 (281/267/204), н да бодеть ~ оутѣшеніе оубниен'ныхъ = καὶ ἵνα γήνηται παραμυθία τοῖς συγγενέσι τῶν ἀναιρεθέντων К23 (353/334/256),

instr. сѣродннкы [sic! вероватно \*сѣ сѣродннкы]: о нже незаконно бываюштихъ браковъ ... такоже нже ~ = Τῶν μὴ ἐννόμως γινομένων γάμων, ... ὡς οἱ μετὰ συγγενῶν Γ9 (172/165/125), Ioc. сѣродницѣхъ: томоуждѣ држештоу се н о ... ~ = τοῦ αὐτοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ ... συγγενῶν Γ15 (194/185/140). • Српсл. < стсл. (?) сѣродннкъ или стсрп. < псл. \*sъrodьnikъ, поименичење суфиксом \*-икъ придева \*sъrodьнь од \*rodь? Могуће да је придев сѣродьнь постојао већ у старословенском; посведочен је најраније у рус.-цсл. изворима, 1073. у Свјатослављевом изборнику а онда и у Јефремовској крмчији из XII века, за коју се узима да одражава Методијев превод Номоканона (LPS, СРЯ 27: 153–154). Питање је да ли се своди на псл. \*sъrodьнь(ь) или је стсл. калк према гр. συγγενής. У српско-хрватском сродан, сродник, сродство, иако их је Вук уврстио у свој речник, више су речи званичног и ученог него говорног језика, каже се: он(а) ми је род / рођак / рођака а не он(а) ми је сродан / сродна / сродник / сродница). Тај утисак појачава дијахрона перспектива. Потврде у РКС из MS су из санкција двеју владарских повеља, цара Уроша (148°, 1358) и деспота Ђурђа (350°, 1445), писаних српскословенским језиком. За суд да ли је реч српскословенска, књижевна или старосрпска, народна било би од значаја да је посведочена у народним језиком писаном Душанову закону како то бележи РКС на основу Шафарикова издања. Но Шафарик је ДЗ издао по Ходошком рукопису чији је језик славизиран, а потврда ње сѣродннкъ је у проширењу члана о имовини калуђера које се не налази ни у једном другом рукопису и очито је накнадна интерполација (Новаковић 1898: 21–22, § 18). Термин сѣродннкъ има још један, Раванички препис ДЗ, такође склон славизирању, у члану 152, док се за појам ‘сродник, рођак’ у свим другим рукописима употребљава роднцъ на том и другим местима (уп. и §§ 52, 71, 151). За друге речи из истог лексичког гнезда Даничић даје само по једну потврду, и све три су из српсл. извора: сѣродьнь (по пльти) из Теодосија, сѣродьство из летописа и с(ь)родннца из житија архиепископа Максима, бившег српског деспота Ђорђа Бранковића (†1516).

[сѣродннкѣскъ, -ин] adj. ‘συγγενικός, сроднички’, m. pl. Ioc. сѣродннкѣскыиъхъ: о брацѣхъ законопрѣстоупниихъ ... ~ = Περὶ γάμων παρανόμων ... συγγενικῶν Γ9 (172/165/125). • Српсл. (и стсрп.?) придев на \*-ьскъ од сѣродьннкъ (< псл. \*sъrodьnikъ?), в. сѣродннкъ, LPS има сѣродьннкѣскъ само из једног неразрешеног извора (par.).<sup>167</sup>

[сѣродьство] n. ‘συγγένεια, сродство’, πνευματικὴ συγγένεια, духовно сродство’, gen. сѣродства: снцѣ н ~ степенѣиъ вьсходештен ... обрѣтають се = οὕτω διὰ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν, οἱ τε ἀνιόντες καὶ ... εὐρίσκονται В8 (130/125/93), роднѣише же нме соштѣи ~ = Γενικὸν δὲ ὄνομα οὕσα ἡ συγγένεια В8 (131/126/94), о вьзбраненнѣиъхъ брацѣхъ н кромѣ ~ = Περὶ τῶν κεκωλυμένων γάμων καὶ χωρὶς συγγενείας В8 (144/139/103), болшеє доуховное пльтскаго сѣродьства = μείζων ἡ πνευματικὴ τῆς κατὰ σάρκα συγγενείας В8 (144/139/103), о соштѣиихъ же нзвань ~, иеже благолѣпное = ἐπὶ δὲ τῶν ἔξω συγγενείας, τὸ εὐπρεπές В8 (145/140/104), повннѣиъ быти мннѣ се за ... ~ εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ... συγγένειαν Φ15 (521/492/302), ~ во ннокомѣ на землн нѣсть = συγγένεια γὰρ τοῖς μοναχοῖς ἐπὶ γῆς οὐκ ἔστι Μ15 (414/394/302), sg. acc.: законн ... повелѣвають н кже отъ блѣда ~ сьблюдати = οἱ κανόνες ἐπιγινώσκουσι καὶ τὴν ἐκ πορνείας συγγένειαν Π17 (465/440/337), Ioc. сродствѣ: по нномѣ же ~ ... сьрастѣваютьсе = οἱ δὲ κατ’ ἄλλην συγγένειαν ... συμφθειρόμενοι Γ9 (176/168/128), pl. gen. сѣродствѣ: отъ рѣченнѣиъхъ петѣ ~ τῶν εἰρημένων πέντε συγγενειῶν В8 (144/139/103). • Српсл. < цсл. сродьство, изведеница суфиксом за апстракта \*-ьство од \*sъ(n)- и \*rodь (уп. без префикса рус. родство), можда калк према гр. συγγένεια, в. сѣродннкъ, Српскословенске потврде у ИК и код Теодосија (LPS, РКС), рус.-цсл. од XII–XIII века (СРЯ 27: 155).

[сѣсловѣиѣ] n. ‘κατάλογος, сталеж’, sg. gen. сѣсловѣиѣ: не можеть быти епископъ .... нли отноуѣдъ свештенаго ~ = οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος ... ἢ ὅλως τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου Γ4 (162/155/117), снцѣвы да боудеть рѣте анаѣма н хрнстѣанскаго ~ тоуждѣ = ὁ τοιοῦτος ἔστω, φησὶν, ἀνάθεμα, καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ καταλόγου ἀλλότριος К5 (333/315/242), да нже оубо свештеннаго ~ ... явнѣ се = ὅστις γε μὴν τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου ... ἀλοίη К24 (353/334/257). • Српсл. < цсл. сѣсловнѣ, префиксално-суфиксална изведеница од слово, у којој Фасмер 3: 726 претпоставља калк према грчком σύλλογος ‘скуп’ < συν- + λόγος. Може се прецизирати да је полазиште калкирања био гр. spoj ἱερὸς σύλλογος ‘свештенички сталеж, свештенство’ (Sophocles s.v. σύλλογος) што је преведено као сваток, сваштѣннѣиъ сѣсловнѣ, уп. овде свештенѣиъ сѣсловѣиѣ, рус.-цсл. святое сѣсловие. У староруском књижевном језику реч сѣсловие сређе се од XVI века, некад у преписима споменика из XIII–XIV в. Виноградов 1968: 133–137 узима да је посреди стари славенизам из доба другог јужнословенског утицаја који је до XVII века припадао свечаном црквено-књижевном стилу и није имао друштвено-политичко значење ‘сталеж’. Новаковићев текст је по рукопису из 1453, али постоје старији преписи из последње три деценије XIV века, и ако би се њиховим сравњивањем установило да је реч сѣсловѣиѣ

<sup>167</sup> Можда исто што и par. = рус.-цсл. Паримејник из 1370?

стајала већ у протографу из пете деценије истог столећа., што се у начелу чини вероватним, била би то потврда ранија од трију које Миклошич даје у LPS, а које су све српскословенске из XVI–XVII в.

[СВЪДѢТЕЛ'СТВОУЈЕН] **pt. praes. act.** 'ἐπιμαρτυρῶν, додатни сведок', **m. sg. gen.** СВЪДѢТЕЛ'СТВОУЈУШТАГО: нь не кромѣ кого любо никако же снхъ ~ строенію быти подобаетъ = ἄλλ' οὐτινασοῦν τοῦ ἐπιμαρτυροῦντος χωρὶς E24 (293/279/212). • Партицип презента активног свѣдѣтел'ствоуѣ од свѣдѣтел'ствовати, калк према гр. ἐπιμαρτυρῶν. Уп. свѣдѣтел'ство, свѣдѣтель. Хапакс као и рус.-цсл. свѣдѣтел'ствовати XVI в. (СРЯ 26: 187 s.v. *сосвѣдѣтельствовати*).

[СВЪДАЛНИКЪ] **m.** 'συγκάθεδρος, укућанин', **pl. loc.** СВЪДАЛНИЦѢХЪ: томоу же држештоу се н о ... ~ = τοῦ αὐτοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ ... συγκάθεδρων Γ15 (194/185/140). • Српсл. префиксално-суфиксална сложеница, калк према грчком συγκάθεδρος < συν-κάθεδρος, од сь 'συν' и сѣдало 'κάθεδρα' са суфиксом \*-ьникъ, једина друга потврда из српсл. „Златоуста“ преписаног 1574 (LPS). Уп. прѣвосѣдалникъ.

[СЪТ(Ь)НИКЪ] **m.** 'ἐκατόνταρχος, сатник, **pl. nom.** сьтници: ~ же нже о снцевыхъ прѣмоудрѣнше домышляюште = Ἐκατόνταρχοὶ δὲ, οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα σοφώτερόν τι νοῦντες M1 (376/356/274), **dat.** сьтнникомъ: правило, нже вѣхвомъ себе подак'шнхъ, нан чародѣемъ, нан глаголюмымъ ~ ... отлау'чаетъ = κανὼν ... τοὺς μάντεσιν ἑαυτοὺς ἐπίδεδωκότας, ἢ γόησιν, ἢ τοῖς λεγομένοις ἑκατοντάρχους ... καταδικάζει M1 (376/356/274). • Српсл. < стсл. сьтннкъ (ССС), изведеница на \*-ьникъ од броја сьто као превод за гр. ἐκατόν-αρχος 'заповедник над стотином', изворно преведеница стперс. војног чина *pata-patiš*, доцније примењена на римског центуриона, тако и у Јеванђелима. Стсл. назив је полупревод грчке сложенице: преведен је само њен први члан ἐκατόν '100', а други, од глагола ἄρχειν 'владати, заповедати', замењен сложеним суфиксом. Миклошич у LPS s.v. сьтннкъ има српсл. потврде између осталог из Шишатовачког апостола, са испалим славим полугласом -тн- из Теодосија и Вуковог минеја, са замењеним јаким полугласом сат- из хрватског глагољског извора, сѳт- из рус. летописа, али најзанимљивије је да из Ходошког зборника („misc.-šaf.“ наводи место из поглавља M1 Синтагме: чародѣемъ нан глаголюмымъ сьтнникомъ, у изворнијем фонетском лику од оног у Новаковићеву издању. РКС има једну српсл. потврду, ону из Теодосија, али и једну старосрпску, из MS 45° (хумски жупан Радослав Дубровчанима): сьтннкъ нцотьски, која сведочи да је термин постојао и у народном језику. Грчка реч у контексту Синтагме не долази у свом правом значењу, већ као назив за једну врсту врачева или опсенара. Теодор Валсамон у свом коментару уз 61. канон Трулског или Трећег цариградског, тзв. пето-шестог Васељенског сабора 692. године, одакле је препис преузет, објашњава: „Хекатонарси су они које ми зовемо примићурима; у прошлости су то били стари људи, свакако прилично паметни, који су расућивањем превазилазили остале и обмањујући их тим нечасним радњама били штовани као лажни богови“.<sup>168</sup> Питање је да ли Валсамон пишући шест векова доцније имао сазнања ко су стварно били хекатонарси из седмог века, или се само домишљао, као у случају нефодиокта (уп. Лома 2013б: 1044).

[СЫНОВНЬ] **adj.** 'υἱοῦ, синовљев', **f. sg. acc.** сынов'нин: н вь чєстн вьчннєватн ~ = καὶ εἰς μοῖραν τάττειν υἱῶν E34 (312/297/226), **instr.** сыновнєю: сьрастѣваюште се ... отьць сь ~ жєноу = συμφθειρόμενοι, ... πατὴρ εἰς γυναῖκα υἱοῦ Γ9 (176/168/128). • Српсл. < стсл. (?) сыновья (SJS, СССР нема), присвојни придев на \*-ьнь од сынъ (ESJS 916), уп. сынъ, где је -ов- део и-основе (уп. **dat. sg.** сыновн, **nom. pl.** сынове). Образовање као братнин. РКС има потврде из Теодосија и једну из Цамблака. У LPS бележе се осим тих српсл. потврде из Михановићевог хомилијара (XIII в.), Крмчије из XVI в. итд., укључујући потврду из „misc -šaf.“, свакако из превода Синтагме у Ходошком зборнику. Из ИК има сыновь.

[СЫНОВ'СКЪ,-ЫН] **adj.** 'τῶν παίδων, синовски', **m. sg. acc.** сынов'скын: овѣмъ оубо вь ... чинъ оустрахеюмъ, овѣмъ же вь ~ = τῶν μὲν εἰς ... τάξιν καθισταμένων, τῶν δὲ εἰς τὴν τῶν παίδων B8 (142/137/102). • Придев на \*-ьскъ од основе \*synov- од \*synъ, synи где суфикс наглашава колективну припадност, преведећи грчки посесивни генитив плурала. Без других потврда.

[СЫНОПОЛАГАЮМЫН] **pt. praes. pass.** 'ὁ υἰοθετούμενος, усвојеник', **m. sg. gen.** сынополагємаго: старѣн быти оть ~ = μεῖζων εἶναι ... τοῦ υἰοθετούμενου U3 (510/482/370). • Српсл. сложени партицип презента пасивни од сынъ и полагаати, калк према гр. ὁ υἰο-θετούμενος. СРЯ 29: 139 има *сыноположение*, *сынополагатися* с потврдом из 1656, али у пренесеном, духовном смислу, в. сыноположеніе.

<sup>168</sup> Ἐκατόνταρχοί εἰσιν οἱ παρ' ἡμῶν λεγόμενοι πριμικήριοι ἧσαν δὲ τὸ παλαιὸν ἄνθρωποι γηραλίοι, φρονιμώτεροι δῆθεν, καὶ κατὰ συμβουλίην τῶν λοιπῶν ὑπερφέροντες, οἵτινες διὰ τούτων μισαρῶν ἐργασιῶν τοὺς ἀπλουστέρους πλανῶντες ὡς ψευδοθεοὶ ἐσεβάζοντο (Migne PG 137: 720).

**СЫНОПОЛОЖЕЊЕ** п. ‘υιοθεσία, усыновљење’, **sg. nom.:** положеніе же еже кромѣ плътска смѣшеніа [кѣтъ] ~ рекше посыненіе = θέσις δὲ, ἢ χωρὶς σαρκικῆς συναφθείας υιοθεσία B8 (131/126/94), ~ вь наследіе вьхонитъ = ἢ μὲν υιοθεσία καὶ εἰς κληρονομίαν εἰσέρχεται B8 (132/127/94), ~ же прѣветѣ радн ... бываемоуе = τὴν γε μὴν διαδοχῆς ἔνεκα γινομένην υιοθεσίαν B8 (141/136/101), **gen. синоположеніа:** степеени оубо отъ ~ ... ттоутъ се = Οἱ μέντοι βαθμοὶ τῶν ἐξ υιοθεσίας ... ἀριθμοῦνται B8 (144/138/103), приети ~ вьдетъ блаженство = κομίσασθαι τῆς υιοθεσίας ὑπάρξῃ μακαριότητα T5 (500/472/362), отъ ~ степени подобаетъ нскати = τῶν ἐξ υιοθεσίας, βαθμοὺς δεῖ ζητεῖν B8 (145/140/104), **dat. синоположенію:** положеніе же нли по ~ бываетъ = Ἡ δὲ θέσις ἢ κατὰ υιοθεσίαν γίνεται B8 (132/127/94), нына же по подобномоу оуставоу н праведномоу ~ бываюштомоу = νῦν δὲ κατὰ τὸν πρόποντα θεσμόν καὶ δίκαιον τῆς υιοθεσίας γινομένης B8 (142/137/102), **sg. acc. синоположеніе:** охчѣтѣомъ ~ = ἐσοφισάμεθα τὴν υιοθεσίαν B8 (131/127/94), **loc. синоположеніи:** о ~ = Περὶ υιοθεσίας B8 (141/136/101). • Српсл. сложеница од сынъ и положеніе, уп. стсл. (?) синоположеніе (SJS, CCC нема), калк према гр. υιοθεσία (ESJS 916). У РКС потврда из MS 470° (даровница деспотице Јелене Хиландару, издата у Будиму 1502). Миклошич у LPS даје под синоположеніе ‘υιοθεσία, adoptio’ једину потврду из X3, која је вероватно преузета из превода Синтагме у том зборнику. СРЯ 29: 139 има *сыноположение* с потврдама из XIV–XVI в., али не у правном, већ у духовном смислу статуса хришћанског верника као Сина Божјег, уп. [сынопологајемын]. Српски народни термин је посыненіе.

**СЫНЪ** м. ‘υἱός, син; син Божји, Христос’; πνευματικὸς υἱός, духовни син’, **sg. nom.** нже вѣ ~ константиноу = ὃς ἦν υἱὸς Κωνσταντίνου ПСС (22/23/15), јединъ ~ за незреченное рождество = εἶς ὁ Υἱός, διὰ τὴν ἀρρήτων γέννησιν B1 (117/113/83), аште отьць н ~ ... съвькоупеть се малон тетѣѣ = εἰ πατὴρ καὶ υἱός ... συναφθεῖν μικρὰ θεία B8 (135/130/97), **gen. сына:** снѣха глаголетъ се таже ~ ... жена = νύμφη λέγεται ἢ τοῦ υἱοῦ ... γαμετή B8 (135/130/96), кь братенцею же доуховнаго ~ его, третіаго = πρὸς δὲ τοὺς αὐταδέλφους τοῦ πνευματικοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τρίτου B8 (144/139/103), **dat. синоу:** доухъ светын јединосоштинъ отьцоу н ~ = τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμότιμον Πατρὶ καὶ Υἱῷ ПСС (18/18/12), не бо кѣтъ моштно отцоу н ~ ... съвькоупити се = οὐ γὰρ οἶόν τε πατέρα καὶ υἱὸν ... συναφθῆναι B8 (137/132/98), отьць ~ не свѣдѣтелствоуетъ = πατὴρ υἱῷ, οὐ μαρτυρεῖ D10 (242/230/176), синовн: ~ плѣнѣнаго приставникъ ни дауетъ се = Τῷ υἱῷ τοῦ αἰχμαλώτου ἐπίτροπος οὐ δίδοται E33 (310/295/224), **acc. сына:** једнаго же быти ~ съ прѣтнемъ= ἕνα τε εἶναι Υἱὸν μετὰ τοῦ προσλήμματος ПСС (19/19/12), христа ~ божиа ... прѣдаше = Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ... ἐδογμάτισε ПСС (50/47/32), вь отца н ~ н светаго доуха крштяють се = εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα βαπτίζονται A2 (61/58/41), по срѣдѣ бо отьца н ~ мало нѣко растоупленіе = μεταξὺ γὰρ πατρὸς καὶ υἱοῦ, μικρὰ τις διάστασις B8 (131/126/94), **instr. синомъ:** н прославитъ се отьць ~ = καὶ δοξασθήσεται, ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ E11 (266/253/1933), **loc. сынѣ:** нже о ~ оубо здравѣ моудрствуюште = οἱ περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ ὑγιῶς φρονοῦντες A2 (62/60/42), **du. acc. сына:** христа вь два ~ раздѣлати = Χριστὸν εἰς δύο υἱοὺς τέμνειν ПСС (19/19/12), два ~ вьводештоу = δύο υἱοὺς εἰσάγοντος A2 (67/64/45). **pl. nom. синове:** ~ оубо соште прѣкнъ нспльняють степень = υἱοὶ μὲν γὰρ ὄντες, τὸν πρῶτον ἅπαντες πληροῦσι βαθμόν B7 (130/126/93), **gen. синовъ:** отъ наследіа ~ оуставноуе= ἐπὶ τῶν ἀποκλήρων υἱῶν ἐθεσπίσαμεν K12 (347/329/253), **acc. сыны:** млѣкомъ ~ вьспнтѣвшее = γάλακτι τοῦς υἱοὺς θρεψαμένης A2 (66/63/45), ни же ~ давати = οὐδὲ υἱοὺς δίδόναι Γ12 (183/175/133). • Стрп. српсл. < псл. \**synъ*, уп. стсл. сынъ (CCC, SJS) итд. < пие. \**sūnus* (ESJS 916, Skok 3: 237). Првобитно је реч припадала *u*-основама (**gen. sg. \*synu**), али је још у стсл. била у процесу преласка у *o*-основе. И овде се мешају старији облици *u*-основа као **dat. sg. синовн**, **nom. pl. синове**, **gen. pl. синовъ**, са млађима, као **gen./acc. sg. сына**. Најранија потврда у РКС је старосрпска: џ нме оца н сына н светаго дѣха из 1189 (повелѣа Кулина бана, MS 4°).

## Т

[**ТАВОУЛАРЪ**] м. ‘ταβουλάριος, тавулар’, **pl. nom.** тавоуларн: аште н ~ вьдоутъ ~ εἰ ταβουλάριοι εἶεν D10 (242/230/175), тавоуларіе: ~ же оу насъ н номнци = нема у грчком изворнику D10 (242/-/175). • Грецизам, од гр. ταβουλάριος, које преводи. Миклошич у LPS има одредницу тавоуръ м. са потврдом: аще ли н тавоурн вьдоутъ, рекце нномнци из Ходошког зборника, тачније из превода Синтагме у његовом саставу, са напоменом: „in quo loco тавоурн про тивоурн et нномнци про нномнци scripta videntur“, уп. s.v. тноурн ‘oesonomus’ варијанту тивоурн. Пошавши од погрешног читања датог места, било да је искварено у рукописној предаји током пола столећа колико дели Ходошки препис Синтагме од њеног протографа, или да га је Шафарик погрешно ишчитао — или и једно и друго — тек Миклошич није имао среће са својим емендацијама, у изворном тексту стајало је оно што је из још педесетак година познијег рукописа Новаковић унео у своје

издање. Тако је грецизам *тавулар*, потврђен овде у две варијанте номинатива плурала, на *-и* и *-(и)је*, од којих ниједна није изворна (стсл. било би *-аре*), досад промакао лексикографима (нема га у РКС, RJA ...) и Фасмеру. На другом месту у питању је преводиочева глоса, појашњавајућа грчки термин старосрпским (који је такође грецизам!) *номик*. Облик *иномик* који се каткад наводи као стсрп. варијанта од *номик* могао је настати срастањем грчког члана с именицом у номинативу множине *οἱ νομικοί*, али у Шафариковом испису је очито плод погрешног читања споја *и номници*. РКС има придев *иномикатски* са потврдом из друге књиге Пуцићеве збирке (СС II 26): да *иџ* (човјеку који је купио виноград) *запише њон чловѣкъ иномикатскъ кннгѣ* (пише продавац). Сам Даничић умесно упућује на гр. *νομικάτων* ‘*tabulae*’, уп. DuCange Gloss. Graec. I 1001 *νομικάτων* ‘*instrumentum notarii, contractum*’. И ту је вероватно писар „прилепио“ *везник и* у значењу ‘*још и*’, тј. ‘*поред овога самог акта*’ за почетак следеће речи, те је реалност стсрп. *иномик(ат)*- сумњива.

**ТАИМЧИШТЬ** *m.* ‘*νόθος* незаконито рођен, копице, ванбрачно дете’, *sg. nom.*: *иџеноуѣтъ се ~ = џноμάζεται νόθος* B8 (134/129/96), *acc.* *ТАИМЧИШТЕ*: *обыднть же ... свое дѣти, прнсѣвае смѣ н ~ = ἀδικεῖ δὲ ... αὐτοῦ παῖδας, παρασπειρών τούτοις καὶ νόθους* Г4 (168/161/122), *pl. loc.* *ТАИМЧИШТЕХЪ*: *прѣмѣнн бо ѣже ... закон ... о ~ = ἡμεῖς γὰρ ... καὶ τὸ περὶ νόθων* ПСС (29/30/19). • LPS има таймчишть из српскословенске Похвале кнезу Лазару, као и Даничић, иначе из преводних текстова, међу којима из преписа Синтагме у Ходошком зборнику (одакле је и његова једина потврда за придев поред оне из српсл. *минеја* XVI в.), затим цсл. превод Јована Лествичника и две позне рус.-цсл. потврде (једна за таймичиште п.). Боље би било читање *таимчишть* изводећи реч као метронимик из *\*тајима жена > тајимица* ‘жена која се таји (у ванбрачној вези)’. У русизираним стсл. преводу Хамартола таймчишть ‘*νόθος, копице*’ (Vaillant 1974: 333). Уп. *подтаймчиштьвоуште* *p.pl.m.* = *υπονοθεύοντες* ‘*који заводе*’ A13 (106/103/75).

**ТАИМЧИШТНИ** *adj.* ‘*νόθος, ванбрачан, незаконит*’, *m. sg. nom.*: *ТАИМЧИШТНИ*: *~ отрокъ бывъ прыснн = Νόθος παῖς γενόμενος γνήσιος* K12 (343/325/250), *pl. dat.* *ТАИМЧИШТНЫМЪ*: *срѣтъ еретникомъ ннн ~ дѣтѣмъ = οἷον αἰρετικοῖς ἢ νόθοις παισὶ* M15 (405/384/295). • Српсл. < цсл. *таймчиштьнъ* пре него ли *таймчиштьнъ*, придев на *-нъ* од псл. (?) *\*tajimičit’b*, в. *таймчишть*. У LPS 981 *таймчиштьнъ* само из превода Синтагме у ХЗ, док именицу има и из других извора, као и основну реч *тајан* (pt. praes. pass. од псл. *\*tajiti*). *Nom. sg.* на *-ннн* одговарао би палаталној основи, а *dat. pl.* на *-нымъ* непалаталној, каква је посведочена у рус.-цсл. СРЈ даје доста потврда за *таимчишть* (са варијантом у духу истсл. фонетизма *таимчичь*) и придев *таимчиштьный* у распону од XI до XVII века (29: 178, уп. 183 где се са *тайм-* исправно упућује на *таим-*).

**ТЕТЬКА** *f.* ‘*θεία* тетка’, *sg. nom.*: *оуѣць ~ ... ѣже опокосо ѡвѣ сьродннн = θεῖος, θεία ... οἱ ἀπὸ λοξότητος δηλαδὴ συγγενεῖς* B8 (132/127/95), *n. тоѣ ~ = καὶ ἡ αὐτῆς θεία* B8 (139/134/99), *gen.* *теткы*: *сестри же мѣсто нмать къ ... къ мнѣ же мѣсто ~ = ἀδελφῆς δὲ τόπον ἐπέιχε πρὸς ... πρὸς ἐμὲ δὲ θείας* B8 (142/137/101), *dat.* *тетцѣ*: *ѡкоже ... съчетавшѣ се ~ = ὡς ... συναφθέντες θεία* B8 (131/126/94), *невъзбраненно ѣсть сьвкоупннн се голѣмон ~ = ἀκόλυτον ἐστι συναφθῆναι μεγάλην θεία* B8 (136/131/97), *acc.* *теткоу*: *двѣма братома възбранн поѣматн ~ = δύο ἀδελφοὺς ἐκόλυσε λαμβάνειν θείαν* B8 (135/130/97), *ѡгда оубо стрнць ... ~ помѣтъ = ὅταν μὲν θεῖος ... θείαν λάβῃ* B8 (136/131/97), *~ н анаѣпсеу ннкако же поѣмлютъ = θείαν καὶ ἀνεψιῶν οὐδαμῶς λαμβάνουσιν* B8 (140/135/101), *не могоу ѡже ... ~ поѣтн мн въ женоу = οὐ δύναμαι ... θείαν λαβεῖν εἰς γυναικα* B8 (142/137/101), *аште матеръ ннн сестроу ннн ~ = εἰ μὴ ἄρα μητέρα, ἢ ἀδελφῆν, ἢ θείαν* Г19 (202/193/146): *голѣмоу ~ ... бакоу ... мнози иџеноуѣтъ = τὴν γὰρ μεγάλην θείαν .... μάμμην... οἱ πολλοὶ ὀνομάζουσι* B8 (136/131/97), *instr.* *теткою*: *ннн анаѣпсен сь ~ = ἢ ἀνεψιῶς εἰς θείαν* Г3 (176/169/128). • Стсрп., српсл. < псл. *\*tetyka* (ССС, SJS), уп. стсл. хапакс *тетка* из Супрасаљског зборника (Цейтлин 1977: 40) итд. Деминутив од псл. *\*teta* (ESJS 957), уп. цсл. *тета* итд. Реч је према LPS потврђена у Иловичкој крмчији, разним преписима Номоканона, затим у другим преводним текстовима, међу којима у преводу Синтагме у Ходошком зборнику, а такође и Хроници Георгија Хамартола из XIV в. У споју *голѣма тетка* ‘*дедова или бабина сестра*’ B8 српсл. назив је калк према грчком, где придев ‘*велики*’ изражава припадност претходном нараштају, *мала тетка* *ibidem* такође према гр. *μικρὰ θεία*, где ‘*мала*’ подвлачи припадност тетке очевој или мајчиној генерацији, наспрот ‘*великој*’ тетки.

**ТРЕТНИ** *adj.* ‘*трећи (по степену сродства)*’ в. *братоуѣда*, уп. *трнродіѣ*.

**ТРИРОДІѦ** *n.* ‘*τριγένεια, трородно сродство, трородство*’, *sg. nom.*: *н въ снхъ ~ бо ѣсть = καὶ τούτοις γὰρ τριγένεια ἐστίν* B8 (139/134/100), *н нарнцаѣтъ се отъ сватѣства ~ = καὶ καλεῖται ἐξ ἀγχιστείας τριγένεια* B8 (131/127/94), *gen.* *трнродіа*: *законъ оубо ѡже отъ ~ прьваго степене = ὁ μὲν οὖν νόμος τὰ ἐκ τριγενείας πρώτου βαθμοῦ* B8 (139/134/100), *отъ ~ соуштаиa невъзбраненнаа нмать = ἐκ τριγενείας ὄντα, ἀκόλυτα οὐκ ἔχει* B8 (139/134/100), *н снце оубо ѡже отъ ~ = Καὶ οὕτω μὲν τὰ ἐκ τριγενείας* B8 (141/136/101), *н соуштнхъ отъ ~ = καὶ τῶν ἐκ τριγενείας*, B8 (145/140/104). • Српсл. сложеница од броја *трн* и *родѣ*, *родннн*, калк

према гр. *τριγένεια*, са суфиксом \*-*bje* према гр. -*ǎ* (Zett 1970: 282). Образовање као стсл. *благороднѣ* за *εὐγένεια* (в. *благороднѣ*). Миклошич даје једину потврду из Ходошког зборника преузету из превода Синтагме, са значењем лат. 'triple genus' (LPS). Нема у РКС, ДЗ, ИК, РЈА, ЕSJS. Уп. *трнродѣство*.

[**Трнродѣство**] п. 'триγένεια, трородно сродство', **sg. gen.** *трнродѣства*: о нже отъ ~ = *Περὶ τῶν ἐκ τριγενείας* Г4 (138/133/99), а јаже отъ ~ *βραχνα* *исканѣ* = *Τὰ δὲ τριγενείας ζητήματα* Г4 (138/133/99). • Српсл. сложеница од броја *трн* и *родѣство* (уп. *съродѣство*) калк према гр. *τριγένεια* (ESJS 772, Zett 1970: 282). LPS даје само једну потврду из Ходошког зборника преузету из превода Синтагме. Нема у РКС, ДЗ, ИК, РЈА, ЕSJS. Уп. *трнродѣ*.

**Троѣбраѣе** п. 'триγαμία, трећи брак, тробрачје', **sg. nom.**: *непроштено* *снмѣ* *боудѣтъ* ~ = *ἀσυγχώρητος αὐτοῖς ἔσται ἢ τριγαμία* Г4 (167/159/121), *троѣбраѣе*: *јакѣ оубѣ* ~ *закономѣ* *познаваѣтъ* *се* = *ὅτι ἢ μὲν τριγαμία τῷ νόμῳ ἐπιγινώσκειται* Г4 (168/160/122), **sg. gen.** *троѣбраѣа*: *јакѣже* *н* ~ *прѣмннотн* = *ὡς καὶ τῆς τριγαμίας προελθεῖν* Г4 (167/160/121), *всако* *во* *сватѣство* *прѣдѣла* *прѣвѣсходѣ* *многобраѣе* *јавѣ* *нменогѣтъ* *се* = *πάν γὰρ συνάλλαγμα, τοὺς ὄρους ὑπερβαῖνον τῆς τριγαμίας πολυγαμία σαφῶς ὀνομάζεται* Г4 (168/160/122), *асс.* *троѣбраѣе*: ~ *неподѣбно* *быти* ... *съротнвѣлак* *се* = *τὴν τριγαμίαν ἀθέμιτον εἶναι ... διατεινόμενος* Г4 (166/159/121). • Српсл. сложеница од збирног броја *троѣ* и изведенице на \*-*bje* од *братнѣ* *са* (в. *бракѣ*), калк према гр. *τριγαμία* (Zett 1970: 283). Миклошич у LPS s.v. *троѣбрачѣ* 'tertium matrimonium' има једину потврду из Ходошког зборника, преузету из превода Синтагме. Придев *троѣбрачѣнѣ* 'tertiam ducens uxorem' црпао је из два српсл. извора, *Крмчије* из XVI века и *мешовитог зборника* (misc.) у сопственом власништву. Старији, можда већ *методијевски* *превод* за 'триγαμία је рус.-цсл. *трѣбрачѣ* у *Номоканону* из XIII в. (СРЈА 30: 110, ESJS 75).

[**Троѣженѣць**] м. 'триγάμος, трипут жењен', **pl. loc.** *троѣженѣцѣхъ*: о ... ~ = *Περὶ ... τριγᾶμων* Г4 (162/155/117), о ~ *обычан*, *рече*, = *Ἐπὶ τῶν τριγᾶμων, συνθήειαν, φησὶ* Г4 (165/158/120). • Српсл. сложеница од збирног броја *троѣ* и *раднѣ* *именице* на \*-*ьсь* од *женитн*. *Полупреведеница* (Lehnübertragung) према гр. *триγάμος*, *одступање* од грчког *предлошка* је у другом члану сложенице уместо \*-*братѣць* (Zett 283). Стсл. (?) *трѣженѣць* у истом значењу (SJS, CCC нема), *посведочено* је у *струс.* *Јефремовској* *крмчији*, а Миклошич га има из *Иловичке* *крмчије* и из *познијег рус.-цсл. извора* где је *трѣж-*.

[**Трѣговѣрѣць**] м. 'φορολόγος, порезник', **pl. gen.** *трѣговѣрѣць*: *нже* *вннѣ* *варѣварѣскаго* *нашѣствѣа* *или* ~ *везѣловѣчнѣ* = *Τοὺς προφάσει βαρβαρικῆς ἐφόδου ἢ φορολόγων ἀπανθρωπίας* А9 (92/90/64). • Српсл. сложеница од *трѣгъ* и *раднѣ* *именице* на \*-*ьсь* од *братн* *вѣрѣж*. ЭССЯ 1: 201 има *реконструисано* *прасл. (дијал.) \*berьсь*, *помен* *agentis* од *\*brati*, *berь*, на основу *словеначког* и (*старо*)*чешког* *berec* 'убирач (пореза)'. Калк према гр. *φορολόγος* 'порезник' (Sophocles), *дословно* 'сакупљач (-λόγος, од глагола *λέγω*) *пореза* (φόρος 'данак', *преведено* *старосрпским* *трѣгъ* у значењу 'пијачна такса'). Уп. *лнхговѣрѣць*.

[**Трѣжншѣ**] п. 'πανήγυρις, панађур', **pl. loc.** *трѣжншѣхъ*: *нѣ* *оубѣ* *нже* *скодѣрашнн* *подражѣтелѣе* *нже* *на* ~ ... *везѣстѣнѣ* = *ἀλλ'οἱ μὲν ἐπὶ σκηνῆς μίμοι, οἱ ἐν πανηγύρεσι ... ἄτιμοι* М11 (238/227/172). *Славенизам*, *стѣрп.* *уп.* *стсл.* *трѣжншѣ* (CCC, SJS), *изведеница* *суфиксом* \*-*ište* од *трѣгъ* < *псл.* *\*turgь* (ESJS 990–991). Миклошич г LPS даје *рус.-цсл. потврде* (*најраније* из XI в.) и само једну *српскословенску* из *Михановићевог* *Пролога* (XIV в.). Skok 3: 498–499. *Стѣрп.* *синоними* су *трѣгъ* и *трѣговншѣ* (РКС).

[**Трѣжншѣ**] м. 'κολλυβιστής, мењач', **pl. dat.** *трѣжншѣхъ*: *проснпа* ~ = *ἐξέχεε τῶν κολλυβιστῶν* Е15 (280/266/203). • Српсл. < *стсл.* *трѣжншѣ* (CCC, SJS), *изведеница* од глагола *трѣжншѣ* 'mercaturam facere, трговати' сложеним суфиксом \*-*ьн-икъ* (ESJS 990). Даничић у РКС даје три потврде за *трѣжншѣ* 'трговац' из XIII в. у *повељама* *српских* *владара* *Дубровнику*, у којима је *језик* *старосрпски* (MS 19°, 21°, 66°), али у том значењу много *чешѣ* *долази* *стѣрп.* *трѣговѣць*, *раднѣ* *именица* од *деноминала* *трѣговати*, где *-ов-* *одражава* *псл.* *и-основу* *\*turgь* *turgu*, *dat.* *turgovi*, *уп.* *тргов-ина*, *рус.* *торговля*. Миклошич у LPS има *најранију* *рус.-цсл. потврду* из *Остромировог* *јеванђеља* (1056/57).

[**Трѣжѣство**] п. 'πανήγυρις, прослава, сајам', **pl. loc.** *трѣжѣствахъ*: а *нже* *лн* *вѣ* ~ = *οἱ γε μὴν ἐν πανηγύρεσι* М11 (393/373/286). • Српсл. < *стѣсч-* *стсл.* *трѣжѣство* (CCC, SJS), *апстрактум* на \*-*ьство* од *трѣгъ*, *трѣжншѣ* (ESJS 990). Од српсл. *потврда* у LPS *најранија* је у *рукопису* *Антиохових* *Пандекта* из XIV века. Даничић у РКС има две потврде, једна је из *повеље* *коју* је *цар* *Душан* 1348. *издао* *Хиландару*, *приближно* *савремена* *превођењу* *Синтагме*, а друга *познија*, из *летописа*, у *подмлађеном* *гласовном* *лику* са *озвучењем* *полугласа* *трѣжѣство*. У *савременом* *језику* *придев* *торжѣствен* је *русизам*.

**Тѣста** м. 'πενθερός, таст', **sg. nom.**: *положенѣемѣ* *же* ~ = *θέσει δὲ πενθερός*, В8 (131/126/94), ~ *отъ* *зета* = *ὁ πενθερός ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ* П20 (466/337/441), *gen.* *тѣста*: *не* *можѣтъ* *нстѣзати* *отъ* ~ *своѣго* = *οὐ δύναται ἀλατεῖν τὸν πενθερὸν αὐτοῦ* П20 (467/442/338), *асс.* *тѣста*: *конѣстанѣтннѣ* *багродѣнаго* *н* *ролана* ~ *нѣго*

достиге = Κωνσταντίνου του Πορφυρογεννήτου καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ πενθεροῦ τούτου διήρκεσε Γ4 (166/159/121). • Српсл. стерп. < псл. \**tbstb* (ESJS 1011–1012, Skok 3: 445–446), уп. стел. тьсть, -н (ССС, SJS) струс. *тесть* (СРЯ 29: 329–330) итд. Првобитно је именица била *i*-основа и имала исти облик за мушки и женски род, а касније је као назив за жениног оца прешла у *o*-основе а за женину мајку у *ja*-основе. Даничић даје потврду из Теодосија и Летописа српских (РКС). У РКС није ушла лексичка грађа из Светостефанске хрисовуље, где је потврђен инструментал *i*-основе (сь) тьстемь (БХ 61), уп. зетемь s.v. зеть. Међу српскословенским потврдама Миклошич у LPS има и Шафариков испис из превода Синтагме у Ходошком зборнику.

**ТЪШТА** f. ‘пенθερά, ташта’, **sg. nom.:** ~ љсть мати ... жени моѣѣ = пенθερά ἐστὶν ἡ μήτηρ ... τῆς γαμετῆς μου B8 (135/130/96), **gen.** тьште: рѣкше прьвогю братогъѣдоу ~ тьште ѣго = ἦτοι τὴν πρωτεξιδέλφην τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ B8 (141/135/101), **instr.** тьштею: о сьрастлѣвѣшимъ се сь своєю ~ = Περὶ τοῦ συμφθαρέντος τῆ ἰδίᾳ πενθερᾷ Γ15 (191/182/138), женихъ сь ~ сьрастлти се = τὸν νυμφίον τῆ πενθερᾷ συμφθαρῆναι Γ15 (191/182/138). • Стерп., српсл. < псл. \**tbst'a*, моциона изведеница од \**tbstb* (ESJS 1011–1012) уп. стел. тьшта (ССС), струс. *теща* (СРЯ 29: 342–343) итд. Од српских потврда, најраније су старосрпска из Жичке повеље, где су међу манастирским власима уписани тьштинь, тьща моу и сь дѣтню (РКС) и српскословенска из Иловичке крмчије (LPS). Генитив на -е у B8 је из првобитне палаталне промене \**tbšt'a*, *tbšt'ę*, као и инструментал на -єю (а не -ою) у Γ15.

## ΟΥ

**[ΟΥЖИКА]** m. ‘προσήκων, рођак, сродник’, **sg. acc.** оужикю: ни же которого своѣго ~ = οὐδέ τινα τῶν αὐτῶ προσηκόντων E24 (293/279/212), **pl. nom.** оужикы: ѣѣѣѣ приводитъ родителѣ или ннакы ~ = ἄς προσάγουσιν οἱ γονεῖς ἢ καὶ οἱ ἄλλως προσήκοντες M15 (412/392/301), **dat.** оужикамь: възвратити се, или ннако по кръвы тон ~ = πρὸς τοὺς γονεῖς ἐπανιέναι, ἢ καὶ ἄλλως καθ’ αἷμα ταύτη προσήκοντας A13 (104/101/73), или оубо ~ чловѣкоу = ἢ τοῖς γε προσήκουσι τῷ ἀνθρώπῳ M1 (380/360/277), сего ~ еже по законуу наследовати • Српсл. < стел. жжика (ССС, SJS) < псл. \**ožika*, поименичење суфиксом \**-ika* основе компаратива \**ož-* < \**ož-jьjь* ‘ужи’ од \**ožьkь* ‘узак’ (ESJS 621), уп. за значење и образовање псл. \**bližika* ‘(близак) рођак’ од \**bliž-* < \**bliž-jьjь* ‘ближи’, компаратива од \**bližьkь* ‘близак’ (EPCJ 4: 154); посреди је иста семантичка опозиција ближег и даљег, ужег и ширег сродства. За разлику од термина *ближика* који је посведочен у старословенском, одатле и у српскословенском, али и у старосрпским изворима писаним народним језиком и до данас живи у говорима Црне Горе и Далмације (EPCJ 4 l.c.), за *ужика* имамо само српскословенске потврде, у РКС једну из Студеничког типика св. Саве и две из Теодосија, у LPS из преводних текстова (Михановићев хомилијар итд.), а ниједну из живих говора (RJA 20: 480).

**[ОУНОУКА]** f. ‘ἐγγόνη, унука’, **sg. instr.** оуноукою: сь своєю ~ братнѣ сьвькоупити се ~ = τῆ αὐτοῦ ἐγγόνη συναφθῆναι B8 (132/128/95). • Стерп. < псл. \* < псл. \**ъnuka* поред српсл. вьноука, моциона изведеница од стерп. оуноукъ, в. вьноукъ. И Даничић у РКС има стерп. потврду моу ѡнукъ (MS 341° из 1442, стр. 417). Треба приметити да је потврда у преводу Синтагме старосрпска по фонетизму али српскословенска по наставку -оју, старосрпско је -оѡвь > -оѡць > новосрпско -оѡм.

**ОУРЫСКАНИЊЕ** в. коннеоурнстанѣ.

**ОУСТАМЕНТЕЛЪ** m. ‘δαιτητής, γνώμων, судија, зналац, вештак’, **sg. nom.** самнь и јединь бываѣтъ расиннтель же и расправнтель и ~ = αὐτὸς καὶ μόνος καθίσταται δαιτητής, τε καὶ γνώμων Π8 (454/429/330). • Српсл. радна именица изведена суфиксом \**-tel'ь* од глагола оустаменити -ниж, гр. καθιστάναι ‘constituere’, који је по Шафариковом испису потврђен у Ходошком зборнику и могуће је да је из превода Синтагме. За два грчка термина дата су три српсл. превода и сви су хапакси, при чему се последњи не везује непосредно ни за један од два грчка предлошка, него за предикат καθίσταται, уп. καταστάτης ‘установитељ, обновитељ’.

**ОУЧЕНІЕ** n. ‘διδασκαλία, διδαχή, учење, поука, поучавање’, **sg. nom.:** нзвьнь же правнлннхъ быти рече: ... ~ светыхъ апостоль = Ἐξῶθεν δὲ τῶν κανονιζομένων εἶναι φησὶ ... τὴν διδαχὴν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων B11 (152/146/109), **gen.** оученіа: ниже ~ възвѣлаюштаго ю = μήτε διδασκαλίας χαλινούσης A2 (68/66/47), оть непсан'наго ~ прѣѣм'ше = ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες E2 (255/242/185), и овштаго послѡшаюште ~ καὶ τῆς κοινῆς ἐπακούοντες διδασκαλίας M6 (384/363/279), **acc.** оученіе: отрнцати се прѣдсѣданіа ~ = παραιτεῖσθαι τῆς προεδρίας, τὴν διδασκαλίαν E28 (297/282/215), нже ~ начннаюштен = οἱ



τῶν μαθημάτων ἀρχόμενοι E3 (258/245/188), instr. οὐγ'ενιѣмь: οὐг'ѣшатн людн здравѣнмь ~ = καὶ δυνατόν παρακαλεῖν τὸν λαὸν ἐν τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ D7 (222/212/161), не тѣѣю ~ н наказанѣмь = μὴ ὅτι διδαχῇ καὶ νοουθεσίᾳ K35 (365/345/265), повелѣваѣтъ ~ водамн снхъ напаятн = κελεύει τῷ τῆς διδασκαλίας νόματι τούτους κατάρδειν B10 (154/148/111), подоваѣтъ во божѣю свештен'ннкоу ~ ... наказовати = χρῆ γάρ τὸν Θεοῦ ἱερέα διδαχῇ ... παιδαγωγεῖν T11 (507/479/367). • Српсл. < стсл. οὐγ'енне (CCC, SJS) глаголска именица изведена суфиксом \*-ѣje од глагола οὐг'ити (ESJS 1015). Старосрпски се изговарало [учѣнје], одакле данашњи лик учѣње, а српскословенски [учѣније], писало се исто са -нне, доцније -нѣ, ретко кад стерп. изговор бива дистинктивно обележен (-нѣ). У језику превода синтагме реч претежно означава хришћанску доктрину и из семантичких разлога може бити оквалификована као славенизам.

**οὐγ'енникъ m.** 'μαθητής, ученик', **sg. nom.:** кнелестнѣ же ~ вѣ пелагіа = Ὁ δὲ Κελέστιος, μαθητής ἦν Πελαγίου A2 (75/72/51), **pl. gen. οὐγ'енникъ:** обвнногуютъ же нѣкыне отъ ~ того = ἐπαιτιῶνται δέ τινας τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ПСС (15/15/10), **dat. οὐг'енникомъ:** онѣхъ ~ паванкѣан'скоѣ нареѣ именованѣ = τοῖς σφῶν μαθηταῖς ἡ τῶν Παυλικιανῶν ἐπετέθη προσωνυμία A2 (66/63/45), господь свонмь даѣ ~ рече = ὁ Κύριος τοῖς οἰκείοις διδούς μαθηταῖς ἔφη K8 (338/320/245), слоужештнмь ~ приобштаѣ се спась = ὑπουργήσουσι μαθηταῖς κοινωνῶν ὁ Σωτῆρ T5 (487/459/353), нбо нѣгдѣ ~ въпрашаюштнмь господа = γάρ που τοῖς μαθηταῖς ἐρομένοις τὸν Κύριον Φ7 (520/491/376), **acc. οὐг'енники:** оуѣломоуждрати оубо въ мѣроу своѣ нхъ ~ сгрѣшаюштеѣ = σωφρονίζεин μέντοι μετρίως τοὺς ἰδίους αὐτῶν μαθητὰς ἀμαρτάνοντας T11 (507/479/367). • Српсл. < стсл. οὐг'енникъ (CCC, SJS), поименичење суфиксом \*-икъ пасивног партиципа перфекта οὐг'ень од οὐг'ити (ESJS 1015, Цейтлин 1977: 93, Skok 3: 534–535). Даничић у РКС има две српсл. потврде из XIII в. (MS 32°, 48°) и једну старосрпску из 1405 (Пуцић I (111°).

**[οὐγ'иниѣ]** **pt. praes. pass.** 'μαθητευόμενος, који се учи, ученик', **m. pl. gen. οὐг'иниѣнхъ:** οὐг'интеλ'скаго сана каюштнхъ се н ~ чинъ прѣдрасоуднѣше = τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος τὴν τῶν μετανοούντων καὶ μαθητευομένων τάξιν προκρίναντες E29 (299/285/216). • Српсл. партицип презента пасивног од οὐг'ити, преводи гр. μαθητευόμενοι: „који су учитељском достојанству претпоставили сврставање међу оне који се кају и бивају поучавани“.

**οὐг'интељ m.** 'διδάσκαλος, учитель', **sg. nom.:** ѣко бесчннѣа н неогстроѣнѣа ~ = ὡς ἀταξίας καὶ ἀκαταστασίας διδάσκαλος A9 (96/93/67), аште лн же кто н ~ чн = εἰ δὲ τις καὶ διδάσκαλος ὢν T11 (507/480/367), ~ ... познаваѣтъ се = διδάσκαλος ... γνωρίζεται X28 (541/513/271), **gen. οὐг'интелиа:** ѣко ~ чинъ къ ннмь нмогштнмь = ὡς διδασκάλου τάξιν πρὸς αὐτὰς ἐπεχούσας Γ21 (205/196/148), **gen. οὐг'интелиа:** н не во ~ мѣсто нмогът = οὐ γὰρ διδασκάλου τόπον ἐπέχουσι E29 (299/285/216). **dat. οὐг'интелио:** н ~ ѣко чловѣкоу простоу вънемле = καὶ τῷ διδασκαλῷ ὡς ἀνθρώπῳ ψιλῷ προσέχων Д1 (213/203/154), **loc. οὐг'интелин:** по ~ ... петрѣ въ рнмѣ ... бысть = μετὰ τὸν διδάσκαλον Πέτρον τῆς Ῥώμης ... κεχημάτικε ПСС (7/7/4), **pl. nom. οὐг'интелиѣ:** начел'ствовахоу же ... семоу събранію ~ = Ἐξήρχον δὲ ... τοῦδε συλλόγου ПСС (10/10/7), по онѣхъ пастрѣѣ же н ~ образъ нмогът = οἱ μετ' ἐκείνους ποιμένες τε καὶ διδάσκαλοι τύπον ἔχοιεν ПСС (26/27/17), **gen. οὐг'интелиъ:** н ~ оу онѣхъ напльннѣюште чинъ = καὶ διδασκάλων ἐν ἐκείνοις πληροῦντες τάξιν A2 (70/67/47). • Српсл. < стсл. οὐг'интељ (CCC, SJS), радна именица изведена суфиксом \*-tel' од глагола οὐг'ити < псл. \*učiti (ESJS 1015, Skok 3: 534–535). Потврде у РКС су све српскословенске, најранија из повеле краља Владислава Св. Николи Врађинском, LPS наводи Михановићев хомилијар (крај XIII – почетак XIV века). Славенизам спада у оне који су ушли у народни говор, па и у језик усмене епике: *Исјећ' њемо све српске кнезове ... и попове српске учитеље* („Почетак буне против дахија“).

**[οὐг'интел'нникъ]** **m.** 'μαθηματικός, који гата према бројевима', **pl. nom. οὐг'интел'нникн:** ~ же нже небеснаа телеса славеште нмѣтн в'сачьскы область н господство = Μαθηματικοὶ δὲ, οἱ τὰ οὐράνια σώματα δοξάζοντες, ἔχειν τὴν τοῦ παντὸς κυριότητα M1 (379/358/276), **acc. οὐг'интел'нники:** прич'тннны влѣхвы соште н обавнники нан ~ ... отъ цркве отмѣтати повелѣваѣтъ = κληρικοὺς μάγους ὄντας καὶ ἐπαοιδοὺς ἢ μαθηματικῶς ... τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρίπτεσθαι διορίζεται, M1 (378/358/275), **loc. οὐг'интел'нникѣхъ:** о ... ~ = Περὶ μαθηματικῶν M1 (379/358/276). • Српсл. поименичење придева οὐг'интелинь суфиксом \*-икъ. У RJA једина потврда за *учитељник* је из Стулићевог речника у значењу 'учитељ'.

**[οὐг'интелинь]** **adj.** 'μαθηματικός, διδακτικός математички, који врача према бројевима, учен, учитељски', **m. sg. nom.:** аште лн оубо ~ воудеть = Εἰ μέντοι γε διδακτικός εἶη Л1 (372/352/271), **dat. οὐг'интелиноу:** свонствена љеже быти ~ = τὸ εἶναι διδακτικόν П8 (454/429/329), **pl. nom. οὐг'интелинын:** влѣхов'ннне нмогштн кннгы, нарнцѣмѣн ~ = ... Οἱ μαθηματικοὶ B11 (155/149/112), **loc. οὐг'интелиныхъ:** о ...







‘народна’, заправо ‘државна’ и ἰδιωτικῆ, ‘простачка’, заправо ‘приватна’ преводилац је додао појашњења, уз први царинскаиа (уп. царина ‘δημόσιον’), а уз други особнаиа ‘лична’, уп. особнь ‘separatus’ РКС. LPS преноси Шафариков: цариньскаа дѣлати који је из К12: ни же отъ нже народнаа рекше цариньскаа дѣюштихъ = μήτε παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων; за проблеме са српсл. преводом в. Суботин 2013: 250–251, нап. 649.

**ЦАРСТВІЕ n.** ‘βασιλεία, царство, владавина, царска власт, државни послови, τὰ βασιλεία ‘царски дворца’, престоница, **sg. gen.** царствіа: непричестномъ быти кожѣа ~ κρῆπιαχογ σε = ἀμοιρήσειν τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας διῤσχυρίζοντο ПСС (15/15/10), н вѣѣме тѣхъ ѣже ~ нзмѣраше = καὶ χρόνος αὐτοῖς τὰ τῆς βασιλείας ἐμέτρει ПСС (26/27/17), отъ ~ оубо правниоу градоу = ὑπὸ βασιλείας τοίνυν ἰθυνομένης τῆς πόλεως ПСС (26/28/17), не могоуштон отъсоудог небеснаго ~ полоуити = μὴ δυναμένην ἐντεῦθεν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἐπιτυχεῖν В9 (147/142/89), насѣдѣе приети хотѣаше оубо токаннаго кѣмоу ~ = κληρονομίαν ἐκδέξασθαι τῆς ἐτοιμασασθείσης αὐτῷ βασιλείας Т5 (498/371/361), **acc.** царствіе: въдрогжаеть ... ѣкоже вѣ ~ божѣствны рѣн = πῆγγυσιν ὡσανεὶ βασιλεία τὸν θεῖον Παράδεισον Т5 (497/369/360), **pl. acc.** царствіа: въ томъ въдрогзити ~ = καὶ ἐν αὐτῇ ἰδρῦσασθαι τὰ βασιλεία Е11 (275/261/200), мнтрополантъ ... ѣже ~ строѣаше = μητροπολίτης ... τὰ τῆς βασιλείας ὠκονόμεи К32 (363/344/264), **loc.** царствннхъ: въ добрѣ ~ константинна града лежештъ = ἐν καλῷ τῶν βασιλείων Κωνσταντινουπόλεως κείμενος ПСС (22/23/15). • Српсл. < стсл. цаѣствнне (SJS) < цаѣствнне (ССС, SJS), изведеница суфиксом -ѣје од цаѣствнне (ESJS 93), в. царство. У преводу је поименичени придев у множини средњег рода (τὰ) βασιλεία ‘царски двор(ац), посед’ схватан као фемининум βασιλεία ‘царска власт, царевина’. Слично већ у неким стсл. текстовима (Зографско и Маријино јеванђеље) цаѣствнне долази и у значењу τὸ βασιλείον (ССС 775). У Т5 ѣкоже вѣ царствіе може бити и акузатив („утврди ... као што би царски двор“) и номинатив („као да је царски двор“); у грчком са ὡσανеὶ иде номинатив а подразумева се глагол εἶναι. Прва потврда у РКС је из Жичке повеље краља Стефана Првовенчаног, у санкцији.

**[ЦАРСТВО] n.** ‘βασιλεία, царство, царевање, владавина’, **sg. gen.** царства: въ лѣто десетое ~ констандина велнакаго = ἔτει δεκάτῳ τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ПСС (11/11/7), н причестнныкы небеснаго христова ~ оустраѣеть = καὶ μετόχους τῆς ἐπουρανίου τοῦ Χριστοῦ βασιλείας καθίστησιν В1 (117/113/84), **dat.** царствоу: въ народно дръжаніе ~ рѣпад’шог = εἰς δημοκρατίαν τῆς βασιλείας μεταπεσοῦσης ПСС (27/28/18), не обьявнть ~ = μὴ φанерώση τῇ βασιλείᾳ Г13 (185/177/134), **acc.** царство: авриѣанъ шесть лѣтъ ~ оудръжа = Αὐρηλιανὸς ἕξ ἔτη τὰ τῆς βασιλείας διώκησεν ПСС (9/9/6), не можетъ вѣнннн въ ~ небесноу = οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν В2 (124/120/89), аште что на ~ ... навѣтоуіеть = Ἐὰν τι κατὰ τῆς βασιλείας ... βουλευσῆται Г13 (185/177/134), **instr.** царствомъ: ѣко ~ ... почѣтши се = ἄτε βασιλείᾳ ... τιμηθεῖσαν Е11 (268/255/195), **loc.** царствѣ: при ~ реченнаго събра се константинна = ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ δηλωθέντος ἡθροιστο Κωνσταντίνου ПСС (12/12/8). • Српсл. < стсл. цаѣство (SJS) < цаѣство (ССС, SJS), суфиксална изведеница на \*-ьство са апстрактним значењем од псл. германизма латинског порекла \*cēsar’ь (ESJS 93, Skok 1: 258–259), в. царь. За разлику од синонима царствіе, реч *царство* може се сматрати и народном, ушла је у језик усмене епске поезије. Прва потврда је код Св. Саве, из предговора Хиландарском типуку.

**ЦАРЬ m.** ‘βασιλεύς, цар’, **sg. nom.:** ~ въсѣхъ въ царствоушнн призвавъ = ὁ βασιλεὺς πάντας εἰς τὴν βασιλεύουσαν μετακαλεσάμενος А2 (74/71/50), кѣже не ~ попоуститъ = ἦν μὴ βασιλεὺς ἐφῆ А9 (86/83/60), **gen.** цара: рече бо новаа льва рѣмоудраго ~ Φησὶ γὰρ ἡ νεарὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ σοφοῦ Г2 (160/153/115), **dat.** цароу: нти да не цаѣеть ~ = ἀπιέναι μὴ толμάτω πρὸς βασιλέα А9 (84/81/58), кѣже къ ~ шѣствокати оубодрѣеть = ὡς τὸν βασιλέα στείασθαι προθυμηθείη А9 (85/81/59), нли ~ причстоупаушта = ἡ βασιλεῖ προσίοντα Д10 (237/226/172), царевн: да възвѣштають о ннхъ = μηνυέτωσαν τῷ βασιλεῖ περὶ αὐτῶν Е17 (286/272/207), **acc.** цара: срѣтъ събѣрае четоу на ~ ... ἦτοι φατριάζων κατὰ βασιλέως В7 (129/125/93), **pl. nom.** царіе: особъ же еанка ~ оуставнше = ἰδίᾳ δὲ ὅσα οἱ βασιλεῖς διορίσαντο ПСС (28/29/18), **loc.** царѣхъ: словоуштн же въ ~ ноустнннннъ = Ὁ δὲ περιώνυμος ἐν βασιλεῦσιν Ἰουστινιανὸς ПСС (28/29/18). • Од латинске царске титуле *caesar*, вероватно германским посредством; хронологија и путеви позајмице су спорни. У словенским устима реч се развијала путем хапологије и асимилације од \*cēsar’ь у cēsar’ь и најзад \*car’ь. Ужем стсл. корпусу својствен је лик цаѣ (ССС), млађим, редакцијским споменицима ликови цаѣ и царь (SJS, LPS). Skok 1: 258–259), стсл. цаѣ, уп. из истог латинског извора — који је пореклом когномен државника Гаја Јулија Цезара) — сргр. καῖσαρ, καισάριος > стсрп. кесарь (Skok 1: 258–259, ESJS 93). Код Срба је реч посведочена већ у Немањиној повељи Хиландару из 1198/9, писаној старосрпским језиком (MS 9<sup>o</sup>): богъ ... оутврдн гръке царьнн а оугре краьннн (облик инструментала је ту по мушкој *i*-промени као людьнн од людьѣ, уп. горе царіе).

[**ЦАР(Ъ)СКЪ, -ЫН**] adj. ‘βασιλικός, βασιλείος, царски’, **m. sg. nom.** царскы: праскавнѣарь бо ~ крѣстнѣ се = Βυκινάτωρ γὰρ βασιλικὸς βαπτισθεὶς Γ12 (183/175/133), **pl. gen.** царскыныхъ: отъ разанѣныхъ же ~ законъ еретикомъ не повелѣнѣно высть = Καὶ παρὰ διαφορῶν δέ γε βασιλικῶν νόμων αἰρετικοῖς οὐκ ἐπιτέτραπται Α2 (77/74/53), **loc.** царскыныхъ: въ домахъ ~ соуть = ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσὶ Ε9 (265/252/192), **f. sg. gen.** царскыне: аште кын отъ ~ , рече, властн обновленъ высть градъ = Εἶ τις ἐκ βασιλικῆς, φησὶν, ἐξουσίας κεκαίνισται πόλις Ε21 (289/275/209), **n. sg. nom.** царскоѣ: ~ соудннште посогжденію къ томоу не подлѣжнтъ = βασιλικὸν κριτήριον ἐκκλήτῳ οὐχ ὑπόκειται Д9 (229/218/166), **gen.** царскаго: аште же оубо отъ ~ повелѣнѣа ... епископъ соуднтъ = εἰ μέντοι γε ἐκ βασιλικῆς κελεύσεως ... ἐπίσκοπος κρίνει Д9 (228/218/166), **dat.** царскомоу: нн ~ нн ... дрѣжештоу него повелѣнѣю = μὴ βασιλικῷ ἢ ... εἴργοντος αὐτὸν ἐπιτάγματος Α9 (84/81/58), **acc.** царскоѣ: мннтъ се погоубывиша по дрѣвныныхъ ~ наѣртанѣ = δοκεῖ κибδηλεύειν κατὰ τοὺς παλαιοὺς τὸν βασιλικὸν χαρακτήρα Β5 (128/123/91), **pl. nom.** царска: нь н повелѣнѣа ~ н дѣанѣа ... всѣмъ сказаше = ἄλλα καὶ θεσπίσματα βασιλικά Β8 (136/131/98), **acc.** царскаа: таже нменова коднке, сѣрѣчь ~ расчнненѣа = ἄπερ ὠνόμασε κώδικας, ἦτοι βασιλικὰς διατάξεις ПСС (28/29/18), **царскаѣа:** дароуемъ бо отцоу ... н вѣа ~ одѣанѣа = δωρούμεθα δὲ τῷ πατρί ... καὶ πάντα τὰ βασιλικά ἐνδύματα Ε11 (274/261/199), **instr.** царскыми: зримъ бо епископѣ ... ~ повѣлѣнъми ... възводиме = ὀρῶμεν γὰρ τῶν ἐπισκοπῶν ... βασιλικοῖς ἐπιτάγμασιν ... ἀναγομένας Ε21 (289/275/209), аште не писменъми ~ призванъ боудетъ = Εἰ μὴ γράμμασι βασιλικοῖς μεταπεμφθείη Α9 (84/81/58). • Српсл. < стсл. (?) цаѣскъ (SJS), придев на \*-ьскъ од цаѣ (ESJS 93). Најранија српсл. потврда у РКС је од Првовенчаног. Стсл. је цаѣскаѣкъ (ССС. С правописне тачке гледишта, пада у очи да је од дванаест горенаведених потврда само у једној (Α9) пајерком обележен историјски слаби полуглас у суфиксу \*-ьскъ(jb).

[**ЦАРСТВОУЈЕ**] pt. praes. act. ‘βασιλεύων, који царује, царски, престони (о граду)’, **m. sg. gen.** царствоујштаго: н къкоупѣ ~ града епископъ ... быкаѣтъ = καὶ ἅμα τῆς τε βασιλευούσης ἐπίσκοπος ... ἐχρημάτιζε ПСС (17/17/11), **dat.** царствоујштоу: ~ въ старомоу бо рнмоу оноу = βασιλευούοντος, ἐν μὲν τῇ πρεσβυτέρῃ Ῥώμῃ, Ὀνωρίου ПСС (19/20/13), таѣт ~ = δηλαδὴ βασιλεύοντος ПСС (22/23/15). **loc.** царствоујштѣимъ: въ ~ градѣ ... показавше храмъ = τὴν μὲν βασιλίδα πόλιν ... ἐδείκνυε φροντιστήριον ПСС (17/17/11), **pl. gen.** царствоујштнхъ: въ вѣремена она ~ = τῶν κατ’ ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ βασιλέων ПСС (2/2/1). • Партицип презента активног царствоује од царствовати, преводи гр. βασιλεύων. Уп. у РКС српсл. царствовати, pt. praes. act. m. nom. царствоује Првовенчани (о Немањи), царствѣен (о Христу) 1261. (MS 48°).

[**ЦРЪКВИЦА**] f. ‘μονίδριον, εὐκτήριον, црквица’, **sg. acc.** црквицоу: нн причѣтннкъ быкаѣтъ, нн ~ приемиѣтъ = ἢ κληρικὸς γινόμενος, ἢ μονίδριον λαμβάνων Χ28 (538/510/390), **pl. nom.** црквице: быкаюштеѣ на сѣлѣхъ молнтвннице, рек’ше, ~ = γινόμενα ἐν τοῖς ἀγροῖς εὐκτήρια Ε12 (276/263/201). • Стерп. деминутив изведен суфиксом \*-ica од псл. \*сърку (ESJS 96, Skok 1: 275), в. цркви. Уп. стсл. црквица, буг. дијал. църквица, слн. cърквica, стчеш. cierkvice, поль. топоним *Cerkwica* < псл. \*сърквica поред \*сърквѣка > рус. цѣрковка, поль. *cerkiewka*, све у значењу ‘мала црква, капела’. Назив се односи искључиво на цркву као грађевину, а не на установу, није славенизам и нема грчки предлогак. У Ε12 дословни превод молнтвница за гр. εὐκτήριον појашњен је преводиочевом глосом као црквица. РКС даје потврде из Првовенчаног и Светоарханђелске хрисовуље, LPS изм. ост. из Иловичке Крмчије.

## ЦРЪКВА В. ЦРЪКВЫ

**ЦРЪКВЫ** f. ‘ἐκκλησία, црква’, **sg. nom.:** крѣпостми многыми ~ себе оутвѣрдиши = ὄχυρόμασι πλείοσι τῆς Ἐκκλησίας ἑαυτὴν ἀσφαλισαμένης ПСС (3/3/2), ~ даже до сего вѣремене ловнзаѣтъ же н почнѣѣтъ = ἢ Ἐκκλησία εἰς τόδε τοῦ χρόνου σέβει τε καὶ τιμᾷ ПСС (3/3/2), н таже правнла сѣ ~ приѣтъ = καὶ ὡς κανόνας ταῦτα ἢ Ἐκκλησία ἐδέξατο ПСС (8/8/6), **gen.** црквице: н снче отъ ~ отгнатн се = καὶ οὕτω τῆς Ἐκκλησίας ἐξελαθῆναι ПСС (9/9/6), сь прѣзвнтеръ сн нже въ александрӣн ~ = ὃς πρεσβύτερος ὡς τῆς κατ’ Ἀλεξάνδρειαν Ἐκκλησίας Α2 (62/60/42), **dat.** цркви: крѣпость въ коупѣ н полъзоу оубыт’ноу ~ приносѣштнхъ = τὸ ἀσφαλὲς ὁμοῦ καὶ ὠφέλιμον κοινῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ πορίζοντας ПСС (12/12/8), разнствовати о оєразѣ покаанѣа къ съборнѣн ~ тоῦ διαφέρεισθαι περὶ τοῦ τρόπου τῆς μετανοίας πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν Α2 (60/57/40), **цркви:** н тако къ ~ пристоупнвшѣ = καὶ οὕτω τοὺς Ἐκκλησίᾳ προσιόντας ПСС (49/47/32), **acc.** цркви: нже оубо вожию ~ оставлѣаѣ = Ὁ τὴν τοῦ Θεοῦ ... καταλιμπάνων Ἐκκλησίαν Α2 (72/69/49), **цркови:** отъ людӣн съборноу оставлѣше ~ = ἐκ τοῦ λαοῦ, τὴν καθολικὴν καταλειποῦτες Ἐκκλησίαν Α2 (60/57/40), **цркови:** тогда бо таже сего ересь привннде въ ~ = тнникаῦта γὰρ ἢ τούτου αἵρεσις εἰσεφθάρη τῇ Ἐκκλησίᾳ ПСС (8/8/5), **pl. loc.** црквиахъ: жнкоуштнми въ ~ = τῶν ἐνοικούντων τοῖς ναοῖς δαιμόνων θυσίαν ταῦτην

ἀποκαλοῦντες A2 (69/66/46). • Српсл. < стсл. црѣкы, црѣкѣ < псл. \**сѣрку, сѣркѣ* < (зап.) герм. \**kirik(k)ā* ‘црква’ < гр. Κυριακή (οἰκία) ‘Господњи (дом)’, уп. *базилика* од βασιλική (στόα) ‘царски (трем)’ Прасловенски германизам из хришћанске терминологије, крајњег грчког порекла (ЭССЯ 3: 198, ESJS 96, Skok 1:275, Лома 2013: 228). Номинатив црѣквы је компромис између стсл. црѣкы и основе косих падежа. LPS не бележи такав облик, РКС га има само из повеље краља Душана хиландарском пиргу (MS 91°). Српсл. је обично пом. sg. црѣкви, на пример у ИК (LPS), Милутиновој повељи Хиландару (MS 62°), код Теодосија (РКС). Акузатив црѣквоу ПСС (8/8/5) је од млађе *a*-основе стерп. црѣква, која је са своје стране настала преко *црѣве, црѣве*, где је за номинатив узет акузатив \**сѣркѣвъ* првобитне *ū*-основе \**сѣрку*. У Светостефанској хрисовуљи из 1316. у деловима писаним старосрпским народним језиком увек је црѣкѣвъ, а само на једном месту у законодавном делу долази српсл. номинатив црѣкы (Лома 2013 l.c.). Најранија потврда за црѣква у РКС је из дубровачког уговора са бугарским царем Јованом Асеном из 1253 (MS 41°, стр. 39).

**ЦРѢКОВНЬ, -ЫН** adj. ‘ἐκκλησιαστικός, τῆς Ἐκκλησίας, црквени’, **m. sg. nom.:** црѣковнын: свештеникомъ ... ~ οὐστὰβъ светы попоуѣстн = τοῖς ἱερεῦσι ... ὁ τῆς Ἐκκλησίας θεσμός B6 (128/123/92), црѣковнин: ~же обычан, съннскожденіе не вѣдѣ = ἡ δὲ τῆς Ἐκκλησίας συνήθεια, συγκαταβάσει οὐκ οἶδ’ Π1 (325/307/235), **pl. nom.** црѣковнин: гонителіе ~ быше истинноу = διώκται τῆς Ἐκκλησίας πεφύησιν ἀτεχνῶς A1 (57/55/38), gen. црѣковныхъ: отъводештѣихъ зѣло отъ ~ законъ = ἀπαδούσας κομιδῆ τῶν τῆς Ἐκκλησίας νόμων ПСС (15/15/10), асс. црѣковныіе: своіе пакы ~ вѣсприемати степени = τοὺς οἰκείους αὐθις ἐκκλησιαστικῶς ἀπολαμβάνειν βαθμούς A2 (71/68/48), **f. sg. nom.** црѣковнаѣ: аште же дарова се вещь ~ = εἰ δὲ δωρηθεῖη πρᾶγμα ἐκκλησιαστικὸν E16 (284/270/206), вѣмы же такоже ~ сказоуіеть сповѣсть = Ἰσμεν δὲ, ὡς ἡ ἐκκλησιαστικὴ δίεισιν ἱστορία E35 (313/298/227), асс. црѣковноуіо: въ овштоуіо ползоу ~ нздаше = εἰς κοινὸν ὄφελος τῆς Ἐκκλησίας ἐκδεδώκασιν ПСС (12/12/8), **pl. gen.** црѣковнѣихъ: нже вни ради нѣкынхъ ~ = τοὺς δι’ αἰτίας τινὰς ἐκκλησιαστικὰς A2 (60/57/40), **n. sg. nom.** црѣковное: рете бо ~ оукрашеніе = Φησὶ δὲ ὁ τῆς Ἐκκλησίας περίβολος Π7 (452/427/328), gen. црѣковнаго: отъ испльненіа ~ нзгнав’ше = τῶν οὐδῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐξοστρακίσαντες ПСС (50/48/32), dat. црѣковномоу: по вет’хомоу же ~ прѣданію = κατὰ δὲ τὴν ἀρχαίαν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν Γ1 (159/152/115), асс. црѣковноіе: оврѣстн нмаши ... н оутвержденіе = Εὐρεῖν ἔχεις, ... καὶ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἐρείσματος ПСС (12/13/8), loc. црѣковномъ: о ~ оустроіенн правнна нзрекоше = περὶ ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως κανόνες ἐξεφωνήθησαν ПСС (11/11/8), асс. црѣковнаѣ: н таже оуко ~ оукоуевахоу плодоносіа = καὶ τὰς μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν ὀκειοῦντο καρποφορίας ПСС (15/15/10). • Српсл. < стсл. црѣковнѣ поред црѣкѣвънѣ, придев на \**-ьнѣ* од црѣкы, в. црѣквы (ESJS 96). У ужем старословенском корпусу добро су посведочене обе варијанте придева (ССС), али се обично она са *-ов-* сматра секундарном, насталом озвучењем јаког полугласа *ъ* у *o* својственим источнојужнословенском и источнословенском ареалу. Међутим, придеви изведени од *ū*-основа имају првобитно *-ov-* као \**bukovъ* од \**buku, -kъve* или \**l’ubovънѣ* поред \**l’ubъvnънѣ* од \**l’uby, -bъve* (ЭССЯ 15: 180–181; Лома 2002). РКС сведочи о широкој употреби обеју варијаната црѣковнѣ и црѣкѣвънѣ како у српскословенским, тако и у старосрпски писаним текстовима, при чему се не да сагледати никакав разлог из којег би једни извори чували полуглас док би у другима он био замењен са *o* под македонско-бугарским или руским утицајем и то само у тој речи. Треба допустити упоредо постојање деривационих варијаната на \**-ънѣ* и \**-овнѣ* у старословенском, а вероватно и прасловенском језику, као код придева од \**l’uby* у старосрпском, јер нема бољег објашњења зашто би исти владар, краљ Урош, своја два писма насловио љубовноуѣ дубровачком кнезу (MS 42°, 49°), а треће свом љубноуѣ жупану Твртку (MS 55°); сва три су иначе писана чистим старосрпским народним језиком. У стандардном језику превладала је варијанта са озвученим полугласом *љубавни*, али су облици са *љуб-ов-* добро посведочени у народним говорима, док је придев од *црква* данас *црквени*, настао преобличењем облика *сѣркѣвънѣ(ъ)*, који би фонетским путем дао \**црѣквини*; У старосрпском језику постојале су такође именице *љубов, -ови* и *црков, -ови*, које се с обзиром на број и карактер потврда не могу сматрати славенизмима, а на које се придеви *љубовни, црковни* директно наслањају. Преводиоци Синтагме одлучили су се за варијанту *црковни*, као и састављачи Душанова законика, писаном, за разлику од превода Синтагме, на народном језику. По разночтенијима која даје Новаковић 1898, у ДЗ је основни апелатив долазио у варијантама *a*-основе црѣква (§§ 139, 140, 176) и *i*-основе црѣковѣ (§§ 7, 47, 59).

[ЦРѢКВОУЈШТОМОУ] pt. praes. act. ‘ἐκκλησιάζων, који сазива скупове’, pt. praes. act. **m. sg. dat.** црѣквоујштомоу: нже о мѣн’шемъ полагауштомоу црѣкѣвъ оубѣ ~ = τῷ περὶ ἐλαχίστου τιθεμένῳ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἰδίᾳ ἐκκλησιάζοντι C12 (480/453/348).. • Вероватно је сам преводилац сковао глагол \**црѣквовати* као дослован превод за гр. ἐκκλησιάζειν ‘сазивати сабор’, деноминал од гр. ἐκκλησία које иначе изворно значи ‘скупштина’, а од Новог завета попримило је значење ‘скуп верника, црква’, премда у словенском основна реч \**сѣрку, -ъve*, и сама крајњег грчког порекла, има сасвим друкчију семантичку мотивацију, в. црѣквы.

[**ЦРЪКВОКРАСИТЕЉ**] **m.** ‘νεωκόρος, слуга у храму, чувар храма’, **sg.** **acc.** црѣквокраситѣла: прѣдложитъ стронтеѣла нѣл дикѣа нѣл ~ = προβάλλοιτο οἰκονόμον, ἢ ἔκδικον ἢ νεωκόρον X28 (538/509/389). • Српсл. сложеница од црѣкы (в. црѣквы) и радне именице на \*-tel’b) од глагола псл. \*krasiti ‘украшавати’ (ЭССЯ 12: 99–100). Полупреведеница (Lehnübertragung) према гр. νεωκόρος од ναός ‘храм’ и корέω ‘чистити, украшавати’. Одступање од грчког предлошка је у првом делу сложенице. У једном запису из 1456. за νεωκόρος је забележен дословнији превод храмoкраситѣл, а грчка реч је и позајмљена као неокорѣ (Zett 1970: 128).

## Ч

**чарованіѣ** **n.** ‘фармакеіа, тровање, чини, чаролија, чарање; γοητεία ‘чаробњаство, бајање’, **sg.** **nom.:** нѣ тако ~ нѣл обаваніѣ нѣкоје сѣе принѣше = ἀλλ’ὡς фармакеία ἢ ἐπαιδιὰ τινὶ τοῦτω ἐχρήσαντο B2 (125/120/89), **pl.** **nom.** чарованіа: тѣмъ же н именоваше ~ ταῦτη τοὶ καὶ γοητεῖαι παρωνομάσθησαν M1 (380/360/277). • Српсл. < стсл. (?) чарованіѣ (SJS, CCC нема, в. ниже), глаголска именица изведена суфиксом \*-bje од глагола \*čarovati (ESJS 98). Прва, још старословенска потврда била би у „Сказанију о писменех“ црнорисца Храбра, чији се настанак ставља у IX–X век, али је најранији сачуван препис средњебугарски из 1348. Поред ње, LPS наводи руско-црквенословенске и српскословенске потврде, међу њима и из превода Синтагме у Ходошком зборнику („misc.-šaf.“). У RJA чаровање само из Стулићевог речника. За глагол чаровати LPS даје рану потврду из рус.-цсл. Свјатослављевог зборника (1073), остале су из српскословенских рукописа XVI века (Ст. завет, Законoправило).

[**чаровникъ**] **m.** ‘фармакеіа, тровање, чини, чаролија, чарање’ **pl.** **loc.** чаровникѣхъ: о магѣнникѣхъ, оучитѣлныхъ, вражалцѣхъ, кште же звѣздословцѣхъ, обавникѣхъ, кобникѣхъ, ~ н влѣхвахъ *Περὶ μάγων, μαθηματικῶν, καὶ μάντεων, ἔτι δὲ ἀστρολόγων, ἐπαιδιῶν, ἀλλὰ δὴ καὶ γοητειῶν, фармакеиῶν, καὶ περιάλτων.* ПСС (42/39/26). • Српскословенско поименичење суфиксом \*-ikъ придева цсл. чаровнѣхъ (LPS, са једном рус.-цсл. потврдом из XVII в.), или, пре, изведеница сложеним суфиксом \*-bnikъ од глагола псл. \*čarovati, деноминала од \*čarъ (ЭССЯ 4:25, уп. чародѣн). У грчком оригиналу до ἀλλὰ δὴ καὶ именују се вршиоци радње, а надаље, у множини, две радње: γοητεία, фармакеіа и на крају „привесци“, тј. привезивање амаѣлија (уп. привезатѣл), тако да српсл. *nomen agentis* чаровникъ преводи грчко *nomen instrumenti*. Миклошич у LPS s.v. чаровникъ ‘incantator’ даје две потврде из Номоканона (рус.-цсл. Новгородска крмчија из 1282, која укључује и тумачења преузета из светосавског Законoправила; српсл. крмчија из XVI в.), српсл. Триода из истога столећа и из списка о Христову животу на дубровачком наречју штампаног латиницом у Венецији 1764. RJA има чаровник с најранијом потврдом у Вранчићевом речнику из 1595.

[**чародѣн**] **m.** ‘γόης, чаробњак; γοητεία ‘чарање’, **pl.** **nom.** чародѣниѣ: ~ же, нже давндскыѣ псалмѣи поюште = Γόητες δὲ οἱ Δαυϊτικοὺς διήθεν ψαλμοὺς ἄδοντες M1 (377/357/274), **dat.** чародѣемъ: нже къ ~ ходѣштен нѣл влѣхвомъ = Οἱ πρὸς γόητας ἀπόντες ἢ μάντεῖς M1 (380/360/277), **loc.** чародѣехъ: о ... ~ *Περὶ ... γοητειῶν* M1 (376/356/274). • Српсл. < стсл. чародѣн (CCC, SJS) < псл. \*čarodějb, од \*čarъ **m.** ‘чарање’ и \*dě(ja)ti ‘чинити’ (Pohl 1977: 41, ЭССЯ 4:24, ESJS 98). Општесловенска сложеница без директног страног предлошка, није настала као калк (Zett 1970: 168). Даничић у РКС има познију потврду из летописа, Миклошич у LPS ранију из Иловичке крмчије. RJA поред једине Даничићеве потврде има реч још само из Стулићевог речника, с назнаком да је ту из руског.

[**чародѣнство**] **n.** ‘γοητεία чарање’, **sg.** **acc.** чародѣнство: оухитривын ~ = Ὁ ἐπιτηδευσάμενος γοητεῖαν M1 (381/361/278), **pl.** **nom.** чародѣнства: ~ бо бѣсовъ нмогъть нареченіа злотвор’ныхъ на гробовѣхъ = αἱ μὲν γὰρ γοητεῖαι, δαιμόνων ἔχουσιν ἐπικλήσεις κακοποιῶν, περὶ τοὺς τάφους ἐπαδομένας M1 (380/359/276). • Српсл. < цсл. апстрактум на \*-bstvo од чародѣн (ЭССЯ 4: 24, Zett 1970: 168). Уп. дублетно образовање чародѣниѣ. Миклошич у LPS s.v. чародѣнство даје две староруске потврде, једну из зборника „Златая цепь“ у рукопису из XIV в., где се осуђују народна паганска веровања (Буслаев 504), другу из летописа.

[**чародѣниѣ**] **n.** ‘γοητεία чарање’, **sg.** **acc.** чародѣниѣ: нѣл отров’ство исповѣдаюштаго = τὸν γοητεῖαν ἢ фармакеῖαν ἐξαγορεύοντα M1 (380/359/276), **pl.** **acc.** чародѣниа: ндолосложитѣлѣе глаголетъ ... нже по крѣштеніи ~ проходѣштинѣхъ и обаваніа = εἰδωλολάτρας λέγων ... τοὺς μετὰ τὸ βάλτιγμα γοητείας μετιόντας καὶ μαντεῖας M1 (379/359/276). • Српсл. < стсл. чародѣниѣ (CCC, SJS), глаголска именица од чародѣяти (LPS без извора), деноминала од чародѣн (ESJS 98). Уп. чародѣнство.

[**чедо**] **n.** ‘τέκνον, παῖς, дете, чедо’, **sg.** **dat.** чедоу: братоу нѣ боудоуштоу нѣл братню ~ = Ἀδελφοῦ μὴ ὑπόντος ἢ ἀδελφόπαιδος K8 (343/325/250), **pl.** **nom.** чѣда: нѣ длѣжно ѣсть ~ родитѣлѣмъ сѣбрнати = Οὐκ ὀφείλει τὰ



τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν A18 (113/110/80), чѣда ~ прѣдпочинають се = οἱ τεκνάδελφοι προτιμῶνται K12 (343/325/249), gen. чѣдъ: свонхъ ~ съпрѣбыванїа разлогъити се = τῆς τῶν οἰκείων τέκνων συνδιαγωγῆς χωρισθῆναι Π20 (467/442/338), по числу свонхъ ѣмоу ~ = κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκείων παίδων Φ 8 (523/494/379), dat. чѣдомъ: отрнцаѣмъ ... тѣхъ родителѣмъ н ~ = Ἀπαγορευόμεν ... τοῖς αὐτῶν γονεῦσί τε καὶ παισίν E8 (263/250/191), асс. чѣда: н проведѣ своа ~ въ огни = καὶ διήγαγε τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν πυρὶ E3 (257/244/187), аште кто ~ нмать вѣрна = Εἴ τις τέκνα ἔχει πιστὰ Θ1 (322/304/233), instr. чѣды: съ женами н ~ жнвогштен = Οἱ μέντοι γυναιξὶ καὶ τέκνοις συζῶντες M12 (407/387/297), чѣдн: сънаслѣдоуєтъ ... съ свонми ~ = συγκληρονομεῖ τοῖς ἰδίοις τέκνοις K12 (343/325/249), Јос. чѣдѣхъ: не бо могуєтъ се отци о ~ = οὐ γὰρ κολάζονται πατέρες ὑπὲρ τέκνων Д10 (239/227/173). • Стерп., српсл. < псл. \*čedo, уп. стсл. чѣдо (ССС, SJS) итд. Крајња етимологија псл. речи је спорна: једни у њој виде рани германизам, уп. ствнем. *kind*, нем. *Kind*, други домаћу изведеницу суфиксом \*-do од глагола \*četi (ЭССЯ 4:102–104, ESJS 105, Skok 1: 302). РКС има готово искључиво српскословенске потврде: из Св. Саве, Теодосија и из MS, где се реч употребљава у деловима повеља писаним вишим стилем: аренгама (83° bis, 453°, 461°) или санкцијама (18°, 73°, 244°, 296°). Изузетак је Душанов законик, писан народним језиком, где је у § 96 употребљена једнина чѣдо, док је у § 41 множина дѣ(т)ѣца. Карактеристично је да се у истој повељи за исто значење ‘деца’ у њеном српскословенском сегменту може употребити чѣда а у старосрпском, законодавном делу колектив дѣтъ, тако у Жичкој повељи (MS 18°): да боудѣтъ ... причестъннкъ рекшидъ кръвъ его на насъ н на чѣдѣхъ нашихъ (стр. 16, санкција) и грѣдъ князь н зѣ дѣтню (стр. 12, списак црквених влаха). Реч се ипак не може убројати у (старо)српске славенизме, јер је својствена језику наше усмене поезије; Вук ју је уврстио у свој речник с три примера употребе, сва три из народних песама. Уп. RJA s.v., где Даничић напомиње да је то данас песничка реч, коју је из говора потиснула *д(и)јеме*. Могуће је да је термин \*čedo био стилски маркиран још у претписмено доба развоја словенских језика. Двочланом синтагмом братниє чѣдо преведене су грчке сложенице ἀδελφόταις (K8) и τεκνάδελφος (K12), уп. братънни, братоучѣда, братоучѣдъ.

[ЧЕДОЛЮБНИЦА] f. ‘φιλότεκνος, жена која воли своју децу’, pl. dat. чѣдолюбницамъ: заповѣдаєтъ могуљюбницамъ быти, ~ = παρεγγυᾶ φίλάνδρους εἶναι, φιλότεκνος M15 (409/389/298). • Српсл. < стсл. (?) чѣдолюбница (SJS, СССР нема), сложеница од чѣдо (в. чѣдо) и радне именице на \*-ica од љубити, полукалк према гр. φιλότεκνος. У словенском је дошло до инверзије саставних делова сложенице са глаголском основом у другом делу (Zett 1970: 168). Све потврде у SJS су из апостола: Слѣпчанског (србуг., XII в.), Шишатовачког (српсл., 1324) и Московског (рус.-цсл., XV в.), у питању је исто место из посланице апостола Павла Титу 2.4, које се и у Синтагми наводи. Вероватно је реч фигурирала већ у старословенском, ћирилометодијевском преводу Дела апостолских, с обзиром на стсл. придеве чѣдољубъ и чѣдољубиѣ ‘φιλότεκνος’, посведочене у Супрасаљском кодексу (ССС). Осим оне у Шишатовачком апостола, LPS s.v. чѣдолюбница има само још једну српсл. потврду из Михановићевог хомилијара; обе су раније од ове у преводу Синтагме.

[ЧЕДОПНТАНИЋЕ] n. ‘τεκνοτροφία, васпитање деце’, sg. gen. чѣдопнтаниѣ: ~ же радн = τεκνοτροφίας те ѣвека Π20 (467/441/338). • Српскословенска сложеница од чѣдо и глаголске именице пнтаниє, калк према гр. τεκνοτροφία. Миклошич у LPS има из „misc.-šaf.“ одредницу чѣдопнтѣннѣ, одакле произлази српсл. \*чѣдопнтѣннѣ као varia lectio из превода Синтагме у Ходошском зборнику. Уп. стсл. пнтѣннѣ (ССС, с потврдом из Синајског евхологија; SJS додаје и потврду из Слѣпчанског апостола).

[ЧЕТВОРОБРАЋИЈЕ] n. ‘тетраγαμία, четврти брак’, sg. асс. четворобраѣје: не тѣтѣю ~ нь н трѣсбраѣје неподобно быти ... съпротивляє се = οὐχ ὁπως τὴν τετραγαμίαν, ἀλλὰ καὶ τριγαμίαν ἀθέμιτον εἶναι ... διατεινόμενος Γ4 (166/159/121). • Српскословенска сложеница од збирног броја четворо / четверо и глаголске именице на \*-ije од браити са, калк према гр. τετραγαμία (Zett 1970: 170). Другачије, вероватно боље читање од оног код Новаковића даје LPS по Шафариковим исписима из превода Синтагме у Ходошском зборнику: четверобрачнѣ.

ЧЕТВОРОВАСТНИКЕ n. ‘тетрарχία, четворовлашће, тетрархија’, sg. instr. четворовастиѣмъ: нрд ~ дме се... Ἦρώδης ... τῆ τετρарχία φυσόμενος T5 (499/471/361). • Српскословенска сложеница од збирног броја четворо и глаголске именице на \*-ije од власти, владж, калк према гр. тетрарχία (Zett 1970: 171). В. четврѣтвластни сынъ.

ЧЕТВРѢТВОВЛАСТНИ СЫНЪ m. ‘тетрάρχης υἱός, тетрарх’, sg. nom. сего же ~ сынъ еда что непштоуєтъ творити = ὁ δὲ τούτου τετράρχης υἱός εἰκός τι νομίζει ποιεῖν T5 (499/471/361). • Српсл. < стсл. (?) четврѣтвластнѣ. Као атрибут уз сынъ калкира гр. тетрάρχης υἱός. Реч је о Ироду Великом (владару који је наредио покољ младенца), он је своју државу завештањем поделио на четири дела између своје сестре и три своја сина, „четвртовласни“ је онај који влада четвртим делом, четвртином, стсл. стрити четврѣтѣж часть ‘управљати четвртим делом, четвртином (неке области)’ (SJS), у првом делу је редни број \*četvrtъ(jь) ‘четврти’. Конкретно овде под четвртовластним сином мисли се на једног од тетрарха, Ирода Антипу, који је дао погубити Св. Јована

Крститеља. У стсл. је он означен као четвртовластњикъ (ССС, SJS), што би било поименичење од четвртовластњъ (сынъ). Но придев је слабо и позно посведочен (по LPS, који нема ову потврду, само у српсл. Михановићевом Прологу), и не може се искључити да је секундарна творевина, обратно образовање од стсл. четвртовластњикъ, које би у том случају било изведеница сложеним суфиксом \*-*bnikъ*. У савременом језику обично не преводимо: *тетрархија*, *тетрарх*. Zett 1970 на стр. 83 и 171 погрешно пише *četvorovlastънь*, уз реферисање на 499. страницу Новаковићевог издања, где се реч чита онако како је дата у наслову наше одреднице. Уп. четворовластниѣ.

[**ЧИНОНАЧЕЛНИКЪ**] **м.** ‘ταξίαρχος, предводник’, **pl.** асс. чиноначелники: ~ свештен'наго сего плька прѣдложив'шии тараѣа кон'стан'тнина града ... = ταξίαρχος τῆς ἱερᾶς αὐτῆς φάλαγγος προβαλλομένη Ταρασίον Κωνσταντινουπόλεως ... ПСС (24/24/15). • Српскословенска сложеница од чинъ и начелникъ, калк према гр. ταξίαρχος (Zett 1970: 172). У RJA и PKC само о арханђелима.

**ЧИНЪ** **м.** ‘τάξις, τάγμα; чин, достојанство, статус’, **sg. nom.:** црѣквнын ~ да послѣдоѣиѣтъ = ἐκκλησιαστικὴ τάξις ἀκολουθεῖτω E21 (289/275/209), **sg. gen.** чинна: мѣста ѿгоже полоу'чнше ~ не нзганѣють = τοῦ τόπου δὲ ἧς μετέλαχον τάξεως οὐκ ἐκβάλλονται A1 (58/55/38), абѣ свештен'наго да отпадетъ ~ = ἐνθῆως τῆς ἱερᾶς ἐκπιπέτω τάξεως Γ4 (163/156/118), **dat.** чиноу: нь оуко нже ~ вдовницъ съприт'тен'ноюю женоу = ἀλλὰ γε τὴν τῷ τάγματι τῶν χηρῶν καταλεγείσαν γυναῖκα Γ4 (178/170/118), асс. чинъ: дроугъ къ дроугоу нмогъ ~ = τὴν αὐτὴν πρὸς ἀλλήλους ἀποσώζουσι τάξιν B8 (130/126/93), понѣже матерн нмогъ ~ = ἐλειδῆ μητέρων τάξιν ἔχουσιν B8 (142/137/101), братѣа прѣвѣи нмогъ ~ = ἀδελφοὶ πρώτην ἔχουσι τάξιν K12 (343/324/249), **loc.** чиноу: въ ~ вѣ дѣакон'скоу = τοῦ τάγματος ἡγεῖτο τῶν διακόνων ПСС (11/11/7), н о всѣхъ нже въ ~ н свонхъ ѿго = καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἐν τῇ τάξει Γ15 (194/185/140), **pl. loc.** чинновѣхъ: о дроугыхъ свештен'ныхъ ~ бывати подобѣтъ = ἐπὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν ταγμάτων γίνεσθαι Д5 (221/211/160). • Српсл. < посл. \**čинъ*, *činu* (ЭССЯ 4:113–115), уп. стсл. чинъ (ESJS 107, Skok 1: 325). Пие. \**k<sup>u</sup>ei-nu-* (првобитна *u*-основа, уп. горе **loc. sg.** чиноу, **pl.** чинновѣхъ, савремени русизам *чинов-ник*), од корена који је у стинд. *cinoti*, гр. ποιέω. Глагол \**činiti*, такође прасловенски, деноминал је од \**čинъ*, као *удомити* од \**domъ*, *domi*. LPS даје потврду из Иловичке крмчије и мноштво других српскословенских и рускословенских потврда. У потврдама из PKC то је пре свега термин црквеног устројства (а такође и теолошки: аггелскнѣ чинн 1348, Душанова повеља Св. Николи Врањинском, MS 116°), тј. исказује свештену хијерархију (чиннскын чинъ Св. Сава, AX 68, нночьскын н свештен'чьскын, поустыньскын Теодосије, црѣковнын ДХ, въ слонъбѣнн чинъ летопис, где је реч о томе како је Св. Сава уредио српску цркву): За потврде дохотке ... ѡбѣтѣмо дати кралевѣствѣ мѣ по чинъ н ѡбнчѣю 1410, MS 256°, Дубровчани краљу Остоји; таи постава по чинъ не посталена ни еѣ право кѣпнѣа ки ю к ставнѣа 1423, Пуцић II 297°, Сандаљ Хранић Дубровчанима може се узети да су из старосрпског народног језика, где би реч *чин* значила ‘ред по ком што бива, као правило, уредба којом је уређено како што треба да буде’ (тако Даничић у RJA 2: 26). Мање је вероватно да је прилошки израз (*не*) *по чину* преузет из црквенословенског, премда долази већ у старословенским а онда и у српскословенским споменицима, пре ће бити да је на обе стране наслеђен из прасловенског. Савремени термин *чин* ‘положај у војној, административној итд. хијерархији’ је русизам.

[**ЧРѢПОБАГАЛНИКЪ**] **м.** ‘ἐγγαστρίμθος, трбухозборац, онај који прориче из утробе, врач’, **pl. nom.** чрѣпобагал'нннн: ~ же н разоум'нннн глаголютъ се = ἐγγαστρίμθοι δὲ καὶ γνώσται λέγονται E3 (257/144/187), **gen.** чрѣпобагал'ннкъ: нѣсть оуко еваггелскоѣ слово, ѡкоже ... глаголы ~ = Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, ὡς τὰ ... ῥήματα τῶν ἐγγαστρίμθων X28 (542/513/392), асс. чрѣпобагал'ннкы: н сътвори ~ н разоум'ннкы оумножи = καὶ ἐποίησεν ἐγγαστρίμθους, καὶ γνώστας ἐπλήθυνε E3 (257/144/187)..• Српскословенска сложеница, од чрѣпъ и багал'ннкъ ‘гатар’ полукалк према гр. ἐγγαστρίμθος. LPS има чрѣповасъннкъ ‘qui e ventre vaticinatur, ἐγγαστρίμαντις’, без извора, Срезњевски чрѣвовѣльшьвнннца ‘чаробница’ од за гр. ἡ ἐγγαστρίμθος, чрѣво је превод за γαστήρ, чрѣпъ не значи ‘трбух’, већ ‘уломак глинене посуде, ѡстраков, наше *чр(u)jen*, рус. *черепа* ‘лобања’, *черепаха* ‘корњача’. Да је реч посведочена само на једном месту, могли бисмо је узети за преписивачку погрешку место \*чрѣповбагал'ннкъ, али у истом одељку долази и придев чрѣповбагал'ннъ, а уз то у PKC има чрѣповавннчъскын ‘magicus’ из летописног Слова кнезу Лазару, који Цет просуђује као нејасан. (Zett 1970: 174).

[**ЧРѢПОБАГАЛНЪ**] **adj. m.** ‘ἐγγαστρίμθος’, **pl. nom.** чрѣповбагал'ннн: ѡко ~ рече, на среврѣ вѣхъвогуютъ = ὅτι αἱ ἐγγαστρίμθοι, φησὶν, ἐπ' ἀργυρίῳ μαντεύονται X28 (542/513/392). • Српскословенски сложени придев од чрѣпъ и придева \**bajadъль*, полукалк према гр. ἐγγαστρίμθος (Zett 1970: 174). В. чрѣповбагал'ннкъ.

**ЧЪТЬЦЪ** **м.** ‘ἀναγνώστης, чтец’, **sg. nom.:** аште ~ ... съ своєю оброч'чннннннн ... съвѣкоупнтѣ се = Εἰ ἀναγνώστης ... τῇ αὐτοῦ μεμνηστευμένη πρὸ τοῦ γάμου μιχθεῖη Γ15 (187/179/136), **gen.** чът'ца: н кеже ~ слоуженѣа

отпадиетъ = καὶ τῆς τοῦ ἀναγνώστου ὑπηρεσίας ἐκπίπτει Γ15 (188/179/136), dat. чѣтѣоу: не быти никомоу же ~ = μὴ γίνεσθαι τινα ἀναγνώστην Α6 (83/80/58), ass. чѣтѣа: любо въ ~ познаменанъ ны или пѣвѣа или двѣрѣнка = εἶτε ἐν ἀναγνώστου σφραγίδι ἢ ψάλτου, ἢ θυρωροῦ Д9 (246/234/179), pl. nom. чѣтѣи: пѣвѣи и ~ могоуѣ = οἱ ψάλται καὶ οἱ ἀναγνώσται δύνανται Г2 (160/153/115), такоже оубо ~ и пѣвѣи назнаменуоуѣтѣ се = ὡσπερ ἄρα οἱ ἀναγνώσται καὶ ψάλται σφραγίζονται X28 (538/510/389), gen. чѣтѣи: отъ ~ иже въ второѣ оженнѣше се = τῶν ἀναγνωστῶν οἱ διγαμήσαντες Г4 (162/155/117), dat. чѣтѣи: ны ни же чѣтѣи ~ или пѣвѣи ~ си възлагати = Ἀλλὰ μηδὲ ἀναγνώστας ἢ ψάλτας τοῦτο περικεῖσθαι Ε9 (265/252/193), ass. чѣтѣи: ~ въ свонѣхъ монастырѣхъ хиротонисати = ἀναγνώστας ἐν τοῖς οἰκείοις μοναστηρίοις χειρτονεῖαν Α6 (83/80/57), Ioc.чѣтѣи: о ~ = Περὶ ἀναγνωστῶν Α6 (83/80/57). Српсл. < стсл. чѣтѣи ‘онај који чита богослужбене књиге у цркви’ (ССС, SJS), радна именица изведена суфиксом \*-ьсь од чстн. чѣтѣ ‘читати’, калк према гр. ἀναγνώστης (ESJS 108). РКС даје једну потврду из Теодосија, а LPS ранију из Иловичке крмчије (LPS). Уп. грецизам стсл. анагноуѣ (SJS, СССР има само изведеницу анагноуѣство, Цейтлин 1977: 114), српсл. анагноуѣ (Vasmer 1944: 43): анагноуѣ voc. pl. ЗН 1: 34° из (око) 1300, анагноуѣ ass. pl. у преводу апокрифних Дела апостола Томе, који издавач Јагић ставља не пре друге половине XIV века (*Starine* 5: 104, уп. 96).

## V

Ѹпархъ m. ‘ὑπαρχος, ипарх’, sg. nom. епархъ же глаголюѣтѣ се, иже епархѣиачи начелствоуѣштен, ~ же, иже константинна града = Ὑπαρχοὶ δὲ λέγονται οὐ τῶν ἐπαρχιῶν ἐξάρχοντες: ἐπαρχος δὲ, ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως [sic!] Α15 (109/105/77). • Српсл. грецизам од гр. ὑπαρχος, звања префекта Источног Римског царства, првог после самодршца-аутократора (Vasmer 1944: 67 s.v. *iparhъ, iparhъ* ‘praefectus’). У грчком издању текст је изгледа искварен, очекивало би се \*Ἐπαρχοὶ уместо Ὑπαρχοὶ и \*ὑπαρχος уместо ἐπαρχος. Латински превод у Migne PG 144: 1090 гласи: *Prætores autem dicuntur, qui provinciis præsent; præfectus vero, qui Constantinopoli*. Даничић има једну потврду из Теодосија, коју је онда RJA преузео из РКС. Уп. епархъ, ипархъ.

## Ш

Шоура m. sg. nom.: положеніемъ же , ... ~ = θέσει δὲ ... γυναικάδελφος Β8 (131/126/94), нь и зетъ и ~ ... поѣти не възбраняюѣтѣ се = ἀλλὰ καὶ γαμβρός καὶ γυναικάδελφος ... λαβεῖν οὐ κωλύονται Β8 (141/136/101), gen. шоура: ннѣ пасторѣкѣи ~ своѣго поѣтѣ = ἄλλος τὴν προγόνην τοῦ γυναικάδελφου αὐτοῦ ἔλαβεν Β8 (140/134/100), тако ~ моѣго жена = Οἶον, ὅτι τοῦ γυναικάδελφου μου ἡ γυνή Β8 (140/135/100), dat. шоури: двѣю братоу ~ и съвѣсти съчетати се подобно естъ = Δυὸ δὲ ἀδελφῶν γυναικάδελφον καὶ γυναικάδελφην συνάλπτεσθαι θεμιτόν Β8 (141/136/101), погыштаюѣтѣ поѣти зетоу и ~ двѣ сестрѣ = ἐφίησι λαβεῖν γαμβρόν καὶ γυναικάδελφον δύο ἀδελφᾶς Β8 (141/136/101), еште же и ~ юже за братоу съноу своѣго зета = Ἐτι δὲ καὶ τὸν γυναικάδελφον τὴν ἐπ’ ἀδελφῶ νόμφην τοῦ ἰδίου γαμβροῦ Β8 (141/136/101). • Стрп. изворно \*шоура, на тај лик указују падешки облици меке промене, gen. sg. шоура < \*šur’e, dat. sg. шоури < \*šur’i, како је то увидео већ Миклошич, коме су пред очима били Шафарикови исписи из превода Синтагме у Ходошском зборнику (што се потврђује наведеним бројевима страница рукописа: LPS 1138 s.vv. шоура / -ра, шоура). Горенаведено место двѣю братоу шоури итд., у преводу Т. Суботин „Шурак једног брата и свастика другог брата могу да се венчају“ у Шафариковом испису из Ходошког зборника који наводи Миклошич у LPS гласи двѣю братоу шоури и съвѣсти съчетати се неподобно естъ, дакле не само да се облик датива разликује него је и смисао супротан. Што се тиче завршетка -не, он се не уклапа ни у једну промену и очито је у питању сливено писање датива *шури* с предикатом *je(ce)*, поправљен текст би гласио \*двѣю братоу шоури и съвѣсти съчетати се неподобно, тако да би ова потврда спадала под одредницу шоура < \*шоура, а не под шоура, где је сврстана, и потврђивала да је датив *шури* на том месту стајао већ у протографу. За депалатализацију уп. стсл. > стрп. боура (ИК < LPS), instr. боурию 1302/3 (MS 62°, Милутин Хиландару) > боура, ass. боуру (Јефимија), и данас *бура* (с тим што облици генитива и датива једине *буре, бури, шуре, шури* одговарају првобитној палаталној промени, али се ту ради о новоштокавском морфолошком уопштењу, које се не тиче првобитне меке или тврде промене конкретне речи). Најраније стрп. потврде су у повељама краља Милутина: шоура ЗСПП 82°, 31, instr. шоури 125°, 61ab bis, шоура 104°, 78, шоура 93°, 36, шѣра 91°, 22. С обзиром на историјске потврде и акценат, облик *шура* (Вук) < *шурја* није хипокористик од *шурак*, како га тумачи Skok 3: 424, пре се може схватити. као надоградња пл. *i*-основе, в. шоура. У вуковском језику *шура* и *шур* били су синоними, с тим што се ова друга варијанта доживљавала као



## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 1977:** Драгомир Антонић, Прилог проучавању побратимства, *Гласник Етнографског института САНУ*, XXVI, Београд: Етнографски институт САНУ, 43–57.
- Бек 1998:** Ханс Георг Бек, *Византијски миленијум*, Београд.
- Белић 1931:** Александар Белић: *Српски језик (образовање речи – сложенице и суфикси)*, Београд: Литографија Коста М. Бојковић.
- Бенвенист 1974:** Эмил Бенвенист, *Синтаксические основа именового сложения* In: *Общая лингвистика*. – Москва: Прогресс, 241–259.
- Бенвенист 2002:** Эмил Бенвенист, *Речник индоевропских установа*, (Привреда, сродство, друштво, власт, право, религија), Превод са француског, Александар Лома, Нови Сад.
- Бирнбаум 1968:** Генрих Бирнбаум, Общеславянское наследие и иноязычные образцы в структурных разновидностях старославянского языка, у: Н. Куќера (ed.), *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*, vol. I: *Linguistic Contributions*, the Hague: Mouton, 1–35.
- Бјелетић 1994:** Марта Бјелетић, *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику*, *Јужнословенски филолог* 50, 199–207.
- Бјелетић 1999:** Марта Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских култура, Делови тела*, Београд 4, 48–67.
- Бјелетић 1996:** Марта Бјелетић, Од девет брата крв\* (фитоними и термини сродства), *Кодови словенских култура, Биљке*, Београд 1, 89–101.
- Богдановић 1981:** Димитрије Богдановић, *Текстолошко изучавање правних споменика средњовековне Србије*, Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности, САНУ, Научни скупови, књ.Х, Одељење језика и књижевности, књ.2. Београд .60.
- Вучковић 2010:** Сњежана Вучковић: *Сложенице у два српска јеванђеља из XIII века – Рашко-хиландарском и Мокропольском*, Српски језик, XVI, 143–159.
- Гамкрелидзе/Иванов 1984:** Т. В. Гамкрелидзе / В. В. Иванов, *Индоевропейский язык индоевропейци. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, Тбилиси (енглески превод *Indo-European and Indo-Europeans I-II*, Berlin / New York).
- ГДСС = *Гласник Друштва србске словесности*.
- Грицкат 1975:** Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд.
- Грицкат 1975:** Ирена Грицкат, *Поглавља из историје књижевног и писарског рада*, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 117–155.
- Грковић-Мејџор 2007:** Ј. Грковић-Мејџор, Старословенска синтакса, у: ead., *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци, Нови Сад 134–153.
- Грковић-Мејџор 2011:** Ј. Грковић-Мејџор, О формирању српске редакције старословенског језика, у: *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија. Зборник радова*, Беране, Београд, 43–51.
- ДЗ = *Законик Стефана Душана цара српског*, 1349. и 1354, на ново издао и објаснио Стојан Новаковић, у Београду 1898.

- Драгићевић 2011:** Рајна Драгићевић, Зборник у част Гордани Вуковић, Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима, *Лексикологија, ономастика, синтакса*, Филозофски факултет у Новом Саду 47–57.
- Дубровина 2009:** С. Ю. Дубровина, Категорија родства в етнолингвистической перспективе, Родство по духу: *культурно-языковая перспектива* Москва 92–102.
- Ђорђевић 1923:** Тихомир Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, Београд.
- Ђорђић 1975:** Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, Београд.
- ЕРСЈ** = Етимолошки речник српског језика, Београд 2003–.
- Ефимова 2006:** В.С. Ефимова, *Старославянская словообразовательная морфемика*, Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения.
- Ефимова 2011:** В.С. Ефимова, *Наименоваия лиц в старославянском языке: способы номинации и приоритеты выбора*, Москва.
- ИК** = *Иловичка крмчија*, најстарији сачувани препис Законоправила Св. Саве из 1262, цитиран по LPS, где се на њега упућује као на „krmč.-mih.“
- Ильинский 1892:** Н. И. Ильинский, *Синтагма Матфея Властаря*, Москва.
- Исаченко 1953:** Исаченко А. В. Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii* 22, 43–80.
- Лома 1997:** А. Лома, *Српскохрватска географска имена на -ина, мн. -ине: преглед типова и проблеми класификације*, *Ономатолошки прилози* 13, 1–26.
- Лома 2002:** А. Лома, *Старосрпски топоним Быт и нека питања супстратних ѱ-основа*, *Ономатолошки прилози* 15, 171–184.
- Лома 2013:** А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опитесловенских именовловних образаца*, Београд.
- Лома 2013б** = А. Лома, Свети Сава и облакогонци, *Зборник радова Византолошког института* L, 1042–1075
- Лома 2018:** Александар Лома, Стрп. себрь, с.-х. заст. с(р)ебар у општесловенском и индоевропском контексту, *Зборник Матице српске за славистику* 93, Нови Сад, 9–46.
- ЛССВ** = *Лексикон српског средњег века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999.
- Милаш 1895:** Никодим Милаш, Правила православне цркве с тумачењима, књига 1, Нови Сад.
- Миљковић 2022:** Марија Д. Миљковић, Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије, *Докторска дисертација*, Београд.
- Младеновић 1977:** Александар Младеновић, *Зборник за филологију и лингвистику XX/2*, Напомене о српскословенском језику, Нови Сад, 1–20.
- Низаметдинова 2013:** Н. Низаметдинова, Сложные слова в русском языке XI-XVII в.в. словообразовательная структура, семантика, морфемика, Монография Москва.
- Никитовић 2014:** Зорица Никитовић, Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера, Бања Лука.
- Никитовић 2019:** Зорица Никитовић, *Сложенице у законоправили Светог Саве*, Црквене студије 16/1, 415–431.

- Николова 2009:** В. Николова, Родство и усыновление, *Категория родства в языке и культуре*, Москва 57–73.
- Новаковић 1907:** Матије Властара Синтагмат. *Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила*, издао Ст. Новаковић, Београд.
- Острогорски 1969:** Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд.
- Остроумовъ 1893:** М. А. Остроумовъ, *Введение въ церковное право*, Харьковъ.
- ПЕРСЈ:** *Приручни етимолошки речник српског језика 1 (А–Ј)*, Београд 2023.
- Поповић 1912:** Јевсевије Поповић, *Опита црквена историја*, књига I, Срем. Карловци.
- РКС = Рјечник из књижевних старина српских**, написао Ђ. Даничић, I–III, Београд 1863–1864.
- Савић 2016:** Виктор Савић, Српска редакција црквенословенског језика: од св. Климента, епископа словенског, до св. Саве, архиепископа српског, *Slověne. International Journal of Slavic Studies*, Vol. 2, No. 5, pp. 231–339.
- Слијепчевић, Сивачки 2012:** Светлана Слијепчевић, Ана Сивачки, О развоју термина мајка, отац, син и кћи у индоевропским језицима (с посебним освртом на српски и албански), *Савремена проучавања језика и књижевности*, Година IV/књига 1, 33–42.
- Словенска митологија**, енциклопедијски речник, приредили Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић Београд 2001.
- Соловјев 1928:** А. В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље.
- СРЯ –** Словар русского языка XI–XVII вв. 1–, Москва 1975–.
- ССС:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва 1994.
- Суботин-Голубовић 2007:** Татјана Суботин-Голубовић, О превођењу правних споменика на српскословенски језик у XIV веку, *Многостраните преводи в јужнославянското средновековие* (Доклади от меѓународната конференција, Софија 7–9 јули 2005), Софија, 437–444.
- Суботин-Голубовић 2009:** Татјана Суботин-Голубовић, Српскословенски превод Синтагме Матије Властара, *Средњовековно право у огледалу историјских извора*, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, Београд 2009, 9–20.
- Суботин-Голубовић 2013:** Матија Властар, *Синтагма*, са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић, Београд: САНУ.
- Тиквица 2009:** Љубица Тиквица, О хрватској терминологији сродства, Хум, *Часопис Филозофског факултета Свеучилишта у Мостару*. Мостар. 106–125
- Толстая 2009:** С. М. Толстая, Категория родства в этнолингвистической перспективе (вместо предисловия), *Категория родства в языке и культуре*, Москва 7–22.
- Трифуновић 1994:** Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, Београд.
- Троицки 1953:** Сергије Троицки Црквено-политичка идеологија Светосавске крмчије и Властареве Синтагме, *Глас САН ССХИИ*, Одељење друштвених наука, Нова серија 2.
- Троицки 1956:** Сергије Троицки, *Допунски чланци Властареве Синтагме*, Посебна издања САН, књ. ССLXVIII, Одељење друштвених наука, књ. 21, Београд.
- Трубачев 1959:** О. Н. Трубачев, *История словянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.

- Узенёва 2009:** Е.С.Узенёва, Терминология родства в словаре болгарской свадьбы, *Категория родства в языке и культуре*, Москва 129–147.
- Успенский 1994:** Б.А. Успенский, *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*, Москва.
- Ферлуга 1966:** Јадран Ферлуга, *Спискови (тактикони) византијских достојанственика*, Византолошки извори за историју народа Југославије 3. Београд, Византолошки институт 1–4.
- Филиповић 1991:** М. Филиповић, *Човек међу људима*, Београд.
- Флоринский 1888:** Т. Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков, Киев*.
- Франсис 1986:** Томсън Франсис, Сравнивање на славянски преводи с некритични издания на гръцки текстове – неколку примера за методологическа грешка, *Кирило-Методиевски студии*, књ. 3 (София: БАН), 284–294.
- Цейтлин 1977:** Р.М. Цейтлин, *Лексика старославянского языка*, Москва: Издательство „Наука“.
- Чајкановић 1973:** Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974–.
- \*
- Alexandrov 2012:** V. Alexandrov, *The Syntagma of Matthew Blastares: The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians, 14–17 Centuries*, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, vol. 29, Frankfurt am Main.
- Birnbaum 1958:** Henrik Birnbaum, Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen. Einige methodische Bemerkungen, *Scando-Slavica* IV 239–257.
- Delbrück 1889:** B. Delbrück, *Die indogermanischen Verwandtschaftsnamen*, Leipzig.
- E. A. Sophocles**, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods (From. B.C. 146 to A. D. 1100)*, New York 1900.
- Eckhard 1972:** Weiher Eckhard, Zur sprachlichen Rezeption der griechischen philosophischen Terminologie im Kirchenslavischen, *Anzeiger für slavische Philologie* VI 138–159.
- ERHJ:** *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* 1–2, Zagreb 2016–2021.
- ESJS:** *Etymologický slovník jazyka staroslovenského* 1–21, Praha 1989–2022.
- Ferguson 1959:** Charles A. Ferguson „Diglosia“. *Word* 15, 325–340.
- Francis 1988:** Thomson J. Francis, Sensus or Proprietas Verborum: Mediaeval Theories of Translation as Exemplified by Translations from Greek into Latin and Slavonic, у: **K. Trost, E. Völkl, E. Wedel (Hrg.)**, *Symposium Methodianum*, Neuried: Hieronymus. 675–691.
- G. W. Lampe**, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.
- Hamm 1974:** Josip Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb.
- Hraste 1956:** M. Hraste, *Nazivi zarodbinuisvojtju*, Jezik, 5 br.1 1–4.
- Jagić 1878:** V. Jagić, *Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa*. XVI. – Starine, X, s. 82.
- Knežević 1991:** Anto Knežević, *Najstarije slavensko filozofsko nazivlje*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.



- Krumbacher 1897:** K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527–1453) Zweite Auflage, München.
- Loma 2010:** A. Loma, Altserbisch *мѣropьhь*, *Slavia* 79/1: 81–92.
- Loma 2012:** A. Loma, Vom Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung im Bereich der slavischen Sprachen, y: *Methods of Etymological Practice*, ed. by B. Vykipel & V. Boček, Praha (= *Studia etymologica Brunensia* 14), 83–96.
- LPSS:** F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865 =LPS
- LSJ:** A Greek-English Lexicon, compiled by H. G. Liddell and R. Scott, revised and augmented by H. S. Jones, Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Majnarić/Gorski:** N. Majnarić, O. Gorski, *Grčko-hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb 1960.
- Marjanović, Savić 1982:** A. Marjanović, i Savić, S. Usvajanje i razumevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske dece. *Prilozi proučavanju jezika*, 18, 27–32
- Migne 1865:** J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, t. 144–145, Parisii MDCCCLXV.
- F. Miklosich,** *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865 =LPS
- Mortreuil 1846:** J. B. Mortreuil, *Historie du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient*, t. III, Paris.
- MS:** Franz Miklosich, *Monumenta Serbica*, Wien 1858.
- Mureşan 2007:** Dan Ioan Mureşan 2007, De la place du Syntagma de Matthieu Blastarès dans le Méga Nomimon du patriarcat de Constantinople, y: *Le patriarcat œcuménique de Constantinople aux XIVe–XVIe siècles: rupture et continuité*, Actes du colloque international Rome, 5–6–7 décembre 2005 (Dossiers byzantins – 7), Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 429–469.
- Pohl 1977:** Heinz Dieter Pohl, *Die Nominalkomposition im alt- und gemeinslavischen*, Klagenfurt.
- RJA = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU** 1–23, Zagreb 1880–1976.
- Skok =** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb
- Schrader 1901:** O. Schrader, *Reallexikon der Indogermanischen Alterstumkunde*, Grundzüge einer Kultur- und Volkergeschichte, Verlag von Karl J. Trünber, Strassburg.
- SJS:** *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1958–1997.
- Toufexis 2008:** Notis Toufexis, Diglossia and register variation in Medieval Greek, *Byzantine and Modern Greek Studies* 32/2, 203–217.
- Vaillant 1974:** A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* (Tome la formation des noms), editions Klincksieck, Paris, 1974.
- Vasmer 1944 =** Max Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin.
- Zett 1970 =** Robert Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*, Köln/Wien.

\*

- Πασχου 1980:** Π. Β. Πασχου, *Απαντα τα υμνογραφικά του Μαθαίου Βλάσταρη*, Athens.
- Ράλλης/Πότλης 1859:** Γ. Α. Ράλλης, Μ. Πότλης, Ματθαίου τοῦ Βλασταρέως *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον*. Ἐν Ἀθήναις (φωτοτυπско издање: Ατiνα 1966).

## Биографија

Виолета З. Гавриловић рођена је 27. 07. 1973. године у Бечу. Основну школу је завршила у Тополи, средњу у Смедеревској Паланци. Од 1992. похађала је основне студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Дипломирала је 2006. године одбравивши завршни рад на тему *Валидност Свете тајне крштења у расколничким и јеретичким заједницама са оценом 10*. Од 2007. похађала је мастер студије на одељењу за класичну филологију Филозофског факултета у Београду са просечном оценом 9, 83. Мастер рад на тему *Апсолутни генитив код Хомера и српско-хрватски преводи Хомерских спева* под менторством др Александра Ломе одбранила је 2009. године. Запослена је у основној школи у Смедереву као наставник Верске наставе.

Поље њеног интересовања и истраживања посвећено је православном богосовљу уз превођење светоотачке и хришћанске литературе, Хомеру и хомерском језику, старословенским и старим српским споменицима. Од класичних језика познаје старогрчки, латински и старословенски. Користи руски, немачки и енглески.

## Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Виолета Гавриловић

Број индекса 9к 15/3

### Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Лексика српскословенског превода Синтагме Матије Властара. Термини сродства и друштвеног  
устројства

---

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

**Изјава о истоветности штампане и електронске  
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Виолета Гавриловић

Број индекса 9к 15/3

Студијски програм Класичне науке – докторске академске студије

Наслов рада Лексика српскословенског превода Синтагме. Термини сродства и друштвеног уређења

Ментор проф. др Александар Лома

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

## Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

---

Лексика српскословенског превода Матије Властара. Термини сродства и друштвеног устројства.

---

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

**2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)**

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.